HİNDİSTAN TARİHİ

I. Cilt

İLK ÇAĞLARDAN GURKANLI DEVLETİNİN KURULUŞUNA KADAR (1526)

Y. HİKMET BAYUR

Birinci baskı : 1946
İkinci baskı : 1987

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XIII. DİZİ — Sa. 4[1]
DÜNYA TARİHİ

HİNDİSTAN TARİHİ

I. Cilt

İLK ÇAĞLARDAN GURKANLI DEVLETİNİN KURULUŞUNA KADAR (1526)

Y. HİKMET BAYUR

2. Baskı

Metin dışında 4 harita ve 35 levha vardır.

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1987

İÇİNDEKİLER

III. Buda, zamanı ve felsefesi

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARİHÎ OLAYLAR

I. İskender'in Hind'e akını

II. Morya devleti

III. Kuzey'den gelen yeni istilâlar (Yunan Part ve Saka'lar)

IV. Saka'lar

V. Kuşan'lar

VI. Türlü Saka devlerleri

VII. Morya devletinin dağılması üzerine ortaya çıkan yerli devletler

1. Sunga Devleti

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MÜSLÜMAN TÜRKLERİN HİNDİSTAN'A GİRMESİ
GAZNE DEVLETİ

BEŞİNCİ BÖLÜM

GUR DEVEETİ

I. İlk devirler ve büyüyüş

II. Büyüklük devri ve Hindistan seferleri

III. Küçülme ve dağılma devri

ALTINCI BÖLÜM

BİRİNCİ DELHİ TÜRK SULTANLIĞI

I. Aybey'in genel valiliği sırasındaki savaş ve olaylar

ALTINCI BÖLÜM

DELHİ TÜRK SULTANLIĞININ DAĞILMASINDAN DOĞAN DEVLETLER

GİRİŞ

Türk Tarih Kurumu, her gün daha çok duyulmakta olan bir eksiğimizi karşılamak için, bir "Dünya Tarihi„ yazma kararını verdiği vakit bunda birkaç esaslı yönü göze almıştı:

a) Bu yazılacak eserler zincirli, henüz bilinmiyen ve açıklanılmamış belgeleri arayıp bularak, yani pek uzun yıllar birkaç göbek (nesil) bilginin ömrü boyunca uzayabilecek araştırmalar yaparak değil, bugün var olan bilgilere dayanılarak yazılacaktır. Öbür iş "Türk Tarihinin Ana Hatları„ adını taşıyan VIII inci "Seri„de yapılmaktadır.

b) Bu "Dünya Tarihi„nin Türklükle ilgili kısımları bugün var olan ana kaynaklara, o devri anlatan tarih, seyahatname, hatırat gibi eski ve orijinal eserlere, para kolleksiyonlarına vesaireye dayanılarak yazılacaktır; yani herhangi yeni batı eser veya eserlerine dayanılarak yazılmıyacaktır. Amaç, ister propaganda düşüncesile, ister anlayış ayrılığı dolayısiyle yabancı dimağlarca kendilerine göre yoğrulmuş bilgileri, olduğu gibi ve hiç olmazsa ana çizgileriyle dilimize nakledip halk ve hatta aydınlarımızı herhangi bir konu için yabancı dimağların egemenliği altına sokmamaktır.

***

Bu cildin kendi özellikleri hakkında şunları açıklamak isteriz:

İlk bölümün bir kısmile 2 inci ve üçüncü bölümler Müslüman Türklerin Hindistan'a girmesinden önceki devirlere aittir. Bu bölümlerde iki yöne dikkat etmek gerekir:

a) Din ve onunla ilgili felsefî düşünceler.

Bu konular Hindistan'da her türlü ölçüleri aşacak kadar geniş, zengin ve biribirine zıt biçimde gelişmiştir; bu, kısmen de halkın bu gibi şeylere eyginliğinin sonucudur. Birkaç binyıl içinde ister istemez doğmuş olan yeniliklerin, hemen hepsinin, eski şeylerin tâ kendilerinden veya onların devamından başka bir şey olmadığını, birçok karşın düşüncelerin biribirinin aynı olduğunu isbat yolunda da olaganüstü

emekler sarfedilmiştir. Böylelikle İslâm ve Hıristiyan dini ana eser ve kaynaklarından pek çok defa daha şişkin olan Hint dini ana eser ve kaynaklarına, bu gibi amaçlarla ölçüsüz denecek kadar kabarık tefsir vesaire eklenmiştir.

Bu kalabalık ve biribirile karmakarışık dinî ve felsefî düşüncelerden özetler çıkarmak ve bunlardaki ana gidiş yollarını sezmek istiyenlerin bazen biribirine tamamiyle karşın özde eserler ortaya koydukları ve sonsuz tartışmalara yol açtıkları görülmektedir; bu da az çok tabiî sayılmalıdır ve bundan sakınmak imkânsızdır.

Biz de, bu türlü anlayışlar arasında, aklımızın en çok yattıklarını seçerken böyle bir duruma düşmekten kendimizi alamazdık. Bu konularla ilgili kısımlar ona göre okunulmalıdır.

Şu yönü de göz önüne koymak isteriz:

Bazen bir dinî veya felsefî düşünceyi nakleden yabancılar, samimî de olsalar, hiçbir düşmanca düşünceleri de olmasa, onu, kendilerine göründüğü gibi, bir "saçmalar topluluğu„ biçiminde naklederler; yine bazen bu biçim nakil, ilmî ve nesnel (objektif) sayılabilir ve bir bakımdan da öyledir. Ancak şu da gözden kaçmamalıdır ki, bu inan ve düşünceleri benimsemiş olanlar, çok kere onlarda bir makuliyet, bir akla yakınlılık görmektedirler. Bu inanlar mücerret ilmî ölçülere vurulunca öyle görülmiyebilirler, amma onlara inananlar için öyledirler. Bu bakımdan bu gibi konularda, o dinden olanların, ister Batı bilgileriyle ilgili ve onlara göre yetişmiş olsunlar, ister daha çok dinî kaynak ve geleneklere göre "ilmihal„ kitapları yazmış bulunsunlar, anlayış ve düşüncelerine yer vermeyi ve "bibliyoğrafya„ da bu gibi eserleri de anmayı doğru bulduk.

b) Müslüman Türklerin gelmesinden önceki Hindistan tarihi olaylarının kaynakları yok denecek kadar azdır, dolayısiyle pek çok olay müphem kalmaktadır; Kuşan ve Saka'lar gibi Türklüğünde bizce şüphe edilmemesi gereken ulus ve devletler için ülkemizde elde edilmesi mümkün olan azamî bilgilerin toplanılmasına çalışılmıştır.

***

Gazne devletinin kurulmasiyle Müslüman Türklerin Hindistan'la ilgileri gelişir. Bu andan itibaren hep eski ana kaynaklara dayanılarak yazmaya çalışılmış ve Batı eserleri daha çok bir anlayış karşılaştırma ve denetleme vasıtası olarak kullanılmıştır. Şu da söylenilmelidir ki, bunu yüzde yüz ölçüde böyle yapabilmek için "tamam„ veya az çok "tamam„ olmak iddiasında bulunan büyük kütüphaneli birkaç Batı kentinden birinde çalışmak gerekir. Ancak İstanbul ve Ankara'nın türlü kütüphanelerinde ve kendi kütüphanemizde bulunan bu devirlere ait eserlerle ve Hindistan'daki gezilerimiz sırasında ora kütüphanelerinden almış olduğumuz bazı notlarla bu işi yukardaki niebete yakın bir ölçüde yapmak mümkün olmuştur.

Gazne ve Gur devletleri gibi tarihleri öbür islâm devletlerin tarihine çok geniş ölçüde karışmış olan devletlerin büyüklük devirleri, hele meselâ Gazne devletinin Doğu İslâm acununun en önemli devleti bulunduğu Sevüktekin, Mahmut ve, başlangıçta olsun, Mesut devirleri, ayrıntılı olarak anlatılmıştır; öbür devirler daha özet olarak anılmıştır. Böylelikle, işbu eserler zincirinin öbür ciltlerindeki yazıların aşırı biçimde tekrarlanması önlenilmek istenilmiştir.

***

Öz adların okunuş ve yazılışındaki bazı özelliklere işaret etmek gerekir. Genel olarak Orta ve Uzakdoğu acunu bizim:

i	dediğimize	e	der
e	„	a	„
a	„	â	„
ü	„	u	„

Bundan başka bizim "b„ leri "p„, "d„ leri "t„ vesaire yapmamız da birçok öz adlar üzerinde şaşırtıcı tesir yapmaktadırlar. Dizinde bazan her iki biçimi de (asıl okunuşla bizim okuyuşumuzu) kullanmak suretile bu mahzur kısmen önlenilmiye çalışılmıştır.

Bütün dikkatlere rağmen metinde bazı önemli yanlışların kaldığı görülmüştür. Bunlardan s. 24, 26, 30, 41, 63, 109, 191 dekilere ve s. 460, 462, 465 ve 477 dekilere dikkati çekmeyi uygun gördük.

HİKMET BAYUR

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL BİLGİLER

I. Coğrafî Bilgiler

Hindistan'ın tabiî kara sınırları, Pamir yaylasından doğuya doğru uzanan Himmalaya ve batıya doğru uzanan Hindukuş dağ zincirleri ve bunların türlü kollarıdır. Dolayısiyle bu eserde, genel olarak, Hindistan[1] denilince bu dağ zincirlerinin güneyinde kalan yerler anlaşılacaktır[2].

Böylece sınırlandırılmış olan bu ülkede üç ana bölge göze çarpar:

1. Kuzeydeki dağlık bölge Bunun başlıca özellikleri şunlardır:

a) Bu bölge Hindistan'ın su hazinesidir; denizden yüzlerce km. içerilere kadar üzerlerinde vapurlar işliyebilen Gence ve Sint ırmakları ve bunlara akan derelerin hemen hepsi bu dağlardan inen sularla doludur.

b) Gence ve Sint ovalarına yağan yağmurlar, bu dağlara çarpan rutubetli yellerin yükselerek bıraktıkları sulardır.

İşbu (a) ve (b) böleklerinden şu anlaşılır ki, Gence ve Sint ovalarında ancak bu dağlık bölge yüzünden yaşanılabilmektedir.

c) Bu dağlık bölge Hindistan'ın kapılarını kapsar ve işbu ülkenin tarihini bu kapılardan geçen uluslar yapmıştır. İşbu dağ duvarı Pamir'den Bengal körfezine kadar giden doğu kısmında (Himalaya) ordu denebilecek ölçüde kalabalıkların, az da olsa, ağırlıklariyle birlikte geçmesine uygun değildir ve bu bakımdan geçit vermez denilebilir. Dolayısiyle tarih bakımından bu kısmın önemi azdır.

[1] Bazan bu ad, Delhi - Agra bölgesini kapsıyan Cemne ve yukarı Gence ovalarına hasredilir.

[2] Hindu - Kuş yerine Süleyman dağları ve hattâ Sint ırmağı da tabiî sınır sayılabilir ve devir devir bu yoldaki telâkkiler değişmiştir; biz burada en geniş sınırı aldık.

Pamir'in batısından Arabistan denizine kadar olan kısımda ise işbu dağ duvarı, orduların geçmesine uygun geçitler vermektedir. Bu dağlar Hindu-Kuş'la onu batıya doğru Herat yörelerine kadar uzatan Kuhi-Baba (Baba dağı) ve Sefid Kuh dağ zinciridir. Bu zincirin Hindu-Kuş kısmında 6-7000 metre yükseklikleri vardır ve Herat'a doğru gidildikçe alçalır. Bu bölgede 4-7000 metre yüksekliğinde dağlar arasında, 2-4000 metre yüksekliğinde pek dar ve çapraşık yayla, ova ve geçitler bulunur.

Bu zincirin güneyinde yine Pamir'den ayrılan ve Kâbil'in kuzey-doğusunda Pamir'e bağlanan o kadar yüksek değilse de yine çok çetin bir dağ zinciri vardır ki, en büyük kısmında Süleyman Dağları adını taşır, daha sonra bu dağlar Belucistan dağlık bölgesini teşkil ederler.

Bu dağ duvarı, Türkistan ve Hindistan arasında ordular ve kalabalıklarca kullanılabilecek iki geçit zümresini kapsar. Birincisi Kâbil bölgesinden, yüksek, çok kere pek dar, zor ve yoksul boğaz ve ülkelerden geçer. Bu yollar zümresi üzerinde en önemli ve tanınmış geçitler Bamyan, Kavak ve Hayber geçitleridir.

İkinci zümre Herat-Kandahar genel yoludur ki, büyük kısmında denizden bin metre kadar yüksek çöllük bir yayladan geçer. Bu yollar güneyde, Bolan geçidiyle Hindistan'a çıkarlar.

Tarihte pek az kullanılmış olan bir üçüncü yollar zümresi de Belucistan kıyı (Makran) yoludur.

2. Kuzeydeki büyük düzlük

Hindistan'da göze çarpan ikinci ana bölge kuzeyde, Bengal körfezinden Arabistan Denizine kadar uzanan ve yukarda sözü geçen dağlık bölgeye bitişik bulunan bir milyon üç yüz bin kilometre kare yüzeyindeki düzlüktür. Bu düzlüğün her bakımdan merkezi, denizden 2-300 metre yükseklikte olan Delhi-Agra bölgesidir; bunun kuzey-batısında, Sint ve ona akan derelerin ovası, doğusunda da Gence ve ona akan derelerin ovası bulunmaktadır.

Bu düzlüğün merkez ve doğu kısmı, yâni Lahor'dan Bengal körfezine kadar giden kısmı, bazı istisnalarla, çok zengin

ve bol ürün vericidir; Batı kısmı ise, Gücerat müstesna, çoğunluk bakımından ancak sulandıkça ürün veren çorak ve bazen de tam çöllük yerleri kapsar. Dekken yaylasının bu düzlüğe karşı kuzey-batıda bir ileri karakolu gibi olan 500-1000 metre yüksekliğindeki Aravallı dağlarında pek sarp tepeler bulunur. Kuzeyden gelen uluslara boyun eğmek istemiyenler için bir sığınak olmuş olmaları bakımından bu dağlar tarihçe önemlidirler.

3. Dekken Hindistan'ın üçüncü bölgesi, 400 - 1000 metre yüksekliğinde bir yayla olan Dekken yarımadasıdır; yüzeyi iki buçuk milyon kilometre karedir. Gence ovasına nisbeten yoksul sayılır. Bu yaylanın kuzeyinde, başlıcaları Vindiya adını taşıyan bir dağlar zinciri vardır. Ortalama yükseklikleri 1000 - 1200 metredir; ancak çok sarptırlar ve pek sıkı orman ve çalılıklarla örtülüdürler; bu yüzden sayılı noktalardan güçlükle geçilirler; kuzeydeki büyük Devletlerin güneye yayılmalarını güçleştirdikleri için tarih bakımından önemleri vardır.

Dekken yarımadasının batı kıyılarında denize hemen bitişik 1000 - 2500 metre yüksekliğinde pek dik batı Gat dağları vardır; yarımada oradan doğuya doğru yavaşcana iner; doğu kıyıları yakınında daha az yüksek ve dik olan doğu Gat dağları bulunur.

Her taraftan dağlarla denizden ayrılmış olan Dekken yaylasının durumu, az çok, Anadolu yaylasınınkine benzer ve genel olarak kuraktır. Doğu kısmı daha zengin ve sulaktır.

İklim Hindistan'ın iklimi (Düzlük ve Dekken) pek sıcaktır ve birçok yerde pek te rutubetlidir; genel olarak, hele dışardan gelenler için, yorucu ve yıpratıcıdır; yerlileri de çok yerde gevşetmiştir. Gence ovasında ve Dekken kıyılarının birçok yerlerine, kış aylarında bile, İstanbul ve hattâ İzmir'in temmuz ve ağustosu aranılır.

Kuzey-batı bölgesinde ise (Sind'in bir kısmı, Pencap ve Delhi bölgesi) kışın az çok serin olur ve orada birkaç kış ayında soluk alınabilir; bazı kış geceleri don bile olur.

Yağmurlar Hindistan'ın, çoğrafya bakımından, en büyük özelliği yağmurlarıdır; bu ülkede hayat, musson (mevsimden bozma) yellerine ve onların yağdırdıkları yağmurlara tâbidir. En

önemli olan güney-batı yellerinin yağdırdıkları yaz yağmurlarıdır (kış yağmurlarını kuzey-doğu yelleri yağdırır). Yerine göre tarihi değişen ve yazın birkaç hafta veya bir iki ay süren ve sağnak gibi düşen mevsim yağmurları sırasında her taraf yeşillenir, ürünler biter ve sonra hemen her yer kuraklaşır; hem yaz hem de kış mevsim yağmurlarını yiyen veya ayrıca sulanılabilen yerlerde yılda iki ürün alınabilir.

İşbu yağmurlar, deniz ve dağların durumuna göre bol veya kıt olur. Dağla üzerinden yağmurlu yel gelen deniz arasında bulunan yerler (Anadolu'nun hemen bütün kıyıları gibi) çok yağmur alırlar; kendileriyle bu gibi denizler arasında önemli dağlar bulunan yerler ise az yağmur alırlar (Anadolu yaylası gibi).

II. Hindistan'daki ırklar

Avrupa'da olduğu gibi Hindistan'da da birçok ırk oturur. Avrupa antropologları orada başlıca dört ana ırk veya tipi anarlar [1].

1) *Türk-İran tipi:* adını verdikleri kuzey-batı halkı; bunlar çoğunluk bakımından brakisefal, ince burunlu ve iri ve gürbüz vücutlüdürler. Afganlar, Beluçlar, Tacıklar, Sint halkının ve Pencaplıların bir kısmı ve bunlar arasında Jatların çoğu bu ırktandır.

2) *Hint-Avrupa tipi:* çoğunun başları dolikosefal, burunları orta (bir azınlığın burunları incedir) ve boyları uzundur. Keşmir'de, Pencab'ın büyük kısmında ve Racputana'da oturur.

3) *Dravitler:* braki veya mesatisefal ve orta veya yassı burunludurlar; ufak yapıdadırlar; Hindistan'a ve dolaylarına yerleşeli epi koyulaşmış olan önce sözü geçen iki ırktan da çok koyu renklidirler ve saçları kıvırcık olmamakla birlikte, renk ve burunları yüzünden zenciliğe yakınlık duygusunu uyandırırlar. Hindistan'ın merkez, güney ve güney-doğusunda otururlar ve en kalabalık kütleyi teşkil ederler.

4) *Mongoloitler:* çoğunluk bakımından brakisefal ve yassı burunludurlar. Himalaya bölgesinde ve Çin Hindistan'ında bulunurlar.

[1] Sör H. Risley, « The People of India ».

Bu ırkların aralarındaki karışmalardan az çok özel vasıflı üç ırk veya tip daha ortaya çıkmıştır.

5) İskit - Dravit tipi: çoğunluk bakımından mezatisefal ve orta burunludurlar. Geniş başlı ve ince burunlu İskit Türkleriyle uzun veya orta başlı ve yassı veya orta burunlu Dravitler'in karışmasından çıkmıştırlar; Dekken'in batısında otururlar, Bombay vilâyetinin sınırlarını epi taşarlar ve Maysor devletinin batısını da kaplarlar. Tarihte bu ırkın en önemli ulusu Makaratlar'dır.

6) Mongol - Dravit tipi: bir önceki gibi hemen kâmilen mezatisefal ve orta burunludur. Bengal'de ve Orisa'nın kıyılarında otururlar. Her ikisi pek çok yassı burunlu kimseleri kapsayan iki tipten (Mongoloit ve Dravit) çoğunluğu orta burunlu olan bir tipin çıkması anlaşılamaz bir yön olacağından bu tipe Türk - Dravit demek daha doğru olur düşüncesindeyiz.

7) Hint - Avrupa - Dravit tipi: çoğunluğu uzun boylu, dolikosefal ve orta burunludur. Gence - Cemne ovasında (Bengal dışarda kalmak üzere) otururlar.

Bu ırk veya tiplerin birkaçı üzerinde durmak gerekir:

a) Türk - İran tipi

Bu tip, gerçekten, Alpin veya Türk ırkının Hindistan'a ve onun kuzeyindeki dağlık bölgeye yerleşmiş bir kısmıdır; tabiî olarak, az çok karışmış ve iklimin de tesiriyle rengi koyulaşmıştır. Bu ırkı, o bölgede, temsil edenlerin tarih bakımından en önemlileri Afganlar'dır; bunlar, içinde birçok Türkçe kelime bulunan, peştu denilen, bir Arı dil konuşurlar; oymaklarının ve oymak topluluklarının bazıları, Türk veya Türk şivesine pek yakın adlar taşır: Turan, Terek, Babur, Katak (Ketek), Gürbüz.... gibi; çok çetin ve vuruşkan bir ulustur ve bağımsızlığını çok sever ve korumasını bilir.

Yazılı tarihte adları, tereddüde mahal bırakmıyacak biçimde, ilk olarak El-Utbi'nin Tarih-i Yemini'sinde geçer (10 ve 11 inci yüzyıl); ancak Afgan adı altında tarihî önemleri 15 inci yüzyılın başlarında görülür.

Bunların en büyük ve kalabalık ve tarihte büyük işler görmüş kısımlarından biri, adları birkaç biçimde okunan Gil-

cai (Ghalzai, Khalci...) lerdir; kendilerini Türk aslından bilirler, bir kollarına bundan bir asır öncelerine kadar " Turan „ denirdi, bugün oturdukları yerlerde (en çok Kâbil - Kandahar yolunun güneyi), 13 üncü yüzyılda, Tabakat-ı Nasırî'ye göre, Kalaç Türkleri otururdu. Bazı Avrupa tarihçileri, Gilcailerin Afganlaşmış eski Kalaçlar olduğunu kabul eder ve bazıları etmez. Ancak 14 üncü yüzyılın başlarında bütün Hindistan'a eğemen olmuş olan Kalaçların yok edildiğini hiçbir tarihin kaydetmediğine ve bugün onların yerinde, adları onlarınkine çok yakın olan ve kendilerini Türk aslından bilen bir ulusun oturuşuna bakılırsa, işbu ulusun büyük ölçüde birincisinin devamı olduğu kabul edilmelidir.

Eski efsaneleri toplamış olan birçok eserler (Oğuz Kaan destanı, Divan-ı Lûgat it-Türk, Cami üt-Tevarih) Kalaçlara Türk der ve onları Türklerin ana kütleden ayrılmış bir kolu gibi gösterir. Tarihî devirlerden bahseden kaynaklar da onlara Türk der (El-Utbi, Fahrettin Mübarek Şah v. s.).

Afganlar'ın yine çok önemli bir kolu da, bugünkü Afganistan hükümdar hanedanının mensup olduğu Dürrani oymaklar grupudur. Bunların 18 inci yüz yılın ortalarına kadar adları Abdali idi ve kendilerinden olan ilk Afganistan hükümdarı Ahmet Şah Baba Abdali'nin Dürrüd-Dürran (inciler incisi) ünvanını almasiyle onlar da Dürrani adını almışlardır.

Bunların, Yunan tarihlerinin "Eptalit„ diye andıkları Ak Hün Türkleri oldukları ileri sürülmüştür. Bundan başka P. Nebolsin'in "Aşağı Volga Taslakları„ (Oçerki Voljskogo Nizovya„ adlı eserinde (s. 128) Abdal oymağının Kayı Hanın oğlu Hasan'dan türediğine dair bir efsane nakledilmektedir; Keza Vambery "Das Türkenvolk....„ ında (s. 391 - 402) Türkmenler'in bir Abdal oymadığından bahseder. Anadolu'da da bir sürü Abdal oymak ve köyüne rastlanılır. Bugünkü Afganistan'da Abdali=Dürraniler, Kandahar dolaylarında ve Herat-Kandahar arasındaki bölgede otururlar, Ak Hün=Eptalitler de başlıca bu yoldan Hindistan'a girmişlerdir ve torunlarının işbu bölgede yaşayagelmeleri makul sayılmalıdır.

Kalaç, Abdal ve daha başka Türk oymaklarının nasıl Afganlaştıkları üzerinde kesin bir bilgi yoktur; bu yolda şu düşünceler ileri sürülebilir:

Afganlar, Afgan adı altında şimdiki Afganistan'da en aşağı 10 uncu yüzyıldan beri bulunmuşlarsa da ancak 15 inci yüzyıldan itibaren büyük ve önemli bir rol oynamışlardır; o tarihte ise, artık, Kalaç Türklerinin ve Abdalların Afganlaşmış olduğu görülmektedir. Halbuki Kalaçlar daha 14 üncü yüzyılın ilk yarısında Türktürler ve 30 yıl hemen bütün Hindistan'ın egemeni olmuşlardır.

Yukarıda sözü geçen Afganlaşma olayı, en makul olarak, şöyle gelişmiş olabilir: Hindu-Kuş'un güney eteklerine kadar yayılmış olan Çagatay adını taşıyan ve müslüman olmıyan Moğol - Türk devletile, genel olarak, Sint ırmağını tutmuş olan Delhi Türk - Müslüman devleti 150 yıl kadar (13 üncü yüzyılın ilk yarısından 14 üncü yüzyılın son yarısına kadar) hemen hep birbiriyle savaşmış veya düşman bir durumda yaşamışlardır. Arada sahipsiz bölgede (genel olarak Kâbil - Kandahar yolu ile Sint ırmağı arasında kalan yerler ve Kâbil'in doğusu) her iki büyük devletin baskısı altında bir sürü oymak, az çok kendi başlarına bırakılmış olarak, sıkışıp kalmış ve bu 150 yıllık devrede bunlar arasında genel bir kaynaşma olmuştur; sözü geçen bölgede kalmış Kalaçların, Abdalların ve daha bazı Türk oymaklarının Afganlaşması en çok bu devre içinde olmuş olabilir; yukarıda anlattığımız iki yanlı çetin baskı gevşeyince kalabalıklaşmış büyük Afgan kütlesinin tarihî rolü başlar.

b) Hint - Avrupa tipi

Bu tip: Avrupa'daki "Nordik„ yâni Kuzey ırkının Hindistan'a girmiş, tabiî az çok karışmış ve iklim dolayısiyle de rengi koyulaşmış bir koludur.

c) Dravitler

Bunlar, ırkî bakımdan, Türklükten en uzak olan kimselerdir, ancak, dilleri Türkçeye bazı yakınlıklar gösterir. Bu eserin hacmi bu gibi konuların uzun incelenmesine uygun olmadığı için Hindistan Kembriç Tarihinden aşağıdaki yazıyı almakla yetineceğiz (c. I. s. 593):

"Pek eski bir devirde, Milâttan birkaç bin yıl önce, Hindistan'ın en büyük kısmında, aşağı yukarı şimdi Dravit ırkı dediğimiz ırkın bedenî vasıflarını taşıyan, koyu renkli ve aşağı kültürlü olan zencimsi (negroid) bir ırk otururdu. Bu ilk ulusa daha doğru olarak Pre - Dravit (Dravit'ten önce) demek gerekir. Daha sonra, kültürü daha yüksek olan ve "İskit„ diliyle

ilgili bir dil konuşan - bugün Dravit dilleri denilen diller bu dilden türemişlerdir - bir ulus yavaş yavaş kuzey veya batıkuzeyden, ihtimal Belucistan yolu ile Sint ovasına girmiş ve sonda Vindiya dağlarının güneyine geçmiştir. Bu ırka Proto-Dravit (ilk Dravit) denilebilir. Nereye vardıyse kanını çok veya az ölçüde yerlilerinkiyle karıştırmıştır. Bu karışmadan tarihî Dravitler çıkmıştır ve Proto-Dravitler her ne idiseler, Dravitler'de onların bedenî vasıflarından az izler kalmıştır. Pre-Dravit oymaklarının çoğu Proto-Dravitler'in kaniyle birlikte onların dillerini de temessül etmişlerdir. „

Bu yazıda Proto-Dravit diye sözü geçen ve İskit ırkından denilen ulusun Milâttan 3000-3500 yıl önce Sint ırmağı yörelerinde Mohanco-Daro ve Harapa'da pek yüksek bir kültürü olan brakisefal ulus olması, en makul olarak, kabul edilebilecek faraziyedir (Bay Barnett, Kembriç tarihinde yukarı koyduğumuz yazıyı yazdığı sırada bu kültürün izleri henüz bulunmamıştı).

Özet olarak, Dravitler, çok eski devirlerde Türk dil ve kültürünü almış, ancak bedenî vasıflarına göre, kanı Türk kanile pek az ölçüde karışmış bir ırk sayılmalıdır.

Bu ırklar bölümünü kapatırken, genel olarak, şunu belirtmek gerektir: Bundan en aşağı 5-6000 yıl öncelerden başlayıp 18 nci yüz yıla kadar devam eden Orta Asya'dan Hindistan'a vaki göç, istilâ ve akınlar sonucun da işbu ülkeye yerleşmiş ve İskit, Saka (Sakya), Part, Yüeçi, Turuşka, Türk ve saire gibi adlarda anılmış olan ve hemen hepsi pek büyük ölçüde Türk bulunan insanların bıraktıkları ırkî izler, yukarıda 1, 5 ve 6 numaralarda görülen Türk - İran, İskit - Dravit ve Türk - Dravit ırk veya tipleridir. Bunların sayısı Hindistan ahalisinin dörtte birine yakındır. Buna, Dravitler üzerinde bırakılmış olan kültürel izler eklenmelidir.

III. Hindistan'ın bazı özellikleri

Hindistan'ın bazı özellikleri vardır ki, bunlar gözönünde bulunmadıkça oranın tarihi ve Türklerin oralardaki rolleri güç anlaşılır; aşağıda bu özelliklerin en önemlilerini belirtmeye çalışacağız.

Hindistan'a kütle halinde yapılan göçler.

Hindistan'ın kuzeyinde, yâni Türk anayurdunda, iklim, genel olarak Anadolu yaylasının iklimine benzer; orada çok sıcak yazlar; çok soğuk kışlar, kuru hava ve güzel baharlar vardır; Hindistan'da ise sürekli ve alışmamış olanlar için son derece sıkıcı ve yıpratıcı sıcaklar ve çok yerde ağır bir rutubet vardır; mevsim yağmurları korkunç sağnaklar halindedir ve bazı yerlerde ev içinde bulunan eşyayı yosun kaplıyacak kadar rutubet yaparlar.

Bu yüzden kuzeyden Hindistan'a girenler, ki pek büyük olçüde Türkler'dir, orayı hiç sevmemişler ve oraya hep zorla, daha kuzeyden gelip kendilerini oraya süren başka bir dalganın baskısiyle veyahut ancak kazanç ve macera arayan küçük kütleler halinde girmiş ve yerleşmişlerdir. Genel olarak, olayın gelişimi şu biçimdedir: Kuzeyden gelen bir dalga, Ceyhun dolaylarında oturanları, önce Hindu-Kuş ve kollarının kapladıkları dağlık bölgeye sürer; buraya sürülenler işbu bölgedekileri güneye, Pencap ve Sind'e sürerler, oradakiler de daha güneye, yâni Türkistan yerlileri için soluk alınması dahi çok güç olan bölgelere çekilir veya sürülürler. Tabiîdir ki bu anlatışımız yalnızcana bir şemadır; ve çok kere eskilerin büyük bir kısmı yeni gelenlerin eğemenliği altına girer ve yahut ta iki kütle karışır ve kaynaşır.

Tarih ve daha birçok emareler bize kuzeyden Hindistan'a doğru biteviye göçler olduğunu gösterir; yine tarih ve birçok emareler Hindistan düzlüğünün kuzey-batı kısmının ve oraya ulaştıran en önemli göç yolu olan Herat-Kandahar bölgesinin bugünkü gibi kurak olmadığını göstermektedir. Dolayısiyle pek eski devirlerde ve genel olarak Milâttan 1-2000 yıl öncelerine kadar Türkistan'dan Hindistan'a büyük kalabalıkların çoluk, çocuk ve sürüleriyle göçleri kolay ve mümkündü; 2-3000 yıldan beri ise, kuraklığın ilerlemiş olması dolayısiyle, ancak arkalarında çok iyi işliyen bir teşkilât bulunan veya daha önceden kuzeydeki dağlık bölgeye yerleşmiş ve oralarda üsler kurmuş olan ordular Hindistan'a girebilmektedirler. Bunun başarı ile yapılabilmesi için de Hindistan'da, gelenleri önliyebilecek iyi işleyen bir teşkilâtın bulunmaması gerekir. Dolayısiyle Hindistan'da ırkî değişiklikler yapabilecek

ölçüde önemli göçler en son milât devrine kadar yapılabilmiştir.

Kuzeyden gelen orduların istilâsı

Büyük kütle halindeki göçleri bir yana bırakıp Hindistan'a öbür türlü girişi, yani orduların akın ve fetih için girişlerini inceliyelim. Bu olay çoğunlukla şu biçimde gelişir:

a) Türkistan'ın bir karmakarışıklık ve güçsüzlük devresi geçirdiği bir sırada, zorlu bir uzkişi Hindu - Kuş dağlık bölgesinde güçlü bir devlet kurar ve Türkistan'ı bir güç ve asker ve Hindistan'ı da bir servet kaynağı gibi kullanarak devletini her iki yönde büyütür. Sevüktekin ve oğlu Mahmut devrinde Gazne devleti, Gıyasüddin ve Muizüddin Muhammed kardeşler devrinde Gur devleti bu biçimde büyümüş ve kuzey Hindistan'ın bir kısmını kaplamışlardır. Kanık (Hindistan'da Kanışka denir) devrinde Kuşan devletinin de bu yolda büyümüş olduğuna az çok hükmedilebilir.

b) Türkistan'da olagelen çarpışmalar sonucunda Hindu - Kuş dağlık bölgesine sürülmüş olan küçük bir kuvvet, kuzey Hindistan'da durumu uygun bularak oranın bir kısmını ele geçirir ve böylelikle konduğu servete dayanarak biteviye Türkistan'dan kuvvet getirtir ve Hindistan'a yayılır. Bu biçimde kurulan ve büyüyen devletlerin en ünlüsü önce Babur'un sonra, da oğlu Hümayun'la onun beylerinden Bayram Han'ın (Ekber'in atalığı yani vasisi) kurdukları devlettir.

Hindu - Kuş'un kuzeyinde kurulmuş büyük devletler Hindistan'a yerleşmiye pek önem vermemişlerdir; bu da, en çok iklimin sevilmemesi ve yollar üzerindeki güçlükler yüzündendir. Büyük İskender, Büyük Timur, Nadir Şah Afşar Hindistan'a akınlar yapmakla yetinmişlerdir ve orada bıraktıkları vali ve adamlarını mevkilerinde tutmaya pek önem vermemişler veya bu işi pek başaramamışlardır.

Yabancı fatihler ve yerliler

1. Hindistan ikliminin çok sıcak ve gevşetici olması yüzünden ora halkı, daha sağlam iklimli yerler halkına nisbeten, daha az vuruşkan ve daha az çetindir; bu yüzden, ve Hindistan'da geçim şartlarının daha bol ve uygun olmasından, Hindistan halkı komşu ülkeleri ele geçirme işine hemen hiç girişmemiştir; bunun tersine olarak biteviye dışardan gelen fatihler orayı ele geçirmişlerdir.

Hindistan halkı vuruşkan ve çetin değildir denildiğinde, bu, ancak genel olarak doğrudur ve bu halk arasında istisnalar olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Orada ya damarlarında büyük ölçüde Türk kanı oldğu için veyahut ta oturdukları bölgenin iklimi o kadar yumuşatıcı olmaması yüzünden (Pencap, dağlık bölgeler v. s.) çok çetin ve vuruşkan ve bu bakımdan bazı Avrupalı uluslara üstün uluslar yok değildir. İngilizler bunlara "military races„ yâni "askerî ırklar„ derler ve Hindistan ordusu askerlerini hemen hep bunlar arasından seçerler. Bunların toptan sayısı 30 - 35 milyon kişidir; ancak, çok kere birbirlerinden çok uzaklarda dağınıktırlar ve aralarında tarihî düşmanlıklar vardır. Afganlar, Beluçlar, Hezareler (Afganistan'da ve kuzey-batı Hindistan'da oturan çoğu şiî mongoloidler), Gurkalar (Himalaya eteklerinde oturan mongoloidler), birtakım Pencap müslümanları, Sihler (çoğu Jatlardandır), Racputlar, Maharatlar v. s. bunların başlıcalarıdır. Yukarda andığımız ilk dört ulus ötekilerden üstün sayılırlar.

2. Hindistan'a giren Türk fatihleri oradaki başarılarını çok iyi yetiştirilmiş ve düzenlenmiş ordu ve askerlerine, kendilerinin daha vuruşkan, çetin ve dayanıklı oluşlarına, binicilikte daha çok usta olmalarına, üstün komutaya ve yerleştikleri yerlerde devlet makinesini çarçabuk eski idareden daha çok iyi işletmelerine borçludurlar ; bu yüzdendir ki Türk orduları sayıca kendilerine 5-10 misli üstün yerli ordularla çarpışmaktan çekinmez ve hemen daima sayı azlıklarına rağmen yerli kalabalıkları yenerlerdi. Bundan sonra da iyi idareleri sayesinde halkı kendilerine ısındırırlardı.

3. Hindistan, genel olarak, tabiat bakımından, zengin bir ülkedir ; su olunca yılda iki ürün veren yerleri çoktur ; her türlü yiyecek ve giyim nesnelerini yetiştirir. Halkı iklim dolayısiyle pek azla geçinebildiği ve becerikli olduğu için işçiliği de ucuzdur; bu yüzden sanayi bakımından - buhar makineleri devrinden önce - en ileri gitmiş bir ülke idi ; ve at gibi birkaç madde istisna edilirse, dışardan bir şey getirmeye muhtaç değildi, bilâkis çok ihracat yapmakta idi ; bütün bu sebeplere binaen oraya, çıkan malların karşılığı olarak, her taraftan kıymetli taş ve maden yâni para gelmekteydi.

Halkın az vuruşkan ve az çetin olması, yerli hükümdarlar için, çok kere vuruşkan ırklar arasından para ile tuttukları küçük sayıda askerlere dayanarak, halktan şu veya bu ad altında, gerektiğinden çok üstün vergiler almayı mümkün ve kolay kılmıştır; ve devir devir, pek büyük ölçüde, kıymetli taş ve madenler hükümdar hazinelerinde birikmiştir; kısmen buna benzer yollarla ve kısmen de halkın bilgisizliğinden ve saflığından istifade edilerek mâbet hazineleri de böylece dolmuştur; bu durum da ister kuzeyden kara yolu ile, ister Avrupa'dan deniz yolu ile gelsin, kendisine güvenen birçok yabancı kuvvetleri tabiî olarak Hindistan üzerine çekmiş ve onları da, bazı bazı, bir biçimde davranmaya sevk etmiştir.

«Türk» adının kullanılışında bazı özellikler

1. Genel olarak, Hindu-Kuş'un kuzeyi Türk yurdudur ve bu pek eski devirlerden beri böyledir. Büyük İskender'den önce Belh'e "Balik, Balıka„ denilmesi de bunu gösterir. Tarihî kayıtların az çok mazbut olduğu İslâm devrinde, Hindu-Kuş'un güneyinde, Türklüğünü bilen, Türkçe konuşan ve ana kaynaklarda "Türk„ diye anılan kütle halinde yerleşmiş olarak başlıca Kalaçları bulmaktayız. 13 üncü yüz yılda yazılmış olan Tabakat-ı Nasırî bunları Gûr ve Germesir'de (Kandahar bölgesi ve onun doğusu) yerleşmiş gösterir; daha önce, 11 inci yüz yılda yazılmış olan El-Utbi'nin Kitabül-Yemini'sinde de Kalaçlar, Hindu-Kuş'un güneyine yerleşmiş görünür. Tabiîdir ki bunlar, Hindistan'ın müslüman Türklerce fethinde çok büyük rol oynıyacaklardır.

2. Gazneliler'den bahsederken daha eski devirlerde Hindistan'da ve Hint sınırlarında bulunmuş Türkler daha genel olarak anılacaktır. Türk acununun olağanüstü büyüklüğü ve Türk oymaklarının kalabalığı dolayısiyle hemen hiçbir devletin doğrudan doğruya Türk adını taşımadığı ve ayırt edici adlar aldığı bilinen bir yöndür; bu gibi ayırt etmeler başka işlerde de görülür; meselâ yukarda sözü geçen Tabakat-ı Nasırî'de, Gur Sultanı Alâüddin Cihansuzun, son büyük Selçuk Sultanı Sancar tarafından yenilip esir edilişi anlatılırken: "Gur ordusunun sağında bulunan 6000 kadar Guz (Oğuz), Türk ve Kalaç atlı kaçıp Sultan Sancar tarafına geçti„ denir. Bu ve buna benzer örneklerden şu anlaşılmaktadır ki, birçok tarih-

çiler ve hele Hindistan tarihçi ve vakanüvisleri, Türk adını, az çok uzaktan gelen ve özel oymağı belli olmıyan Türklere vermektedirler; Oğuz ve Kalaç gibi oymağı belli olanlara doğrudan doğruya oymağının adını takmaktadırlar. Genel olarak, bunlarca, Ceyhun ötesindeki Türklere, "Türk„ denilmektedir ; bazen "Tarih-i Fahrettin Mübarek Şah„ ta yazıldığı gibi Türk oymakları sayılırken, "Türk„ te ayrıca bir oymak gibi sayılmaktadır ve bu ad, daha çok, oymağının adı bilinmiyen Türkler için kullanılmaktadır.

Bazen oymaklar arasındaki kıskançlıklar, Türk adının pek yüksek ve ulu tutulduğu devrelerde, birtakım Türkleri bu adı inhisar altına almaya kadar götürmüş ve Ceyhun ötesinden (kuzey ve doğusundan) gelme Türkler, çoğunluk bakımından Ceyhun'un batısında bulunan Oğuzlara ve Hindu-Kuş' un güneyinde bulunan Kalaçlara Türk değilmiş veya daha doğrusu Türkün asaletli kısmından değilmiş gibi bakmaya koyulmuşlardır. Ziya Berninin, "Tarih-i Firûz Şahi„ sinde, Kalaçların Delhi Sultanlığını ele almaları dolayısiyle, Türkler saltanatı kaybettiklerinden kızdılar ve kıskandılar, demesi bu biçimde anlaşılmalıdır.

Bunları belirtmekteki düşüncemiz, kâh işi bilmedikleri, kâh ta her büyüklüğü Türk'ten kıskandıkları için, bazı batı tarihçilerinin, eski vakanüvis ve tarihçilerin yazılarını yanlış anlamak veya istiyerek yanlış yorumlamak suretiyle, birçok Türk devletini, Türk değilmiş gibi göstermiye çalışmış olduklarını hatırlatmaktadır.

Bundan başka bazı eski tarihlerin çevirmelerinde, en meşhur olarak "Firişte„nin "Gülşen-i İbrahimî„sinin Briggs tarafından İngilizceye çevrilmesinde, birçok yanlışlar yapıldığı gibi ana metinde hiç bulunmıyan birçok kelimeler eklenilmiştir; bu olay, bu çevirmeyi anakaynak olarak alan birçok batı tarihçisini yanlış yollara götürmüştür ve götürmektedir.

Dolayısiyle birçok tarihler için olduğu gibi, Hindistan tarihi için de batı tarihçilerinin eserleri güvensizlikle okunulmalıdır.

3. Güvenilir tarihî kayıtların az çok bol olduğu Müslüman - Türk devrinde, önce Pencap egemenliği ve sonra Delhi-Agra Sultanlığı, aşağı yukarı 1010 yılından 1451 yılına kadar (Behlül Lodi'nin Afgan saltanatını kuruşu), Türkler'dedir. 1451,

den 1526' ya kadar Afganlar'da kalır. 1526' dan 1540' a kadar (Babur ve Hümayun) yine Türklere geçer, 1540' dan 1556' ya kadar Sur Afganların'dadır. Ondan sonra 1857' ye kadar yine Türklerdedir. Ancak 1752' den sonra Pencap, kâh Afganların kâh Sıhlerin elinde olacak; 1754' ten 1803' e kadar Delhi Türk padişahları karmakarışık bir devlet içinde kâh Afgan, kâh da Maharatların elinde bir kukla olacaklar ve 1803 den 1857 ye kadar da İngiliz egemenliği altında yaşıyacaklardır. 1857' den sonra Hindistan, resmen bir İngiliz sömürgesi olur.

Genel olarak, deniz taşıtçılığının ilerlemesi ve yeni teknik ve silâhlar Hindistan'ın batı devletlerince deniz yolu ile fethini mümkün kılıncaya kadar 750 yıllık bir devirde kuzey Hindistan ve birçok zamanlar Hindistan'ın bütünü 650 ve küsur yıl Müslüman - Türk ve 90 ve küsur yıl da Müslüman - Afgan (veya Afganlaşmış Türk) eğemenliği altında bulunacaktır (1010 dan 1754' e kadar giden devre alınmıştır).

Üzerinde durduğumuz bu devreden önceki devreler için tarihî bilgiler o kadar kesin değildir; bununla birlikte birçok adlardan, para ve heykellerde görülen giyimlerden ve tarihî bilgilerin bol olduğu İslâm devrinin olaylariyle yapılan mukayeselerden şu sonuca varılabilir ki, son 2 - 3000 yıl içinde Hindistan eğemenliği çoğunluk bakımından Türkler elinde bulunmuştur.

Kast Hindistan tarihinin belirli çizgilerini göstermeden önce, bugüne kadar yaşıyan ve "Kast„ denilen Hindistana öz bir soysal teşkil üzerinde duracağız.

Kast Portegizcede ırk demektir; yerliler kâh reng anlamında olan "Varuna„, "Varna„ kâh ta doğuş anlamında olan "jati„, "yati„ sözlerini kullanırlar.

"Kast„ Hindu cemaati içinde insanları oymak, devlet ve saire gibi bağlardan ayrı olarak, biribirine bağlıyan bir bağdır. Özellikleri aşağıdadır:

1) Her "Kast„ ın bir adı vardır ve ona mensup olanlar kendi adlariyle birlikte bu adı da zikrederler. Bir Kast'ın üyeleri arasında her bakımdan dayanışma vardır; büyük ve kalabalık Kastlar birçok şubeye ayrılmış olup, gerçek "Kast„ bu şubedir ve dayanışma, daha pek büyük ölçüde, şube üyeleri

arasında vardır ; aşağıda sayacağımız özellikler ve bağlar büyük "Kast„tan çok, işbu "Kast„ şubelerine aittir. Kast ve Kast şubeleri arasında, yükseklik ve asalet bakımından, çok dikkat edilen bir mertebe zinciri vardır.

2) Evlenme işlerinde "Kast„ veya daha doğrusu "Kast şubesi„ üyeleri birçok bağlarla bağlıdırlar ve bu bağlar çok önemli sayılır. Genel olarak, her Hindu, kendi "Kast şubesi„nin içinde ve "Gotra„ sının dışında evlenmek zorundadır. "Gotra„ diye aynı cedden indiği sanılan kimselerin teşkil ettikleri zümreye denir; baba "Gotra„ sı içinde evlenmek daha kesin olarak yasaktır.

Bu bağlar yüzünden —"Kast şube„ lerinin ortalama kalabalığı 40-50,000 kişi sayılırsa — kendileriyle aynı Kast şubesinden olan kimselerle evlenmek zorunda olan Hinduların, evlenme alanının ne ölçüde dar bulunduğu ve bu yüzden tereddinin sakınılamaz birşey olduğu kolaylıkla anlaşılır; ancak birçok kaçamaklar ve istilâ ve saire yüzünden karışmalar bu tereddiyi hafifletmiştir.

"Kast„ ın en önemli sayılan bağları evlenme ile ilgili olanlarıdır; çünkü Kast teşkilâtını yaşatan başlıca yön odur. Bu yoldaki bağlar en çok ve çetin olarak alınan ilk karı için kesin sayılır (Hindular istedikleri kadar kadın alabilirler). Kast dışında evlenmelerden doğan çocuklar çok kötü ve aşağı bir durumda sayılırlar.

Çocuklar hele yüksek sayılan Kastların çocukları çok küçük yaşta nişanlandırılırlar ve kızlar evlenme çağına girmeden çok önce evlendirilirler; tâki akılları erecek yaşa kadar bekâr kalıp ta Kast dışında bir erkeği sevip onunla evlenmeye kalkışmasınlar.

Dul bir kadının yeniden evlenmesi hemen her Kast'ta şiddetle yasaktır, yüksek Kastlar'da dul kadının kendini, isteğile, diri diri yakması çok makbul sayılır ve onu buna kışkırtmak için üzerinde mânevî ve hattâ bazen de maddî baskıda bulunulur. Eskiden bazı devirlerde Türk ve bugün İngiliz idaresi "satı„ denilen bu geleneği yasak etmiş ve etmektedir. Yüksek Kastlar'da boşanma yasaktır.

Yüksek bir Kast'tan olan bir erkeğin ikinci ve daha sonraki karılarını, eğer onların Kastı pek aşağı sayılmıyorsa, başka bir Kast'tan alması o kadar kötü görülmez; ancak yük-

sek bir Kast'tan olan bir kadının , kendisinden aşağı Kast'tan bir erkekle evlenmesi çok kötü görülür ve doğacak çocuklarının durumu da çok kötü olur.

3) Yemek bağları, önem bakımından, evlenme bağlarından sonra gelir ve bugün onlardan daha çok gevşemiş bulunmaktadırlar. Genel olarak, bir Hindu, kendisininkinden aşağı bir Kast'tan olan başka bir Hindu ile birlikte yemek yiyemez; keza onun pişirdiği yemeği de yiyemez; bazı aşağı Kastlar vardır ki gölgelerinin bir yemeğe değmesi, yemeğı yüksek Kastlara pislik saydırır.

Bütün Hindular, genel olarak, ineği mukaddes bilirler ve onun etini yemedikleri gibi öldürülmesini de en büyük cinayet sayarlar. Hindistan'da bir inek veya sığır yedi koyundan ucuz olduğu ve onun kurban bayramında kesilmesinin yedi koyuna bedel olduğuna dair bir fetva bulunduğu için çok kere yedi müslüman bir olup, bir inek veya sığır alıp kurban ederler ve bu duyulunca Hindular'la aralarında vuruşmalar ve öldürüşmeler olur. Brahmanlar et yiyemezler (kurban etleri müstesna).

4) Kast üyelerini hep aynı mesleğe bağlıyan nazarî meslek bağları çok gevşemiştir; ancak, pek aşağılık sayılan bazı işleri görenler (lâğımcılık, süprüntücülük gibi) pek aşağı Kastlar'dan olanlardır.

5) Kast usullerine saygı gösterilmesini sağlamak ve topluluğu ilgilendiren işleri genel olarak görmek için pek çok Kast'ın özel teşkilâtı vardır; bu teşkilât çoğunluk bakımından bir başkan ve pençayat (beş ağalar) denilen bir meclisten ibarettir. Kast kaidelerine saygı göstermiyenlere karşı cezaları bu heyet tertip eder; hükümet korkusiyle ölüm cezası yürütülemediği için, bugün en ağır ceza Kast'tan çıkarmadır: bu, Ortaçağ Avrupası'ndaki aforoza benzer, kimse Kast'tan çıkarılmış olanla konuşmaz, onun yüzüne bakmaz, onunla birlikte yemek yemez, karısı ve çocukları da, aynı şey başlarına gelmesin diye, onu reddederler; böyle biri ile görüşmeyi en aşağı Kast'lardan olanlar bile aşağılık sayarlar; o, ölmüş sayılır ve ona cenaze merasimi bile yapılır. Kovulmuş için, Kast'a yeniden girmek son derece güçtür, buna nail olabilmek için onun aşağıdaki işlerin çoğunu veya topunu yapması gerekir: bütün Kast'tan af dilemek ve kendini alçaltmak, uzakta ünlü

bir mâbedi ziyaret etmek ve Gence'de yıkanmak, baş ve dilini kızgın demirle dağlamak, ineğin beş mahsulünden yapılmış bir halitayı (süt, yağ, kaymak ve iki pislik) yemek.

6) Her Kast'ın kendine göre özel merasimi vardır; bunlardan en önemlisi, bütün yüksek Kastlar'a şamil bulunan "bag„ veya "ip„ takma merasimidir; bu 7 ile 9 yaşları arasında birkaç gün süren şenlikler içinde erkek çocuklara yapılır ve bunlar, bu ipi ölünceye kadar boyunlarında taşırlar; bundan sonra onlar, tam Hindu sayılırlar ve mukaddes kitapları okumak salâhiyetini kazanmış olurlar. Bu merasim gitgide en aşağı Kastlar'a kadar yayılmıştır.

Kast gelenek ve görenekleri dini özde sayıldığı için çok kere bunlar bir Brahman'ın istişaresiyle veya başkanlığı altında yapılır.

7) Yukardaki yazılardan şu hükümler çıkarılabilir:

Kast, onun üyeleri için aşağı yukarı bir ulus, oymak veya yurttur; bu hal, Hindu cemaati için küçük işlerde kuvvet ve büyük işlerde ise zaaf kaynağıdır.

Küçük işlerde, meselâ iş bulmak, sıkıntıda iken yardım görmek, girişilen teşebbüslerde başarı sağlayıcı yardımlar elde etmek için her Hindu'nun dayanabileceği bir teşekkül vardır ki Kastı'dır.

Ancak Kast duygusu, tıpkı oymak duygusu gibi, ulusal ve yurtsal duyguyu körletmese bile onu ikinci sıraya atmakta ve hattâ dinî duyguyu bile az çok gölgede bırakmaktadır. Kast'ın evlenme ve yemek yeme bağları ise Hindular'ın tek bir cemaat olduklarını duymalarına engeldir; bundan başka, on milyonlarca kimsenin, aşağı Kastlar'dan sayılmaları dolayısiyle, onlara el ve giyecek değdirmenin bile pisletici sayılması (bunlar, öbür Hindular'ın kullandıkları bir kuyudan su çekmezler, çocukları aynı mekteplere gidemez v.s.), esasen binlerce bölme ile birbirinden ayrı olan Hindu cemaatı içinde büyük bir uçurumla ayrılmış iki hızıp husule getirmektedir (Bunlar için Avrupalılar "Paria„ sözünü pek yerinde olmıyarak kullanırlar).

Özet olarak, denilebilir ki: a) İklimin tesiri, b) Kastlar'ın evlenme bağları, c) birtakım Hinduların et gibi bazı yemekleri yememeleri, onları nasıl bedenen zaafa ve hattâ bazan tereddiye uğratıyorsa; Kast usulünün doğurduğu ayrı gayrılıklar

onları, daha da büyük ölçüde, soysal bakımdan zaafa uğratmakta ve ülkelerinin korunması işini daha da güçleştirmektedir. Genel olarak, Hindistan Müslümanları Hindular'dan daha güçlüdürler ve daha çabuk çoğalmaktadırlar.

Kast'ın bünyesine ait olan bu özelliklerinden sonra onun öbür özelliklerine geçelim.

8) Genel olarak, denilebilir ki bütün Kastlar Brahman Kast'ının hemen bütün şubelerini kendilerinden üstün bilirler ve her Kast'ın yükseklikteki sırası Brahmanlara yakınlığile, onlar indindeki itibariyle ve Kast üyelerinin Kast gelenek ve göreneklerine karşı gösterdikleri saygı ile ölçülür. Bu duygular da, Brahman eğemenliğini ve Kast zihniyetini yaşatan duygulardır.

Brahmanlar ruhban Kast'ıdır ve ruhbanlık onların inhisarındadır; bundan başka, devlet ve ordu işlerinde ve hattâ ticarette ve türlü işlerde çalışanları dahi vardır; genel olarak, hele İslâmiyetin tesiri az olmuş olan güney Hindistan'da Brahmanlara bir türlü mâbut gibi bakılır. Bazıları ise bu yüzden onlara çok düşmanlık gösterirler. Brahmanların sayısı 14-15 milyon kadardır, fakat birçok şubeye ayrılırlar. Haiz oldukları mânevi durum dolayısiyle Hindu cemaatinin önderliğini etmektedirler; Buda dininin Hindistan'da sönmesinde başlıca âmil olmuşlardır; vaktiyle Müslüman-Türk ve bugün de İngiliz eğemenliğini kemirmekte büyük rol oynamışlardır ve oynamaktadırlar.

9. Nazarî olarak, geleneklere göre dört Kast vardır:

a) Brahmanlar, yâni dinî bilgini ve ruhbanlar,

b) Kşatriyalar, yâni hükümdar, komutan ve askerler,

c) Vaysiyalar, yâni çoban, çifçi ve tüccarlar,

d) Südralar, yâni aşağı tabakadan insanlar; bunlar, ilk üç Kast üyelerine hizmet etmeğe borçludurlar ve dinî kitapları okuyamazlar.

İlk üç Kast'a "iki kere doğmuş„ denir ve yukarda sözü geçen ip takma merasimi, nazarî olarak olsun, onlara özdür.

Kastların çoğalmış olması, çokluk olarak, Kast dışında evlenmelerle izah edilir. Tarihî devirlerde ve bugün dahi yeni Kastlar teşekkül etmiştir ve edebilir; bu, şu âmillerden birinin tesiriyle olmaktadır: hicretler, bazı meslek değiştirmeleri, bir Kast içinden pek büyük bir adamın çıkıp o Kastı veya onun

bir kısmını yükseltmesi, Kast içinde çıkan fitneler yüzünden ayrılmalar, bazı dinî mürşidlerin etraflarına türlü Kast'lardan müritler toplaması ve bunların sonda bir Kast haline girmeleri, Kast görenekleri dışında doğmuş birçok çocuğun yeni bir Kast kurması, dışardan gelen fatihlerin (Müslümanlar hariç) yeni bir Kast'tan sayılması, bazı orman ve dağ oymaklarının Hinduluk topluluğu içine alınması.

Bugün binlerce Kast veya Kast şubesi vardır.

Kast zihniyetini bozan âmiller arasında, bazı Südraların hattâ hükümdarlık mevkiine kadar çıkmış olması, Müslüman-Türk ve ondan sonra İngiliz idaresinin iş ve mevki verirken, Kasta aldırış etmemesi ve genel olarak ta, asrî yaşayışın gereklikleri vardır.

10) Kast'ın hikmeti, kaynağı ve geçmişi üzerinde çok münakaşa vardır; bugün en makbul sayılan faraziye Emil Sönar'ın (Emile Senart) " Les Castes dans l'Inde „ adlı eserindekidir; özü şudur :

Milâttan 600 ilâ 800 yıl önce tertip edilmiş oldukları tahmin olunan "Brahmana„ adlı eserlerde Kast'ın aşağı yukarı bugünkü biçimde mevcut olduğu görülür ; orada, ilk üç nazarî Kast "Arya„ adı altında, "Südra„ lardan kesin olarak ayrı tutulmakta olup, bu sonuncular çok hakîr görülmektedir. Milâttan 1000 ve küsur yıl kadar önceye ait sanılan Vedalar'da ise (Hinduların ana din ve dua kitapları) Kast kelimesinin muadili olan "Varna„ kelimesi "Arya Varna„ ve " Dasa Varna „ yani "Arya ırkı„ ve " düşman ırkı „ biçiminde görünmektedir ve " Sudra „ tabirine tesadüf edilmemektedir. Esas bakımından renk demek olan Varna, burada, fatihlerin yerlilerden daha açık renkte olmaları dolayısiyle, aynı zamanda ırk anlamında da kullanılmaktadır.

"Vaysiya„ tabiri Vedalar'da bulunmayıp onun müfredi olan "Vis„ tabiri vardır ki "Klan„ anlamındadır ve orada Arya ulusundan bahsedilirken "Brahma„, "Kşatra„ ve "Vis„ diye üç sınıf mevzuubahistir.

Bunlardan Sönar, nazarî ilk üç Kast'in müstevli Arya ulusunun üç sınıfını (rahipler, askerler ve halk) temsil ettiği, 4 üncü nazarî Kast'ın yâni Südralar'ın da Hindistan'ın o zamanki yerlileri olduğu hükmünü çıkarmaktadır.

Burada, Arya'ların Türk mü, Nordik mi oldukları üzerinde bir tartışmada bulunmıyacağız, yalnız şu hatırda tutulmalıdır ki "Ari„ Türkçede temiz ve halis demektir ve Vedalar'da da, genel olarak, bu anlamı kapsamaktadır.

Kast gelenek ve göreneklerinin hele evlenme ve yemeğe ait olanlarının birçok eski uluslarda var olmuş olduğu, ilk devirlerde, Grek ve Roma hukuk ve geleneklerinde bunlara benzer yönler bulunduğu, bunların her yerde sosyal yaşayışın gelişmesiyle ortadan kalktığı, ancak Hindistan'da, bir yandan oradaki pek şiddetli muhafazakârlık, öbür yandan da çok gelişmiş ve önem kazanmış olan rahip, yâni Brahman'ların bu gelenekleri yaşatmaktaki menfaatleri dolayısiyle bugüne kadar süregeldikleri yine Bay Sönar'ca ileri sürülmektedir. Böylelikle milâttan 1000 ve küsur yıl önceleri, yukarda sözü geçen sınıflar içinde var olan binlerce "Klan„ bugünkü Kast şubelerini teşkil etmektedir; zamanla, Brahman sınıfı müstesna, öbür iki sınıf, sınıf olarak, ortadan kalkmış ve ancak içlerindeki Klan'lar, Kast biçiminde yaşıyadurmuşlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜSLÜMAN TÜRKLERDEN ÖNCEKİ DEVİRLERİN TARİHİ

Eski Hint tarihinin kaynakları

Müslüman Türklerin Hindistan'a girmesinden önceki devirlerde Hint tarihinin kaynakları pek az ve eksiktir; eski Hindistan'ın tarihçi ve olay yazıcısı (vakanüvis) olmamış gibidir. Dinî ve felsefî nazariyelere ve onların münakaşasına, efsanevî hikâyelere çok önem vermiş olan Hint acunu, tarihî vakaları ve tarihleri tespit etmek gerekliliğini hemen hiç duymamış gibidir. Yukarıda sözü geçen eserler ise, belki, ortaya konuldukları devrin durumunu, gelenek ve göreneklerini, yaşayış tarzını vesaireyi gösterebilir, ancak, siyasal ve askerî bakımdan, pek az tarihî bilgi vermektedirler. Elde yazılı tarih olmayınca, sözü geçen dinî ve felsefî eserlerden başka, başlıca kaynak olarak şunlar kalmaktadır:

a) Paralar; b) kaya, sütun ve mâbet kitabeleri, bunlarda bazı hükümdarların adları, fethetmiş oldukları yerler, bazı tarihî olayları zikredilmekte ve bazı fermanlar bilitlenmektedir; c) maden levha üzerine yazılmış olup şurada burada çıkarılan vakfiyeler; d) Hindistan'ı gezmiş olan yabancıların yazıları; e) tek tük yerli eserler.

I. Hindistan'daki ilk medeniyet, Sint medeniyeti

Hindistan'da 1914 - 18 büyük savaşından sonra yapılan kazılarda, bundan 5 - 6 bin yıl önce Pencap ve Sint'te var olmuş olan pek parlak bir medeniyetin iz ve kalıntıları bulunmuştur.

Bunlardan birisi, Sint ırmağı yakınında ve Larkana kasabası civarında olan "Mohenco - Daro„ da ve ikincisi, Pencap'ta Mongomeri kasabası civarında bulunan "Harapa„ dır.

Bu medeniyetin başlıca vasıfları şunlardır:

a) Kalkolitiktir; Taş, Bakır ve Tuncun beraber kullanıldığı bir devre aittir ve hemen bütün Sint ve Pencab'ı kaplamaktadır.

b) Brakisefal medeniyetidir. Hindistan arkeoloji müdürü "Sir John Marshall„ tarafından neşredilmiş olan "Mohenco-Daro„ adlı 3 ciltlik eser bu hissi vermez ve ora halkını karışık göstermeye eygindir. Ancak şu yönler gözde bulundurulmalıdır :

Mohenco - Daro'da bulunan birkaç cesetten hiçbirinin Kalkolitik devreye aidiyeti hakkında katî kanaat yoktur. Bu baptaki tereddütlere mezkûr eserin C. I., s. 79 unda temas olunur. Halbuki 1931 sonbaharında mezkûr harabeleri ziyaret ederken, orada çalışan arkeologlar bize bu husustaki tereddütleri izah etmişler ve Harapa'da kâh muntazam kabirlerde yatan, kâh küp içinde bulunan ve Kalkolitik devreye aidiyetinde tereddüte mahal olmıyan yüzlerce ceset bulunduğunu söylemişlerdi; Harapa'nın muvazzaf arkeoloğu bunların hemen kâmilen "Broad Headed„ yâni geniş kafalı "Brakisefal„ olduklarını eklemişti.

c) Bu medeniyeti kuran ırkla Sumer medeniyetini kuran ve keza brakisefal olan ırk arasında, bazı arkeologların söyledikleri gibi, mübayenet olduğunu kesin olarak kabul güçtür. Meselâ "Mohenco-Daro„ adlı eserin C. III, levha XCVIII, XCIX ve XCX undaki heykellerle Sumer'in Tello'da bulunmuş olan Urnine ve ailesine ait grup ile mukayese edilirse bu hal daha kolaylıkla görülür.

Bu medeniyetin, çağdaş Sumer medeniyeti ile mevcut diğer başlıca münasebetleri şunlardır:

1. Mohenco-Daro'da ve Sumer'de tartılar aynıdır.

2. Yazı esas itibariyle aynıdır. Fakat Sint medeniyetine ait henüz yalnız mühürler ve bir kitabe bulunmuş olduğundan, onun yazısı okunamamış ve Sumerce ile mukayesesi yapılamamıştır.

3. Birçok süs eşyası her iki medeniyette müşterektir.

d. Bu medeniyetten kalma eserlerin en önemlilerini kısaca analım :

Mohenco-Daro'daki evlerin harabeleri şimdiki evler gibi pişmiş tuğladandır ve bunlar pek sağlam surette yapılmıştır.

Duvarların kalınlığından ve merdiven başlarından evlerin birkaç kat olduğuna hükmolunmaktadır; ekser evlerde tuğlaları ziftli bir harçla biribirine tutturulmuş bir oda vardır; buraların hamam veya banyo odası olduğuna hükmedilmektedir. Şehir halkında umumî bir refah olduğu evlerin halinden anlaşılmaktadır.

Sokaklar pek çok kere dosdoğrudur ve keza çok kere birbirini kaim zaviye üzerine kesmektedir; hemen her sokakta, pişmiş tuğladan bir lâğım yolu ve hemen her evde lâğıma giden keza pişmiş tuğladan bir yol vardır.

Harapa, aynı evsafı haiz olmakla beraber, Mohenco-Daro'ya nisbeten daha az intizamlıdır.

Her ikisinde bulunan bazı heykel ve heykelcikler teferruatına varıncıya kadar o derece mükemmeldir ki, bunlar, Sumer, Elen ve asrî Avrupa eserlerinin en mükemmelleri ile mukayese edilebilirler. Bunlardan başka tıpkı bizdeki biçim ve büyüklükte bir hamam tası, en modern şekilde testere, kazma gibi âletleri, tavla zarları hatıra olarak zikrolunabilir.

50 santimetre kadar uzunlukta murabba maktalı bir çivi ancak büyük bir gemi dümenini tutturmaya yarıyabileceği için gemiciliğin inkişafına delil addolunmaktadır.

e) Bu medeniyet, o havalinin (Sint ve Pencap) zamanla kuraklaşmış olduğunu gösteren kuvvetli delillerdan biridir. Zira:

1. Şimdi o havalinin en büyük kısmı ancak sulanan yerlerde mahsul veren vahalı çöldür. Halbuki Mohenco-Daro ve Harapa havalisinde işbu medeniyete ait devirde araziyi sulamaya mahsus cetveller bulunamamıştır. Bu gösteriyor ki, o zaman, o havali ziraati yağmur sayesinde mümkünmüş.

2. Harapa'da bulunmuş çam odunundan yapılmış kömür tozları vaktiyle orada çam yetiştiğine hükmettirecek özdedir. Halbuki şimdi en yakın çam ormanları oradan 2-300 kilometre uzaklıktadır.

3. Mohenco-Daro ve Harapa'da bulunmuş heykelcik ve mühürlerde bol bol, rinoseroz, fil ve kaplan görülmektedir. Bunlar ise ormanlık ve rutubetli yerlerde yaşıyan hayvanlardır. Halbuki çorak yerlerde daha çok bulunan aslan veya ona benzer bir hayvan şekli yalnız bir kere bulunmuştur. Bu me-

deniyetten 1500 - 2000 yıl kadar sonra olan Vedalar medeniyetinde ise hep aslandan bahis vardır.

Bütün bunlara göre, işbu medeniyet hakkında, şu hükümler verilebilir:

Hindistan'da oturan en eski adamlar hakkındaki fikirler, bunların, Munda veya Dravitler olduğu merkezindedir ve ihtilâf bu iki ulus üzerindedir. Bunların ikisi de dolikosefal ve yassı burunludur. Esasen Hindistan'ın, coğrafî ve iklimî birçok sebepler dolayısiyle, daima dışardan gelen fetihlerin eline düştüğü ve hiçbir vakit dışarlara ve uzaklara fatihler göndermediği gözönünde tutulursa, Dravit ve Munda kavimlerinin bugün ülkenin merkez ve güney doğusunda işgal ettikleri coğrafî mevkiler onların Hindistan'ın tek kapılarını kapsayan kuzey - batı yönünden gelen diğer ulusların baskısiyle bulundukları yerlere sürülmüş olduklarında şüphe bırakmaz.

Bu böyle olduktan sonra, tarihten önceki devirlerde bir deniz halinde olan Sint ve Pencap'ta, ovaları oturulabilecek bir hale geldikten sonra, bahsetmekte olduğumuz bu medeniyeti kuran brakisefal'lerin Orta Asya'dan, yâni Türk anayurdundan gelmiş olduklarından şüphe ve tereddüde mahal kalmaz.

Kuvvetli bir ihtimal olarak denilebilir ki, Orta Asya'nın kuraklaşması üzerine veya herhangi bir sebeple orayı terkeden büyük Türk kütlelerinden bir kısım Horasan ve İran yolu ile Irak'a giderken, diğer bir kısım, o vakit yeşil olan ve henüz şimdiki gibi vahalı çöl halini almamış olan Herat - Kandahar yolundan veya Horasan ve Seyistan'dan güneye inmiş ve Sint nehri manzumesi boyunca yerleşip bu medeniyeti husule getirmiştir.

* * *

Bu medeniyetin, ondan sonraki Hindistan medeniyetleri üzerine tesirleri olmuştur.

Bugün Hindistan'ın iki büyük mâbudundan biri olup, Hinduların üçte ikisinin tapmakta oldukları Sivan'ın bir "ilk biçimi„ (prototype) Mohenco - Daro'da bulunmuş bir mühür de görülmektedir (Sör J. Marshall Mohenco - Daro c. I, s. 52 ve levha 2, resim 17).

Mohenco - Daro bulunmadan önce Sıva, bir Dravit mâbudu sanılırdı ve Dravitler'den Hint - Avrupalılere geçtiği söylenilirdi; sözü geçen buluş gösteriyor ki, bu mâbudu Dravitler Mohenco - Daro medeniyetinin sahibi brakisefallerden almışlardır. Sör John Marshall'in eserinde (C. III levha XLIV) görülen bir dansöz, Dravit tipini andırır ve Dravitlerin bu medeniyetle temas etmiş olduklarına ayrıca bir delildir.

Mohenco - Daro ve Harapa'da türlü biçimde istavroz ve ezcümle bunun Staviska denilen biçimi bulunmuştur. Bu da işbu medeniyetin acun medeniyetleri üzerinde yapmış olduğu tesirleri göstermiye veya aydınlatmaya yarıyabilir.

Bu medeniyete dair tarihî olaylar ve bunun nasıl sona erdiği üzerinde henüz bilgi yoktur.

II. Veda, Brahmana ve Upanişatlar devri

Hind Kutsal Kitapları

Mâbut Brahma tarafından ilham edilmiş ve Brahmanlar arasında "Rişi„ yâni Peygamberlik derecesine ermiş bazı kimseler tarafından duyulmuş, hattâ görülmüş addolunan ve yüzlerce yıl ağızdan ağıza nakledilerek zamanımıza kadar gelmiş olan kutsal kitaplara "*Veda*„ yâni "Bilgi„ denir. Sayıları dörttür.

1. *Rig veda* (dua bilgisi); bu zümrenin en esaslı ve kutsal eseri budur.
2. *Yajüs veda* (büyü bilgisi).
3. *Saman veda* (dinî merasimdeki aheng bilgisi).
4. *Atharvan* veya *Otharvan veda*; en eski anlamında ateş rahibi demektir; (eski Türkçede ot=ateş); Tıp ve büyü bilgisi demektir (eski Türkçede otcı, otacı=tabip).

Vedalar külliyatı ayarında kutsal ve eski olmıyan, ancak yine ilham mahsulü sayılan 3 türlü kutsal eser külliyatı daha vardır; adları aşağıdadır:

1. *Brahmanalar*, Vedalara bağlı, dinî merasim, tefsir ve mutalâat külliyatıdır.
2. *Aranyakalar*, orman tefekkürleridir.
3. *Upanişatlar*, gizli ilham veya talimattır. Bunlar ve Aranyakalar Brahmanalara bağlıdırlar.

Vedalar'la birlikte sayısı dörde varan bu külliyatın topuna "*Sruti*„ yani "*ilham*„ denir.

Başka bir külliyat daha vardır ki adı "*Sutra*„ yâni ipliktir; genel olarak, ilham mahsulü sayılmaz: hukuk, din ve adak merasimi, gramer ve türlü dil bilgilerini, heyet ve müsbet bilgileri, bazen de siyaset ve idare ile ilgili bilgileri kapsar ve genel olarak yukarda sözü geçen dört kutsal külliyatı anlamak ve tefsir etmek için gereken bilgileri verir. Pek ünlü olan Manu kanunları-ki dolayısiyle olsun ilham mahsulü olmak iddiasındadır- bunlar arasındadır.

Vedaların üslûbu ve onlarda kullanılmış olan dil, halk üslûp ve dili olmayıp, edebî Osmanlıca gibi, muayyen bir zümrenin üslûp ve dilidir; ancak daha sonra Sanskrit dilinin alacağı çok mazbut şekli henüz almamıştır.

Bütün bu eserler, çoğunluk bakımından, dua ve yukarıda sözü geçen bilgilerle dolu olmakla birlikte, tesbit edilmiş oldukları devirlerin sosyal durumunun ve genel yaşayışının az çok aynası gibidirler.

Bu kutsal kitapların teşekkül ve tesbit devirleri yâni eskilikleri üzerinde sonsuz münakaşalar olmuştur. Batıda en çok itibar gören tahmin dil gelişmelerine dayanan Maks (Max) Muller'inkidir, özeti aşağıdadır; Tilak'ın nazariyesi haşiyede bulunmaktadır :

Buda felsefesi kurulurken bu eserlerin birçoğunun var oldukları açıkça anlaşılmaktadır. Buda'nın ölümü milâttan 480 yıl kadar önce oluşuna göre, Upanişat'lar ve Sutra'lar için M. ö. 600 - 200, Brahmanlar için 800 - 600 ve Vedalar için de 1200 - 800 yıllık bir eskilik kabul olunur [1].

[1] Cambridge History of India C. I. s. 112.

Profesör S. Dasgupta «A History of Indian Philosophy» sinde en yeni Brahman'ları M. ö. 500'e kadar getirir, en eski Upanişat'ları M. ö. 700'den ve toplanılmalarını 500'den başlatır (C. I. s. 28 ve 39) ve bunların İslâm tesirleri görününceye kadar devam ettiklerini söyler; Ünlü Hint inkılâpçısı ve bilgini L. B. G. Tilak «The Arctic Home in the Vedas» adlı eserinde (s. 454) en eski Veda'ları M. ö. 5000 - 3000, son Veda'larla Brahman'ları 3000-1400 ve Upanişat'ları 1400-500 yılları arasına koyar.

Eski Vedalar devrinde yaşayış Haşiyede sözü geçen Tilak'a göre, en eski Vedalar Kutba yakın yerlerde ortaya çıkarılmıştır; ancak, genel olarak, Batı bilginleri bunların en büyük kısmının ortaya konulduğu sırada ulusun Kâbil-Pencap bölgesinde yaşamakta olduğunu kabul ederler.

Bu eserleri husule getirenler kendilerine "Arya„ (Türkçe'de Ari = temiz, halis, asıl) ve vuruştukları kavimlere de önce düşman ve daha sonra da esir anlamında kullanılan "Dasya„ adını veriyorlar; bu sonuncular siyah renkli ve yassı burunludurlar. Bu eserlere göre, Arya'lar, Dasya'lara karşı ve bazen de onlarla birlikte, biribirlerine karşı savaşmaktadırlar.

Vedalar'da, Mohencodaro-Harapa medeniyetine hiç işaret yoktur, dolayısiyle Arya'lar onunla temas etmemişlerdir, çünkü bunlar Veda'lar devrinde köylerde yaşamaktadırlar ve kent denebilecek bir kasabaları yoktur; bunlar eğer Mohencodaro gibi binlerce evli bir kent görselerdi, bu, edebiyatlarında büyük bir iz bırakırdı.

Bu devirde Arya'lar en çok çobanlık etmektedirler, büyük sığır sürüleri, atları, arabaları, sürülerini bekliyen ve avda kullanılan köpekleri vardır. Vedalar'da aslanın adı çok geçer, Mohencodaro devrinde kaplanın bolluğunu görmüştük; bu hal, ülkenin iki devir arasında kuraklaşmış olduğuna delil sayılabilir.

Aryalar ziraatı da bilmektedirler, arpa olduğu sanılan "*yava*„ adlı bir unlu nebatı ekmektedirler; silâhları: ok, sapan, kılıç, balta ve mızraktır; bakır, tunç ve demiri bilirler ve bunlara toptan "*ayas*„ derler.

Oymaklara ayrılırlar; oymak başkanlığı yâni hükümdarlık, babadan oğula geçmektedir; başkan, genel olarak, askerî başbuğluk ta etmektedir; önemsiz seferlerde ise başbuğluğu "Senani„ denilen bir komutan yapmaktadır. Başkan yâni hükümdarın "*Purohita*„ denilen ve tabiî Brahman olan bir aile papası vardır ki nufuzu çok büyüktür ve maiyetinde birçok Brahman bulunmaktadır.

Hiç olmazsa en eski devirlerde para yoktur; eşyalar birbiriyle değiştirilmektedir; ancak, inek ve bazı altın ve gümüş süsler ölçü olarak kullanılmaktadır; adam öldüren bunu yüz inekle ödemektedir.

Soy içinde baba eğemendir, çocuklarını istediği gibi evlendirir ve cezalandırabilir; hattâ kızlarını satabilir; ihtiyarlayınca eğemenlik büyük oğluna geçer. Halk bir, ve oymak başkanı yâni kıral birkaç kadın almaktadır. Toprak ve bazı eşya soyun malıdır; silâh, süs ve hayvanlar gibi bazı eşya ise şahsî olabilmektedir.

Bu devirde Kast teşkilâtının daha ortaya çıkmamış olduğunu yukarıda gördük; sınıf ayrılıklarının da babadan oğula geçme olduğu pek kestirilememektedir.

Veda'lara göre din ve ibadet ve bunların siyasal tepkileri

Vedalar'da iki biçim ibadet vardır: 1) Adak, yâni kurban ve nezir; 2) Dua.

Küçük ve önemsiz adakları soy başkanı, önemlilerini bir Brahman yapar; adak, genel olarak, Brahman'ca mâbuda hitap edilirken yağ, süt, soma ve kesilmiş at ve teke etlerinin ateşe atılması ve sonra adağı yapan kimse ile Brahman tarafından yenilmesidir.

Adağın mânevî anlamı şu idi: İnsan mâbutlara adak edilen nesneleri feda eder ve sunar, mâbutlar da karşılık olarak insanlara dilediklerini verirler; bunlar ferdî dilekler olabileceği gibi (zengin olmak, sağlığa kavuşmak, çoluk çocuğu olmak veya düşmanının başına bir kötülük getirmek) soysal ve devletle ilgili dilekler de olabilir (zafer kazanmak, yağmur veya güneşin ışığını sağlamak gibi).

Bir yandan adaksız bu gibi nimetler elde edilemiyeceği, öbür yandan da adak yapılmazsa mâbutların aç kalacağı sanılırdı.

Ancak insanlara ve mâbutlara bu karşılıklı nimetleri sağlıyan, yâni adağı müessir kılan şey, adak yapılırken okunulan dualar, kullanılan düsturlar, yapılan hitaplar ve merasimdir; ve esas bunlardır, ve güdülen amaç yalnız bunlara tıpkı tıpkısına saygı gösterilmekle elde edilebilir. Bu dua ve sözlere de "Brahman„ denir; bu işlerin en önemsizlerinin bile yalnız Brahmanlarca yâni rahiplerce yapılabilmesi için, bunlar gitgide daha güç ve çapraşık bir biçime sokulacaktır.

Böylelikle rahipler, yâni Brahmanlar, mâbutlarla insanlar arasında, bunlar ister teker teker alınsın, ister oymak veya devlet gibi birer topluluk halinde bulunsun, aracılık etmektedirler ve daha doğrusu her iki zümrenin de velinimetidirler.

Bu biçim dinî düşünceler ve uzun zaman çok büyük bir devlet kurulup onun başkanının Brahmanların nüfuzunu kırmaya kadir olamaması, birbiriyle dayanışan Brahmanları soysal ve siyasal hayatta gitgide eğemen bir duruma yükseltmiş ve oymak veya devlet başkanlarını onların eğemenliği altına sokmuştur.

Bu durum bir kere sağlamlaştıktan sonra, ne kadar güçlü devlet başkanı çıksa, Brahmanları tam olarak hükümdarın eğemenliği altına almak ve onları öbür ülkeler rahipleri ayarına olsun getirmek pek de elden gelmiyecektir. Bunun tersine olarak her siyasal sarsıntı, her devletin yıkılması veya dağılması, siyasal başkanların nüfuzunu kırmakla Brahmanlarınkini arttıracaktır; her yeni kurulan devletin başkanı da, Brahmanların mânevî nüfuzuna muhtaç bulunacağından bu da onlar için bir güç kaynağı olacaktır.

Vedalar'daki mâbutlar

Mâbutlara gelince, her şey bir ibadet vesilesidir: at, inek, köpek, türlü kuşlar, ağaçlar v. s.. Bunların, daha eskiden, "Klan„ totemi olmuş olmaları çok muhtemeldir.

Bu gibi mâbutların çok üstünde hem mânevî, hem de maddî anlamı olan iki mâbut vardır ki, adakla olan ilgileri onlara Brahmanlarca çok önem verdirmiştir: *Ağnı* ile *Soma.*

Ağnı genel olarak ateş ve hele adaklarda kullanılan ateş, aynı zamanda güneş, şimşek ve yıldırımdaki ateştir; bu ateş dünyayı ve hayatı devam ettiren, nebat ve hayvanları var eden, büyüten ve çoğaltan ateştir.

Soma da aynı vasıfları taşır; o esas itibariyle bugün de Türkçede kullandığımız anlamdadır ve nebatların tahammürü ile elde edilen sihir verici mayidir; aynı zamanda her şeye hayat veren suya, işbu hayat vericilik hassasını bahşeden nesnedir; o keza rahibe ve şaire heyecan verir, gök ve yeri var eder.

Özet olarak denilebilir ki, bu iki mâbut, güneşte, ateşte, suda ve sihir veren içkideki evsafı temsil etmektedir; onlara verilen önem Brahmanlarca adağa verilen önemin bir sonucudur.

Bunlardan başka çok önemli iki mâbut da *İndra* ve *Varuna*'dır. Bunların adları Boğazköy'de M. ö. 1400 yıllarına

ait kitabelerde de bulunmuştur. Bunların birincisi, biteviye şeytanlara, kötülüklere ve bir sürü düşmanlara karşı savaşmakta ve koruduğu kimse veya uluslara zaferler sağlamaktadır.

Varuna, gökü ve sosyal nizamı temsil etmesi dolayısiyle ruhen en yüksek özde duaları almaktadır.

Bunlardan sonra, ilerde Hindistan'da kazanacakları önem dolayısiyle, *Sıva* ve *Vişnu*'yu (birincisinin Mohencodaro'da da ilk örnekleri bulunduğu için Hindistan'ın tanınmış en eski mâbutlarından veya en eski mâbudu sayılmalıdır) ve ilerde Milât devrinde, Akdeniz havzasında, İsa ile rekabet edecek kadar önem kazanacak olan *Mitra*'nın da, büyük mâbutlar arasında adını anmak gerekir. Genel olarak, şu hatırda tutulmalıdır ki, Vedalar'daki mâbutların hemen hemen hepsi tabiatın türlü kuvvetlerine (ateş, güneş, su, rüzgâr, fırtına) hâkim olan veya bu kuvvetlerle intibak eden şeylerdir.

Vedalar devrinde önemi *İndra* ve *Varuna*'nınkinden az olan, ancak ilerde en önemli mâbut sayılacak olan *Brahmanaspasti* (duanın efendisi) duayı ve adağı faydalı kılan kuvvet veya mâbuttur; bu daha sonra *Brahma* veya *Pracapati* (yaradılmışların efendisi) mâbudiyle birleştirilip ilk saffa sürülecektir.

Hindistan'da her şeyin üstünde bir mâbut düşüncesinin nasıl ortaya çıktığını anlatmak için Prof. S. Dasgupta, "A. History of İndian Philosophy„ (c. I, s. 18-19) adlı eserinde Vedalar'daki herhangi bir duada bir mâbut mevzubahs oldumuydu ona hitabın sanki en büyük, en yüksek ve hattâ tek mâbut imiş gibi olduğunu, ona "ika, eka„ yâni "başbuğ, şef„ diye hitab edildiğini, ancak bu mevkiin bir cümle sonra başka bir mâbuda verildiğini yazdıktan sonra der ki:

"Bir mâbudu en büyük ve en yüksek mâbut gibi övmeğe olan bu eyginlik bütün acunun en üstün efendisi (*Prajapati*) mefhumunu husule getirdi. Bu, şuurlu bir teşmil ve tamimin doğurabileceği bir istihale ile olmadı; fakat bu mefhum, tecelliyatı doğrudan doğruya sezilmese dahi, en yüksek ahlâkiyat ve en yüksek cismani kuvvet hazinesi olan bir mâbudu tasavvur etmeye kadir olan aklın inkişafında zarurî bir merhale gibi husule geldi. Böylelikle, önceleri öbür mâbutların bir ünvanı olan *Prajapati* yâni Mevcudatın Efendisi ünvanı, ayrıca bir mâbut, en yüksek ve en büyük mâbut olarak tanınır oldu„.

Bir sürü istihale geçirmiş olan *Brahma* mefhumu, sonunda, işbu *Prajapati* ile birleştirilecek ve adak ve duayı temsil eden bu *Brahma* mâbudu Brahman'ların işine geldiği gibi en üstün mâbut yapılacaktır. Bu yolun tutulması da tek mâbut yâni *Allah* mefhumuna doğru bir adım sayılmaktadır. Bu gibi inanlar daha sonra doğacaklarsa da bunların nereden ve nasıl bir düşünceler zincirlenmesinden doğduklarını burada toplamak istedik.

Veda'lara göre, ölüler yakılmakta ve külleri gömülmektedir; ölülerin öbür dünyadaki yaşayışları hakkında kesin birşey demek güçtür; bunların kâh "*Yama*„ denilen ilk ölen mahlûkun yanına gittikleri, kâh su ve nebatlarla birleştikleri sanılmaktadır.

Son Vedalar ve Brahmanalar devrinde yaşayış

Bu devirde esas kültür merkezi Madhyadesa (Orta ülke) denilen Delhi bölgesidir, buranın ana şehri Hastinapura'dır; genel olarak, Gence ovası (pek doğusu müstesna) bu kültüre girmektedir.

Bu yerler Pencap'tan daha sulak ve verimlidir ve Brahmanalar'dan istidlâl suretiyle vücudu anlaşılan kültür oldukça ileridir; belki kentler vardır; on iki çift (?) öküzle çekilen sapan, gübrelenen ve su yolları kullanılarak, ırmak sulariyle sulanan tarlalar vardır; pirinç, nohut, susam ekimi başlamıştır; ticaret, sanat ve nehir gemiciliği gelişmiştir; iptidaî biçimde para ve ölçüler vardır.

Kast bağları doğmuştur. Brahman ve Kşatriya Kastları az çok bağlaşık görünürler; Brahmanlardan hükümdar ve hükümdarlardan da dini önder ve peygamberlik iddiasında bulunanlara rastlanılmaktadır. Kıralın halk üzerindeki tahakkümü artmıştır.

Halkın durumu ise, genel olarak, kötüleşmiş ve onun seviyesi düşmüştür. Vaysiyalar çök kere ecirleşmiş ve Ortaçağın "serf„ leri durumuna düşmüşlerdir; Sudraların durumu daha da kötüdür, çok kere esir durumundadırlar. Bir yerde büyük ölçüde esir işçinin bulunması ise, bilindiği gibi, serbest işçilerin de seviyesini düşürür, onları da sefalete doğru sürükler ve "serf„ durumuna sokar.

İşin özeti: bir yandan servet az sayıda kimselerin elinde toplanmış, öte yandan da kalabalıklar yoksullaşmıştır. Bununla

birlikte, Sudralar arasında zenginleşmiş ve yükselmiş kimseler de vardır.

Son Vedalar'la Brahmanalar devrinde din, ibadet ve siyasal durum

Mâbutların önem ve sıralarındaki değişiklik-lek üzerinde durmayıp inan, adak ve ibadetteki değişiklikleri ve siyasal durumu anlatacağız.

Artık, Kast mefhumu ortada eğemendir; dinî merasim ve adakta, Brahmanlar, yani rahipler, tek yetkili kimselerdir. Adak yine her şeyin esasıdır, ancak onu yaptıran adamın ister fert, ister oymak veya devlet başkanı olsun, hemen tek işi adak edilecek nesneleri sağlamaktan ibarettir; kendisinden eyilik, gerçekten inan gibi şeyler pek istenilmemektedir; adağın beklenilen sonucu vermesi için tek şart Brahman'ın gereken duaları ve merasimi tıpkı tıpkısına yerine getirmesinden ibarettir; eğer o, bu yönlerde istiyerek istemiyerek yanlış ve eksik bir şey yaparsa sonuç felâket olabilir; özet olarak, din pıhtılaşmış ve adak bir türlü büyü olmuştur.

Kurbanlar arasında her türlü hayvan bulunduğu gibi insan da bulunmaktadır; insandan kurban etmek geleneğinin daha eski olduğu sanılmakta ise de, *Brahmana*'lar devrinde, bu işin açıkcana beğenildiği görülmektedir. Dul kadınların diri diri yakılması geleneğinin de ne vakit başladığı bilinememekte ise de Büyük İskender'in Hin'de girişinde (M. ö. 4 üncü yüz yılın ortası) bu gelenek var idi.

Adak yapan Brahmanların son derece bilgin olmaları gerektiği ve en ufak yanlışlarının çok büyük felâketler doğuracağı sanıldığı için, Brahmanları okutma ve yetiştirme usulleri geliştirilmiştir. Bu yolda derin bilgisi ile ünlü kimselere pek uzaklardan müritler gelmekte ve uzun yıllar onların yanında çalışmaktadır. Bu ise biribirinden uzak ülkeler Brahmanları için bir tanışma, toplaşma ve dolayısiyle de dayanışma kurma vesilesidir.

Ahiret üzerindeki düşünceler de değişmiştir; dünyada "şeriata„ uygun yaşamış olanlar, mâbutların ve hele *İndra*'nın oturduğu göke gitmeyi umabilirler. Kötüler, ya bin bir ceza görecekleri cehenneme gidecekler veyahut gayet sefil bir hayat sürmek üzere yeniden doğacaklardır. "Burada tenasüh„

yâni ruhun, ölen bir vücuttan çıkıp yeni bir vücude girişi nazariyesinin belirdiğini görüyoruz.

Tenasühe inan gitgide artacaktır.

Bundan başka cenaze merasiminin usule uygun bir biçimde olması ve gereken adakların yapılması çok önemli sayılmaktadır, bu da Brahmanların işine gelmektedir.

Brahmana'lar devrinde Hint cemaatinin işbu Brahmanik kültür içinde bulunan kısmının durumu şöylece toplanabilir:

Maddî kültür (ziraat, ticaret, sanat) gelişmiştir; soysal durumdaki denklik çok bozulmuş, bir yanda az kişiler elinde büyük servetler toplanmış, öbür yanda kütleler sefilleşmiş, dinde gerçek inanın önemi kalmamış veya çok azalmış, mâbutlar gölgede kalmış ve adak, yâni Brahman'a para yedirmek, ana ibadet biçimi ve dinde en önemli iş sayılır olmuştur. İşin özeti, Brahman eğemenliği kurulmuştur ve Brahman'lar, kendileri üstün durumda olmak üzere, hükümdarlarla ve, genel olarak, askerî sınıfla iş birliği yapmakta ve onlarla birlikte halkı ezmektedirler.

Aşağıda göreceğimiz *Aranyaka*'lardaki düşünceler ve hele *Upanişat* felsefesiyle Buda dini, işbu soysal ve mânevî duruma karşı birer tepki sayılmalıdır; bunlarda adağın ve Brahman'ın, yani rahibin, her şey olması düşüncesi yerine dinî veya ahlâkî düşünceler ön saffa geçirilmektedir. Bunlar mâbut düşüncesini de ikinci safta bırakmaktadırlar.

Aranyaka'lar Bu eserlerin adak yapacak kudrette olmıyan kimselerce ve çoğunluk bakımından ihtiyarlarca ortaya çıkarıldıkları tahmin olunmaktadır; bu adamlar *adağı düşünmenin onu yapmak kadar sevap olduğunu* ileri sürmüşlerdir.

Upanişat'lar Bu eserler Hindu felsefî düşüncesinin esaslarını kapsarlar[1], Hint ruhunun derin duygu ve düşüncelerini açığa vurdukları gibi, coğrafya ve iklimin de tesiriyle hemen daima ister içerden çıkma, ister dışardan gelme kuvvetlerin zebunu kalmış ve çok ezilmiş olan Hint halkının nasıl

[1] Hindu Hindistan'ın 6 felsefi usulü (système) zikredilir. Bunlar üzerinde durulmıyacaktır.

bir mânevî sığınak aradığını gösterirler ve bu bakımdan Hindistan tarihinin anlaşılmasını kolaylaştırırlar. Bundan başka Hindistan'ın Müslüman - Türk hükümdarları ve ileri gelenleri arasında, Müslüman ve Hindu dinlerini yakınlaştırmak istiyenler *Upanişat*'lardaki "Tevhid,, yâni "Allah tekliği,, düşüncesine dayanacaklardır. Babur'un torunu Ekber bu yolda bir siyasa gütmeye koyulduğu sırada bir "*Allah-Upanişat*,, yazdıracaktır. Tahta çıkabilmiş olsaydı aynı siyasayı gütmek düşüncesini beslemiş olan Şah Cihan'ın büyük oğlu Dara-Şükuh 1657 yılında, bir "Derya-yı Tevhid,, saydığı, *Upanişat*'lardan 50 bölümü bazı Hindu bilginlerin de yardımiyle " Sırrı - Ekber " , yâni en büyük sır, adıyle farscaya çevirmiştir.

Orada Dara-Şükuh, bu eserleri kutsal saymakta ve Kur'anın "Vakıa,, suresindeki:

"İnnehu lekuranün kerimün - Fi kitabin meknunin - La yemessühü illel mutahharune - Tenzilün min Rabbil Alemin,, âyetlerinde sözü geçen "Meknun, yâni gizli kitabın,, Upanişatlar olduğunu ileri sürmektedir [1].

Fransız müsteşriklerinden Anquetil - Duperron, 1801-2 yıllarında, Upanişatları Türk şehzâdesinin yapmış olduğu bu farsça tercümeden lâtince ve fransızcaya çevirmiş ve böylelikle bu eserler batı acununca tanınmışlardır.

19 uncu yüzyılın büyük Alman filozofu Şopenhaver (Schopenhauer) bunların Avrupa'da en ünlü âşıkı ve yayıcısı olmuş ve bunlar onun felsefesinde önemli yer tutmuşlardır.

Şopenhaver'in ruhun nefsanî bağlarından, önce güzel sanatlar ve sonra da zahidane ve dünya zevklerinden vazgeçe-

[1] Ayetlerin (77-80) Türkçesi şöyledir: «O bir Kutlu (veya Ulu) okumadır (Kuranı kerim)-Gizli kitap içindedir- Ancak temizlenmiş olanlar ona el sürebilirler-Allahdan inmiştir. Dara Şükuh, Müslüman mütercim ve müfessirlerin yaptıkları gibi, arapça «meknun» sözünü yine arapça olan ve daha çok «saklanan» anlamında olan «masun» ve «mahfuz» sözleriyle değil «meknun» un doğrudan doğruya ve gerçekten karşılığı olan «gizli» söziyle ifade etmekte ve buna göre bu sözün «Mezamiri Davut», «Tevrat» ve "İncil,, gibi bütün İslâm acununca bilinen kitaplara değil ancak gizli kalmış bir kitaba ait olabileceğini, keza "Tenzil,, sözü dolayısiyle bunun "Levh Mahfuza,, ait olamayacağını söylemekte ve sonda bu "Gizli Kitabın,, , "Upanişatlar,, olduğu düşüncesini ileri sürmektedir

rek yaşamak yolu ile kurtulabileceğine dair fikirleri, kısmen olsun, Upanişatlar'dan alınmıştır.

Keza yine az çok Upanişatlar'dan aldığı ilhamla Şopenhaver şu düşünceleri ileri sürmüştür:

Cemaatin refah ve saadetinin muvakkat ve tali bir amaç olduğu ve bunun hiçbir vakit bizi mefkûrevî varlığımızı geliştirmekten alıkoymaması gerektiği unutulmamalıdır; şüphesiz, insanın görevi, duygulu varlıkların (insan, hayvan ve hattâ nebatlar) müşterek işlerine katılmaktır; ancak onun son amacı mahlûkun zevk ve meşakkatlerinin üstüne çıkıp sükûnetli Nirvana'nın[1] sinesine kadar yükselmektir.

Şopenhaver'in ve onun yolu ile de az çok Upanişat'ların Avrupa'da "İndividualiste,,, yâni bireyci düşüncelerin yayılmasında önemli tesirleri görülmüş ve bu düşünceler, kütle baskısı altında azap çeken ruhlar için bir sığınak olmuştur.

Bütün bu yönler dolayısiyle Upanişatlar üzerinde az uzuncana duracağız; bunlara veya bunlardan çıkarılan en ünlü felsefî mezhebe "*Vedanta*,, (*Veda - Anta*) yâni *Veda sonu* dahi derler. Tefsir yolu ile " gizli talimat ,, anlamına getirilirler ve bunlar kendilerini ortaya koyan filosofların buluşları gibi değil, kutsal sayılan kiaptlardan ve onların tefsirlerinen çıkan gerçekler gibi ileri sürülürler; türlü *Upanişat*'lar arasındaki başkalıklar da *Veda*'ları anlayıştaki başkalıklardan doğma sayılır.

Upanişat'lar dünya ve ahiret saadetinin çok üstüne çıkmış yüksek dimağlara mahsus olup, insana en yüksek ve mutlak bilgiyi verir ve insanı tam selâmete erdirir addolunurlar. *Veda*'lardan farkları şudur ki, bu son eserlerde, şu veya bu mâbuttan, dua ve adak yolu ile, birtakım şeyler dilenilir ve keza *Veda*'lar insanlara, her iki dünyada, selâmet sağlıyacak buyruklar ve yasakları kapsarlar; halbuki *Upanişat*'larda bu gibi şeyler yoktur ve *Upanişat*'lar bu gibi ihtiyaçların, hattâ ibadetin ve adakın üstüne çıkmış şahsiyetler içindir ve sırf mutlak hakikatı bildirirler ve birkaç bakımdan az çok islâm tasavvufu ile mukayese edilebilirler; (bu gibi bir karşılaştırma El-Birunî-nin ve Dara-Şükuh'un aklına gelmiştir).

[1] Türlü anlamlarını aşağıda göreceğiz; Upanişatlara göre, daha çok «sönmek, erimek» anlamındadır.

Sayısı pek çok olan *Upanişat*'larda biribirine zıt bir sürü felsefî düşünceler çoktur; burada en çok itibar görmüş ve yayılmış düşünceleri ve bunların Hint tarihinin gidişi üzerindeki tepkilerini anlatmaya çalışacağız. *Upanişat*'ların en tanınmış toplayıcı ve tefsircisi Milâttan sonra 9 uncu yüz yılda yaşamış olan Sankara'dır.

Bunlar bilindikten sonra felsefenin esaslarına gelelim:

Başta "*Brahman*„ lâfzını ve zamana göre almış olduğu türlü anlamları tarif etmek gerekir; bu söz, burada rahipler Kast'ını teşkil eden kimseler anlamında değil, mücerret bir mefhum olarak alınmıştır. Bu anlamdaki "*Brahman*„ sıra ile aşağı yukarı şunları ifade etmiştir: Majik şiir (yâni sihir ve büyüye ait şiir), Dinî merasim, adak rahibi, büyük ve ulu, Dua ve adak merasimi ve bunları müessir kılan sihirli kudret - *Her şeyin üstünde olan mutlak kudret.*

Bu son anlama göre, güneşteki ışık ve sıcaklık kudreti rüzgârdaki hassalar, insanın akıl ve bedenindeki kabiliyetler, özet olarak, acundaki bütün hassalar, "*Brahman*„ ın bir tecellisidir. "*Brahman*„ yer yüzünde her ne varsa onun esasıdır, o, her şeyi yaratan ve yaşatan mutlak kudrettir; her şey ondan gelir ve ona döner. Böylelikle de işbu felsefe "Tevhid„, yâni "Allah tekliği„ düşüncesine götürmüş olmaktadır.

En son olarak, "*Brahman*„ ın, insanın "*Atman*„ yâni ruhu ile aynı şey olduğu düşüncesine varılmış ve orada durulmuştur. "*Atman*„a gelince, o, insanın "*ruh*„ ve "*özü*„dür; insanın "*ben*„ veya "*özüm*„ dediği vakit "*kendisi*„ olarak kabul ettiği şeydir; aynı zamanda acunda yalnız insanın değil, her şeyin "*Atman*„ı vardır. Bu "*Atman*„ yâni "*öz*„, "*Brahman*„ın yalnızcana bir kısmı veya bir tecellisi olmayıp tamamiyle ve aynen ezelî, ebedî ve bölünme kabul etmiyen "*Brahman*„ ın tâ kendisidir. Bu gerçeği sezen ve anlıyan "Ermiş„ ölür ve "Kurtuluşa„ erişir. Bu felsefeye göre, insanın beş hassası ve akıl ve anlayışı sayesinde duyduğu ve anladığı her şey ve yaşamakla edindiği tecrübeler, keza *Veda*'ların merasimi, buyruk ve yasakları, mükâfat ve mücazat vaitleri, baştanbaşa hayalden ibarettir, ve bütün bunlar, tıpkı rüyada görülen hayaller gibi, ancak uyanıncaya kadar gerçek şeylerdir: bunların gerçek sanılması "*öz*„ yâni "*Atman*„ ın kendini dış şeraitten ayırt et-

mesini bilmeyişinden ileri gelmektedir. Bu dış şerait ise, insanın vücudu, hassa uzuvları ve yapıp ettikleri yâni icraatıdır. İnsan ölünce yalnız vücut yok olur, öbürleri ise "*Atman*„la birlikte kalırlar.

"*Atman*„ ın kendinin bu şeraittan tamamiyle ayrı olduğunu bilmesi için *Veda*'ların merasim ve kanunlara ait kısımlarını bilmesi yetmez; çünkü *Veda*'ların bir "*İş*„ bir de "*Bilgi*„ kısmı vardır; önemli olan ikinci kısmıdır ve *Upanişat*'lar işbu kısmı aydınlatırlar.

Veda'ların "*İş*„ kısmı insana bahtiyar olmak için ne yapılması gerektiğini öğretir; "*Bilgi*„ kısmı ise insana bereket ve kurtuluş bahşeder.

Dolayısiyle "*Brahman*„ ı bilmek iki türlü olur: "*Âdi Bilgi*„ ve "*Ulu Bilgi*„ ile. Birincisi *Vedalar*'ın "*İş*„ kısmını ve ikincisi de "*Bilgi*„ kısmını bilmekle elde edilir. Yine bunlara göre, iki türlü "*Brahman*„ gözönünde tutulmalıdır (*Mutlak kudret* anlamındaki *Bruhman* anılmaktadır):

a) " *Âdi Bilgi*„ ile bilinen "*Âdi cinsten Brahman*„ ki yukarda anlatılan "*Brahman*„ dır.

b) "*Ulu Bilgi*„ ile bilinen "*Ulu cinsten Brahman*„ dır; bunun hiçbir vasfı yoktur, şekilsizdır, cisimsizdir, duyulmaz, görülmez, işidilmez, bilinen ve tasavvur edilen her şeyden başkadır; onun hakkında her ne düşünülse yanlıştır, v. s..... Onun üzerinde söylenebilecek tek müsbet söz, "*Varlığı*„ dır. "*Varlık*„ ise "*Zekâ*„ yi yâni "*Anlayış*„ ı tazammun eder ve „*Brahman*„ safi zekâ addolunur. Meşakkat ve cefadan âri olmak ta ancak "*Brahman*„ a hastır; çünkü kutsal kitaplara göre: "Her ne ki "*Brahman*'dan ayrıdır, o cefaya maruzdur.„

"*Vasıfsız*„ yâni "*Ulu Brahman*„ ı tanımanın imkânsızlığı onun var olan her şeyin özünü teşkil etmesinden ilerigelir; bu yüzden onu bilip tanımak imkânsızdır, zira her bilgi ve tanıma işinde bilici ve tanıyıcı unsur "*Brahman*„ ın kendisidir; dolayısiyle onun aynı zamanda hem bilen ve tanıyan, hem de bilinen ve tanınan şey olması imkânsızdır; gözün kendi kendini göremiyeceği gibi.

Bununla birlikte "hakîm olan„ yâni "*Eren*„ adam, hassalarını bütün dış dünya duygularından çekip bunları iç "*özü*„

yâni *"Atman,,* i üzerine yöneltir ve toplarsa tam rahatlık ve bahtiyarlığa kavuşabilir ve bu hâle varınca *"Ulu Brahman,,* ı sezer ve *Onun "Atman,, ile aynı şey olduğunu anlar.*

Muğlâk ve dumanlı olan bu işleri tamamiyle anlamak *"Ermemiş,,* olan bizler için tabiatiyle pek kolay değildir.

Bunu anlıyanlar tam kurtuluşa ererler, yâni öldükten sonra yeniden doğmak gibi külfetlerden kurtulup tam ve mutlak saadet ve selâmete ermiş olurlar. Bu *"Erme,,* için eyi veya kötü iş görmenin, temyiz, doğru ve yüksek ahlâkın tesir ve önemi pek yoktur; tek önemli şey, bazı gösterişlerce, örtülü olan bir hakikatı sezmektir.

"Öz,, ün kendini tanımasının, yâni kendinin *"Ulu Brahman,,* la aynı şey olduğunu anlamasının imkânsızlığını yukarda görmüştük; ancak pek müstesna şahsiyetler bu bilgiye ulaşabilmektedirler; bu işi kolaylaştırmak için bazı çareler bulunmuştur ki başlıcaları şunlardır:

1) *Veda*'ların tetebbüü, biteviye bunlar ve *"öz,,* üzerinde düşünülmesi, *Veda*'lardaki bazı cümlelerin biteviye tekrarı (zikr).

2) Ebedî ve fâni şeyleri biribirinden ayıredebilmek kabiliyetinin elde edilmesi.

3) Bu dünyada ve öbür dünyada zevk ve mükâfattan vazgeçilmesi.

4) a) Huzur ve rahatlık, b) ihtiras ve isteklerin denetlenmesi (murakabesi), c) her şeye veda etmiş olmak, d) sabır ve tahammül, e) düşüncelerini kendi üzerinde toplamak ve teksif etmek, f) inan gibi 6 vasıtanın elde edilmesi.

5) Kurtuluşun şiddetle istenilmesi.

Bunlardan başka adak, sadaka, oruç gibi şeyler "Ulu Bilgi,, nin elde edilmesine yardım edebilirse de, o elde edildikten sanra bu gibi şeylere lüzum kalmaz.

Bir kere kurtuluşa *"Erildikten,,* sonra artık *"Eren,,* için dünya, vücut, cefa gibi şeyler yok demektir; dolayısiyle o, artık her ne yapsa hiçbir önemi kalmaz; esasen, o adam için artık, yapacak bir şey de kalmamıştır ve artık bir şey yapamayınca öldükten sonra yeniden doğması da mevzuubahs olamaz; *"Eren,,* ölünce *"Brahman,,* ın içinde kaybolur gider.

Ölümden sonra olan bitenlere geçelim:

Az yukarda görmüştük ki, insan ölünce onun bütün hassaları ve icraatı "*öz*„ ile birlikte kalırlar ve gerçekten ölen yalnız vücuttür. Dolayısiyle "*öz*„ yâni "*Atman*„ biteviye görgüsünü arttıran ve tekemmül etmesi gereken bir şeydir.

Vücut öldükten sonra "*öz*„ için birkaç yol vardır:

1) Eğer o, yâni "*öz*„ son yaşayışında kötülük etmiş ve "*Ulu* ve *Âdi bilgi*„ lerden hiçbirini bilmemişse, ya bir türlü cehenneme gider veyahut kötü bir hayvan olarak yeniden doğar (tenasüh).

2) Eğer "*öz*„ son yaşayışında "*Ulu* ve *Âdi bilgi*„ lerden hiçbirini bilmemekle birlikte, iyi işler görmüşse "*Atalar*„ yolunu tutar, yâni birçok vasıtadan geçtikten sonra aya gider, sevapları kısmen bitinceye kadar orada kalır ve arta kalan sevaplariyle yeniden ve bu sefer daha iyi ve yüksek bir seviyede doğar.

3) Eğer "*öz*„ son yaşayışında *Veda*'ların dua ve adağa ait kısımlarına uymuş, dünya heveslerinden elini çekmiş ve "*Brahman*„ ı "*Âdi Bilgi*„ ile tanımışsa birçok vasıtadan geçtikten sonra "*Âdi Brahman*„ a kavuşur ve yeniden doğmak külfetinden kurtulur; bu durumda iken "*Ulu Brahman*„ ı yâni "*Öz=Brahman*„ hakikatını öğrenir ve kıyamette "*Âdi Brahman*„ dahi ölünce "*Ulu Brahman*„ a kavuşur yâni "ebedî ve mutlak *Nirvana*'*ya*„ girer[1].

2 nci ve 3 üncü şıkların karşılaştırılmasından şu sonuca varılır ki ibadet, adak ve dinî bilgiler, iyi iş görmekten çok üstün sayılmaktadır.

4) Eğer "*öz*„ son yaşayışı sırasında "*Ulu Brahman*„ ı yâni "*Vasıfsız Brahman*„ ı tanımış ve "*Öz* yâni *Atman = Brahman*„ olduğunu bilmişse, derhal, tam kurtuluşa ermiş olacağı için yeniden doğup dünyada bir daha yaşamak külfetinden kurtulmuş olur; "*Brahman*" ın içinde kaybolur ve "*Mutlak Nirvana*'*ya*„ girer yâni söner.

En büyük saadeti, sönmek ve yok olmakta gören ve ona ermek için insanı, dünya işlerinden elini çekip binbir cefaya

[1] Nirvana'nın en yakın karşılığı «sönmek» tir.

katlanarak biteviye oruç, dua ve zikr içinde yaşamaya teşvik eden bir felsefe, cemaat üzerinde ancak zaaf ve hattâ miskinlik verici bir tesir yapabilirdi ve öyle de yapmıştır.

Keza bu felsefe, en yüksek zekâların birçoğunu cemaatin faydalı bir üyesi olmaktan çıkarıp, zenginlik, refah, aile zevki gibi şahsî ve ulus ve yurt sevgisi veya siyasal ve askerî başarı isteği gibi içtimaî her türlü dileğe veda ettirmiş ve onları dilencilik ve sefalet içinde ömür sürmeye ve ebedî yokluğu aramaya sevketmiştir.

Upamişat'ların gelişme devrinde günlerce ve haftalarca aç oturan, diken ve çiviler üzerine çırçıplak oturup haftalarca kımıldanmıyarak zikir ve tefekkürde bulunan ve zamanla vahşî bir manzara arz eden kimseler çoğalmıştı. Bazan bu derece ileri gitmemekle birlikte, yalnız veya soy sop ve arkadaşlariyle bir arada ormanlara çekilip ibadetle vakit geçiren, ot, yaprak ve ağaç kökleriyle beslenenler de pek çoktur.

Gitgide bu gibi "*Erme*„ namzetleri kalabalıklaştıkça biribirine rakip "*Erme*„ usul ve çaresi arayan bir türlü "mektepler„ husule gelmişti. Ancak, genel olarak, bu yolda "çalışmalar„ ya ferdî ve gizli olurdu veyahut ta güdülen erme usulleri, küçük ve kapalı bir türlü tarikat üyeleri veya bir üstadın müritleri arasında, bir sır gibi saklanılırdı.

Cina ve Buda gibi "*Erme*„ usul ve çarelerini bulduğuna inandıktan sonra bunları herkese bildirip yaymaya kalkışanlar nisbeten az olacaktır.

Birçok kişinin yaşamayı en kötü ve cefalı şey addedip ondan ve yeniden dünyaya gelmekten kaçınması ve yokluğa kavuşmayı en büyük "Kurtuluş„ addetmesi için herhalde o zamanın soysal durumunda bunu gerektiren sebepler bulunmalıdır; bu gibi kötümser düşünce ve davranışlar tektük kimselerde görünse, bu, onların acaipliğine verilebilir; ancak bu gibi davranışlar çoğalınca buna içtimaî sebep aramak gerekir.

Upanişat'ların gelişme devri olan Milâttan 500 yıl önce kuzey Hindistan durumu ile Hırıstiyanlığın gelişme devri, yâni Roma acununda Cumhuriyetten İmparatorluğa geçme zamanı ve onun amansız savaş ve zulûmları, biribiriyle karşı-

laştırılırsa aynı sefalet ve sefilleşmeyi ve orta sınıfların ecirleşme ve esirleşmesine götüren olaylar zincirini görürüz; bundan başka dinin de pıhtılaşmış ve insanlar arasında, düşünceleri tatmin eden ülkelerin, ortadan kalkmış olduğu ve yeni ülküler aranıldığı görülür.

Rahip, yâni Brahman ve asker yani Kşatriya, "Kast„ ve sınıflarının iş birliği altında ezilen ve bir sürü savaş ve yağma altında bunalan halkın bu gibi yollara kaçması tabiî olabileceği gibi, vicdan sahibi birçok Brahman ve Kşatriya'nın da durumdan müteessir olarak bu yolu tutmaları keza tabiî görülmelidir. Keza, kuvvetli bir ihtimal olarak, şahsen kendini mağdur sayan bazı Brahmanların bu yola girmiş veya bu yolu açmış olmaları da akla gelebilir.

Genel olarak, *Upanişat* felsefesi her sınıftan kimselerin mahsulü sayılmalıdır. Böyle bir felsefenin yayılmasının, Hint acununu, mânen daha dinç kalan dışarı uluslar karşısında daha da zayıf ve zebun bırakmış olması da tabiî görülmelidir.

III. Buda, zamanı ve felsefesi

Buda'nın doğduğu sırada, kendi ülkesi değilse de, Brahmanik kültürün yayılmış bulunduğu Gence - Cemne ovalarının müşterek kısmı bu durumda idi; ve bu kültür, Bengal müstesna, bütün Gence ovasını kaplamaya koyulmuştu. İlk Budik edebiyattan, halk yaşayışı hakkında, Brahmanlar'dakine yakın kötümser hükümler çıkarmak mümkündür. Aşağıya koduğumuz iki örnek, o sıradaki soysal durumun bazı yönlerini aydınlatır.

Zengin olmaya muvaffak olan biri için denilmektedir ki :

"Amacına erdimiydi, kazandığı serveti bin dert içinde, bin zahmetle gözetlemesi gerekir, tâki onu *Kırallar veya hırsızlar çalmasınlar*, yangın yakmasın, sel götürmesin, düşman akrabalar kapmasın. Servet kazanmak ve zevk elde etmek içindir ki kırallar harbe tutuşurlar, baba ve ana oğulla, kardeş kardeşle vuruşur, savaş adamları oklarını uçururlar, kılıçlarını parıldatırlar, ölüme ve öldüren cefalara katlanırlar.„

Burada "çalmak„ işinde *Kıral* ve *hırsızların* bir arada sayılması, ve düşman akrabalarla ilgili sözler, soysal durumun ne

kadarkötü ve güvensiz olduğunu çok açık bir biçimde göstermekte ve dünyaya çok kötümser bir gözle bakış sebeplerini aydınlatmaktadır.

Aşağıdaki fıkra da aynı özdedir; dünya ile ilgisini kesmiş olan biri için denilmektedir ki:

"Şehir yanıyordu, ancak onun olan bir şey yanmıyordu, ülke yağma ediliyordu, ancak onun olan bir şey yağma edilmiyordu„.

Buda'nın felsefesi hem o andaki soysal duruma, hem de Upanişat felsefesine karşı bir tepki sayılmaktadır.

Buda'nın ilk yılları ve gençliği

Onun asıl adı Sidarta'dır; "uyanmış, ışıklanmış„ anlamında olan "Buda„ adını "erdikten„ sonra alacaktır. Kendisi Sakya veya Saka'lardandır. (Bu ad Hindistan'da İskit karşılığıdır), dolayısiyle ırk bakımından Türktür [1].

Onun mensup olduğu Sakya (veya Sakalar) şimdiki "Unayted Provens„ yani "birleşik vilâyetler„in kuzey - batı köşesinde ve Nepal'in güneyinde Kapilavastuda oturmakta idiler; ülkeleri sulak ve bol ürün verici olup zengin pirinç tarlaları ile dolu idi. Bu Sakya'lar, zenginlik, gurur ve çetinlikleri ile ünlü idiler; mâbutların kıralı saydıkları İndra'ya, Saka derlerdi. Kosala devletine (aşağı yukarı bugünkü Oud), daha çok sözde bağımlı sayılırlardı.

Gelenekler Buda'yı bir kıral oğlu diye gösterirse de, tarihî tenkit, babası Sudodana'yı pek zengin bir türlü derebeyi

[1] Bu konu üzerinde pek çok tartışma vardır. Bu eserin genişliği bu gibi sorumlar üzerinde durmaya uygun değildir. Birkaç işaret vermekle yetineceğiz: Buda'nın mensup olduğu Sakya'larla ilerde Hindistan'ı fethedecek olan Sakalar ve Tibet halkı arasındaki yakınlık ve birlik ihtimaline «Evolution de l'Humanité» külliyatından olan «L'İnde Antique et la Civilisation İndienne» de işaret vardır (s. 32). «Tabakatı Nasırı» nin Laknavti'de (o vakitki-13 üncü yüz yılın başı - Bengal'in merkezi) hüküm sürmüş Kalaç meliklerinden bahseden bölümünde, Tibet halkı veya o halkın bir kısmı başlıca Türk diye anılır. İskitlerin Türklüğü birçok bilgince tanınır; E. M. Minns «Scythians and Greeks» adlı eserinde İskit'lerin başlıca Türk olduklarını yazar (Bak L. de La Vallée Poussin: L'Inde aux temps des Mauryas, s. 262).

Profesör Walter Ruben'in «Eski Hint Tarihi» adlı eserinde (E bölümü) birtakım Türk gelenekleriyle Buda gelenekleri arasındaki benzerlik ve yakınlıklara işaret vardır.

yâni Kşatriya olarak kabule daha eygindir; anası Maya da Sakya'lardandır. Buda'nın M. ö. 560 yılı civarında doğduğu sanılırsa da, bu hususta çok ihtilâf vardır. Gençliğini askerlik ve idman talimleriyle geçirdiğini, mevsimine göre, oturulmak üzere üç sarayı olduğunu, evlendiğini ve oğlunun daha sonra kendi dinine girdiğini gelenekler bildirir; yine bu geleneklere göre, onun saraylarını, babasını, karısını ve çocuğunu bırakışı şöyle olmuştur :

Herkesin girdiği bir bahçeye gidişinde, bir gün, çok yoksul bir yaşlı adam, başka bir gün acıklı bir hasta, bir üçüncü gün bir ölü ve başka bir gün de dilenen bir keşiş görür. İlk üç gördükleri, her adamın sonu bu durumlar olacağından, onu dünyadan iğrendirir ve dilenci keşişin durumuna imrendirir. O sırada 29 yaşındadır, keşişi gördüğü gün bir oğlu doğar; bunu öğrenince: "bana bir zincir vuruldu„ der; o gece eğlenmesi için sarayda çalgı, türkü ve oyunlar olur; bunlara bakarken uykuya dalar; gecenin ortasında uyanır ve çalgıcı ve oyuncu kadınların yerlere serilmiş uyuduklarını görür, iğrenir ve yeni doğmuş çocuğunu daha görmeden babasının sarayından hemen kaçar.

Buda'nın bu davranışı, yüksek sınıfların sefahat ve halk tabakalarının sefaletine karşı bir türlü tepki sayılabilir.

Buda'nın «Ermek» için uğraşları

Bundan sonra Buda "Ermeye„ çalışır; bu yolda 7 yıl uğraşacaktır; başta, sıra ile iki üstadın müridi olur; ancak beklediği sonuca varamaz ve üstadlarından ayrılır. Magada (şimdiki Bihar) bölgesine gelir, orada Uruvala kenti dolaylarındaki koruluklarda vücuduna binbir işkence yaparak "Ermeye„ uğraşır; kâh dilini damağına yapıştırıp günlerce öyle durur, kâh dayanabildiği kadar nefes almaz, yemek yemez v. s.; ondan başka, beş "erme adayı„ da aynı koruda ona yakın bir yerde onun dayandığı cefaların hayranı olarak, o "ererse„ müridi olmak üzere beklerler.

Sonda Buda böylelikle "erilemiyeceğine„ inan eder; kuvvet bulmak için yemeye koyulur ve tabiî tarzda yaşamıya başlar; beş arkadaşı onun mürted olduğu düşüncesine kapılıp ondan ayrılırlar.

Bundan sonra Buda, vücudü tabiî bir durumda olarak düşüncelerine devam eder ve sarayından kaçtıktan 7 yıl sonra bir gece "Bilgi Ağacı„ nın dibinde düşünürken "Erer„; ancak bu "eriş„ ona, Upanişat'lar felsefesine göre, "erenler„ inkinden başka bir felsefe ilham eder.

Buda "erdikten sonra„ böylelikle edinmiş olduğu bilgiyi herkese yaymıya karar verir. Kendisine ilk inananlar arasında yukarda sözü geçen 5 arkadaş bulunacaktır. Geleneklere göre, "Bilgi Ağacı„ dolaylarında kalıp 4 hafta oruç tutar ve yapacaklarını derin derin düşünür, şeytan Mara ona tuzaklar kurar, onu idlala çalışır ve "bildiğini„ yaymasının önüne geçmiye uğraşırsa da bir başarı elde edemez; mâbut Brahma ise "bildiğini„ yaymasını ondan diler.

Buda'nın Felsefesi

Buda'nın böylelikle "ererek„ vardığı felsefî inanın ana çizgileri onun Benares vaizinde görülür; özeti aşağıdadır:

"Fikrî ve ruhî bir yaşayış arayanın kaçınması gereken iki ifrat vardır; bu, insanı küçültür ve süflileştirir; bu aşağılıktır, akla uygunsuzdur, keder vericidir insana gerekmez, boştur. Öteki ise eza ve cefa içinde yaşayıştır; bu da, keder vericidir insana gerekmez, boştur. Ekmel (Buda bu tabiri kendisi için kullanır) bu iki ifrattan uzak kalmıştır, bunların arasından geçen, aklın gözlerini açan, rahata, bilgiye, ışıklanmaya, "Nirvana'ya„ [1] götüren yolu bulmuştur. Bu kutsal yol sekiz dallıdır; bu dalların adları: saf inan, saf dilek, saf söz, saf iş, saf geçim, saf gayret, saf hafıza, saf düşüncedir.

"Cefaya dair kutsal hakikat şudur: doğuş cefadır, ihtiyarlık cefadır, ölüm cefadır, sevilmiyen şeyle birlik cefadır, sevilen şeyden ayrılık cefadır, isteğe erişememek cefadır, özet olarak, bağlılığı gerektiren şu beş cins şey cefadır: vücut, duygular, telâkkiler, temayüller ve tanıyış.

"Cefanın kaynağına dair kutsal hakikat şudur: yaşayışa (veya varlığa) susamış olmak. Bu, insanı doğuştan doğuşa [2]

[1] Buda felsefesinde «Nirvana», günahsızlığın ve daha çok isteksizliğin verdiği akıl rahatlığı anlamındadır. (Bak; Sir H. S. Gour: The Spirit of Budhism; glossary XIV). Brahmanik edebiyatta bunun daha çok «sönmek» anlamında olduğunu yukarda görmüştük.

[2] Tenasühe işaret.

götürür. Bunun yanında da zevk ve hırs vardır; zevke susayış, yaşamaya susayış, bakasızlığa (yani öldükten sonra yeniden doğmamak isteği) susayış.

"Cefanın kaldırılmasına dair olan kutsal hakikat şudur : "Dileğin„ tamamiyle ortadan kaldırılmasiyle bu susayışların sona erdirilmesi. Bu dahi " Dileği „ kovmalka, ondan vazgeçmekle, ondan kurtulmakla, onun için hiçbir yer bırakmamakla olur.

" Cefanın kaldırılmasına götüren yola dair kutsal hakikat şudur : bu 8 dallı kutsal yoldur : saf inan, saf dilek, ... „

Özet olarak, Buda, pek bahtsız, perişan ve felâketli içtimaî bir durumda bulunan ve bu yüzden ana düşüncesi "Kurtuluş„ (dünyadan kurtuluş) olan bir cemaate, çekilen bütün cefaların dünyada birçok şeylere bağlılıktan ilerigeldiğini söylemekte, dileklerini söndürme ve yaşayışlarında saf ve doğru olma öğüdünü vermektedir. Felsefesi kötümseyici bir muhitin mahsulüdür.

Esasa gidilirse Buda'nın yeni bir din kurmak iddiasında bulunduğu ileri sürülemez ; O, ne eski mabutlara dokunmuş, ne de yeni bir mâbut ortaya çıkarmıştır ; O, yalnızca kendine göre bir yaşayış ve kurtuluş yolu göstermiştir. Ancak Buda'ya inananlar, ne Brahmanların işine gelen ve onların kazanç ve tahakküm vasıtaları olan adağa, ne de Upanişatların tavsiye ettikleri binbir ezalı kurtulma ve "erme„ usullerine önem veremezlerdi ve vermez oldular.

Buda, Brahman'ların üstünlüklerinin mânevî temeli olan "Kast„ zihniyetini de dolayısiyle baltalamıştır; aşağıdaki sözü bunu gösterir :

"Eserlerim benim malımdır, eserlerim benim mirasımdır, eserlerim beni taşıyan karındır, eserlerim benim mensup olduğum ırktır, eserlerim benim sığnağımdır„.

Yine bu cümleden olmak üzere, Buda : (türlü) ırmak suları denize dökülünce artık birbirlerinden ayırt edilemez oldukları gibi, türlü "Kast„ mensupları da Buda keşişi olunca artık hep eş olduklarını, söylemiştir.

Buda'nın adak mefhumunu baltalıyan ve hükümdarlarca yapılan adaklar için halktan zorla hayvan ve mal toplanmasının aleyhinde ünlü hikâyeleri de vardır.

Bununla birlikte Buda'nın, Kast'ı kaldırmak, adağı yasak etmek ve içtimaî bir inkılâp yapmak için sürekli ve şuurlu olarak uğraştığı pek görülmez; vaizlerine, Brahman eğemenliği pek o kadar kuvvetle kurulmamış bir ülkede başlamış olmakla birlikte, eğer bu yola gitseydi belki tâ baştan çok çetin ve tehlikeli muhalefet ve düşmanlıklarla karşılaşırdı; Brahman'ların Buda'ya karşınlıkları, daha çok onun gereksiz olarak ezalı yaşayışa karşı olmasından ilham alan hicivler şeklinde görünür, aşağıdaki fıkra buna bir örnektir:

"Gece yumuşak döşekte yatmak, sabah bardak dolusu içmek, öğleye yemek, akşama yine içmek, ağzı şekerleme ile dolu olarak uyumak; ve bütün bunların sonunda selâmete ermek! İşte Sakya'ların oğlunun karihasından doğurduğu şey„.

Buda'ya tâbi olanlar iki dereceye ayrılır: Lâikler yâni herkes ve keşişler.

Buda ahlâkiyatının ana çizgileri: Doğruluk, saflık, düşünme, hakîmlik ve durmadan nefsini ıslahtır.

Doğruluk aynı zamanda her fırsatta iyilik etmeyi ve sadakayı da kapsar, doğruluğun beş kaidesi vardır:

1) Canlıları öldürmemek; bu, et yememeye de varır, ancak et yemek kesin olarak yasak edilmemiştir.

2, 3) Başkasının karısına ve malına saygı göstermek.

4) Doğru olmıyan şeyi söylememek.

5) Sarhoş eden şeylerden kaçınmak.

Keşişler için evlenme yasak olduğu gibi birinci kaide de çok esaslıdır, bunlar silâh taşıyamazlar ve canlarını korumak için de olsa hiçbir mahlûku öldüremezler; genel olarak, kendine hâkim olmak ve hiddetini yenmek te, ana kaidelerdendir; bu yollarda şu buyruk gösterilebilir:

"İlerliyen bir araba gibi içinden yükselen hiddete hâkim olana gerçekten arabacı derim, öteki yalnızcana bir yular tutucudur. Hiddet, hiddetsizlikle yenilir; kötülük, eylikle yenilir; hasis, hediyelerle yenilir, yalancı doğrulukla yenilir. Eğer kötü kimseler keşişi tahkir ederlerse o demelidir ki: "madem ki beni dövmediler, iyi, çok iyi kimselerdir„. Eğer onu döverlerse demelidir ki: "madem ki üzerime toprak atmadılar iyi kimselerdir„. Eğer onu keskin silâhlarla öldürürlerse demelidir ki: "Buda'nın öyle müritleri vardır ki onlar için varlık ve yaşayış

cefa, keder ve istikrah saklamaktadır ve onlar şiddetli bir ölümü aramaktadırlar; böyle bir ölümü ben aramadan buluyorum„.

Buda, biteviye düşünmeye de çok önem vermiştir; düşünmek, geçimini dilenmekle sağlıyan keşişler için başlıca iştir; Buda'ya göre, kendi özünü bulup tanımak için yapılan araştırmalar en önemli araştırmalardır; özü ile (yani vicdaniyle) dost olmak en yüksek dostluktur.

Buda'ya göre, "Kurtuluş„ a bütün dünya bağlarını çözmekle erilir, çünkü böylelikle "cefa„ ve "keder„ imkânı kalmaz. Bu duruma gelmiş biri için "Nirvana„ ya vardı denir; o adam, artık yeniden doğmak külfetinden de kurtulmuş sayılır. Bu kelime "sönmek, yok olmak„ anlamına geldiğinden bazı Avrupalı yazarlar Buda'nın insanları yokluğa, imhaya sevkettiğini ve en büyük amaç olarak bunu gösterdiğini ileri sürmüşlerdir; gerçektense, daha yukarda da dediğimiz gibi, bu kelime Buda felsefesinde günahsızlığın ve isteksizliğin verdiği akıl rahatlığı anlamında kullanılır. Budist yazarlar, Batı yazarlarının bu yoldaki iddialarına şiddetle karşı koymaktadırlar; ezcümle Sör H. S. Gour: "The Spirit of Budhism„ adlı eserinde (s. 284), kanıt olarak, Buda'nın şu sözlerini ileri sürer:

"Bundan sonra Siha (bir mürit) doğru olarak benim için: "Saman Gotam (Buda) yok olmayı ileri sürüyor, yok olma nazariyesini öğretiyor ve müritlerini bu esas üzerinden yetiştiriyor„ diyebileceği bir şık vardır. Ve doğru söyliyen birinin benim için bunu söyliyebileceği şık hangisidir Siha? Siha Ben sefahatin, kötü dileğin, inkisarın ve hayalin yok edilmesini ilân ediyorum. Ben yüreğin, eyi olmıyan ve kötü olan birçok şartlarının yok edilmesini ilân ediyorum„.

Yukarda gördüklerimizden tam "Kurtuluşa„ ermek için keşiş olmak gerekeceği anlaşılırsa da, öleceği sırada ona liyakat gösterenler de istisnaen buna erebilirler.

Tam "Kurtuluşun„ dünyadan elini çekenlere münhasır gibi olması ve bunun yeniden doğmak külfetinden kurtulmak gibi yine dünyadan kaçınmayı tazammun etmesi, en çok, o devirdeki yaşayışın ve içtimaî durumun çok kötü olması ve insanları her bakımdan kötümser yapmasiyle izah edilebilir.

Budizm'le Hıristiyanlık arasındaki benzerlikler

Buda'nın doğuş ve hayatı, onun " Erdikten „ önce ve sonraki davranışları ve genel olarak ortaya attığı fikirler ve yaptığı telkinlerle ondan 500 yıl kadar sanra gelecek olan İsa'nın davranış ve telkinleri arasında inkârı güç bir çok benzeyişler vardır; bu hal bazılarına İsa'nın, [1] davranış ve telkinlerinin, her ne biçimde ve herhangi bir yolla gelmiş olursa olsun, Buda'dan alınmış olduğu, bunların ağızdan ağıza geçerek Palesti'ne kadar gelmiş veya, ileride göreceğimiz gibi, büyük Hind hükümdarı Asoka'nın Akdeniz ülkelerine gönderdiği Budist misyonerlerce oralara yayılmış fikirler oldukları, düşüncesini vermiştir.

Sör H. S. Gour, yukarıda sözü geçen eserinde, Buda'nın hayatı veya ona ait efsanelerle [2] İsa'nın hayatı ve ona ait efsaneler arasında birçok tıpkılık veya yakınlık bulunduğu ve iki dindeki inan ve ibadetlerde de bir çok benzerlikler olduğu yolunda, birçok Doğu ve Batı yazarlarının fikirlerini toplamış ve kendisi de bunlara epi fikirler eklemiştir (s. 426 - 447 ve 450 - 462).

Yine aynı yazar, s. 183 de, Hıristiyan kilisesinin Buda'yı Jozafat adiyle hıristiyan azizleri arasına aldığını söylemekte ve Jozafat adının, "Bilgiyi henüz içinde taşıyan„ veya "Buda adayi„ anlamında olan "Bodisatv„ dan bozma olduğunu eklemektedir.

Birçok Hıristiyan tarihçi ve filozofu bu yoldaki iddialardan müteessir görünürler; onlar Buda'nın İsa'nınkine benziyen sözlerinin asıl anlamlarının iyi anlaşılmadığı veya bu sözlerin sonradan uydurulmuş olduğu iddiasını ileri sürerek İsa'yı veya Hıristiyan dininin türlü kurucularını, taklitçilik suçundan kurtarmak isterler.

[1] Şu yön de gözden kaçırılmamalıdır ki, Peygamber İsa'nın gerçekten yaşamış bir adam olmayıp efsanevî bir şahsiyet olduğu ve o devirde pek acıklı bir durumda bulunan Akdeniz havzası uluslarınca dilenen ve beğenilen her vasf ve fîlin ona yakıştırılmış bulunduğu, bazı tarih münekkitlerince iddia olunmuştur; bu iddia doğru sayılırsa onun davranış ve telkinlerindeki Buda'ya benzeyişler daha kolay anlaşılır.

[2] Konuyu aşırı uzatmamak için bu efsaneler alınmamıştır.

Ancak Beni İsrail Peygamberleriyle başlıyan ve son Peygamber Muhammed'le sona eren zincirdeki şahsiyetlerin telkinleriyle Buda'nın telkini arasındaki şu ana başkalık hiç gözden kaçırılmamalıdır; o da, Buda'nın mâbutlardan çok üstün sayılmasıdır. Birincisi Buda'ya atfolunan ve öbür ikisi onun hakkında söylenmiş olan aşağıdaki üç fıkra bunu eyice aydınlatır:

"Kadiri-mutlak, her şeyi bilen (Buda denilen) Benim, her hususta Benim, hiçbir lekesiz olarak Benim, her şeyi bıraktım, hiçbir dileğim yoktur, bir "Kurtulmuşum,,. Bildiğimi yalnız kendime borçluyum, kime üstadım diyeceğim? Benim öğreticim olmadı; kimse benımle kıyas olunamaz. Gökler dahil, acunda Benim benzerim yoktur. Ben acunun aziziyim, Ben Üstad-ı Azamım, yalnız Ben Ekmel Buda'yım; Bende alevler (dilekler) sönmüştür. Ben Nirvana'ya erdim...,,.

İkinci fıkra şudur:

"Neşe getiren, neşe yayan, hassaları sakin olan, ruhu sakin olan, kendi kendisini kesin olarak yenmiş olan, sulhla zengin, kendi kendini mürakabe eden, hassalarının yularını tutan kahraman...,,.

Üçüncü fıkra şöyledir:

"Birçoğunun selâmeti için, birçoğunun neşesi için, acuna acıdığından, *mâbutların* ve *insanların* bereketi, kurtuluşu ve neşesi için dünyada göründü...,,.

Buda'nın iki özelliğinden bahsedeceğiz:

Birincisi, Buda'nın, insanlığın tâ ezelden beri ne olduğu ve ebedde ne olacağı gibi konular üzerinde durmayıp, bunları kurcalamanın faydasızlığını ileri sürmüş olmasıdır.

İkincisi, mucizeye pek inanır görünmemesidir; aşağıdaki fıkrası bunu açıklar:

"Hiçbir Samana'nın (Brahman olmadığı halde "eren,,), hiçbir mâbudun, Mara'nın (Şeytan) ve mâbut Brahma'nın yapamıyacağı beş şey vardır; bu beş şey nedir? İhtiyarlığa tâbi olanın ihtiyarlamaması, hastalığa tâbi olanın hastalanmaması, ölüme tâbi olanın ölmemesi, harabiye tâbi olanın harab olmaması, geçmeye (fena bulmaya) tâbi olanın geçmemesi.,,

Bununla birlikte, Hint muhayyelesi, Buda'ya bütün mucize sahiplerinin mucizelerini gölgede bırakan mucizeler atfedecektir.

Buda'nın başka bir özelliği de, telkinlerini halk dilinde yapması ve Budik edebiyatın, Sanskrit dili gibi bir zümre dilinde kurulmayıp, halk dilinde kurulmasıdır; böylelikle Budizm'in bir zümrece sömürme vasıtası olması daha büyük ölçüde önlenilmiştir.

Budizm'in siyasal önemi

Budizm'e siyasal yönden bakar ve onun siyasal tepkilerini incelemiye koyulursak şunları görürüz:

Çoğunluk bakımından halk kalabalıkları dinde başlıca şu yönleri ararlar: oldukça kolaylıkla uyulabilecek buyruklar ve yasaklar; bunlara uymak, bazı inanları beslemek ve gerektikçe dua ve adakta bulunmak karşılığında bu dünyada ve ahirette dilediğine kavuşmak ve korktuğundan korunmak. Gitgide din mahiyetini alacak olan Budizm ise, daha çok yüksek anlayış ve her şeyden once yüksek ahlâk istemekte ve kalabalıkların dileyebilecekleri şeyleri pek kolaylıkla ve az çok basit birkaç düşünce ve davranış karşılığı olarak sağlamamaktadır; dolayısiyle ilk ortaya atıldığı biçimde, onun kurucusunun şahsiyeti nekadar kendini sevdirici olursa olsun, kalabalıkları kendine çekecek bir din değildi; o, daha çok aydınları tatmin eden bir felsefeydi; bundan başka bünyesi bakımından Buda dini, var olan başka bir dine kolayca eklenebilen bir felsefe ve hattâ bir dindir; ve bir bakımdan da, o sırada, Hindistan'da yaşıyan dini sömürmek için onu pıhtılaştırmış olan Brahman'lara karşı bir tepki idi.

Öbür yandan bu felsefe ve din, Brahman'ların eğemenliğini silkmek istiyen hükümdarlar için çok güzel bir dayanak olabilirdi.

Bu yüzdendir ki Buda dini, halk kalabalıklarının doğrudan doğruya sarıldıkları bir din olmaktan çok, bazı hükümdarların tuttukları ve yaydıkları bir din olacaktır; ancak bu yola giren bir hükümdar, az çok, Buda ahlâkiyatına da uymak zorunda kalacağı için, ülkeler daha insancasına idare edilir olmuş ve halkın Buda dinine karşı sevgi ve bağlılığı daha çok bu yoldan sağlanılmıştır; ve en çok bu yoldan Buda pek büyük bir soysal inkılâpçı olmuştur.

Şu da gözönünde tutulmalıdır ki, bir dinin temeli daha çok siyasal olunca onun yaşaması da siyasal duruma bağlı kalır; biteviye dışardan giren kuvvetlerle çarpışan ve binbir ihtilâç

geçirmiş olan Hint siyasal acununda toplu ve dayanışık bir durumda çalışan ve telkinleri halkın anlayışına daha kolay uyabilen Brahmanlar'ın, zaman zaman ve sonda hemen büsbütün, Buda dinini Hindistan'dan söküp atmış olmalarına şaşmamalıdır. Ancak bu din, Hindistan dışında yayılmış ve Hindi-Çini'de, Çin'de, Japonya'da, Mogolistan'da, tâ bugüne kadar, pek kuvvetle ve büyük ölçüde tutunmuştur; epi zamanlar Türkler arasında da önemli bir mevkii olmuştur.

Buda'nın yaşayış biçimi ve ölümü

Buda'nın yaşayışına geçelim. Onun yanında birçok keşiş vardır; bunlar yetiştikçe dini uzaklara yayan misiyoner olurlar. Buda'nın kendisi de dilenerek dolaşmakta ve dinini yaymaktadır; yağmur mevsiminde, iki-üç ay, bir yerde tefekküre dalar ve kuru havalar gelince yine yola çıkardı. Yağmur mevsimini konukları olarak geçirmesi için birçok kırallar ve zenginler onu öncelerden çağırırlardı; birçok yerde ona ve cemaatine ayrılmış orman ve bahçeler vardı, birçok ta vakıflar yapılmıştı. Buda ve keşişleri en çok Gence ovasının orta kısımlarında çalışmışlardır. Buda, Magada kıralı Bimbisara'dan çok yardım görmüştür; 80 yaşlarında ve Milâttan az çok 480 yıl önce ölür. O öldükten sonra cesedi yakılmış ve külleriyle birçok hatırası, birçok kıral ve Kşatriya arasında paylaşılmıştır. Bunlar Stupa denilen anıtlarda saklanılmıştır.

Cena dini

Bu din, cana kıymamak bakımından, Buda dininden daha çok ileri gitmiş, ancak Brahman'lara o kadar zarar vermemiştir ve daha çok bir Keşiş'ler dini özünde kalmıştır. Kurucusu Vardamana, "erdikten„ sonra Cena (muzaffer) ve Mahavira (büyük adam) ünvanlariyle yâdolunmuştur; vaızlarına Buda'dan az önce başlamıştır. Bu din de o sıradaki Hint durumunun bir tepkisi sayılmalıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARİHÎ OLAYLAR

Başlıca yazılı kaynaklar, daha önce de dediğimiz gibi, dinî kitaplar, efsanevî destanlar, Budist ve Ceynist türlü eserler ve Puranalar (efsanevî vakaları ve hanedan şecerelerini kapsarlar) dır.

Müphem olarak milâttan 500 yıl kadar önceki durumun şu olduğu anlaşılmaktadır: Gence ovasının en önemli devletleri Kosala (şimdiki Oud), Magada (şimdiki Bihar) ve Anga (şimdiki batı Bengal) kırallıklarıdır; orta büyüklükteki devletler de alınırsa sayıları 16 yı bulur; bunların bir kısmı halk meclislerince idare edilen cumhuriyetlerdir.

Magada kıralı Bimbisara, Anga ülkesini de alır ve denize kadar yayılır. Bu kıral Buda'ya çok iyilik etmiş olmakla birlikte, ordusu içinde Buda'nın keşişlikten yana propagandasını yasak etmiştir. Devletinin 80,000 (?) kasabası olup bunların başbuğları kâmilen Budist olmuşlardır.

Magada ve Kosala devletleri arasında da bir sürü savaş olagelmektedir.

Milâttan 400 yıl kadar önce, Magada devletinin başına Nanda hanedanı geçer; geleneklere göre, bunun kurucusu bütün Kşatriyaları öldürtmüştür.

Gence ovasında bunlar olurken Pencap ve Sint, İran'da egemen olan Akameniş'lerin eline düşmüştü. Sirus'un buraları alıp almadığı pek kesin olarak bilinmiyorsa da, birinci Dara zamanında (M. ö. 522-486) buraları Akameniş'lerin elindedir.

I. İskender'in Hind'e akını

İran'ı aldıktan sonra Büyük İskender, Hind'e de girecektir. 330 yazında Herat kentini (Arı İskenderiyesi) kurar, oradan güneye iner ve Belucistan'ı savaşsız ele geçirir (330 sonları): Kandahar kentini (Arakozi İskenderiyesi) kurduktan sonra

İskender, Kâbil yolu ile kuzeye çıkar ve şimdiki Çarikar'ın yakınında Kafkas İskenderiyesini (Hindu - Kuş, Kafkas'ların devamı sanılıyordu) kurup Hindu - Kuş'u kuzeye doğru aşar (329); çetin vuruşmalar sonunda Belh'i (Balika) ve bölgesini alır, Ceyhun'u geçer ve Semerkant (Marakanda) üzerine yürür; Seyhun'u sınır yapmak düşüncesindedir.

İskender'in Baktrian ve Sogdian (Türkistan: doğu Horasan ve Mavera-ün-Nehr) seferi üç yıl sürer, son derece yıpratıcı olur ve birçok yeri birkaç defa almak gerekir; en çetin düşmanları İskit'lerdir[1]. O sırada Türk oymakları dağınık bir durumdadırlar, buna rağmen, İskender Türkistan'da, Ege kıyılarından beri rastlamadığı bir karşı koyma görür ve epi tehlikeler atlatır. Sonda kısmen zor, kısmen siyasa ile, bazan da çok büyük zulümlerde bulunarak üç yıl içinde bu bölgeyi yatıştırır. Bu sırada "Horasmi Hanı„[2] ona Kafkasya'nın Karadeniz kıyılarında Kolkid ülkesine doğru kılavuzluk etmeyi önermişti, Hind'e gitmeyi düşünen İskender bunu kabul etmez.

O, 327 yılında, Türkistan halkından pek çok atlı okçuyu ordusuna katmış olarak Hindu-Kuş'un güneyine geçer.

O andan itibaren İskender Hind seferine hazırlanır; Kâbil - Lamgan bölgesinde ordusunu birkaç ay dinlendirdikten sonra Hindistan'a güvenle girebilmek için Kâbil ovasının doğusundaki dağlık bölgeye (Çitral, Svat, Bacaur) bir sefer yapar ve çok çetin çarpışmalardan sonra oralara egemen olur veya yerlileri yıldırıp kendisine boyun eğdirir.

Hind'e giriş

İskender, Türkistan seferinin gerekliklerine göre, ordusuna yeni bir düzen vermişti; 327 sonlarında, 30-40,000 i savaşçı olmak üzere, 120,000 kişilik bir ordu ile Hindistan'a girer.

Daha önce karşılaşacağı devletler hakkında az çok bilgiler edinmiş ve oralarda dost ve bağlaşıklar kazanmaya çalışmıştı. O sırada Pencab'ın başlıca devletleri şunlardır : a) Sint ve Celum arasında Taksila (başkentin adı) devleti, hükümdarı

[1] G. Glotz « Histoire Grecque » c. IV ünde s. 126; bunların Hocent taraflarında bulunanlarına «Türkmen» demektedir.

[2] Hiva Hanı; bak. keza G. Glotz. s. 128, (« Han » tabiri metinde vardır.)

Taksiles ünvanını taşımaktadır; b) Celum'la Çenap arasında Abisara devleti, hükümdarı Abisares ünvanını taşımaktadır; c) Çenab'ın güneyinde, Poros (Porava) ların devleti; bu ad hanedan adı gibi görünmektedir.

O anda bu son devlet Pencab'ın en güçlü devletidir; Abisares onun dost veya bağlaşığıdır ve Taksiles onlarla savaşmaktadır; bu yüzden bu son hükümdar oğlu Omfi'si (Amfi) İskender'e yollayıp ondan yardım ister ve ona işbirliği önerir.

İskender, Sint ırmağına doğru ilerlerken birtakım dağ ulus ve oymaklariyle savaşır ve Sint yakınlarında ünlü Aornos (Avarana) kurganını alır; bundan sonra işbu suyu kayıklar üzerine kurulmuş bir köprüden geçip dostu Amfi'nin (bu kişi, arada babasının ölümü üzerine, Taksiles yani Taksila kıralı olmuştu) ülkesine girer. Amfi onu birçok hediye ile karşılar; İskender, onun başkentine girdikten sonra, her iki hükümdar birlikte, Poros (Porava) devleti üzerine yürürler. Onun kıralı büyük bir ordu ile Celum kıyılarını tutmuştu, yani Abisares'in ülkesinde bulunuyordu. Bu güçlü ordu karşısında ırmağı geçemiyen İskender, bir fırtına sırasında 20 km. yukarda bir noktadan onu aşar ve çetin bir vuruşmadan sonra Poros'u yener ve vuruşma sırasında yaralanmış olan bu kişi, hükümdar muamelesi görmek şartiyle, İskender'e teslim olur (temmuz 326). İskender ona devletini bırakır. İkisi de kendine bağımlı olarak kalacak olan Poros ve Taksila devletleri, İskender'in düşüncesine göre, biribirini denkleyecekler ve böylelikle Makedonya kıralı daha büyük bir güven içinde bulunacaktı.

Bundan sonra İskender, Amfi ve Poros'un da yardımiyle, güney-doğuya doğru ilerler ve bir sürü başarılı savaşlar yapar; Kendisine karşı koyanlara çok zulüm ederek Bias ırmağı kenarına kadar gelir. Öteden beri amacı, uzak sanmadığı "Okyanus„ a erişmektir. Ancak Bias'a ulaştığı sırada oralarda bir yerin kıralı olan Fegeus veya Fegelis adlı birinden öğrendikleri onu şaşırtır; Poros da bu sözlerin doğru olduğunu tekit eder. Bunlara göre, Bias'ın ötesinde geçilmesi 12 gün süren bir çöl vardır, onun ötesinde de, Greklerce daha adı bile bilinmiyen, büyük Gence ırmağı vardır; işbu bölgelerde Agrames veya Ksandrames adında bir kıralın ülkesi bulunmak-

tadır; bu kıral savaşta 20,000 atlı ve 200,000 yaya askeri kullanabilir, 2000 savaş arabası ve 3 veya 4000 fili vardır (bu kıralın Purana'larda adı geçen Dana-Nanda olduğu tespit edilmiştir). Yine İskender öğrenir ki bunun Sandro Kottos (Çandragupta) adındaki başkomutanı, Chanakya veya Kotiliya adında bir Brahman ile birlik olarak hükümdarına karşı durum almıştır; bu Çandragupta Pencab'a kadar gelip İskender'le görüşür. İşin özeti şuraya varmaktadır ki, Gence ve Cemne ovalarının fethi ve Magada devletinin yıkılması veya İskender'e tâbi kılınması için, daha önce Pencap'ta yapılmış olan, bugün 5 inci kol adını verdiğimiz, çalışmalar yolunda yürümekte idi.

Ancak o anda, birçok fatihin önüne dikilmiş olan bir engel, İskenderin de önüne dikilir. Uzaklıklardan, sıcaktan, iklim ve ülkenin acaipliklerinden ve Brahman'ların birtakım büyülerinden ürken ve Makedonya'dan beri sonu görünmiyen bu seferden bıkmış olan komutan ve askerler, daha ileri gitmiyeceklerini söyler ve İskender'in rica ve hiddetlerine rağmen bu yolda direnirler. Bundan başka İskender'in tuttuğu yol, onu, Pencab'a yaklaşacak kadar büyümüş olan Magada devletiyle çetin olabilecek bir çarpışmaya götürüyordu. Bütün bu sebeplerle İskender geri dönmeye karar verir, Batıya sapar, Sint ırmağı boyunca denize iner ve Hindistan'dan çıkıp Irak'a gider (325). Hint seferi sırasında bir yandan son derece cömertlik ve ulüvvü cenap göstererek taraftar kazanmak, öbür yandan da kendisine kafa tutan kent ve oymakları korkunç bir biçimde kırıp kılıçtan geçirerek korku salmak ve ilerleyişini kolaylaştırmak siyasasını gütmüştü. Giderken birçok yerde asker bırakmıştır. İskender'in Hint seferi tarihî devirlerde Hindistan'la Batı acunu arasında ilk bağları kurmuş ve, az da olsa, bazı önemli kültürel sonuçlar vermiştir.

II. Morya devleti

Morya devletinin kuruluş ve büyüyüşü

İskender istilâsı sırasında, Magada devletinin Pencab'a yaklaşacak kadar büyümüş olduğunu gördük; M. Ö. 322 yılına doğru, kendi kıralı Dana-Nanda'ya karşı İskender'le anlaşmak istemiş olan başkomutan Çandragupta, onunla birlikte yapamadığı

işi, o çekildikten sonra yapar ve Nanda hanedanını devirip onun yerine geçer ve Morya hanedanının ilk hükümdarı olur. Devlet, Morya'lar zamanında pek büyüyeceği için, bundan böyle Morya devleti diye anılacaktır. Çandragupta, Brahman'lara dayanacaktır. Çok geçmeden Pencab'ı da ele geçirir. İskender öldükten sonra, onun doğu ülkelerine eğemen olan komutanlarından Selökos, 305 yıllarına doğru, Sint ırmağını geçer, Çandragupta onu pek kalabalık bir ordu ile karşılar; arada kesin bir çarpışma olmadan bir anlaşmaya varılır. Selökos'a armağan olarak 500 fil verilir, o da, Kâbil ovasına ve hattâ Hindu-Kuş'a kadar olan yerlerdeki bütün Yunan iddialarından vazgeçer; arada bir de evlenme olur; Çandragupta veya onun oğullarından birinin Selökos'un kızını veya akrabasından olan bir kızı almış olduğu, müphem bir biçimde ve istidlâl yolu ile sezilmektedir. Selökos'un Megasten adında elçisi Çandragupta'nın paytahtı olan Pataliputra'ya (şimdiki Patna) gelmiştir; onun yazıları naklen zamanımıza erişmiş olup pek değerli bilgileri kapsamaktadırlar.

Çandragupta hemen bütün Hindistan düzlüğüne, ya doğrudan doğruya veyahut kendi üstünlüğünü kabul eden yerli kırallar yolu ile, eğemen olmuş olan tarihî ilk hükümdardır; düzenli bir idare kurmuştur. 298 yılına doğru yerine, meşkûk şartlar içinde, oğlu Bindüsara geçer. O da aynı idareyi devam ettirir, Dekken'in bir kısmını da fetheder. Selökos'un halefi Anfiokos Soter ve İskender'in eski komutanlarından Mısır kıralı Ptoleme Filadelf ile münasebetleri olmuştur. 273 veya 269 a kadar saltanat sürmüştür.

İlk Morya'lar devrinde idare, iktisat ve kültür

İlk iki Morya hükümdarının ve en çok birincisinin devri üzerinde iki esaslı eser vardır: elçi Megasten'ın yazıları ve Çandragupta'nın veziri yukarıda sözü geçmiş olan Brahman Çanakya veya Kotiliya'ya atfolunan "Artasastra„ adlı bir siyasal öğütler eseri.

Başkent Pataliputra (Patna) gayet büyük ve zengindir; duvarları boyunca 570 kule ve 64 kapı vardır, duvarın dışında 12 m. derinliğinde ve 200 m. genişliğinde su ile dolu bir hendek bulunmaktadır. Kıralın yaşayışı çok muntazam ve işle doludur; vezirlerini kabul edip onlara buyruklar vermek,

mahkemede bulunmak, askerini, at ve fillerini teftiş etmek, istihbarat memurlarını ve müfettişlerini dinlemek gibi işler, bütün gününü almaktadır; onun hayatını korumak için bir sürü tedbir alınmaktadır, yemekleri, ilâçları, masaj ve tuvalet âletleri ve kullandığı her şey zehirlenmesin diye sürekli denetleme altındadır; bahçesinde yılan görünce haykıran kuşlar beslenilmektedir. Savaşa gidişi büyük bir debdebe iledir ve son zamanlara kadar yaşamış olan bir göreneğe göre, saray kadınlarını da birlikte götürmektedir.

İdare makinesi geniş ve düzenlidir; iç ve dış haberleri iyicene alabilmek için büyük haber alma ve belki de diplomatik bir ağ vardır. Hükümet ve hükümdar âdil ve halk rahat ve müreffehtir.

Ordu Kşatriyalar'dan ve ücretli askerlerden mürekkeptir; birincileri tımar sahibi saymak mümkündür, çünkü yüksek sınıflara tımar verildiği mezkûrdur; savaşta ayrıca asker de alınmaktadır.

Orta Asya ve Çin'le büyük bir kervan ticareti vardır ve, bunun bir kısmı olsun, devletçe yapılmaktadır; ticaret ve hele fiyat ve ölçüler sıkı bir denetleme altındadır. Kumaş sanayii gelişmiştir. Tarlaları sulamak için iyi tertibat vardır.

Tahta üzerine işleme ve süs yapmakta çok ileri gitmiş bir sanat vardır. Ramayana ve Mahabarata'yı teşkil edecek olan destanlardaki hikâyeler o devirde çok dolaşmaktadır.

Asoka (M. ö. 273 veya 269 - 232)

Büyük baba ve babasının 50 yıl kadar süren bu yoldaki fütuhat ve yönetimden sonra Asoka, babası Bindusara'nın ölmesiyle tahta çıkar. Şehzadeliği ve babasının kendisini seçmesi yüzünden olacak veliahtlığı (çünkü kardeşlerinin en büyüğü değildi) zamanında batı-kuzey vilâyetlerin başkenti olan Taksila'da ve batı vilâyetlerin başkenti olan Ucceyn'de valilik etmişti. Onun, doğuşundan kan akıtmaktan hoşlanır bir adam olduğunu ve ancak Buda dinine girdikten sonra iyileştiğini göstermek istiyen bazı gelenekler, yüz erkek kardeşi bulunduğunu ve bunlardan 99 unun öldürttüğünü ileri sürmekte iseler de, bu sayılar, kendiliklerinden bu iddiaları yalanlıyacak özdedirler.

Ancak ağabeysi Susima ile taht savaşı yaptığı hakkındaki gelenekler kabul olunabilir. Babasının 273'de öldüğüne

ve kendisinin ancak 269'da taç giyme törenini yaptırdığına bakılırsa, bu taht savaşının gerçekliğine inanılabilir.

Asoka'nın 261 yılına kadar yaptıklarına dair ayrıca bir bilgi yoktur; belki olağan devlet işleriyle uğraşa durmuştur.

İşbu 261 yılında Mahanadi ve Godavari ırmakları arasında Hindistan'ın doğu kıyısını kaplıyan Kalinga devletine karşı savaşır ve bütün bu ülkeyi ele geçirir; Selökos'ün elçisi Megasten'e göre, bu devletin 60,000 yaya ve 1000 atlı askeriyle 700 fili varmış. Bu yüzden savaş çetin ve pek kanlı olur; 100,000 kişi savaşta ve bunun birkaç misli kıtlık ve hastalıklar yüzünden ölür; 150,000 tutsak alınır v. s.

Bu acıklı olaylar Asoka'ya o kadar dokunur ki, artık bundan sonra savaşa hiç girişmemeğe karar verir. Çok geçmeden Buda dininde bir lâik olarak girer; iki buçuk yıl sonra da keşiş olur; ancak yine hükümdar kalır. 249 yılında Budizm'in kutsal yerlerine bir ziyaret gezisine girişir. Saltanatının ortalarında (tarih üzerinde çok ihtilâf vardır) Budizm'de baş göstermiş olan aykırılıkarı ve türlü hızıpları ortadan kaldırmak için başkenti Pataliputra'da bir konsil (dinî Kongre) toplar.

Asoka'nın devleti, kuzeyde Hindu-Kuş ve Himalâya dağlarından güneyde 14 üncü arz dairesine kadar inmekte idi. Yani Hindistan'ın, güneyde nisbeten ufak bir parça müstesna, hemen bütününü kaplıyordu.

Asoka'nın yönetimi ve dini uğraşları

Asoka M. ö. 232 yılında ölür. Onun hemen bütün Hindistan'ı tarihte ilk defa birleşmiş olmaktan başka büyüklüğü ve tarihi önemi, bir yandan çok iyi ve insanî bir yönetim kurmuş ve halkı çok mutlu kılıp onu her bakımdan ve hele ahlâkî bakımından yükseltmiş olması, öbür yandan da Buda dinini Hindistan'a ve acunun birçok yerlerine yaymakta, yani onu evrensel dinlerden biri yapmakta, başlıca âmil olmuş olmasıdır.

Asoka buyruklarını, devletinin birçok yerinde (daha çok doğrudan doğruya merkezden idare edilmiyen bölgelerde) kayalar veya taş direkler üzerine kazdırmış olup, bunların birçoğu zamanımıza kadar bozulmadan kalmıştır.

Bunlardan, Asoka'nın gördüğü işlerin ve ahlâkî buyruklarının neler olduğu ve onun işbu buyrukları yaymak ve yürüt-

mek için neler yaptığı kolay anlaşılır. "Dharma„, yani dindarlık kanunu (burada ve aşağıda din ve dindarlıklar herhangi bir dine bağlılık anlamında değil "insanî ve ahlâkî davranış„ anlamındadır) adı verilen bu iş, buyruk ve öğütlerin özetini aşağıda veriyoruz; bunlara göre:

Geçmişte birçok yüz yıllar boyunca can almak, canlıya kıymak, soy sop arasında kötü davranmak, Brahman'lara ve dünyadan elini çekmiş olanlara karşı da kötü davranmak görenekleri gelişe durmuş, Asoka'nın telkini ile cana kıymaktan sakınmak, soy sop arasında iyi davranmak, Brahman'lara ve dünyadan elini çekmiş olanlara karşı keza iyi davranmak, ana, baba ve büyüklerin sözünü dinlemek görenekleri gelişmiş. Bu dindarane davranışlar bundan böyle de hep geliştirilecekmiş; Asoka'nın oğulları, torunları, torunlarının torunları v. s. de, en son zamanlara kadar bu yolda davranacaklarmış ve ahlâkî kalarak herkese dindarane duygular aşılıyacaklarmış; yine sözü geçen yazılara göre, bu aşılama, yapılacak en iyi bir işdir; bu gibi dindarane davranış ise ahlâksız kimselerde görülemez, bu yönler biteviye geliştirilmeli ve bu işte hiçbir gerilemiye meydan verilmemelidir. Dindarlığın artış ve yayılışı iki türlü olayı doğurur: birisi, dindarlıktan doğan nefsi cebir ve sakınmalardır; ikincisi de, şefkat ve yumuşaklık ve tatlılıktır; asıl büyük ve önemli olan yön bu ikincisidir. Asoka'nın buyruklarına uyanlar bu yaşayışa ve gelecek yaşayışa güvenebilirler.

Keza Asoka hep doğru söylemek, sadaka vermek, öğretmene saygı göstermek, tutsaklara karşı iyi davranmak gibi daha birçok öğüt vermektedir.

Bunlardan başka Asoka, herkesi başkasının dinine karşı durum almamaya ve onu kötülükle anmamaya çağırmakta, bütün dinlerde, görünüş ne olursa olsun, ana amacın bir olduğunu, onun da kendi kendini denetlemek, yâni kötülüğe olan eyginlikleri durdurmak ve düşünce saflığı ve temizliği sağlamaktan ibaret bulunduğunu söylemektedir. Ancak Asoka'nın her dine karşı gösterdiği bu saygı, inan işlerine ait olup, canlıların adak edilmesi gibi yönlere göz yummaya kadar gitmiyordu.

Bu düşünüş, buyruk ve öğütlere kendisi de uyan Asoka, artık savaşlara girişmediği gibi hayvan canını da kutsal say-

dığı için önceleri çok sevdiği avdan da vazgeçer ve gitgide yemek için hayvan öldürme işi, bir sürü tahdide tâbi tutulur. Sakınılamıyacak idam işlerinde Asoka, suçluya ölüme hazırlanması için üç gün bırakmaktadır.

Asoka, çok sadaka dağıttırır ve bu işte, türlü dinler ve onların rahipleri arasında fark gözetmezdi. Ancak daima derdi ki: edilecek en büyük sadaka "Dharma„ yani dindarlık kanunudur, ona göre davranmak isteğini insanların aklına ve yüreğine sokup yerleştirebilmektir.

Büyük devlet memurları, halkla olan temaslarında ve zaman zaman yaptıkları gezilerde bu "Dharma„ yı herkese telkin etmek, anlatmak, açıklamakla görevlendirilmişlerdi. Yılın bazı günleri de bu yolda propagandada bulunmak için ayrılmıştı; Keza bu işleri denetlemek ve halkın bu buyruk ve öğütlere göre davranmasını sağlamak için ayrıca müfettişler tayin edilmişti.

Asoka, bayındırlık işlerine ve hele bunların insanî özde olanlarına çok önem vermiştir. Kervan yolları boyunca gölge edici ağaçlar diktirmiş, kuyular kazdırmış ve konaklar yaptırmıştır; hastalar için (insan ve hayvan) hastahane ve bakma yerleri yapmış ve birçok tıbbî ot ektirmiş ve ilâc sağlamıştır. Bu son işleri yalnız kendi ülkesinde değil, gereken komşu ülkelerde de, kuzeydeki Yunan ve güneydeki Hind devletlerinde de (kendi hesabına olacak) yaptırmıştır.

Asoka pek çok anıt ve yapı yaptırmıştır; gelenekler, onun üç yıl içinde 84,000 stupa (Buda kalıntılarını saklamak için üstü kubbeli anıtlar) yaptırmış olduğunu bildirirler (bu sayı bizdeki 40 yıl veya 1001 gecenin karşılığıdır). Bugüne kadar kalmış olan Asoka anıtlarının hemen topu, Orta Hindistan'da, bir zaman valilik etmiş olduğu Ucceyn yakınlarında Sançi dolaylarında bulunan stupa ve anıtlarla kaya ve taş direk üzerindeki yazılar ve bazı mahzenlerdir. Yukarda ayrıntılariyle anmış olduğumuz bu yazılar hep halk dilindedir.

Asoka'nın gördüğü en önemli işlerden biri de, Buda dinini yaymak için hem komşu hem de uzak ülkelere misyonerler göndermiş olmasıdır (M. ö. 256 dan önce). Bunların gittikleri ülkeler arasında Suriye, Mısır, Makedonya ve Epir de vardır. Hindistan'ın güneyindeki Seylan adasına Asoka'nın

kendi kardeşi Mahandra (o da keşiş olmuştu) gitmiş, ora kıralı tarafından çok iyi karşılanıp işbu adada Buda dininin temellerini kurmuştur.

O ana kadar Hindistan'ın dinî hızıplarından biri olan Budizm'i bütün Hindistan'a yayan ve sevdiren ve onu bugün acunun birçok yerine yayılmış birkaç yüz milyon saliki bulunan evrensel bir din yayan yukarda da dediğimiz gibi Asoka'dır. Onun Akdeniz havzasına göndermiş olduğu misyonerlerin yaptıkları telkinlerin iki yüz yıl kadar sonra doğacak olan Hıristiyanlıkla Budizm arasındaki bazı benzerliklerin kaynağı olduğu ileri sürülmüştür, bu, az çok makul sayılabilir; bu oknu üzerinde daha önce durmuştuk.

Asoka, şahsî doğruluğu, iyiliği, çalışkanlığı ve her işi ciddiye alışiyle tanınmıştır: O, hem işlerde, hem de özel yaşayışında gereksiz tören ve israflardan kaçınmıştır.

Şu yön de bilinmelidır ki, Asoka halka yaptığı telkinlerde ne Budizm'in, ne de hiçbir dinin nazarî ve felsefî incelik ve derinlikleri üzerinde durmamış ve bunlarla uğraşmamıştır. O, Budizm'in genel ahlâkiyatını ve herkesçe kabul edilen inanlarını yaymakla yetinmiştir. Keza Asoka, hiçbir dine ve Brahman'lara karşı baskıda bulunmamıştır; bunun tersine olarak, bir yandan birçok Brahman'a sadaka verdirdiği gibi mâbutları halka tanıttırmak, sevdirmek ve saydırmak için uğraşlarda bulunmuştur; onun yaptığı şey, gerek halka karşı devlet idaresini, gerekse halkta soy sop içindeki yaşayışı, Buda ahlâkiyatına göre, düzenlemektir; bu yolda çalışmakla, tabiî olarak, Brahman'ların menfaatlerini baltalamakta idi ve onlar Asoka'yı hiç sevmemişlerdir. Asoka, güttüğü bu siyasayı seçerken, bunu büyük babasının tahta çıkmasına yardım etmiş ve onun ve oğlunun saltanatını berkitmiş olan Brahman'ların tahakkümünden kurtulmak için yaptığını gösteren kanıt yoktur; olsa olsa bu kendisi için ek bir kazanç olabilirdi. Asoka'nın iyi idaresi ise Budizm'i Hindistan'da halkça candan sevdiren başlıca yönlerden biridir.

Asoka, önce de dediğimiz gibi, Hindu-Kuş'dan Hindistan'ın epi güneyine kadar bu ülkeyi hemen kâmilen birleştirmiş olan ilk tarihî şahsiyettir; burada birleştirmeden maksat, hem doğrudan doğruya kendi valilerinin idaresi altına koy-

mak, hem de birçok yerli hükümdara kendi eğemenliğini kabul ettirmektir.

Asoka, İskender İmparatorluğunun türlü kısımlarına egemen olan hükümdarların çoğu ile münasebette bulunmuştur.

Asoka'dan sonra Morya devleti

Asoka ölünce (aşağı yukarı M. ö. 232), belki de onun çok yumuşak yönetimi yüzünden İmparatorluk çabucak dağılır ve torunları arasında paylaşılır. M. ö. 185 yılı civarında Morya hanedanının Magada ülkesine egemen kalmış olan son hükümdarı, Puşyamitra adlı bir general tarafından öldürülür ve bu kişi Magada'da, Sunga hanedanını kurar.

Asoka devrinde Hindistan'ın obür devletleri

Bunlar Dekkan'ın güneyinde kalmış olan Çola (şimdiki Madras - Tancor bölgesi), Pandya (şimdiki Madura bölgesi), Kera (şimdiki Koçin bölgesi) ve Satya (şimdiki Maysor'un batısı) adında dört devlettir. Filen değilse de mânen Asoka'nın nüfuzu altında idiler; işbu İmparator, oralara misyonerlerini gönderip halka serbestçene telkinlerde bulunur ve manastırlar yaptırırdı. Seylan adası da bu durumda idi.

III. Kuzey'den gelen yeni istilâlar (Yunan, Part ve Saka'lar)

Selökos'un kurduğu devletin dağılması

İskender generallerinden Selökos Nikator'un işbu hükümdarın Hind'e komşu illerini ele geçirmiş ve Asoka'nın büyük babası Çandragupta ile yaptığı bir anlaşma ile işbu illerden Hindu-Kuş'un güneyinde bulunanları bu son kişiye bırakmış olduğunu yukarda görmüştük.

Selökos'un öldürülmesinden (M. ö. 280) 30 yıl kadar sonra, onun torunlarından âciz bir kişi olan Antiokos Teos'un hükümdarlığı sırasında, bir sürü iç savaş arasında Horasan, Selökosların egemenliğinden çıkmaya başlar (M. ö. 250 civarı). Doğu Horasan'a, Belh bölgesine, İskender zamanında oraya yerleştirilmiş olan Yunanlı'lar (Hindistan'da Yavana derler) ve batı Horasan'a da Part'lar (Hindistan'da Pallava derler) egemen olurlar.

Belh'deki Yunanlılar, Asoka'nın ölümünden sonra, Hindistan'daki karışık durumdan faydalanmak için oraya akınlara başlarlar ve gözlerini hep oraya dikerler.

Partların Horasan'da güç kazanmaları ve daha sonra 500 yıl kadar İran'a egemen olmaları ise, çok geçmeden işbu Yunanlılar'la Selökosların devleti arasında her türlü ilgiyi kesecek ve bu Yunanlıları, uluslarının ana kaynağından büsbütün ayırmış olacaktır. Ancak, az aşağıda göreceğimiz gibi, bu ayrılış derhal vaki olmaz.

Belh Yunanlı'larının Hindistan'a girmeleri

Belh'de kendini ilk bağımsız hükümdar ilân eden ora valisi Diodotos'dur. Orada saltanat, M. ö. 230 yılına kadar onun soyunda kalır; işbu tarihte Ötidemos adında, Anadolu'da Manisa'da doğmuş, biri Belh tahtına çıkar. Bu zat Suriye'ye eğemen olan Büyük Antiokos ile epi uğraşacak ve ancak 208 de birincisinin oğlu ile ikincisinin kızı evlendirilip arada barış olacak ve Belh'in bağımsızlığı Antiokosca tanınacaktır.

Antikos'un damadı ve Ötidemos'un oğlu olan Demetrios, Kâbil, Pencap ve Sind'i kısmen veya tamamen fethedip büyük bir devlet kuracaktır (M. ö. 190). 175 yılına doğru, Belh'de, Ökratides adında biri işbu Demetrios'a karşı ayaklanır ve birçok çarpışma ve dağılmadan sonra Yunan devleti ikiye bölünür, Kâbil ve Taksila bölgeleri Ökratides ve Sialkot merkez olmak üzere, Pencap, Ötidemos hanedanında kalır.

Saka'ları Horasan'a süren Orta Asya olayları

Bir an için Orta Asya'da olan bitenlere geçelim. Milâttan önce 2 inci yüzyılın ilk yarısında, Orta Asya'da, birçok oymakları yerinden oynatan olaylar olur. 175 ile 165 yılları arasında Hun'lar, Yüeçi'leri kuzey Çin taraflarından Seyhun'a doğru ve Yüeçi'ler de Sakaları oralardan güneye, Horasan üzerine sürerler. Sakalar'ın bu bölgelere varışı 140 la 120 arasında tahmin olunur. Bunlar Partlar'a ve Hindu - Kuş'un kuzeyinde kalmış olan Yunanlılara karşı başarılı savaşlar yapar ve Belh bölgesine eğemen olurlar.

Kuzey-Batı Hindistan'da Yunan eğemenliğinin sona ermesi

Böylelikle Belh bölgesindeki Yunan devleti sona ermiş olur. Kâbil ve Pencap'taki Yunan devleti veya devletleri ise daha bir müddet yaşıyacak ve Yunan hükümdarlarından Menander (Hindistan'da Milinda derler), M. ö. 155 yılı civarlarında, batı ve doğuya doğru ülkesini epi genişletecektir. Kendisi Budist olmuştur ve "Milinda sualleri„ adlı ünlü Budist eserde adı geçen kıraldır. Sint ırmağının kenarlarını denize kadar, Racputana'nın bir kısmını ve merkezi kuzey Hindistan'ı ele geçirir; Patna'yı tehdit edecek kadar Gence ovasını istilâ eder ve Patna'da Morya hanedanını devirip yerine Sunga hanedanını kurmuş olan Puşyamitra tarafından geri çekilmiye mecbur edilir ; ölümünden bir müddet sonra , belli olmıyan bir tarihte, ülkesi Saka'ların eline düşer ve İskender akınının Orta Asya ve Hindistan'da bırakmış olduğu son siyasal izler silinmiş olur.

IV. Saka'lar

Genel bilgiler

Yukarıda gördüğümüz gibi Saka'lar, Yüeçi'ler tarafından Belh ve Herat bölgelerine sürüldükten sonra, oralarda veya daha güneyde Partlar'la çarpışırlar; daha sonra Saka'lar, Seyistan (Sakastan) da görülür ve daha sonra da Sint ovasına yerleşir ve, demin denilmiş olduğu gibi, Pencap'taki Yunan devletini ortadan kaldırırlar (M. ö. ilk yüz yıl?). Bu Yunan devletinin bazı döküntüleri Kuşan'lar zamanına kadar yaşıyacaktır. Andığımız devirde Sint ve Pencap'ta kaç Saka devlet ve hanedanının bulunduğu ve bunların ne derece Saka veya Part olduğu veya bu iki oymağın ne ölçüde karışmasiyle husule geldiği kestirilememektedir.

Genel olarak, başlangıçta büyük bir Saka imparatorluğunun bulunduğu, sonra bunun birkaç Saka devletine ayrıldığı; bunların Kuşan eğemenliği altına girdikleri ondan sonra yine bağımsız oldukları ve batıda merkezi Ucceyn olan bu devletlerden birinin M. s. 4 üncü yüzyıla kadar yaşadığı bilinir ve az çok kabul edilebilir; bunlar aşağıda daha ayrıntılı olarak anılacaktır.

Tarihler sorumu

Gerek Saka, gerekse Kuşan'lara ait olayların tarihleri hakkında o kadar çok karşınlık ve anlaşamamazlık vardır ki bir hükme varmak imkânsızdır. O devirde ve ondan epi sonra, batı ve kuzey-batı Hindistan'da genel olarak tarihler "Saka Devri,, veya daha doğrusu "Saka Tarih Başı,, denilen ve Milât ve Hicret gibi bir tarih başlangıcı olan bir devir başına göre atılmıştır; bu da, Milâttan 78 yıl sonra başlamaktadır. Ancak Sör. G. R. Bhandarkar [1] tarihlerde çok kere yüzlerin yazılmadığı [2] iddiasını ortaya atmakla bütün tarihler üzerinde 100 ve bazen de 200 yıla kadar giden tereddütler husule getirmiştir. Dolayısiyle aşağıdaki tarihler bu yön bilinerek okunmalıdır.

Bundan başka Saka, Part ve hattâ Kuşanlar hakkında tarihî kaynak çok az, yok denecek kadar azdır ve çok kere para ve bazı kitabelere inhisar etmektedir.

Saka ve Partlar hangi ulustan idiler

Daha önce Buda konusunda Sakaların Türklüğünü anmıştık. Aşağıda, para ve kitabelere göre şimdi üzerinde durduğumuz Sakaların ve Partların hangi ulustan olduklarını inceleyeceğiz.

İşbu Saka ve Partlar arasında birçok Türk adına " kul, gul, kula „ ile biten veya " kara „ ile başlıyan birçok insan adına rastlanır. Hindistan'da, batı Pencap'ta bunlardan önemli bir hükümdar olarak (M. ö. 95) Moes veya Moğa (Türkçede Moğus=muharip, savaşçı ; Radlof c. IV.) vardır. Tam zamanı tesbit edilemiyen bir Manigula (Mani kula) Çuksa'da (Taksila bölgesi) validir.

Onun ikinci selefinin adı Liaka Kusulaka'dır (Kucu, kuculuk ve saire Türkçede ihbar ve ittiham ve kuyılmak, kararlaştırmak anlamındadır) [3].

Kuşan hükümdarı Kanık (Hindistan'da Kanişka derler) zamanında Matura'da ona tâbi "*Kara* Pallana„ adında bir Saka

[1] A Peep Into The Early History of India s. 43.

[2] Meselâ 290 yerine 90 yazılması gibi. Bunun Osmanlıda da ve hâlâ bizde bile binler için yapılageldiği bilinmektedir.

[3] Bak : "Tarama Dergisi,, .

veya Part hükümdarı vardır [1]. Kuşanlar'dan mı yoksa Sakalar'-dan mı olduğu üzerinde ihtilâf olan bir "Kucula *Kara* Kadfizes„ in paraları bulunmuştur [2] (Kucula için bak yukarı fıkraya). Keza kuzey Kşatrapalardan *Kharamostis* adında birisinin paraları bulunmuştur [3].

Batı Kşatrapaları arasında Bhumaka ve Nahapana adında iki tanesi vardır ki onların soy veya boy adı Kşaharata'dır. Moğus (Moes) zamanında Taksila bölgesi valilerinden yukarda sözü geçen bir Liaka Kusulaka da vardır ki Kşahara'ların valisi diye gösterilir. Bu "Kşaharata„ ve "Kşahara„ adının eş olduğuna hükmolunmuştur [4]. De La Vallée-Poussin bu adın Ptoleme'de adı geçen "Karaitai„ oymak veya ulusu olduğunu ileri sürmektedir. Karaitai'lerin Türklüğü ise kabul edilebilir [5] ve bu yön, Hindistan'a giren Sakaların veya bunların bir kısmının hangi Türk oymağından olduğunu da aydınlatmaya yarar.

Bu ve bu gibi adlara dayanarak kesin hükümler çıkarmak döğru olmaz denebilirse de, bütün bunları sırf tesadüf saymak yönüne gitmek de doğru değildir inanındayız.

Büyük Sakalar

Başta, pek belli olmıyan bu tarihte, kuzey-batı Hindistan'ın büyük bir kısmını kaplıyan geniş bir Saka imparatorluğunun bulunmuş olmasına şu yönlerden hüküm edilir: a) Saka hükümdarlarının paralarında "kırallar kıralı„ anlamında cümlelerin bulunmasından ve bunun, başlangıçta olsun, kuru bir övüntü olamıyacağından; b) yukarıda da gördüğümüz gibi bir "Saka Tarih Başı„ nın pek uzun zamanlar pek geniş bir çevrede kullanılmış olmasından.

Başlarında Kşatrapa ve Mahakşatrapa adını taşıyan kişilerin bulundukları (bu ünvanlar İran'a egemen olan Partlar'dan

[1] de la Vallée Poussin, " L'İnde aux Temps des Mauryas ..... „ s. 281.

[2] Bak : " The Cambridge History of İndia„ c. I. , s. 588.

[3] Bhandarkar, s. 26 (bak. bibliografyaya).

[4] Bak : ''The Cambridge shorter History of İndia s. 80 ve de la Vallée Poussin s. 282.

[5] Bak : Andrè Berthelot : " L'Asie Ancienne Centrale et Sud - Orientale d'après Ptolèmée „ s. 207.

alınmış veya onlarla herhangi bir iş ve mukadderat birliği sonucu olarak yerleşmiş olmalıdır) ülkelerin Saka egemenliği altında oldukları ve başlangıçta bunların büyük Saka imparatorluğunun birer ili bulundukları, genel olarak, kabul edilir.

Buna göre, büyük Saka imparatorluğunun Pencab'ı, kısmen Sind'i, Matura gibi kuzey Hindistan'ın merkez kısımlarını, Malva'yı, Gücerat'ı, Katiyavar yarımadasını ve Ucceyn'den Maharat'lar bölgesine kadar batı Hindistan'ı kaplamış olması gerekir.

Bu devletin kuruluş ve büyüklük devrinin tarihi üzerinde pek çok aykırılık vardır; çoğu Milâttan önceki yüzyıl, Sör R. G. Bhandarkar Milâttan sonraki yüzyıl üzerinde direnir. Bu kişi son büyük Saka hükümdarlarından biri olan Moga'nın M. s. 150 ye doğru saltanat sürdüğünü iddia eder.

Bu devlette ve ondan doğan bazı Saka devletlerinde taht babadan oğula değil, ağabeyden küçük kardeşe ve sonra babaların yaşı sırasiyle oğullara kalmaktadır.

Büyük Sakalar devleti hakkında önemli tarihî olay bilinmemektedir; ne vakit, nasıl dağıldığı da belli değildir. M. s. 150 ye doğru (Bhandarkar'ın tarihlemesine göre) Matura Kşatraplarının bağımsızlaştığı sanılabilir.

Kuşanlar, Sakaların ülkelerini ele geçirdikleri sırada Büyük Saka devleti dağılmış bulunuyordu. Çok kere, onun türlu parçalarında, Kuşan eğemenliği altında hüküm süren Saka Kşatrapları kalmıştır; Kuşan devleti dağıldıktan sonra bu Kşatrap hanedanları yeniden bağımsız olurlar. Bunları Kuşanlar'dan sonra yeniden anacağız.

V. Kuşanlar

Kuşanlar hangi ulustan idiler

Orta Asya'nın geçirdiği sarsıntılar yüzünden Hindu-Kuş'un güneyine sürülmüş olan bir veya birkaç Türk oymağının orada büyük bir medeniyet kurdukları ve halkı yüksek bir koruyuculukla çok eyi idare ettikleri ve her bakımdan yükselttikleri tarihte sık sık tekrarlanan bir olaydır. Çin, İran ve daha birçok ülke için de durum böyledir. Hindistan'daki Kuşan imparatorloğu bu yolda bir örnektir. Birtakım Avrupa tarihçileri, bir kısmı her büyüklüğü Türk'ten kıskandığı ve bir kısmı da her büyüklüğü yanlış

olarak Ari ırkı dedikleri Nordik ırka ve yine çoğunluk bakımından yanlış olarak Nordik saydıkları İran kültürüne maletmek istedikleri için, böyle yüksek medeniyet kuranların Türklüğünü saklar veya inkâr ederler. Bu yoldaki düşünce ve uğraşlara örnek olmak üzere Kuşan devleti gösterilebilir.

İşbu Devleti kuranlar, daha önce, Orta Asya çarpışmaları anılırken sözü geçmiş olan Yüeçi'lerdir; bu ad, Çin tarihçilerince onlara verilmektedir; bunların kendilerine ne dedikleri bilinmemektedir. Bunların Türk olduklarını gösteren deliller aşağıdadır; öyle sanıyoruz ki, bunlar kendilerine Gök-Türkler gibi doğrudan doğruya Türk diyen nadir Türk oymaklarındandırlar.

A) Milâdın ilk yüzyılında Yüeçiler, Hindu-Kuş ve onun güneyindeki dağlık bölgede bulunup beş boya ayrılmaktadırlar; bunların başbuğlarına "Yabgu„ denilmektedir; Divan-ı Lugatit-Türk'te: "Yafgu„ için "Halktan olup Hakandan iki derece aşağıda bulunan kişiye verilen lâkap„ denilmektedir.

B) Kıralların ve hele Kanık'ın (Kanişka) para ve heykellerinde görülen giyimin Türk giyimi olduğu kabul olunmkatadır [1]. Yüksek ve sivri külâh, belden aşağısı genişliyen bir palto ve uzun çizmeler.

C) Para ve heykellerde (ezcümle Bamyan boğazındaki büyük heykellerde) görülen vücutlar Nordik tipi değil, Türk tipini gösterir: iri baş, yuvarlak yüz, geniş ve iri göğüs; göğüs ve bacak uzunluk nisbeti Türklerdeki gibi.

D) Kuşanlar'dan Kanşika ve oğlu Hüvişka'ya ait bazı paraların bir yanında bu hükümdarların resmi ve öbür yanında da "Nana, Nanaia„, "Nana rao„, "Nano„ yazısiyle birlikte kadın mâbutlar bulunmaktadır ("The Coins of the Greek and Scythic Kings of Bactria and India in the British Museum„; levha XXVI para 10, L. XXVII para 4 ve 5, L. XXVIII para 7, 8, 9 ve 10 ve izahları için s. LX ve LXI ve s. 131, 134, 144, 145, 146). Bu kelimelerin Türkçedeki "Nene, Nine„ olması en makul olarak kabul edilecek yöndür.

[1] Bak: V. A. Smith: "The Early History of India„ nın başındaki para levhasına (No. 9).

E) İlk Kuşan hükümdarları arasında bulunan iki Kadfizes'ten birine ait olduğu iddia edilen bir parada (yukarıda sözü geçmişti) "Kucula *kara* Kadfizes„ yazısı vardır (Kembriç, c. I, s. 588).

F) Büyük Kuşan imparatorluğu yıkıldıktan sonra Kuşanlar ve Kanık (Kanişka) hanedanı birkaç yüzyıl (aşağı yukarı Yakub ibni Leys devrine kadar) Kâbil dağlık bölgesini elde tutacaklardır. Bu yerlerin sahiplerini Arap acunu, İslâmdan önce ve sonra, hep Türk diye anar. Hicret sıralarında veya ondan önce yazmış bazı Arap şairlerinin beyitlerinde Kâbil sözü hep Türkle birlikte anılmaktadır [1].

Müslüman Araplar Sicistan'a (Seyistan, Sakastan) girdikten sonra, 22 Hicrî yılından itibaren (643) sık sık Kâbil ile Büst (Kandahar batısı) kentleri arasında, İslâm tarihçilerinin "Kâbil Türkleri„ ve onların hükümdarı Rutbil veya Retbil (şah, çar, kayser gibi bir ünvana benzer) diye andıkları bir ulus ve uz kişi ile savaşa dururlar [2].

İbni Hallikan [3], Yakub-ibn-Leys bahsinde (9 uncu yüzyılın 2inci yarısı) Kâbil'de "Durari?„ oymağından Türkler bulunduğunu yazar.

G) Müslüman - Arap kaynaklarını bırakıp Hindistan kaynaklarına veya oradan toplanmış bilgi ve geleneklere dayanan kaynaklara geçersek, yine Kuşanların Türklüğü sonucuna varırız.

1. Çeçnâmede [4], Milâdî 7nci yüzyılda Hind-u-Sind hükümdarı olan Brahman Çeç zamanında Türklerin Hindistan sınırı üzerinde bulundukları açıklanılmaktadır; bu Türkler ancak Arap kaynaklarının andıkları Kâbil ile Büst arasındaki Türkler olabilir.

[1] Bay NaimHazım Onat'ın «Arapcanın Türk diliyle kuruluşu» adlı eserinde (s. 18), biri Peygamberin amcası ve 4 üncü Halife Ali'nin babası Ebu Talib'in olmak üzere, bu yolda «Şuara-ül-Nasraniye» ve «Tulibet-ül Talil» adlı eserlerden alınmış üç örnek (beyit) verilmektedir.

[2] Ezcümle İbnül-Esir: 22, 43, 44, 47, 59, 74, 79, 80, 81, 82 v. s. Hicrî yılları olayları; keza daha az vazıh olmakla birlikte Taberî'nin (Türkçe tercümesi): c. III, s. 336, 337, 340, 341, 349, 351. Keza Biladuri'nin Futuh-ül-Buldan'ından bu yolda örnekler çıkarılabilir (bak Elliot, c. II, s. 415).

[3] Vefiyat-ül-Ayan, bak. Elliot II, 413.

[4] Bak. Elliot, c. I, s. 140.

2. Hindistan'ın Yüeçilerin devleti olan Kuşan devletini Türk diye tanıdığı, birbirini bilmiyerek zamanlarına kadar gelmiş olan gelenekleri ayrı ayrı toplamış bulunan iki kaynaktan da açıkça da görülür.

Bunların birincisi, Ebu Reyhan El-Biruni'nin şahadetidir; bu yazar "Tahkik-i Malil Hind„ inde (Sachau tercümesi c. II s. 10) öncelerde Kâbil'de Hinduların Türk kıralları bulunduğunu, bunların Tibet'ten geldikleri söylenilen Türkler olduğunu; birincilerinin "Barhatekın„ adında olup bir hile ile tahta çıktığını, Türk elbiseleri giydiğini, onun soyundan takriben 60 hükümdar geldiğini, bunlardan birinin adının Kanık olduğunu, Pişaver'deki Vihare'yi (budist manastırı) yaptırdığını, birçok savaşları olduğunu, olur olmaz sebeblerle savaştığını, ezcümle Kanoj kralıyle savaşmış olduğunu, çok başarılı bir savaşcı bulunduğunu ve düşmanlarını yıldırdığını, hattâ mucizeler yaptığını, bu soyun son hükümdarı olan Lagaturman'ın (bu adın son kısmı "Toraman„ olmalıdır), Brahman olan veziri tarafından öldürüldüğünü ve vezirin onun yerine geçtiğini ve Gazneli Mahmut zamanına kadar bu Brahman vezir soyundan altı hükümdarın tahta çıktığını ve sonuncusunun 1021 de öldürüldüğünü yazar[1].

[1] Yukarda geçen üç Türk adını «Sachau»ının yazdığı gibi yazdık (c. II, s. 10-13); bunlar arap harfleriyle şöyle yazılmaktadır. بر هتكين («rı»nın sükûnile), كنك (birinci «kef»in fethi ve ikincisinin sükûnile) ve لكتورمان («lam» ve «kef»in fethi ve «te»nin zammile) öbür harfler üzerinde hareke yoktur. Buna göre sonu "Tekin„ olduğunda şüphe olmıyan birinci adı. biz Batı Türkleri Berhetekin ve bazı Doğu Türkleri Barhatekin diye okuyabiliriz. İkincisi için "danışmak„ anlamında olan "Kenge„ hatıra gelmekte ise de Doğu'da "Kef„in "Kaf„gibi kalın okunduğuna bakarak onu"Kanık„ diye okumayı doğru bulduk; onun Hindistan'da, yani "Türk"e "Turuşka„ demiş olan bir muhitte, adının "Kanışka„ olması da bu "Kanik„ biçimini makul gösterebilir, bahususki buna bazen "Kanıkka„ dahi denilmiştir. Bu düşüncelere dayanarak metinde genel olarak "Kanık„ adını kullanacağız.

Arada açık hareke farkı olmasaydı Oğuz bölüklerinden Kınık قنق bölüğünün adile de bir yakınlaştırma düşünülebilirdi (Bak Divan-ı Lügat-it-Türk, c. I. s. 55).

Kitabelerde Hint tesiriyle Kanişka diye geçen ad birçok parada Yunan tesiriyle Kanerke, Kenerki diye yazılıdır; aynı zatın mevzuubahs olduğunda ihtilâf yoktur.

El-Birunî'nin anlattığı bu Türk kırallar zinciri, ancak Kuşan kıralları olabilir; bu, az aşağıda görülecektir ve Türke Turuşka diyen Hint acununun Kanık'a Kanişka demiş olması da tabiîdir; ara sıra Kanişka'nın "Kanikka„ diye anılması da bu hükümdarla El-Birunî'deki "Kanik„in aynı kimse olduğunu gösteren ayrıca bir kanıttır.

3. İkinci kaynak Keşmir kırallarının tarihini kapsıyan Kalhana'nın "Rajatarangini„ adlı eseridir; o da, El-Birunî'den yüzyıl kadar sonra, ondan haberi olmıyarak ve başka bir alanda, Keşmir'de yaşıyan gelenekleri toplıyarak Keşmir'i de ele geçirmiş olan üç Kuşan hükümdarı için şöyle demektedir:

" Bundan sonra bu ülkede kendi adlarını taşıyan üç şehir kuran, Huşka, Cuşka ve Kanişka adında üç kıral bulundu. Bunlar hakîm kırallardı .... *Turuşka* ırkından gelmekle birlikte dindarane işler gören bu kırallar ...„

Bütün bunlara göre Kuşanların Türklüğünde şüphe kalmaz inanındayız [1].

Bazı Çin yazarlarınca ve Keşmir Brahmanlarınca kullanılmış olan bir de "Kanıta, Kanıt„ biçimi vardır (Bak: V. A. Smith, s. 276, haşiye 1).

Üçüncü adın baş kısmı üzerinde duramıyacağız, bunun son kısmının Toraman olduğu bizce şüphe götürmez.

[1] Kuşanları «İranî» veya «Nordik» diye göstermek istiyen birtakım Avrupa tarihçisinin kanıtlarını burada sıralamak ve münakaşa etmek için bu eserin hacmi müsait değildir ve birçok mecmuada müteferrik ve dağınık olan bunların topunu bu sırada ülkemizde elde etmek te imkânsızdır. Dolayısiyle bazı genel tarihlerdeki yazılardan bahsetmekle yetineceğiz.

İki Hintli tarihçi: a) Sör R. G. Bhandarkar (ki eseri İslâmdan önceki Hindistan için en esaslılar arasında sayılır) s. 40-42 de Kanişka'nın Türklüğünü ve paralarında Türkçe kelimeler bulunduğunu açıkça kabul eder. b) Bir Hint ulussever tarihçisi olan G. V. Vaidya da (C. I., s. 200) Kanişka'nın bir Türk olabilmesini kabul etmekle birlikte, Biruni'nin Kâbil'de hüküm sürdüğünü söylediği kıralların Türk ve Kanişka soyundan olmalarını kabul etmemekte ve başlıca kanıt olarak, 630 yılında, yani Birunî'den 400 yıl kadar önce, oralardan geçmiş olan Çin gezeri Hiüen-tsang'ın Kâbi'lde bir Kşatriya kıral olduğunu yazmasını göstermektedir. Ancak şu kadar var ki, Kanik'in soyu Hintlileşince, tabiî olarak, Hint Kast teşkilâtına girmiş ve en makul olarak Kşatriyalar arasında yer almış olacaklardır (Bu iki eser aşağıda Bibliografya'da anılmaktadır).

Avrupalı tarihçilerden V. A. Smith «The Early History of İndia» adlı eserinde (bu eser, İslâmdan önceki Hindistan tarihi üzerinde en mufassal

Kuşan Devletinin kuruluş ve büyüyüşü

Yüeçi ve Kuşanlara ait olup çok kere müphem kalan tarihî olaylara geçelim; bunların önemli bazı kısımları yalnız Çin kaynaklarında bulunmaktadır; ana çizgileri aşağıdadır:

Milâttan önceki yüzyılda Yüeçiler, Hindu-Kuş'un kuzeyinde ve dağ bölgesindedirler; başkanlarına *Yabgu* denilen beş boya ayrılmaktadırlar, birçokları Budist'tir. Milâttan sonraki ilk yüzyılın ortalarına doğru, bu boylardan biri olan Kuşan[1] boyunun başı, beş boyun da eğemeni olur, yâni ulus veya oymağı birleştirir ve adı Kuşan olan önemli bir devlet kurulmuş olur; bu devleti kuran kıral birinci Kadfises (Yunanlaşmış bir

Avrupalı eserlerden biridir) s. 263 de, Yüeçilerin Türklüğünü kabul eder, ancak ondan sonraki sahifelerde (275 haşiye 4) Kalhana'nın şahadetini münakaşs ederek Turışka tabirinin behemehal Türk demek olmıyacağını ileri sürer ve birkaç haşiyede Kanışka'nın Türklüğünü kabul etmiyenleri sayar. Daha sonra s. 388 de Kâbil'de saltanat sürmüş olan Şahî Kralların Türk ve Kanişka soyundan olduklarını "Raverty,,nin şahadetine dayanarak yazar.

Altı büyük ciltlik olan Kembriç Hindistan tarihinin bu devri kapsaması gereken ikinci cildi, bütün öbür ciltler çıkalı on yıldan fazla olduğu halde hâlâ (veya içinde bulunduğumuz savaşın başına kadar) çıkmamıştır. Paris'te. "Musée Guimet,, Konservatörü (müdür) müteveffa Bay "Hackin,, (Haken) Part, Saka ve Kuşanların hangi ırktan oldukları üzerindeki münakaşalardan dolayı bu cildin çıkmasının geciktirilmekte olduğunu daha 1930 da Kâbil'de yazara söylemişti. Kısa Kembriç Hindistan tarihi (The Cambridge Shorter History of İndia) bu ırklar konusuna hiç dokunmaz.

"Evolution de l'Humanité"nin 26 ıncı cildinde Saka, Part ve Yüeçilere kâh Hint-Avrupaî denilmekte, kâh da Türklükle ilgileri olduğuna işaret edilmektedir (s. 48-51). De la Vallée Poussin kesin durum almadan karşılıklı bütün düşünceleri sıralar (Yukarda adları geçen yazarların eserlerinin adları Bibliografyada vardır).

İslâm Ansiklodepisinde "Kâbil,, (Kabul) makalesini yazmış olan Longworth Dames, Kuşanların Türklüğü ihtimalini kabul etmektedir.

[1] Kuşan adının ne olduğu anlaşılamamıştır; bunların Türklüğü kabul edilince "Kuşhan,, biçimi akla gelebileceği gibi (T. Tarih Kurumu'nun 4 ciltlik "Tarih,,inin ilk cildi s. 78), Kuşan'ın, bazen "Guzana,, biçiminde görünmesi, akla "Guz'an,,, «Oğuz'an»ı da getirebilir. Bahusus ki Aziz Toma'nın Hindistan'da şehit edilişi efsanesiyle ilgili olarak, Kandahar kıralının "Uzanes,, adında bir oğlu da mezkûrdur. Kısa Kembriç tarihi (s. 72)de bu ad ile "Kuşan,,ın "Guzan,, biçimi arasında bir yakınlaştırma yapmaktadır. Ancak bütün bunlar şimdilik birer faraziyeden ileri gitmiş sayılamaz.

ad, aslının ne olduğu anlaşılmamıştır, paralardaki Kucula Kadfises'tir) zamanında devlet hem kuzey, hem de güneye doğru büyür; Kadfises, Belh üzerinde eğemenlik kurar veya oradaki Kuşan eğemenliğini sağlamlaştırır; Kâbil, Pencab'ın büyük bir kısmı, Buhara ve Horasan onun eline düşer. Pencap, Kâbil ve Horasan'da kalmış olan Yunan, Saka ve Part devletlerinin çoğu, ya ortadan kalkar veya Kuşan eğemenliğini kabul eder; bu işin Kanık zamanında bütünlendiği sanılır.

Milâttan sonra 77-78 yıllarına doğru birinci Kadfises 80 yaşında olarak ölür ve yerine oğlu 2 nci Kadfises geçer; Pencab'ın kalan kısmını ve Benares yörelerine kadar Gence ovasını ve denize kadar Sint ovasını ele geçirdiği sanılmaktadır.

Milâttan sonra 73 ile 102 yılları arasında Çinliler Orta Asya'yı istilâ ederler ve belki tâ Hazar kıyılarına kadar giderler; bu gidiş dolayısiyle Çin ve Kuşan devletleri arasında çarpışma sakınılamaz bir olaydı; 2inci Kadfises Çin imparatorunun kızını ister (M. s. 90); bu bir saygısızlık sayılır, elçisi yakalanıp hapsedilir; bunun üzerine Kadfises, Çinlilere karşı 70,000 kişilik bir atlı kuvvet yollar; bu ordu 4000 metreden yüksek olan Taşkurgan boğazından geçip Kaşgar ve Yarkent ovalarına inerse de, bu yol işbu orduyu o kadar yorar ki, onda Çinliler'le vuruşacak güc kalmaz ve yenilir; bundan sonra Kadfises Çin'e haraç verir veya bu özde armağanlar yollar.

99 yılında Roma imparatoru Trajan'a Hint'ten gelen elçilerin Kadfisesce gönderilmiş olduğu sanılmaktadır (?).

Kanık, siyasal ve askerî olaylar

Kadfizes'ten sonra (?) Kanık (Kanişka, Kanika, Kanerki) tahta çıkar. Bu olayın tarihi üzerinde çok ihtilâf vardır; M. s. 78 veya 120 yılı ileri sürülmektedir; İkinci tarihin daha çok taraftarı vardır, (Ancak Sör R. G. Bhandarkar'ın hesapları kabul edilirse, buna 200 yıl daha eklemek gerektir).

Kanık, büyük bir savaşçı ve fatih olarak tanınmıştır. Saltanatının ilk yıllarında Keşmir'i fetheder, orasını çok sever, orada Kanışkapura (Pur = Kent) adında bir kent kurar ve pek çok anıt yaptırır.

Daha sonra Gence ovasının epi kısımlarını ele geçirir ve Magada devletinin başkenti olan Pataliputra'ya (şimdiki Patna, Asoka'nın eski başkenti) kadar gider.

İran'a egemen olan Partlar'la da savaşları vardır.

Kanık'ın en ünlü ve önemli seferi Kaşgar, Yarkent ve Hotan'a karşı olanıdır; oraları da Kuşan devletine katılır.

El - Biruni'nin de andığı bir gelenek, Kanık'ın, sonu gelmiyen savaşlarından bıkan, kendi askerleri tarafından öldürülmüş olduğunu söyler (M. s. 160 veya 360 civarı); 45 yıl kadar tahtta kalmıştır.

Devleti, Türkistan'ın büyük bir kısmını ve Vindiya dağlarına kadar Kuzey - Batı Hindistan'ı, Gence ovasının da bir kısmını kaplamakta idi. Hindistan'daki Saka - Part devletinin bir kısmı ortadan kalkmış, bir kısmı da Kuşan egemenliği altına girmiştir. Kanık ve Kuşan hükümdarlarından bir ikisi, tarihî devirlerde hem Türkistan'ın hem de Hindistan'ın önemli kısımlarını kaplıyan ilk İmparatorluğun başında bulunmuşlardır. Onlardan sonra bu olay üç kere daha görülecektir: Akhunlar, Gazneliler ve Gurlular devrinde.

Kanık'ın Hindistan'daki başkenti Pişavar idi; daha güneyde Orta Hindistan'da bulunan Matura kenti de onun en önemli kentleri arasındadır.

Kanık ve Budizm

Kanık pek belli olmıyan bir tarihte ve ihtimal saltanatının sonlarına doğru Buda dinine girmiştir. Gelenekler onun bu dine girişini ve ondan sonra çok iyi bir adam oluşunu, Asoka için olduğu gibi, savaşlarda dökmüş olduğu kanlardan duyduğu teessüre atfederler; ancak bunlar, hem Asoka hikâyelerinin bir tekrarına benzerler, hem de Kanık'ın ölüm biçimi hakkındaki geleneklere karşındırlar.

Kanık'ın Budist olup Budizm'i yayması ve koruması ona çok ün kazandırmış ve adını tâ Çin, Tibet, Mogolistan ve aralarında Budist çok iken Türkistan'ın dört bucağında büyük bir koruyucu olarak tanıtmış ve birkaç yüzyıl sevgi ve saygı ile andırmıştır.

Yine geleneklere göre, Kanık, devlet işlerinin müsaadesi nisbetinde, Buda felsefesini incelemiye koyulmuş ve ortaya çıkmış olan hizip ihtilâflarından müteessir olarak, bunları gidermek ve inanları yeniden birleştirmek için Keşmir'de büyük bir konsil (dinî kongre) toplamıştır. O sırada Budizm'in nisbeten yeni bir biçimi, çok yayılmıştır; bu Mahayana yani (selâmete erişti-

ren) büyük veya yüksek nakil vasıtasıdır; onun karşılığı Hinayana'dır (küçük nakil vasıtası).

Bu yeni biçime göre (Mahayana), artık Buda gerçekten bir türlü mâbut olmuştur, ona dualar edilmekte ve ondan dileklerde bulunulmaktadır. Bodisatv adında azizlerin varlığı kabul edilmektedir; bunlar Buda adaylarıdırlar; kendileri önce "ermiş„ olup ondan sonra acunu kurtarmıya karar vermişlerdir. Genel olarak Budizm'in bu biçimi Brahmanik dine bir yakınlaşma sayılır.

Kanık, Budizm'e hizmet etmekle birlikte, bütün dinlere karşı saygı göstermiş ve koruyuculuk etmiştir.

Kanık'tan sonra Kuşan Devleti

Kanık'tan sonra tahta oğlu Hüişka, Hüvişka geçer. (Bu, kitabelerde görülen Hint biçimidir, paralarda Yunancaya çalan Hüerkes, Hüirkis biçimi vardır) Türkçede buna en yakın olarak Hüyük, Üyük (Tepe gibi yüksek olan yerler. Oğuzca) akla gelebilir (Bak: Divan-ı Lûgatit-Türk, c. I, s. 85). 20 yıl kadar tahtta kalmış olduğu tahmin olunur; paralarının bolluğundan ve büyük ülkeler üzere yayık bulunmasından babasının devletini elde tuttuğu sanılır.

M. s. 182 yılına doğru yerine oğlu Vasüdeva geçer; adının özü dahi Hintlileşmiştir. Paralarının az sayıda ve az yerlerde bulunmasından büyük Kuşan imparatorluğunun onun zamanında dağılmış olduğuna hükmolunur. Kâbil bölgesinde tâ 870 yılına kadar, Kuşanlar hâkim olacaklardır; belki Keşmir'de ve daha bazı Hindistan bölgelerinde de Kuşan devletleri kalmıştır; ancak imparatorluk artık dağılmıştır.

Kuşanlar devrinde kültür

Kuşanlar devri büyük bir kültürel gelişme devridir. Kanık'ın Budizme verdiği önem ve Keşmir'de toplamış olduğu Konsil dini ve dine bağlı felsefî ve ahlâkî birçok konular üzerinde değerli eserlerin ortaya çıkmasına ve birçok bilginin yetişmesine vesile vermiştir.

Ünlü Budist bilgin ve yazarlarından Nagarcuna, Vasumitra ve Asvaghoşa onun devrinin ileri gelenlerindendir; sonuncusu şair ve muzıkacı olarak da ünlüdür. Hindistan'ın en ünlü ve eski tıbbî eser sahibi Çaraka, onun özel doktoru idi.

Yukarıda andığımız "Saka Tarih Başının„ Kuşan hükümdarlarından Kadfizes'e ait olduğu, bizce makbul olmıyarak, ileri sürülmüştür.

Gerek Kanık, gerek oğlu pek çok anıt ve yapı yaptırmışlardır; yukarda gördüğümüz gibi bunların devleti, Türkistan ve Hindistan'ın önemli kısımlarını kapsamakta idi. Bu iki ülkeyi biribirine ulaştıran en önemli geçitde, Kanık'ın Hint başkenti olan Pişaver'le o zamanın en önemli ticaret merkezlerinden olan Belh arasındaki başlıca yolun ortasından Bamyan boğazında "gres„den olan dik dağlar içinde oyulmuş pek çok Buda heykeli ve höcreler vardır. Heykeller arasında Kanık zamanına ait 35 metre ve oğlu zamanına ait te 53 metre yükseklikte iki heykel bulunmaktadır. Bunların yanlarında birçok Budik manastır vardı (şimdi yok olmuşlardır), ve oradan biteviye geçen yolcu ve tüccar için bu bölge en önemli bir konak yeri idi.

Kanık, başkenti olan Pişaver'de Buda hatıralarını saklamak için 140 metre kadar yükseklikte büyük bir kule ve yine orada büyük bir manastır (El-Briunî'de sözü geçer) yaptırmıştı. Taksila ve Matura'da yaptırmış olduğu yapılar da çok ünlüdür.

Keşmir'de Kankı'ın yaptırdığı bir Kanişkapura kenti (şimdiki Kanispur köyü) ve oğlu Hüvişka'ın yaptırdığı Huşkapura kenti (şimdiki Uşkur köyü) vardı.

En çok Gandara bölgesinde (Pişaver ve Taksila bölgesi) gelişmiş olan ve Greko-Budik denilen mimarlık ve heykelcilik üslûbu Kanık ve oğlu zamanında çok yayılmış ve onların da tesiriyle tâ Çin'e, oradan da Japonya'ya kadar gitmiştir.

Kanık devrinde, aradaki bütün kara yollarının güçlü ve düzenli tek bir devletin elinde bulunması dolayısiyle Türkistan, Hindistan ve Çin arasında pek büyük bir ticaret gelişir. Kuşan devletinin Roma imparatorluğu ile de geniş bir ticareti olmuştur.

VI. Türlü Saka devletleri

Kuzey Sakaları Yukarıda dediğimiz gibi, Pencap, Taksila ve Matura bölgelerinde bulunan Sakalar, M. s. 150 yılına doğru (?)[1] büyük Saka devletinden ayrılmışa benzerler; haklarında tarihî önemli olay bilinmemektedir; sonra Kuşan imparatorluğuna katılacaklardır.

Hindistan Partları (Pallavalar) Bunların da aynı sıralarda Batı-Pencap, Seyistan (Sakastan) ve Kandahar bölgelerinde bağımsız oldukları anlaşılmaktadır. Bu devletin büyük bir kısmı da Kuşan imparatorluğuna katılacaktır.

Batı Sakaları (Katyavar - Malva) Bunların ne vakit Saka imparatorluğundan ayrıldıkları pek belli olmamaktadır. Genel olarak, başkentleri Ucceyn'dir ve Malva, Gücerat ve Katiyavar yarımadası ellerinde bulunmaktadır. Yine genel olarak bunların başında bulunan kimselere Batı Kşatrapları denir; bağımsız olanları Mahakşatrapa, yani büyük Kşatrap ünvanını taşırlar.

Ülkeleri, Hindistan'la Batı acunu arasındaki ticaretin başlıca geçit yeri olduğundan, bu yüzden de ayrıca zengindir. Kuşan imparatoru Kanık (Kanişka) onları kendine bağımlı kılarsa da, ondan veya oğlundan sonra yine güçlü bağımsız bir devlet olarak kalır ve çok gelişirler.İlk ünlü Mahakşatrapa olarak Çaştana'nın adı geçer.

M. s. 119 da (?) Cayadaman adında bir hükümdarın (Mahakşatrapa'nın) zamanında, aşağıda göreceğimiz gibi, Andra kırallarından Gotamiputra bu ülkeyi kısa bir zaman için eline geçirirse de, Cayadaman'ın oğlu Rudradaman, Andraları kovar ve yine ülkelerine sahip olur.

Bu Batı Sakalar devleti ve ounun başkenti Ucceyn, zenginliklerinden başka Hindistan'ın en önemli kültür ülkesi ve merkezi olmakla da ünlü idiler. Ucceyn bir yandan iç ülkelerle

[1] Bu tarihler üzerindeki ihtilâfların büyüklüğü bunları anlamışız kılmak derecesini bulmaktadır. Yukardaki tarih sör R. G. Bhandarkar'a göredir. Çoğunluğun düşünceleri kabul edilirse bundan 200 yıl çıkarmak ve M. ö. 50 yılını almak gerekir (!).

Batı limanları arasında gidip gelen eşyanın başlıca istif merkezi idi; aynı zamanda, bu kent Hindistan'ın boylam (tul) dairelerinin başlangıcı idi, yani şimdiki dünya için Grinviç (Greenwich) ne ise, Hindistan için de Ucceyn o idi ; ve orada pek çok bilgin yaşardı.

Batı Saka hükümdarları Buda dininden çok Brahmanik dini tutmuşlar ve Sanskrit dilinin yeniden gelişmesine yardım etmişlerdir.

Gelenekler, Sanskrit dilinin ve Hindistan'ın, en ünlü şair ve tiyatro yazıcısı olan Kalidasa'yı ve onunla birlikte sekiz büyük edip ve şairi (Sanskrit edebiyatının dokuz pırlantası diye anılırlar), Batı Saka devletini fetheden Gupta hükümdarlarından Çandragupta II nin sarayının süsleri arasında sayarlar. Kalidasa'nın eserlerinden ve bunların bazılarında Malva'ya ait pek ayrıntılı bilgi ve yazılar bulunmasından, onun Malva'lı olduğuna ve Guptaların fethinden önce, Sakaların Ucceyn sarayındaki canlı edebî hayata iştirak etmiş bulunduğuna hükmolunur.

Batı Sakalar devleti M. s. 4 üncü yüzyılın sonlarında, ileride göreceğimiz gibi, Guptalar tarafından ortadan kaldırılır (388 yılından sonra).

Dekken Sakaları

Sakalar kısa bir zaman için batı Dekken'de şimdiki Maharat bölgesinin bir kısmına da egemen olurlar ; orada, yukarıda da anmış olduğumuz Kşaharata veya Kakaratalar'dan (Karaitai olduğunu daha önce görmüştük) Nahapana adında birinin Mahakşatrapa, yani bağımsız hükümdar olduğu, anlaşılmaktadır. M. s. 119 (?) a doğru demin de adı geçen Andra kıralı Gotamiputra işbu ülkeyi fetheder. Nasık kenti dolaylarındaki ünlü mağaralara yazdırdığı kitabelerde, işbu Andra hükümdarı: Saka, Yavana ve Pallavaları (veya Pahlava) yendiğini ve Kşaharata (Karaitai) soyunu söndürdüğünü övünerek bildirmektedir.

VII. Morya devletinin dağılması üzerine ortaya çıkan yerli devletler

I. Sunga Devleti

Kuruluş ve Puşyamitra'nın ilk yılları

M. ö. 185 yılına doğru, Puşyamitra adında bir komutan, son Morya hükümdarını öldürüp onun yerine geçer ve Pataliputra'da (Patna) kendi hanedanının adını taşıyan Sunga devletini kurar; devletinin, Bengal dışarda kalmak üzere, Gence ovasının büyük bir kısmını kapladığı sanılmaktadır.

O sırada ona komşu olarak güneyde, daha önce Asoka tarafından fethedilmiş olan Kalinga ve onun da güneyinde Andra devletleri vardır. Bu üç devlet başlıca yerli büyük devletlerdir.

M. ö. 165 ve 161 yıllarında Puşyamitra ile Kalinga kıralı Karavela arasında iki savaş olur. Birincisinde bu son kıral, Puşyamitra'nın başkenti Pataliputra'ya kadar yaklaşırsa da orayı alamadan çekilmeyi uygun bulur. İkinci savaş da Puşyamitra, boyun eğmek ve hazinelerini teslim etmek zorunda kalır.

M. ö. 155 - 153 yıllarında, yukarıda da anılmış olduğu gibi, Kâbil'in son bağımsız Yunan kırallarından biri olan Menander, Sunga devletine de saldırır ve çetin savaşlardan sonra geri atılır.

Az sonra da Puşyamitra'nın bir torunu güneyde Vidarba (şimdiki Berar) Racasını yener.

Puşyamitra'nın kendini üstün hükümdar ilân etmesi ve at kurban etme töreni

Bu başarılar üzerine Puşyamitra "Asvameda„ adı verilen Veda'lardaki at kurban etme törenini yapmaya karara verir; bu töreni yapan kendini bölgesinin üstün hükümdarı ilân etmiş ve komşularına meydan okumuş sayılırdı.

Geleneklere göre, törenin ana çizgileri şunlardır:

Bazı özel vasıfları taşıyan bir at seçilip, gereken törenlerle kutsallaştırıldıktan sonra, bir yıl başıboş bırakılır ve hükümdar veya onun adamı bir ordu ile biteviye onun arkasından gider. At, yabancı bir devletin ülkesine girince ordu da onun arkasından oraya girer, dolayısiyle işbu ülke hükümda-

rının ya savaşmadan giren ordunun başbuğuna bağımlı olmayı kabul etmesi veya onunla savaşması gerekir. Böylelikle atın arkasından giden ordu bir yıl içinde birçok kere savaşmak zorunda kalabilir; eğer hep yene durursa biteviye yeni ülkeler fethedilmiş veya bağımlı kılınmış olur ve yıl sonunda yenen hükümdar veya başbuğ yenilmiş bütün hükümdarları arkasına takarak başkentine döner ve büyük bir törenle at kurban edilir. Atın arkasında giden ordu yenilecek olursa atın sahibi mahcup ve gülünç bir duruma düşer ve karşı saldırılara da uğrıyabilir.

Puşyamitra'nın bu biçimde salıverdiği atın arkasından giden ordunun başında onun torunu bulunmakta idi; at dolaşa dururken, Menander ordusunun kalıntılarından oldukları sanılan bir Yunanlı birliğine rastlar ve Yunanlı'lar onu yakalamak isterler; arkadan gelen ordu ile işbu birlik arasında bir çarpışma olur ve Yunan birliği bozulur.

Başka bir çarpışma olmadan yıl dolduğu için Puşyamitra büyük bir törenle atı kurban eder ve kendisini bölgesinin (Kuzey-Doğu Hindistan ?) üstün hükümdarı ilân eder.

Buda ve Cena dinlerine karşı baskı

Bu olay cana kıymamak (kurban) hususundaki Buda buyruklarına ve Asoka yasalarına artık saygı gösterilmediğini açıkladığı için ayrıca önemlidir. Gerçekten Puşyamitra ve genel olarak Sunga hanedanı devrinde Brahman egemenliği, yeniden kurulmuş ve Buda ve Cena dinleri baskı altında tutulmuştur. Budist edebiyat ağır zulümlerden de şikâyet eder.

Puşyamitra M. ö. 149 a doğru ölmüştür.

Son Sungalar

Onun ölümünden sonraki 70 yıl içinde işbu hanedandan dokuz hükümdar daha tahta çıkar; sönük ve tarihte önemli iz bırakmamış kimselerdir. Bunların sonuncusu, bir Brahman olan veziri Vasudeva tarafından öldürtülür ve bu kişi Kanva hanedanını kurar (M. ö. 73 ?)

II. Kanva Devleti

Bu hanedandan dört kişi 45 yıl içinde Pataliputra tahtına otururlarsa da haklarında önemli bir şey bilinmemektedir. Son

hükümdar M. ö. 28 yılına doğru Andra hükümdarlarından biri tarafından öldürtülür ve ülke işbu devletin eline geçer.

III. Andra Devleti

İlk Andra'lar

Bu ad Dekken'ın doğusunda Godavari ve Krişna (veya Kistna) ırmakları arasında oturan bir Dravit ulusunun adıdır. Bunların devleti Asoka'dan önce çok zengin ve orduları kalabalıkmış. Asoka zamanında onun devleti içinde görünürler.

Asoka'nın ölümünden sonra bağımsız olurlar ve çok geçmeden devletleri Dekken'in batı kıyısına kadar yayılır; Nasık kenti (batı Gat'larında) ellerine düşer. M. ö. 171 yılına doğru Kalinga hükümdarı Karavela ile çarpışırlar (Puşyamitra ile savaşmış ve Pataliputra'ya kadar gitmiş olan hükümdar).

Andra devletinin başındaki hanedanın adı veya ünvanı Satakarni'dir; birçok hükümdar yalnız bu adla anıldığı için onların çoğunun öz adları bilinmemektedir.

Büyüklük ve yıkılma devri

Yukarıda gördüğümüz gibi, M. ö. 28 veya 27 de Andra kırallarından biri Pataliputra'daki son Kanva hükümdarını öldürtür ve ülkesinin pek belli olmıyan bir kısmını kendi devletine katar.

Bundan epi sonra Andra kırallarından Gotamiputra yukarda adı geçmiş olan Sakalar'dan Nahapana Kşaharata (Karaitai) adındaki Dekken Mahakşatrapı ile savaşır ve onu yenip ülkesini elinden alır (M. s. 119?). Bu devirde Andra devleti Ücceyn Sakalar'ını da yenmiş olup, Bengal körfezine dökülen Godavari ırmağından başlayıp Batıya giden ve Berar, Malva, Katyavar ve Gücerat'ı da içine alan kocaman bir devlet olmuştur. Onun hükümdarı Gotamiputra "Kast„ sız yabancılara (Saka, Part v. s.) ve onların dinlerine karşı Hindu ve Buda dinleri gibi yerli dinlerin kahramanı geçinmektedir. Bu kişi Andralar'ın son büyük ve başarılı hükümdarıdır.

Gotamiputra'dan sonra oğlu Pulumayı tahta çıkar (M. s. 128 ?); Ucceyn'in Saka hükümdarı (Büyük Kşatrap) Rudradaman I'in kızını alırsa da, bu evlenme işbu iki hükümdarın biribirine karşı savaşmasına mâni olamaz. Rudradaman, damadını

iki kere yener ve onun babasının ele geçirmiş olduğu Saka ülkelerinin birçoğunu geri alır. Böylelikle Andra devleti epi küçülmüş olur.

Son Andra hükümdarları hakkında tarihî bilgi yok gibidir. Hanedan M. s. 225 e doğru söner sanılır.

Andra devletinde sosyal hayat

Hanedan, Brahmanlara eygindir ve daha çok onları tutmaktadır, ancak Budistlere de iyi bakılmakta ve paraca ve vakıf sağlamak yolu ile yardım edilmektedir. Maharatlar bölgesi, yani Dekken'in batı kıyıları ele geçtikten sonra Batı acunu ile büyük bir deniz ticareti gelişir.

Hemen her meslekten esnaf birlikleri vardır ve bunlar banka görevini de görmektedirler.

Kentlerde bir türlü belediye meclisleri vardır ve bunlar birçok işlerin meselâ vakıfların kayıtlarını tutmaktadırlar.

Andra devletinin bir önemi de Malva ve Gücerat gibi Dekken dışındaki ülkelere kadar taşmış ilk büyük Dekken devleti olmasındadır.

VIII. Gupta Devleti

Çandragupta I.

Magada ülkesinde bir raca olan Çandragupta adında biri, M. s. 308 yılına doğru Pataliputra (Patna) kentine egemen bulunan ünlü Liçhavi oymağından Kumara Devi adında bir kızı alır. Bu oymak, ilk Budik devirden beri tanınmış olup Magada'ya Tibet'ten ve her halde kuzeyden gelme sayılmaktadır. O sırada Pataliputra bölgesinde önemli büyük bir devlet yok idi.

Çandragupta, karısının oymağına dayanarak işbu kente ve bölgesine egemen olur ve devletini biteviye büyüterek onu şimdiki Allahabad yörelerine kadar uzatır. O da, Milâdın 320 veya 321 yılına tekabül eden bir "Tarih Başı„ kurar.

Samudragupta

Çandragupta M. s. 330 veya 335 'de ölür ve yerine daha önceden velihatlığa seçtiği Kumara Devi'den olan oğlu Samudragupta geçer. Bunun devrinde Liçhavi oymağının önemi, işbu hükümdara çok kere Liçhavi'lerin kızının oğlu denilmesiyle belirmektedir.

Samudragupta Hindistan'ın tanınmış büyük fatihlerindendir.

Başta Gence ovasının hemen bütününü (Bengal'in bir kısmı ayral) ele geçirir. Ondan sonra bu ovanın güneyinde ve Dekken'de uzun bir sefer yapar, savaşları biteviye başarılı olur ve ülkesine pek büyük ganimetlerle döner; ancak istilâ ettiği bütün ülkeleri kendi devletine katmaz ve bunların çoğunu yalnız haraca bağlamakla yetinir.

Bundan sonra Samudragupta, öz ve anlamı yukarıda anlatılmış olan at kurban etme törenini yapar.

Kendisinin toptan "Saka Başbuğları„ diye andığı, Kuşan ve Saka devletleriyle ve Seylan adası hükümdariyle siyasal münasebetleri olmuştur.

Büyük bir savaşçı ve başarılı bir yönetimci diye tanınmıştır; şairliği, çalgıcılığı ve türkücülüğü de vardı.

Tarihi kesin olarak bilinmiyen (375 ?) ölümü sırasında devleti, Bengal körfezinden Delhi-Agra bölgesine (Cumne-Çembel ırmaklarına) ve Himalaya dağlarından Narmada (Narbada) ırmağı kıyılarına kadar yayılmakta idi.

Çandragupta II (375 - 413)

Babasının sağlığında oğullarının en değerlisi olarak veliahtlığa seçilmişti. "İktidar Güneşi„ anlamında olan efsanevî Vikramaditya lâkabını takınmıştır. Bu efsanevî adı ilk taşıyanın kendisi olduğu da sanılmaktadır.

Çandrgupta II'nin en büyük askerî başarısı Batı Sakalar devletini ortadan kaldırması ve Bengal körfezinden Arabistan denizine kadar hemen bütün kuzey Hindistan'ı birleştirmesidir (Doğuda Bengal'in bir kısmı ve batıda Racistan = Racputana ile Pencab'ın Çanab ırmağının kuzeyinde kalan kısmı ve Sint ayral).

Kumaragupta I

413'de Çandragupta II'nin ölümü üzerine oğullarından Kumaragupta tahta çıkar ve 40 yıldan uzun bir süre orada kalır. At kurban etme törenini yapmış olmasından bazı yeni ülkeler fethettiğine hükmolunur.

Saltanatının sonlarında 450 yılına doğru Gupta devleti, Puşyamitra adlı bir devlet veya ulus tarafından büyük bir bozguna uğratılırsa da, çok geçmeden askerî durum, veliaht Skan-

dagupta tarafından düzeltilir, düşman yenilir ve devlet eski gücünü bulur.

Kumaragupta'nın ölümünden sonra (455 ? e doğru) yerine oğlu Skandagupta geçer; onun zamanında devlet çok sarsılacak ve ondan sonra da çok geçmeden Ak Hunların arkası gelmiyen darbeleri altında dağılacaktır.

Gupta hanedanı yine bir iki devletin başında kalacaksa da, Gupta hükümdarları çok ufalmış ülkelerde ve hemen yalnız eski Magada'da saltanat süreceklerdir.

Gupta devletinin büyülkük devrinde din ve kültür hayatı

Son Batı Saka hükümdarları devrinde onların ülkesinde başlamış olan Brahmanik Hinduluğa ve, resmî dil olarak, Sanskirt diline doğru kayış, Gupta hükümdarları devrinde daha çok gelişir ve devletin büyüklüğü dolayısiyle daha genel bir biçim alır. Ünlü Kalidasa ile Sanskrit dilinin daha sekiz edip ve şairinin Çandragupta II devrinin pırlantaları diye anıldığını yukarda görmüştük. Matematik ve astronomide de büyük gelişme vardır. Prof. Sör. R. G. Bhandarkar bazı Yunan astronomik bilgilerinin Belhli'ler ve Sakalar yolu ile Hind Brahmanlarına eriştiğini yazar (s. 71). Batı Sakalar'ının başkenti Ucceyn'in Hindistan'ın boylam (tul) dairesi merkezi oluşuna bakılırsa, Guptaların Batı Sakalar'ından öğrendiklerinin geliştirdikleri kabul olunabilir.

Hindu Hindistan'ın kutsal kanunlarının bir toplamı olan Manu kanunları da Gupta devrindendir.

Pataliputra kenti yine büyük ve zengin kalmakla birlikte, başkentin güney Oud'da, Feyzabad yakınlarında Acodya'ya nakledildiği sanılmaktadır.

Çandragupta II devrinde ünlü Çinli Budist gezeri Fa-Hien, 405-411 yıllarında, Hindistan'da uzun bir gezi yapmış olup, Hindistan'ın gezmiş olduğu kısımlarının o andaki durumu üzerinde epi bilgi vermiştir. Çinli gezer, yönetimi genel olarak eyi, ülkeyi zengin ve halkı mutlu bulmaktadır; yollardaki rahat konak ve hanları ve hastalara iyi bakılan Pataliputra hastahanesini de ayrıca anmıştır.

IX. Ak Hunlar

İlk akınlar ve Gupta devletiyle savaşlar

Yunanlılarca Eptalit ve Araplarca Hayatile denilen bu ulus, M. s. 5 inci yüz yılda, Ceyhun ovasında bulunmaktadır. Doğrudan doğru Hun denilen ana kol, o sırada, Avrupa'ya gitmiştir. Daha yukarıda ırklar bölümünde Ak Hunlar'la "Aptal-Aptaliler„ arasındaki münasebet anılmıştı ; Hindistan'a giren Ak Hunların bazı başbuğları "Tekin„ ünvanını taşımaktadır.

Gupta hükümdarlarından yukarıda adı geçmiş olan Kumaragupta'nın oğul ve veliahtı Skandagupta, 455 'e doğru tahta çıktıktan az sonra, ilk önemli Ak Hun akınına karşı koymak zorunda kalır ve bu ilk dalgayı yenip ülkesini bir süre için korur (458'den önce).

Ancak çok geçmeden, Ak Hunlar, Gandara (Pişaver - Kâbil) bölgesine yerleşir ve oradaki Kuşan hükümdarının ülkesini elinden alırlar. 470 yılına doğru Ak Hunlar oradan güneye ilerler ve Skandagupta'yı bozarlar.

Bundan sonra artık Gupta devleti dağılmıya yüztutmuş ve çok geçmeden, yukarda da dediğimiz gibi, bu hanedanın elinde yalnız eski Magada ülkesi kalmıştır.

Hindu - Kuş kuzeyinde, Ceyhun ovasında bulunan ana Ak Hun kütlesi, 484 yılında, İran Şahı Firuz'un ordusunu tamamiyle ezer, Şah vuruşma sırasında ölür ve İran, Ak Hunlara haraç vermek zorunda kalır.

Ulusun asıl hükümdar veya başbuğunun Bamyan'da oturduğu, Belh'in ikinci bir başkent olduğu, işbu başbuğun İran'dan Hotan'a kadar giden ülkelerden haraç aldığı, Çin elçi ve hacısı Song - Yun'un yazılarından anlaşılmaktadır (519 yılı).

Ak Hunlar'ın Hindistan içine yerleşmeleri

İran ordusunun ezilmesinden on yıl kadar sonra, büyük Ak Hun kütleleri Hindistan'a yeniden girmiye koyulur. 500 yılına doğru Toraman adında bir başbuğun komutasında bir ordu Malvaya kadar ilerler ve Toraman oraya yerleşip " Maharacaların başbuğu„ ünvanını alır ; Kuzey-batı Hindistan'nın birçok hükümdarı ve bunlar arasında dağılmış Gupta devleti hükümdarlarından bazıları da ona haraç verirler.

Toraman 502'ye doğru ölür ve Hindistan'daki Ak Hunların başına oğlu Mihirakula veya Mihiragula geçer. Başkenti Pencap'ta Sakala'dır (Sialkot). 520'de sözü geçen Çinli elçi ve hacı onu ziyaret eder; o sırada, bu hükümdar Keşmir'e karşı savaşmaktadır.

Hindistan gelenekleri, Mihiragula'yı zalim bir hükümdar diye anarlar; 528 yılına doğru merkezî Hindistan'ın Yasodarman adında bir racası ona karşı birçok hükümdarlarla bağlaşır ve onu bozar; bunun üzerine Mihiragula'nın bir kardeşi ona karşı ayaklanıp başkent olan Sakala'da kendini hükümdar ilân eder ve Mihiragula Keşmir'e kaçar; bir süre sonra oraya egemen olup Pencab'a iner ve orada büyük zulümler yapar. 542 ye doğru ölür.

Bundan sonra Hindistan Ak Hunları'nın durumu üzerinde önemli bilgi yok gibidir. 565 yılında Gök Türkler, Ak Hunların Orta Asya'daki devletini sona erdirdikleri için, bu devletin Hindistan kısmı da zamanla sönmüş sayılabilir, bununla birlikte, Huna adını taşıyan birtakım oymak ve uluslar daha epi zaman Hindistan'da önemli birer kuvvet olarak yaşıyacaktır. 50-60 yıl sonra kuzey Hindistan'da büyük bir devlet kuracak olan Harşa, bu Huna'larla epi savaşacaktır.

Ak Hun devleti, Kuşan devleti gibi, hem Türkistan'ın hem de kuzey Hindistan'ın önemli kısımlarına egemen olmuş ikinci devlettir.

Ak Hun'ların Hindistan'da bırakmış oldukları izler

Racputların "Şahane„ sayılan oymaklarından birinin adı "Huna„ dır. Ve bu oymağın Hunların soyundan olduğu kolaylıkla kabul edilebilir.

Esasen bazı çetin dağ ve tepeleri kapsıyan ve yerine göre sık veya seyrek vahalı büyük bir çöl olan Racistan (Racputana) ahalisinin, yani Racputların bir kısmının kuzeyden gelip Hindistan'ın türlü bölgelerine egemen olduktan sonra, devletleri dağılan ulusların torunları olduğu az çok kabul edilen bir yöndür.

Bu gibi ulusların boyunduruk altına girmek istemiyen kısımlarının Racistan içine çekilip, oradaki vahalara yerleştikleri ve ora tepe ve dağlarını berkittikleri, yine kabul edilen bir

yöndür. Çöllük olduğundan büyük orduların oraya girmesi ve uzun kuşatma işlerini başarmak için gerektiği kadar uzun zaman kalabilmesi çok güç olduğu için türlü Racput oymakları küçük devletler halinde hemen hep bağımsız yaşamışlardır.

Ak Hunlar'la birlikte adı geçen ve Hindistan'a onların istilâsı sırasında girdikleri sanılan önemli bir ulus da Gurcar, Gucar, Guzar diye anılan ulustur. Gucerat - Guzerat ülkesi, ve Pencap'ta yine bu adı taşıyan kent ile Gucranvala bölgesi adlarını bunlardan almışlardır. Bunların adı en çok "Guz„ oymağını hatırlatmaktadır; Bunların Hazar'lar olduğu da ileri sürülmüştür;[1] İlerde kuzey Hindistan'da büyük bir devlet kuracaklardır.

Ak Hunlar'dan Gazne sultanı Sevük Tekin oğlu Mahmut devrine kadar (450 - 500 yıl), Hindistan, kuzeyden önemli bir istilâya uğramıyacaktır, veyahut böyle bir olay olmuşsa buna dair bir bilgi bize kadar gelmemiştir. 8 inci yüzyılda Arapların Sind'i istilâsı nisbeten dar bir alanda kalmış ve Hindistan tarihi üzerinde önemli bir tesir bırakmamıştır.

X. Harşa (606-647)

Siyasî ve askerî olaylar

Öteden beri Hindularca kutsal sayılan Tanesar (Stanvisvara veya Stanesvara; Delhi'nin 150 km. kadar kuzeyinde) kent ve bölgesinde 6 ıncı yüzyılın sonlarında Prabhakara - Vardana adlı bir raca, batı Pencap'taki Hunlar ve Gucar'lar dahil, komşulariyle başarılı savaşlar yaparak ün kazanmıştı. Bu racanın anası Gupta hanedanından idi.

Bu raca 605'de ve büyük oğlu da bir savaş sonunda 606 da ölünce, küçük oğlu Harşa tahta çıkar. İlk 5-6 yıl kız kardeşiyle ortak olarak saltanat sürdüğü sanılır ve ancak 612 de hükümdar olma törenini yaptırır.

Harşa, bütün Hindistan'ı fetih yolu ile birleştirmek isteğile tasarılar yapıp ordu hazırlar; 5,000 fil, 20,000 atlı ve 50,000 yayaya varan bir ordu ile bu işe kalkışır ve Pencap,

[1] Sör J. M. Kampbel (Sir J. M. Campbell); V. A. Smith, s. 428, h. 2.

Sint ve Racistan dışarda kalmak üzere, bütün kuzey Hindistan'ı ele geçirir. Bundan sonra ordusunu 60,000 (?) fil ve 100,000 atlıya çıkarır.

Ancak Dekken'i ele geçirme işini başaramıyacaktır. O sırada anayurdu Godavari ırmağının güneyi olan Çalukya hanedanından Pulakesin II adlı bir hükümdar Dekken'in büyük bir kısmına egemen olmuş ve devletini Narmada (Narbada) ırmağına kadar büyütmüş idi. Harşa ve Pulakesin, büyük orduların başında biribirine karşı yürürler ve işbu Narmada ırmağı üzerinde karşılaşırlar. Saldırgan olan, yani ötekini kendi egemenliği altına sokmak veya ülkesinden etmek istiyen Harşa idi. Dekken hükümdarı ırmağın başlıca geçitlerini tutmakla yetinir ve Harşa suyu aşamaz; sonda, bu ırmak sınır olmak üzere, barış yapılır; bu iş, saldırgan olması dolayısiyle Harşa için bir başarısızlık sayılmıştır (620'ye doğru).

Kuzey Katiyavar yarımadasında kurulmuş olup Ak Hunlar'dan önce epi büyümüş, sonra onlara haraç vermiş, onlar çekildikten sonra yine güç kazanmış olan Valabhi devleti ve Kuç ile Katiyavar yarımadasının bütünü, 641 yılına doğru, Harşa'nın egemenliği altına girer.

Harşa'nın Çin'le siyasal münasebetleri olmuştur. O, 647' de ölür.

Harşa devrinde yönetim ve kültür

Ünlü Çin'li gezeri ve Budist hacısı Hiung-Tsang, Harşa devrinde Hindistan'da dolaşmış ve gördüklerini yazmıştır. Yönetimi beğenmektedir, devlet gelirlerinin en önemlisi devlete ait araziyi işliyen köylüden alınan vergidir; bu, mahsülün altı'da birine varmaktadır; memurlara (tımar, ziamet biçiminde) toprak verilmektedir; bayındırlık işlerinde zorla çalıştırılanlara ayrıca para verilmektedir, vergiler hafif ve angariyalar azdır. Her dinin keşiş ve fukarasına cömertce para ve vakıflar verilmekte ve sağlanılmaktadır. Ancak yol kesme ve adam soyma olayları çoktur ve bu Çin'li hacının da başına gelmiştir.

İllerde, olayları kaydeden memurlar vardır ve Harşa' nın bir de olay yazıcısı (vakanüvis) bulunmaktadır. Bu hükümdar öğretime önem verirdi ve kendisi de tanınmış bir yazardı, ve yazarları çok korurdu.

Harşa ve din Harşa, başlangıçta hem Siva'ya, hem güneşe, hem de Buda'ya tapmakta idi (o devirde Buda bir türlü mâbut sayılageldiği için tapma tâbiri pek mübalâgalı değildir). Son yıllarında ise daha çok Buda dinine bağlılık gösterir ve Asoka ve Kanık'ın yolunu tutar. Harşa, başta Budizm'in eski Hinayana biçimine ve sonra da yeni Mahayana biçimine eyginlik göstermiştir; hayvan öldürme tahditlerini de yenilemiştir.

Genel olarak, Harşa, her dine karşı saygı göstermiş ve hiçbir dine karşı baskıda bulunmamıştır; hattâ kendi soyu ve sarayında türlü din ve mâbutlara bağlı kimseler yaşardı.

Ancak onun devrinden az önce, Orta Bengal kırallarından Sasanka adında biri, Buda'nın, dibinde ışıklanmış olduğu Bod-Gaya'daki kutsal bilgi veya ışıklanma ağacını yakmış, Pataliputra'da üzerinde Buda'nın ayak izleri bulunan taşı kırmış ve buna benzer tahribatta bulunmuştu. Bu, Brahmanların ve Hindu dini mensuplarının Budizm'e karşı çetin bir tepkisi sayılmalıdır; Harşa zamanında da Budizm'in, Hinayana ve Mahayana hızıpları salikleri arasında çok çarpışma ve acı tartışmalar olmuştur.

Bütün bunlar, işbu devirde, dinî savaş zihniyetinin gelişmekte olduğunu gösterir, hattâ Harşa'nın Buda dinini üstün tutmasına kızan bazı Brahmanlar onu öldürtmek için birini kışkırtırlar, ancak o adam kıralı öldürmeden yakalanır.

Harşa, Çin'li hacı Hiuen-Tsang'ı çok sevmiş, demin de dediğimiz gibi, onun da taraftar olduğu Budizm'in Mahayana biçimine eyginlik göstermiş ve bu biçimi az çok da tehdid ve zor kullanarak üstün bir duruma sokmuştur. Başkenti Kanavc'de işbu hacı şerefine ve onun dinlenilmesi için binlerce kişinin bulunduğu (yalnız bilgin Buda keşişelerinden 4,000, Cena keşişeleriyle Brahmanlar'dan 3,000 kişi bulunmuştur) büyük bir dinî toplantı yapar. Kıral orada sayısız elmas, inci ve değerli taş saçar ve değerli taşlarla süslenmiş binlerce ipek elbise dağıtır (643).

Bundan sonra Cemne ve Gence sularının birleştikleri yerde (şimdiki Allahabad bölgesi) Harşa'nın beş yılda bir yapmak göreneğinde bulunduğu bir törene Çin'li hacı da çağrılır. Orada Harşa'ya bağımlı bütün hükümdarlar ve 500,000 kadar

kişi bulunur ; 75 gün süren bir sürü dinî tören yapılır ve binlerce keşiş, Brahman ve saireye ve keza binlerce yoksullara pek geniş ölçüde değerli taş, para, giyecek ve yiyecek dağıtılır.

XI. Harşa'nın ölümünden sonraki genel durum

Harşa'nın ölümünden sonra, çok geçmeden, büyük imparatorluğu dağılır ve müslüman Türklerin Hindistan'a girişine kadar (Gazne sultanı Sevük Tekin oğlu Mahmut devri) kuzey Hindistan'da o çapta bir yerli devlet kurulmaz.

Arap istilâ ve akınlarının ön gününde batı-kuzey Hindistan'ın durumunu gözden geçirelim.

Keşmir devleti

O devirde (7 nci yüzyılın ikinci yarısı) Keşmir, güçlü bir devlet olup Taksila bölgesine ve Pencab'ın doğusundaki dağlıklara da egemendir (Hiuen-Tsang'a göre).

Pencap devleti

Yine ayni yazara göre başkenti Sakala (Siyalkot) veya oraya yakın bir yer olmak üzere Bias ve Sint ırmakları arasındaki ülke ve Multan bölgesi ayrıca bir devlet halindedir. Ancak bu devletin genel durumu hakkındaki bilgiler çok müphemdir; çünkü Pencap bazı bazı Kâbil'deki "Türk şahı„ hanedanı ve Sint hükümdarları arasında bölünmüş veya şu veya bu komşu ülkeye bağımlı görünmektedir.

«Türk şahı» kırallarının devleti

Bu ad Hindistan tarihlerinde, genel olarak, Kanık soyundan olup başkentleri Kâbil'de bulunan Kuşan hükümdarlarının devletine verilir. İşbu devletin sınırları pek belli olmamakla birlikte, Sint ırmağı ile Hindu - Kuş arasında kalan ve Kâbil'in doğusundaki çetin dağlık bölgeden Bust - Kandahar ve belki de Seyistan'a kadar giden yerlerin "Türk Şahı„ kırallarına ait olduğu sanılır. Bazen de Pencab'ın önemli kısımları bu devlet içinde bulunmuştur.

Ak Hun devleti Hindistan'a yerleştiği sırada, işbu "Türk Şahı„ kıralları onun egemenliği altına girmişlerdi; Ak Hun devleti dağıldıktan sonra bunlar yine bağımsız olurlar.

Büyük Gök Türk devleti en çok Çin ifsadatı sonucunda dağıldıktan sonra, Çinli'lerin, Türkistan'ın önemli kısımlarına egemen oldukları sırada sözü geçen "Türk Şahı„ kıralları Çin'e bağlı olurlar (661 - 665 yıllarına doğru); Çinli'ler Türkistan'dan kovulunca işbu kırallar yeniden bağımsızlıklarına kavuşurlar.

Hicretten önce ve hicret devrindeki Hicaz Arap şairlerinin andıkları (yukarıdaki Kuşanlar konusuna bakmalı) Kâbil Türkleri, Türk Şahî devletindeki Türkler'dir; yine yukarda dediğimiz gibi, Çeçnâme'de adı geçen ve Sind devletine komşu olan Türkler de bunlar olmalıdır. Keza Halife Osman veya Muaviye devrinde Seyistan'ı işgal eden müslüman Arapların yıllarca savaştıkları genel İslâm tarihlerinde görülen Türkler, yine bunlar olmalıdır.

Halife Harun - ür - Reşid ve onun oğlu Me'mun zamanlarında Kâbil üzerine birçok Müslüman (Arap ve İslâmlaşmış Türk) akın ve seferi olur. Me'mun devrinde Kâbil'de Kanık soyundan Türk Kuşan Şahlarından biri, kısa bir zaman için ve daha çok görünüşte, Halifeyi başbuğ tanır ve müslüman olur [1].

Daha sonraları, 871 yılına doğru, Abbasî Hilâfetinin güçsüzleştiği bir sırada, Seyistan'da bağımsız bir duruma girmiş olan Yakub ibn - Leys, Tarih-i Güzide'de adı "Kâbil Padişahı Rutbil„ [2] diye geçen zatı yener ve Kâbil'i (kent ve bir kısım bölgeyi) ele geçirir. Türk hükümdarı Sint, ırmağı üzerinde bulunan Hind veya Vahind'e (Kalhana, bu yere Ubadhandapura der) çekilir.

Çok geçmeden veya hemen o sıralarda, Kanık soyunun son hükümdarı Lagatorman'ı (bu ad El - Biruni'de vardır), Brahman olan Keller veya Kallar adındaki veziri tahttan indirip yerine kendisi geçer. Bu yeni soydan Toraman gibi Türk adı taşıyan bir hükümdarın geldiğini ve tahta çıkınca Kamulakaya adını aldığını Kalhana yazar (El-Biruni, Kamalu demektedir)[3].

Böylelikle Hindistan tarihlerinde genel olarak "Türk Şahî Hanedanı„ diye anılan hanedan yerine yine aynı tarihlerde

[1] Bütün bu olaylar hakkında Taberî, İbnül-Esir ve genel islâm tarihlerinde ayrıntılar vardır. İslâm Ansiklopedisi'ndeki «Afganistan» ve «Kâbil» adlı yazılara da bakmalı (Fransızca).

[2] Bazı nüshalarda ve ez cümle «Gibbs Memorial» külliyatında teksir edilen yazmada "Tenbel„ denilmektedir.

[3] Müphem ve karışıktır. Bak: Vaidya c. 1, s. 201.

"Hindu Şahî Hanedanı„ diye anılan hanedan geçmiş olur. (870). bu yeni hanedan Gazne sultanı Sevük Tekin oğlu Mahmud devrine kadar tahtta kalacaktır (1026).

Sint

Harşa'nın son yıllarına doğru Sint ülkesinde güçlü zengin ve kalabalık bir devlet vardır, Beluçistan da ona bağımlıdır. Başkenti Aror (veya Alor) dur. (Rohri'nin az güney - batısında, Sukur veya Sakar bölgesinde).

Hükümdarı Buda dinine girmiş Sihras Rai adında bir Sudra'dır. 644 yılına doğru Araplar Makran'a (Beluçistan) saldırırlar; Sihras Rai savaşta ölür ve Makran İslâm ülkelerine katılmış bulunur. Sihras Rai'yin oğlu da iki yıl kadar sonra Araplarla savaşırken ölür.

Ondan sonra saltanat bir sürü çarpışma ve iç savaş sonucunda Çeç adında bir Brahman'a geçer ve o, 40 yıl kadar saltanat sürer.

Devleti Keşmir'e kadar uzanmaktadır ve onun birçok başarılı seferleri vardır; Turan'a ve Türkler'e karşı da savaşır. Bunlar, Sint ve Pencab'ın kuzeyinde bulunan dağlık bölgedeki Türkler (Kuşan Türkleri) olmalıdır, çünkü Çeçnâme bu seferi anlatırken Çeç'in Kandahr bölgesini istilâ ettiğini yazar (bu adı şimdiki Kandahar'dan çok Pişaver - Taksila bölgesine verilen Gandara adile ilgili saymalıdır).

Çeç öldükten sonra oğlu Dahir, birçok savaş sonucunda tahta yerleşebilir.

Arapların Sind'i istilâ etmeleri

8nci yüzyılın başlarında Emevi'lerden Velid'in halifeliği ve Haccac'ın Irak ve Horasan valiliği sırasında, özü türlü türlü anlatılan bir korsanlık olayı yüzünden Haccac, Dahir'den tarziye ve zarar ziyan ister, Dahir'in suçlularla ilgisi olmadığı ve onlara karşı elinden birşey gelemiyeceği yolundaki karşılığı üzerine Haccac, Sind'in o vakit başlıca limanı olan Debul'e karşı (Tette'nin 40 km. kadar güney - batısında) iki kere ordu gönderirse de bunlar bozulur.

Haccac'ın kendi damadı Muhammed ibn Kasım'ın komutasında gönderdiği üçüncü ordu Debul'ü kuşatır ve içerden edindiği adamların da, hiç olmazsa mânevi yardımiyle, orayı alır (711 sonbaharı).

Kesin vuruşma, 712 haziranında Nirun'a (Sint Haydarabad'ı dolaylarında) yakın bir yerde, Sint ırmağının Mihran denilen ana kolu Araplar tarafından aşıldıktan sonra yapılır. 50000 atlısı olan Sind ordusu bozulur; Dahir'in bindiği file, ucunda gaz'a batırılıp tutuşturulmuş pamuk bağlı olan bir okun saplanması ve filin delicene kaçması, sonradan yine savaşa katılan Dahir'in vuruşma sırasında ölmesi, bu bozgunda önemli tesir yapmıştır. İkinci bir bozgundan sonra Sind devleti, toplu ve başarılı bir karşı koymada bulunamaz bir duruma girer ve Araplar için iş, türlü kent ve kurganların kuşatılıp düşürülmesine kalır. 713 yılında Multan alınır ve oradan denize kadar olan yerler (Sint ülkesi) hilâfet ülkelerinin bir ili olur. Arapların bundan sonraki savaşları daha az önemli özdedir, ve epi uğraşlarda bulunurlarsa da artık Hindistan'daki ülkelerini pek genişletemezler.

871 yılında Abbasî halifeleri güçsüzleşmiş bir durumda iken, iki Arap emîri, merkezleri Mansura ve Multan olmak üzere, aşağı ve yukarı Sint'te, sözde halifeye bağlı kalmakla birlikte, gerçekten müstakil olurlar. Bu durum, 11 inci yüz yılın başlarında Gazne sultanı Sevüktekin oğlu Mahmud zamanına kadar sürer.

Arapların Sint'teki dinî siyasaları

O vakite kadar müslüman Araplar, ele geçirdikleri yerlerdeki halkı genel olarak Müslüman olmıya çağırır kabul etmiyenleri, eğer "Ehl-i Kitap'tan yani "Kitap Sahip„ lerinden iseler (Hıristiyan ve Yahudiler) cizye'ye (kişisel vergi) bağlarlardı - "Ehl-i Kitap'tan olmıyanlar ise öldürülürdü. Ancak, Peygamberin her vakit böyle davranmadığını ve bu gibilerini behemahal öldürtmeyip bazen onlardan da cizye almış olduğunu bildiren gelenekler de vardı. Muhammed ibn Kasım, Debul'de genel usulü yürütür ve müslüman olmak istemiyenleri kılıçtan geçirirse de, ondan sonra, Hindu'ları cizye'ye bağlamakla yetenir.

Bazı Avrupalı yazarlar bunu yapabilmek için Zerdeşt'in yazılarını veya türlü Hindu kutsal kitaplarını Tevrat ve İncil ayarında tutmak ve böylelikle Hindu'ları da "Ehl-i kitaptan„ saymak gibi bir "şer'î hile„ yoluna gidilmiş olması ihtimalini

ileri sürmüşlerdir. Ancak Peygamberden kalma bazı gelenekler ve nisbeten ufak bir ordu ile koskocaman bir acun içine dalmış olmanın zaruretleri, Muhammed ibni Kasım'ın davranışını izaha yeter sanırız.

Bugün Sint ili, Müslüman nisbeti en yüksek olan Hindistan illerinden biridir.

XII. Gurcar veya Gucar'lar (Guzar, Hazar)

Bunlar 8 inci yüzyılın son yarısından 10 uncu yüzyılın başlarına kadar kuzey Hindistan'ın en güçlü devletinin başında bulunacaklar ve Harşa'nın eski başkenti olan Gence üzerindeki Kanevc'i kendilerine başkent yapacaklardır.

Başlıca Gucar devletleri arasında ilk olarak Kambey körfezi üzerinde Broç'da küçükcene bir devleti anacağız; M. s. 580 den 734 e kadar sürmüştür (bu tarihlere pek güvenilemez).

Parihar'ların Kanevc devleti

Yukarıda sözü geçen Broç devletinin bir Gücar devleti olduğunda aykırılık (ihtilâf) yoktur. Şimdi andığımız devlet, başkenti Harşa'nın eski başkenti Kanevc olmak üzere, 200 yılla yakın bir süre boyunca kuzey Hindistan'ın batı ve merkezinin büyük bir kısmının egemeni bulunmuş, Gazne sultanı Sevük Tekin oğlu Mahmut zamanına kadar önemli bir devlet olarak kalmış ve o devirde ortadan kalkmıştır. Bu devlet Parihar veya (Pratihara) ların Kanevc devleti diye anılır. Onun bir Gücar ve genel olarak kuzeyden gelme bir ulus ve hanedanın devleti mi, yoksa yerli bir devlet mi olduğu üzerinde çok tartışma vardır.

Pariharlar hangi ulustan idiler

Profesor Dr. D. R. Bhandarkar (Sör R. G. Bhandarkar ile karıştırılmamalıdır) başta, bazı Hintli ve Sör V. A. Smith ile bay Kruk (Crooke) gibi bazı İngiliz tarihçiler, şu dört Racput oymağının: Pavar (Paramara), Parihar (Pratihara), Çavhan (Çahumana) ve Çavlukya veya Solmanki oymaklarının Gucar olduklarını ileri sürmektedirler.

Bu dört oymağın özelliği, bazı geleneklerin [1] onları "Ağnikula" yani ateşten doğma veya gelme diye anması ve güney

[1] Çend'in "Pritvirac Rasa" adlı destanı (B. Vaidya c. II, s. 12).

Racistan'da Mont Abu (Abu dağı) 'da bulunan bir adak ateşinden çıkmış saymasıdır. Bu efsaneyi birçok tarihçi, onların aynı kökten ve Abu Dağı'nın bulunduğu güney Racistan'dan gelme olduklarına ve adak ateşinden geçerek temizlenmiş ve Hindu "Kast„ usulü içine girmiye liyakat kazanmış yabancılar bulunduklarına işaret saymışlardır [1].

Her ne ise bunların kuracakları büyük devletle doğrudan doğruya temasa gelen veya devirlerine kadar yaşıyan gelenekleri toplıyan Müslüman yazarların eserleri ilk görüşü, yani bu oymakların Gucar oldukları görüşünü berkitmektedir.

Meselâ 9 uncu yüzyılda yazan Mes'udî bu devlete "Cüzr„ devleti demektedir [2]; bu ise " Guzr „ ve Guzar'ın karşılığı sayılmaktadır [3]. Firişte de (c. I. s. 54), Delhi kentinin kurulmasını, üzerinde durduğumuz Kanevc devleti devrinde Racputların "Turan„ taifesine atfeder (Hicrî 307, Milâdî 919-920) [4].

Gücar'ların Güz (Oğuz) veya Hazar'lar oldukları üzerindeki düşünceleri daha önce anmıştık.

Parihar'ların Devletiyle ilgili tarihi olaylar

Bu devlet, Gucar Racputlarından Parihar veya Pratihara adını taşıyan bir oymağa mensup Nagabata I (725-740) adında biri tarafından, en büyük ihtimale göre, Racistan'da Marvar'da kurulur. Kendisi put kıran Araplara karşı bazı başarılariyle övünmektedir.

Bu hanedanın dördüncü hükümdarı Vatsaraca (770-800), 780 e doğru Kanevc'i ele geçirir.

Onun oğlu Nagabata II (800-825) Kanevc imparatoru ve kuzey Hindistan'ın büyük bir kısmının da üstün hüküm-

[1] Bk. ezcümle : V. A. Smith, s, 428.

Bu oymakların Gucar olduğuna ve Gucarlar'ın yabancılığına karşın düşüncelerin topu Vaidya'da birkaç bölümde uzun uzadıya anlatılır (ezcümle, c. II, kitap III, bölüm III ve IV ve kitap IV. b. IV ; bibliyorafiya'ya bakmalı.

[2] Elliot ; c. I, s. 4.

[3] Bazı Arap lehçelerinde «c» nin "G„ gibi okunduğu da hatırda tutulmalıdır.

[4] Bu olay türlü türlü anlatılır, yukardaki yazı, bunlardan birini anmış olmak için konulmuştur.

darı görünmektedir; Kanevc'i 810 yılına doğru kendine başkent yaptığı sanılmaktadır.

Savaştığı ve kurganlarını aldığı devlet veya uluslar arasında Turuşka (Türk) ların da adı geçer. Bunların hangi Türkler olduğu kestirilememektedir. Kuzey Hindistan'ın bir kısmında kalmış Türk-Turuşka adını taşıyan bir Türk devletine mensup olabilecekleri gibi bazılarının ileri sürdükleri veçhile Sint'teki Arapların kullandıkları Türk askerleri de olabilirler.

Devletin en güçlü hükümdarı Boca I ünvanile ünlü olan Mihira'dır (840-890). Devleti, doğuda Benares bölgesine kadar Gence ovasını, Gvalyor bölgesini, Sütlec ırmağının güneyinde kalan yerleri, Racistan'ın büyük bir kısmını ve belki de Gücerat, Malva ve Katiyavar yarımadasını kapsamakta idi. Her halde bu son üç ülke onun oğlu ve torunu zamanında Kanevc devletinin içinde görünür. Belki de şimdi Bundelkent adını taşıyan bölge de ona bağımlı idi.

Boca'nın doğuda, birleşmiş Bengal ve Bihar devletlerinin kıralı Devapala ile savaşları olmuştur; Kuzey-batıda Sint'teki Araplarla da savaşır. O devirde Dekken'e egemen olan Raştrakuta hanedanı ile de savaşları vardır; bu sonuncular Araplarla dost ve bağlaşık görünmektedirler.

Boca, insan kılığına girmiş mâbut Vişnu olduğu iddiasında da bulunmuştur.

Onun yerine geçen oğlu Mahendrapala (890-908) devletin büyüklüğünü korur, hattâ Magada (Bihar ve Bengal) ülkesinin de, bir süre için olsun, onun devleti içinde bulunduğu sanılmaktadır.

Ünlü şair Racasekara onun hocası (Guru) idi.

Mahendrapala'nın oğlu Boca II tahtta ancak iki yıl kalır ve yerine kardeşi Mahipala geçer (910-940). Onun zamanında devlet dağılma devrine girer. Dekken'e egemen olan Raştrakuta hanedanından İndra III, 916'da bir ara Kanevc'i bile alırsa da orada uzun müddet tutunamaz, ancak devlet birçok illerini kaybedip ufalır ve ufak kalır.

Bu hanedanın son hükümdarı Racyapala (990-1019), Gazne sultanı Sevük Tekin oğlu Mahmud'a karşı birçok Hindu hükümdarla bağdaşmıştı. 1019 başlarında Mahmut, Kanevc önüne gelir, o gün kurganı alır ve Racyapala ona boyun

eğer ve onun egemenliği altına girer. Mahmut, Gazne'ye dönünce öbür Hindu hükümdarlar Racyapala'yı hain sayar, ona karşı savaşır, onu yakalar ve öldürürler.

Böylelikle Gucar'ların Kanevc etrafındaki Pratihara devleti, bu hanedanın elinde şurada burada tek tük beylikler kalırsa da, sona ermiş olur.

Pavar (Paramara) ların Malva devleti

Bu oymağın Gucar Racputları'ndan olduğunu yukarıda görmüştük. Bu oymağa mensup Upendra veya Krişnaraca adında biri 820 yılına doğru Malva'da bir devlet kurar ve bu devlet 1060 yılına kadar güclü bir durumda kalır.

Bu hanedanın 7 inci hükümdarı Munca (974-975) hem savaşçı, hem de edip ve şair diye ünlüdür. Savaşları en çok Dekken'ın Çavlukya kırallarından Tayla II'ye karşıdır. Sonda bir vuruşmada tutulur ve öldürülür. Ünlü edip ve bilginlerden Danamcaya ve Danika onun maiyetinde bulunmuşlardır.

Yerine geçen Boca da (1018-1060), hem savaşçı hem de edip ve bilgin diye ünlüdür; Sevük Tekin oğlu Mahmut ile bir savaşı olur. 1060 da, aralarında bağdaşmış olan Gücerat ve Çedi kıralları onu yenerler. Bundan sonra hanedan ve devlet ufalmış ve sönük olarak kalır. 13 üncü yüzyılın başlarında Malva'da egemenlik, yine Gucar Racputları'ndan olan Çavhan oymağının eline geçer.

Çavhan'ların Sambar devleti (Ecmir bölgesi)

Bu devletin en ünlü hükümdarı ve Hinduluğun müslümanlara karşı en büyük kahramanlarından biri, 12 inci yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Pritiviraca veya Ray Pitora'dır. Gur sultanı Muiz-üd-Din Muhammed'e karşı savaşlariyle çok ün kazanmıştır (1191-1192). İlerde kendisi yine alınacaktır.

Böylelikle Kuzey Hindistan'ın başlıca Gucar-Racput devletleri anılmış olur.

XIII. Kuzey Hindistan'daki öbür devletler

Keşmir

Önce Morya, sonra da Kuşan devletlerinin bir ili veya bağımlı bir ülkesi bulunmuş olan Keşmir'in kendi tarihi, ancak 7 inci yüzyılın ilk yarısından itibaren bilinmektedir. Orada Durlabavardana adında biri Karkota hanedanını kurar.

Keşmir en çok, çetin bir dağlık ülke olması ve kuzeyle Hindistan arasındaki geçit yollarının üzerinde bulunmaması dolayısiyle genel Hindistan tarihinin dışında yaşamıştır. En ünlü kırallarından Lalitaditya (Muktapida) istisnaen onu çok büyütür, 740 yılına doğru Kanevc hükümdarı Yasovarman'ı (Parihar'lardan öncedir) daha sonra Tibetli'leri ve Kuşan Türklerini yener.

1339 da oraya bir müslüman hanedan yerleşecektir.

Nepal devleti Gence'nin yukarı ve orta ovalarının kuzeyindeki Himalaya dağlık bölgesinde bulunan bu ülke, Gence ovasında büyük Hint devletleri teşekkül etmiş bulundukça (Asoka ve Guptalar zamanlarındaki gibi) onlara bağımlı görünmektedir.

7 inci yüzyılda Nepal, o sıralarda büyük bir devlet olan Tibet ile Harşa devleti arasında bir türlü yastık rolünü (étattampon) oynamaktadır.

Harşa'nın ölümünden sonra Nepal'liler Tibetli'lerle birlikte Harşa devleti içindeki iç savaşlara katılırlar, o sırada Nepal'da Takuri hanedanı tahttadır ve devlet Tibet'e bağımlı görünmektedir. 703 e doğru bu bağımsızlıktan kurtulacaktır.

Nepal, coğrafî durumu dolayısiyle, genel olarak, Hindistan tarihi olaylarının dışında kalmıştır ; 1769 da, hâlâ oraya egemen olan Gurkalar, işbu ülkeyi ele geçirirler.

Cecakabukti ve Çedi devletleri Ortaçağda Cecakabukti adı, Cemne ile Narbada ırmakları arasındaki ülkeye verilirdi (şimdiki Bundelkent). Çedi ülkesi onun güneyine düşer.

İlk ülke Kanevc hükümdarlarından Boca I ile oğul ve torunu zamanında işbu Kanevc devlet içinde veya ona bağımlı görünür. Onuncu yüzyılın ilk yarısında Cecakabukti ülkesine egemen olan Çandel (Çandela) hanedanı bağımsızlığını elde etmiştir ve güçlü bir devletin başındadır.

Bu hanedanın en ünlü hükümdarı Danga'dır (950 - 999). O, Sevüktekin'e karşı savaşan ve Kuram ovasında (Kurmadere) bozulan Hindu hükümdarlarından biridir.

Onun oğlu Ganda (999 - 1025), Sevuktekin oğlu Mahmud'a karşı türlü savaşlara katılmış ve bozulmuştur. Mahmud'a boyun

eydiği için Kanevc hükümdarı Racyapala'yı yakalayıp öldüren bağdaşık Hindu hükümdarların başında bu Ganda vardı. Ancak kendisi de Mahmud'a boyun eymek ve Kalincar kurganında ona bağımlı olmak zorunda kalacaktır.

Ganda'dan sonra işbu ülke ve bölgede egemenlik güneydeki Çedi bölgesinin Kalaçuri hanedanına geçecektir.

Bengal[1] ve Bihar Bihar'ın Kuzey Hindistan'ı kaplıyan birkaç büyük devletin (Morya ve Gupta gibi) beşiği olduğunu yukarıda görmüştük. Bengal'in eski ve ortaçağ tarihi ise pek az bilinmektedir.

7 inci yüzyılın ilk yarısında Bengal, büyük ölçüde Harşa devletinin içinde idi; Harşa'nın ölümünden sonra yerli Raca'lar şurada burada hüküm sürerler. Bengal gelenekleri, Adısura adında bir kıralın, Buda dininin üstün gelmesi üzerine sönmüş ve unutulmuş olan Hindu göreneklerini yeniden canlandırmak için Kanevc'den beş Brahman getirttiğini bildirirler.

730 yılına doğru Gopala adında bir küçük başbuğ Bengal'deki karmakarışık durumu sona erdirmek göreviyle kıral seçilir; kurduğu hanedana Pala hanedanı denir.

Gopala, güney Bihar'ı da fetheder. Halefi Darmapala'nın kısa bir süre için devleti Delhi bölgesine kadar yaydığı sanılır. Bu hükümdar bir zamanlar Asoka'nın başkenti olan Pataliputra'da (Patna) oturur. İşbu kent, Çinli Hacı Hiung-Tsang onu gördüğü vakit (7 inci yüzyılın ilk yarısı), yıkık idi ve içinde bin kişi kadar oturan bir köy durumuna düşmüştü. Darmapala 810 yılına doğru oraya yerleştiği sırada işbu kent az çok kendini toplamıştır.

Pala hanedanının üçüncü hükümdarı olan Devapala bu soyun en güçlü ve başarılısı sayılır; Asam ve doğu Dekken'de Kalinga ülkeleri onun zamanında fethedilir.

Bu üç hükümdar da Buda dinine bağlı idiler.

Onuncu yüzyılın ikinci yarısında Bengal ve Bihar, Kamboca adı verilen dağlıların, kısmen olsun, istilâsına uğrar.

Pala kırallarının 9 uncusu olan Mahipala I (978-1030) bu dağlıları kovar ve devletin eski gücünü canlandırır. Çok sevi-

[1] "Bengâle" diye de okunur.

len bir hükümdar olup onun için yapılmış türküler bugüne kadar halkın ağzında yaşamaktadır. Dekken'in Çola kırallariyle savaşları olur. Tibet'de Buda dininin yeniden yerleşmesine yardım ve tesiri olmuştur.

Ondan sonra bir karmakarışıklık devresi vardır.

Ramapala (1084-1130) adında bir kıral devletin güç ve büyüklüğünü yeniden berkitir. Asam ona bağımlıdır.

Bu kişi Pala hanedanının son güçlü hükümdarıdır.

Küçük bir beyliğin başında bulunan Vicayasena (1070-1108) adında bir kişi, Bengal'in büyük bir kısmını Palalar'dan alır ve kendi hanedanını (Sena Hanedanı) onların yerine geçirir. Bundan sonra Palalar'dan bazıları ancak ufak beyliklerin başında görünürler.

Bu yeni hanedan Brahmanları tutacak ve Buda dinine karşın durum alacaktır.

Vicayasena'nın oğlu Vallalasena, Ballal Sen diye daha ünlüdür (1108 - 1119), "Kast„ usulünü yeniden düzenlemiş ve Gaur veya Laknavti kentini kurmuş olmakla tanınmıştır. Ancak bu kentin daha eski olduğu sanılır.

1197 ve 1198 yıllarında, Kutb - ud - Din Aybey'in Delhi'de genel valiliği sırasında, Bihar ve Bengal, onun komutanlarından ve Kalaç beylerinden Bahtiyar oğlu Muhammed tarafından peh az adamla fethedilir; işbu komutan başkent Nudia'ya 18 kişi ile girer ve son kıral Lakşmanasena güçlükle kaçabilir; böylelikle Bengal ve Bihar'ın Hindu devleti sona erer.

Sena hanedanı Hindu dini lehinde Budizm'e karşı çok baskıda bulunmuştur.

Kamarupa (Asam) devleti

Bengal'in kuzey doğusunda bulunan bu ülkenin eski tarihi hakkında pek az bilgi vardır. Gupta devletinin dışında kalmış, ancak ona haraç vermiştir. Harşa devrinde de ona az çok bağımlı görünür.

1204 de yukarda sözü geçen Kalaç beylerinden Bahtiyar oğlu Muhammed, Asam'ı istilâ eder (bu olay ilerde anlatılacaktır).

1228 yılına doğru ülke Ahom oymağının egemenliği altına girer.

XIV. Dekken[1] Devletleri

Milâttan sonra 3 üncü yüzyılın başlarına kadar bu ülkenin en güçlü devletinin Andra devleti olduğunu yukarıda görmüştük. Ondan sonrası için 6 ıncı yüzyılın ortalarına kadar Dekken tarihi hakkında pek az şey bilinmektedir.

Çavlukya devleti Bu ad yukarıda sözü geçen Gucar Racputları'nın dört oymağından birinin adıdır. M. s. 550 yılına doğru bu oymaktan Pulakesin adında bir küçük başbuğ şimdiki Bicapur bölgesinde bulunan Vatapi (şimdiki Badami) kentini (Goa dolayları) ele geçirir ve orada bir devlet kurar. At adak etme törenini yaptığı için, o bölgenin olsun üstün hükümdarı olmak iddiasında bulunduğu sanılmaktadır.

Bazı iç didişmelerden sonra 608 de tahta çıkan Pulakesin II devletini Dekken'in en güçlü devleti yapar; Doğu Dekken'de Godavari ve Krişna (Kistna) ırmakları arasındaki yerleri de fethedip oraya kardeşini yerleştirir ve bu kişi az sonra bağımsız olup Doğu Çavlukya hanedanını kurar. Bu hanedan 1070 de Çola'larla birleşecektir.

Çavlukya devleti genel olarak Dekken'in ortasını ve kısmen de batısını kaplardı.

Yukarda andığımız gibi Harşa ile savaşan bu Pulakesin II'dir. Onun İran hükümdarı Hüsrev II ile siyasal münasebetleri olmuştur.

Acanta mahzenlerindeki resimlerin en ünlüleri onun devrindendir.

Pulakesin II, 642 de, daha önce birçok defa yendiği Güney Dekken'in doğusuna egemen olan Pallava'lara yenilir, başkenti onların eline düşer ve belki de kendisi onlarca öldürülür; bunun üzerine Pallava'lar bir süre için Güney Dekken'in üstün devleti olurlar.

655 yılına doğru Pulakesin II'nin oğlu Vikramaditiya I, Çavlukya hanedanının durumunu düzeltir, 674 de Pallava'ları bozar ve başkentleri Kançı'ya (Konciveram) girer. Bu Çav-

[1] Bu kelime Narmada (Narbada) ırmağının güneyindeki ülkeler için kullanılır. Bazen yarımadanın en güney kısmı bunun dışında sayılır. «Dakkan,, diye de okunabilir.

lukya-Pallava savaşı uzun bir süre için Dekken'de başlıca siyasal olay olacaktır.

İşbu Vikramaditya I zamanında Çavlukya'ların bir kolu Gücerat'a egemen olur ve orada bir hanedan kurar.

Dekken'de Çavlukya'lar devrinde Buda dini gitgide söner ve Brahmanik Hindu dini ile biraz da Cena dini güç kazanır.

Raştrakuta hanedan ve devleti

753 (?) e doğru Dekken'in yerlisi olduğu sanılan Raştrakuta oymağından Dantidurga adlı biri Çavlukya devletinin başına geçer, çok geçmeden Raştrakuta hanedanının bir kolu Gücerat'ta da bir beylik kurar.

Bu hanedanın en ünlü iki hükümdarı Govinda III (793-815) ve Amogavarşa (815-877) dir. Birincisi devleti, kuzeyde Vindiya dağlarından güneyde Kançi ırmağına kadar yayar. İkincisi, Arap yazar ve gezmeni tüccar Süleyman'ın Silsile-tüt-Tevarih'inde Balhara [1] diye adı geçen zattır ; Süleyman onu devrin büyük hükümdarlarının dördüncüsü olarak göstermektedir (Bağdat Halifesi, Çin Fagfur'u ve Kostantiniye (İstanbul) Kayserinden sonra).

Yine bu hanedandan İndra III (914-916), yukarda da görmüş olduğumuz gibi, kısa bir süre için Kanevc'i ele geçirir.

Raştrakuta'ların Dekken'in üstün devletinin başında bulundukları devir, Arapların Sind'e yerleştikleri ve Hindistan'daki ülkelerini genişletmiye uğraştıkları devirdir. Onların kuzeyden ve kuzey-batıdan saldırdıkları Hint devletlerine Raştrakutalar da güneyden saldırdıkları veya onlarla çok kere savaşadurdukları için Araplarla Raştrakutalar tabiî bağlaşık durumunda idiler. Bunun birçok Arap ve müslüman tüccar ve gezmeninin Dekken'e gidip gelmesine ve arada önemli bir deniz ticaretinin gelişmesine tesiri olmuştur. Ellora'daki (Nasik Doğusu) kaya içinde oyulmuş Kaylasa mâbedi bu hanedandan Krişna I zamanında yapılmıştır (8 inci yüzyılın ikinci yarısı) .

[1] Vallabha Ray (sevilen hükümdar) ünvanından bozma.

Çavlukya hanedanının yeniden devletin başına geçmesi

973 yılında Çavlukya'lardan Tayla veya Taylapa II (973-997) adında biri son Raştrakuta kıralı olan Kakka II'yi devirir ve devletin başına geçer; bu yeni kırallar zincirine Kalyan Çavlukya'ları denir.

1000 yılında Çavlukya'ların ülkesi Çola (Krişna veya Kistna ırmağının güneyinde egemendirler) kırallarından Racaraca tarafından istilâya uğrar ve çok tahribat görür.

Bu devletin en ünlü hükümdarı Vikramanka veya Vikramaditya VI (1076-1126) dır. Bilhana'nın şiir olarak yazdığı tarihin kahramanı bu kıraldır. Keza büyük Hindu hukukçu Vicnanesvara, Mitakşara adlı eserini onun zamanında yazmıştır.

Vikramaditya VI'dan sonra ikinci Çavlukya devleti çökmiye koyulur. 1190 yılına doğru kuzeyde Yadava hanedanının (başkentleri Devagiri veya Deogarh'tır; bu kent daha sonra Tuğluk'ların Devletabad'ı olacaktır) ve güneyde Hoysala'ların (şimdiki Maysor ülkesine eğemendirler) büyümeleriyle ufacık bir beylik durumuna düşer.

Lingayat mezhebi

Çavlukya devletinin son yıllarında Siva'ya tapan, Veda'ların hükümlerini tanımıyan, yeniden doğmıya (tenasüh) inanmıyan, dul kadınların yeniden evlenmesini doğru bulan, Brahman düşmanı bir hızıp türer ve Buda ve Cena dinlerinin o bölgelerden hemen büsbütün sökülmesinde önemli tesirde bulunur. Bu hızıp Dekken'in batı kıyılarında bugüne kadar önemli bir durumdadır.

Hoysala'lar

Bu hanedana mensup başbuğlar, şimdiki Maysor bölgesinde önem kazanmış ve 12 ve 13 üncü yüzyılda Dekken'in güçlü devletlerinden birinin başında bulunmuşlardır. Bunlardan ilk önemli hükümdar Bittideva veya Bittiga'dır (1111-1141). Çola, Pandya ve Çera racalarını yenmiş ve devletini çok genişletmiştir. Kendisi ünlü dinî önder Ramanuca'nın müridi olup Vişnuizm'e girmiş ve kendisi de Vişnu adını almıştır.

Hoysala kırallarından Narasinha II, Triçonpoli'yi de almıştır (1223).

Konarak (veya Kanarak) taki (Puri'nin 30 km. kadar kuzey-doğusu) Güneş mâbuduna ait ünlü mâbetin (siyah

Pagod) yapılması ona atfedilir; ancak bu yön üzerinde tartışma vardır.

1310 da Hoysala devleti Delhi sultanı Ala-üd-Din Kalaç'ın orduları tarafından devrilir.

Yadava'lar Bunlar başta, Çavlukya'lar devletine bağımlı olarak, Devagiri (Deogarh , Devletabad) etrafında ve işbu kentle Nasık arasında bulunan bir beyliğin başında görünürler.

Bunlardan ilk ün kazanan Billama'dır, 1191 de Hoysala' larla savaşırken ölür.

Bu hanedanın en güçlü hükümdarı 1210 da tahta çıkan Singana'dır. Gücerat da dahil olmak üzere birçok ülkeyi istilâ eder ve uzun sürmiyen büyük bir devlet kurar.

1294 de, o sırada Kara (Allahabad'ın batısında) valisi bulunan Ala-üd-Din Kalaç, Devagiri'ye girer ve o zamanki Yadava racası Ramaçandra'dan pek çok para, elmas ve saire kopartır. 1309'da Ala-üd-Din'in sultanlığı sırasında Yavana devleti fethedilir. Bu olaylar ileride daha ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

XV. Güney Dekken devletleri

Krişna (Kistna) ırmağının güneyine düşen kısma "Güney Dekken„ denir ve bu ülkenin halkı Dravitlerin Tamil zümresine mensuptur [1]. Uzaklığı dolayısiyle bu ülke uzun zaman ve her bakımdan (din, soysal durum ve saire) Hindistan'ın öbür yönlerinden ayrı yaşamıştır.

Ezcümle milâttan sonraki ilk yüzyılda daha " Kast „ usulü oraya yerleşememiştir; din ise, genel olarak, bir türlü "şeytana tapma„ biçiminde kalmıştı.

Biber gibi baharatın ve inci ve gökçel zümrüt (akua marina) gibi değerli taşların bu bölgede bol olması, tâ Roma İmparatorluğu devrinden beri , oranın birçok Doğu ve Batı ülkeleriyle ticaretinin gelişmesine sebep olmuştur.

[1] Veya Tamil dili konuşan zümreye mensuptur. Daha kuzeyde Orisa'ya kadar giden doğu Dekken bölgesinde Dravitlerin Telegu dili konuşan zümresi yaşar.

Güney Dekken'in başlıca devletleri şunlardır:

1) Dekken'in güney ucunda, Seylan adasına bakan doğu kıyıda, Pandya devleti.

2) Onun kuzeyinde yine doğu kıyıda Çola devleti.

3) Dekken'in güney ucunda, batı kıyı üzerinde Çera veya Kera'la devleti.

4) Daha kuzeyde ortaya doğru Pallava devleti.

Bu dört devletten, genel Dekken tarihi üzerinde tesiri olanları bilhassa son ikisidir. Bunları kısaca anmakla yetineceğiz.

Çola devleti Milâdın 2 inci veya üçüncü yüzyılından önceye ait efsane ve gelenekler Pandya, Çera ve Çola'lar arasında bir sürü savaştan bahseder: Karikala adında bir Çola kıralı, Seylan adasını fethetmiştir.

4 üncü yüzyılda güney Dekken'de, Pallavalar üstün durumdadırlar ve Çola bölgesinin içinde Kançi kentinde (şimdiki Konçiveram, Madras'ın güney-batısı) bir Pallava kıralı hüküm sürmektedir. Bu durum 8 inci yüzyıla kadar aşağı yukarı böyle kalır. Ve Çolalar genel olarak Pallavalar'ın ve güneyden de Pandyalar'ın baskısı altında bulunurlar. İşbu yüzyılın başlarında Çavlukyalar'la Pallavalar arasındaki çetin ve amansız savaşlar ve Pallavalar'ın 740'da uğramış oldukları büyük bozgun, Çolalar'a güç ve önem kazanmak imkânını verir.

Büyümüş Çola devletinin kırallarından Aditya (880-907), Pallava üstünlüğüne son verir. Onun oğlu Parantaka I (907-953) Pandyalar'ın başkenti Madura'yı alır ve Seylan adasını da istilâ eder.

Bir kargaşalık, yenilgi (947-8 de Raştrakutalar Çolalar'ı bir bozguna uğratırlar) ve iç didişme devrinden sonra büyük diye anılan Racaraca-Deva (985-1018), Çola devletini güney Dekken'in üstün ve egemen devleti yapar. Çera, doğu Çavlukya, Pandya, Kalinga bölgeleri ile Dekken'in batı kıyalarının bir kısmı ve Seylan adası onun eline geçer. En güçlü düşmanları Çavlukyalar olup onlara karşı epey başarılı savaşlar yapmıştır.

Racaraca'nın güçlü bir donanması da vardı. Başkenti olan Tancor'da, "Büyük Pagod„ diye ünlü olan mâbet onundur. Kendisi Şiva'ya tapardı, ancak Budistler'i de korumuştur.

Oğlu Racendra-Çoladeva (1018-1035) Bengal ve Bihar'ın Pala kırallarından Mahipala I ile savaşır ve Gence kıyılarına kadar ilerler (1023). Bundan sonra Racendra, donanmasını Çin Hindistanı'na gönderir ve Pegu (Rangun'un kuzey-doğusunda) kent ve kırallığını ele geçirir (1025-27); az sonra Nikobar ve Andaman adaları da Çola devletince alınır.

Racendra ölünce oğlu Racadiraca (1035 - 1052) tahta çıkar ve işbu yılda Çavlukyalar'la bir vuruşmada ölür; bunun üzerine Tungabadra ırmağı (Krişna ırmağının en güneyde bulunan kolu) iki devlet arasında sınır yapılır.

Ancak Çola-Çavlukya savaşları türlü tali'lerle sık sık tekrarlanacaktır.

1074 de öldürülen Çola kırallarından Adiracendra çocuk bırakmadığı için 1070 den beri Çavlukya'ların Doğu kolunun başı olan ve anası tarafından Çola kırallarından Racendra Çoladeva I'in torunu bulunan Kulotunga I, onun yerine geçer ve Çola devleti bir Çavlukya-Çola hükümdarınca yönetilir.

Kulotunga, Kalinga ülkesini yeniden fethedecektir. 1118'de ölür.

Ondan sonraki hükümdarlar nisbeten önemsizdirler. 1287' de ülke içinde kargaşalıklar ve iç savaşlar başlar ve güneydeki Pandya devleti üstün bir duruma geçer.

1310 da Ala-üd-Din Kalaç orduları bu ülkeleri fethederler.

Pallava'ların devleti

Bu Pallava'ların nereli oldukları üzerinde çok tartışma vardır. Bunların Part'lar olduğu iddia edildiği gibi Seylan'dan gelmiş oldukları da iddia edilmiştir.

Bu hanedan ve devlet hakkındaki ilk bilgiler, bunları başkent Kançi (Konciveram) olmak üzere, Güney - doğu Dekken'de Kaveri ve Krişna (Kistna) ırmakları arasında bir bölgenin başında göstermektedir. M. s. 350 yılında Gupta'ların büyük kıralı Samudragupta tarafından yenilen Vişnugupa adlı kıralın bir Pallava olduğu kabul edilmektedir.

6 ıncı yüzyılın ikinci yarısından 8 inci yüzyılın ortasına kadar Pallava'ları sık sık Çavlukyalar'la savaşır görmekteyiz.

Pallava'ların ünlü kırallarından Mahendravarman I (600-625) Çavlukyalar'dan Pulakesin II'ye yenilir (609-10) se de güneye doğru ülkesini büyütür ve ezcümle Triçinopoli'yi ele geçirir.

Pallava'ların en büyük kıralı Narasimhavarman I'dir (625-645); Pulakesin II'yi yener öldürür ve başkentini alır (642). 655'de işbu Pulakesin'in oğlu Vikramaditya I, babasının kaybettiği ülkeleri geri alacaktır.

740 'da Çavlukyalar'dan Vikramaditya II, Pallava kıralı Nandivarman'ı bozar ve başkentini alır. Bundan sonra Pallava'lar gitgide önemlerini kaybeder ve sönmeye yüztutar.

Ganga'lar Bu hanedanın iki kolundan biri Gandavadi (Maysor) da saltanat sürmüş ve Pallavalar'la epey savaşmıştır; buna Batı Ganga'lar kolu denir.

Doğu Ganga'lar kolu Kalinga'da saltanat sürmüştür; bunların en önemli kıralları Anantavarman Çodaganga'dır (1076-1147); devletini Gence'den Godavari'ye kadar genişletmiştir.

Puri'deki ünlü Caganat mâbedini o yaptırmıştır.

XVI. Hindu Dini

Avrupalı bilginlerin "Hindu dini„ adını verdikleri bu yeni biçim, dindar Hintli'lerce pek öyle yeni birşey sayılmaz; onlar Vedik, Brahmanik ve Hindu gibi başka özde veya başka türlü anlayışlara dayanan dinler bulunduğunu kabul etmezler. Onlar "Arya Darma„ yani "ezelî ve ebedî doğru iş yolu„ tâbirlerini kullanırlar [1] ve bu sözler hele sonuncusu onların kendi dinlerini nasıl anladıklarını açıkçana gösterir.

Sayısız denecek kadar çok ve bazen biribirine karşın bir sürü inan, efsane, düşünce, gelenek ve görenek içinde bocalamadan bugünkü Hint dini inanları hakkında bir görüş ortaya

[1] Bak: Yogi Ramaçarkara: The Inner Teachings of The Philosophies and Religions of India, s. 235.

koyabilmek için aşağıdaki şema bir deneme olarak yazılmıştır. Her şema gibi bunun eksiklikleri bulunduğu ve biribirine karşın inanların bazılarına da karşın düşmesi tabiî olarak kabul edilmelidir.

Aşağıdaki yazılar bu ihtirazî kayıtlar gözönünde tutularak okunulmalıdır.

Cena ve Buda dinleri ve hele bunların ikincisi, birtakım yerli veya kuzeyden gelme hükümdarın da yardımiyle birçok yerde eğemen bir duruma geçtikten sonra Brahmanlar, eski dinle birlikte pek geniş ülkelerde, epey süren devirler için, az çok gölgede kalırlar. Adağı her şeyden, hattâ gerçek inandan üstün addetmenin ve onun yapılmasını da kendilerine hasretmenin bu sonuçta az çok tesiri olmuş olması tabiîdir. Bu duruma düşen Brahmanlar, yavaş yavaş, pek belli olmıyan, ancak uzun devirleri kaplaması tabiî olan bir zaman içinde eski dinde önemli değişiklikler yapıp mânevî ve maddî eğemenliklerini yeniden kurmaya çalışırlar ve bu sefer yukarda sözü geçen aykırılıklardan sakınırlar.

Böylelikle Veda ve Brahmanlar'daki din yeni biçimlerle ortaya çıkar. Bu hareketin Sunga hanedanını kuran Puşyamitra zamanında kuvvet bulduğu kabul edilebilir[1]. Eski dinî edebiyat ta yeni bir kalıba sokulur; bu ilerde anılacak olan "Purana„ lar edebiyatını doğuracaktır.

Ortaya çıkarılan dini yeni biçimlerde bir ana düşünce görmek istenilirse şunlar ileri sürülebilir:

Brahmanlar ve genel olarak yeni biçimleri ortaya çıkaranlar, büyük halk kütlelerince ötedenberi sevilen ve tapılan iki mâbudu ön safa sürmüş ve onların Vedalar'da adları geçen bazı mâbutlarla aynı şeyler olduklarını iddia ederek onlara karşı beslenen bağlılığı sömürmek istemişlerdi.

Böylelikle bir mâbudu baş mâbut sayan ve tercihan ona tapan ancak öbür mâbutları da hoşgören ve kendi baş mâbudunun bir türlü yardımcısı addeden birkaç bölmeye, başka tabir bulamadığımız için birkaç hizb'a "Secte„ ayrılmış bir din ortaya çıkmış olur.

[1] Govinda, Das Hinduism, s. 118.

Bu bölümlerin en büyükleri Şiva ve Vişnu'ya tapanları kapsıyanlarıdır.

Mohenco - Daro'da heykelciği bulunan ve halk kalabalıklarınca binlerce yıldan beri tapılan ve sevilen mâbut "Şiva„ nın adı Vedalara en çok "Rudra„ diye girmişti, veya daha doğrusu "Şiva„ nın Vedalar'daki "Rudra„ olduğu ileri sürülmüş ve kabul edilmişti. Bundan başka daha birtakım mâbudun ve bunlar arasında "Agni„ nin de işbu Rudra = Şiva kavramile aynı şey olduğu ileri sürülmüştü.

Şiva'nın hem büyük kalabalıklarca sevilmesinden, hem de adının Vedalar'da Rudra diye geçmesinden veya geçtiği kabul edilmesinden istifade için O, ön safa sürülecek ve en büyük mâbutlardan biri ve hattâ bazılarınca en büyük mâbut yapılacaktır. O, en eski geleneklere göre, kuzeyde bir dağda oturur gösterilir; hizmetinde "Yakşalar„ vardır. Birçok daha az önemli mâbud veya "insan üstü„ varlıklar onun etraf ve maiyetinde gösterilir. Ve onlara da türlü derecelerde tapılır.

Pek eski geleneklerde hem bir kahraman hem bir bilgin ve yol gösterici gibi görünen ve Milâttan önce üçüncü yüzyılda Selökos'un elçisi Megasten'ce Gence ovasında en çok tapılan mâbut ve Yunanlı'ların Herakles'inin bir eş veya karşılığı gibi gösterilen Krişna'dan da istifade edilmiştir. O ünlü "Mahabarata„ destanının (epope) baş kahramanıdır; resimlerde rengi kara olarak gösterilir ve "Krişna„ esasen "Kara„ anlamındadır.

Bu kişinin ününden ve pek büyük kalabalıkların ona tapmasından istifade etmek için olacak Krişna, Vedalar'da adı çok geçen ve bir zamanlar başlıca mâbutlardan biri sayılan "Vişnu„ ile birleştirilir, yani ikisinin aynı kişi olduğu ileri sürülür ve Krişna = Vişnu kavramı en büyük mâbut veya en büyük mâbutlardan biri olarak ortaya atılır.

Bu iddiayı kabul ettirmek için "Avatar„ yani yeniden dünyaya geliş nazariyesine dayanılır ve denilir ki: mâbut Vişnu, zaman zaman, kötüleri ve kötülüğü yoketmek ve insanlara doğru yolu göstermek için adam biçiminde doğar. Krişna, onun bu doğuşlarından biri sırasında aldığı biçimdir.

Böylelikle "Tevhid„ yani "Tek Tanrıcılık„ nazariyesiyle, türlü halk kalabalıklarının öteden beri tapadurdukları mâbutlara bağlılıklarını telif etme yolu az çok bulunmuş sayılabilir.

Vişnu'nun "Avatar„ ları hakkında birçok sayı verilir, 10, 12, 22, 24 ve 28; daha sonra bunların sayısız olduğu iddia edilir.

Vişnu'nun almış olduğu öbür biçimlerden biri de az ileride anacağımız Ramayana epope'sinin kahramanı olan Rama'dır. "Buda„ dahi Vişnu'nun bir "avatar„ ıdır; ancak bu sefer mâbut kötüleri idlâl ve yoketmek için dünyaya gelmiştir.

Brahman'lar bu iki mâbuda bir de Brahma'yı katmışlar ve üçlü bir mâbut grupu yapmışlardır. Onlara göre "Brahman„ denilen ve mutlakiyeti temsil eden şahsiyet, üç biçimde kendini göstermektedir:

1) Brahma: yaratıcı

2) Vişnu = Krişna: koruyucu

3) Şiva: yokedici ve yenileyici.

Bugün yaşıyan Hindu dininin esaslı mâbutları bu üçüdür. Bunlara "Trimurti„ yani "Her şeyin üstündeki Üçlü Birlik„ denir.

Bu sözden de anlaşılacağı gibi, Hindular, dinlerinin çoktanrıcılık yani "polytheisme„ olmayıp tek tanrıcılık yani "tevhid, monotheisme„ olduğu iddiasındadırlar. Bunu anlatmak için Hindu dini ders kitaplarından şu parçaları almayı gerekli bulduk [1]:

"Vişnu-Purana'da [2] görüyoruz ki: "Bir Tek Allah, [3] Canardana: yaratma, koruma ve yoketme işlerinden birini görüşüne göre Brahma, Vişnu ve Şiva adlarından birini anlatmaktadır; ve yaratma, koruma ve yoketme işleri bütün acunlarda [4] görüledurmalıdır, Allah da kendini bu üç biçimin her birinde göstermelidir.

"Bu Trimurti'dir, bu "Her şeyin üstünde olan Üçlü Birlik'in mekân ve zamanda vaki olan inikâsıdır....„

Bu "Üçlü Birlik„ A, U ve M harfleriyle ifade edilir, bu üç harf birlikte A. U. M.=Om diye okunur ve bu söz kutsal sayılır.

[1] An Advanced Text Book s. 65 (Bk. bibliografiyaya).

[2] Purana adlı eserler hakkında az aşağıda bilgi verilmektedir.

[3] Burada herhangi bir mâbut değil hıristiyanlıktaki biçime uzaktan olsun benzetilebilen bir tek «Allah» anıldığı için bu tabiri kullanıyoruz.

[4] Hintliler birçok acunun bulunduğuna ve bizimkinin onlardan biri olduğuna inanmaktadırlar.

Bu harfler ve bu söz daha önce ilk üç Veda'yı temsil etmişti. Bunun türlü zamanlardaki türlü anlamları hakkında, Hindu dini ile ilgili her şey için olduğu gibi, birçok söylenti vardır.

Az aşağıda anacağımız "Bagavad-Gita„ da mâbut Krişna-Vişnu onun için şöyle der [1]:

AUM = OM, Tat [2], Sat [3]. Bunun uluhiyetin (veya ezelî ve ebedî olanın) üçlü işareti sayıldığı öğretilmektedir.

"Bu üç kelime iledir ki başlangıçta ilk ibadet (Eski Brahmana'lar, Veda'lar ve adaklar) kurulmuştur.

"Bunun içindir ki kurallar gereğince Uluhiyet uğrunda (veya "ezelî ve ebedî„ yi tanıyanlarca) görülen her işe (adak, sadaka, nefsini cebir) A. U. M. = Om kutsal hecesiyle başlanılır„.

Bugünkü tapış biçimlerine geçersek şunları görürüz.

Aklı erenler taptıkları mâbudun "Üçlü Birliğin„ biri olduğunu bilirler, ancak kütle, taptığı mâbudun daha çok kendisine tapar, ve O, yüzlerce yıllardan beri tapageldiği mâbuttur, Onu en büyük mâbut sayar ve öbür mâbutları daha çok Onun bir türlü yardımcıları bilir; bu en çok Şiva ve Vişnu'ya tapanlar için doğrudur ve bu mâbuttan herhangi birini kendi mâbudu bilen kimse ötekini onun bir yardımcısı gibi sayar.

Doğrudan doğruya Brahma'ya tapan halk kütlesi yok gibidir; Doğu, çoğunluk bakımından Şiva'ya, Batı Vişnu'ya tapar. Çoğu bu iki mâbutla türlü biçim ve derecede ilgili daha birtakım mâbuda da tapılmaktadır veya onlar da şu veya bu derecede birer tapma konusudur.

Vişnu, kendine tapanların bir türlü özel mâbudu kalmıştır ve onun mâbetlerine yabancıları sokmamak taassubu elan yaşamaktadır. Şiva mâbetleri ise herkese açıktır.

Müslüman Türklerin Hindistan'a yerleşmesinden sonra Hindu ve Müslüman dinlerinin birbiri üzerine yaptıkları tesirler ve bu tesirlerin siyasal ve sosyal tepkileri ilerde müslüman Türklere ait bölümlerde anılacaktır.

[1] Türkü 17, beyit 23 ve 24.
[2] «O» anlamında; İslâmiyetteki «Hüve»nin karşılığı.
[3] En geniş anlamda « Eyi, Eyilik ».

XVII. Güzel sanatlara bir bakış

Her devir ve devlet anılırken onunla ilgili güzel sanatlar da kısaca anılmıştı. Burada bazı genel konulara dokunulacak ve devir ve bölgeleri belli olmıyan veya olmıyacak kadar geniş ve yayık olan birkaç eser üzerinde durulacaktır.

Hindistan'ın çok ünlü iki büyük destanı (epope) vardır: Ramayana ve Maha-Barata.

Bunlar Sanskrit dilinde yazılmış olup daha önce yüzlerce yıl ağızdan ağıza dolaşmış, büyüye büyüye, ekler ala ala gelişmiş ve sonra sanskrit dilinde yazılı biçimde ortaya konulmuştur; bunların doğma, gelişme ve yazılı olarak son biçimlerini alma devirleri üzerinde pek çok tartışma vardır.

Genel olarak bu iki eser de Brahman zihniyetini taşımaktadır, bir bakımdan da Brahman'ların ve Arya'ların yabancı ve kendilerinden olmıyan tesirlere karşı bir tepkisi sayılabilirler. Bunlar, bugüne kadar Hintlilerce en çok okunan eserlerdir. Homer'in İlyad ve Odise'si için olduğu gibi bunların birçok parçası ve hikâyesi yeni tiyatro ve romanların konusu olmuştur. Ahlâkiyat bakımından da bu destanların kahramanları örnek sayılmaktadır.

Ramayana 16 şar heceli 48,000 mısra'ı olan ve 7 kitaba ayrılan bu eserin konusu şudur:

K. I: Kosala (Oud bölgesi) kıralı Dasarata'nın üç karısından dört oğlu vardır. Büyük oğlu Rama, mâbut Rudra'ya ait kocaman bir ok yayını gerebildiği için Videha (Oud'un doğusunda, şimdiki Tirhüt bölgesi) kıralının kızı Sita ile evlenmiye hak kazanır.

K. II: Rama karısı Sita ile Videha'dan döndükten sonra veliaht yapılır; ancak üvey anası kendi oğlu Barata'yı tahta çıkarmak için kıral Dasarata'yı kandırır, Rama'yı 14 yıl için vahşî güney bölgesine (şimdiki Bundelkent) sürdürür ve kendi oğlu Barata'yı veliaht yaptırır. Rama, karısı Sita ve küçük kardeşlerinden Lakşmana (babasının üçüncü karısından olma bir çocuğu) ile birlikte sürgün yerine gider. Sevgili büyük oğlundan ayrılışı sırasında ayılıp bayıla duran ihtiyar kıral o gittikten sonra çok yaşamaz. Vezir, veliaht Barata'ya tahta

çıkmasını söylerse de o, önce gidip ağabeysi Rama'yı görür ve ondan tahta çıkmasını diler; Rama ölen babasının buyruğuna uymak için 14 yıl sürgünde kalmakta direnir ve Barata geri dönüp bu süre için tahta çıkar [1].

K. III: Yeni kıral Barata, başkentine geri döndükten sonra Rama, daha güneye iner ve Ari olmıyan (Dravit olan) ülkelerin kenarına gelir. Orası Rakşasa'ların (şeytan) ülkesidir. Homer kahramanlarınınkilere benziyen bir sürü çarpışmalar ve münferid döğüşme ve vuruşmalar olur. Rama, karısı ve kardeşi böylece 10 yıl yaşadıktan sonra Dekken'de Godavari ırmağının kaynağı dolaylarında iken Rakşasa kıralının kız kardeşi Şurpanaka, Rama'ya tutulur, ondan ve kardeşi Lakşmana'dan yüz bulmaz kızgınlığından Sitanın üzerine atılır, Lakşmana da onun (Şurpanaka'nın) burun ve kulaklarını keser[2].

Bu olay bir sürü çarpışma ve savaşa yol açar, ancak Rama hep üstün gelir ve büyük kahramanlıklar gösterir; sonda, başkenti Seylan adasında, Lanka kenti olan Rakşasa'ların büyük kıralı Ravana, Rama ve kardeşini savaşta yenemiyeceğini anlayıp Sita'yı kaçırmıya karar verir. Bir gün Rama, bir ceylanı kovalamıya koyulur ve kardeşine Sita'nın yanında kalmasını söyler; az sonra bir bağırma duyulur, Sita kocasını tehlikede sanarak Lakşmana'yı onun yardımına göndermek ister; O ise, ağabeyim beni sana bekçi diye bıraktı, seni yalnız bırakamam, onun için tehlike yoktur, korkma der; Sita ise ona çıkışır ve kendisini sevdiğini ve alabilmek için ağabeyinin ölümünü beklediğini söyler ve böylelikle onu Rama'nın gittiği yöne yollar. Bu yersiz şüphe ve kötü sözler Sita'nın felâketlerinin sebebi sayılır. Lakşmana uzaklaşır uzaklaşmaz Rakşasa'ların kıralı Ravana gelir, Sita'yı zorla kaçırır ve başkenti Lanka'ya götürür. Ancak Sita ona daima mukavemet edecek ve varmıyacaktır.

K. IV: Rama ve kardeşi Lakşmana, Sita'yı aramıya koyulurlar; bir sürü macera ve vuruşma olur. Maymunların (ve-

[1] Bütün bu olaylar örnek kahraman Rama'nın ne kadar iyi bir oğul ve babasına ve onun buyruklarına ne kadar bağlı olduğunu göstermek için konulmuştur.

[2] Bu kadar yüksel ahlâklı iki şehzadenin böyle bir şey yapmaları aşağı ırktan sayılan Dravitlere karşı her kötülüğün caiz sayılmasının bir sonucudur.

yahut totemleri maymun olan bir ulus veya oğmağın?) kıralı Sugriva'ya rastgelirler, ona yardım eder ve onunla bağlaşırlar; onun yardımcısı olarak bir sürü kahramanca çarpışmaları olur. Bundan sonra Rama, Maymun başbuğlarından Hanuman'ın ve Sita'yı kaçırmış olan Ravana'nın kendi kardeşinin yardımiyle Lanka kentine saldırmaya hazırlanır.

K. V: Maymunlar kayalar yuvarlıyarak Hindistan'la Seylan adası arasında bir köprü kurarlar. Buna elan Hindistan'da Rama köprüsü denir. Batı ucunu onu, ilk adam olan Adem'e isnadeder ve Adem köprüsü diye anar.

K. VI: Bir sürü kahramanca savaştan ve mucizevî başarılardan sonra Rama, Ravanaya'yı öldürür, başkenti Lanka'yı alır, karısı Sita'yı kurtarır ve kendisine yardım etmiş olan Ravana-nın kardeşini tahta çıkarır. Sita, kocasının önüne gelince Rama onun sadakati hakkında şüphe gösterir ve artık kendisini istemediğini ve dilediği yere gidebileceğini söyler. Sita ağlıya ağlıya bir ateş yaktırır ve eğer sadakatsizlik ettisem yanayım, yoksa ateşten sağ salim çıkayım, der. Rama razı olur. Sita büyük bir kalabalığın önünde kendini ateşin içine atar, ateş mâbudu Agni onu hiçbir yeri ve giydikleri yanmadan oradan çıkarıp Rama'nın önüne götürür. Rama esasen karısından şüphelenmemiş olduğunu, ancak şerefini korumak için herkesin de bunu görmesini istediğini söyler. Bundan sonra barışmış olan karı koca, Rama'nın sürgünlük süresi olan 14 yıl dolmuş olduğundan, kendi ülkelerine dönerler ve Rama tahta çıkar.

K. VII: Mutluluk içinde geçen bir iki yıldan sonra Sita gebe olur, kent dışında Cengel'de bir keşişin çekilme köşesinde (İnzivagâh) bir gününü geçirmek ister. Şüphe ve kıskançlık esasen Rama'nın içinde yeniden doğmuştur; halkın, bir yıl kadar Ravana'nın sarayında kalmış olan karısını geri almış olması dolayısiyle kendi aleyhinde dedikodu yaptığını da öğrenir, bu gibi dedikodu konusu olmanın bir kıral için doğru olmıyacağı inanına varır ve karısını keşiş Valmiki'nin çekilme köşesine gönderip onu bir daha görmek istemez. Manen ezik bir duruma düşen Sita, orada iki ikiz erkek çocuğu doğurur; bunlar açık renktedirler, yani güney Hindistan halkının koyu renginde değil, henüz kuzeyden yeni gelmiş olan Ari'ler gibi aktırlar. Valmiki, Ramayana destanını yazar ve iki çocuk bunu

ezberlerler; bir gün Rama, at kurban etme töreni yaparken çocuklar gelip destanı okurlar; Rama bunları tanır ve karısı Sita'yı getirtir; Valmiki onun suçsuzluğu üzerinde uzun uzadıya konuşur. Rama inandım der, ancak oradaki kalabalık halkı da inandıracak bir kanıt (delil) ister. Bu acı sözleri duyan Sita "Toprak Ana„dan suçsuzluğuna şahadet etmesini ister ve orada ölür. Rama ve kardeşi Lakşamana üzerine uğursuzluk çöker; Lakşamana, ağabeyi Rama ve soy sopu üzerine bir "lânetleme„ tehdidini önlemek için canını feda eder; Rama da bir ormana çekilip orada ölür. Oğulları ve kardeşinin oğulları birçok ülkelerin başına geçeceklerdir.

Yazar, yâni yüzyıllarca dolaşmış olan efsaneleri toplayıp onlara son yazılı biçimini veren, VII inci kitapta adı geçen Valmiki'dir; hangi devirde yaşadığı hakkında epey tartışma vardır; bu tartışmalar M. ö. 400 ile M. s. 200 yılları gibi 600 yılı kapsıyan aşırı geniş bir süre üzerindedir.

Genel olarak Hintli'ler bu eseri bir siyasal ve özel ahlâkiyat örneği sayarlar ve Hindistan'da hemen herkes bunun başlıca kısımlarını ezbere denecek kadar iyi bilir. Destanın neyi ifade ettiği üzerinde de çok tartışma vardır.

Bunun, Ari'lerin güney Hindistan'ı istilâsını veya Brahmanizm'in güney ve hele Seylan Budizm'ine karşı mücadelesini ifade ettiği ileri sürüldüğü gibi sırf mitolojik bir eser olduğu veyahut Homer'in İliyad'ının bir Hint benzeri bulunduğu da ileri sürülmüştür.

I 'inci kitabın bazı kısımlariyle VII inci kitabın Valmiki'nin eseri olmadığı ve ondan sonra eklenmiş bulunduğu da iddia edilmektedir. Buna sebep olarak bazı üslûp başkalıkları ve öbür kitaplarda Rama yalnızcana bir kahraman gibi görünürken işbu iki kitapta onun mâbutlaştırılmış ve mâbut Vişnu'nun kendisi gibi gösterilmiş olduğu ileri sürülür.

Maha - Barata ve Bagavad - Gita

Maha-Barata, "Barata'ların büyük (destanı)„ anlamındadır. Gökteki "Ay„ soyundan olduğu iddia olunan kıral Barata'nın (Hindistan'a ona izafeten Barata-Varşa yani Barata'lar ülkesi denilmiştir) sülâlesinden olup biri kör olan öbürü de ölen iki kardeşin (bunlar Delhi kentinin yerinde bulunan Hastınapura kırallık hane-

danındandırlar) oğulları ve soy sopları arasındaki savaşları anlatır. Bu savaşlar çok genişlemiş ve birçok ülkeler ona katılmışlardır. Genel olarak kabul edildiğine göre, bu destanın tarihî temeli, Gence ile Cemne ırmakları arasında oturan Kuru ve Pançalas (beş ulus veya oymak anlamında) uluslarının bir savaşıdır.

200.000 mısra'ı aşan bu destan, uzun yüzyılların kahramanlık efsanelerinin, dinî, felsefî ve ahlâkî gelenek, görenek anlayış ve düşünüşlerinin bir toplamı sayılmalıdır. Daha sonra Brahmanlarca, kendi işlerine geldiği biçimde, düzeltilmiş ve düzenlenmiş ise de herkesçe bilinen ve kutsal sayılan birçok efsane, hikâye ve parça pek değiştirilememiştir; dolayısiyle Brahmanların işine gelmiyen veya az gelen yönleri de kalmıştır; bu yüzden destanda biribirini tutmıyan epey düşünce bulunmaktadır.

Destanda Krişna'nın özel bir önemi vardır. O, bu eserde en büyük mâbut ve Vişnu'nun bir "avatar„ı sayılmaktadır; bu yüzden işbu esere bazen "Krişna Veda'sı„ dahi denilir.

Maha-Barata'nın içinde bulunan "Bagavat-Gita„ yani "Kutsal Kişi tarafından söylenen türkü„ adını taşıyan parçada Krişna, inanın, dinin ve yaşamanın ana çizgilerini ve felsefesini açıklamakta ve mutlak kudretin bir tecellisi olması dolayısiyle kendisine tapınılmasını istemektedir. Bu parça bir Upanişat'tır, ancak bu eserlerden bahsederken o yolu tutmuş olanların andığımız ifratlarından (aç kalmak v. s.) sakınılması öğüdünü de kapsamaktadır.

Bagavad-Gita, Hint dinî duygularının ve Hintli'lerin acunu ve yaşayışı anlayışlarının bir aynası sayılmış, ona Hindistan dışında da çok önem verilmiş ve o birçok defa büyük batı kültür dillerine çevrilmiştir.

İşbu parçada Krişna, vuruşmak üzere bulunan iki akraba ordudan birinin komutanı olan Arcuna'nın savaş arabasında arabacıdır. Arcuna, akraba kanı akıtmaktan çekindiği için vuruşmaya başlama işinde duruksamaktadır; Krişna ise ona savaşmak öğüdünü vermekte ve bu sırada Upanişat'lar usulünde dinî ve felsefî bilgiler açıklanmakta ve "erme„ yani kendi ruhunun genel ruh ile bir olduğunu kavrama esasını da anlatmaktadır.

Krişna'nın sözlerinin kısa bir özeti aşağıdadır; daha önce gördüğümüz Upanişat felsefesini anlatan kısımlar üzerinde durmuyoruz [1].

— Yokluk için varlık olamaz. Var olan da yok olamaz, ruh doğmaz ve hiçbir vakit ölmez, o yalnız elbise değiştirir gibi vücut değiştirir [2].

— Bugün savaşmazsan herkese karşı rezil olursun. Ölürsen ölümsüz olursun, yenersen yeryüzüne eğemen olursun.

— Yukarıda mantığa göre konuştum şimdi Yoga düsturuna (şahsî ruhun genel ruhla birleşmesi, "ermek„) göre konuşacağım.

— Sen görevini görmiye bak, onun sonucunu düşünme. Kim ki vicdanının buyruğuna uyarak yapılması gerekeni yapar ve onların sonuçlarına (hem fayda hem zarar) bakmazsa o gerçekten hakîmdir.

— Görülen bir işin sonuçlarından, yani onun sağlıyacağı menfaatlerden vazgeçmeyi göze almak, nefsini zorlamak ve kırmaktır, bu iyi bir davranıştır.

-- Herkese göre bir görev vardır.

— Ölçülülük (itidal), barış, gayret, saflık, sabır, doğruluk hakîmlik, bilgi, hakîmin işidir.

— Yüreklilik, kahramanlık, çeviklik, cömertlik, adalet, savaşcının payıdır.

— Çalışkanlık ve söz dinleme öbürlerinin görevidir.

— Kendi görevine bağlanıp onu görmekle kemal'e doğru gidilir.

— Görevini görmekle adam Yoga'ya (birliğe, kendi ruhunun genel ruhla birleşmesine; ermeye) ulaşır. Eserlerini bu birlik uğrunda feda etmiş olur [3].

— Bencilliğine (hodgâmlığına) bürünmüş, kendi ışıklarına (bilgine) inanmış olarak Ey Arcuna! savaşmamak gerektiğini söylüyorsun; bu yanlıştır; bu kararın boştur; bunu ben önceden biliyorum; senin yaradılışın seni (aksi yöne) zorlıyacaktır.

[1] Türlü kavramları bir araya toplamak için Bagavad-Gita'daki sıraya tıpkı tıpkısına uyulmamıştır.

[2] Dolayısiyle ölümden korkmak, saçmadır.

[3] Yukarıdaki böleklerde (fıkralarda) Upanişat'ların aşırı biçimde uygulanmasına karşı bir tepki görünmektedir.

— Dostum! Sen elindeki vasıtaların esirisin, yaradılışına uymak zorundasın. Şimdiki öğrendin, önce bilgisizliğin yüzünden yapmak istemediğini yapmak zorunda kalacaksın (yani soy sopunla savaşacaksın).

Bundan aşağıya koyduğumuz böleklerde (fıkralarda) Upanişatların genel anlaşılışından az çok ayrılma, özel bir mâbuttan yana propaganda ve bir tanesinde de (ilk gelecek olanda) Buda düşünüşlerine bir yakınlaşma görülmektedir (Daha önce de dediğimiz gibi, Bagavad - Gita'nın Upanişat'lardaki genel düşünceleri açıklıyan kısımları üzerinde durmayı gereksiz bulduk çünkü bunlar yerinde anlatılmıştı).

— Yemekte ve uyumakta ifrat ve tefritten kaçınmalı.

— Benim ilâhî kudretimi bilen ulu hakîmler bana taparlar ve yalnız beni düşünürler; onlar bilirler ki ben varlıkların, değişmez ezelî ve ebedî esasıyım.

— Mâbutlara hizmet edenler onlara, şeytanlara tapanlar da şeytanlara gider; hakîmler bana gelirler.

— Beni, başlangıcı olmıyan ezelî ve ebedî ruh olarak tanıyan "gerçeği„ ele geçirmiştir, hayalden ve günahtan kurtulmuştur.

Puranalar "Eski„ anlamda olup dünyaların yaradılış ve batışlarını, bir sürü mâbut ve " rışı „ nin (peygamber karşılığı), hükümdar ve kahramanın şecere ve yaşayışını anlatmak iddiasındadırlar. Bazı bakımdan tarihî kaynak sayılırlar. Brahman zihniyetine göre yazılmışlardır; genel olarak bu eserlerde Brahma-Vişnu-Şiva üçlüğü veya " Uluhiyetin „ bu üç biçimde tecellisi kabul edilmekle birlikte bu eserler çok kere ayrıca bir mâbudun veya ziyaret yerinin kutsallığını ispata çalışırlar. Bunlara "Beşinci Veda„ denildiği de olur. Eski dinin yeni biçime sokulmasında rolleri olmuştur.

Hindu ilmihal (din bilgisi) kitaplarında [1] şu yolda tarif edilirler:

"Puranalar, tarih, hikâye ve remzleri kapsarlar, bunlar ulusun az bilgili (veya az aydın) olanları, bilhassa Vedaları incelemiyecek durumda bulunanları için yazılmıştır. Okunmaları

[1] Sanatana Darına s. 6 (Benares Hindu Üniversitesi yayınlarından).

çok ilgi çeker ve her türlü bilgi ile doldururlar. Bazı remz'ler güç anlaşılır ve bir öğretmenin yardımını gerektirir,,.

Purana'ların sayısı çoktur. Bunlardaki şecereler çok defa birtakım hanedanlara asalet şehadetnâmesi sağlamak amaciyle düzenlenilmiştir.

Mimarlık ve heykelcilik Yukarıda iklim ve halkın bazı özellikleri dolayısiyle Hindistan'da pek bol, azla doyan, dolayısiyle pek ucuz ve her isteğe kolayca uyan işçi ve usta bulunabilecağini anlatmışdık. Bunun sonucu olarak anıt yaptırmak veya herhangi işi gördürmek istiyenler ve hele hazineleri çok dolu olan hükümdar ve mâbetler, istedikleri kadar uzaktan, istedikleri derecede iyi gereçleri getirtip, onları istedikleri kadar uzun zamanda iyice işlettirebilirler. Dolayısiyle Hindistan anıtları çok sağlam, çok dayanıklı ve çok süslü olmuştur.

Yine bu uygun şartlar dolayısiyle, yakında iri yontulabilecek taş bulunmadığı için tuğla kullanmak ve sert taşlar üzerine sonsuz emeklerle kitabeler ve süsler yontturmamak için çinî gibi nisbeten daha kolay ve ucuza mal olacak ve kısmen mihanikî biçimde yapılabilecek gereçlere başvurmak lüzumu birçok Hindistan anıtında pek duyulmuşa benzemez.

Sonuç olarak denilebilir ki, Hindistan'da anıtların büyük çoğunluğu kesme taşla yapılmış ve bunlar bitmez tükenmez oyma ve işlemelerle süslenilmiş, yani bu işlerde sabır ve emek esirgenmemiştir.

Bunun karşılığı olarak büyük kubbe yapmak gibi fennî ve mimarî güçlükleri yenmek, çinî yapımının gerektirdiği kimyevî bilgi ve emekleri elde etmek ve göze almak veya daha batıda, heykel ve süsler işinde varılan incelik ve tekemmüle kadar gitmek yolu pek tutulmamış veya nadiren tutulmuştur.

Büyük anıtların damları için en az teknik himmet istiyen ancak ötekilerden daha sağlam olan içi boş ehram biçimi seçilmiş ve harç olarak çokluk çamur kullanılmıştır; böylelikle sağlamlık daha çok muvazene kurallarına uygunlukla sağlanılmak istenilmiştir. Öbür yandan bu anıtların iç ve dışları sonsuz süslerle süslenmiştir. Mabetlerde, bizlerin anlayışına göre, ahlâka uygunsuz sayılan resim ve işaretlere sık rastlanılır.

Bu esere koyduğumuz müslüman Türklerden önceki devreye ait resimlerinin (1-27) altındaki yazılarla Hindistan'ın İslâmdan önceki sanatı üzerinde bir fikir vermiye çalıştık.

En çok şimdiki Efganistan'ın doğu güneyinde ve Pencap'ta, Gandara denilen bölgede (Pişaver-Celâlabad bölgesi) Gandara okulu veya Greko-Budik adını taşıyan bir heykeltraşlık usulü gelişmiştir. Kanık'ın Buda dinine girmesi ve pek çok yapı, anıt, heykel vesaire yaptırması bu üslûbun doğma ve gelişmesinde ve Budik konular üzerinde çok durmasında onemli bir âmil olmuştur.

MÜSLÜMAN TÜRKLER'DEN ÖNCEKİ DEVRE AİT SEÇİLMİŞ BİBLİYOĞRAFYA[1]

Irklar için:

Sir Herbert Risley: *The People of İndia,* London and Calcutta 1915.

Sir Denzil İbbetson, *Pancap Castes,* Lahore 1916.

Sint medeniyeti için:

Sir John Marshall: *Mohenco-Daro,* London 1931.

Kast için:

İlmî inceleme:

Emile Senart: *Les Castes dans l'İnde,* Paris 1927.

Hindu dini görüşü:

An advanced Text Book of Hindu Religion and Ethics, (Sanatana Dharma series No. III; Benares Hindu Üniversitesi yayınlarından 1905).

Hindu dini görüşünün ilmî inceleme ile telifi:
Lakşmi Narasu: *A Study of Caste,* Madras 1922.

Hindistan'ın eski din ve felsefesi için:

(Kutsal kitapların pek çoğu Batı dillerine çevrilmiştir):

Hindu dini görüşü:

a) Yukarıda sözü geçen Text Book.

b) Yogi Ramaçaraka: *The İnner Teachings of The Philosophies and Religions of İndia,* London 1918.

[1] Türk ve Osmanlı tarihi üzerinde yazılmış birçok batı eseri okunurken, ne kadar çok yanlışa veya yanlış görüş ve anlayışa tesadüf edildiğini hep tecrübe ile biliriz; bu yüzden, bu ve bundan aşağıki bölümler için eser gösterirken ünleri daha az da olsa yerli eserlerden de birkaç tanesini koymayı uygun gördük. Her konu üzerinde bir iki kitap adı vermekle yetinilmiştir.

Yerli bilginlerin görüşü:

a) Prof. S. Dasgupta: *A History of İndian Philosophy*, Cambridge 1922.

b) Lokamanya B. G. Tilak: *Gita Rakasya* (A Book on Hindu Philosophy; Poona).

c) L. B. G. Tilak: *The Arctic Hom in the Vedas*, Poona 1925.

İlmî Müslüman-Türk görüşü:

Ebu Reyhan El-Birunî: *Tahkif - i - Malil - Hind* (T. Tarih Kurumu kütüphanesinde yazma bir Türkçe tercümesi vardır) İngilizce tercümesi: Sachau: *Alberuni's India*; London 1914.

İlmî Avrupa görüşü:

a) Auguste Barth: *les religions de l'İnde*, Oeuvres d' Auguste Barth, Paris 1914.

b) Deussen: *Philosophie des Vedas*. Paris.

c) Deussen: *Outline of the Vedanta*, Cambridge 1906.

d) Paul Oltramar: *L'Histoire des idéés Theosophiques dans l'Înde, c. I.* Annales du Musée Guimet, t. 23, Paris 1906.

Hint dini felsefî düşüncesinin Batı düşünce ve anlayışiyle karşılaştırma denemesi:

Vasudeva İ. Kirtikar: *Studies in Vedanta*; Bombay 1924.

İslâm ve Hindu dinlerini yakınlaştırmak için siyasal ve ilmî çalışmalar:

a) Ebül-Fadl Allami: *Ayin-i-Ekberi* sonunda bulunan Ekber'in sözleri "Şahınşahın yürekler avlayan sözleri„ başlığı altında. "Royal Asiatic Sosiety of Bengal„ yayınlarından; Calcutta.

b) *Allah-Upanişat* Journal of the R. A. Society of Bengal CXL. Calcutta.

c) Şehzade Muhammed Dara Şükuh: *Sırrı Ekber*

d) Ş. M. Dara Şükuh: *Mecmaül-Bahreyn* (Şah Cihan'ın oğlu ve Evrengzip Alemgir'in ağabeysi olan yazarın idam fetvasında bu eser de bahane edilmiştir). R. A. S. of Bengal; Calcutta 1929.

Buda ve Budizm için

Buda din ve felsefesinde Hıristiyanlıkla benzerlikler bulunmuş ve Hıristiyanlığın Budizm'in bir türlü taklidi olduğu ileri sürülmüş olduğu için bu konu üzerinde pek te nesnel yani "objectif„ eser bulmak güçtür .

Budist görüşü :

Sir Hari Singh Gour: *The Spirit of Buddhism,* Calcutta 1929.

Ortalama Batı görüşü:

a) E. Burnouf: *Introduction à l'Histoire du Bouddhisme İndien,* Paris 1876.

b) Oldenberg: *Le Buddha, sa vie, sa dostrine, sa communauté* (Budizmin felsefesi ve müsbet olaylar üzerinde daha çok durur), Paris 1921.

c) Prof. H. Kern: *Histoire du Bouddisme dans l'İnde; Traduction française de Gédéon Huet; Paris 1901* (efsanevî kısımlar üzerinde çok durur).

Hıristiyan görüşü :

d) Prof. A. Roussel: *Le Bouddhisme primitif,* Paris 1911.

Tarihî olaylar :

a) Sir R. G. Bhandarkar (Hintli): *A Peep into the Early History of İndia,* Bombay 1930.

b) C. V. Vaidya (Hintli): *Medilval Hindu İndia,* Poona 1921.

c) V. A. Smith: *Early History of İndia,* Oxford 1924.

d) Louis de La Vallée *Poussin: L'İnde aux Temps des Mauryas et des Barbares, Grecs, Scythes, Parthes et Yue-Tchi* (yazar bu konular üzerindeki münakaşalara biteviye işaret etmekle birlikte bunların ayrıntılarına girmemekte ve pek nadiren hüküm vermektedir), Paris, 1930.

e) L. de La Valée *Poussin: Dynasties et Histoire de L'İnde depuis Kanişka jusqu'aux İnvasions müslümanes,* Paris,

1935 (Bu ve bundan önceki eser: "Histoire du monde„ adlı zincirin VI (1) ve VI (2) cildlerini teşkil eder).

f) *The Cambridge History of India c. I ve II.* (II inci cilt daha çıkmamıştır; C. I, Cambridge 1922.

g) P. Masson-Oursel, H. de Willman-*Grabowska, Ph.* Stern: *L'Inde Antique et la Civilisation Indienne* (Evolution de l'Humanité c. XXVI), Paris 1933.

h) *The Cambridge Shorter History of India,* Cambridge 1934.

i) Prof. Walter Ruben: *Eski Hint tarihi* (Türkçe); daha çok mitolojik, felsefî ve kültürel kısımlar üzerinde durur. Bu yönlerde Türk acunu ile ilgi çeken karşılaştırmaları da kapsar, Ankara 1944.

j) Prof. W. Ruben: *Hint Dramının menşelerine dair,* Belleten 14-15; 1940.

k) Sir H. M. Elliot and Prof. John Dowson: *The History of India as told by its Own Historians,* (8 cilt), London 1867 - 1877.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MÜSLÜMAN TÜRKLERİN HİNDİSTAN'A GİRMESİ

GAZNE DEVLETİ

I. Kuruluş ve ilk yıllar

Müslüman Türkler Hindistan'a, Gazne devletinin Güneye doğru büyümesiyle girmiş ve yerleşmişlerdir.

Bu devletin kurucusu Alptekin'dir, kendisi Saman oğlu padişahlarından İsmail oğlu Ahmed'in kulu olup beş Saman oğlu padişahı devrinde gitgide yükselip ün kazanmış ve devletin en büyük adamı olmuştur. 961 başındanberi Horasan valisidir (daha doğrusu başkomutan). Saman oğlu padişahı Abdülmelik ölünce (961 sonbaharı), Alptekin'in öğütlerine karşın olarak tahta çıkarılan küçük yaştaki oğlu Mansur, bu yüzden Alptekin'e kin bağlar ve 6 yıl kadar sonra onu Buhara'ya çağırtınca, öldürtülmekten çekinen Alptekin kendi merkezi Nişapur'dan çıkarsa da başkent Buhara'ya gideceği yerde Belh'e gider, orada Mansurca üzerine yollanılan bir kuvveti bozar, Güneye iner ve Gazne'yi kuşatıp alır; o sırada bu kentin Saman oğulları devleti içlnde olup olmadığı pek belli değildir, Alptekin orayı Lavik adında birinden almıştır.

Mansur, Alptekin'e karşı bir sefer daha yaparsa da gönderdiği ordu yine bozulur ve Gazne'de müstakil fakat küçücük yeni bir Müslüman - Türk devleti kurulmuş olur; çok geçmeden Alptekin ölür.

İşbu yeni devletin Hindular'la birçok çarpışması vardır; kendi küçüklüğü ve komşularının tehdidi dolayısiyle Alptekin'in ölümünden sonra korunmak için Saman oğlu devletinin egemenliğini kabul eder.

Alptekin'in ölümiyle onun damadı Sevüktekin'in Gazne emîri olması arasındaki olaylar ve birçok tarihler pek açık olarak belli olmamakta, ancak karışık bir devir geçtiği anlaşımaktadır. Alptekin'den sonra sıra ile oğlu İshak, Belkatekin

ve Piri adında üç kişi devletin başına geçer ve 20-4-977[1] de Hindular'a karşı kazandığı önemli bir başarı üzerine Sevüktekin, sevilmiyen Piri'nin yerine emîr seçilir.

II. Sevüktekin (977-997)

Gazne beyliğini büyük devlet yapan bu kişidir. Ancak o, son günlerine kadar Saman oğlu padişahı 2 inci Nuh'a bağlı kalacak, onun çöken devletini ayakta tutmak ve korumak karşılığı olarak en önemli yerlerin valiliğini (gerçekten kesin eğemenliğini) kendisine ve oğlu Mahmud'a sağlıyacak ve gitgide Saman oğlu devleti içinde sözü geçen başlıca ve hattâ tek uzkişi olacaktır.

İlk devre Sevüktekin 977'de Gazne ve dolaylarının emîri olduktan sonra ilk savaşını Büst için yapar[2]. Ora hâkimi Toğan ile Bay Tuz adında biri arasındaki çarpışmalar ve Sevüktekin'in bunlara karışması sonucu olarak, kent ve bölge kendisinde kalır.

Bundan sonra Sevüktekin, Kusdar[3] kent ve ülkesine de egemen olur.

Böylece batıda durumunu sağlamlaştıran Sevüktekin, Hindular'a[4] karşı döner ve onların ülkelerine akınlar yapar.

Önemli ilk akınının 986-7'de olduğu tahmin edilir. Karşılaştığı Hindu hükümdarına El-Utbi, "Hindistan hükümdarı Caypal„ demektedir. Bu kişinin Kâbil'deki Kuşan Türk hanedanını (Türk Şahi'ler) devirip onun yerine geçen Brahman hanedanına (Hindu Şahi'ler) mensup olduğu El-Birunî'den açıkça anlaşılmaktadır.

[1] Bu tarih üzerinde ihtilâf vardır; Tabakat-ı Nasırî'dekini aldık (cuma, 27 şaban 366)

[2] Kandahar'ın 130 km. kadar Batısında, Hilmend ve Ergandap sularının birleştikleri noktada.

[3] Şimdiki Belücistan'ın merkezi olan Kelat'ın 185 km. kadar Güneyinde; Yakut (9 uncu yüzyıl), işbu bölgeye Turan demektedir.

[4] El-Utbi'deki «Hindistan» sözünü «Hindular'ın elindeki yerler» anlamında almak ve bunun Kâbil'i ve onun Doğusundaki bölgeleri de kapsıyor saymak doğru olur düşüncesindeyiz.

Olayların gelişmesinden bu kişinin Pencab'ın önemli bir kısmına, Sint ırmağının yukarı ovasına, Kâbil ile onun doğusundaki dağlık bölgeye egemen olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu devletin büyüklüğü üzerinde tartışmalar vardır ve bazıları, ezcümle sir V. A. Smith (s. 396), onun devletini Sütlec ırmağının epey Güneyine taşmış gösterir.

Sevüktekin'in bu akınlarından öç almak amaciyle Caypal, iki yıl sonra Gazne üzerine yürür, devletinin büyüklüğü, kalabalığı ve zenginliğine bakılınca Sevüktekin'den çok güçlü bir hükümdar olması gerekir.

Savaşta kesin sonuçlar verecek çarpışmalar olmaz; olaylardan öyle anlaşılıyor ki kışın girmesi veya yaklaşması üzerine, ordusu çoğunluk bakımından sıcak ülkelerden toplanmış olan ve dolayısiyle Kâbil - Gazne yüksek dağlık bölgesinin soğuklarına güç dayanabilecek bir durumda bulunan Caypal, kovalanmadan çekilebilmek için bir anlaşma arar. Bunu El-Utbi, efsanevî bir biçimde anlatmaktadır; ona göre, Hindu ordusunun gerisinde bir pınara pislik konulunca fırtına çıkmış, havalar soğumuş ve Hindular orada kalamaz olmuşlar.

Her ne ise Caypal, Sevüktekin'e adam göndererek barış diler ve, yine El-Utbi'ye göre, her ne isterse vereceğini söyletir. Savaş sırasında çok büyük yararlıklar göstermiş olan büyük oğlu Mahmud'un karşınlığına rağmen Sevüktekin barışa razı olur.

Buna başlıca sebep olarak El-Utbi şu yönü göstermektedir: Caypal eğer sıkıştırılacak olursa, Racput geleneklerine göre, askerleriyle birlikte herşeyini yaktıktan sonra kendini öldüreceğini bildirmiş (buna "cevher„ derler); bu yapılırsa birşey kazanmıyacağını düşünen Sevüktekin işi buraya kadar götürmek istemez ve şu esaslara göre bir anlaşma yapar:

1. Caypal bir milyon dirhemi şahi[1] ve 50 fil verecek.

2. Hint ülkesinin göbeğinde birkaç kent ve kurganı Sevüktekin'e bırakacak;

3. Bu yapılıncaya kadar soyundan ve başbuğlarından birkaç kişi tutak (rehine) olarak Sevüktekin'in yanında kalacak;

4. Verilecek kent ve kurganları almak için Sevüktekin'in adamları Caypal'la birlikte gidecek.

[1] 2 gr., 97 ağırlığında gümüş para.

Ancak Caypal çekilir çekilmez, Sevüktekin'in bu adamlarını kendi tutaklarının karşılığı olarak yakalar ve anlaşmay[1] bozar. Bunu öğrenince Sevüktekin, yeniden savaş açar ve Lamgan [1] bölgesinden de ileri gider; birçok yerleri alır, birçoklarını da yağma ettirir (988 - 9).

Bunun üzerine Caypal birçok Hindu racası ile bağlaşır; bunlar arasında daha önce anılmış olan Kanavc'ın Gücar hükümdarlarından Racyapala ve Cecakabukiti'deki Çandel hanedanı hükümdarlarından Ganda da vardır. Bağlaşıklar birçok fil ve pek kalabalık bir ordu ile Sevüktekin'e karşı yürürler. Karşılaşma Kuram veya Kurma dere ovasında (Gazne'nin Güneyinde) olur.

Türk ordusundan ölçüsüz olarak daha kalabalık bulunan bu ordu karşısında Sevüktekin'in kullandığı tabiye pek çok Türk - Hintli vuruşmalarında kullanılacağı için El-Utbi'deki tafsilâtı aşağıya koyduk; Sevüktekin şu yolda bir buyruk verir:

"Seçme iş erlerinden, önce, 500 kişi saldırsın, bunlar görevlerini gerektiği gibi yapınca çekilsinler, yerlerine 2 inci 500 kişi geçsin ve onlar da bu yolda davransınlar; savaş yiğitleri emîr Nasır-üd-Din'in [2] (Sevüktekin) bu buyruğuna uydular ve böylece davrandılar; böylelikle düşman hırpalanmış oldu; düşman iyice hırpalandıktan sonra emîr Nasır-üd-Din buyurdu ve bütün ordu birden saldırdı, düşmanı fena halde bozdular, birçoklarını kılıçtan geçirdiler....„

Bu usul şu esasa daynanmaktadır: Türk savaşçıları ve atları genel olarak Hintliler'den daha güçlü, daha dayanıklı, daha iyi yetiştirilmiştirler ve daha çevik ve çabukturlar; silâhlarını daha iyi kullanmakta ve ok atınca hem daha iyi nişan almakta, hem de okları daha uzağa gitmektedir; ve Türkler bunu atlarını dörtnal sürürken de yapabilmektedirler. Komuta daha üstündür ve ordu vuruşmanın sonlarına kadar başbuğlarının elinde ve buyruğu altında kalmaktadır. Dolayısiyle ufak bir Türk kütlesi Hintlilere saldırınca arada istediği mesafeyi muhafaza edebilmekte,onlara kendisinin uğradığından pek büyük ölçüde kayıplar verdirebilmekte ve istediği anda vuruşmayı

[1] Kâbil'in 100 km. kadar Doğusu.
[2] Sevüktekin'e daha sonra verilmiş olan ünvan.

kesip sıyrılabilmektedir. Böylelikle Hintli ordusu yıpratılıp mâneviyatı sarsıldıktan ve savaş nizamı bozulduktan sonra toplu bir saldırı ile o, ezilmektedir. Sevüktekin, Caypal ve bağlaşıkların ordusunu tamamiyle ezer.

Bu savaşın sonucu olarak Gazne'nin Doğu ve Kuzeyinde bulunan dağlık bölgenin en önemli kısımları Kâbil, Lamgan, Celalâbat v. s. Müslüman Türklerin eline geçmiş bulunur (991).

Bundan sonra Kalaç Türkleri [1] ile Afganlar Sevüktekin'in buyruğu altına girerler.

Tabakat-ı Nasırî'ye göre, Sevüktekin, Bamyan [2], Toharistan [3] ve Gur [4] bölgelerini de ele geçirir.

Sevüktekin'in beyliğinin işbu ilk devresindeki olaylar şöyle toplanabilir.

Şimdiki Afganistan'ın ve şimdiki Belücistan'ın önemli veya büyükcene kısımları onun eline geçmiştir. Hindular'dan epey ülke, ganimet ve para alınmıştır ve " Gazilik „ onuru kazanılmıştır; bu para ile eskisinden daha büyük ölçüde Türk askeri getirtmek mümkün olmaktadır. Bundan başka Sevüktekin'in buyruğu altına girmiş olan Kalaç Türkleriyle Afganlar gibi iki çok vuruşkan kütle de birer önemli asker kaynağıdır.

Başarılariyle sağlamış olduğu bu güc âmillerine dayanarak ve Kuzeydeki Türk ve İslâm acunu'nun durumundan istifade ederek Sevüktekin başına geçtiği sırada küçücük bir beylik olan Gazne Türk beyliğini kocaman bir devlet yapacaktır.

Hindukuş Kuzeyindeki durum

Sevüktekin Gazne beyliğini böylece büyütür, berkitir ve zenginleştirirken, Kuzeyde onun eğemeni sayılan Saman oğulları devleti çökme ve dağılma yolunu tutmuş bulunuyordu; bu devlet yıkılmadan önce son bir destek olarak Gazne beyliğine dayanıp onun

[1] O sırada bunların nerede oturdukları pek belli değildir, ancak Hindukuş'un Güneyindedirler. $2\,^1/_2$ yüzyıl sonra yazılmış olan Tabakat-ı Nasırî bunların Gur ve Germsir'de (Kandahar dolayları) oturduklarını yazar.

[2] Kâbil-Belh yolu üzerinde ünlü boğaz.

[3] Belh'le Badahşan arasındaki dağlık bölge.

[4] Gur'un birçok okunuşu vardır, burada «vavı marufla mur vezninde» diyen Burhan-ı Katı'daki okuyuşu aldık. Herat'ın Doğusundaki dağlık bölgedir. Buranın Sevüktekin'e tâbi olduğu bizce şüphelidir.

yardımiyle ayakta durmaya çalışacaksa da bu tedbir onu ancak birkaç yıl fazla yaşatabilecektir.

Kuzeydeki durumu şöylece toplayabiliriz :

Bağdat'ta Abbasî Halifesi Tayı' İran ve Irak'ın bir kısmına eğemen olan Büveyh oğulları'nın (Al-ı-Büveyh) elinde bir kukladır. 984'denberi bu hanedanın başında bulunan Fahrüd-devle ile onun yeğeni Fars emîri Şerefüd-Devle Ebul Fevaris'in (meşhur Azdüd-Devle'nin oğlu) arası açıktır ; bunlardan herbiri Saman oğullarına ait Horasan'da valilik etmek istiyen iki beyden birini desteklemetedir; birincisi, Ebul Abbas Taş'ı ve ikincisi, Simcur oğlu Ebul-Hüseyin'i tutmaktadır; Saman oğlu padişahı Nuh da bu ikincisini istemektedir. Bir sürü çarpışmadan sonra Horasan Simcur oğlunda kalır, ve o, 377'de (987-8) ölünce yerine oğlu Ebu Ali Muhammed Simcur oğlu geçer. Nuh, onunla Herat valisi Faik'in (Faik-ül-Hassa diye ünlüdür) arasını bozar ve bu iki beğini biribiriyle çarpıştırır; Simcur oğlu, Faik'i bozduktan sonra devletin gerçek eğemeni olur, Buhara'ya hiç para yollamaz ve devletle tek bağı hutbe ve parada Nuh'un adının bulunmasından ibaret kalır.

Bundan sonra Simcur oğlu Doğu Türkistan'a eğemen olan Hanlı veya Karahanlı'lardan Boğra Hanla gizlice bağdaşıp onunla Saman oğlu devletini paylaşmak üzere bir anlaşma yapar; Ceyhun, Simcur oğullariyle Hanlılar arasında sınır olacaktır.

Bu sıralarda Büveyh oğullarından Baha-üd-Devle, 991'de Bağdat'taki Abbasî Halifesi Tayı'i hal ve hapseder ve yerine El Kadiri - Billâh'ı geçirir. Nuh ise bu değişikliği tanımaz ve hutbeyi Tayı' adına okutmakta devam eder.

Simcur oğlunu ve Nuh'un daha birçok bey'ini kandırıp kazanmış olan Boğra Han, Saman oğlu devletine saldırıp yene yene işbu devletin başkenti olan Buhara'yı alır (mayıs 992). Ancak Boğra Han'ın, Ceyhun'un solunda bulunan Belh'e kendi tarafına geçmiş olan Faik'i göndermesi üzerine Han'ın aradaki bağlaşmayı bozduğuna ve Ceyhun'un sol kıyısındaki ülkelere de gözdiktiğine hükmeden Simcur oğlu, Nuh'a yardım etmek üzere Nişapur'dan Merv'e gelir; o sırada hastalanan Boğra Han, Buhara'dan çekilir ve az sonra ölür.

Böylelikle Nuh yeniden Buhara'yı ele geçirmiş olur, gerçektense Simcur oğlu'nun elinde bir kukladır ve Faik'le birleşmiş olan bu kişi Nuh'dan Buhara'yı da almağa hazırlanmaktadır.

Bu zor durumda Nuh, Sevüktekin'e başvurup ondan yardım ister.

Sevüktekin'in Horasan'ı ele geçirmesi

Nuh'un bu dileği üzerine Gazne Türk beyliği, Türk ve İslâm acununun genel siyasası içine dalmış bulunur.

Nuh ve Sevüktekin daha önce Kiş (Keş) [1] de görüştükten sonra ordulariyle Horasan'a girerler; Simcur oğlu, kendisini padişahla barıştırmasını Sevüktekin'den diler; Nuh, üç taksitte 15 milyon dirhem vermesi ve bundan böyle her buyruğu yerine getirmesi şartiyle Simcur oğlunu affa ve onu Horasan valiliğinde bırakmaya razı olursa da, El-Utbi'ye göre, Simcur oğlu'nun yanındaki bazı gençler bu şartları ağır ve alçaltıcı bulurlar ve Sevüktekin'in elçisine karşı kötü davranırlar; dolayısiyle işin savaşla çözülenmesi gerekir.

Vuruşma sonucunda Simcur oğlu ordusu bozulur (993 veya 994).

Bu vuruşma Sevüktekin ve oğlu Mahmud'un durumunu çok yükseltir ve Gazne devletini, yine Saman oğulları devletine sözde bağımlı olmak üzere, bir büyük devlet ve gerçeten Saman oğlu devletinin eğemeni yapar. Nuh, Sevüktekin'e Nasır-üd-Din ved-Dünya [2] ve Mahmud'a Seyf-üd-Devle [3] unvanlarını verir ve Mahmud'u Horasan valisi ve gelenek olduğu gibi Emir-Leeşker yani başkomutan yapar.

Simcur oğlu ile Faik'in 995'de Horasan'ı geri alma denemeleri onların büsbütün bozulmasiyle sonuçlanır.

[1] Bugünkü Şehri Sebz (Türkistan).

[2] Din ve dünyanın yardımcısı.

[3] Devletin kılıcı.

Nuh'un Hanlı'lara [1] karşı Sevüktekin'den yardım istemesi

Seyhun dolaylarının ve daha ötedeki Türk illerinin başlıca eğemeni olan İlek Han, 996 yılında, Saman oğulları ülkesine saldırmaya koyulunca Nuh, tek güclü adamı olan Sevüktekin'i yardımına çağırır. O sırada Ceyhun'un Güneyindeki yerlerle Horasan şu veya bu adla Sevüktekin'dedir, Herat kardeşi Boğracık'ta, Horasan oğlu Mahmut'tadır; kendisi de çokluk Belh'de oturmaktadır.

İlek Han, Sevüktekin'in Nuh'a yardım edeceğini öğrenince, ona elçiler yollayıp şunları dedirtir:

Siz Hint, ben de Türk kâfirlerine (yani daha müslüman olmamış olan Türklere) karşı "Cihat„ etmekteyiz, dolayısiyle aramızda dinî kardeşlik vardır. Nuh ise ortamızdaki koca ülkenin gelirlerini çalgıcılara, türkücülere ve kendisini eylendirenlere veredurmaktadır; onun İslâma ve İslâm sınırlarının korunulması işine bir yardımı dokunmamaktadır; aramızda vuruşacağımıza onu ortadan kaldırıp "Cihat„ la uğraşalım.

Sevüktekin ise, eski hukuku ve Saman oğlu hanedanının islâmiyete daha önceleri etmiş olduğu hizmetleri ileri sürerek Nuh'u korumak yolunda verdiği sözden dönmiyeceği karşılığında bulunur ve her iki yan savaş hazırlıklarına devam eder.

Sevüktekin, ordusunu Ceyhun'un Kuzeyine geçirdikten sonra, Nuh'u ordugâhına çağırırsa da Nuh'un veziri, oraya giderse, güc, çalım ve her yönden Sevüktekin'den aşağı bir durumda görüneceğinden küçük düşeceğini söyler ve onu gitmekten alıkoyar. Buna kızan Sevüktekin, oğlu Mahmud'u 20,000 atlı ile Buhara'ya yollayıp Nuh'u getirmesini buyurur ve Mahmut'la birlikte Saman oğulları devleti için yeni bir vezir gönderir. Nuh Gazne beyinin ordugâhına gitmezse de, Sevüktekin'in yolladığı adamı vezir yapar ve Sevüktekin'ce sevilmiyen birçok adamlarını, birlikte götürmesi için, Mahmud'a teslim eder.

İlek Han'la Sevüktekin, çarpışmadan bir barışa varırlar; Katvan çölü (Semerkand'ın Doğu - Kuzeyi) Hanlı ve Saman oğlu devletleri arasında sınır olur. İlek Han'ın dileği üzerine Faik-

[1] Doğu Türkistan'a eğemen olan bu devlete Doğuda yazılmış eski tarihlerde Devlet-i Haniye ve Haniyun denilmektedir; Batı tarihçileri «Karahanides» (Karahanlılar) tâbirini kullanırlar.

ül-Hassa Semerkant valiliğine getirilir; yani o orada, sözde Nuh'a bağımlı olacaksa da, İlek Han'a dayanacağından gerçekten bağımsız kalacak ve az da olsa İlek Han'a uymak zorunda bulunacaktır.

Bu olaylar Sevüktekin'in Saman oğlu devletinin gerçekten egemeni olduğunu göstermiştir; onun adına andlaşmalar yapmakta, vezir ve valiler seçmektedir, dolayısiyle artık göründüğünden tersine olarak Saman oğlu devleti Gazne devletine bağımlı bulunmaktadır.

Sevüktekin'in Büveyh oğlu padişahlarından Fahrüd-Devle ile arası kâh iyi, kâh bozuktur; Simcur oğullarının bazıları işbu Fahrüd-Devle'nin yanına sığınmış bulunmaktadır.

Gazne, Saman oğlu, Hanlı ve Büveyh oğulları devletlerinin durumu böyle iken, sıra ile Nuh (22-7-997), Sevüktekin ağustos 997), Fahrüd-Devle ve Harezmşah Me'mun (bu sonuncusu öldürülür) arka arkaya ölürler ve yukardaki durum bozulur.

Sevüktekin'in iki oğlu arasında saltanat kavgası

Sevüktekin Belh'te hastalanmış ve Gazne'ye giderken yolda ölmüştü; bundan önce Alptekin'in kızından olmuş olan ikinci oğlu İsmail'in kendi yerine geçirilmesini beylerine söylemiş, onlar da bunu yapmışlardı.

İsmail gevşek bir adam olduğundan ve ağabeyi Mahmud'un hem iktidar hem de ününden korktuğundan askerî ve bazı beyleri çok şımartır ve biat parası diye ve daha başka adlarla devlet hazinesini boş bırakacak derecede biteviye para ve armağan dağıtmaya koyulur.

El-Utbi'ye göre, Nişapur'da bulunan Mahmut ona şu yolda haber yollar:

Seni çok severim, ancak sen bu işin ehli değilsin, babamın vasiyeti benim uzakta olmam dolayısiyle ve ordu ve ülkede kargaşalık çıkmasın diye yapılmıştır. Babamdan kalan maldan payımı ve Gazne'yi kendim için isterim; sana da istersen Belh, istersen de Horasan valiliğini başkomutanlıkla birlikte veririm.

İsmail anlaşmaya yanaşmayınca Mahmut işi yeni Saman oğlu padişahı Mansur'a yazar ve Gazne üzerine yürüyüp İs-

mail'i yener ve ele geçirir. Önce onu serbest bırakırsa da, onun bir suyikastinden şüphelenmesi üzerine onu, her türlü rahatını sağlıyarak bir kurganda hapseder.

III. Mahmud (998 - 1030)

Mahmut, zamanının en büyük ve güçlü hükümdarı olacaktır, bundan başka İslâm acununda sönmüş gibi olan "Cihad„ı canlandıracaktır; siyasal ve askerî dehası ve şahsî kahramanlığı ile pek büyük başarılar elde edecek, efsanevî bir ün kazanacak[1] ve Hint seferlerinde edindiği pek büyük servetler sayesinde bu ününü daha çok yayacak ve berkitecektir.

Mahmud'un tahta çıktığı andaki durum

Sevüktekin'in ölmesiyle Mahmud'un tahta çıkması arasında 8 ay kadar geçer (997 yazı, 998 ilkbaharı), Mahmud'un kardeşiyle uğraştığı bu devirde Saman oğlu devleti içinde olan bitenleri gözden geçirelim.

Yeni Saman oğlu padişahı Ebul-Haris Mansur görgüsüz ve anlayışsızdır. Mansur'un adamlarının da kışkırtmasiyle İlek Han, Semerkant kapılarına kadar gelip Faik-ül-Hassa'yı Buhara üzerine yollar; Mansur da Ceyhun'un soluna kaçar; ancak Faik, Buhara'ya yerleşince Mansur'a kendisine bağımlı olduğunu bildirerek onu geri çağırır, o da gelip yeniden tahtına oturur[2] ve Baş Hacip Beytüzen'i[3] Horasan valisi ve sipehsalar yapar; o da, Mahmud'un, kendi kardeşi İsmail ile uğraşmak için Gazne'ye gitmiş bulunmasından istifade ederek Nişapur'a yerleşir.

Yeni Büveyh oğlu padişahı Mecd-üd-Devle'dir, eski Horasan valisi Simcur oğlu Ebu Ali'nin kardeşi Ebul-Kasım onun

[1] Tabakat-ı Nasırî'ye göre 361 yılının aşure gecesinde doğar (1/2-11-971); doğuşundan bir saat kadar önce babası Sevüktekin bir rüyada odasındaki mangaldan bir ağaç çıktığını ve büyüye büyüye bütün dünyayı gölgelendirdiğini görür; yine bu gece Sint ırmağı üzerindeki Veyhand'da bulunan ünlü Hindu mâbedi yıkılır.

[2] Bunları yazan El-Utbi, İlek Han'ın bu işe neden ses çıkarmadığını yazmamaktadır.

[3] Bu adı Batı tarihçileri türlü biçimde okumuşlardır, yukarıdaki okuyuş «Tarih-i Güzide» deki harekeleyişe göredir (s. 387).

maiyetinde Cürcan'dadır; Faik'in kışkırtmasiyle Ebul-Kasım, Horasan valiliğinin Simcur oğullarına ait olduğunu ileri sürerek işbu ülkeye girer. Beytüzen'le birkaç çarpışmadan sonra aralarında paylaşma esası üzerinde bir anlaşmaya varılır.

Yine bu kargaşalıklar sırasında Seyistan hükümdarı Halef (bir zamanlar sözde Saman oğullarına bağımlı idi) de Horasan'a girip oradan bir parça koparır.

Dolayısiyle Mahmud'un kardeşiyle uğraştığı aylar içinde kendi vilâyeti olan Horasan, üç kişi arasında paylaşılmış bulunur. Yeni Saman oğlu padişahı Mansur da, babası gibi, bir kukladan başka birşey değildir.

Mahmud'un Doğu-İslam acununun genel siyasasına karışması

Mahmut kardeşiyle işini bitirince Belh'e gelir ve Mansur'a elçi yollayıp şunları dedirtir: Babam devletinizin koruyucusu ve bekçisi idi, bu işi şimdi ben görmeğe hazırım. Buna karşılık olarak Mansur, Mahmud'a Belh, Herat, Termiz ve Büst vilâyetlerinin menşurlarını yollar ve Nişapur'u (Horasan) nasılsa Beytüzen'e vermiş olduğundan orasını ondan alamıyacağını bildirir.

Mahmut da elçisi ile şu karşılığı yollar (El-Utbi'ye göre):

"Gerek babamın, gerek benim tahtınıza olan hizmetimizin hukuku sabittir; düşmanların ifsat ve hilesiyle o hukuk ziya'a uğratılmamalıdır; ötedenberi Horasan işlerini güzelcene görmüş ve Horasan sipehsalarlığını hakkiyle yapmış olduğuma güveniniz ortadan kalkmamalıdır„.

Mansur, Buhara'ya gelen Mahmud'un elçisini kendine vezir yapar; o da bunu kabul etmekle, yani Mahmud'un hizmetinden çıkmakla, aradaki müzakere kesilmiş bulunur. Bunun üzerine Mahmut ordusiyle Horasan'a girer ve Beytüzen Buhara'dan yardım ister; Mansur ordusiyle onun yardımına gelince, Mahmut meşru tabi'ine karşı savaşmak ve Saman oğlu devletini kendisi yıkmış olmak istemez ve Nişapur yolundan sapıp Merv köylerinden Zagol (?) köprüsüne gelir ve oraya konar[1].

[1] El-Utbi'ye ve bu kısmı çok kısa ve dumanlı olan Gerdizî'ye göredir. İbnül-Esir (c. IX, s. 98) bu olayları Mahmud'un önce Nişapur'u lamasından sonraya koyar.

O sırada Beytüzen'le Faik, Mansur'dan yeter saygı görmediklerinden (El-Utbi), veya onun Mahmut'la anlaşıp kendilerini ona teslim etmesinden korktuklarından [1] (Beyhaki), Mansur'u bir kurnazlıkla bir toplantıya çağırır, orada onu yakalayıp gözlerine mil çektirir ve çocuk olan küçük kardeşi Abdül-Melik'i tahta çıkarırlar (2-2-999).

Artık Mahmud'u savaştan alıkoyacak birşey kalmamıştı, o Merv'e gelir; karşı takım da küçük padişahı alarak onun üzerine yürür ve bir anlaşma denemesinden sonra kesin vuruşma olur, Mahmut yener (16-5-999) ve Horasan onda kalır.

İbn-ül Esire göre,[2] bu vuruşmadan sonra Âl-i-Ferigun (Cüzcanan derebeyi) gibi bütün Horasan derebeyleri ittifakla Mahmud'a itaat ederler.

Gazne devletinin resmen bağımsız olması

Bu zaferden sonra Mahmut, olan bitenleri Bağdat Halifesi El-Kadir Billâh'a yazar ve hutbeyi onun adına okutur; halbuki o ana kadar Saman oğulları hutbeyi sekiz yıl önce hal' ve hapsedilmiş olan eski Halife Tayı' adına okutagelmekte idiler.

Bunun üzerine minnettar olan El-Kadir Billâh, Mahmud'a çok değerli bir hilâtla birlikte, onu, ele geçirmiş olduğu yerlerin hükümdarı tanıyan bir menşur yollar ve ona Emin-ül-Mille ve Yemin-üd-Devle [3] ünvanlarını verir.

Gazne devletinin resmî bağımsızlığı bu andan başlar (999 sonları); ona bazen Devleti-Yeminiye denilmesi de bu yüzdendir. Bu hilât, menşur ve ünvanları aldıktan sonra Mahmut, El-Utbi'ye göre, "Din-i İslâma yardım etmek, İslâm düşmanlarını söküp atmak amaciyle her yıl "Gaza„ için Hindistan'a gitmeyi kendi nefsine farz kıldı„ [4].

Bundan böyle Mahmut, bazı istisnalarla, Halife ile hep iyi geçinecek ve hem İslâmın ve hem de sünnîliğin kahramanlığını üzerine alacaktır. Genel olarak denilebilir ki, babası Sevükte-

[1] Beyhakî s. 803. [2] C. IX, s. 103. [3] Devletin sağ eli.

[4] İbnül-Esir c. IX, s. 120'de (392 hicrî), Mahmud'un bir Hint seferini Müslümanlarla yaptığı savaşların «Kefareti» diye gösterir.

kin'in Saman oğullarına karşı takındığı durumu o, Abbasî Halifesine karşı takınacaktır. Meselâ iki yıl sonra, 1001'de eski Halife El-Vasık-ı-Billâh ibni Mu'tezil'in (842 - 847) soyundan olduğunu ileri süren ve İlek Han tarafından korunulan Abdullah ibni Osman-el-Vasıkî adında biri Horasan'da görününce Mahmut onu yakalatıp ölünceye kadar hapsettirecektir.

Saman oğulları devletinin ortadan kalkması

Buhara'da olup bitenlere dönelim.

Merv'de Mahmut tarafından bozulmuş olan küçük padişah Abdül-Melik'in beyleri yeniden savaş hazırlıkları yapadururlarken İlek Han, Buhara üzerine yürür, oraya girer (23-10-999) Abdül-Melik'i ve bütün soy sopunu yakalattırır ve Saman oğulları devletini sona erdirir.

Çok geçmeden Abdül-Melik'in İsmail adında bir kardeşi, İlek Han'ın elinden kaçıp onu epey ve Mahmud'u daha az ölçüde uğraştıracak, bir zamanlar Buhara ve Nişapur'u bile alacak ve bu gaile 1004 sonu veya 1005 başında onun ölmesiyle sona erecektir; İlek Han'la Mahmud'un dostlukları da onun ölümünden az sonra yok olacaktır.

Saman oğulları devletinin ortadan kalkmasiyle İlek Han'la Mahmud'un ülkeleri bitişik olur, Ceyhun arada sınırdır; bu işte asıl kazanan İlek Han idi; çünkü O, Semerkant ve Buhara'yı ele geçirmişti, halbuki Sevüktekin, ismen Saman oğullarına bağımlı olmakla birlikte, gerçekten onların koruyucu ve egemeni olduğu için sözü Buhara, Semerkant vesairede de geçmekte idi.

Başta İlek Han'la Mahmut dost geçinecekler ve Mahmut, İlek Han'ın kızını alacaktır (1000 ortaları). Saman oğlu İsmail gailesinin bunda tesiri olmuş olmalıdır; İsmail'in ölümünden iki yıl geçmeden aralarında sözde Horasan, fakat gerçekten Doğu İslâm acununun egemenliği için savaş olacak ve Hindistan'ın serveti ve Mahmud'un dehası, üstünlüğü Gazne devletine sağlıyacaktır.

Mahmud'un Seyistan'ı alması

Mahmut, kardeşiyle savaşını bitirdikten sonra, Horasan için Saman oğullarının beyleriyle çarpıştığı gibi, işbu ülkeden bir parça koparmış olan Seyistan hükümdarı Halef ile de uğraşmış ve bir sürü

vuruşmadan sonra (Mahmud'un amcası Borğracık bunların birinde ölür) Halef yenilmişti; o, kâh Mahmud'a bağımlı, kâh ona karşı ayaklanmış bir durumda olarak 1002 yılına kadar kargaşalıklar çıkaracak ve bu tarihte ona teslim olup 1009'da ölecektir. Seyistan 1003'de vakî bir ayaklanmadan sonra kesin olarak Mahmud'un ülkelerine katılır.

İlk Hint seferi: Pencab'a karşı Mahmud'un, bağımsızlığı Halifece tanınınca, her yıl "Gaza„ yapmak için ant içmiş olduğunu yukarda görmüştük. Buna uygun olarak 1000 yılının sonbaharında Kâbil'in Doğusunda Hinduların elinde bulunan birkaç kurganı aldıktan sonra 1001 yılında Hindistan düzlüğüne ilk seferini yapar ve babası Sevüktekin'in savaşmış olduğu Caypal'a karşı yürür. Onun devletinin merkezi veya merkezlerinden biri Veyhand'dır [1] (adı Ohind ve Und diye de geçer).

Caypal, Sevüktekin'e yenildikten sonra devletini Güneye belki Bias ırmağının ötelerine kadar genişletmiş, yani hemen bütün Pencab'a egemen olmuştu. Bu yerleri alan ordunun başında, ilerde adı geçecek olan Caypal'ın oğlu Anandapal bulunmuştur.

Mahmut 1001 sonbaharında, büyük sıcaklar ve yağmurlar sona erdikten sonra Hindistan düzlüğüne iner ve Pişaver dolaylarına konar. Caypal'ın yaklaştığını duyunca 10.000 seçme atlı ile ona karşı yürür ve onun geriden gelen kuvvetlerinin yetişmesine vakit bırakmadan ona saldırır; bununla birlikte Hindu ordusu Türk ordusundan çok kalabalıktır (12.000 atlı, 30.000 yaya, 300 fil); Hindu ordusu tamamiyle ezilir, Caypal soy, sop ve komutanlarından birçok kişi ile tutsak olur, Türk ordusunun eline çok büyük servet geçer; yalnız Caypal'ın boynundaki bir gerdanlık 200.000 altın değerinde idi, o devirde âdet olduğu gibi Gazne'ye 500.000 kadar tutsak götürülür. Mahmut, Caypal'ın kendi ülkesine dönmesini ister, tâki uyrukları (teb'ası) onu ezik ve alçaltılmış bir durumda görsün ve İslâm'ın şanı onların gözünde yükselsin; bu düşünce ile onu bir miktar para ve 50 fil karşılığında salıverirse de, o sıradaki

[1] Şimdi yokolmuş bir kent, Sind'in sağ kıyısında Etek'ten (Attok) 27-28 km. yukarda.

geleneklere göre, Müslümanların eline düşen bir hükümdar tahtında kalamıyacağı için Caypal kendini ateşe atarak öldürür ve yerine oğlu Anandapal geçer. Bu sefer üzerine Mahmut "Gazi„ ünvanını alır.

İkinci Hint seferi: Bhatiye'ye karşı

Mahmut bir müddet, daha önce anmış olduğumuz gibi, Seyistan ve Saman oğluİsmail işleriyle uğraştıktan sonra, 1004 yılının sonlarında, 2 inci Hindistan seferine girişir ve Bhatiye [1] racası Beci [2] ye karşı yürür; bu kişi tâ Sevüktekin zamanındanberi Gazne devletine kafa tutmakta idi ve onun çok berkitilmiş bir kurganı vardır.

Mahmut barış yapmış olduğu Pencap racası Anandapal'in (Caypal'ın oğlu) ülkesinden geçmemek için olacak Hindistan'a Belucistan yolu ile girer; Sint ırmağını Multan bölgesinden aşarak Bhatiye üzerine yürür; Beci veya Bacı Ray, tutmuş olduğu mevzide dört gün dayandıktan ve kazanacakmış gibi göründükten sonra dördüncü gün ordusu bozulur ve Bhatiye'ye sığınmak zorunda kalır.

Mahmut orayı kuşatınca raca dayanamam korkusiyle kaçar, kovalanır, yakalanmak üzere iken kendisini öldürür. Bhatiye'de verinir. Mahmut pek çok olca (ganimet) alır. El-Utbi'ye göre 120, Gerdizi'ye göre 280 fil de eline geçer.

Mahmut orada bir süre kalıp Baci Ray devletinin türlü yönlerini de ele geçirir, camiler yaptırır ve İslâmiyeti yaymak için hocalar tayin eder. Mahmut böylelikle o bölgeye yerleşmek istediğini göstermiş olur; bunu yapmakla Pencab'da Anandapal'ın devletini arkadan çevirmiş oluyordu.

Mahmut dönüşünde uygunsuz hava ve yağmurlar yüzünden epey zarar görür ve Multan emîri de ona karşı iyi davranmaz. 1005 yılı mayıs veya haziranda Gazne'ye dönmüş bulunur.

[1] Neresi olduğu hakkında münakaşa vardır, İslâm tarihçileri بهاطيه diye yazarlar (Firişte'de بهاطنه denilmektedir); oyların çoğu şimdiki Uc (Pencab'ın beş ırmağının birleştiği nokta yakınında) veya şimdiki Batin'da (Multan'ın doğusunda 75 inci arz dairesi üzerinde) olduğu yolundadır.

[2] İslâm yazarlarının çoğu بجيرا Firişte بجراو diye yazar; sondaki را ve راو hükümdar demek olan Ray karşılığı olarak alınırsa adı Beci, Bacı veya Bec'dir.

Üçüncü Hind seferi: Multan «Batınîlerine» karşı

Mahmut, "Batınî" olan Multan emîri Ebul-Feth Davud'a karşı kızgındı; üçüncü Hint seferini ona karşı yapar, bu iş, Abbasî Halifesine karşı da bir türlü cemile idi; O, bu sefere 1006 yılının ilkbaharında girişir, sular çok taşkın olduğundan Sind ırmağını, suların bol ve düşmanın yakın olduğu yerlerden geçmektense daha yukarıdan geçmeyi uygun bulur ve Pencap racası Anandapal'dan Multan'a geçmek üzere yol ister; o buna razı olmayınca önce onu yenip Keşmir'e kaçmak zorunda bırakır ve Multan üzerine yürür; Davut korkusundan Sint ırmağında bir adaya kaçar, Multan alınır ve Batınî'lere epey eziyet edilir.

O sıralarda İlek Han, Horasan ve Belh'e saldırır ve Mahmut çarçabuk Gazne'ye döner; giderken, Caypal'ın torunlarından olup Pişaver vuruşmasında tutsak edildikten sonra Müslüman olmuş ve Nevase Şah adını almış olan Suhpal'i Multan'da, ele geçirmiş olduğu Hindistan ülkelerinin valisi olarak bırakır.

Mahmud - İlek Han savaşı

Saman oğulları devletinin birer yarısına konarak komşu olmuş olan bu iki Türk hükümdarının dostluğu, Saman oğlu İsmail'in ölümünden sonra pek uzun sürmez; çarpışma sebebi ülke ve saire elde etmek kadar Doğu İslâm acununun az çok eğemeni olmak isteği olabilir; İlek Han'ın, Mahmud'un Hindistan'da bulduğu pek geniş büyüme ve zenginleşme alanını kıskanmış ve ona karşı Horasan'ı almayı istemiş olması da akla gelebilir. Her ne ise, Mahmut, 1006 yılının ilkbaharında, Multan seferine dalmış iken İlek Han, biri Herat, öbürü Belh üzerine iki ordu yollar, birincisinin başında Sübaşı Tekin ve ikincisininkinde Cafer Tekin vardır.

Mahmut daha önceden Tus valisi olan Arslan Cazib'e, böyle bir saldırıya uğrayacak olursa Gazne'ye, yâni Hindukuş dağlarının arkasına çekilme buyruğunu vermişti, o da öyle yapar; Belh'e giren Cafer Tekin ordusuna karşı da Hindukuş'un Bamyan ve öbür boğazları berkitilir. Böylelikle başkanı ve ana ordusu uzaklarda bulunurken çok güçlü bir düşmanın saldırısına uğramış olan Gazne devletinin aşılması çok zor dağ, geçit ve çöllerin gerisinde kuvvetlerini toplamak imkânına

malik olduğu görülür; hele ki çekildiği bölgede Kalaç Türkleri ve Afganlar gibi asker kaynağı olabilecek iki vuruşkan kütle yaşamaktadır.

Ancak bu durum İlek Han'a, Mahmud'un Hindu-Kuş kuzeyinde kalmış ve hattâ Gazne'ye çekilmiş olan Türk bey ve erlerini kendine çekmek fırsatını veriyordu, o da buna koyulur; Mahmut ise Gazne'ye yetişir yetişmez, El-Utbi'ye göre, kendi adamlarının bağlılığını berkitmek için onlara armağanlarda bulunur ve hemen Kalaç Türklerine haber yollayıp onlardan kocaman bir ordu teşkil eder, sonra Belh üzerine yürür; bu üstün kuvvet karşısında Cafer Tekin, Belh'i bırakıp Termiz üzerine çekilir; Mahmut, Belh'i geri aldıktan sonra Arslan Cazib'i Herat'ı ele geçirmiş olan Sübaşı Tekin'in yolunu kesmek için Ceyhun kenarına yollar, geçit yolunun tutulmuş olduğunu gören Sübaşı Tekin Merv'e doğru gider, o sırada yazın en sıcak günleridir, yol üzerindeki kuyular doldurulmuş yol bozulmuş ve belirsiz kılınmıştır. Bu yüzden Sübaşı Tekin Kuzey ve Doğu yolunu bırakıp Güney-Batıya sapar ve Arslan Cazip tarafından kovalanarak Sarahs yönünden Cürcan ve Dihistan'a yani Hazar denizi dolaylarına gider, oradan yine Doğuya saparak Nesa'ya[1] ve oradan Merv'e gelir ve Ceyhun'u geçip İlek Han'ın yanına gidebilir; 2-3000 km. boyunca uzanan, aylarca süren ve on binlerce atlı arasında yapılan bu kovalama sırasında Sübaşı Tekin, hemen bütün ağırlıklarını ve almış olduğu ganimetleri yollarda bırakmış ve bunların ancak bir kısmını Nesa'dan Harezm'e yollıyabilmiştir; geçtiği yollarda da birçok çarpışmalarda bulunmuştu (Bilhassa Sarahs yönünde Oğuzlar'la).

Bu kovalama yapılırken İlek Han, Sübaşı Tekin'in yükünü hafifletmek için Cafer Tekin'i yine Belh üzerine yollamış ve orayı almış ise de, Mahmut, Sübaşı Tekin'in işini bitirmeden kuvvetlerini ikiye bölmemiş ve Belh'i kendi durumuna bırakmış idi. Bu iş bittikten sonra Mahmut, Belh üzerine yeniden yürür ve Cafer Tekin yine Termiz üzerine çekilir; oralarda yapılan vuruşmalardan bahsederken Gerdizî, onun ordusundaki Türklerin Mahmut askerlerinin bir Hotan havasiyle söyledikleri Türkçe

[1] Merv'in 200 km. kadar Batısı.

bir türküyü işidince korkudan kaçışıp kendilerini suya attıklarını yazar [1].

Böylelikle Mahmut, ülkesine girmiş olan bütün düşmanları kovmuş olur (1006 sonbahar).

Bu yenilgiden sonra, El-Utbi'ye göre:

"İlek Han kederinden yerinde duramaz oldu, Hotan padişahı olan Boğra Han oğlu Kadir [2] Han'a feryatnâme gönderdi. Yalvardı, ondan yardım diledi. Fazla olarak bütün Türk oymaklarını heycana getirdi. Böylelikle Türk haşminin denizi çoşageldi. En uzak yerlerde bulunan Hakan oğulları Türkler akın akın koştular geldiler. İlek bütün Maveraünnehr'i de ayaklandırdı. Elhasıl İlek 50,000 veya fazla askerle Ceyhun'dan geçti„ [3].

Mahmut ta buna karşı, El-Utbi'ye göre: "Muhtelif Türkler'den, Kalaçlar'dan, Hintliler'den, Afganlar'dan, Oğuz oymaklarından pek çok asker topladı„.

Daha aşağıda El-Utbi, Mahmud'un ordusunun düzenlenmesini anlatırken ortada onun kardeşi Nasr, Cüzcanan valisi Ebu Nasr Feriguni ve Ebu Abdullah Tayi'in bulunduklarını ve buyrukları altında Arap, Kürt ve Hintli'lerin verildiğini yazar, kendisi de orada başbuğluk edecektir; ordunun sağ ve sol kollarının başında Altıntaş ve Arslan Cazip vardır; onların askerlerinin hangi ulustan olduklarının ayrıca belirtilmemiş oluşuna göre öbür askerlerin yani Türkler'in ve belki de Afganlar'ın oraya konulduğuna hükmolunabilir; böylelikle en vuruşkan erler kollara konulmuş demektir. Fahrettin Mübarek Şah, "Kitab-ı Adabül Harp Veş-Şecaaasında [4] ordunun ortasında saray kullarının da bulunduğunu (ki Türktürler) ve Han'lı ordusunu bozanların başlıca onlar ve filler olduğunu

[1] s. 53, cümle dumanlıdır.

[2] Divan-ı Lûgat-it-Türk, s. 364 de şöyle denilmektedir: «Kadir: Hakanların sert ve çetin olanına denir. Bundan dolayı Hakan'lı (Kara Han'lı) ulusunun Hanlarına: Kadir Han derler», dolayısiyle bu ad, arapçadaki «Kadir, kadr, kader» değildir.

[3] El-Utbi, İlek'in askerlerinden bahsederken Moğol tiplerini tarif etmektedir. Bütün islâm acununda ve birçok islâm yazarların yazılarında Türkler'in güzelliği övüle geldiğine göre İlek ordusuna birtakım Mogolun da karışmış olduğuna hükmetmek gerekir.

[4] s. 54^a - 55^a

yazar; aynı yerde İlek Han ve Mahmut orduları için şu denilmektedir:

"Sultan Yemin-üd-Devle (Mahmut) oraya geldi, onların (Türkistan Han'larının) ordusunu gördü, kendi ordusundan kalabalık idi, hepsi Türk'tü, kendi ordusu daha çok Tacik, Hindu ve başı bozuk (ba Saidan) idi ve korktu„.

Orta Asya'nın bir müddet için mukadderatını tayin edecek olan bir vuruşınada iki yanın askerini ve durumunu göstermek için bu ayrıntıları verdik. Özet olarak denilebilir ki Mahmut, Irak'tan Ceyhun'a kadar giden ülkeler ahalisinden ve Hindistan'dan asker toplamıştır, ancak ana kuvveti Türklerdir ve vuruşmanın başlıca yükü onların ve fillerin üzerinde olacaktır. İlek Han da Ceyhun'un sağ kıyısından tâ Mogolistan'a kadar giden yerlerden asker toplamıştır.

Vıruşma Ceyhun'un Güney ve Batısındaki ülkelerin karışık halkının önderliğini yapan Mahmud'un zaferiyle sonuçlanacaktır, dolayısiyle Türk ana yurdundan kalkan, Müslüman-Türk başbuğluğu altında ve, durumdan anlaşıldığına göre, başlıca Müslüman Türklerden teşekkül eden bu dalganın güney ve batıyı kaplaması bu sefer için yine Türk dehası ve yukarda sözü geçen ülkelerin koruyuculuğunu yapan Türkler yüzünden başarılamıyacaktır.

Başlıca vuruşanlar aynı ulustan oluşuna göre, Mahmud'un zaferi onun üstün komutası, filleri, üstün silâh ve âletleriyle elde edilir; Gerdizî, Mahmud'un bütün fillerin saldırtılması buyruğunu verince Türklerin (İlek Han ordusunun) yenildiğini yazar[1].

Vuruşma Belh'in 20-25 km. kuzeyinde Keter Kırında olmuştu (pazar 4-1-1008); İlek Han ordusu yenilip Ceyhun'u geçtikten sonra Mahmut, hem kış gelmiş olduğundan, hem de ordusunun çok yorgun bulunduğundan komutanlarının dileği üzerine kovalamayı durdurur; anlaşılan Mahmut, Türk ana yurdunu almak gücünü kendinde görmemektedir; o sıralarda Multan'da bırakmış olduğu Nevase Şahin (Suhpal) Hindu dinine dönmüş ve ayaklanmış olduğu haberini de alır.

[1] s. 54.

Dördüncü Hint seferi: Multan'a karşı

En kuvvetli ihtimal olarak Nevase Şah, Mahmut-İlek Han savaşının uzamasından ve bu sonuncusunun kazanacağını ummasından dolayı, 1007 yılının sonlarına doğru, ayaklanır ve Hindu dinine döner. Mahmut, kışa bakmadan dağlık bölgeyi aşar, Multan'a ulaşır ve Nevase Şah'ı (Hindu adile Suhpal) bozar; bu kişi yakın akrabasından olan Pencap racası Anandapal'ın ülkesine kaçarsa da çok geçmeden yakalanır ve hapsedilir (1008).

Beşinci Hint seferi: Pencab'a karşı

Mahmud'un beşinci Hint seferi Anandapal'a karşıdır. Yukarıda da görmüş olduğumuz gibi, Multan ve Bhatiye (Batında) bölgeleri Mahmud'un eline geçmiş olduğu için Anandapal'ın ülkeleri, yani bilhassa Pencap, Türklerce kuşatılmış bulunuyordu ve Anandapal'ın bu durumdan kurtulmak istemesi tabiî idi.

Ancak onun Mahmut-İlek Han savaşından faydalanmak istediği görülmez; El-Biruni, bunun tam tersine olarak, "Hindu Şahi„lerini anan bölümün sonunda, Anandapal'ın büyüklüğünü ve doğruluğunu över ve bu savaş sırasında Mahmud'a şu yolda bir mektup göndermiş olduğunu yazar:

"Türkler'in size karşı ayaklanmış ve Horasan'a girmiş olduklarını duydum. Eğer isterseniz 5.000 atlı ve 10.000 yaya asker ve 100 fil ile yanınıza gelirim; ve yine eğer isterseniz size bunun iki misli bir kuvvetin başında oğlumu gönderirim. Ben böyle davranırken sizin üzerinizde herhangi bir tesirde bulunmak (yani gözünüze girmek) düşüncesinde değilim. Ben size yenildim, dolayısiyle başka bir adamın sizi yenmesini istemiyorum„.

Bu mektubu anan tek yazarın El-Biruni oluşuna ve onun da bu işin nasıl bir sonuç verdiğini açıklamamasına göre bu yolda başka birşey bilinmemektedir; bilinen şey varsa, Mahmut-İlek Han savaşı sırasında kıpırdanmamış olan Anandapal'ın Mahmud'un zaferinden bir yıl sonra ona karşı Ucceyn, Gvalyor, Kalincar, Kanevc, Delhi ve Ecmir racalariyle bağlaşmış bulunduğu, bunlardan herbirinin ona yardımcı ordu gönderdiği ve böylelikle elde edilen kocaman kuvvetle, 1008 sonlarına doğru, Mahmud'a karşı yürüdüğüdür. Belki bu bağlaşma görüş-

melerine daha Mahmut-İlek Han savaşı sürerken başlanılmış ve bir anlaşmaya varılması ve Kanevc, Kalincar ve Ucceyn gibi uzak yerlerden orduların gelip toplanmaları için 1008 yılı sonlarına kadar beklemek gerekmiştir. Ancak bu sırf bir varsayım (faraziye) dir. Bağlaşık devletlerin sayısında şişirme de olabilir.

Her ne ise, bir yıl önce Nevase Şahın yapmış olduğu gibi, bu seferde bağlaşıklar Mahmud'a karşı savaşı kış ortasında açarlar; böylelikle onun 2-3000 metre yükseklikte karlarla örtülü ve tıkalı boğazlardan ordusunu geçiremiyeceğini ve o, bunu yapamazsa yaza kadar epey başarı elde edeceklerini ummuş olmaları tabiî sayılmalıdır.

Öyle anlaşılıyor ki Mahmut, bu bağlaşmayı ve bağlaşık orduların Pencap'ta toplanmasını geç öğrenmiştir. O, bunu duyunca, 31 aralık 1008'de Gazne'den yola çıkar ve ordusunu çok güçlükle dağlık bölgenin karlı ve dondurucu boğazlarından geçirip Sint ovasına iner.

İki ordu Vayhand önündeki ovada karşılaşır.

Bu ayrıntıları veren Firişte'ye göre (c. I. s. 26), Hindu ordusunda Keşmir dağları eteklerinde oturan savaşkan Kakar oymağından 30,000 kişi de vardır ve birçok Hindu kadını elmas gibi değerli süslerini ordu uğrunda vermişlerdir. Mahmut, bu sefer karşısına çıkan ordunun fedakârlıkla vuruşacağını anladığı ve ihtimal kendi ordusunun da Gazne'den geliş biçimine bakılırsa pek iyi durumda bulunmadığı ve sayıca da Hindu ordusundan çok az olduğu için ihtiyatla davranmaya karar verir, siper kazdırır ve ordusunu böylece berkitilmiş bir mevzie sokup düşmanın kendisine saldırmasını ister ve bunu elde etmek için okçularına taciz saldırıları yaptırtır. Ancak karşı saldırıya girişen Kakar'lar hendekleri aşıp Mahmut ordusunu çok güç bir duruma sokarlarsa da, Firişte'ye göre, o anda Anandapal'ın bindiği filin ürküp kaçmasından, daha çok yakın bir devrede yazan Gerdizi'ye göre ise, Mahmud'un kendi muhafız birliğine bir çevirme hareketi yaptırıp onu Hindu ordusunun gerisine saldırtmasından Hindu ordusunda bozgun çıkar ve zafer Mahmut'ta kalır (Firişte'nin anlattığı olay, Gerdizî'nin anlattığının bir sonucu da olabilir).

Mahmut bu vuruşmada Kuzey Hindistan'ın başlıca devletlerinden çoğunun ordusunu toptan ezmiş ve Hinduları Müslüman Türklerden yıldırmıştır; bu yılgınlık bundan sonraki savaşlarda açıkcana görünecektir.

Bu zaferden sonra Mahmut, Hindistan içine akın eder, çok ünlü bir mâbedin bulunduğu Belhinı Nagar (şimdiki Nagarkut) [1] kurganını alır; orada, El-Utbi'ye göre, kâtiplerin yazamadığı, muhasiplerin hesap edemediği, ordu develerinin taşıyamadığı ölçüde ganimetler ele geçer. Bunlar arasında: 70.000.000 dirhem, 70.000 man [2] ağırlığında altın ve gümüş külçeleri, 90 ayak uzunluğunda ve 45 ayak genişliğinde gümüşten yapılmış bir kurma ev (?), sayısız değerli taş ve kumaşlar bulunmaktadır. Gazne'ye varıldıkta bunlar halka seyrettirilir; o sırada İlek Han'ın kardeşi Toğan Hanın elçileri de orada bulunuyordu (1009 yazı).

Bu seferde sağlanılmış olan başarılar, hem İslâm hem Hint acununda Mahmud'un ününü olağanüstü yükseltmiş ve onu devrin en büyük adamı olarak tanıtmıştır.

Mahmut, Nagarkut kurganına kendi adamlarını yerleştirir ve muhtemel olarak oraya kadar olan yerleri kendi ülkesine katar.

Anandapal bu büyük yeniligi veyıkımdan sonra çok yaşamaz ve yerine oğlu Triloçanpal geçer. Bu hanedanın elinde ne kadar yer kaldığı pek kestirilememektedir. Ondan sonraki başkenti Nandana veya Nardin'dir.

6 ncı Hint seferi: Narayan'a (Narayanpur) karşı. - Horasan'la Hindistan arasında ticaret yolunun açılması

1009 sonbaharında Mahmut, Narayan (Narayanpur) racasına karşı yürür; orası ekonomik önemi büyük olan bir tecim geçit bölgesidir. Mahmud'un bundan önceki Pencap seferi sırasında kazanmış olduğu ezici zaferin tesiri burada görülür. Türk ordusu bazı başarılı vuruşmalar yaparak ilerledikten sonra raca, Mahmud'a elçiler gönderip, El-Utbi'ye göre, şu önergelerde (teklif) bulunur:

[1] Cellender'in doğu kuzeyindeki dağlık bölgede.

[2] Çok değişen bir ağırlık ölçüsü: 14, 16 bazen 20 kl. eder. Tebriz man'ı bizim eski okka karşılığıdır, yani 1283 gr. eder.

1) Cizye vermek; 2) Kurtulmalık (fidye-i necat) vermek 3) Sultanın yüksek kapısında hizmet etmek üzere 2,000 er vermek ve bunları her yıl değiştirmek; 4) Herbiri birkaç sayılan 50 fil vermek; 5) Bu filleri Hindistan'ın en değerli mallariyle yüklü olarak göndermek; 6) Her yıl belirli bir haraç vermek.

Bundan sonra El-Utbi der ki:

"Sultan, İslâm dininin şerefi için Hint hükümdarı adına gelen elçilerin önerge ve dileklerini kabul etti... ve bu barış üzerine Horasan ile Hindistan arasındaki yollar, kafileler, tüccarlar için açıldı.

Bu olayın önemi şuradadır:

Mahmud'un elindeki ülkelerle Cemne ve Gence ovaları ve Gücerat ve Malva ve daha güneydeki ülkeler arasında tecimin (ticaret) rahatça işlemesi ve kervanların tehlikesizce gelip gidebilmesi için bir yandan Mahmud'a bağımlı olan, öbür yandan da komşu devletlerle barış içinde yaşıyan ve esasen coğrafî durumu bakımından bu işe elverişli olan bir ülke sağlanılmış ve burası serbest bir transit merkezi yapılmıştır. El-Utbi'nin yazısı bizce böyle anlaşılmalıdır.

Yedinci Hint seferi: Multan bölgesi Batınileri'ne karşı

1010 yılı sonbaharında Mahmut, daha çok Multan bölgesinin kenarlarında kalmış olan Batıniler ve onların başı olan Ebül Feth Davud'a karşı bir sefer yapar; Davud yakalanıp hapsedilir ve birçok Batınî öldürülür veya tutsak edilir.

Gur'a karşı sefer

1011'de Mahmut, Gur'a karşı başarılı fakat çok çetin bir sefer yapar; Gur derebeyleri, ülkelerinin sarplığına güvenerek Herat'ın doğusundan geçen kervanları vurmakla geçinmekte ve zenginleşmekte idiler; o sıradaki derebeyi Suri oğlu Muhammed (?) esir edilir ve esarette iken intihar eder; yerine Mahmud'a bağımlı olmak üzere oğlu Ebu Ali geçirilir.

Horasan kıtlığı, malî sıkıntıları ve vezirin değiştirilmesi

401 Hicrî (1010-11) yılında, Horasan'da büyük ve çetin bir kıtlık olur, adam eti bile yenir, Mahmut yoksullara çok yardımda bulunur; yine bu yılda devlette büyük malî sıkıntılar görülür, vezir Ebül Abbas Faḍl vergi toplama işinde kötü davrandığı, fazla vergi aldığı ve paraların bir kısmını kendine sakladığı iddiasiyle baskı altında tutulur ve hapiste ölür (1013-14). Vezarete Meymentli Hasan oğlu Ebul Kasım Ahmet getirilir. Şems-ül-Kuffat diye ünlüdür; El-Utbi onu "Şeyh Celil„ diye anar. Eyi yönetimci ve tedbir sahibi diye tanınmıştır. Mahmut onu daha sonra azledecek ve bir kurganda oturtacaksa da oğlu Mes'ut zamanında yeniden vezir olacaktır.

On birinci yüzyılda Avrupa'nın durumunu ve orada sık sık olagelen kıtlıkların tahribatını ve ora yönetiminin kötülüklerini bilmemezlikten gelen bazı Avrupa tarihçileri bu olayları Mahmud'u ve yönetimini kötülemek için vesile ve fırsat bilmişlerdir.

Belücistan, Gur, Garcistan ve Cürcan olayları

1011 yılında Kusdar emîrine karşı başarılı bir sefer yapılır, 1012 yılında Gur'un kuzeyinde bulunan Garcistan fethedilir.

1012 yılında, ordusunda çıkan bir ayaklanma sonucu olarak Cürcan hükümdarı Kabus öldürülünce yerine geçen oğlu Minuçehr, Mahmud'un eğemenliğini kabul eder (hutbe, para, yılda 50,000 dinar [1], maiyetine asker verme) ve onun bir kızını alır. Böylelikle Cürcan, Tabaristan ve Damgan Mahmud'a bağımlı ülkeler arasına girmiş olur.

Türkistan olayları

İlek Han 1008 yılı başında Belh'in kuzeyinde bozulduktan sonra kendisine yardımda veya yeter yardımda bulunmmamış olan kardeşi Toğan Han ile kavga etmiş, iki kardeşin arası açılmış ve Toğan Han Mahmud'a elçiler yollıyarak aradaki dostluğun bozulup savaş çıkmasından yalnız kardeşi İlek Han'ın suçlu olduğunu bildirmişti.

Bu durum ve bu gibi davranışlar iki kardeşin arasını o kadar açacak ki savaşmalarından bile korkulacaktır; sonda

[1] 4,25 gr. ağırlığında altın para.

ikisi birden Mahmud'a elçiler yollayıp dostluk duygularını sunacaklar ve her kardeşin elçileri, Mahmud'un sarayında öbür kardeşinkilerle kavga edecektir.

Türkistan Han'ları arasındaki bu geçimsizlikler Mahmud için bir güc kaynağı olmuş ve onun Hindistan, Gür ve sairedeki seferlerinin güvenle yapılmasını sağlamıştır.

Mısır Fatimî halifesinin uğraşları

1010 yılından bu yana Irak ve Horasan'da, Mısır'daki Fatimî halifesi El-Hâkim-bi-Emr-Ullah'tan yana kuvvetli bir propaganda (Da'vet) görülür. 401 Hicrî yılında (1010 - 1011) Musul emîri Kırvaş, hutbeyi Mısır halifesi adına okutur [1]. Yine o sıralarda, El-Utbi'ye göre,[2] Mahmud'un ülkelerinde Mısır halifesi ile haberleşen gizli bir teşkilât yakalanır ve birçok kişi idam olunur [3]. 403 yılında (1012-13) elinde bir mektup ve hediyeler bulunan ve Mısır halifesinin elçisi olarak Mahmud'un yanına gelmek istiyen Taherti [4] adında biri yollarda ve Horasan'da halkı işbu Mısır halifesine biat'a çağırmaya koyulur, yakalanır, Batınî olduğu isbat edilir veya ileri sürülür ve idam edilir.

Bu propagandalar Bağdat Abbasî halifesi El-Kadir-bi-Emr-Ullah'ı çok ürkütmüştü. Mahmud'a bir mektup yazıp Taherti'nin "şeriat,, bakımından öldürülmesi gerektiğini bildirirse bu iş, işbu mektup alınmadan zaten yapılmıştı. Mahmud'un bu davranışı ve Mısır halifesinden aldığı bir mektubu Bağdad'a gönderişi (orada herkes önünde yakılacaktır) Abbasî halifesinin korku ve kaygılarını yatıştıracaktır. Bunlardan sonra o, Mahmud'a, Nizam-üd-Dîn ünvanını verir.

Abbasî halifesinin Mahmud hakkındaki kuşkuları ara sıra yine uyanacaktır.

[1] İbnül-Esir, 401 olayları, c. IX, s. 156.

[2] Mısır elçisi Taherti bölümü.

[3] Gerdizî, s. 56 ve El-Utbi yukarda sözü geçen bölüm.

[4] Gerdizî'de Tehareti (s. 56), Güzide'de (Gibb, s. 398) Bahiri ve bu eserin bazı yazmalarında Mahiri denilmektedir.

Mahmud'un Türk devletlerilye münasebetleri

Mahmud'un Türkistan'ı, hiç olmazsa Seyhun'a kadar olan yerleri, yani Seyhun-Ceyhun arasındaki ülkeleri (Mavera-ün-Nehr) almak isteğinde olduğu genel siyasasından sezilmektedir. Halife ise ister kendisi böyle düşünsün, ister Büveyh oğlu hükümdarların tesiriyle böyle davransın, bunu istememektedir; çünkü o devirde doğuda iki güçlü devlet vardır: Gazne ve Hanlı'lar (Karahanlı'lar) devletleri; bunlardan birincisinin ikincisini yutması veya çok uzaklara sürmesi Doğu İslâm acununun ve hilâfetin tek eğemeni olması demekti.

El-Utbi'ye göre, İlek Han, 403 yılında (1012-13) ölür ve yerine kardeşi Toğan Han geçer. İlek Han son gününe kadar Mahmut'tan öc almak için hazırlıklarda bulunmuş ve yardım istemek için kardeşi Toğan Han'la Hotan beyi Kadir Han'a mektuplar yazmıştı. Ancak şu yön belirtilmelidir ki, o devirde Ceyhun ötesindeki bölgelerde Karahanlı Hanlar'dan hangisinin ne kadar zaman eğemen olduğu pek belli olmamaktadır. İşbu bölgedeki durumu uygun gördügü için olacak Mahmut, pek belli olmıyan bir tarihte, en büyük ihtimale göre 1013 veya 1014'te, Halife El-Kadir Billâh'a başvurarak Hanlı'larda (Karahanlı'lar) olan Semerkand'ın kendisine bağışlanmasını ve bu yolda menşur yollanmasını diler[1]. Halife verdiği karşılıkta: Maazallah! bunu yapamam ve eğer bu işi benim fermanım olmadan yapmaya kalkışırsan bütün acunu sana karşı ayaklandırırım, der.

Bir yıl kadar önce Mısır halifesine karşı ve Bağdat halifesi lehine bu kadar kesin durum almış olan Mahmut, bu son halifenin bu karşılığına çok kızar ve onun elçisine bin fil ile gelip Bağdat'ı yok etmek isteğinde olduğunu söyler; az sonra halifeden kendisine bir mektup gelir, gereken merasimle açılır, içinde yalnız dua ve "elif, lâm, mim„ harfleri yazılıdır; herkes şaşar, sonunda ileride büyük ün ve mevki kazanacak olan Ebu Bekir Kuhistanî adında bir hoca bunun kur'andaki "Elemtere keyfe..„ suresine işaret olduğunu bulur

[1] Mahmud'un amacı kendi maddî gücüne Halifenin mânevî gücünü ekliyerek Semerkand'ı ele geçirme işini kolaylaştırmaktır; onun bu yolda dilekte bulunması bütün İslâm ülkesinin, nazarî olarak, Halifeye ait sayılması dolayısıyledir.

veya ileri sürer ve Mahmut mahcup olur. Bilindiği gibi işbu surede Habeş Necaşisi'nin Yemen valisi tarafından Kâ'beyi yıkmak için gönderilen ve önünde "Mahmud„ adını taşıyan bir fil bulunan ordunun başına gelen yıkıma işaret vardır [1].

İbnül-Esir ise işbu 403 yılı olayları sırasında İlek Han'ın ölümünü yazdıktan sonra yerine Toğan Hanın geçtiğini ve Mahmud'a elçiler göndererek ona: "Senin Hint gazveleriyle meşgul olman, benim (Müslüman olmayan) Türkler'le savaşmam İslâmiyetin ve Müslümanların menfaati gereğidir, biz biribirimize dokunmıyalım„ dedirttiğini ve böylece de yapıldığını yazar.

Sekizinci Hint seferi : Nardin'e (Nandana)[2] karşı

Her ne ise, ister halifenin karşınlığı yüzünden, ister Toğan Han'la anlaşmış olduğu veya genel durumu uygun bulmadığı için Mahmut, İlek Han'ın ölümünden istifade ederek Ceyhun ötesini ele geçirmiye kalkışmaz ve birkaç yıl (1013-1016) Hindistan'da ve türlü yönlerde savaşır.

1013 yılında Mahmut, başkentini Nandana'ya taşımış olan Pencap racası Triloçanpal'a karşı yürürse de erken kar düşmesi dolayısiyle dağlık bölgenin boğazlarını aşamaz, Gazne'ye geri döner ve sefer 1014 yılına bırakılır.

Hindistan seferlerinde genel olarak hatırda tutulması gereken yön şudur ki, Türkler için Hindistan'da en uygun savaş zamanı havanın serin olduğu kış aylarıdır, dolayısiyle bunların oraya son baharda girip ilk baharda geri dönmiye çalışmaları tabiîdir.

Son baharda sefere başlayamıyan Mahmut, buna ilk baharda girişir, El-Utbi'deki ayrıntılardan öyle anlaşılıyor ki, o, bu sefere çok önem vermiş ve büyük hazırlıklar yapmıştır. Nandana kenti bugün "Salt Range„ denilen (Tuzlu dağ zinciri anlamındadır) bölgededir; yüksek olmamakla birlikte çok sarp

[1] Bu bilgiler Firişte'de (c. I, s. 28) vardır; tarih verilmemiştir, ancak Mahmud'un Nandana seferine gitmeden (mart 1014) hemen önce vaki olduğu, anlatış sırasından görülmektedir. Yalnız Firişte'de bulunan bu gibi bilgilerin Beyhakî'nin « Tarih-i-Al-i Sevüktekin » inin kaybolmuş kısımlarından alınmış olduğu genel olarak kabul olunabilir.

[2] Pencap'ta, Cehlem ırmağı üzerinde Lahor'la Pişaver arasında yarı yolda.

çetin ve girintili çıkıntılıdır. Pencap racası Triloçanpal, Keşmir racasından yardım sağlamak için "Keşmir geçitlerine gider ve Mahmut'la savaşmak işini oğlu Bimpal'a bırakır. El-Utbi bu Nandana (Nardin) seferindeki Hindu tabiyesini şöyle anlatmaktadır:

"Hint padişahı ise sultan ordusunu görünce yüksek, çıkılması zor iki dağ arasında bir boğaza girdi; boğazın ağzını dağ parçası gibi fillerle kapattı: "atlı, yayan, büyük, küçük kim varsa koşsun gelsin,, diye hüküm ettiği yerlere haber gönderdi. Tekmil halk koştu; silâh kullanamıyan, fakat taş atabilen çocuklar da geldi. Hint padişahı savaşmak istemiyordu; o, işi uzatmak, sultanı bekletmek istiyordu; o kendi aklınca düşünüyordu ki, sultan boğaza hücum etmez, biz de boğazdan çıkmayız, sultan da bir bekler, iki bekler, sonda usanıp gider,,.

Buna karşı Mahmut Deylemli ve Afgan gibi dağlıları bunlara saldırır, bu saldırılar daha çok tek başına erler veya küçük topluluklarca bazen dağ üzerlerinden yapılmakta idi. Sonda yardım alan Hindular boğazdan çıkar, açık alanda vuruşur ve tamamiyle bozulurlar. Nandana (Nardin) alınır orada camiler yapılır, hocalar tayin edilir ve birçok kişi Müslüman olur. Birçok komşu hükümdar ve derebeyi de Mahmud'a bağımlı olmayı kabul eder.

Nandana'yı aldıktan sonra Mahmut, Triloçanpal'ı ve onun Keşmir'li yardımcılarını da bozar ve pek büyük olca (ganimet) ve tutsaklarla Gazne'ye döner (1014 yazı).

Bu bozgundan sonra Triloçanpal'ın Doğu Pencap'ta Sivalık dağlık bölgesinde tutunduğu sanılmaktadır. İlerde Mahmud'a karşı bağlaşıklar bularak yine savaşacaktır.

Dokuzuncu Hint seferi: Tanisar'a karşı

Tanisar'da [1] ve bölgesinde çok ünlü bir put, büyük servet ve çok savaşkan bir fil cinci bulunmakta idi. Mahmut hem o putu kırarak Hindular'ın mâneviyatını sarsmak, hem de servet ve filleri ele geçirmek için 1014 sonbaharında [2] Tanisar

[1] Delhi'nin 150 klm. Kuzeyinde.

[2] Gerdizî, s. 55 de bu olayı 402 hicrî (1011-12) yılına koyarsa da

üzerine yürür. Triloçanpal bu işten vazgeçmesi için 50 fil vermeyi önerirse de Mahmut razı olmaz ve yoluna devam eder; Dera [1] racası Ram, onun Sütlec'i geçmesine mâni olmak için savaşır, fakat bozulur ve bu ırmağı aşan Mahmut, Tanisar'a yaklaşınca ora racası kaçar ve kent alınıp yağma edilir, putlar kırılır ve bunların en ünlüsü Gazne'ye götürülür. Mahmut 1015 ilk baharında başkentine döner.

Onuncu Hint seferi: Keşmire karşı

1015 yılında Gur dağlarında bir seferden sonra Mahmud son baharda, bir yıl önce Pencap racası Triloçanpal'a yardım etmiş olan Keşmir racasına karşı yürür ve Lohkot (Loharin) kurganını kuşatır.

Ancak kışın çetinliği ve karın çokluğu yüzünden çekilmek zorunda kalır ve çok kayba uğrar; kışın kalan kısmını Pencap'ta geçirdikten sonra 1016 martında Gazne'ye döner.

Toğan Han'ın hastalığı

İbnül-Esir'in 408 hicrî yılı (1017-18) olayları başında Türkistan üzerine verdiği bilgilere göre, Toğan Han'ın pek uzun süren bir hastalığı dolayısiyle, birçok Müslüman olmıyan Türk onun ülkesine girer ve arada pek çetin savaşlar olduktan sonra bunlar kesin olarak yenilirler.

Öyle sanılabilir ki, Mahmut ta, 407 (1016-17) da başlamış olması muhtemel olan, Toğan Han'ın bu pek uzun hastalığından istifade ederek Kuzey'de bir iş görmek istemiş ve birçok uğraş sonucunda Harezm ve Cürcaniye'yi ele geçirmiştir. Ancak Hanlılar (Karahanlılar) tarihinin karanlığı ve onun üzerindeki tereddütler yüzünden bu yön, yani bu iki olay arasındaki ilgi, bir faraziye sayılmalıdır.

Harezm işleri ve oranın Mahmutça ele geçirilmesi

Harezm ve Cürcaniye emîri Ali, 406 (1015-16) yılından beri [2] Mahmud'un eniştesidir (kız kardeşi Kalçı'nın kocası).

El-Utbi bunu Nandana seferinden sonraya koyduğu için İbnül-Esir'in verdiği 405 (1014-15) tarihini daha uygun bulduk (C. IX, s. 172).

[1] Sütlec ırmağının kaynakları bölgesinde.

[2] Gerdizî, s. 57.

Ali ölünce yerine kardeşi Me'mun geçer, dul kalan yengesi Kalcı ile evlenmek için Mahmut'tan izin ister ve bunu alır[1].

Me'mun, Mahmud'a hoş görünmek için elden gelen herşeyi yapmakta ve ona son derece saygı göstermektedir, Halife kendisine hilât, aht, bayrak ve "Aynüd-Devle ve Zeynül-Mille„ lâkablarını yolladığında, Mahmut bu yollayışın kendi tavassutu ile değil, doğrudan doğruya oluşundan kızar ve gücenir diye, Me'mun Halifenin elçisini başkentinde merasimle kabulden çekinir ve El-Birunî'yi onu çölde karşılamak ve armağanları almak üzere ileriye yollar. Halifenin Semerkant işinde Mahmud'a karşı almış olduğu duruma bakılırsa Me'mun'a gösterdiği iltifatlardan onun (Me'mun'un) Mahmud'a karşı bağımsızlığını belirtmek ve ikisinin arasını açmak istediği de sezilebilir.

Pek belli olmıyan bir tarihte, ancak Beyhakî'nin El-Birunî'den naklen anlatış sırasına göre, yukarıda sözü geçen olaydan sonra Mahmut, Hanlı'larla (Karahanlılar) Harezmşah Me'mun arasında da anlaşma ve dostluk olmasını diler ve bu işe, kimler arasında yapıldığı pek açık olarak anlaşılmıyan, Özkent vuruşmasından sonra girişir. Mahmut ister ki hanlara yolladığı elçilerle birlikte Harezmşah'ın elçisi de bulunsun.

Mahmud'un bu işte güttüğü amacı sezmek güçtür, belki kendisine çok bağlı görünen ve her işte bir korunuğu gibi davranan Harezmşah'ın bu durumunu açık olarak Türkistan Hanlarına göstermekle onlar üzerinde daha büyük bir tesir yapmayı ummuştur.

Harezmşah Me'mun'un bunu neden reddettiği de açık anlaşılamamaktadır; Beyhakî'ye veya daha doğrusu El-Birunî'ye göre, Me'mun, verdiği karşılıkta bir yandan Mahmud'a bağlılık göstererek ve öbür yandan da kendini küçülterek "Tanrı bir insanın içinde iki yürek yaratmamıştır„ ve "Ben emîrler takımından olduğum için hanlarla münasebetim yoktur ve hiçbir suretle onların yanına adam göndermem„ der.

Mahmut, kendisine koltuk verici özde olan bu karşılığı alınca hoşlanır, ancak bir yönden de bundan kuşkulanır ve

[1] Gazne-Harezm münasebetlerinin bu kısmı en iyi Beyhakî'nin eserinin sonunda (s. 837 ve s.) bulunan El - Biruni'den alınmış yazıda görünür.

vezirine der ki: "Galiba bu adam göründüğü gibi bize bağlı değil, onun için böyle söylüyor „. Vezir de: " Ben onlara bir iş yapayım, bununla bize bağlı olup olmadıkları anlaşılır„ diye karşılıkta bulunur ve Harezm elçisiyle başbaşa görüşerek verilen bu menfî karşılık dolayısiyle ona çıkışır ve sultanın buyruğu üzerine değil kendiliğinden söylediğini açıklıyarak: "Aradaki bütün dedikoduları ortadan kaldırmak ve ülkeniz üzerinden Cihanîyan'ın gözünü defetmek için niçin Sultan (Mahmud) adına hutbe okutmuyorsunuz?„ der.

Me'mun bunu öğrenince El-Biruni ile danışır; o da, bu sözleri duymamazlıktan gelmesini ve vezirin kendi adına bir öğüt verdiği yolundaki konuşmasını ganimet bilmesini söyler; Me'mun ise böyle bir durum almaktan çekinir, kendi isteğile Mahmud adına hutbe okutmazsa bunu zorla kendisine yaptırılmasından korkar ve Gazne'ye yeni bir elçi yollar; bu adam da ortalığı karıştırıcı olduğundan Harezm'de hutbenin Mahmut adına okunması işini, Me'mun'un minnettarlığını mucip olacak bir nimet gibi gösteren bir dil kullanır; her nedense buna rağmen yüz bulmaz, ancak vezir, Harezmşah'a yazdığı mektuplarda öğüdünü tekrarlar.

Mahmud'un gücünden korkan Me'mun, Harezm orudsunun başbuğlarını ve halkın ileri gelenlerini toplar, onlara işi anlatır ve yok olmamak için Mahmud'un dileğini kabul edeceğini söyler. Onlar ise coşarak buna hiç razı olamayız derler ve dışarı çıkarak, bayrakları açar, silâhları çeker ve küfürler savururlar; Me'mun onları yatıştırmaya uğraşır ve der ki: ben sizi denemek ve bu işte düşüncenizi anlamak için bunları söyledim. Bundan sonra El-Biruni, işbu ileri gelenleri kandırıp onları Me'mun'dan af dilemeye sevkeder.

Ulus ve din birlik ve başkalıkları yönü bir yana bırakılırsa Me'mun'un durumu, ülkeleri sömürgeleşme yoluna giren bazı hükümdarların durumuna benzemekte idi. Hükümdar bir kukla olarak ta olsa tahtında kalmak için müstevlinin her istediğini kabule hazır iken, ordu halk ve ileri gelenler buna yanaşmayıp ayaklanmışlardır.

Özet olarak denilebilir ki, Harezmşah Me'mun, örs ile çekiç arasında kalmıştı; danıştığı El-Biruni ona, bir yandan Mahmud'un korkunç gücünü ve öbür yandan da onun Hanlı-

larla (Karahanlılar) dost ve anlaşmış olmasına karşılık Harezmşah'ın işbu Hanlarla arasının açık olduğunu belirtir ve el ele vermiş çok güçlü iki düşmanla karşılaşmak tehlikesinin var olduğunu gösterir. Buna çare olarak da der ki: "Bugün Özkent kapılarında savaşan Hanları elde etmelisiniz, Efendimizin aracılığı ile Hanlarla İlek [1] arasında barış yapılmalıdır, bu olursa onlar bu yüzden size minnettar olurlar„. Harezmşah bu yola girer, elçiler yollayarak sözü geçen barışıklığı sağlar, Hanların dostluk ve minnetini kazanır ve onlarla bir de antlaşma yapar.

Böylelikle kurulan dostluk kâh Semerkant, kâh Harezm'i almak iştemiş olan Mahmud'un birçok ümitlerini suya düşürecek özde idi, Horasan'ı bile tehlikeye düşürebilirdi; dolayısiyle Mahmut bu olan bitenleri öğrenince, hem Hanlara hem de Harezmşah'a kızar ve onlardan kuşkulanır. Belh'e gelir ve Hanlarla İlek'e elçiler gönderip kırgınlığını bildirip onlara çıkışır. Onlar da karşılık olarak derler ki: Biz Harezmşah'ı Mahmud'un dostu ve damadı (eniştesi) olarak tanıyoruz, onun bu işten dolayı bize kızması doğru değildir; hepsinin eyisi şudur ki biz araya girelim Sultan'la Harezmşah'ı barıştıralım...

Mahmut buna bir karşılık vermez, fakat Hanlar hakkında kötü zanlar besler. Hanlar da Harezmşah'a Elçiler gönderip bu durumu ona bildirirler. Harezmşah da işi azıtarak Hanlara şu teklifte bulunur:

Birkaç yönden ve dağınık ve şaşırtıcı biçimde Horasan'a akınlar yaptıralım, ancak akıncılarımız halkı ezmesinler; bu, Türkistan Hanlarına, Mahmud'a karşı kesin bir savaşa götürebilecek bir bağlaşma önermek demekti. Hanlar bu tehlikeli oyuna yanaşmazlar, ancak bir kere daha aracılık etmiye koyulurlar ve Belh'e yeniden mektup ve elçiler yollarlar. Mahmut, bunlara Harezmşah'la kendisi arasında önemli bir incinme olmadığını ve olmuş olanın da aracılıkları ve sözleriyle ortadan kalkmış olduğunu bildirir ve elçiler geri dönerler.

Bundan sonra Mahmut, Harezmşah'a elçi yollar ve dedirtir ki: aramızdaki aht ve akdin ne yolda olduğu ve bizim

[1] Beyhakî'de kâh Han ve İlek, kâh Hanlar ve İlek denilmektedir ve ayrıca ad verilmemektedir.

hakkımızın ona ne kadar geçtiği bilinmektedir. Hutbe işinde o bizim dileğimizi kabul etti ve etmeseydi işin nereye varacağını biliyordu, ancak kavmi onu bırakmadı, maiyeti ve uyrukları (teb'ası) demiyorum çünkü padişaha şunu yap ve yapma diyebilenlere bu ad verilemez; bu hükümdarlıkta acz belirtisidir. Uzun zamandır Belh'de kaldım ve 100,000 atlı ve yaya ile 500 fili bu iş için hazır kıldım ta ki buyrnk dinlemiyen ve hükümdarının oyuna karşı koyan o kavm ceza görsün ve doğru yola gelsin ve bizim kardeş ve damadımız (enişte) olan emîri uyandıralım ve emîrlik nasıl olmalıdır öğretelim, zaif emîr işe yaramaz. Bizim Gazne'ye geri dönmemiz için açık özür dilenmiş ve şu üç yönden biri [1] yerine getirilmiş olmalıdır: ya hutbenin, söz verilmiş olduğu gibi itaat ve istekle (Mahmut adına) okunması; ya bize yakışacak gibi hediyeler yollanması, ki biz onları gizli olarak kendisine geri göndeririz, çünkü biz fazla mala muhtaç değiliz ve bizim kurganlarımızın toprağı altın ve gümüş çokluğu altında ezilmektedir; veya suçlarını bağışlattırmak için ülkenin ileri gelenlerinin, imam ve fakihlerinin yollanması. Biz gelmiş olan bu binlerce halkı sonra geri göndeririz.

Mahmud'un bu haberi bir ültimatom idi; O, Türkistan Hanları'nın elçilerini savmış ve onları yatıştırmıştır; kendisi ise 100,000 kişi ve 500 fil ile savaşa hazır bulunmaktadır ve Han'lar işi duyduktan sonra isteseler de yeter gücde bir ordu toplayıp gelinceye kadar Mahmut, Harezm işini bitirebilecek bir durumdadır, dolayısiyle atılgan ve kesin davranmaktadır.

Me'mun, Mahmud'un bu üç dileğine de az çok boyun eğer, hutbeyi Nesa ve Ferave'den başlamak ve Harezm'le Urgenc ayral (müstesna) öbür kentlerlerde de öyle yapılmak üzere Mahmut adına okutturur, 80,000 dinar ve 3,000 atı, bir çok şeyh, kadı ve ilerigelenlerle Mahmud'a yollar.

Me'mun'un ana ordusu büyük hacip Buhara'lı Alp Tekin'in [2] başbuğluğu altında Hezaresp'te bulunmaktadır; bu olaylar duyulunca, bu ordudan birtakım başbuğ ve er başkente

[1] Metinde « Biri » denilmekte ise de olaylar bunların « her biri « istenilmiş gibi gelişecektir.

[2] Beyhakî böyle der ; El-Utbi, Harezm işlerini anarken kâh Niyal Tekin kâh Yenal Tekin der.

gelir, Me'mun'u bu yola yöneltmiş oldukları sanılan birçok kişiyi ve sonda Me'mun'un kendisini öldürürler (20-3-1017); yerine 17 yaşında bulunan kardeşinin oğlu Muhammed adında bir genci geçirirler, Ahmet Toğan adında birini de vezir yaparlar ve epey yağmalarda bulunurlar; ülkenin gerçekten eğemeni Alptekin'dir.

Mahmut bu olan bitenleri öğrenince Seyf-ül-Din'in Asarül-Vüzerasına göre[1] ilerigelenlerden bir meclis toplar ve şunları der:

"Harezm'e karşı ne yapılmalıdır? Ora halkı hükümdarları olan eniştemi öldürmek küstahlığında bulundular. Katiller yakalanmadıkça komşu emîrlerin tenkit ve tezyiflerinden kurtulamam ve bundan sonra kimse benim dostluğuma güvenemez. Katillerle savaşmak da büyük tehlikeler doğurabilir; çünkü kalabalık ve iyi düzenlenmiş orduları vardır ve savaş tali'i bize karşınlık gösterebilir. Öbür yandan eğer Harezm elimize geçerse kendisine güvenilir birinin buyruğu altına konulmalıdır, çünkü büyük ülkedir ve düşmanlarımızın[2] ülkelerine komşudur; ancak bunu yaparsak Harezm'in az olan gelirleri, masrafları korumaz. Bu biribirine karşın düşünceler arasında bir karar veremiyorum. Sizler ne dersiniz„.

"İlk söz vezirden bekleniliyordu, ancak o, sultandan önce düşüncesini söylemekten korktuğu için askerî işleri daha eyi bildiklerini ileri sürerek mesuliyeti askerî komutanların üzerine atmağa çalışır. Bunlar da, karşılık olarak mesuliyeti üzerlerinden atmak için, görevlerinin sultanın buyruğuna uymak ve gerekirse o yolda ölmek olduğunu söylerler. Böylelikle sıkışan vezir yine atlatmalarda bulunur; gazebe gelen Mahmut, her türlü teşrifatı bir yana bırakarak bunları şöyle kovar:

"Defolun korkaklar, devletimin büyüdüğünü istemiyorsunuz, kararımı kendim vereceğim„.

Bu ayrıntıların Beyhakî'nin eserinin kaybolmuş bir kısmından alınmış olması çok mümkündür; elde bulunan kısmında ise Mahmud'un bu olayları duyunca, her ne olursa olsun, Harezm'i alacağını ve eniştesini öldürmüş olanları öldüreceğini

[1] M. Nazım, s. 128. [2] Türkistan Hanları düşünülmektedir.

vezire söylediği yazılıdır. Bu işte şöyle bir yol tutulur: Harezm'e elçi yollanıp yeni Harezmşah'ı rahat bırakmamız isteniliyorsa, Me'mun'u öldürmüş olanları bize gönderin ve hutbeyi adımıza okutun dedirtilir, ve elçi de kendiliğinden Mahmud'un kız kardeşi Kalcı'nın geri gönderilmesini Harezm elebaşılarına söyler; amac, önce hafif bir teklifte bulunup, bu kadının tutu gibi alıkonulmasını önlemektir.

Elebaşılar Kalcı'yı hemen geri gönderirler, Me'mun'un katilleri diye 5-6 kişiyi yakalayıp hapseder ve Mahmud'la bir anlaşmaya varılır varılmaz, bunları 200.000 dinar ve 4.000 atla birlikte yollıyacaklarını bildirirler. Görüldüğü gibi elebaşılar hutbeye hiç yanaşmamaktadırlar ve katilleri veya katiller diye gösterdiklerini ve para ve atları ancak Mahmud'la bir antlaşma yaptıktan, yani onun Harezm'i almak tasarında olmadığını açıklamasından sonra göndermeye razı olmaktadırlar.

Mahmud, Harezmli'lere Gazne'den karşılık verir. Alptekin'in ve öbür elebaşılarının öldürülmek üzere kendisine teslimini ister; bu istek savaş demekti. Hazremli elebaşılar 50.000 kişilik bir ordu toplar ve biribirlerinden ayrılmıyacaklarına ant içerler.

Mahmut, tâ baştan Han ve İlek'e haber yollayıp, olan işlerin kötülüğünü anlattıktan sonra damadının (eniştesinin) kanının akıtılmasından öc alacağını ve Harezm'i ele geçireceğini bildirmişti, tâ ki hem Hanların hem de kendisinin başındaki bu dert kalksın. Han ve İlek, bu işi beğenmemekle birlikte, karşı koymayı uygun bulmazlar ve yazarlar ki: doğru düşünüyorsunuz, mürüvvet, siyaset ve diyanet bakımından gerekeni yapınız tâ ki bundan sonra kimse hükümdarlarının kanını akıtmıya yüreklenmesin.

Kendi başlarına kalan Harezmliler ezilirler, ülke ve başkent Mahmud'un eline düşer (3-7-1017) ve elebaşılar öldürülür.

Mahmut, kısmen de Harezm seferinin anlamını ve bu işteki siyasasını belirtmek için olacak, Me'mun'un mezar taşına şunları yazdırtır (El-Utbi'ye göre):

"Bu mezar, adamları kendisine karşı ayaklanmış olan, onlar tarafından haksız yere kanı dökülen Me'mun'un kabridir. Yemin-üd-Devle Sultan Mahmut, o mazlumun öcünü almak

üzere canileri yakalatmış, başkalarına ve bütün dünyaya ibret olmak üzere onları darağacına çektirmiştir„.

Tutsak edilmiş olan önemsiz kimseler ve erler Gazne'ye götürülüp hapsedilirse de sonra salıverilir ve Mahmud'un ordusuna alınırlar. Bunlar gözcülük ve koruyuculuk etmek üzere Hint sınırlarına gönderileceklerdir.

Mahmut, ünlü komutanlarından Altuntaş'ı Harezmşah ünvaniyle Harezm'e vali yapar.

Horasan Kerramileri

Gazne hükümdarları sünnî müslümanlığa bu kadar bağlı olmakla birlikte, Sevüktekin ve hele Mahmut, Horasan'da oldukça yayık olan "Kerrami„ mezhebine eyginlik göstermişlerdir; sebebi, bunların başkanı olup, El-Utbice: "Meşahiri Kerramiyeden fazıl, mütedeyyin Ebu Bekir Muhammed İbni Mahmaşad„ denilen kimseye karşı beslenilen saygı kadar Kerramilerin Horasan'da pek yayık ve güçlü olan örgütüne (teşkilât) dayanmak isteği olmalıdır. Bu son yön, sözü geçen iki hükümdarın Horasan için savaştıkları ve orayı alıp verdikleri sıralarda çok önemli görülmüş olmalıdır; El-Utbi, işbu hükümdarların Kerramilerin adı geçen başkanına karşı dindarlığı ve bilgisi dolayısiyle gösterdikleri saygıyı andıktan sonra İlek Han ordusunun, 1006 da, Horasan'a girdiği sırada işbu Ebu-Bekir Muhammed için: "Sultanın (Mahmud'un) adamı olmakla birlikte taraftarı da çok olduğundan belki bir gaile çıkarır diye (İlek Hanca) yakalattırılmış, muhafaza altına alınmış ve sonra Sultanın gazadan dönüşünde (İlek Han ordusu) çekilip giderken onu da birlikte götürmüştü. Fakat o, bir fırsat bularak kaçmış kurtulmuştu„ der.

Bundan Kerramilerin Gazne hükümdarları için Horasan'da bir dayanak oldukları anlaşılmaktadır.

Daha sonra Mahmut, Horasan'da İsmailî, Batınî ve Kırmıtîlerle mânen uğraşmak, daha doğrusu onları bulup açığa çıkarmak işinde, işbu Ebu Bekir'e pek geniş yetkiler verir ve onun "mezhebi bozuk„ dedikleri idam edilir veya çok ağır cezalara çarpılır; böylelikle Kerramî teşkilâtı dinî kalıplara bürünerek kargaşalık çıkarmak istiyenlere karşı kullanılmış olur.

Ancak Ebu-Bekir ve Kerramîler bu yetkileri, bir yandan kendilerine adam çekmek, öbür yandan para sızdırmak yolunda

kullandıkları için birçok şikâyetler olur; Mahmud, Bağdad Halifesinin kendisine onların mezheplerinin bozuk olduğunu bildirmesi ve bir sürü dinî aytışmadan sonra, Ebu Bekir ve Kerramîlere artık yüz vermez olur ve onları epey de baskı altına alır.

Onbirinci Hint seferi: Kanevc'e[1] karşı Harezm işini bitirdikten bir yıl kadar sonra Mahmut, 27-9-1018'de ordusu ile Gazne'den kalkıp Kanevc'i almak üzere Hindistan'a girer; El-Utbi'ye göre, O, Harezm'den sonra Büst'e gelmiş ve orada iken, O, ne vakit "Gaza" ya giderse birlikte gitmek üzere 20,000 kişi Türkistan'dan gelip onun ordusuna katılmıştır. Mahmut, bunlar ve, Firişte'ye göre, 100,000 e varan kendi öz askerleriyle yola çıkar. Himalaya etekleri boyunca ilerliyerek 2-12-1018'de Cemne ırmağı kıyısına varır. Hint acunu ondan o kadar yılgındır ki önemli hiçbir karşı koyma olmaz; Racalar ya kent ve kurganlarını bırakıp ormanlara kaçışırlar, ya teslim olurlar ve yahut ta İslâmı kabul ederler.

Keşmir'de Kalancar racası Çengi, Mahmud'un hizmetine girer ve ona kılavuzluk eder, Cemne ırmağı 2 aralık 1018'de aşılır ve ister bu ırmak boyunda, ister Cemne ile Gence arasında birçok kent ve kurgan alınır. Cemne'ye vardıktan sonra ordu, güneye inmeye koyulmuş ve sağda, solda kent ve kurgan almıya başlamışa benzer.

Sirsava[2] racası savaşmadan kaçar ve kent verinir; bir milyon dirhem ve 30 fil ele geçer. Baran (Bulentşehir)[3] racası Hardat, El-Utbi'ye göre, Mahmud'u karşılar ve adam veya askerlerinden 10.000 kişi ile birlikte müslüman olur.

Mahaban[4] racası Külçend çok sık bir çengelde mevzi alırsa da Mahmud'un bir birliği onu bozar; bir kısım askerleri kaçarken suda boğulur. Külçend tutulmamak için önce karısını, sonra da kendisini öldürür. 185 fil alınır.

[1] Agra'nın 170 km. kadar doğusunda, Gence üzerinde.

[2] Yukarı Cemne ovasında.

[3] Delhi'nin 150 km. doğusunda.

[4] Mutra'nın 10 km. güney-doğusunda.

Bundan sonra Mutra [1] üzerine yürünür; burası Hindistan'da Kudüs ayarında kutsal bir kent olup mâbut ve kahraman Krişna'nın doğum yeri sayılır. Çok berkitilmiş bir taş duvarla çevrilmiştir. Mâbetleri ve büyük yapılariyle ünlüdür. Mahmut onu aldıktan sonra Gazne'ye gönderdiği müjde mektubunda, El-Utbi'ye göre, şöyle demektedir:

"Bir kimse o yapılar gibi yapı yaptırmak isterse yüz bin kere bir kızıl altun sarfetmelidir. Hem de eli çabuk sihirci gibi becerikli ustalar tarafından yapılmak şartiyle iki yüz yılda bitirilebilir„.

Kent karşı koymadan verinir, ele geçirilen putlar hakkında El-Utbi ve Gerdizî şişirilmişe benziyen sayılar verirler: 450 mıskal yani 9,000 kıratlık bir gökyakut (safir), 50,000 dinar [2] değerinde iki yakut (bunlar bir putun gözleri idiler) ele geçer; elde edilen altın putların ağırlığı, 98,300 mıskal yani 393 kl. 200 gr. eder, vesaire. İçerlerindeki değerli eşya alındıktan sonra mâbetler yakılır. Özel evlere dokunulduğuna dair bir kayıt yoktur; kent savaşsız verindiği için bunlara bir şey yapılmamış olmalıdır.

Bundan sonra seferin ana amacı olan Kanevc üzerine yürünür. Daha önce Hindu devri olayları anlatıldıktan Kanevc hükümdarlarının Gucar olduklarını ve Kuzey Hindistan'ın üstün devletinin başında bulunduklarını söylemiştik. El-Utbi'ye göre, Mahmut, Kanevç üzerine az askerle yürür, tâ ki raca Türk askerlerinin azlığına bakarak kaçmasın ve dayansın. Ancak raca Racyapal başkentini bırakıp kaçar ve Mahmut orasını birgün içinde saldırı ile alır (20 aralık 1018).

El-Utbi daima mâbetlerin ve "kâfir„ kentlerinin tahrip veya yağmasını büyük zevkle ve sevap sayarak anlatırken, bu sefer, Kanevç'in yalnız yedi kurganının alınıp yağma edildiğini yazar ve orada bulunduğunu bildirdiği 20.000 puthanenin (mâbet) ve özel evlerin yağma ve tahribi üzerinde birşey demez. Bundan onlara ilişilmediği anlamı çıkarılabilir, bu ise saldırı ile alınan bir yer için o devrin göreneklerine göre tabiî değildir. Mahmut çekildikten sonra komşu racalar Kanevç

[1] Cemne üzerinde Delhi ile Agra arasında yarı yolda.
[2] 4,25 g. ağırlığında altın para.

racasını hain bilip üzerine saldırışlarına bakılırsa işbu Raca ile Mahmut arasında bir anlaşma yapılmış olduğuna, Racanın şu veya bu biçim ve ölçüde Mahmud'a bağımlı olmayı kabul ettiğine ve bunun karşılığı olarak başkenti Kanevç'in tahrip edilmediğine hükmolunabilir.

Ondan sonra dönüş başlar; yolda, Mahmud'un ordusu yaklaşınca hükümdarları kaçışan, birkaç kent ve kurgan alınır.

Bunlardan yalnız Şarva[1] racası Çandar Ray karşı koymaya yeltenir; yukarıda adı geçmiş olan Pencap racası Triloçanpal'in oğlu Bimpal (Mahmud'un Nandana önünde bozmuş olduğu kişi) onun damadıdır; ancak o sırada o, damadını hapsettirmiştir. El-Utbi'ye göre, Mahmud'un ordusu yaklaşınca Bimpal kayın babasına şu yolda haber yollar: "Mahmut senin Hint hükümdarlarının cinsinden değildir ki, onunla savaş alanında oyun oynayasın, yahut onun bayrakları karşısında dayanasın. O, senin kurganından daha güçlü kurganları ova yapmış, senin ordundan güçlü orduları zebun etmiştir. Onun önünden kaçmayı ganimet bilmek, askerinin önünden kaçmıya bakmak gerekir". Bimpal'ın bu öğüdü, kayın babasını sevdiğinden değil, Mahmud'a dayanamayıp onun korkusundan Müslüman olur diye imiş.

Çandar Ray bu öğüde uyarak ordu ve hazineleriyle yüksek bir dağlıkta bir ormana sığınırsa da kovalanır, kaçmıya koyulur, hazinesini yollara serperek işbu kovalamayı geciktirmeye çalışır, fakat bundan bir fayda çıkmaz, Türk ordusu onunkine yetişir ve onu bozar (6-1-1019).

Mahmut pek çok servet ve tutsak ile döner ve bu seferdeki başarı ve kazançları onun ününü gerek İslâm, gerek Hıristiyan acunlarında çok artırır.

Gazne'nin ünlü büyük camii en çok bu seferde elde edilen servetlerle yapılmıştır.

Afganlar'a karşı sefer

Mahmut Kanevç seferinden dönerken Gazne ile Sint ırmağı arasındaki dağlıklarda yaşıyan ve yerlerinin sarplığına güvenen Afganlar, onun geride kalmış bazı er ve kafilelerini vurmuşlardı. Mahmut, 1019

[1] Yukarı Gence ovasında Mirut'tan 20 km. kadar güneyde.

sonbaharında, onlara karşı bir baskın seferi yapar, erkeklerin birçoğunu öldürür, kadın ve çocuklara dokundurtmaz.

Onikinci Hint seferi: Kalincar racası ve bağlaşıklarına karşı

Mahmut, Kanevç seferinden döndükten sonra Kalincar racası Ganda (Müslüman tarihçiler Nanda derler), Kanevç racası Racyapal'ı Mahmud'un önünde kaçmış olduğu için ayıplar, ona karşı birkaç raca ile birleşir, ona çatar, onu yener, öldürtür ve yerine Triloçanpal adında birini geçirir (bu kişi belki Racyapal'ın oğullarından biri idi).

Ganda, Hindu devrini anarken adı geçen Cecakabukti ülkesinin (şimdiki Bundelkent) Çandel hanedanına mensup hükümdarıdır ve başkenti Kalincar, Keşmir'deki Kalancar'la karıştırılmamalıdır. O sırada Gvalyor racası Ercan da Ganda'ya bağımlıdır.

Racyapal'a karşı kazandığı başarı ve birkaç bağlaşığının onu üstün ortak tanımaları Ganda'ya öyle bir güven ve gurur verir ki önce birkaç kere adı geçmiş olan Pencap'ta, ufak bir dağlık bölgede tutunabilen eski Pencap racası Anandapal oğlu Triloçanpal ile (yeni Kanevç racası olan adaşiyle karıştırılmamalı) gizli görüşmelere koyulur ve Pencab'ı Mahmud'tan geri alıp bu kişiye vermek gibi düşüncelere kapılır.

Mahmud'un Ganda'ya karşı yürümesi için iki sebep vardı: birincisi, bu Raca'nın kendisine boyun eğmiş olan birini, Kanevç racasını, öldürenlerin başında bulunması, ikincisi de, Pencab'ı kendisinden geri almak için tasarılar yapması ve görüşmelere girişmiş olması.

Mahmut, 1019 sonbaharında, Ganda üzerine yürür; bunu öğrenince eski Pencap racası Anandapal oğlu Triloçanpal, ordusu ile doğuya çekilip bağlaşıklarının ordusu ile birleşmiye çalışır. Onu kovalıyarak ilerliyen Mahmut, ona Ruhut (Ramganga) [1] ırmağının kıyısında yetişir. Triloçanpal'ın amacı, karanlık basıncıya kadar Türk ordusunun suyu geçmesini önlemek ve gece çekilmekti. Bunu anlıyan Mahmut, El-Utbiye göre:

[1] Gence'nin doğusundadır, yukarı Gence'ye dökülür.

"Saray kullarına: "Tulumlar üzerinde suyu kim geçer„ diye sordu. Derhal sekiz kul ayrıldı, bunlar tulumları şişirdiler, arkalarına bağladılar, kendilerini suya attılar. Puruçal (Triloçanpal), kulların suya atıldıklarını görünce onların işini bitirmek için zırhlı beş fil ile birtakım insanları gönderdi. Peygamberin "benim dinim acunun Doğu ve Batısını tutacaktır„ sözünü doğru çıkarmak için yüce Tanrı kullara ilham buyurdu. Kullar derhal ayak üzere durdular, oklar attılar, atılan oklar fillerin ellerini, ayaklarını birbirine dikti; gelen insanları da yere serdi. Böyle sekiz kişinin tulum ile ırmağı geçmesi, karşılarına gelen filleri, insanları okla öldürmeleri mucize kabilindendir. Kulların halini görünce Sultanın ağzından şu söz çıktı: "Her kim yüzüp geçebilirse geçsin, bütün ömründe rahat etmek istiyen bu sıkıntıya katlansın!„

"Sultanın bu lütûfkâr tatlı sözünü işitenler hep birden geçmiye başladılar. Kimisi tulum ile geçti, kimisi atının yelesine yapışarak geçti. Elhasıl askerin hepsi elemsiz, kedersiz selâmetle geçti; geçenler ırmağın öbür kıyısına atladılar. "Allahü Ekber„ sesini göklere çıkardılar, düşmana daldılar; düşman bozuldu, bir kısmı kılıçtan geçti, bir kısmı tutsak oldu. Kemend ile 200 fil tutuldu, onlar da tutsak edildi. Düşman birçok mal, hazine bırakmıştı, iğtinam edildi„.

Bu vuruşma Türk ve Hindu ordularının karşılıklı maddî ve mânevî durumlarını açıklar.

Anandapal oğlu Triloçanpal bu vuruşmadan yaralı olarak kaçarsa da ilerde kendi adamlarından biri onu öldürecektir. Oğlu Bimpal daha çok nazarî olarak onun yerine geçer. O da, 1026 da ölünce, Kâbil'in "Hindu Şahî„ hanedanı sönmüş olur.

Ruhut ırmağı vuruşmasından sonra Mahmut, Kanevç ve Bari racası olan Triloçanpal üzerine yürür, Bari kentini alır ve yağma ve yok ettirir.

Bağlaşık Hindu racaların başı olan Kalincar racası Ganda, türlü tarihçilere göre, 170-180,000 atlı ve yaya asker ve 640-900 filin başında Mahmud'a karşı ilerler. İki ordu karşılaşınca Mahmut, Ganda'ya İslâm dinini kabul etmesini önermek için elçiler yollarsa da Ganda buna yanaşmaz.

Mahmut bir tepeye çıkıp düşmanın sayısız kalabalığı görünce, Gerdizî'ye göre, tereddüde düşer ve bu kadar uzak-

lara gelmiş olduğuna belki pişman olur. Ancak Ganda kendi öncülerinin bir yenilgisi üzerine ürküp gece karanlığında ordusu ile birlikte çekilir veya kaçar.

Bunu bilmiyen Mahmut, ertesi sabah elçisini Ganda'ya yeniden gönderir; ancak elçi düşman ordusunun çekilmiş olduğunu görür ve iş Mahmud'a bildirilir. O da Allaha şükreder ve işde bir tuzak olup olmadığını inceledikten sonra askerlerine, çekilen orduyu kovalattırır ve bıraktıkları malları yağma ettirir.

Türk ordusu kaçanlardan pek çok kişiyi öldürür veya yakalar. 580 fil ele geçer ve Mahmut Gazne'ye geri döner.

Türlü seferler

1020 yılının ilkbaharında (mayıs - haziran) Mahmut, Kâbil'in doğusunda bulunan ve şimdi Nuristan (eski Kâfiristan) denilen çok dağlık bölgeye bir sefer yapar; amac, ora halkını Müslüman yapamktır. Sarp dağlardan orduyu geçirebilmek için yollar yapılır. Sefer Nur ve Kırat ovaları yerlilerine karşı idi. İlk yerdeki derebeyi kafa tutar ve ülkesi işgal edilir; ikinci yerdeki ise Müslüman olur; Mahmud'a bağımlı kalmak şartiyle yerinde bırakılır.

Yine işbu 1020 yılının sonbaharında Mahmud'un büyük oğlu Mesut, Gur ülkesinin kuzey-batı kısmında bulunan Tab bölgesini almaya gönderilir. Mesut kurganları ele geçirmek için yaptığı başarılı birkaç çarpışmadan sonra gereken yerleri almış olarak geri döner.

Onüçüncü Hint seferi: Keşmir'e karşı

1021 sonbaharında Mahmut altı yıl önce alamamış ve kendisine Keşmir yolunu kapamış olan Lohkut (Loharın) kurganına karşı yürürse de kış basmadan onu alamaz. Kışı Pencap'da geçirdikten sonra, 1022 ilkbaharında, Gazne'ye döner. Böylelikle Keşmir'i ele geçirmekle sonuçlanabilecek ikinci sefer de başarısız kalır.

Ondördüncü Hint seferi: Gvalyor ve Kalincar'a karşı

1019-1020 seferi sırasında Kalincar racası ve Mahmud'a karşı toplanmış olan bağlaşık racaların başbuğu Ganda kaçırılmış ise de kesin olarak yenilmemişti. 1022 yılında Mahmut ona karşı bir sefer daha yapar. Yolda Ganda'ya ba-

ğımlı olan Gvalyor racası Ercan üzerine yürür. Gvalyor kurganı o kadar sarp bir kayalık tepe üzerindedir ki saldırı ile alınması imkânsız gibidir; ve Mahmud'un ilk saldırısı hiçbir sonuç vermez, ancak Raca kuşatmanın dördüncü gününde barış diler, Mahmud'a bağımlı olmayı ve 35 fil vermeyi kabul eder.

Mahmut oradan Kalincar üzerine yürür; orası da çok sarp ve çetin kayalar üzerindedir; içinde 500.000 adam, 20,000 hayvan ve 500 fil barınabilmektedir ve yeter yiyecek ve silâh vardır. Ancak Mahmut kenti kuşatınca Ganda'nın içine korku girer ve boyun eğmeye karar verir; böylelikle üç yıl önce hain diyerek savaştığı ve öldürttüğü Kanevç racası Racyapal'ın yapmış olduğunu kendisi de yapar.

Bn münasebetle Gerdizî [1] şunu da anlatır: O (Ganda) barış diler; cizye, armağanlar ve 300 fil vermesi kararlaştırılır; O, hemen 300 fili filcisiz, yani başıboş olarak, kurgandan dışarı koyuverdirir; Mahmud'un buyruğu üzerine Türkler (saray kulları anlamında olmalı) ve askerler bu filler üzerine yürür, onları yakalar ve üstlerine binerler, bunu kurgan içinden görenler şaşa kalır ve ürkerler. Ganda da Mahmut için bir şiir yazıp yollar, çok beğenilir ve Mahmut Kalincar'la birlikte onbeş kurganı Ganda'ya verir (Kendi eğemenliği altında olmak üzere).

Mahmut 1023 ilkbaharında Gazne'ye döner. Bu sefer boyunca kimse bir ordu ile kurgan dışında onunla savaşmak yürekliliğini göstermemiştir.

Mahmut ve Hac Frişte'ye göre, 412 hicrî yılında (1021-1022) birçok "ülema„, "suleha„ ve ileri gelen müslüman, Mahmud'a başvurup onun sevap kazanmak için her yıl Hind'e gittiğini ve orada İslâm dinini yaydığını, ancak Arapların ve Keramitenin Hac yolunu kapamış bulunduklarını ve müslümanların onların korkusu ve Abbasî Hilâfesinin zâfı dolayısiyle farzı yerine getiremediklerini söyler ve ondan yardım isterler; O, bunların dileklerini kabul eder, kendi kadılar kadısını Emîri-Hac tayin eder ve ona 30,000 dinarla bir kuvvet verir ve yollar. Kafile, yol kesmek istiyen bir Arap reisi öldürüldükten sonra Hacca gider ve gelir.

[1] s. 63.

Abbasî Halifesinin kuşkuları 414 (1023-1024) de Horasan hacılarının başı olarak Hacca gönderilen Hasenek (daha sonra vezir olacaktır), tehlikeli gördüğünden çölden döneceği yerde Medine'den Şam yolunu tutar ve yol üzerinde bulunan Vadi-ül-Kura'dan geçerek yani Mısır Fatımî Halifesinin ülkesi içinde çok kalarak Horasan'a döner; İslâm Fatımî Halifesi ona ve öbür hacılara hilât ve birçok armağanlar verir ve aralarında epey propaganda yaptırır[1]. Bağdat'taki Abbasî Halifesi bunun Mahmud'un buyruğu ile yapıldığını sanarak çok kuşkulanır ve kızar ve Hasenek'in Kırmıtî olduğunu ileri sürüp Mahmut'tan idamını ister; Mahmut buna son derece kızar ve der ki: "Bu bunamış Halifeye yazmalı, o bilmiş olsun ki ben burada Abbasîlerin şan ve şerefini korumak için bunca çalışıyor, her yönde Kırmıtî arayor, bulunca ve Kırmitîliği anlaşılınca onu astırıyorum. Eğer Hasenek'in Kırmitîliği tahakkuk etse Emir-ül-Mümin'in onun da böyle bir sonuca uğradığını duyardı. Onu ben yetiştirdim, onun benim çocuklarımdan ve kardeşlerimden farkı yoktur, eğer o Kırmıtî ise benim de Kırmıtî olmam gerekir„. Tabiî Halifeye daha yumuşak bir biçimde karşılık verilir; arada birtakım elçi ve mektup gidip gelmesinden sanra Mısır Halifesinin gönderdiği hilâtlar yakılmak üzere Bağdad'a yollanır ve orada bir kalabalığın gözü önünde yakılır. Beyhakî'ye göre, bu işe çok canı sıkılmış olan Mahmut: "ölünceye kadar Halifeye karşı içinde gizli bir nefret besler„.

Bundan iki yıl kadar sonra Hasenek'i vezir yapması herhalde Halife ile onun arasını gizliden gizliye de olsa daha çok açacak özde idi.

Mahmut ve Türkistan Hanları Eldeki kaynaklardan o devirde Türkistan durumunu iyice anlamak güçtür. Mahmud'un dostu Toğan Han 1017-18'de ölür, yerine kardeşi Arslan Han geçer, dostluk devam eder; Mahmut büyük oğlu Mesud'a onun bir kızını alır[2], Arslan Han 1023'de ölür[3].

[1] Beyhakî s. 207 v. s; İbnül Esir c. IX, s. 239 (415 olayları).

[2] Kaşgarlı Mahmut, bu kızın gerdek gecesi Mesud'u (belki bir kavga sonucu olarak) ayağiyle dokunup düşürdüğünü ve bu yüzden: «Kızla güreşme - kısrakla yarışma» sözünün çıkarıldığını yazar (Divan c. I, s. 474 «Kısrak» sözü).

[3] Bazı tarihçiler (Bak. İbnül-Esir'in 408 hicrî yılı olayları sırasında

Bundan sonra Türkistan'da bir sürü çarpışma olduğu görülmektedir. Bütün Türkistan'ın padişahı diye adı geçen ve Kaşgar ve daha doğudaki ülkelere eğemen olan Yusuf Kadîr Han, birincisi Fergana ve ikincisi Buhara ve Semerkand'a eğemen olan yine aynı hanedandan (başka bir) Toğan Han ve Ali Tekin adında iki kişiye karşı savaşmaktadır; Selçuk hanedanına bağımlı Oğuzlar da daha çok bu sonuncusu ile işbirliği yapmaktadırlar.

Mahmud'un bu savaşlara ne biçimde karıştığını da kesin olarak anlamak güçtür; bu yolda en doğru bilgilerin Harezmşah Altıntaş'ca yeni tahta çıkmış olan Mesud'a yazılmış mektupta görülenler olmalıdır; bu mektup ise olayları bilen birine genel düşünce sunma kabilindendir, aşağıya koyduk:[1]

"...Merhum Emîr (Mahmut) Kadir Hanı han yapmak için ne kadar zahmetler çekti, paralar ve mallar sarfetti; onun yardımiyle (Kadir Hanın) işleri istikrar buldu; bugün bu dostluğun artması için aradaki bu samimiyeti beslemek gerekir. Tabiî bunların gerçek dost olması beklenilemez; ancak ne de olsa hoş geçinmek zarurîdir; böylece bir taşkınlık göstermelerinin önü alınmış olur. Ali Tekin gerçekten bir düşman, kuyruğu kopmuş bir yılandır, çünkü Tugan Han bunun kardeşini merhum Emîrin kuvvet ve kudretiyle Blasagun'dan çıkarıp atmıştı; o, hiçbir vakit dost olmaz...".

Bizce Mahmud'un en yakın bir adamı olup bütün bu işlerde onunla birlikte çalışmış olan Altıntaş'ın bu yazısına karşıt olan hiçbir yazı kabul edilmemelidir. Buna göre, Mahmut, 1024'den bu yana Türkistan siyasasını, içten olmasa da siyasal alanda, Kadir Hanın dostluk ve ittifakı üzerine kurmuş ve başlıca amacı, Semerkant ve Buhara'ya eğemen olması dola-

s. 210-11 de Hanlılar hakkında verdiği toplu bilgiye) onun devrinde, akrabasından Kadir Han'ın Mahmut'la işbirliği yaptığını, sonra ondan ayrılıp Arslan Han'la birleştiğini, ikisi birden Ceyhun'u geçip Mahmud'a yenildiklerini yazarlar. Gerdizî gibi çağdaş tarihçilerde bundan bahis yoktur; bu olay aşağıda görülecek olan olayın yanlış anlatılmış bir biçimine benzer.

[1] Beyhakî'deki metin (s. 98) oldukça dumanlıdır. Başka bir yerde (s. 655) Beyhakî Toğan Han'ı Ali Tekin'in kardeşi diye gösterir; ancak ilk şık, işin içinde bulunmuş Altuntaş'ın bir mektubuna, ikinci şık ise Beyhakî'nin kendi ifadesine dayandığı için birincisini tercih ettik.

yısiyle çok büyüyüp güçleşirse Horasan'ı tehdit eder bir duruma geçebilecek olan Ali Tekin'in büyümesini önlemek olmuştur; bu düşünce ile Kadir Hana yardım etmiştir.

Olaylar genel olarak şu yolda gelişir: Türkistan Hanları arasındaki savaşların kızışmış olduğu bir sırada, 1024'de, Mahmut Belh'e gelir ve büyük bir ordu toplar ve Ceyhun ötesi halkının Ali Tekin'in zulmünden sızlandıklarını ileri sürerek savaşa katılır. Ceyhun'u köprü kurarak geçer ve Semerkant üzerine yürür; Ali Tekin vuruşmadan çekilir, bozkırlara girer ve daha sonra orada Mahmud'un hacibi Bilge Tekin tarafından bozulur.

Yusuf Kadir Han ise Semerkand'a gelir ve oradan da ilerliyerek Mahmut'la buluşur; Han ve Sultan, ordularının ilerisinde, yanlarında birkaç atlı olarak buluşup görüşürler [1]; büyük ziyafetler olur, pek değerli armağanlar alınıp verilir ve bazı anlaşmalara varılır; bunlara göre: Yusuf Kadir Hanın oğlu Yağan Tekin [2], Mahmud'un kızı Zeynep'le evlenecek ve Mahmud'un ikinci oğlu Muhammet te Hanın kızını alacaktır. Beyhakî'deki [3] şu cümle: " O (Yağan Tekin) bizim yardımımızla Buhara, Semerkant ve o bölgeleri Ali Tekin'den almak üzere Emîr Mahmud'un kızı Hurre Zeynep'le evlenmişti „, işbu yerlerin alınması ve elde tutulması için ona yardım vadedildiğini gösterir. Bundan başka Ceyhun'un sağ kıyısında bulunup Belh'in kuzeyine düşen Çaganiyan, Termiz, Kabadiyan ve Hutlan gibi yerlerin Gazne devletinde kalmış olduğuna Harezmşah Altıntaş'ın Mesud'a yolladığı yukarda sözü geçen mektuptan ve keza Mesud'un yeni Halife el-Kaim Bi-Emrullah'tan istediği menşurdan hükmolunabilir [4]. Ancak bu yerlerin bu anlaşma dolayısiyle mi yoksa Mahmud'un daha sonra Ali Tekin'le varacağı anlaşma üzerine mi ona geçtiğini kestirmek güçtür. Keza Kadir Hanla olan anlaşmada ona ve oğlu Yağan

[1] Yani iki eş hükümdar gibi eş şartlar içinde buluşurlar ve biribirlerinin ayağına gitmiş olmazlar (perşembe 29 - 4 - 1025).

[2] Fil demektir. Beyhakî bunu lâkap olarak gösterir ve adı Buğra handır der (s. 655, bak. keza s. 230 a); bazı yazmalarda Yağa Tekin vardır.

[3] s. 655.

[4] Beyhakî, s. 98 ve 359.

Tekin'e ayrılan yerleri kestirmek de güçtür; herhalde Mahmut, Semerkand'ı Kadir Hanın eline bırakmıştır.

Mahmut kendi ülkesine döndükten sonra Ali Tekin, Buhara ve Semerkand'ı geri alır; Yağan Tekin Mahmut'dan yardım istemek üzere Belh'e gelince, Beyhakî'ye göre, Mahmut ona [1] "Siz bizimle bir olun, ittifak yapalım, fakat sizin şimdilik geri dönmeniz lâzımdır; çünkü biz şimdilik Somanat üzerine yürümek istiyoruz, önce bu işi bitirelim, siz de Türkistan Han' lığını ele geçirin, o zaman bu Ali Tekin'e karşı bir tedbir düşünürüz„ diyerek onu savar.

Yağan memnun olmıyarak geri döner; daha da Zeynep'le gerçekten evlenmiş değildir. Beyhakî'nin yazısından şu anlaşılmaktadır ki Mahmut'la Kadir Han veya oğlu Yağan Tekin arasında henüz kesin ittifak yoktur ve Mahmut, Türkistan Han'larından kendisine en yakın olan Ali Tekin'in gücünü kırmak ve Horasan'ın güvenini sağlıyacak birkaç menfaat elde etmekle yetinmiştir.

Mahmut Somanat'tan döndükten sonra Hanlılar arasındaki kavgalara yeniden karışacak, Yusuf Kadir Hana yardım için Ali Tekin'e karşı kuvvet yollıyacak, az sonra onunla pek açık anlaşılamıyan şartlarla bir barışa varacaktır [2] (1026).

Mahmud'un bu devirlerdeki davranışından çıkarılabilecek bir mâna da Ceyhun'un ötesinde güçlü tek bir devletin kurulmasını istemediği ve Hanlı hükümdarlar arasında biteviye anlaşamamazlıklar olmasını kendi güvenini sağlamak bakımından uygun bulduğudur.

Yine bu sıralarda müslüman olmıyan ve kim oldukları pek belli olmıyan Kaya Han ve Boğra Han adında iki Türkistan Hanından Mahmud'a elçiler gelir, ona itaatlerini bildirir ve kız isterler. Mahmut karşılık olarak kız ve kız kardeşlerini onlara verebilmek için önce müslüman olmaları gerektiğini söyler.

Genel olarak denilebilir ki, 1026 yılından bu yana Mahmut Türkistan'ın önemli bir kısmında az çok eğemendir ve hiç olmazsa öyle olmak iddiasındadır ve Türkistan Hakanı için

[1] Beyhakî, s. 655-6.

[2] Beyhakî, s. 655; çok belirsizdir.

"raiyetim" tabirini kullanmaktadır [1]. Ve bu iddiasını Bağdat Halifesine de zımnen olsun kabul ettirmiştir; çünkü Beyhakî'nin [2] 1031 de Halife olan El Kaim Bi-Emrullah'ın Mahmud'un oğlu Mesud'a yollamış olduğu elçiden bahsediş tarzından, ölmüş Halife El Kadir Billâh ile Mahmut arasında şöyle bir aht olduğu anlaşılmaktadır:

Halife Mahmud'un aracılığı olmadan Türkistan hakaniyle mektuplaşmıyacak ve ona armağan ve hilât göndermiyecektir.

Mahmut ve Oğuz'lar

Bu konu türlü tarihçilerce oldukça başkalık ve karşınlıkla anlatılmış ve dolayısiyle epey dumanlı kalmıştır ve genel olarak Mahmud'un, 1024 de Ceyhun ötesine yaptığı sefer sırasında, Oğuz'ların Ceyhun'un sol yakasına geçmelerine izin vermekle büyük bir siyasal yanlış işlediği ileri sürülmüştür.

Önce şunu belirtmek gerektir ki, 1024-25 yılından çok önce Ceyhun'un solunda Oğuz'lar bulunmakta idi. El-Utbi, 1006 ve 1008 yıllarındaki İlek Han-Mahmud savaşlarını anlatırken bu yönü iki kere açıklar; ona göre: a) 1006'da İlek'in komutanı Sübaşı Tekin Mahmud'un komutanı Arslan Cazip'ce kovalanıldığı sırada Merv ile Serahs arasında Oğuzlar'la çarpışır, b) 1008'de Mahmud, İlek Han'la Belh kuzeyinde kesin çarpışmasını yapacağı sırada: "Türlü Türkler'den, Kalaçlar'dan Hintli'lerden, Afgan'lardan, Oğuz oymaklarından pek çok asker" toplamıştır. Bu Oğuzlar'ın, Ceyhun'un sağ kıyısında oturanlardan değil, Mahmud'a ait yöndekilerden oldukları besbellidir. İbn-ül Esir de [3] Sübaşı Tekin'in kovalanması olayını anlatırken, onun Merv dolaylarında Oğuz Türkmen'leriyle çarpışmış olduğunu söyler.

Dolayısiyle Mahmud, 1024-25 yılında, birtakım Selçuk Oğuzları'nın Ceyhun'u geçmesine izin vermekle ülkesi içine yeni bir unsur sokmuş değil olsa olsa esasen orada bulunan bir unsurun sayısını çoğaltmıştır.

[1] Siyasetnâme, 132.

[2] s. 359.

[3] C. IX, s. 142-143.

Mahmud, Ceyhun ötesine sefer yaptığı sırada ve ondan önceki devirde Selçuk, Oğuz veya Türkmenler Ali Tekin'in bağlaşığı gibi görünürler.[1]

Gerdizî'ye göre,[2] Mahmut, Ceyhun'u geçince Ali Tekin onun önünden kaçar ve Selçuk oğlu İsrail saklanır; Mahmut onu bulup yakalattırır ve Gazne ve sonra Hindistan'a sürer[3].

Selçukların Ceyhun'un sol kıyısına geçirilmesi işinde de türlü söylenti vardır.

Tabakat-ı Nasirî'de Selçuklar bölümünün başında, İbni Heysem (هيثم) ın "Tarih-i Sani„ veya "Kısası Sani„sine atfen bildirildiğine göre, Mahmut'la Kadir Han başbaşa kalıp "bütün İran ve Turan„ işleri üzerinde görüştükleri sırada Kadir Han "Türkmen Selçuk'un oğlunun ve maiyetinin„ Horasan'a geçmesine izin vermesini diler ve Mahmut buna peki der. Bu biçim kabul edilirse Kadir Han, rakibi Ali Tekin'in yardımcılarının azaltılmasını istemiş demektir.

Gerdizî'de[4] ise iş: "Selçuk Türklerinin başlangıcı„ başlığı altında, başka bir biçimde anlatılır; bu tarihçiye göre, Türkistan komutan ve ileri gelenlerinden bir kısmı Mahmud'a gelerek kendi emîrlerinden gördükleri zulm ve eziyetten sızlanır ve "Biz dört bin haneyiz, Emîr (Mahmut) izin verirse suyu (Ceyhun) geçip Horasan'ı kendimize yurt edinelim. O bizim yüzümüzden rahat eder ve ülkesinde bizim yüzümüzden bolluk olur, biz çöl adamlarıyız, bizim pek çok koyunumuz vardır ve Emîrin ordusunda bizden pek çok kişi asker olur„. Mahmut da istenilen izini verir.

Bu karşıt anlatışlardan özet olarak şuna varılabilir ki Mahmut: bir yandan hem Ali Tekin'in, hem de Oğuzlar topluluğunun gücünü azaltmak ve Kadir Hanın da dileğini yerine getirmiş olmak, öbür yandan da vuruşkan bir oymağın bir

[1] İbnül-Esir C. IX. s. 266 ve Gerdizî s. 66-67.

[2] s. 66-67.

[3] İbnül-Esir (IX, 266) ve Güzide (s. 435) gibi bazı sonra yazılmış eserlere göre, Mahmud, kendini görmeye gelen İsrail'i yakalatıp sürmüştür. Birincisi onu Arslan adiyle anar; ikincisi Mahmud'un İsrail'in gücü ve adamlarının çokluğu ile övünmesi üzerine ondan kuşkulandığını ve ürktüğünü ve bu yüzden yakalattığını yazar.

[4] s. 67.

kısmı ve onun varını yoğunu kendi ülkesine geçirerek bir kazanç sağlamak istemiştir; böylelikle Gazne devleti içinde yaşıyan Oğuzlara dört bin hane halkı daha katılmış olur. İleride göreceğiz ki Ceyhun'un iki yanındaki Oğuzlar, durumu uygun buldukça işlerine geldiği gibi bir kıyıdan ötekine geçmektedirler. Bunlar Gazne ordusunda da hizmet etmekle birlikte Mahmut devrinde bile devletin başına oldukça gaileler çıkaracaklar ve Mesut devrinde Gazne devletini Horasan'dan söküp kendileri kocaman bir devlet kuracaklardır.

Onbeşinci Hint seferi: Somanat'a karşı (1025-26)[1]

Mahmud'un Hindistan'da yaptığı en mühim seferlerden biri Somanat seferidir. Hindistan'ın Batı kıyısında, Katiavar yarımadasında, Somanat kentinde, mâbut Şiva'ya ait pek ünlü, kutsal ve zengin bir mâbet vardı ve burası, o vakte kadar Mahmud'un zaptetmiş olduğu bütün kent ve mâbetlerden çok üstün idi. Mâbet hizmetinde 1000 Brahman, oraya gelen hacıları tıraş için her gün muvazzaf 300 berber, ve durmadan mâbut önünde dansetmek üzere 350 oyuncu kadın bulunmakta idi. Mâbede vakfedilmiş 10.000 köy vardı. Put, her gün 1000 ve küsur kilometre uzakta olan Gence ırmağından getirilen su ile yıkanmakta idi.

İşbu mâbedin Brahman'ları, kendi mâbutlarının dünyanın en kudretli mâbudu olduğunu, hiçbir düşman ordusunun ona yaklaşamıyacağını ve eğer Mahmut öbür mâbetleri yıkıp yok edebilmiş idiyse bunu ancak Somanat'taki mâbudun müsaadesi ile yapabildiğini, zira işbu mâbudun öbür mâbutların kendisine saygısızlık gösterdikleri için onlara kızmış olduğunu ve onları Mahmut vasıtasiyle yok ettiğini propaganda etmekte idiler. Hindular'ın mâneviyatını kırarak İslâmlaşma hareketini çabuklaştırmak, bu cakalara bir son vermek, ve büyük bir ganimete konmak isteği ile Mahmut, Somanat mâbedini yıkmağa karar verir.

Bu sefer, Türk cesaret ve teşkilâtçılığının bir şaheseridir. Mahmut 30.000 muntazam süvari ve birkaç yüz gönüllünün

[1] İhtilâf vardır, bazı tarihçiler 416 hicrî yerine 415 hicrîyi gösterirler, 1024-25 eder. Firişte bunlar arasındadır.

başında, 1025 ekim ayının 18 inde Gazne'den kalkıp 21 inci günü Multan'a varır ve orada çöl seferi için hazırlığa başlar. Önünde geçilecek yüzlerce kilometrelik meçhul ve korkunç bir çöl vardı [1].

Askerlere yol hazırlığı yapmaları için 50.000 dinar dağıtılır, her ere yiyecek ve suyunu taşımak için ikişer deve verilir ve deve sayısı yetmeyince, Mahmut, kendi ahırlarından 20.000 deve verir. 26 kasımda ordu güneye ilerleyip az sonra meçhul çöle dalar. Bunun geçilmesi bir ay kadar sürer. Yol üzerinde birtakım çarpışmalardan sonra 6 ocak 1026 da, yani Multan'dan kalkıştan 42 gün sonra, 1100 ve küsur kilometre aşılmış olarak Somnat'a varılır.

Kuşatma dört gün sürer ve kent ikinci saldırıda alınır.

Ortalık yatıştıktan sonra Brahman'lar mâbetteki putu kırdırmıyacak olursa pek büyük bir kurtulmalık (fidye) vermeyi önerirlerse de Mahmut buna yanaşmaz, putu kırdırır ve içinden kendisine vadedilen kurtulmalıktan birhaç misli değerde mücevher ve altın dolu bir define çıkar [2].

Mirhond'un Revzatüssefa'sına göre, yağmadan yalnız Mahmud'un payına düşen kısım, yani genel yağmanın beşte biri, 20 milyon dinardır [3].

Dönüşte deve, at, katır gibi 200.000 yük hayvan ganimetleri taşımakta idi [4].

Mahmud'un askerleri böyle bir kafileye ancak muhafız rolü oynıyabilecek sayıda idiler. Buna göre dönüş sırasında Mahmud'un bütün amacı, bir büyük düşman ordusu ile karşılaşmamak olmuştur. Birçok Hint hükümdarlarının kuvvetli bir ordu ile kendisini yarımada dilinin kuzeyinde beklediklerini

[1] Buna Tar veyahut Büyük Hint çölü derler. O bölgede Sint ırmağının güneyinden itibaren vahalı çöl başlar ve bu az sonra mutlak çöl halini alır ve kuzey-güney yönünde pek seyrek vahaları olmak üzere 4-500 kilometre uzanır.

[2] Gazne'de bugün işbu putun parçaları diye, kırık mermer parçaları gösterilir.

[3] Mahmud'un bir dinarı 4,25 gram ağırlığında altın olduğundan, yalnız onun ganimet hissesi bizim 12 milyon altın liramıza yakındır ; fakakt bu genel ganimetin kıymeti de olabilir zira rakam çok büyüktür.

[4] Farûkî'ye atfen M. Nazım ; s. 119.

öğrenince yolunu değiştirip Somanat'tan doğru kuzeye çıkar, Katiyavar'la Küç arasındaki körfezi suların alçak oldukları bir zamanda atla ve kendisi ordunun ilerisinde olarak geçer; bu geçiş iki gün sürer [1]. Yolda bazı kurganlar alınır, Küç'te iken Hindu bir kılavuz mâbudun öcünü almak için orduyu susuz bir bölgeye götürdüğünden birkaç gün bütün ordu ölmek tehlikesiyle karşılaşır ve sonda sulu bir yere yetişilip ordu kurtulur ve Mansura civarında Sint ırmağına erişilip su boyunca Multan'a gidilir; yolda Cat'ların arkası kesilmiyen saldırılarına uğranılıp önemli zayiat verilir ve iki nisan 1026 da, yani hareketten beş buçuk ay sonra Gazne'ye dönülür.

Bu seferde yenilen güçlüklerin büyüklük ve korkunçluğu ; alınan ganimetlerin bolluğu ve Hinduluğa vurulmuş olan maddî ve mânevî darbenin şiddeti, bütün Hindistan ve İslâm acununda sonsuz akisler uyandırmıştır.

Bundan sonra Mahmut, İslâm acununda IV üncü Halife Ali veya Afrasyaplar ve Rüstemler gibi efsanevî bir kahraman mahiyetini almış ve menakibi hakkında halkın ağzında bitmez tükenmez destan ve hikâyeler dolaşmağa başlamıştır. Hattâ Evliyalar sırasına geçmiştir.

Bu sefer dolayısiyle Halife Mahmud'a Kehf-üd-Devle vel-İslâm (Devlet ve islâmın sığnağı), büyük oğlu Mes'ud'a, Şihab-üd-Devle ve Cemal-ül-Mille ve ikinci oğlu Muhammed'le kardeşi Yusuf'a da bunlara benzer lâkaplar verir.

Onaltıncı ve son [2] Hindistan seferi: Cat'lara karşı (1027).

Mahmut, Cat'ların Somnat seferi sırasındaki saldırılarını cezalandırmak üzere, mart 1027 de Multan'a gider. Cat'lar da Türk ırkından olup, yüzlerce yıllardanberi Sind vâdisine yerleşmiş olmalarına rağmen, cengâverliklerinin ve çetinliklerinin büyük bir kısmını muhafaza etmekte idiler. Hindu dininden oldukları için de Pencap'ta yeni kurulan Müslüman-Türk yönetimi için daimî bir belâ olmuşlardı. Bu sefer esnasında Mahmut'ça yenilmesi gereken güçlükler, uzaklık ve tabiat güçlükleri değildi, kalabalık kütleleri savaşta yenmek güçlüğü de değildi,

[1] Farûkî'ye atfen M. Nazim ; s. 119.

[2] a) Mahmud'un Hindistan seferinin sayısı üzerinde bazı ihtilâflar vardır.

fakat hemen Türkistan'dan getirdiği adamlar kadar vuruşkan bir oymağı yenmek, yıldırmak ve uzun zamanlar için kıpırdamıyacak duruma getirmek güçlüğü idi. Burada cüretli bir manevra ile ordusu dağıtılıp uyruk durumuna sokulacak bir Raca da yok idi.

Mahmut seferini bütün ayrıntılarına varıncaya kadar hazırlar ve galebeyi fennî vasıtalardaki üstünlükte arar. Cat'lar usta gemici ve geniş Sint ırmağının eğemeni idiler [1]; Mahmut, 1400 büyük gemi yaptırır ve bunların her birine, biri önde ve ikisi yanlarda olmak üzere, ucu sivri boynuza benzer çubuklar koyar, bunlar düşman teknelerini delip parçalamıya mahsus idiler. Öbür taraftan her gemide mürettebattan başka yirmi asker vardı ve bunlarda mutat silâhlardan başka gazla dolu, veya daha doğrusu tutuşturmıya mahsus bir nevi el bombaları bulunmakta idi [2]. Bu hazırlıklardan haberdar olan Cat'lar, aile ve servetlerini uzak bir adaya gönderip bütün gemi ve kuvvetlerini toplar ve gemicilikteki ustalıklarına güvenerek, ve karşı tarafın onların yolcu ve yük taşımıya mahsus gemileri karşısına gayet üstün silâhlarla mücehhez gemiler çıkaracağını hatırlarına getirmiyerek, ırmak üzerinde vuruşurlar.

Mahmud'un 1400 gemisi, Cat'ların 4000 ve bir söze göre 8000 gemisini tabiî çabucak batırır, yakar, kaçırır. Mahmut suyun iki kıyısını atlıları ve filleriyle tutmuş idi, ve bunlar kıyıya kaçan Cat'ları öldürüyor veya tutuyordu. Böylelikle Cat'ların savaşa katılmış olanlarından hiç kimse kurtulamaz ve savaşa giren gemilerin sayısına göre ölenlerin 10 binlerce olduğuna hükmolunabilir. Sonra bunların adalarına gidilip servetleri alınır ve kadın ve çocukları tutsak edilir.

Mahmud'un son yılları, Horasan ve İran olayları

1027 ve 28 yıllarında Horasan'a yerleşmiş olan Selçuklar'la Mahmud'un Tus valisi Arslan Cazip arasında epey çarpışmalar olur ve Selçuklar çok ezilir ve kovalanırlar, ancak istenildiği gibi kesin olarak yok edilemezler. Mahmut dahi, hasta olmasına rağmen, Tus yolunu tutmuş idi.

[1] Sint ırmağının batı kısmında bugün bizim Boğaziçi vapurları ayarında vapurlar işler. [2] Gerdizî, s. 72.

Yine 1028 yılında, Rey'de, Büveyh hükümdarı Mecd-üd-Devle'nin anası Seyyide, ki gerçekten hükümdar o idi, ölür; oğlu devlet işlerinde âcizdir, askeri zapt altında tutamaz ve kargaşalıklar çıkar, bunun üzerine kendisi veya ordusu Mahmud'u çağırır; o da Rey'e girer (29-5-1029) ve Mecd-üd-Devle ile oğlunu Hindistan'a yollar.

Bundan sonra Mahmut, Kırmıtî ve Batınî'leri epey ezer, oğlu Mes'ud'u Rey'de bırakıp Büveyh oğullları'nın bütün ülkelerini almak ödevini verir ve kendisi Gazne'ye döner. Mes'ut, Kazvin'i (13-9-1029), Hemedan ve İsfehan'ı (1030 başı) alır.

Mahmud'un Rum ve Mısır'a kadar büyük fütuhat tasarıları

O sırada Mahmud'un sağlık durumu bozulmuştur. Ancak devletinin durumu çoğ sağlam ve güçlüdür; Türkistan'ın durumu da Gazne devletin güvenini sağlıyacak özdedir; Harezm Mahmud'un elindedir, Selçuklar ezilmiştir, Cürcan, Taberistan, Gur gibi yerlerdeki hükümdarcık ve derebeyleri ona karşı boyun eğmişlerdir.

Mahmud ölüp oğlu Mes'ud'un Gazne tahtına yerleştikten sonra Türkistan hanlarından Kadir Hana yazdığı mektuptan [1] öyle anlaşılıyor ki Mahmud ölmeden az önce, Selçukların çok geçmeden yapacaklarını kendisi yapmayı veya oğlu Mes'ud'a yaptırmayı, yani Bağdad ve ötesini almayı düşünmüştür ve bu iş için gereken siyasal hazırlıkları da oldukça ileri götürmüştür. Mes'ud'un Hana yolladığı bu mektupta biraz şişirme olduğu düşünülse de açık yalan ve uydurmalar olduğu kabul olunamaz; işbu mektupta Kazvin, Hemedan, İsfehan gibi yerlerin Mes'ud'ca daha babasının sağlığında alınması dolayısiyle denilmektedir ki:

" . . . Fethettiğimiz bu ülkeler her ne kadar meşhur ve adı sayılan vilâyetlerden idiseler de bizim adımızı taşımak, bizim yönetimimiz altına girmek için bu vilâyetler ahalisi kalktılar, bunun için hazırlandılar, ahali bizim raiyetimiz olmak için el kaldırıp dua ettiler. Emir-ül-Mü'minin (Halife) de iltifatlarda bulundu, Bağdat'tan mektuplar yazdı, bizim olanca süratle Bağdad üzerine yürüyerek hilâfet makamının düştüğü

[1] Metin: Beyhakî, s. 82 v. s.

zâfı telâfi etmemizi, onu sıkıştıran ayak takımlarını tepeleyip uzaklaştırmamızı istedi. Biz de muhakkak bu yüce fermanı yerine getirmek, Bağdad'a gitmek ve Emir-ül-Mü'minin yüzünü görmek saadetine erişmeyi kararlaştırdık; fakat bu sırada babamızın Tanrının rahmetine kavuştuğu haberi geldi . . . „.

Bundan sonra Mes'ud, bazı ilerigelenlerce Mahmud'un müphem bir vasiyeti üzerine kardeşi Muhammed'in tahta çıkarılmasını anar ve der ki:

"O zaman şüphesiz sükûneti sağlamak için böyle yapmak gerekiyordu, çünki biz uzakta idik, bundan başka babamız bizi hayatında her ne kadar veliaht yapmış idise de, o azamet ve haşmete rağmen ömrünün son günlerinde sağlık durumu bozulmuş, akıl ve fikrine bir gevşeklik gelmişti, kendisine—beşeriyet icabı—zamandan, hususile müstahak olmadıkları mevkileri işgal eden padişahları görmekten bir bıkkınlık arizolmuştu; [1] bunun için bizi Rey'de bıraktı; *çünki o diyarın Rum'a ve öbür yönden Mısır'a kadar tulen ve arzen bizim feth ve istilâmız şerefine mazhar olacağı,* Gazne ve Hindistan'a kadar fethedilen yerlerin tarafımızdan kardeşimize bırakılacağı ve yabancı ellere geçmemesi için onun orada kendimize bir halife yapılacağı ve kendisinin (kardeşi Muhammed'in) son derece aziz ve muhterem tutulmasının mukadder olduğu onca malûm idi„.

Mahmud'un bu fütuhat tasarıları, kendi ölümü, iki oğlunun anlaşamamaları ve sonunda tahtı sağlıyan Mesud'un bu yolda gitmiye hevesli olmakla birlikte büyük işleri başaracak çapta bir adam olmaması yüzünden yürütülemiyecek ve çok geçmeden bunları Selçuklar başaracaklardır.

Mahmud'un ölümü ve özellikleri

Mahmud "Dik„ hastalığına tutulur (verem?), hastalığı epey sürer fakat hiç yatağa girmek istemez ve oturduğu yerde ölür (23 ikinci rebi 421 ve 30-4-1030) [2].

Doğu acunu onu en büyük adamlardan saymış ve uzun zamanlar onu örnek olarak göstermiş ve övmüştür; belki kıs-

[1] Eyi anlaşılmıyor, belki birer birer ülkeleri ellerinden alınan hükümdarcıklar kastedilmektedir. [2] Gerdizî, s. 73.

men bu yüzden, kısmen de Türklüğü dolayısiyle, birçok Avrupa tarihçisi onun 10 ve 11 inci yüzyıllarda yaşamış olduğunu ve o devirdeki Avrupa'nın durumunu unutmuş görünerek, onu, ölümünden 900 yıl geçtikten sonra Avrupa'da hasıl olan siyasal, yönetel ve ahlâkî anlayışa göre yargılamıya, tenkide ve dolayısiyle küçültmeye çalışmışlardır; onun hakkında bu gibi tarihî eserlerde görülecek yazılar hep bu yön gözönünde tutularak okunmalıdır.

Gerçekten Mahmud siyasa, yönetim ve askerlik işlerinde bir dahî idi ve en güç durumlar karşısında yükselmiş ve bölgesinin en güçlü hükümdarı olmuştur.

Şahsiyeti Türk kabiliyetinin bir örneği olmakla birlikte, tarihî rolü, çokluğu Türk olan ordusiyle halkı karışık olan Horasan v. s. gibi ülkelerin Türk istilâlarına uğramasını menetmek olmuştur; bu yönden, Türklük bakımından tarihî rolü menfi sayılabilir; ancak bu olay, zengin ülkelere yerleşen her Türk dalgasının, sonra gelen öbür Türk dalgalarını durdurmıya çalışmasının bir tekerrüründen ibarettir, bu bakımdan olagan şeylerdendir.

İbnül-Esir'e göre, orta, boylu zarif ve güzel yüzlü, küçük gözlü, sarışın saçlı idi [1]. Siyasetnâme ise onun için çirkin idi der ve onun tarih meraklısı olduğunu kaydeder [2].

Yakınlariyle danışma tarzı hakkında Beyhakî'de birkaç kayıt vardır; birinde denilir ki [3]:

"... Huysuz (fakat) uzağı gören bir adamdı. Doğru olmıyan bir şey için: "Ben böyle yapacağım„ dedimiydi onu cebbarlığından söylerdi; eğer bir kimse onun yanlış olduğunu söylese kızardı, söğüp sayardı; ancak sonra bunun üzerine düşünür, yanlış olduğunu anlar ve doğru yola gelirdi„.

Bundan sonra oğlu Mes'ud'la bir karşılaştırma yapılarak: "Bu Emîrin (Mesud) tabiatı başka türlüdür; hiç düşünmeden istibdat yapıyor, bilmem ki bu gidişle işlerin sonu ne olacak„. denilmektedir.

[1] C. IX, s. 284. «Ahmer» tabiri vardır, kızıla çalan koyu sarı diye kabul edilmelidir.

[2] s. 44 ve 108.

[3] s. 495 «Sahibi Divanı Risalet» Bu Nasr Müşkân'ın sözleri.

Yine Beyhakî'ye göre, Mes'ud, "Sahibi Divanı Risaleti„ bu Nasr Müşkân'a demiş ki[1]:

"... Ben biliyorum. Babam (Mahmud) her ne yapmak isterse oya koyardı, herkes fikrini söyleyip gittikten sonra seninle ayrıca danışırdı... „

İbnül-Esire göre tanınmış bir vaizin öğüdü üzerine Mahmud bir vergiyi kaldırır[2].

Beyhakî onun adam yetiştirmekteki başarısını över[3].

İbnül-Esir onu mal ve paraya çok haris gösterir ve der ki[4] " onun ayıp ve kusur sayılacak hiçbir hali görülmemiştir; yalnız mal ve para ele geçirmek hususunda her türlü yol ve çareye başvurmuş olduğu bundan müstesnadır„.

Bununla birlikte Mahmut, adâleti ve adâlete verdiği önemle ünlüdür; bunu ilerde Gazne devletinin teşkilât ve sairesinde göreceğiz.

İslâm tarihini sonsuz kargaşalıklariyle dolduran türlü çeşitten Batınî, İsmailî ve Kırmıtî gibi mezheblerin elebaşı veya atılganları bir yana bırakılırsa o devre göre adam öldürtmekten çok çekinmiş bir hükümdar sayılır. Kardeşi İsmail ile yaptığı taht savaşı dolayısiyle El-Utbi der ki: "Sultan siyaset (idam) hususunda kolay kolay cana kıymazdı, onu siyaset için kışkırtan bulunsa bile o gibilere: akıllı hükümdara gerektir ki insanlardan onu alsın ki tekrar verebilsin...„.

Yine El-Utbi Kerramîler bahsinde onun iyilik ettiği ve yükselttiğini kolaylıkla alçatmadığını ve dini dünyaya alet ettirmediğini yazar.

Mahmut, bazı yakınlarına hele vezirlerine karşı çok titiz ve kuşkulu davranmıştır. Birinci veziri Ahmet oğlu Ebul-Abbas Fadl kötü idare ve yolsuz zenginleşme ile suçlandırılmış ve hapiste ölmüştür (1013); ikinci vezir "Şemsül-Kuffat„ ve "Şeyh Celil„ denilen Meymend'li Hasan oğlu Ebül-Kasım Ahmet, kendi süt kardeşi idi; ilerigelenlerden birçoğunu incitir ve pek iyi anlaşılamıyan sebeb er dolayısiyle, 1025 de Hindistan'da bir kurgana gönderilir, daha sonra iki yıl için Mesud'un veziri olacaktır. Uçüncü ve son veziri Hasenek denilen Muhammed oğlu Ebu Ali Hasan'dır; Mahmud'un ölü-

[1] s. 552. [2] c. IX. s. 247. [3] s. 562. [4] c. IX. s. 283.

müne kadar iş başında kalır ve oğlu Mesud'u kırar; o tahta çıkınca onun garezi dolayısiyle, idam edilir (1031); bahane olarak 1024 de Bağdat Halifesinin onu, Mısır Halifesinden hilât alması üzerine Kırmıtîlikle suçlandırarak idamını istemiş ve bu isteğin 1031 de yenilenmiş olması ileri sürülür.

Mahmut öldüğü anda aşağıdaki ülkeler onun devleti içinde bulunuyordu :

Bugünkü Afganistan ve Belücistan'ın hemen topu, Hindistan'da Pencap, Sütlec ırmağının güneyinde bazı bölgeler; Seyistan, Horasan ve Harezm'le, Rey, Hemedan ve İsfehan bölgeleri; Ceyhun'un ötesinde Çağaniyan, Termiz, Kubandyan ve Hutlan.

Şu ülkelerin hükümdarları da onun eğemenliği altında bulunuyordu :

Cürcan, Taberistan, Gilan, ve Gur ; pek anlaşılmıyan bir ölçüde bazı Türkistan Hanları, Hindistan'da Sint'teki bazı Emîrler ve Delhi, Gvalyor, Kanevc, Kalincar racası ve doğu Racistan'ın bir kısmındaki racalar. Bunlardan başka Mükran emîri ona bağımlı iken onun Selçuklarla uğraştığı son yıllarda (1029) bağımsızlığa kalkışmış ve Mahmut ona karşı bir sefer gönderemeden ölmüştü. Kirman'da dahi kısa bir zaman için, kardeşi olan Büveyh oğullarından Fars emîri Sultan-üd-Devle'ye karşı ayaklanıp Büst'e sığınmış bulunan Kıvam-üd-Devle'yi (1016 - 17) yeniden Kirman'a yerleştirmekle oraya dolayısiyle eğemen olmuştu.

Mahmud'un ölmesiyle ortaya çıkan durum ; Muhammed.

Mahmud'un iki oğlu vardı: Büyüğü Mes'ut, pehlivan yapılı ve kahraman ünlü idi, başarılı bir komutan diye tanınmış olup orduca çok sevilirdi ; ikinci oğlu Muhammed ise gevşek bir adamdı. Mahmut, önce Mes'ud'u veliaht yapmıştı, sonra araya gerginlik ve kuşku girmiş, Mahmut işbu büyük oğlunu bir müddet Hindistan'a sürmüş (1020 - 21) sonra yine salıvermişti. Yukarıda gördüğümüz gibi Mahmud'un ölümünde Mes'ut bir ordunun başında batıda İsfehan bölgesinde bulunup Hemedan'a gitmek ve oradan Bağdat üzerine yürümek düşüncesinde idi. Muhammed ise Cürcanan'da (Herat-Belh arası) vali idi.

Mahmut eski kararına karşı olarak tahta küçük oğlu Muhammed'in geçirilmesini vasiyet etmiş olduğundan Gazne'deki

beyler, hem bu vasiyete uymak, hem yakında bulunan bir şehzadeyi çarçabuk tahta çıkarmakla kargaşalık ihtimallerini önlemek ve belki de yumuşak birini tahta çıkarmış olmak için Muhammed'i getirtip Sultan yaparlar; bu işlerin başı Muhamed'in akrabasından büyük hacip İl-Arslan oğlu Ali Karip'tir ve gerçekten yonetim onun elindedir.

Bu olayları öğrenince Mes'ut, kardeşi Muhammed'e bir mektup yazıp ona Gazne'de bağımsız Sultan gibi değil, kendi vekili (halifesi) gibi kalmasını, kendisi Bağdat ve daha ilerisini almaya gideceğinden Gazne'den istediği savaş er ve gereçlerini geciktirmeden yollamasını teklif eder: " Tâ ki Müslümanların ülkesi biz iki kardeşin buyruğu altına girsin„.

Muhammed ise ağabeyine gönderdiği karşılıkta kendisinin veliaht olduğunu, dolayısiyle tahtta bir vekil gibi kalamıyacağını, babaları Mahmut ölmeden önce Mes'ud'un Rey'le yetinmesini buyurmuş olduğunu, ancak eğer Mes'ud Horasan'a girmezse kendisine kul (saray kulundan olan asker), at, fil ve silâh gönderileceğini v. s. bildirir [1].

Bunun üzerine Mes'ud Bağdat üzerine yürümekten vazgeçer, Halifenin daha önceki bir iltimasını yerine getirerek İsfehan'ı eski sahibi Kakveyh oğlu Ala-üd-Devle'ye kendi eğemenliği altında olarak mukataa ile verir ve kendisi Rey ve Nişapur üzerinden Herat'a doğru yola çıkar.

Rey'de iken Halifeden, Mes'ud'u Mahmud'un veliahtı tanıyan ve Rey, Cibal ve İsfehan vilâyetlerinden ele geçirdiği yerlerin kendisinin tanındığını bildiren haber gelir. Halife aynı zamanda Mes'ud'a Horasan'a gitmek öğüdünü vermekte, yani Bağdad'a gelmesini istemediğini açıklamaktadır.

Mes'ut, Nişapur'a varınca genel af yapar, Horasan ordusu ve onun başbuğu olan Gazi Asaftekin [2] onu tanır; Mes'ut Nişapur'da iken Halifenin elçisi yetişir, ona birçok lâkaplar verilmiş, babasından kalan ülkelerle kendisinin ele geçirdiği ve geçireceği yerler onun tanındığı ve tanınacağı bildirilmiştir.

Halifeyi kazanmış olan Mes'ut, Buhara'ya eğemen olan Ali Tekin'i de kazanmak ister, ona haber yollayıp kendisinin

[1] Beyhakî, s. 7 ve 85-86 ; Mesut'ca Türkistan Hanı Kadir Hana yazılan mektuba göre.

[2] Beyhakî'de اسفتكين diye geçer.

veya oğullarından birinin bir ordu ile yardımına gelmesi karşılığı olarak bir vilâyet vereceğini bildirir[1]; bu başvurma ilerde bir savaşa kapı açacaktır.

Mes'ud'un her yerdeki halk ve askerleri kazanarak Herat'a gelmesi üzerine, vaktini hep eğlence ve gönül almak için para dağıtmakla geçiren Muhammed'in tahtta tutunamıyacağı anlaşılır; Türk olan saray kulları bundan da önce Mes'ud'dan yana gösterilerde bulunmuş, Muhammet onlara karşı Hindu askerleri kullanmak istemiş ve Türkler bunları bozmuşlardı. Bütün bu olaylar dolayısiyle Muhammet, onu önce tahta çıkarmış olanlarca tahttan indirilir ve herkes Mes'ud'a biat eder.

IV. MES'UT (1030—1040)

Mes'ud'un zaafları

Bu kadar genel bir isteğin sonucunda tahta çıkan Mes'ut, beslenilen bütün ümitleri boşa çıkaracak ve on yıl geçmeden Gazne devleti önemsiz küçük bir devlet durumuna düşecektir. Sebep, Mes'ud'un biteviye siyasal ve askerî yanlışlar işlemesi, Selçuklar'dan Çağrı Bey Davud ve Tuğrul Beyle boy ölçecek çapta olmaması, komutanlığının az çok iyi bir tabiyecilik ve korkusuz bir vuruşkanlıktan ileri gitmemesi ve geniş bir askerî seferi düzenlemek gerekince pek yaya kalması; gevşek, sefih ve hasis olması ve önemi bunların hiç birisinden az olmamak üzere sinsi ve güvenilmez diye ün kazanıp herkesi kendisinden kuşkulandırmasıdır. Bu en çok, birtakım adamlarını hattâ kendisinin tahta çıkmasında çok hizmeti görülmüş olanları, yerli yersiz en ufak bir kuşku üzerine yakalattırıp yok etmesinde görülür. Mes'ut bu yakalattırma işine az çok basma kalıp bir biçim vermiştir. Kuşkulandığı ve ortadan kaldırmak istediği adama son derece saygı ve sevgi göstermiye başlar, onu bazen herkesin içinde över ve ona içten güvenini bildirir, bazen ona kendi eliyle sevgi ve bağlılık gösteren mektup yazar; böylelikle o adamda her türlü kuşku duyguları uyuşturulduktan sonra bir eğlence veya iş için saraya çağrılır ve yakalattırılır; çok kere büyük Türk komutanlarını yakalamak için Hintli'ler kullanılır. Böylelikle

[1] Beyhakî, 70.

babasından kalma en değerli komutanlar ortadan kaldırılacağı gibi bu yüzden doğan kuşkular dolayısiyle birçoklarının ayaklanmasına da yol açılacak ve devlette "adam kıtlığı„ görülmiye başlanacaktır; yok edilenlerin adam ve askerlerinin büyük bir kısmı da kaçıp ilerde Selçuk ordusunda Mes'ud'a karşı savaşacaklardır. Mes'ud'un Selçuklara ve onların beylerine karşı da bu biçimde davranması ve davranmak istemesi Gazne-Selçuk düşmanlığında önemli rol oynıyacak ve her türlü barışı imkânsız kılacaktır.

Bunlardan başka yönetimde, hele ordu yönetiminde genel bir bozulma görülür; son yıllarda halk soyulmakta ve zulüm görmektedir; bu yüzden Horasan ilerigelen ve zenginlerinin Türkistan ilerigelenlerine başvurduklarını, onların da Türkmenleri kışkırttıklarını, Horasan'ı soyan "Sahibi Divan„ Suri'nin böylelikle elde ettiği paraların yarısını Sultana verdiğini Beyhakî yazar [1]. Ordu başbuğlarının hırsızlığı ve işleri gevşek tuttukları da görülmektedir [2]; asker aidatı üzerinde de kısıntılar yapılarak giderlerin azaltılmasına çalışılmakta ve bu da askerin mâneviyatını kırmaktadır; vuruşmalarda askerin buyruk dinlemiyerek düşmanı büsbütün yenmeden yağmaya koyulmasının zaferleri bozguna çevirdiği, Mes'ud'un aldırışsızlığı ve komutanların gevşekliği yüzünden yenilen düşmanın ciddî kovalanmaması ve bu yüzden derhal kendini toparlaması da görülmektedir [3]. Mes'ud da içki, av ve sefahati çok ileri götürmüştür ve kendisine doğruyu söyliyenlere kızmakta ve onları ürkütmektedir.

Sahib-i Divan-ı Risalet'in Mesud'a verdiği aşağıdaki öğütler durumu iyice aydınlatır;

"Efendimizin ömrü uzun olsun, eylencelerden biraz el çekmeli, orduyu gözden geçirmeli, Hoca "Arız„ ın (Savunma Bakanı) bir hizmette bulunmak düşüncesiyle asker aidatından yaptığı kesmelere bir son vermeli, askerin gönlünü almalı, değerli kimseleri büyük bir servet gibi elde tutmaya çalışmalı, geçmiş Emîr (Mahmut) işe yarıyan kimselerden mal ve para esirgememiştir, eğer yiğitler mal ve para ile elde tutulmazsa,

[1] S. 510. [2] Ezcümle Beyhakî, s. 667.
[3] Beyhakî, 601, 605 ve 720.

Allah korusun! sonra düşmanın yiğitleri gelir, o saklanıp harcanmıyan mal ve parayı alırlar; bu yanlış tutumda her türlü tehlike vardır; ben biliyorum ki bu öğütlerim Efendimizin hoşuna gitmiyor; hak sözü acıdır, ancak başka çare yoktur, müşfik kullar sözlerini söylemekten kendilerini alamazlar„ [1].

Yine aynı zatın Beyhakî'ye olan sızlanması da aynı özde olup son cümlesi uğranılan yenilgilerin sebeblerinden birini aydınlatır: "Ordu teçhizat ve mühimmatiyle birlikte altüst oldu, Horasan'ın hali de böyle, her yönde karışıklık var; Emîr (Mes'ut) ise eylence ve istibdadında berdevam, vezir töhmet altında ve korkuyor; büyük komutanlar hiç yoktan mahvolup gittiler„ [2].

Aşağıda Mahmud'un bırakmış olduğu koca mirasın nasıl eriyeceğini göreceğiz.

İlk yıllar (1030—1033) ve Türkistan'la münasebetler

Bu yıllar içinde biribirine karşın iki türlü olaylar zinciriyle karşılaşmaktayız; bir yandan Mahmud'un bırakmış olduğu güç ve üne dayanılarak askerî ve siyasal başarılar elde edilmekte, öbür yandan da yıkımları doğuracak olan kötülükler gelişmektedir.

1030 yılının sonlarında Mükran'a karşı başarılı bir sefer yapılıp orası Mahmut zamanındaki durumuna, yani Gazne'ye bağımlı bir emîrlik biçimine sokulur. Halifenin Mes'ud'a, aldığı ve alacağı yerleri tanımış olmasına dayanılarak ve oranın bakımsız ve sahipsiz olduğu ileri sürülerek Kirman alınır ve bu yüzden oraya eğemen olmuş olan Büveyh oğullariyle Halifenin arası açılır (1031?).

Mes'ud'un iki yüzlülüklerinden ve onun sinsice adam yakalattırmasından ürküp ondan kaçarcasına ayrılmış ve Harezm'e dönmüş olan Harezmşah Altıntaş'ı yatıştırmak için Mes'ut, ona şu sözlerle başlıyan bir mektup yazmış: "Biz Hacib-i Fazıl amcamız Altıntaş'ı gönlümüzde merhum babamız Mahmud'un yerinde tutarız, onu babamız gibi tanırız...„ ve her işte onun öğütlerine uymak istediğini bildirmişti [3]. Altıntaş'ın karşılığında, genel olarak Mahmud'un kurallarına göre, davranılması söyle-

[1] Beyhakî, 604. [2] Beyhakî, 670. [3] Beyhakî, 108.

nilmekte ve dış siyasa işlerinde şu öğütler verilmektedir: Kaşgar'daki Kadir Hanla dostluğun yaşatılması, Buhara'ya eğemen olan Ali Tekin'in düşman bilinmesi ve ona güvenilmemesi, ancak onunla da bir anlaşma ve yakınlık elde etmiye çalışılması, onun boş bulduğu her yere saldırıp orayı yağma ettiği için Ceyhun'a yakın olan Belh, Tuharistan, Çağaniyan, Kubadiyan ve Hutlan bölgelerinin insanla doldurulması.

Mes'ut bu biçimde mektuplaştığı Altıntaş'ı çok geçmeden öldürtmek isterse de, O, işi öğrenir, Mes'ud'un bu yolda kendi eliyle yazdığı mektubu yakalar ve daha çabuk davranarak kendini öldürecek adamı kendisi öldürtür; bunun üzerine Mes'ut, suçu Arız (Savunma Bakanı) üzerine atıp Altıntaş'a yine "Amcam„ diye mektup yazar; Altıntaş da işi daha ileri götürmez ve mesele kapanır: vezirin dediği gibi, O: "Türk'tür ve akıllıdır ve yaşlandı, kendini kötü adlı yapmak istemedi, yoksa o başımıza pek çok belâlar getirebilirdi [1]„ .

Az sonra, Ali Tekin işi patlak verince Mes'ud, Altıntaş'a başvurur, o da, arada geçen bu kötü olayı unutarak onun dileğini yerine getirir ; olaylar şöyle gelişir : Ali Tekin, Mahmud'un ölümünden faydalanmak düşüncesindedir ; kendisi filen Mesud'a bir yardımda bulunmamış olmakla birlikte, onun kardeşi Muhammet'le taht savaşına girişmeye hazırlandığı sırada yardım karşılığı olarak yapmış olduğu bir vilâyet verme vadini kazanılmış bir "hak„ saymakta ve bu "hakkını„ elde etmek için asker toplamaktadır. 1031-32 kışında Mes'ut Belh'dedir ve Ali Tekin'in hazırlıklarına karşı tedbirler almaktadır; ona karşı iki müttefik akla gelir : a) Kadir Han'ın oğlu Boğra, ki Mahmud'a damat olacağı yukarda görülmüştü ; b) Harezmşah Altıntaş [2].

Sonda bu işi Altıntaş üzerine alır; kendi ordusu ve merkezden gönderilen güçlü bir ordunun başında Ceyhun'u geçip Buhara üzerine yürür; Ali Tekin, Buhara'yı bırakıp doğu güneye doğru çekilir; vuruşma Çağaniyan sınırlarında Debusi'de olur, Ali Tekin ordusunda Selçuklar da bulunmaktadır; ilk vuruşmada yenen yenilen pek belli olmaz, ancak Altıntaş yaralanır ve ordusunun mâneviyatı bozulmasın diye

[1] Beyhakî, 393. [2] Beyhakî, 418.

bunu belli etmez, ertesi gün attan düşer, eli kırılır ve genel durumu çok kötüleşir. Ancak kethüdası Ahmet, Ali Tekin'in mâneviyatının bozulmasından istifade ederek onun kethüdasına haber yollayıp barış görüşmelerine yol açar ve kesin barış ilerde yapılmak üzere iki ordunun biribirinden uzaklaşmasına karar verilir. Ali Tekin'in elçisini, sağlık durumunu hiç belli etmeden kabul etmiş olan Altıntaş, o gittikten az sonra ölür, ancak olay gizli tutulur ve ordu güvenle yeniden Ceyhun'u aşabilir.

Altıntaş'ın ölümü üzerine Mes'ut, Harezmşahlığa kendi oğlu Said'i seçer ve Altıntaş'ın oğlu Harun'u "Halifet-üd-Dar'ı Harezmşah„ ünvaniyle Said'e vekil olarak Harezm'e yollar. Harun orada gerçekten Harezmşah olacaktır (1032).

Bu olaylar Mes'ud'un ilk yıllarının başarılı iş ve seferleridir; gerçi Ali Tekin ezilmemişse de başkenti Buhara, geçici olarak da olsa, Altıntaş'ın eline düşmüş ve Mes'ud'un onun ülkelerini çiğnemiye gücü olduğu görülmüştü.

Bu ilk devrenin önemli siyasal olayları arasında Kaşgar'da Türkistan Hanı Kadir Han ve yeni Halife ile olan münasebetler bulunmaktadır.

Mes'ut, saltanatının tâ başında Kadir Han'a bir mektup yazıp babası zamanında kurulmuş olan dostluğu yaşatmak istediğini bildirmiş; babasının sağlığında Bağdat ve daha ötesi üzerindeki tasarıları ve kardeşi Muhammed'le taht için olan uğraşlarını anlatmıştı; yazış biçiminden Mes'ud'un bu son işte kendini haklı göstermiye çok önem verdiği görülmektedir.1031 yılının başlarında Mes'ud, Kadir Han'a elçi yollar; amaçları: a) bir antlaşma yapıp arada dostluk ve dayanışma kurmak ve herbir yanın başka yönlerde güttüğü özel amaçlara erişmesini böylelikle kolaylaştırmak; b) iki hanedan arasında kız alıp vermek; c) hapsettirdiği kardeşi Muhammed'in Karahanlı'lardan bir kızla olan nikâhını bozdurmak [1]. Kadir Han'ın ölmesi ve oğlu Boğra Tekin'in Arslan Han ünvaniyle yerine geçmesi bu işi uzatacaktır. Elçiler antlaşmayı yaparak 1034 de geri dönerler ve Mes'ud'a nikâhlanmış olan kızı getirirler, oğlu Mevdud'un nikâhlısı yolda ölür.

[1] Beyhakî, 251 v. s.

Mes'ut ve Halife 1031 yılının sonlarında yeni Halife El-Kaim-Billâh'ın elçisi gelir, Mes'ut yeni Halifeye biat eder; ondan şunları dilemektedir:

a) Halife Mesud'a şu yerlerin menşurunu göndersin: Horasan, Harezm, Zabilistan (Gazne), Nimruz (Seyistan), bütün Hint ve Sint, Çağaniyan, Hutlan, Kubadiyan, Termiz (bu son dört yer Ceyhun kuzeyindedir), Kustar, Valistan, Mükran (bu son üç yer şimdiki Beluçistan içindedir), Rey, Cibal, İsfehan tâ Akabe-i-Hülvana (Zağros dağları bölgesi) kadar bütün yerler, Cürcan ve Taberistan.

b) Ölen Halife ve Mahmut devrinde olduğu gibi Gazne sultanının aracılığı olmadan Halife, Türkistan hanlariyle mektuplaşmasın ve onlara ünvan ve hilât yollamasın.

c) Kirman ve Umman'ın Mes'udca alınmasına ve oradaki Kırmıtîlerin yok edilmesine Halife izin versin, çünkü çok asker toplanmıştır ve bunları kullanmak gerekmektedir.

d) Büveyh oğulları hilâfet makamına daha çok saygı göstersin ve hac yolunu açık tutsunlar.

Mes'ud'un Kirman seferi bu yoldaki görüşmelerin bir sonucu sayılmalıdır: 1032 yılında Büveyhler Hac yolu ile ilgili tehditten çekinmiş olmalıdırlar ki çöl yolunun açılmış ve su havuzlarının yapılmış olduğu Gazne'ye bildirilir ve Mes'ut bir komutan seçip Horasan ve Maveraün-Nehir hacılarını yola çıkarır[1]. Böylelikle Gazne sultanlarının Ceyhun ötesi hacılarının gidiş gelişini de koruduklarını görmekteyiz.

1033 yılının ilkbaharında Halifenin elçisi Mes'ud'u Nişapur'da bulur ve babasından kalmış veya kendisince ele geçirilmiş ve geçirilecek olan bütün yerlerin menşurunu getirir[2]. Beyhakî'de, Halifenin, Mes'ud'un aracılığı olmadan Türkistan hanlariyle mektuplaşmaması yolunda Mes'ud'ca ileri sürülen dileğe bir karşılık gelip gelmediği söylenilmemektedir.

Bu yıllarda Mes'ud'un Batı ülkeleri üzerinde gözü bulunduğu, Horasan ve Rey'e yolladığı komutan Taş'a ve onun yanındakilere söylediği şu sözlerden anlaşılır: "Umarım ki bütün

[1] Beyhakî, 441. [2] Beyhakî, 458.

Irak kıtası sizin elinizle fethedilmiş olsun[1] „. Ancak olayların gidişi bu amacı imkânsız kılacaklardır.

Mes'ut ve Türkmen'ler

Daha önce görülmüş olduğu gibi Mahmut, Türkmen'leri ezmiş ve Horasan'dan çıkarıp uzaklara sürmüştü; Mes'ut onları yeniden ordusuna alır ve türlü hizmetlerde ezcümle Mükran seferinde ve Hindistan'da kullanır; Mükran seferi bitince oradaki Türkmen'leri Horasan'a yollar ve oraya giden komutan Taş'a bunların başbuğlarından Yağmur, Buka, Göktaş ve Kızıl gibi kimselerin kötü düşünceler beslediklerinden yakalanmalarını ve oymağın ise gönlünün alınmasını, buyurur. Taş da Yağmur'u ve birkaç Türkmen beyini idam ettirir; bu beylerin oğulları da babalarının öcünü almıya hazırlanırlar. Bu anlaşılınca Mes'ut ordudaki Türkmen'lerin bir geçit resmi bahanesiyle toplanılmasını ve yakalattırılmasını buyurur; bu iş başarılamaz ve bu Türkmen'ler de kaçıp Yağmur'un oğlunun topladığı orduya katılırlar ve hep birden Horasan'da pek geniş ölçüde çapulculuk ve hayvan hırsızlığına koyulurlar[2].

Başarısızlıklar ve bozuklukların başgöstermesi

Başarısızlıkla sonuçlanan bu sinsice denemelerden doğan olaylar Mes'ut saltanatının dönüm noktası sayılmalıdır; bundan böyle işler hep kötüleşmiye doğru gidecektir.

Bu Türkmen akınlarının başladığı 1033 yılında Mes'ut, hem Rey'in kötü yönetim yüzünden pek bozulmuş olan işlerini düzeltmek, hem de İsfahan ve Hemedan'ı mukataa ile elinde bulunduran Ala-üd-Devle'den alıp doğrudan doğruya yönetmek için büyük bir ordu hazırlamakta idi; olaylar bu işin sonuçlandırılmasına fırsat vermiyeceklerdir; çünkü bir yandan Horasan işleri Türkmen'ler yüzünden altüst olduğu gibi, Hindistan işleri de bozulacaktır.

Mahmud'un Hindistan komutanı Eryaruk, Mes'ud'a öz olan, daha önce anlattığımız sinsice biçimde yakalattırılıp, yerine Niyl Tekin oğlu Ahmet gönderilmişti. O, 1033 yılında Benares'e kadar bir sefer yapmış ve Lahor'a olağanüstü ganimetlerle dönmüştü; bunlardan Gazne'ye birşey yollamaz ve ordu-

[1] Beyhakî, 346. [2] Beyhakî, 323, 458 ve 479 - 495.

sunu çoğaltmıya koyulur, yanındaki Türkmen'leri de Mes'ud'dan soğutur ve kendisinin (A. Niyal Tekin) Mahmud'un meşru olmıyan oğlu olduğu söylentisini yayar, yani kendisinin de Mahmud'un mirasından pay alması gerektiğini ileri sürmüş olur. Bütün bu olaylar dolayısiyle o, ayaklanmış sayılır ve üzerine Hintli birlikleri komutanı olan Hindu Taylek'in komutasında bir ordu yollanır; Taylek hem Mes'ud'dan aldığı güç ve nüfuzu, hem de yerliler üzerindeki özel nüfuzunu kullanarak Ahmet Niyal Tekin'in adamlarından çoğunu elde edecek ve Ahmet Niyal Tekin kaçarken yerlilerce öldürülecektir (1034 sonbaharı).

Yine bu olaylar sırasında Harezm işleri de karışır. 1033 yılında Mes'ud'un yanında bulunan Altıntaş'ın oğullarından biri sarhoş iken seyr için çıktığı damdan düşüp ölür; Mes'ud'un sinsice adam öldürtme ünü dolayısiyle ölenin kardeşi, Harezmşah vekili Harun ve pek çok kişi, bu genci Mes'ud'un öldürttüğüne inanır ve Mes'ud birçoklarını suçsuzluğuna inandıramaz.

Arada zaten geçimsizlikler vardı. Türkmenlerin Horasan'ı karıştırmalarından yüreklenen Harun, Horasan emîrliğini aklına kor, Ali Tekin ve Selçuklar'la anlaşır, ve 1034 de Harezm'de hutbeyi kendi adına okutur. Harun, Horasan'ı almıya hazırlanırken, asıl yerleri Buhara'nın Nur bölgesi olan ve kışı kısmen Harezm dolaylarında geçiren Türkmenlerin de gönlünü almıya koyulmuştu; bunlardan, Tuğrul Bey, Çağrı Bey Davud ve sair Selçuk beylerinin buyruğu altında bulunanlara otlaklar verir ve Horasan seferinde onları öncü gibi kullanmayı tasarlar [1]. O sıralarda Ceyhun ötesinde bulunan birtakım Türkmenler de Termiz, Belh ve Tuharistan yönlerini zorlamaktadırlar. Termiz kutvalı bunların bir kolunu bozarsa da onları kovalarken ölür.

Horasan dışardan böyle bir sürü tehlike ve tehdit altında iken bu ülkenin içerisinde de kötü yönetim ve Sahib-i Divan Suri'nin hırsızlığı yüzünden (ki bunu ve Suri'nin Mesud'la ortaklığını yukarıda gördük) memnuniyetsizlik vardır ve halk bir koruyucu aramaktadır.

Horasan'da bu karışık durum varken Kirman ahalisi de kötü yönetim yüzünden ayaklanmıya hazırdır; Kirmanlı'lar

[1] Beyhakî, 856 v. s.

Büveyh oğullarından gördükleri yardımla Mes'ud'un, ülkelerinde bulunan ordusunu yener ve dışarı sürerler[1]; bu, Mes'ud orduları için ilk kesin yeniligi olur (1034 sonları).

Her yönden beliren bu tehlikeler içinde Mes'ud, Merv komutanı Nuştekin'in Türkmen'lere karşı bir başarısını, Türkmen tehlikesini ortadan kaldırdı sanar ve vezir ve bütün ileri-gelenlerin karşınlığına aldırış etmiyerek Cürcan emîri Bukalicar'a (Ebu Kalicar) karşı tâ Hazar kıyılarına kadar bir sefere girişir. Bu işe 100,000 kişilik kocaman bir ordu götürür. Sefer görünüşte başarılı olur, 1035 yılının ilk yarısını kaplar ancak Mes'uda pek büyük masraflardan başka hiçbir önemli fayda sağlamaz ve onun varlığını temelinden sarsacak olan olayların bir kısmı, o, kocaman bir ordusunu böyle uzaklara götürmüş ve yormuş olduğu sırada gelişir.

Yeni bir Selçuk - Türkmen dalgasının Horasan'a gelmesi

Bu seferden az önce ve bu sefer sırasında Ceyhun ötesiyle Harezm'in durumunu gözden geçirelim: Buhara'da Ali Tekin ölmüş ve işleri ele alan başkomutanı (sipahsalar) Kutuş (?) la Selçuklar arasında düşmanlık olduğundan bunlar artık o bölgede barınamıyacaklarını anlamış ve Harezm bölgesindeki otlaklarına gelmişlerdir. 1035 ilk baharında, Mes'ud, Hazar kıyıları seferinde iken Harezmşah Harun, Selçukları öncü gibi ileri sürerek Horasan üzerine yürürse de yolda öldürülür (nisan 1035) ve ordu ve ülkesi karmakarışık olur; bu işi Altıntaş'ın eski kethüdası olan Mes'ud'un veziri tertip etmişti. Az sonra Harun'un yerine kardeşi Handan geçer. Bu olaylar sırasında Ali Tekin oğulları da Çağaniyan'ı yağma etmiş, sonra Termiz'e saldırmış, orayı alamamış ve Harun'un öldürüldüğünü duyunca geri çekilmişlerdir.

Selçuklar ise Harezm'in karışık durumu ve oraya yakın olan Cund emîri Şah Melik'le olan düşmanlıkları dolayısiyle Harezm'e dönmezler ve Horasan kenarlarına gelirler.

O ana kadar Mahmut ve sonra Mes'ud'un uğraşmış oldukları Türkmenler Selçuk oğlu Arslan'ın oymağı[2] veya

[1] Beyhakî, 533.

[2] İbnül-Esir, c. IX, s. 366 - 7.

ondan da önce gelmiş Türkmenler'di; bundan böyle Tuğrul, Davut Çağrı, Bigu (Yabgu) ve İbrahim Niyal'in oymaklariyle de uğraşmak gerekecektir.

Bu yeni gelenler 10,000 atlı olarak Nesa'ya gelir ve şunları söylerler: Bizim artık kalacak yerimiz yoktur, Sultan Mes'ud'a sığınıyoruz, bizden biri (yukarda adı geçen ilk üç beyden biri) Sultanın hizmetinde (yanında) bulunsun, çölün kenarında bulunan Nesa ve Ferave vilâyetleri bize verilsin; biz çöl yönünden gelecek her fesatcıya karşı bekçilik ederiz, Irak ve Harezm Türkmenleri'ni de (eskidenberi gelmiş Türkmenler) sürüp çıkarırız; ancak dileğimiz kabul edilmezse iş çok kötü olur çünkü bizim yer yüzünde gidecek yerimiz kalmadı [1].

Selçuklara karşı yenilgi

Mes'ut bu başvurmayı Hazer kıyılarında Cürcan seferinde iken öğrenir; düşüncesi, Selçuklar oralarda (Nesa bölgesinde) kök salmadan ordusunun en çabuk kısmiyle Cürcan'dan Nesa'ya gitmek ve onları ezmektir; ancak ordu atları yorgun ve besisiz olduğundan bunu yaparsa dinlenmiş Selçuk atlılarınca yenilmesi tehlikesi vardır, dolayısiyle Selçuklara zaman kazandırıcı yarım yamalak bir karşılık verilir.

Haziran 1035 de Mes'ut, Cürcan seferini yaptığına pişman olarak Nişapur'a dönmüştür, atlar dinlendikten sonra Selçuklar üzerine saray köleleri komutanı Beydoğdu'nun başbuğluğu altında bir ordu gönderilir; tali komutanların söz dinlememeleri ve aldatıcı ilk başarı üzerine yağmaya konulunması yüzünden bu ordu Selçuklarca bozulur ve Gazne devletinin onuru çok alçalmış olur (temmuz 1035).

Selçuklar bundan sonra ilk tekliflerini yenilerler ve bu kabul edilir. Dehistan Çağrı Bey Davud'a, Nesa Tuğrul ve Ferave Bigu (Ybgu) Beylere verilir; yazılan menşurlarda bunlara "Dihkan„ denilmektedir, kendilerine valilere mahsus hilatler ve iki dallı külâhlar yollanılır. Selçuk beyleri de Mes'ud'un bütün buyruklarına uymayı üstenirler [2]. Ancak arada hiç güven yoktur ve Selçuk beyleri Gazne devletine önem vermemektedirler.

[1] Beyhaki, 583. [2] Beyhakî, 611.

Beydoğdu bozgunu duyulunca Ali Tekin oğulları da Çağaniyan ve Termiz üzerine yürürler; ancak büyük bir Gazne ordusu yaklaşınca çekilirler.

1036 yılında birtakım Türkmenler Horasan'a yağmalarda bulunurlar, Büyük Hacip Sübaşı komutasında 15,000 kişilik yeni bir ordu Horasan'a gönderilir. İsfehan'dan Alâ-üd-Devle de bir kısım Türkmenler'le birlikte saldırıda bulunur ve bozulur (ağustos 1036). Halifenin vezirinin iltimasiyle İsfehan (yeniden) ona (Alâ-üd-Devle'ye) mukataa ile verilir[1].

1036 yılının sonlarında Selçuklar Mes'ud'a elçi yollayıp şunları dedirtirler :

Biz şimdiye kadar hiçbir kötülük yapmadık, Horasan'da yağmalarda bulunan Türkmenler bizden değildir, Ceyhun ve Balkan Kuh yolları açık olduğundan daha birçok yeni yağmacı da gelecektir; bize verilen vilâyetler dardır, ahalimizi almıyor, sultan çöle bitişik olan Merv, Serahs ve Baverd (Abiverd) kentlerini bize versin, oraya memur ve kadıları kendisi tayin etsin, onlar vergileri toplar, bize bistigani (asker aidatı) verirler, asker olarak sultanın ordusunda çalışalım, Horasan'ı fesatçılardan temizliyelim, Irak'ta veya başka yerde görülecek bir iş varsa onu da görürüz. Sübaşı ordusu Nişapur ve Herat'tadır, eğer o bize saldırırsa karşı koymak zorunda kalırız ve sultana olan saygı ve sevgimiz ortadan kalkar[2].

Kendilerine ne evet ne hayır diyen atlatıcı bir karşılık verilir.

Hanlılar'la münasebetler

Bu sıralarda Mes'ut hastalanır; büsbütün iyileşmemişken Ali Tekin oğullarının elçileri gelir, şu dileklerde bulunur ve bir bağlaşma (ittifak) önerirler; a) Mes'ut hanedaniyle aralarında kız alıp verilmesi. b) Arslan Hanla antlaşma ve mektuplaşmalarına Mes'ud'ca izin verilmesi. (Anlaşılan Mahmut veya Mesud'a karşı Kaşgar hanlarının böyle bir üstenmesi vardı, çünkü bu üstenme yalnız Ali Tekin'ce yapılmış olsaydı, o ve oğulları Termiz v. s. ye birçok kere saldırdıkları gibi bu üstenmiye de aldırış etmezlerdi).

[1] Beyhakî, 622 ve 634-5. [2] Beyhakî, 627-8.

Mes'ud bu dilekleri kabul eder ve arada bağlaşma yapılır. O sırada Horasan ve Rey'de durum Türkmenler ve Alâ-üd-Devle yüzünden karmakarışıktır ve Gazne ordusunu çok uğraştırmaktadır; vezir, 1037 ilkbaharında, durumu az çok düzeltir.

Mes'ud'un Hanlı'ların (Karahanlı'ların) Buhara kolu ile arası düzelirken onların Doğu kolu ile arası bozulmıya yüztutmuştu; şöyle ki: büyük kardeşi, Arslan Han ünvaniyle tahta çıktıktan sonra Taraz ve Sencap bölgeleri kendisine verilmiş olan Mahmud'un kızı Zeyneb'in nikâhlısı Boğra Han (eski Yagan Tekin) işbu kızın kendisine gönderilmesini ister; ancak Mahmud'un mirasından da pay istiyeceği söylentisi Mes'ud'un kulağına geldiği için, o bundan çok kuşkulanır Boğra Hanın elçisini savar ve Arslan Hana kardeşinin bu yaptığı dolayısiyle sızlanır. Bu yüzden hem iki kardeşin, hem de Mes'ud'la onların her ikisinin arası açılır.

Boğra Han da Beydoğdu ordusunun uğradığı bozgunu duyunca bayram yapar, dostu ve yetiştirmesi olan Tuğrul Bey Selçuk'u gizlice Mes'ud'a karşı kışkırtır ve asker vadeder; Boğra Hanın Selçuk beylerine yolladığı bazı mektuplar da yakalanır. Mes'ut kızarsa da durumunun kötülüğü dolayısiyle bunu belli etmemeyi ve Arslan ve Boğra Hanlara elçi yollayıp birincisiyle barışıklık kurmıya ve ikincisinin kötülüklerini önlemeye çalışmayı daha uygun bulur. Eylül 1037 de yola çıkarılan elçi bütün pürüzlü işleri çözünleyip dostluk kuracaktır[1].

Hindistan seferi

Mes'ut, hastalığı sırasında iyi olursa Hindistan'a "Gaza„ yapacağını adamıştı; durumun tehlikelerini gösteren bütün ilerigelenlerin öğütlerini dinlemiyerek, 1037-38 kışında, Hindistan'a gider ve Hansi kurganını (Delhi'nin kuzey-batısı) alır.

Ancak o sırada Türkmenler ve Ala-üd-Devle Horasan ve Rey bölgelerini altüst ederler; Rey kuşatılır, çok geçmeden düşecektir.

Mes'ut, Hazar kıyılarındaki Cürcan seferi için olduğu gibi, Hindistan seferine gittiğine bin pişman olur.

[1] Beyhakî, 655-8.

Horasan'ın Selçukların eline düşmesi

Nişapur'da bulunan Mes'ud'un komutanı Sübaşı, yıpranmış ordusu ile Türkmenler'le kesin bir çarpışmaya girişmekten çekinmekte olup ordusunun gücünün buna yetmediğini Mes'ud'a bildirir; öbür yandan o para yemekle suçlandırılmaktadır[1]. 1038 ilkbaharında Me'sut ona, her ne olursa olsun, Türkmenler'le kesin çarpışmada bulunması buyruğunu yollar; Sübaşı ordusu bozulur (haziran 1038) ve Horasan, Türkmenlerin eline düşer; Tuğrul Bey karşı koyma olmazsa yağma da olmıyacağını bildirerek Nişapur ahalisinin korkusunu yatıştırır ve büyük bir alayla savaşsız işbu kente girer; hutbe onun adına okunur. Bu olaylar Mesud'u çok sarsarsa da o: "Mihrigân (21 eylül) bayramından sonra dünyanın şimdiye kadar görmediği bir ordu ile„ Türkmenler üzerine yürüyeceğini veya "50.000 atlı ve 300 fil ile gelip Horasan'ı temizlemeden Gazne'ye dönmiyeceğini„[2] Horasan'da kalan kendi taraftarlarına bildirerek mâneviyatı yüksek tutmıya çalışır.

Ancak artık herkes onu küçük görmiye başlamış ve ona kafa tutabileceğine inanmıya koyulmuştur. Kendi adamları da aralarında biteviye onun yanlış davranışlarını saymakta ve onu tenkit etmektedirler; Vezir ona gönderdiği bir mektupta: "Efendimizin şevket ve saltanatına her ne kadar böyle kötü bir nazar deydiyse de bunun telâfisi mümkündür; yalnız bundan boyle işleri başka türlü yönetmek gerekir„ demektedir[3].

Hanlılar'dan Bur Tekin'e karşı sefer ve Çağrı Bey'in saldırıları

İşbu 1038 yılında Hanlılar'dan kimin nesi olduğu pek belli olmıyan ve Beyhakî'de adı kâh Bur Tekin kâh Pur Tekin[4] diye geçen biri, Ali Tekin oğullarının hapisinden kaçarak Ceyhun'a yakın bölgeleri karıştırmıya koyulur. O, kâh Mes'ud'a iş birliği önerecek kâh ona ait yerleri yağma edecek kâh Selçuklar'la birlik olacaktır.

[1] Beyhakî, 667. [2] Beyhakî, 686 ve 993. [3] Beyhakî, 682.

[4] Beyhakî, 683, 696 v. s.; « Divân-ı-Lûgat-it-Türk » te « Bur » için « iyi kokmak » denilmektedir. Barthold (Turkistan down to the Morgo' Invasion, s. 300) bunun kurt anlamında olan Buri olması gerektiğini yazmaktadır. Beyhakî, s. 682 de bunun için: « Bu Ishak püser-i İlek-i mazi

Mes'ut da başta ona karşı alacağı durumda tereddüt ederse de sonda şuna inanır veya inandırılır ki en tehlikeli düşmanı Bur Tekin'dir, çünkü eğer Selçuklar Horasan'a yerleşirlerse onu başa geçirip hükümdar yapacaklardır, zira o "Melik Zade„ olduğu için buna en lâyık olanıdır [1]. Bu zan, çok geçmeden acunun en büyük devletlerinden birini kuracak olan Selçukların ve kendine Sultan-ül-Muazzam dedirten ve Nişapur'da adına hutbe okutmuş olan Tuğrul Bey'in düşünce ve amaçları üzerinde baştan başa yanılmak demekti. Bu inanla Mes'ut, o kış (1038-39) Bur Tekin'in işini bitirmeye ve gelecek yaz Türkmenlere karşı yürümeye karar verir; Vezir kendisine der ki: her yerin buz tuttuğu bir sırada bir sefere başlanılmaz, bu, ya ortalığın yeşillendiği ilkbaharda veya ekinlerin olgunlaştığı zamanda yapılır; bizim Bur Tekin işinden daha önemli işlerimiz vardır; biz bu işi Çağaniyan valisine veya bizimle antlaşmış olan Ali Tekin oğullarına bırakalım, yenerlerse ne iyi, yenilirlerse onların orduları yıpranır [2]. Mes'ut bu düşünceyi kabul etmez ve ordusiyle Termiz dolaylarında Mahmud'un yaptırmış olduğu köprüden Ceyhun'u geçerek Bur Tekin üzerine yürür; O ise çekilir, çok geçmeden öğrenilir ki Selçuklar'dan Çağrı Bey Davud güçlü bir ordu ile köprüye doğru yaklaşmaktadır; eğer oraya gelip köprüyü yıkar ve Ceyhun kıyılarını tutarsa Mes'ut ve ordusu yok olabilirdi; Sultan çarçabuk geri döner, çekilirken Bur Tekin onun gerilerini vurur; yıllardan beri görülmemiş soğuk bir kışın içinde girişilmiş olan bu seferden ordu çok yıpranmış olarak çıkar ve devletin onuru da çok kırılır. Ceyhun'u geriliyerek geçtikten sonra Mes'ut Belh'e gelir; Çağrı Bey'in atlıları bu kentin kenar ve hattâ içerlerine kadar akınlar yapar ve Mesud'un bir filini bile sürüp götürerek mânevî durumunu bozarlar. İlkbaharda Mes'ud, Çağrı Bey'i yenerse de Türkmenler çöle doğru kaçarlar ve kovalanmadıkları için yenilgileri bir yıkınla sonuçlanmaz (nisan 1039).

İbrahim» yani «Ölmüş İlek İbrahim'in oğlu Ebu İshak» denilmektedir. Barthold metinde bir kesinti olduğu ve bunu: «Ilek Nasr'ın oğlu Ebu İshak İbrahim» diye okumak ve ünvanını «Buri Tekin» diye kabul etmek gerektiği düşüncesindedir.

[1] Beyhakî, 703. Beyhakî, 703-4.

Selçuklara karşı büyük sefer Bundan sonra Mes'ut, Gazne'den beklediği asker ve mühimmatı almış olarak görenlerce bütün Türkistan'ı baştan aşağıya ele geçirmiye yeten bir ordu ile [1] Serahs üzerine yürür. Türkmenler 20,000 atlıdırlar; Selçuk beylerinin bir danışma toplantısında Tuğrul ve Niyaliler: Rey, Cibal ve Cürcan yönlerine çekilmek düşüncesini ileri sürerler, orada kolay tutunup yaşıyabileceklerini ve Horasan için Mes'ud'un kocaman ordusu ile boy ölçüşmenin doğru olmadığını söylerler; bunlara karşı Çağrı Bey: bir kere Horasan'dan atılırsak bu Sultan bütün acunu bize karşın kılar ve bir daha hiçbir yerde tutunamayız, der ve Gazne ordusunun ağırlıkları dolayısiyle ona bağlı kaldığını ve onsuz yaşıyamadığını, işbu ordu erlerinin vuruşma sırasında canlarını mı, mallarını mı koruyacaklarında tereddüt ettiklerini ve bu yüzden yenildiklerini söyler. Onun düşüncesi kabul edilir ve Horasan için savaşmaya karar verilir [2].

Selçuk ordusunda, Mes'ud'un daha önceleri sinsicesine öldürttüğü veya hapsettirdiği kimselerin de adamları vardır (Amcası Yusuf, Mahmud'un büyük hacibi İl-Arslan oğlu Ali Karip, Horasan komutanı Gazi Asaf Tekin, Hindistan komutanı Eryaruk), Bur Tekin de Selçuklar'ladır.

Serahs çölünde iki ordu karşılaşır, 10—15 gün süren nisbeten ufak, çarpışmalardan sonra kesin vuruşmada Selçuklar yenilir ve kaçarlar; ancak Mes'ut onları kovalamak işine kendisi hiç katılmaz ve bu işi üzerlerine alanlar bunu çok gevşek tutarlar, dolayısiyle Selçuklar yine yok olmaktan kurtulurlar (haziran 1039) [3].

Bunlar bu yüzden çok geçmeden Mes'ut ordusu yanlarında dolaşmıya, onu sıkıştırmıya ve vurgunlar yapmıya koyulurlar. Mes'ut ise: "Bu adamlar bu kadar dayak yedikten sonra hâlâ utanmadan görünüyorlar„ gibi safca sözler söylemektedir.

Selçuklar da aralarında artık bundan böyle Mes'ud'la meydan vuruşmalarından sakınmıya ve çete şavaşı yapmıya karar verirler, bu biçim savaş ve Mes'ut ordusunun kenarına konmuş olduğu bir suyu çevirip orduyu kuyu kazmak zorunda

[1] Beyhakî, 712. [2] Beyhakî, 712-13. [3] Beyhakî, 720.

bırakmaları işbu orduyu açlık ve susuzluktan o kadar kötü bir duruma düşürür ki, Mes'ut bir anlaşma aramak zorunda kalır.

Selçuklar'la barış denemesi

Vezir, gûya Mes'ud'un haberi yokmuş gibi Selçuklara bir elçi yollayıp isterlerse onlar için sultan katında şefaat edeceğini ve böylelikle onları sonda şu veya bu biçimde yok olmaktan kurtaracağını söyletir. Selçuklar bunu kabul ederler, varılan anlaşmıya göre: Nesa, Baverd (Abiverd) ve Ferave, Mes'ud'un eğemenliği altında Selçuklara verilecektir; onlar da akın ve halka zulümden sakınacaklardır. İleride kesin bir antlaşma da yapılacaktır.

Her iki yan bu barışı geçici bilmektedir, zaten Selçuklara gitmiş olan elçi dönüşünde onların kafasına padişahlık isteği yerleşmiştir, onlar artık bundan vazgeçmezler, demiştir.

Mes'ut ordusiyle bulunduğu sıkışık durumdan kurtulup Herat'a dönünce ordusunu berkitmiye koyulur, o da Türkmenler gibi ağırlıksız savaşacak bir ordu kurmıya uğraşır. Selçuklar da Ceyhun ötesinden daha çok adam getirterek güçlerini artırmıya çalışmaktadırlar. Bundan başka Bur Tekin'e asker verip onu Mes'ud'un bağlaşığı olan Ali Tekin oğullariyle savaştırmakta ve ellerini Ceyhun ötesine de uzatmış bulunmaktadırlar. Harezmşah Handan ile (öldürülmüş olan Harun'un kardeşi) de bağlaşıktırlar; o Ceyhun geçitlerini Selçukların ordularına açmıştır, hattâ Horasan yağması için Ceyhun ötesinden adamlar bile gelmiye başlamıştır [1].

Tuğrul bey Nişapur'da, Çağrı Bey Sarahs'da, Niyaliler de Nesa ve Bavert'te yerleşmiş olup Mes'ud'la onlar arasında elçiler gönderilip kesin antlaşma yapılması işi unutulmuştur.

Selçuklar'la yeni savaş

Kasım 1039 başlarında Mes'ut pek büyük bir ordu ile Herat'tan Nişapur üzerine yürür, orada bulunan Tuğrul Bey ve kuvvetini aldatarak kaçırmadan yakalıyabilmek için Tus yolundan gidilir ve bazı manevralar yapılırsa da, son gece yürüyüşü sırasında Mes'ud'un fil üzerinde uyuması ve filcilerin onu uyandırırız korkusiyle fili gereken çabuklukla sürmemeleri yüzünden birkaç saat

[1] Beyhakî, 745.

gecikilir ve Tuğrul kaçıp kurtulmıya zaman bulur; bundan sodra Mes'ut, Abiverd'e çöl kenarına doğru yürüyüp Selçuk'ları kovalar; bu ve bundan sonraki kovalamalarda da yine her sefer bir yanlışlık, bir gecikme, bir aksilik, bir gevşeklik, Türkmenlerin ana veya önemli bir kuvvetinin yakalanıp vuruşmak zorunda bırakılmasına mâni olur. Bu anlarda Tuğrul birçok gece çizme ve zırhla yatar ve uyurken kalkanını yastık yapar[1].

Mes'ut 1040 başında Nişapur'a gelir, kent epey harap olmuştur ve kıtlık vardır, işgal ve geçinme için ordu yayılırsa da yine çok sıkıntı çeker. O sırada Mesud'a Halifeden mektup gelir: Türkmen fitnesini bastırmadan Horasan'dan ayrılma, ondan sonra Rey ve Cibal'e gidip ora mütegallibesini de temizle denilmektedir. Mes'ut: baş üstüne der. Batı Horasan'da 1040 ilkbahar ve yazı görülmemiş derecede kurak geçer ve dolayısiyle bir önceki yılın kıtlığı bir yıkım biçimini alacak kadar artar. Mes'ut bu duruma aldırmıyarak bütün kışı kıtlık içinde geçmiş olan besisiz asker ve atlariyle Türkmenleri kovalamak ve bu yıl onların işini bitirmek ister; bunun imkânsızlık ve tehlikelerini gösterenlere ve geçim durumu iyi bulunan Badgıs ve Herat bölgelerine gidip Türkmenleri kovalama işini öbür yıla bırakmak istiyenlere kızar, onlara kendi başarısını istemiyen duşmanlar der ve kendisiyle bu konu üzerinde konuşulamaz olur; bütün adamları kendisine soğumuştur.

Selçuklara karşı kesin yenilgi

Böyle bir maddî ve mânevî durum içinde Nişapur'dan Merv üzerine yürünür. Türkmenler de çok sıkıntı çekmişlerdir; ancak, hem sayıları azdır, hem de onlar Mes'ut gibi uzun mesafeler katetmeyip onu yerlerinde bekliyecekleri için geçimleri daha çok kolaydır; Gazne ordusu açlık ve susuzluk çekerek, bazan su bulmak için yollarda kuyular kazarak, insan ve hele atlardan birçok ölü vererek Merv'e doğru ilerler; düşmanını kovalıyandan çok kaçarak canını kurtarmak istiyen bir ordu durumundadır. Serhas'la Merv arasında Türkmen atlıları ordunun etrafını da dolaşmıya ve onunla çarpışmıya başlarlar, ordu da biteviye

[1] Beyhakî, 760.

bu akıncıları püskürterek ilerler, Mes'ut da giriştiği işten pişmandır, ancak artık geri dönemiyecek bir durumda ve yiyecek bulmayı umduğu Merv'e, ne olursa olsun, erişmek zorundadır.

Bu sırada Selçuk beyleri de bir danışma toplantısı yaparlar, yine Horasan'ı bırakmak düşüncesi ileri sürülür ve yine Çağrı Bey'in direnmesi üzerine bundan vazgeçilip sonuna kadar savaşmıya karar verilir.

Yıkım, Mes'ud'a 23 mayıs 1040 da, Merv'den üç konak beride Dendakan (Dendanakan) kurganı dolaylarında gelip çatar. Onun, bozgundan sonra Arslan Hana yolladığı mektupta açıkcasına anlattığı gibi iş şöyle gelişir (özet)[1]:

"Kılavuzlar, Dendakan kurganı geçilip bir fersah ileri gidilirse akar sular bulunacağını söylemişlerdi, öğleye doğru Dendakan'a geldik, düşman, kurgan kapusu önündeki kuyuları doldurmuştu; Kurgan'dakiler içerde beş kuyu olduğunu ve bütün askerin içebileceğini, dışardaki kuyuların da temizlenebileceğini söylediler; hava çok sıcaktı, doğrusu oraya inmekti, ancak Tanrı başka türlü taktir etti, biz orada inmeden yolumuza devam ettik, bir fersah gittikten sonra büyük havuz ve ırmaklar karşımıza çıktı, fakat hepsi kuru idi, kılavuzlarımız da hayrette kaldılar, bu hiç görülmemiş birşeydi, burada su bulunamayınca herkesi korku aldı, orduda kurduğumuz düzen bozuldu; bunun üzerine düşmanlar her yönden bizi sıkıştırmıya koyuldular, iş o dereceye geldi ki bizim bizzat merkezden çıkıp önde vuruşmamız gerekti, Türkmenlere karşı çetin saldırılarda bulunduk, bunu yaparken öyle sanıyorduk ki sağ ve sol kanattaki atlılar yerli yerlerindedirler, halbuki deve üzerinde bulunan saray kullarından bir kısmı yere inmişler kimin atını bulmuşlarsa üzerine binip savaşa gitmek için almışlar, askerler biribirine girmiş; bu karışıklığı düzeltmekten âciz kaldık; bu yüzden bütün mühimmatımızı orada bırakıp kaçmak zorunda kaldık...„

Gazne devletini bir büyük devlet olmaktan çıkaran ve onu Hindu-Kuş güneyine süren bu yenilgidir. Savaş alanında Tuğrul Bey bir taht üzerine oturur ve Horasan emîri diye selâmlanır. Türkmenler, Mes'ut ordusunun yaya kaçan bütün

[1] Beyhakî, 494-5. Vuruşma tarihini Gerdizî s. 86 da verir (8 ramazan 431).

erlerini Amoy çölü yönüne sürerler tâ ki Buharalı'lar onları görüp Mes'ud'un uğradığı yenilgiyi anlasınlar.

Mes'ut Gazne'ye döner, daha yolda iken durumunu Arslan Hana bildirmiş ve yardım istemişti, kendisi savaşa devam düşüncesindedir.

Mesud'un Hindistan'a kaçarken tahttan indirilip öldürülmesi

Temmuz 1040 da Çağrı Bey güçlü bir ordu ile Belh önüne gelir ve vuruşma başlar; Mes'ud'un oraya yardıma yolladığı bir kuvvetin pusuya düşüp bozulması Mes'ud'u ürkütür ve her türlü ümitlerini kırar. O, Çağrı Bey'in Belh'i almadan da Gazne üzerine baskın biçiminde yürümesinden korkmaktadır. Belh'e yardım için oğlu Mevdud ve veziri ile bir ordu yollar; bir zamanlar Belh'i Bur Tekin'e vererek onu Selçuklar'la çarpıştırabileceği ümidine düşerse de bu yoldaki fermanını vezir alıkoyar. Sonunda Mes'ut bütün soy sopunu ve hazinelerini alıp Hindistan'a gitmiye karar verir; yanındakilerin hepsi buna karşındır, bu düşünceyi öğrenince vezir ona: "Eğer efendimizin bütün haremi ve hazineleriyle Hindistan'a gittiği duyulursa çok ayıp olur, Hindistan'ın nesine güvenip de harem ve hazineler sahralar ortasından hep oraya taşınıyor?.... Eğer efendimiz Gazne'yi bırakıp giderse bütün uyrukların (teb'a) gönlü kırılır, kendisinden nefret eder...„ diye yazar[1].

Mes'ut dinlemez ve bahara geleceğim diye yola çıkar; bari hazineleri götürmeyin diyen Gazne kutvalına: onların bizim yanımızda bulunması doğrudur der ve komutanlarının kendisini bu işten vazgeçirmek için ona sundurdukları bir yazı dolayısiyle Mes'ut: filân ve falan kişide çok altın vardır, düşman buraya gelirse verir ve şu veya bu makama geçer gibi çok kötü sözler söyler ve bütün adamlarını kırar. Hapiste olan kardeşi Muhammed'i ve onun dört oğlunu da birlikte götürmektedir.

Yolda ordusunda ayaklanma olur, kardeşi Muhammed, sultan ilân edilir; O Mes'ud'a iyi bakmak isteğinde olursa da onun oğullarından Ahmed çok geçmeden amcası Mes'ud'u öldürtür (17 - 1 - 1041).

[1] Beyhakî, 829.

V. Gazne - Selçuk savaşları

Dendakan bozgunundan sonra Gazne ve Selçuk devletleri arasında 20 yıla yakın süren pek az kesintili bir savaş olur. Gazneli'lerin amacı Horasan ve Seyistan'ı geri almak ve genel olarak eski büyüklüklerini yeniden kurmaktır; Selçuk'ların amacı da Gazne'yi ele geçirmek veya bu devletten elden geldiği kadar büyük parçalar koparmaktır. Bunlardan hiçbiri tam amacına erişemez; Gazne devleti Hindistan dışında aşağı yukarı Zabulistan, Germsir, Gur ve Tuharistan'ı ya doğrudan doğruya veya yerli başbuğlara eğemenliğini tanıttırmak yolu ile elde tutabilir ve 1059 da ölen Gazne sultanı Ferruhzad'ın saltanatının son yıllarında böyle bir durum içinde barışa varılır. Aşağıda bu devrin olayları görülecektir.

Mevdud (Ebul-Feth, Kutb-ül-Mille, Şihab-üd-Devle). Mes'ud'un oğlu Mevdud Belh bölgesinde iken, babasının tahttan indirildiğini duyar, güneye yürür ve amcası Muhammed ile Gazne ile Sint ırmağı arasında Nangrahar'da karşılaşıp onu yener, ele geçirir ve biri ayral (Mes'ud'a karşı iyi davranmıştı), bütün oğullariyle ve birçok beylerle birlikte öldürtür. (1141 - 42).

Bundan sonra Mevdud, babası zamanında Hindistan valisi olup ta Tanesar kentini almış ve Delhi'yi almak için Hansi'de hazırlık yapmakta olan kendi kardeşi Mecdud ile Lahor dolaylarında karşılaşır; daha bir çarpışma olmadan Mecdud yatağında ölü bulunur, dolayısiyle Gazne tahtı Mevdud'a kalır.

Mevdud, Selçuklar'dan Çağrı Bey Davud'un damadı olmakla birlikte [1] dokuz yıl süren saltanatı boyunca hemen biteviye Selçuklar'la savaşmak zorunda kalır; Beylerinden Ertekin, kuzeyde Belh bölgesinde ve Tuğrul (Selçuklar'dan Tuğrul Bey'le karıştırılmamalı) ve daha sonra Ba Sevüktekin batıda Büst, Germsir ve Tekinabad bölgelerinde bu savaşları idare ederler; genel olarak üstünlük Selçuklar'da olmakla birlikte bunların yenilgilere uğradıkları da olur ve bunlar Gazne'yi alamazlar.

Öbür yandan Ceyhun - Seyhun arası hükümdarları, belki Selçuklara karşı bir dayanak aradıkları için, Mevdud'u eğe-

[125] Firişte c. I, s. 44; birçok kaynak bunu anmaz.

menleri tanırlar ve Oğuzlara karşı ayaklanmış olan Heratlı'lar işbu kenti bir müddet Mevdud adına elde tutarlar[1].

Hindistan'da da Gazne devletinin durumu kötüdür. Delhi racası Mahipal daha birçok raca ile birlikte Hansi, Tanesar ve Kangra kentlerini geri alır (1043-44); Hindistan'da bulunan Türk beyleri arasındaki anlaşmazlıklar ona bu başarıları sağlamış veya kolaylaştırmıştır; ancak Raca, Lahor'a saldıracak kadar yüreklenince Türk beyleri arasında anlaşma ve dayanışma yeniden kurulur ve Lahor kurtulur. 1048-49 yılında Mevdud oğullarından Mahmud'u Lahor'a ve Mansur'u Pişaver'e yollayıp beyler arasındaki geçimsizlikleri gidermek ister; Gazne kutvali (zabıta âmiri) Ebu Ali de ordu komutanı olarak Hindistan'a girip birkaç başarı sağlar.

Mevdud Horasan ve Sicistan üzerine yürümek üzere iken, 1049 sonunda, hastalanıp ölür; İbn-ül-Esir'e göre,[2] O, bu iş için birçok bağlaşık sağlamış ve epey de para harcamıştır; İsfehan sahibi Ebu Kalicar ve Türklerin Hakanı (Karahanlı) bu bağlaşıklar arasında idi.

Mevdud'dan sonraki karışık durum

Mevdud'un Çağrı Bey'in kızından olan 4 yaşındaki oğlu Mes'ut II, babasının vasiyeti olduğu ileri sürülerek tahta çıkarılır ve anası ona atalık yapılır; Rebi oğlu Ali adında biri tahtı ele geçirmek düşüncesiyle bu işi düzenlemişti. O sırada birinci Mes'ud'un oğullarından Ebul Hasan Ali Gazne'de idi; Rebi oğlu Ali onu yok etmek isterse de o, Mevdud'un büyük hacibi Ba Sevüktekin'e sığınır ve bu zat birtakım beylerle birlikte işbu Ebül-Hasan Ali'yi tahta çıkarır; o da Çağrı Bey'in kızı olan yengesi ile evlenir. Rebi oğlu Ali ise Hindistan'a kaçar, Pişaver'den Multan ve Sind'e kadar olan yerleri ele geçirir ve ayaklanmış olan Afganları yener.

Ebül-Hasan Ali tahtta uzun tutunamaz, gücsüz bir adamdı; bazı beyler onu indirip Büyük Mahmud'un oğlu Abd-ür-Reşid'i tahta çıkarırlar (1052). O da bön bir adam olup tahtta uzun

[1] İbnül-Esir, 432 hicrî yılı olayları; c. IX, s. 344 (yanlış olarak 334 diye yazılıdır.

[2] 441 hicrî yılı olayları; c. IX, s. 392 (yanlış olarak 382 diye gözükmektedir).

zaman kalmıyacaktır. Kendisini tahta çıkarmış olanlardan Nuştekin'i Hindistan başkomutanı (Emirül Ümerası) yapıp, Lahor'a, yollar, o da Kangra kurganını Hindular'dan geri alır ve Hindistan durumunu düzeltir. Abd-ür-Reşit, Tuğrul adında çok başarılı ve vuruşkan başka bir beyi de (Mevdud'un kayınbiraderi idi) Selçuklara karşı yollar. Ebül-Hasan Ali tahttan indirilip bir kurgana hapsedildiği vakit onun karısı, kendi babası Çağır Bey Selçuk'un yanına gitmiş ve işbu Çağrı Bey'le oğlu ünlü Alp Arslan Gazne üzerine yürümeğe koyulmuşlardı; Tuğrul (Tabakat-ı Nasırî'ye göre) bunları yenip Seyistan'ı alır, İbn-ül-Esîr [1] onun 444 hicrî yılında Bigu'yu (Yabgu) yenişini ayrıntılariyle anlatmaktadır. Bundan sonra Tuğrul Horasan'ı Selçuklar' dan geri almak üzere Abd-ür-Reşid'den yeni kuvvet ister, bu gelince Horasan üzerine yürüyeceği yerde tahta çıkmak düşüncesiyle Gazne üzerine yürür, orayı alır, Abd-ür-Reşid'i ve Sevüktekin hanedanından ele geçirdiklerini öldürüp sultan olur (1052). Tabakat-ı Nasırî'ye göre, kendisine saltanata nasıl göz dikebildiği sorulmuş o da demiş ki: Sultan Abd-ür-Reşit beni Selçuklar'dan Davut (Çağrı Bey) ve Alp Arslan'a karşı yollıyacağı sırada elimi tuttu ve benimle andlaştı, o vakit elinin korkudan titrediğini duydum ve bu korkak adamın padişahlığa lâyık olmadığını düşündüm ve kendim onun yerine geçmeyi tasarladım.

Tarihte "Kâfir-i-Nimet„ ve "Mel'un„ diye anılan Tuğrul, kırk gün geçmeden saray adamlarından silâhdar Nuştekin (Hindistan ordusu başkomutanı olan kişi değil) tarafından öldürülür; esasen onun sultanlığını duyunca başkomutan Nuştekin Hindistan'dan Gazne üzerine yürümüştü, oraya vardığında Tuğrul'u öldürülmüş bulur ve beylerle danışarak Sevüktekin soyundan sağ kalan son üç kişiden, Ferruhzat, İbrahim ve Şüca'dan önce ikincisini ve onun hasta olduğu anlaşılınca birincisini tahta çıkarırlar (1053) [2].

[1] C. IX, s. 408 ve 409 (yanlış olarak 398 vs 399 diye gözükmektedir).

[2] Ferruhzad'ı Tabakat-ı Nasırî Mes'ud I in ve Tarih-i Güzide Abdürreşid'in oğlu yapar. Ancak o devir yaşamış olan Beyhakî onun kardeşi İbrahim için Mesud'un oğlu der (s. 467).

Selçuklar'la barış

Ferruhzad devrinde işler Nuştekin'in elindedir; Gazne'deki karışıklık ve sultan değiştirmeleri Selçukları yeni saldırılarda bulunmıya kışkırtır, önce Çağrı Bey saldırır ve Nuştekin'ce büyük bir bozguna uğratılır; bundan sonra Ferruhzad ordunun başında Horasan'ı almak için ilerler, Gülyarık adında bir ünlü Selçuk komutanını yendikten sonra Alp Arslan'ın kendisiyle çarpışır, başarı daha çok Selçuklar'da kalır, ancak kesin bir yenilgi olmaz. İki taraf tutsaklarını salıvererek arada barış yapılır ve 20 yıldır arkası alınamıyan Gazne-Selçuk savaşları sona ermiş olur. Bu savaşlar yüzünden Hindistan'da Hindu'lar, Mahmut ve Mes'ut devirlerinde kaybetmiş oldukları birçok yerleri geri almış ve Müslüman Türklere karşı durumlarını sağlamlaştırmışlardı. Ferruhzad 1054 de ölür ve yerine kardeşi İbrahim geçer.

VI. Gazne-Selçuk barış ve dostluğu

İbrahim (1059 - 1099) ve Mes'ut III (1099-1115)

İbrahim sofuluğu ile ünlüdür. Saltanatının ilk yıllarında Selçuklar'la biribirlerinin ülkelerine saldırmamak ve uyruklarını (teb'a) incitmemek esası üzerinde bir antlaşma yapar; bundan sonra büyük Selçuk sultanı Melik Şah'ın kızını oğlu Mes'ud'a alacaktır [1]. Sözü geçen antlaşmaya rağmen Melik Şah'ın Gazne'de çok gözü olur ve İbrahim çok zaman korku ve kaygı içinde yaşarsa da, kısmen de birtakım kurnazlıkların yardımiyle (bazı beylerinin Gazneli'lere satılmış olduklarını sandıracak biçimde uydurma mektupları Melik Şah'ın eline düşürmek gibi) [2] arada barış bozulmaz.

Kuzey ve batıda sağlanılan barış ve güven yüzünden Hindistan'da sefer yapmak ve ülkeler almak mümkün olur; 1079 da yapılan bir seferde Gücerat kıyılarına kadar gidilir.

Yukarda denildiği gibi Selçuklar'dan kız almış olan Mes'ut III, 1099 da, ölen babası İbrahim'in yerine geçer; o

[1] Rivayetler başka başkadır en yakın iki yazardan Minhac-üd-Din, Melik Şahın kızı, Fahı-üd-Din Mübarek Şah ise halası, yani Çağrı Bey Davud'un kızı der; adı Mehd-i-İrak diye geçer, lâkab olmalıdır.

[2] Bak: Fahr-üd-Din Mübarek Şah: Adab-ül-Harb veş-Şecaa: hikâye 7 ve Firişte s. 48, v. s.

devirde Selçukların Doğu ülkelerine Sancar eğemendir; Gazne-Selçuk barış ve dostluğu bozulmaz; Mes'ud'un Lahor valisi Tuğa Tekin Hindistan'da Gence ötelerine başarılı bir sefer yapar. Fasihî'ye göre, Mes'ut, 493 yılında (1099 — 1100) Gur ülkesinin başına Sam oğlu Hüseyin'i geçirir, bundan o vakit Gur emîrlerinin az çok Gazne sultanlarının eğemenliği altında bulundukları anlamı çıkarılmaktadır [1]

Mes'ut III' den sonraki karışık durum

Mes'ut III ölünce yerine oğullarından Şirzad [2] geçer; bir yıl kadar sonra kardeşi Arslan onu öldürür ve yerine geçer (1116). Selçuklar'dan Melik Şah'ın kız veya halasından doğmuş olan başka bir kardeşi Behram ise dayısı veya akrabası olan Sancar'a sığınır ve ondan yardım diler. Behram iki defa Sancar'ın yardımiyle Gazne'yi ele geçirir ve ikincisinde orada kalır (1118) ve yakalanmış olan kardeşi Arslan'ı öldürtür.

Behram Şah'ın saltanatı bilgi bakımından büyük bir gelişme devridir ve O, bilgin ve şairleri çok korumuştur; birçok eser zamanında yazılmış veya arapçadan farsçaya çevrilmiştir (Kelile ve Dimne çevrilmesi bunlardandır).

Behram'ın Hindistan'da birkaç seferi vardır; kardeşi Arslan'ın oraya atamış olduğu komutan Muhammet Behlim iki defa Behram'a karşı ayaklanacaksa da sonda onunla bir çarpışmada ölecektir; arada, işbu Behlim, Sevüktekin oğlu Büyük Mahmud'un dahi gitmemiş olduğu, Nagor'u (Racistan) almıştı.

VII. Gazne-Gur savaşları ve Gazne devletinin yok olması

Gördüğümüz gibi 1059 yılındanberi Gazne ve Selçuk devletleri arasında dostluk vardı; bu durum Arslan Şah'ın Gazne tahtında bulunduğu devirde (1116—1118) sultan Sancar'ın kendi soyundan bir kadının oğlu olan Behram Şah'ı tahta çıkarmak için yaptığı uğraşlar sırasında kısa bir müddet için bozulmuş idiyse de Behram tahta yerleşince yeniden kurulmuş

[1] Bak Tabakat-ı Nasırî, (Raverty) c. I. s. 106, haşiye 3.

[2] Bazı tarihçiler onun saltanatını hiç anmazlar.

ve hatta berkitilmişti. Ancak bu uzun barış devrinde ayrıntılı eserlerin bulunmaması dolayısiyle açıkcana anlaşılamıyan sebepler dolayısiyle Gazne devletinin Hindistan yönünde epey başarılar sağlamasına rağmen gitgide gücden düştüğü görülmektedir; belki hanedan yoslaşmaktadır, belki de eski ölçüde Türk getirtmiye önem verilmediğinden veya bu yapılamadığından ordu öbür Türk ordulariyle gitgide daha az boy ölçüşecek bir duruma girmektedir. 1141 de Sultan Sancar'ın Kara Hatalarca yenilmesinden sonra ve 1143-44 ve 1147 de Harezmşah'-larla uğraşadurduğu sıralarda Gur emîrlerini oldukça güçleşmiş buluyoruz; onların da ordularında kendi ülkeleri içinden ve dışından alınmış binlerce Türk bulunduğunu göreceğiz. Dolayısiyle 12 nci yüzyılın ortalarında Gazne devleti 90 yıldır Selçuklar'la anlaşarak sağlamış olduğu Kuzey ve Batı güvenini kaybedecek ve kendisi gibi sarp dağlar içinde ve onların arkasında bulunan ve en çok içerden ve dışardan sağladığı Türklerle devlet ve ordusunu güclü kılan bir devletin saldırılarına uğrayacaktır. Saman oğulları devletinin çökme ve dağılmasından Gazne devleti istifade etmişti; Selçuk devletinin Doğu kısmının çökme ve dağılmasından da başta Gur devleti istifade edecektir.

Olaylar şu yolda gelişir:

Gur emîrlerinden Kutb-üd-Din Muhammed kardeşleriyle geçinemediği için Gazne'ye gelir Behram'ın bir kıziyle evlenir ve sonra bir ayaklanma hazırlıyor sanıldığından, söylenildiğine göre, Behram'ca zehirlettirilir (1146). Öc almak için Kutb-üd-Din'in kardeşlerinden Seyf-üd-Din Suri, Gazne üzerine yürür ve yüzyıl kadar önce Çağrı Bey Davut ve Alp Arslan'ın yapamamış olduklarını yapar, Gazne'yi alır; ancak Lahor'a çekilmiş olan Behram Şah oradan baskın biçiminde döner Gazne'ye girer, Seyf-üd-Din'i yakalar ve verilmiş söze rağmen onu idam ettirir (1149).

Bunun üzerine öldürülen bu iki Gur emîrinin başka bir kardeşi, Ala-üd-Din Hüseyin, Gazne'ye yürür Behram'ı yener, onu yine Lahor'a kaçmak zorunda bırakır ve Gazne'yi alıp baştan başa yakıp yıkar (1151), bu yüzden ona "Cihansuz„ yani "Acunu yakan„ denilmiştir. O çekildikten sonra ve belki de onun bir yıl kadar sonra Sultan Sancar'a yenilip tutsak

olması yüzünden Behram yeniden, yok edilmiş Gazne'ye geri dönmüştü; Behram 1052 de ölür.

Yerine geçen oğlu Hüsrev Şah,[1] Sultan Sancar'ı yenip tutsak etmiş olan Oğuzların bir kolunun saldırısı karşısında Gazne'yi onlara bırakıp Lahor'a çekilir (1153). Artık Sevüktekin hanedanı Gazne'yi kaybetmiştir. Hüsrev Şah 1160'da Hindistan'da ölür.

Yerine geçen ve aynı adı taşıyan oğlu Hüsrev'in ünvanı Meliktir, Lahor'da hiç nüfuzsuz bir hükümdardır. Her yerde Türk ve yerli beyler bağımsızmış gibi davranmaktadırlar. 1173 denberi Gazne'yi ele geçirmiş olan Gurlu Muiz-üd-Din Muhammed, hemen her yıl Hindistan'a girmekte ve orayı gitgide ele geçirmektedir. 1181'de Muiz-üd-Din, Hüsrev Melik'e kendi eğemenliğini tanıtır; ancak o, Gazne'ye dönünce Hüsrev yine bağımsızlık gösterir. 1186'da Hindistan'a yaptığı bir seferde Muiz-üd-Din onu, bir anlaşma için yanına gelmiş olduğu bir sırada, yakalatıp Gur'a tutsak olarak yollar ve böylece Sevüktekin soyunun son hükümdarı da tahtını kaybetmiş olur.

VIII. Gazne devletinde yönetim, kültür ve tutum işleri

Halk Birçok Avrupa tarihçisi Türk yurdu olarak ta Seyhun'un ötesini gösterir ve Seyhun - Ceyhun arası ülkelerle Ceyhun berisi bazı ülkelerin türkleşmesini onuncu yüzyıl sonlarında Saman oğulları devletinin yıkılmasiyle başlattırır. Bu yalana en çok: a) Türklerin tarihî önemini kısmak; b) İslâm medeniyetini parlatan ve pek çoğu Türkistan'lı olan büyük adamların Türk aslından olduklarını gizlemek düşüncesiyle başvurulur. Buna inanılınca Ceyhun berisi ülkelerin evleviyetle hiç Türk olmamış oldukları sanılabilir. Bu iddianın Seyhun - Ceyhun arası ülkelere ait kısmının baştan başa uydurma olduğunu, hem Firdevsî'nin Şehnâmesinde toplu olarak görülen bütün İran gelenekleri, hem de bütün İslâm tarihçilerinin yazıları gösterir. Taberî, İbnül-Esir v. s. de açıkça görülür ki,

[1] Tac-ül-Measır, Ala-üd-Din Cihansuz önünde çekilenin o olduğunu yazaar.

Müslüman Araplar Ceyhun ötesini Türklerle savaşarak ele geçirmişlerdir, orada Türkler oturmaktadır ve Taberî [1] Ceyhun ötesinin Türk melikinin elinde bulunduğunu açıkça yazmaktadır.

Bundan başka Belh'e tâ Büyük İskender zamanından önce Balık - Balıka (eski Türkçede kent demektir) denildiğini bir yana bıraksak da Müslüman Arapların ilk yüzyıllık fetihlerini yazan bütün tarihçiler Ceyhun'un berisindeki ülkelerde de birçok Türkler bulunduğunu ve Arapların onlarla savaşmış olduklarını yazmışlardır. Bu eserde, Müslüman Türklerden önceki Hindistan tarihine ait kısımda, Kuşanlar bahsinde, 9 uncu yüzyıla kadar Kâbil - Büst bölgesinde ve Hindistan sınırları üzerinde Türklerin bulunduğu ve uzun yıllar Arapların biteviye onlarla savaştığı Taberî, İbnül-Esir, Biladurî gibi tarihçilerden naklen gösterilmişti. Ceyhun berisinde daha bir çok yerlerde de durumun böyle olduğu yine aynı tarihçilerden anlaşılır. 47 hicrî yılında (667) Mühelleb, Horasan'ın dağlık bölgesinde ve 51 yılında da (671) Rebi, Belh bölgesindeki dağlık kısımlarda Türklerle savaşırlar [2]. Yine aynı yazarda 119 hicrî yılı olayları sırasında Huttel, Toharistan, Belh, Cüzcan bölgelerinde Türklerle Araplar arasında bir sürü savaş anlatılmaktadır. Keza aynı yazar 98 hicrî olaylarını anlatırken Mühelleb'in oğlu Yezid'in, Hazer kıyısında Cürcan Kûhistan'ını alırken Türklerle savaştığını ve onlardan aldatarak ele geçirdiklerinden 14,000 kişiyi öldürttüğünü yazar.

Onuncu yüzyılın ortalarında gezmiş ve yazmış olan İbni Havkal, "Eşkâl-ül-Bilad„ ında Güney Belucistan'ın Kusdar kentini kapsıyan kısmına Turan adını vermektedir [3].

El-Utbi'den de Hindu-Kuş güneyinde Kalaç Türklerinin yaşadıklarını öğrenmekteyiz.

Bütün bunlardan şu çıkmaktadır ki Gazne devletinin içinde bulunan ülkelerde ötedenberi, yüzlerce yıllardanberi, Türk adiyle anılan Türkler de yaşamaktadır ve bu yerler

[1] Türkçe tercüme c. III, s. 126.

[2] İbnül-Esir, c. III, s. 380 ve 408-9.

[3] Bak: Elliot, c. I; s. 38-39.

ahalisi, çokluk Fars'larda ve daha doğrusu Fars'lılaşmalarda olmakla birlikte, karışıktır [1]

Gazne devletinin kuruluş biçimi ve bazı özellikleri

Bu özeliikleri anlamak için şu birkaç yönü göz önünde bulundurmak gerektir:

A) Saman oğlu devletinin tarihi, bu eserler zincirinin başka bir cildinde bulunmaktadır; burada Gazne devletinin kuruluş biçimini ve onun özünü göstermek için Saman oğulları devletinin çökme âmillerinden bir ikisini anacağız. Gerek El-Utbi [2], gerekse Nizam-ül-Mülk [3] Saman oğulları devletinin yıkılmasında en önemli âmil olarak iyi devlet adamlarına değer verilmemesini ve kötülerin iş başına geçirilmesini gösterirler. El-Utbi der ki :

"Seyf-üd-Devle (Mahmud) baktı ki Buhara'daki devlet adamları akılca zaif, oyları perişan, istedikleri birbirine uymaz, tedbir adına bir şeyleri yok, işlerin iyileşmesini düşünecekleri yerde kendi çıkarlarını elde etmiye koşan bir alay menfaata tapıcı kimselerdir; ve bu gidişle Al-i-Saman devletini çöktürecekleri bellidir..."

Nizam-ül-Mülk de, Alptekin'e karşı gösterilen nankörlüğün, yani devlete iyi ve büyük hizmetler bulunmuş birinin değerinin gerektiği gibi bilinmemesinin, Saman oğulları devletinin yıkılışında başlıca âmil olarak gösterir.

Genel olarak şu denilebilir ki Saman oğulları devletinin çökme devrinde saray dalaverelerinden iğrenen ve bunların kendi başlarına getirebileceği kötü sonuçlardan ürken büyük beyler vardı; bunlar efendileri olan Saman oğlu padişahını ve devletini doğrudan doğruya devirmekten ve bu yüzden kötü adla anılmaktan çekiniyorlardı; belki biraz da bunu güç görüyorlardı; meselâ Alptekin, Buhara'ya aldatıcı sözlerle çağırıldığı vakit orada öldürüleceğini biliyordu, kendi ordusu devletin en güçlü ordusu olduğu halde onun başında Buhara üzerine

[1] Belleten'in 37 inci sayısında (ocak 1946) bütün bu bölgelerin Türklüğünü veya Türklükle ilgisinin kanıtlariyle gösteren Richard N. Frye ve Aydın Sayılı'nın güzel bir incelemesi çıkmıştır.

[2] Mahmud'un Nişapur serdarlığını geri alma bölümünün başı.

[3] Siyasetnâme 27 inci bölümün sonu (Kullar'ın işlerinin düzenlenmesi v. s.).

yürüyüp devlete eğemen olmayı deneyeceği yerde işbu ordunun büyük bir kısmını salıverip Gazne'ye doğru gider ve 60 yıl korumuş ve berkitmiş olduğu bir devleti 80 yaşından sonra yıkmış olmakla suçlandırılmaktan ve kötü bir adla anılmaktan çekindiği için böyle davrandığını beylerine söyler[1]; keza Mahmud'un tahta çıkışından az sonra Horasan valiliğini geri almak için uğraşırken Saman oğlu padişahı Mansur ile çarpışmaktan çekinmesi de bu gibi düşünceler yüzündendir.

B) Bu âmillerin tesiriyle Gazne'de ayrı bir devlet kurmak yolunu tutan Alptekin'in bir güc kaynağı da doğru ve âdil adam olmasıdır. Gazne'yi kuşatırken yağmacılıkta bulunan ordusunun bir erine karşı gösterdiği çetinlik ve genel olarak doğru davranışı ora halkına: " Bize âdil bir padişah gereklidir..... o ister Türk, ister Tacik olsun„ dedirtir ve kentin kapıları ona açılır[2]. Bu bir efsane de olsa ilk devrelerde Gazne devletinin genel durumunu iyi aydınlatır ve birçok eserde anlatılan olaylara uyar.

C) Gazne devletinin tâ baştanberi belirli bir güç kaynağı da İslâm ve Hint acunlarının sınırdaş oldukları bölgede bulunması ve çöken Saman oğulları devletinin en iyi ve atılgan unsurlarına, ana amaç ister "Cihad„, ister o devirlerde her yerde görenek olageldiği gibi yağma yolu ile zenginleşme olsun, uygun bir savaş ve iş alanı açmasıdır; Alptekin, Sevüktekin ve hele onun oğlu Mahmut bu son yönü çok ustacasına sömüreceklerdir. Gazne devleti Türk acununu bir adam ve güc ve Hint acununu da bir servet kaynağı gibi kullanacak ve getirttiği Türk komutan ve erlerini Hindistan'dan daha büyük servet sağlamak ve bu servetlerle Türkistan'dan daha çok adam elde etmek ve getirtmek için kullanıp bir zamanlar devrin en güclü devletlerinden biri olacaktır.

D) Beyhakî'ye göre (s. 372) yeni halife El-Kaim bi Emrullah'ın elçisine Mes'ut'ça söylettirilen aşağıdaki sözler:

"(Halife) bizim Seyistan'dan, Kirman üzerine ve Kirman'dan da Umman üzerine yürüyerek Kırmıtîler'i ortadan kaldırmamıza izin versin; bizde haddinden fazla asker toplanmıştır,

[1] Siyasetnâme, s. 100. [2] Siyasetnâme, s. 105.

fazla vilâyet fethetmek ihtiyacı görülmüştür; bu asker boş duramaz, bunun bir iş görmesi gerekir... Bizim oğullarımız yetişmiş, iş görecek bir duruma gelmişlerdir ve bir yandan da yetişiyorlar, onlara da bir iş vermek gerekir...„ ve siyasetnâmede "bir adama iki iş verilmemeli...„ başlıklı 42 nci bölümdeki[1] şu sözler (özet):

"Sultan 400,000 atlı beslerse: Horasan, Mavera-ün-Nehir, Kaşgar, Blassağun, Harezm, Nimruz, İrak, Fars, Suriye, Azerbaycan, Ermenistan, Antakiye ve Beyt-ül-Mukaddes'in eğemeni olur; eğer 700,000 atlı beslerse bunlardan başka: Sint, Hint, Türkistan, Kuzey ve Güney Çin, tâ Habeşistan, Berber, Rum (Bizans İmparatorluğu), Mısır ve Mağrib'e kadar olan yerler onun olur. Eğer 400,000 kişilik ordu 72,000e indirilirse böylelikle tasarruf olmaz, çünkü açıkta kalanlar kendilerine bir baş bulup yağmacılığa koyulurlar ve onlarla başa çıkmak için atalardan kalan hazinelerin topu erir„.

O zamanın siyasal düşünce ve gerekliklerini ve Gazne devletinin büyüklüğü sırasındaki bir yönünü aydınlatır.

Sevüktekin ve hele Mahmut ve ilk zamanlarda Mes'ut, Türkistan'dan Anadolu'ya kadar giden ülkelerde ister kendilerine yeter geçim bulamadıkları, ister savaş ve macera arayıcı kimseler oldukları için ortalığı karıştırabileceklere ordularında iş vermişler, onlara dayanarak pek büyük ülkeleri önce feth ve sonra elde tutmuş, onları güven ve baysallık içinde yaşatmış böylelikle oralarda tecim ve tarımı geliştirmiş ve oraların vergileriyle ordularını beslemişlerdir. Buna bir de Hindistan'a yapılan seferlerin sağladıkları paraları ve bu ülkenin bir kısmının elde tutularak onunla Asya'nın öbür kısımları arasında geniş bir tecimin geliştirilmesinin sağladığı faydalar eklenilmelidir.

E) Gazne devletinin Mahmud devrinde oynadığı bir rol da, ahalisi karışık olan veya Türk olmıyan ve iklim ve toprak bakımından daha uygun ve zengin olan ülkelere eğemen olmuş olan Türklerin ötedenberi oynayagelmiş oldukları bir roldür; o da bu ele geçirmiş oldukları ülkelere yeni bir Türk

[1] Şefer'ce yayınlanan Farsca metinde yanlışlıkla 44 diye gösterilmektedir (s. 138-156).

dalgasının gelip toptan yerleşmesini önlemek için savaşmaktır. Bu geliş, ancak damla damla ve azar azar kendi hizmetine girmek üzere olursa kabul edilirdi. Mahmud, İlek Han'a karşı bu rolü başarı ile oynaybilmiş ise de aynı çapta bir uzkişi olmıyan oğlu Mes'ut, Selçuklara karşı aynı başarıyı gösterememiştir.

F) Ana gücü dışardan getirtilen ve karışık ulusları kapsıyan çok geniş her devlet gibi, Gazne devletinin hem Türk ve İran, hem de Hint acunlarında sözü ve gücü geçer bir devlet olarak kalması, başında bir dâhinin bulunmasına bakardı, Mahmud'un oğlu Mes'ut öyle bir adam olmadığı için onun birkaç yıllık yönetimden sonra devlet Türk ve İran acununda önemi kaybedip Hindu-Kuş güneyine atılmış bulunacaktır.

Sultan Emîr veya Sultan devletin kesin eğemenidir, onun buyrukları uygunlanır, o isterse-ki bunu genel olarak yapmaktadır- vezir ve daha başka istediği kimselere işler üzerinde danışabilir, fakat onlar oylariyle bağlı olmayıp kararını dilediği gibi verir. Ancak ters veya utanılacak bir iş olunca suçun birine yükletilmek istenildiği ve onun cezalandırıldığı görülmektedir (Tarihî kısımda görüldüğü gibi Mes'ud'un Harezmşah Altıntaş'ı ortadan kaldırma denemesi başarısız kalıp açığa vurulduktan sonra bütün suçun Ariz Bu-Sehl'e yükletilmek istenmesi buna örnektir).

En sık danışılan kimseler, Vezir, Ariz ve Sahibi Divanı Risalettir, ancak çok kere danışılanlar daha büyük bir kalabalıktır. Beyhakî'de birkaç kere görülen bir olay danışma toplantılarında şöyle bir görenek olduğunu sandırmaktadır:

Vezirce askerî komutanlara: Siz ne düşünüyorsunuz diye soruldukta onlar: Biz emîrin kullarıyız, bizim görevimiz savaşmak, kılıç vurmak ve ülkeler ele geçirmektir.... Emîr ne buyurursa biz onu yerine getiririz..... Bu işte söz söylemenin gerekip gerekmediğini kestirmek vezirin işidir-yolunda konuşmaktadırlar [1].

[1] Beyhakî, s. 550 ve 586. Tarihi kısmında görülen Harezm savaşı için Mahmud'un yaptığı danışma toplantısındaki sözler de Beyhakî'nin kaybolmuş kısmından alınmışa benzer.

Bir danışma toplantısında bulunanlarca bir komutan seçilip adı sultana sunulmak gerekince bunlar vezir ile ayrıca bir toplantı yapıp düşünce ve oylarını orada açıklamışlar ve sonuc vezirce sultana sunulmuştur [1].

Bazan sultan birden düşüncesini söyleyince kimse başka bir düşünce ileri sürmeye yüreklenmiyor ve hele vezir de o oyu: "Emîrimiz nasıl düşünüyorsa doğrusu odur„ diye karşılarsa artık kimsenin bir söz söylemesi doğru görülmüyor [2].

Bazen de düşünceleri sorulanlar arasında, şu veya bu yabancı hükümdarın adamı olmakla suçlandırılmaktan korkarak oyunu belli etmekten veya onda direnmekten çekinenler bulunmaktadır [3].

Sultan'ın Halifeye karşı durumu

Sultan, gerçekten mutlak hükümdar olmakla birlikte, görünüşte Bağdat Abbasî Halifesinin bir türlü vekili ve memurudur; gûya ancak onun menşuru ile ülkelerinin sahibidir ve, tarihî kısmında görüldüğü gibi, bir yeri almak isteyince, sözde de olsa, Halifenin iznini dilemektedir.

Beyhakî de El-Kaim-bi-Emrullah'ın Halife olunca Mes'ud'a gönderdiği mektupla, Mes'ud'un "ahitnâmesi„ vardır; Halife Mes'ud'a şunları demektedir: [4]

"...... şimdi ey Sultan Mes'ud, Tanrının bereketi ve güzel tevki'i ile Emir-ül-Mü'min'in (Halife) bi'atına elini uzat ve maiyetinde ve ülkende bulunanların da ellerini uzatmalarını sağla; çünkü sen onun (Halifenin) devletinin sönmiyen bir şihabı, bulunmıyan (eşsiz) bir suyu, görülmemiş bir kılıcısın. Ahalinin hukukunu gözetmekteki güzel tavırların, huyların ve seciyelerin gereğince davran, uyrukların (teb'an) için şefkatli bir baba ve sevgili bir ana ol, çünkü Emir-ül-Mü'min'in (Halife) seni onların koruyucusu yapmış, siyasalarını sana havale etmiş; sana gönderilen bu mektupta yazılı olan yemine sadık kalacağına nefsin ile aht ü peyman (yemin) et..... böylece Tanrının ve Emir-ül-Mü'mininin (Halifenin) hücceti senin ve kavminin üzerinde sabit olsun, bu yemine bağlı kalmak vaciptir.

[1] Beyhakî s. 598. [2] Beyhakî s. 550. [3] Beyhakî s. 553.
[4] Beyhakî s. 381.

Emir-ül-Mü'min'in (Halifenin) yanında senin durumun, doğru söyliyen, kendisine güvenilir bir adamın durumudur, şüpheli bir adamın durumu değildir, çünkü O (Halife) hükümet işlerini sana emanet etmiştir, sana güvenmiştir, senden yüzünü çevirmemiştir, çünkü O, biliyor ki sen doğruların gittiği yoldan gidersin ve kurtuluşa ereceklerden olacaksın; Çünkü şüphe yok ki saadet doğruluktadır ve bunda bereket çoktur; bununla sen çok iyiliklere erişeceksin ve bu erişmen sürekli ve sonsuz olacaktır.......„

Mes'ud karşılık olarak Halifenin elçisi ve kalabalık bir dinleyici kütle önünde şu "ahtnâmeyi„ okur ve yollar:

"Ben, Büyüğüm ve Efendim ve Emir-ül-Mü'minin olan Abdullah oğlu Abdullah Ebu Cafer İman Kaim-bi-Emrullah'a biat ettim; bu kalbden, doğru bir niyetle bir ihlas ve gerçek bir inanla, değişmez bir istekle ona rıza göstermek, inanla onun Emîrliğini (Halifeliğini) kabul eylemek için yapılmış bir biattır. Bu biatı yapmak için kimse beni zorlamadı, kendi isteğimle onun (yani Halifenin) faziletini ve hakkiyle İmamlığa lâyık olduğunu ikrar ve onun bereketini itiraf ettim ve onun eyilik ve şefkatine ve faydasına inandım... Onun fermanına itaat etmek ve ona karşı doğru davranmak bana farz ve onun Vilâyet ve Imameti bütün Ümmet-i Muhamme'de vaciptir. Onun hakkını eda etmek, ahtına vefa etmek herkese lâzımdır... Bu görevlerin hiçbirini ihmal etmem, Ondan başkasına eyginlik göstermem, onun uzak yakın, gaib hazır, has ve âm bütün dostlarına dost ve düşmanlarına düşmanım.... Beni Emir-ül-Mü'minin'nin fermanına uymağa sevkeden içimde yerleşmiş olan bu biat ve boynuma borç olan bu sevgidir... Bütün bu şartlara ve ahitlere sadık kalmak için ettiğim bu biat, onun (Halifenin) kâtipleri, hacipleri, tâbi'leri ve mensuplarının yaptığı biat gibidir. Bunun böyle olduğuna rıza ile — ikrah ile değil—emniyet içinde—korku içinde değil—yemin ederim....„

Bundan sonra Mes'ut bu yeminini tutmazsa karılarının boş düşmesi, kölelerinin azat olması, mallarının elinden gitmesi; bu yolda hiçbir kefaretin kabul edilmemesi yolunda birçok söz söylemektedir.

[1] Beyhakî s. 384.

Bu kadar koltuk verilen Halife ise o devirde gerçekten Büveyh hanedanının elinde bir kukladan başka bir şey değildir! bu, Mes'ud'un Halifenin elçisine söylettirdiği şu sözlerle de anlaşılır:

"Âl-i-Büveyh'le aramızda dostluk vardır; biz onları incitmek istemeyiz, bununla birlikte onların da biraz daha akıllarını başlarına almaları, hilâfet makamına daha ziyade saygı göstermeleri, Hac yolunu açmaları gerekir.„

Bu yazı ve İbnül-Esir'de Halife El-Kâdir-Billâh'ın ölümü dolayısiyle yazılan şu sözler [1]:

"Kâdir, Halife olduktan sonra Hilâfete ciddiyet ve şerefini iade etti. Tanrı da uyrukların yüreğine Kâdir'in heybet ve ululuğunu ilka etti.„

Şunu gösterir ki Gazne devletinin en büyüklük devrinde, yani bilhassa Mahmut zamanında ve Mes'ud'un ilk yıllarında Halife, Gazne sultanının gücüne dayanarak kendi tepesinde olan Büveyh hanedanına kafa tutmuştur; Gazne sultanları da, tarihî kısımda görülmüş olduğu gibi, Halifenin mânevî nüfuzuna dayanarak fütuhatlarına bir türlü meşru'iyet vermişlerdir.

Taht değişmeleri Sultan ölünce tahta çıkış, hemen hep zorla olmuş ve yaş veya önceden yapılmış bir vasiyet yani veliahtlık önemsiz kalmıştır. Bununla birlikte bir şehzadenin nasıl veliaht yapıldığını göstermesi dolayısiyle Mes'ud'un Türkistan hanlarına yolladığı elçiye verdiği "müşafehe„ (talimat, yönerge) de onun bu işi anlatış biçimi aşağıya konulmuştur [2]:

"Biz mektebi bitirdikten ve aradan bir müddet geçtikten sonra (Babamız) 406 yılında (1515-16) bizi veliaht yapmıştı. Emîr (Mahmud) öldüğü vakitte Saltanatın bana geçeceğine dair kardeşleri Nasr ve Yusuf'a, sonra bütün hısım ve akraba ve devletin ilerigelenlerine yemin ettirdiler. Emîr merhum (Mahmud) bunun için lâzımgelen vesikaları hazırladı ve ihtiyat tedbirlerini aldı, Herat vilâyetini bana ve Güzganan (veya Cüzcanan, Herat ile Belh arasında bir bölge) vilâyetini karde-

[1] C. IX, s. 292-3 (yanlış olarak 282-3 diye yazılıdır).
[2] Beyhaki s. 256.

şine (Muhammed) verdi; bunun üzerine kendisine (Muhammed'e) tahta çıktığım vakit benim ferman ve itaatim altında olacağına dair yemin ettirdiler ve bana veliahtlara verilmesi görenek olan köle, eşya ve vezir ayarında bir kethüda, hacipler ve hizmetkârlar verdiler...„

Devlet daireleri

Genel olarak devlet dairelerine Divan denilmektedir. Başta şu dört divan gelmektedir; bunların başında bulunanlar Sultanın hemen her iş için danıştığı kimselerdir.

1. Divan-ı Vezaret: Maliye ve genel yönetim işleri
2. Divan-ı Arz: ordu işleri
3. Divan-ı Risalet veya İnşa: Muhaberat işleri

4) Divan-ı İşraf (Divan-ı işrafı şuğuli memlûkât): istihbarat ve emniyet işleri.

Vezir ve Divan-ı vezaret

Bu dairenin başında vezir bulunmaktadır. Beyhakî'nin Mes'ut devrinin başlarını anlatışından şu çıkmaktadır ki daima vezir bulunmamaktadır; Mes'ut babasının ölümünü öğrendikten dokuz ve kardeşi Muhammed tahttan indirildikten beş ay sonra ilk vezirini tayin etmiştir. O vakte kadar her daire kendi başkanınca yürütülmüş ve Mes'ud'un en güvendiği kimse her işe karışarak, adı üzerinde olmamakla birlikte, vezirlik görevini görmüştür. Mahmud devrinde de, 1014 yılında, 5-6 aylık bir vezirsiz devir vardır.

Vezirin tayini eğer o zatın tanınmış bir büyük adamsa sultanla onun arasında bir anlaşma imzasiyle olmaktadır [1]; bu işe "muvaza'a„ ve imzalanan anlaşmaya "Kasemnâme„ denilmektedir; Mahmud'un vezirlerinden Meymenedli Hasan oğlu Ahmed'in Kasemnamesinde şu satırlar vardır [2]:

1) Sultan vezirin iyi düşüncelerle yapacağı yanlışları bağışlayacak; 2) Vezir, Arz [3] ve Vekâlet [4] Divanlarını denetliyebilecek; 4) Sultan, şehzadelerin vekillerinin ve valilerin halktan haksız yere para almalarına göz yummayacak; 5) Müşrif (hafiye) ve Beridleri (posta memurları) vezir tayin edecek.

[1] Beyhakî s. 174.

[2] Bak. Nazım s. 130. h. 4.

[3] Savunma Bakanlığı.

[4] Mabeyin, saray ve Hazine-i Hassa işlerine bakan daire.

Mes'ut ta aynı kimseyi vezir yaparken o nazlanmış ve sultan "yiyip içme ve eğlence, çukan oynu ve savaş işlerinden başka her işi vezire bırakacağını„ ona bildirmişti [1]. Yine bu münasebetle görülmektedir ki Arız ve Risalet Divan'ı Sahibi, vezirin yardımcıları sayılmaktadırlar; ve vezir onların tayinlerinde müessirdir. Birçok büyük memurun tayininde de muvaza'a vardır ve bunlar Vezirin oyu alınarak tayin edilmektedirler.

Vezirin muvaza'ası ve ona hil'at giydirilmesi büyük merasimle yapılmaktadır; Mes'udun ilk veziri bu merasimden sonra sultana 10,000 dinar değerinde bir mücevher dizisi sunmuş ve sultanda ona üzerinde kendi adı yazılı bir firuze yüzük vererek: " Bu bizim saltanatımızın yüzüğüdür, sana veriyoruz, bununla bizim ferman ve buyruklarımızla, hocanın (vezirin) ferman ve buyruklarının yürüdüğü anlaşılsın„ der [2].

Mes'ut, işbu ilk veziri öldükten sonra yerine geçirdiği Ahmet Abdüs-Samed'e de yüzüğünü verirken:

"Hocaya (vezire) verdiğim bu yüzük saltanat yüzüğüdür, o bizim halifemizdir, tam bir kalp kuvveti ve hevesle işleri eline almalıdır. Devlet ve ülkenin menfaatiyle ilgili her işte bizim fermanımızdan sonra onun fermanı yürür„ der.

İlerigelenler vezire birçok armağanlar sunmaktadırlar; vezir de bunların bir pusulasını Emîre göndermektedir; Emîr isterse bunlardan beğendiğini kendisi için alabilir; Beyhakî, Mes'ud'un bunu yapmayışını övmektedir [3].

Divanda veya kendi evinde herkesin vezire başvurup dert anlatabilmesi övülen bir olaydır.

Vezirin önünde de sultanın önünde olduğu gibi yer öpülmekte, o da sultanın hazinesinden hil'at ve armağanlar verebilmektedir.

Malî idarenin ana çizgileri şunlardır:

Her vilâyette defterdar görevini yapan bir "Sahib-i Divan„ vardır, onun buyruğu altında "Amil„ ler yani tahsildarlar bulunmaktadır; bunların bu işi iltizam yoluyle üzerlerine aldıkları anlaşılmaktadır; Beyhakî'de [4] gizli kalmış gelirin, onu ortaya çıkarana

[1] Beyhakî 173. [2] Beyhakî 178.
[3] s. 178. [4] s. 181.

ait olduğunu gösteren bir bölek vardır, yine aynı tarihçide[1] pek açık anlaşılamıyan bir bölekte husust kazanç veya şahst hasılat sağlıyan "Amil„ lerin Mahmud'ca çok ağır cezalara çarptırıldığı görülmektedir. Mahmud'un, veziri Ebül-Abbas Fadl ibni Ahmed'e karşı hem artık vergi alıp zenginleştiğinden, hem de kendisine kafa tuttuğundan dolayı çok çetin davrandığı ve işin vezirin ölümiyle sonuçlandığı El-Utbi'de görülür[2]; aynı eserde bundan sonraki bölümde yanlarında para kalmış olan Sahib-i Divan ve âmillerin nasıl sıkıştırıldığı da görülür.

Siyasetnâmenin 48 inci bölümünden (hazinecilik ve onunla ilgili kurallar) aşağıdaki hükümler çıkarılabilir:

a) Devletin iki hazinesi vardır: 1) "Hazine-i-asl„ ki gelirlerin çoğu ona konulur ve ancak çok gerekirse ondan para çıkarılır ve fırsat düşünce işbu para yerine konur. 2) "Hazine-i-harç ve malî„ ki genel giderler oradan ödenir.

b) Hiç olmazsa büyük vali ve komutanlar ödeneklerini (tahsisatlarını) istedikleri gibi kendi vilâyetleri gelirlerinden alamamaktadırlar, bu gelirler merkeze gönderilmekte ve valiye, adamlarını gönderip başka bir vilâyetten para alması için bir berat verilmektedir. Bu olay Harezmşah Altıntaş'ın bu yolda, yani yıllık ödeneğinin bütününü vilâyeti gelirlerinden almak için, ileri sürdüğü dilek üzerine vezirin kendisine yolladığı karşılıktan anlaşılmaktadır; yine bu karşılıktan şu çıkmaktadır ki bunda başlıca amaç, vali Altıntaş ile sultan arasındaki farkın gözetilmesi, yani valinin vilâyet gelirlerinin kendisinin olmadığını ve onları istediği gibi kullanamıyacağını bilmesi ve dolayısiyle bağımsızlığa kaymasının güçleştirilmesidir.

c) Büyük vali ve komutanların ödenekleri çok yüksektir; Harezmşah Altıntaş'ın "camegi„si yılda 120.000 dinardır, tabiî o, kendi öz adamlarını bu para ile beslemektedir.

Toplanan vergileri Sahib-i Divan, yersel hazineye koyar, oradaki askerin giderini veya sultan ve vezirin buyruklarına göre orada ödenmesi gereken paraları verir ve artanını Gazne'ye "dar-i-istifa„ ya, yani genel devlet hazinesine gönderirdi.

Kuraklığa veya düşman akınıarına uğramış yerlerde bazı vergilerin bağışlanıldığı ve köylüye borç verildiği görülür,

[1] Beyhakî, s. 146. [2] Bu vezirin adını taşıyan bölüm.

keza Beyhakî'nin birkaç yerinde Mes'ud'un şu veya bu yüzden vergi bağışladığı da yazılıdır (bir müjdeyi aldığı bir yerin haracını bağışlaması gibi). Bazan da kötü bir görenek olarak aynı sultanın asker aidatından kesintiler yaptırdığı veya buna göz yumduğu da olurdu[1].

Vergilerin çoğu para olarak alınır, fakat mal da alındığı olur. Sultana ait on binlerce koyunu kapsıyan sürülerin böylelikle elde edildiği sanılabilir[2]; haraç karşılığı olarak fil de alınmaktadır[3].

Başlıca gelir kaynakları şunlardır:

a) Toprak vergileri: öşür, haraç v. s.

b) Zekât.

c) Mülk ve mal vergileri.

d) Altın ve gümüş madenleri.

e) Egemenlik altına girmiş hükümdarların ödedikleri haraç ve yolladıkları pek yüksek değerde armağanlar.

f) Savaş olcaları (ganimet).

g) Çin, Türkistan, Hindistan, Horasan, İran, Irak ve Batı acunu arasındaki pek büyük tecimi yapanlardan alınan vergiler.

Divan-ı arz ve ordu işleri

İşbu Divan bizim Savunma Bakanlığının karşılığıdır, başındakine "Arız„ veya Sahibi Divanı Arz denilir, görevleri şunlardır:

Barış sırasında

a) Askerin ihtiyaçlarını ve ordunun biteviye savaşa hazır bir durumda bulunmasını sağlamak.

b) Asker sayısını yoklamak ve bunu her gereken anda sultana bildirecek durumda bulunmak.

c) Yılda bir defa Gazne dolaylarında merkez ordusuna bütün birlikleri savaş kılığında olarak geçit resmi yaptırıp eksiklikleri denetlemek; bazan sultan da bu geçitte hazır bulunurdu, buna "arz„ denir.

d) Sultanın gezilerinde onun ihtiyaçlarını sağlamak.

[1] Beyhakî, s. 416. [2] Beyhakî, s. 146. [3] Beyhakî, s. 614.

e) Arız, savaş sırasında bir türlü levazım ve menzil işleri başkanıdır, bundan başka olcaların paylaşılmasını ve sultan payının ayrılmasını denetler.

Olca paylaşılması işinde Sultana ait olan beşde bir pay için daha çok mücevherler, külçe veya para biçiminde değerli madenler, silâh ve filler seçilirdi. Atlı erlerin payı yayalarınkinin iki misli idi.

Arız ünlü komutanlardan değil, daha çok yönetim işlerinde başarılı kimselerden seçilmektedir.

Önemli ordularda da bir Arız ve yine yönetim işlerine bakmak için bir de kethüda bulunmaktadır.

Ordu başlıca dört kısma ayrılır:

a) Suvariler; çoğn iki atlıdır ve ordunun en kalabalık kısmı bunlardır;

b) Sayısı az olan yayalar, ki daha çok kurgan koruyucularıdırlar.

c) Sultanın özel birliği; buradaki erler Türkistan'da oymak savaşlarında tutsak edilip satılmış Türk çocukları idiler. Beyhakî Mes'ut devri sonlarında sayılarını 4000 ve daha sonra 6000 kadar gösterir [1]; bunların komutanı en güvenilen adamlardandı ve bunlar doğrudan doğruya sultanın buyruğu altında bulunurlardı; Osmanlı kapı kulları için olduğu gibi, sivrilen ve ün kazanan pek çok kişi bunlardandı. Beyhakî [2] bunların bayrağının üç arslan ve üç mızraklı olduğunu yazar.

Büyük adamların da böyle kulları vardı; İlerigelenlerden birinin Türkistan'dan çokcana kul satın alması kuşku uyandırırdı. Harezmşah Altıntaş, Mes'ud'un kendisine karşı bir suyikast hazırladığını öğrendikten ve Hindistan sipehsaları Niyaltekin oğlu Ahmet, ayaklanma düşüncesini beslemiye başladıktan sonra bu işe geniş ölçüde koyulmuşlardı [3].

d) Filler; bunlar da doğrudan doğruya sultanca denetlenirdi; filcilerin çoğu Hintli idi. Mahmut devrinde fillerin sayısı türlü yazarlara göre, 1300—2000 arasındadır; bunların vuruşmalarda genel görevi düşman sıralarını bozmak ve yarmak, düşman atları kendilerine ve kokularına alışmamışsa

[1] Beyhakî, s. 652 ve 701. [2] Beyhakî, s. 329.
[3] Beyhakî, s. 400 ve 498.

onları ürkütüp bozgun çıkarmak, okçulara yüksek atış yeri sağlamak, vuruşmayı denetlemesi ve yönetlemesi için ordu komutanına hem yüksek, hem de istenilen yere gidebilen bir türlü kürsü sağlamak v. s.; ancak yaralanan ve ürken bir fil bazen delirmiş olarak geri dönüp kendi ordusunda karmakarışıklıklar çıkardığı için bu hayvan saknı ile kullanılacak bir silâhdı. Beyhakî'de [1] dişi filin kurgan kapılarını zorlamak için kullanıldığı da görülmektedir.

Orduda başlıca taşıt devedir; bazen askerin bir kısmının olsun vuruşma alanına hem kendileri, hem de atlı iseler atları, az yorulmuş olarak gelmesi için erlerin deveye bindirildikleri de olurdu.

Gazne devletinin en güclü devri olan Mahmud devrinde ordunun 100,000 kişiden çok kalabalık olduğuna hükmolunabilir. Gerdizî'ye göre, [2] 1023 yılında, Gazne dolaylarında Şabehar kırında yapılan geçit resminde ülkenin "etrafında„ bulunan askerler dışında "arzgâh„ da yani arz yerinde 54,000 atlı ve 1300 fil bulunmuştur. Beyhakî'ye göre, Mahmut, Harezm seferi için 1015-16 da Belh'de bulunduğu sırada orada 100,000 atlı ve 500 fil toplanmıştı; tabiîdir ki ülke ve çok geniş sınırlar boş bırakılmış değildi. Bu ordudan başka Hindistan'da "Cihad„ yapmak için Türkistan'dan birçok gönüllü "Gazi„ nin geldiği de olurdu. El-Utbi ve İbn-ül-Esir [3], Mahmud'un Matura ve Kanevc seferine gitmek üzere iken Seyhun - Ceyhun arası ve öbür İslâm ülkeleri halkından 20,000 gönüllünün gelip ordusuna katıldığını yazarlar.

Ordunun büyük çokluğu Türktür; Türklerin savaş değerinin üstün tanındığı Adab-ül-Harb-veş-Şecaa' [4] da bulunan Mahmud'un 1008 yılında Belh kuzeyinde İlek Han ordusu ile karşılaştığı sırada kendi ordusunun karışık ve İlek ordusunun hem daha kalabalık, hem de safi Türk olmasından ürktüğünü bildiren bölekten anlaşılır.

Ancak Türklerin yanında daha birçok ulustan asker alınırdı; Siyasetnâme'de [5] buna sebep olarak böylelikle birlik-

[1] Beyhakî, 488. [2] Gerdizî s. 63.

[3] Bu son tarihçi (s. 185) işbu seferi yanlış olarak 407 hicrî olayları arasında gosterirse de Gerdizi v. s. 409 da gösterirler.

[4] Hikâye 6, s. 16. [5] Bölüm 24.

lerin biribirlerini denetlediklerini ve savaşta biribirleriyle yarıştıklarını gösterir; bu yazıdan ve Beyhakî'den [1] genel olarak bir birlikte hep aynı ulustan asker bulunduğu anlaşılmaktadır; yenilen Türk ve Müslüman hükümdarların askerlerinin Gazne devleti hizmetine alındığı da görülür; Mahmud, Harezm ordusunun bir kısmı için böyle yapmıştı, Mes'ut ta 1035 yılında Cürcan seferi sırasında böyle yapar [2].

Siyasetnâme [3] ve Adab [4] dan öyle anlaşılıyor ki asker ödeneği, üç ayda bir kendilerine para olarak verilmektedir, bunlara ikta (timar, ziamet) olarak tahsis edilmiş bölgeler varsa da ora gelirleri âmil'ler (tahsildar) ca toplanılmakta ve askere ödeneği hazineden verilmektedir.

Adab'da sözü geçen hikâyede: "Akta' ve En'amı Türkan ve Türkcükân„ denilmesinden şu da çıkarılabilir ki öksüz kalmış asker çocukları için de bu yerler gelirlerinden para ayrılmaktadır [5].

Savaş kuralları

Savaş kuralları ve düzeni tabiî çok değişe gelmektedir; Harezmşah Altıntaş'ın, Mes'ud'un buyruğu ile Buhara Han'ı Ali Tekin'e karşı giriştiği savaşta ordusuna verdiği düzen klâsiğe benzediği için aşağıya konmuştur [6]:

"Harezmşah ordunun merkezinde (ve cenahında?) durdu, ordunun en güclü kısmını, gerekeceğine göre sağ ve sola göndermek için merkezin buyruğu altında bıraktı, Beytekin Çukani ve Miri Ahir Salar'ın da güclü bir kuvvetle sağda bulunmalarını buyurdu; Sipehaslar Taş'ı sola yerleştirdi ve Sultan'ın askerlerinden bazılarını ordunun gerisinde bıraktı; beş ünlü komutanı ve birtakım savaş erlerini her iki yana tayin ederek, kaçanlar olursa vurup iki parça etmelerini buyurdu, öncülerle birlikte birtakım seçme atlıları gönderdi.

[1] s. 617. [2] s. 559. [3] Bölüm 25. [4] Hikâye 7 s. 20.

[5] Burada Türk sözünü cümlenin gelişine göre asker anlamında aldık; «ikta» diye bir hizmet karşılığı ve «inam» diye öksüzlere ve bazen dervîşlere ve ülemaya verilen para ve ayrılan topraklara denilişine göre yukardaki « ikta » sözünü Türklere yani askerlere ve « inam » şözünü de Türkcüklere yani onların öksüz kalmış çocuklarına ait düşündük.

[6] s. 427.

Gündüz olunca davullar ve borular çalmaya başladı, her yönden naralar yükseldi.....„.

Gerdizî'nin[1] Mahmud'un Ceyhun ötesine geçip Kadir Han'la buluşmasından önceki olayları anlatırken ordunun tabiyesi üzerine verdiği ayrıntılardan işbu ordunun her kısmı arkasında bir silâh deposunun bulunduğu hükmüne varılabilir.

Beyhakî'nin[2], Selçuklar'la yapılan bir savaş dolayısiyle, verdiği ayrıntılardan öyle anlaşılıyor ki savaş dışında kalıp vuruşmanın gelişmesini gözetliyen ve sonucu haber vermek için (eğer vuruşma alanında değilse) sultanın yanına gonderilen atlılar vardır. İşbu yazarın Sarahs dolaylarında Mes'ud'un Selçuklar'la savaşı dolayısiyle verdiği ayrıntılara göre[3] düşman yakın olunca ordu kendini bir hendekle kuşatıp gecelemektedir. Yine aynı yazarın aynı sefer dolayısiyle yazdığına göre[4] ordu içinde er kılığında " münhi „ ve " mukaddemler „ (subay) vardır ve bunlar erlerin mânevî durumunu her an denetlemede ve görüp işittiklerini komutanlığa bildirmektedirler.

Savaş sırasında halka karşı davranış

Genel olarak savaşlar sırasında başıboş yağmanın önüne geçmiye çok çalışıldığı ve tâ Alptekin'den beri bunu yapanlara karşı pek çetin davranıldığı görülmektedir. Beyhakî'ye göre,[5] Mes'ud'ca Harezmşah Altıntaş komutanlığında Alitekin'e karşı yollanılan ordu başbuğlarına verilen yönergede: "Aklınızı başınıza alınız, ey komutanlar, raiyeti incitmeyiniz, gerek bizim topraklarımızda, gerekse düşman topraklarında askerin bizim ahalimize ve düşman ahalisine bir zarar vermesine meydan bırakmayın„ denilmektedir. Bu, Mes'ud'un ilk yıllarına, daha yönetimin bozulmadığı devreye aittir.

Genel olarak 19 ve 20 nci yüzyıllarda savaşçı olan ve olmıyanlar arasında sözde olsun gözetilmesi birçok kongrelerde kararlaştırılmış olan ayrılık, savaşçı olmıyanlar kendiliklerinden savaşa katılmadıkça, Gazne ve Hanlı (Karahanlı) Türk devletlerince, Türk ve Müslümanlar arası savaşlarda olsun, bir ilke (principe) gibi kabul edilmiş görünür; yukarıdaki olay bunu gösterdikten başka 1006 yılında İlek Han ordusu Belh'e

[1] s. 64. [2] s. 603. [3] s. 715. [4] s. 724. [5] s. 423.

geldiği sırada orada olan bitenler üzerine Mahmud'un sözleri de bunu berkitir. O sırada Belhli'ler İlek Han ordusuna karşı koymuşlar ve kent yakılmış ve yağma edilmişti; yanan yapılar arasında Mahmud'un yaptırmış olduğu "Pazar-ı Aşikan„ da vardı. Mahmut Belh'i geri alıp oraya girince halka der ki[1]:

"Ahalinin savaşla ne işi var? Ahali bu işten ne anlar? İşte bu yüzden kentiniz elbette yıkılıp gitti; benim de böyle gelir getiren bir eserim yok oldu; bunun sizlere ödettirilmesi gerekiyorsa da bundan vazgeçiyoruz; fakat bundan sonra bir daha böyle yapmayın. Eğer güçlü bir padişah size saldırırır, sizden haraç ister ve sizi korursa ona itaat edin, haracını verin, kendinizi kurtarın; siz niçin Nişapur ve öbür yerler ahalisine bakmadınız? Onların yaptıkları doğrudur, bu yüzden ülkeleri yağmaya uğramadı...„.

Mahmud'a karşı düşmanlığını gizlemiyen bir yazar[2], Beyhakî'nin bu yazısını şu şaşılacak cümle ile birlikte okurlarına sunmaktadır:

"Muasır yahut zamanca Mahmud'a yakın bulunan doğu muharrirleri, Gaznevî devleti hükümdarının ahaliye karşı nefretten başka bir duygusu olmadığını kaydetmektedir„.

Selçuklar'dan Tuğrul Bey de Nişapur'u aldığında bu ilkeye, yani karşı koymıyan halka zarar vermemek ilkesine (prensip), göre davranır ve bunu halka bilitler[3].

Bunlardan genel olarak anlaşılan şudur ki savaşsız verinen yerlerde yağmanın yasak edilmesi kabul edilmiş bir ilkedir.

Hindistan gibi "Dar-ül-Harp„ sayılan "Kâfir„ ülkelerde de, Avrupalı Haçlı'larca "Mécréants„ (kötü inanlı, Müslümanlara verilen ad) ların ülkesinde yapılandan daha az kötülük edildiği ve daha insaflı davranıldığı güvenle ileri sürülebilir; oralardaki yağmaların pek büyük ölçüde raca veya mâbed hazinelerinde olduğu zaman tarhçilerinden anlaşılmaktadır.

Beyhakî'den[4] şu da anlaşılmaktadır ki kırılmış ve eritilmiş altın putlarla yapılan altın paralar ayrıca bereketli sayılmaktadır.

[1] Beyhakî, s. 688.

[2] Yakubovski: «Gazne devletinin menşei ve karakteri»; Ülkü, sayı 76, s. 327 deki çevirmeye göre. [3] Beyhakî, s. 690. [4] s. 636.

Ordunun durumu Vilâyet orduları başında bir sipehsalar bulunurdu; adlara bakarak bunların hemen hep Türk olduğuna hükmolunabilir; en önemli komutan uzun zaman Horasan komutanı olmuştur; Sevüktekin ve Mahmut devrinde bu makamda hanedan üyeleri bulunmuştur. Büyük sipehsalarların oğulları sarayda tutu (rehine) olarak alıkonulmakta, kendileriyle, vezir için olduğu gibi, bir "müvaza'a„ yapılmakta, kendilerine çok ayrıntılı yönetmelik (talimat) verilmekte, onlardan bir "Kasemnâme„ alınmakta ve büyük merasim ve geçit resmi ve Sultan'ın onlara olan güvenini açıklıyan gösterilerle yerlerine yollanılmaktadırlar [1]. Belirli bir sefer için düzenlenen bir ordunun komutanı için de böyle yapılmaktadır; Selçuklara karşı giden bir ordu başına geçirilen Beydoğdu, Mes'ud'un yanından ayrılırken Sultan onun buyruğu altında bulunanlara: "Sizin Salarınız ve bizim Halifemiz bu adamdır, hep onun buyruk ve işaretlerine bakınız, onun vereceği buyruklar bizim fermanımızla birliktir„ der [2].

Mahmut devrinde Gazne ordusu zamanın en güclü savaş makinesi idi; bu ordu türlü türlü durumların gerekliklerine uymayı ve bunlardan doğan bütün güçlükleri yenmeyi daima bilmiştir. Ordunun genel gücü, 1008 yılında, Türkistan'ın bütün gücüne başarı ile karşı koymasiyle görülmüştür. İlek Han kendi komutanlarını uğradıkları yeniligi dolayısiyle kınadığı vakit bunlar, Gerdizî'ye göre [3]: "Bu filler, bu silâh ve âlet ve adamlara karşı kimse dayanamaz„ derler.

Ordu genel savaş gücü bakımından olduğu gibi teknik vasıtalar bakımından da çok ileri idi; 1024-25 yılında Mahmud Ceyhun'u geçmek için biribirine bağlanmış gemilerle kocaman bir köprü kurdurmuş ve filleriyle birlikte ordusuna ırmağı onun üzerinden geçirmişti; Gerdizî'de [4] bu köprünün yapılışı üzerinde epey ayrıntı vardır.

Yine aynı eserde [5] Cat'lara karşı yapılan seferde kullanılmış olan teknik vasıtaları (gemilere demir boynuz koyma, saldırılarda neft kullanma gibi) tarihî kısımda görmüştük.

Ancak bu ordu Mes'ud'un elinde hımbıllaşacak ve savaş gereçleri onun için faydadan çok yük olacaktır. Selçuk bey-

[1] Beyhakî, 325. [2] Beyhakî, 598.
[3] s. 54. [4] s. 66. [5] s. 70.

leri arasında yapılan bir danışmada Çağrı Bey Davud'un şu sözleri bunu gösterir: [1] "........ Ben Ulyabad'da bu ordunun (Mes'ut ordusunun) vuruşmasını gördüm, istedikleri kadar er ve mühimmatları var, ancak ordunun levazım ağırlığı çoktur, onlar bunsuz yaşıyamazlar, ona bağlıdırlar; canlarını mı korusunlar, yoksa ağırlıklarını mı? Bunda tereddütte kalırlar. Bizim gibi değildirler, Beydoğdu ve Sübaşı bu yüzden bozguna uğradılar......„.

Divan-ı Risalet veya İnşa Devletin genel muhabere dairesi olduğu gibi hükümetle işi olan halkın da başvuracağı yerdir. Beyhakî'de [2] onun, bu iki sıfatını belirten, işleme biçimi üzerinde epey ayrıntı vardır. Halife ve yabancı hükümdarlarla da muhabere bu dairece yapılmaktadır. Mes'ud'un güvenmediği adamları oradan çıkarması ve bu çıkardiklarını müşriflik (casusluk) ve beridlik (posta ve açık ve resmi istihbarat memuru) gibi işlere tayin etmesi Divan-ı Risalet'te ancak en güvenilir kimselerin bulunduğunu gösterir [3]. Çok kere bu daireye orada bulunanların oğul ve akrabaları alınırdı. Sultan avda veya eğlencede olsa da yanında daima bu daireden bir nöbetçi bulunurdu.

Bu dairede çok zengin kimseler vardı ve ticaret, hayvan besleme vesaire de yaptıkları olurdu [4]; bunlar hakkında genel olarak "Tacik„ tâbirinin kullanılması çokluk bakımından bunların Fars veya Farslılaşmışlardan olduklarını gösterir. Ancak Sultanın yanında Türk kâtiplerin de bulundukları anlaşılmaktadır. Beyhakî [5], Harezm'de ayaklanmış olan Altıntaş'ın oğlu Harun dolayısiyle gelen bir şifre için der ki: "Bu Nasr (Sahibi Divanı Risalet) şifrenin hallini Türk divittara (kâtip) verdi; Emîr bunu okudu. Sonra yazdılar, tekrar Bu Nasr'a verdiler„.

Bu dairenin başı olan Sahib-i Divan-ı Risaletin Sultanın en yakın ve daima danıştığı adamlarından biri olduğunu daha önce gördük.

[1] Beyhakî, 712. [2] s. 163-4. [3] Beyhakî, 165-6.
[4] Beyhakî, s. 746 ve 495. [5] s. 541.

Elçiler Bunların iş ve yazıları bu divanca görülür ve yazılırdı. Elçiler tanınmış yüksek ailelerden seçilirdi; Mes'ut, Türkistan'a gönderdiği elçi ile ora hanına yolladığı mektupta elçi için: "Kardeşim ve mutemedim„ ve: "Onun söylediği söz bizim ağzımızdan çıkmış gibidir„ demekte ve onu bir sürü övmektedir [1]; bu elçiye bir de kadı katılmıştı, bunun başlıca görevi: "Şayet elçinin elinde bulunan aht ve akit nüshasının maddelerinde anlaşılmıyan yönler olursa bu kadı onları şeriata uygun olarak aydınlatacaktır„ cümlesinden anlaşılmaktadır.

Elçiye üç türlü kâğıt verilmektedir; biri, itimatnâme kabilinden olan gideceği yerdeki hükümdara hitaben yazılmış mektuptur ki konusu genel nezaket ve dostluk gösterileridir.

İkincisi "müşafehe„ dir; bu, elçinin kendisine hitaben yazılmış bir talimatnâmedir; ve ne deyip yapacağı ayrıntılı olarak anlatılmaktadır; ancak gerekirse, gittiği yerdeki hükümdara da gösterilebilecek biçimdedir.

Üçüncüsü "ahtnâme„ tasarısıdır. Elçiye verilen "müşafehe„ de bu ahtnâmenin nasıl aktedileceği yolunda ilgiye değer ayrıntılar vardır, "müşafehenin„ o devirde iki devlet arasında nasıl andlaşma yapıldığını ve hanedanlar arasında evlenme müzakerelerini gösteren kısımları aşağıya konulmuştur:

" ... eğer Han isterse bir muahede aktına teşebbüs olunur, bu iş için Hanın uygun gördüğü birgün için kendisinden söz alırsın ve kadılar ve ulema ile birlikte Hanın bütün ayan (ilerigelen), mutemet, amca, kardeş ve oğullarının Hanın meclisinde hazır bulunmalarını istersin. Sonra sen oraya gider ve kadı Bu Tahiri (elçi ile giden kadı) de birlikte götürürsün; sana verilen ahtnâmeyi gösterirsin. Bütün şartlar kararlaştırıldıktan sonra onlara, sizlerle birlikte gönderecekleri elçilerin bizim sarayımıza gelmesini ve bizi görmesini söyle, bir sureti sizde olan istediğimiz nüsha üzerine biz de imzamızı koyalım ki bir ziyade ve eksik olmasın. Ahtnâme şartlarından hiçbirinin değiştirilmemesi gerekir, çünkü bundaki amac sulh ve salahtır... Eğer onların bir mutemedi sana bu ahtnâmedeki meselelerden biri hakkında bir söz söylerse onu sen iyi dinle ve hakkiyle karşılığını ver; eğer münazere gerekirse çekinmeden yap. Burada

[1] Beyhakî, 250.

(Gazne'de yani Mesud'ca) senin gördüğüne göre hüküm verilecektir. Biz senin yaptığına razıyız, senin doğru gördüğünü biz imza buyururuz; ancak öyle davranmalısın ki senin razı olduğun bir şey bizim saltanatımıza bir eksiklik getirmesin. Eğer zor bir sorum ortaya çıkar ve sen onun üzerinde bir hüküm veremez olursan ve bizden o yön üzerinde bir buyruk almamışsan o zaman bizim düşüncemizi sor, çabuk giden bir Kasıtla mektup gönder..... buraya döndüğün vakit işi öyle bütünlemiş olmalısın ki artık yeniden gidip geliş gerekmesin. Bu ahtnâme hükümleri bütünlenip kararlaştıktan sonra kadı ile birlikte Han'dan ,(görüşmelerde) bütün hazır bulunmuş olanların önünde ahtnâmede bulunan bütün şartları ve yeminleri, ağzı ile ikrar etmesini isteyin. Bunların şeriat ahkâmına uygun olmasına çok dikkat ve ihtiyat edilsin. Bundan sonra ayân, şahadetlerini görenek olduğu gibi el yazılariyle yazsınlar.....

"Şimdi biz Han'dan iki sıhriyet bağı istiyoruz: bunlardan biri benim, öteki de bizden sonra veliaht olacak olan büyük oğlumuz Ebu Feth Mevdud içindir. Bana nişanlanacak olan kız Han'ın kızlarındandır, öteki de Han'ın oğlu ve veliaht Boğratekin'in kızlarından olmalıdır. Bu iki kızın her ikisi ana yönünden de asîl olmalıdır. ...... Onun (Han'ın) bu işte bizi reddetmesi mürüvvete aykırı bir davranış olur, hiçbir yönden doğru olmaz. Buna razı olursa o ne isterse biz de razı olur ve yerine getiririz. Böylelikle aramızdaki dostluk o kadar kuvvetleşir ki zaman onu çözmek için hiçbir tesir gösteremez. Eğer Han buna razı olursa—ve olacağını kesin olarak biliyorum—bütün büyüklüklerde eşi olmadığını göstermiş olur. Bundan sonra başka bir gün için kendisinden söz alırsın, o günde iki nikâh akdedilsin; bunun için Kadı Bu Tahiri de birlikte al, şeriatın hüküm ve rükünlerini o yerine getirsin; bana nişanlanacak kızın mihri 50.000 ve oğlumuza nişanlanacak kızın mihri de 30.000 halis dinar olsun.....„

Elçiler büyük debdebe ile karşılanmakta, onlarla ağır armağanlar gönderilmekte ve bunların bir hiç olduğu tevazuyla bildirilmektedir; elçilere de armağanlar verilmektedir.

Eğer elçinin casusluğundan şüphelenilmekte ise izinsiz hiç kimse ile görüşmemesine dikkat edilmektedir [1].

[1] Beyhakî, 632.

Önemli işler için elçiye çok para verilmektedir; Mes'ut 428 yılında Türkistan'da Arslan Han'a yolladığı elçiye 10,000 dinardan çok para verdirmiştir [1], bu bizim 6,500 altın liramız kadar eder ve o zamanın ucuzluğuna göre pek büyük paradır; amac, elçinin gittiği yerde para dağıtabilmesini sağlamak olmalıdır.

Divanı-Şuğulu-İşrafi-Memlûkât Devletin gizli haber alma dairesi olup çok gelişmiş bir durumda idi; hele Mahmut devrinde çok başarı ile işlerdi; Beyhakî ve Siyasetnâme bu dairenin ayrıntı ve başarılariyle doludurlar; gerek kendi saray, ordu ve ülkesinde, gerekse Bağdat'tan Kaşgar ve daha ötelere kadar hiçbir saray ve önemli kent yoktu ki orada Mahmud'un gizli müşrifleri (casusları) bulunmasın, bazen bunlar yabancı hükümdarların kendi adamları veya soylarından kimselerdir; genel müşrifler olduğu gibi bir adam üzerine veya bir ordu için tayin edilmiş özel müşrifler de vardı; bunlar herhangi işlerine ek olarak gizlicene müşrifliği de yüklenmişlerdir. Dairenin başı olan "İşraf-ı memleket„ bazan eski bir vezir bile olurdu [2].

Hacipler Saray teşkilâtı içinde hacip ve büyük hacipler çok anılır; Gazne devletinde haciplik hem bir askerî rütbe, hem de bir türlü mabeyincilik gibi görünür; hacip daha sonra, herhangi iş ve makama geçse yine hacip diye anılmaktadır.

Adalet işleri Devletin büyüklük devrinde bu işlere çok önem verildiği görülür; gerek Beyhakî, gerekse Siyasetnâme Alptekin, Sevüktekin ve Mahmud'un bu işlerle çok yakından ilgilendiklerini gösteren pek çok yazıyı kapsar; sık sık sultanın doğrudan doğruya yargıçlık etmek için halkı kabul ettiği ve yargıçlama işlerinin, ilgililerin büyük küçük olmalarına bakılmadan yürütüldüğü görülür [2].

[1] Beyhakî, 658. [2] Beyhakî, 183.

[3] Mahmut için bak. Siyasetnâme bölüm 13: Onun güveni kötüye kullanan bir kadıyı yakalayışı; bölüm 49: Oğlu Mes'ud'u borcunu ödemiye zorlaması; bölüm 6: Buyruğu altında 50,000 kişi bulunan büyük ko-

Yargıçlık işleri kadılarca görülürdü, her kentte kadı, vilâyet yargı işlerinin başında ise Kadı-i-Kuzzat bulunurdu.

Siyasa ve yönetim işleri dolayısiyle sultan ve vezirin buyruğu ile adam cezalandırıldığı da çok olurdu; genel olarak ünlü ve adamı çok olan biri yakalandığında bir karışıklık çıkarmamaları için adamları da yakalanır ve mallarına el konurdu.

Medreseler yani kültür işleri ve evkafa bakan daireye İşraf-i Evkaf denirdi [1].

Mahmud'un ve genel olarak haleflerinin bilginlere ve din ülemasına çok saygı gösterdikleri, zaman tarihçilerinden anlaşılır; ancak dinî riyanın sevilmediği ve kadınlardan rüşvet alanlar olursa dikkatli davranıldığı da görülmektedir. Yoksul olmasına rağmen, Mes'ud'un bir armağanını, verilen paranın helâl para olup olmadığını bilmediği için, reddeden Bul-Hasan adında bir kadıyı bu hükümdar çok takdir etmişti; bu ona öbür türlü ülema ile karşılaştırmalar yapma vesilesi verir ve Beyhakî'ye göre:

"Emîr nerede bir mutasavvıf veya törpü bıyıklı, riya tuzağını kurmuş, kalbinden daha kara eski bir esvap giymiş bir adam görse gülerdi ve Bu Nasr'a [2] Bul Hasan'ı fena nazardan saklasın derdi„.

İllerdeki teşkilât İllerde birbirine karşı bağımsız ve doğrudan doğruya merkeze bağlı olarak işliyen birkaç teşkilât vardır.

1. Askerî komutan (salar, sipehsalar v. s.); sultana ve vezire bağlıdır. Çok kere ünlü bir kişidir.

2. Sahib-i Divan; yönetim ve maliye işlerine bakar ve Divan-ı Vezarete bağlıdır; maliye işleri anılırken görevi bildirilmişti. Ancak bazı olaylardan Sahib-i Divanın çok büyük yetkileri olduğu anlaşılmaktadır. Nişapur'un Selçuklar eline düşeceği sırada orada Sahib-i Divan olan Suri adında birinin bir sıkı yönetim kurduğu herkesin ve en büyük memurların ondan

mutanlarından Ali Nuştekin'in sarhoş olarak sokakta yakalandığı için muhtesipten meydan dayağı yemesi.

[1] Beyhakî, 308.

[2] Mes'ud'un «Sahib-i Divan-ı Risaleti»; Beyhakî s. 636.

korktukları görülmektedir [1]. Dolayısiyle Sahib-i Divan, az çok bir vali sayılabilir. Ordunun ihtiyaçlarını sağlamak da onun ana görevleri arasındadır.

Genel olarak askerî komutan, ünlü bir kişi olması dolayısiyle, illerde üstün durumda görünmektedir ve bizdeki "vali„ nin hükümeti temsil sıfatını onun taşıdığı kabul olunabilir. Ancak "vali„ nin en önemli işlerini bilhassa malî işleri askerî komutana bağımsız olarak gören "Sahib-i Divan„ dır.

Bununla birlikte yeni eserlerde İller anılırken "vali„ veya "gouverneur„ denildiği vakit daha çok askerî komutan düşünülmektedir.

Bu kişi Sevüktekin devrinde Nişapur sipehsaları Mahmut (veliaht) veya Mahmut devrinde Harezmşah Altıntaş gibi biri olursa tabiatiyle "vali„ sayılması gereken odur.

3) Sahib-i Berid (veya Berid); vilâyette olan bitenleri ve komutan ve işyarların yapıp ettiklerini merkeze bildirir; en güvenilir adamlardan seçilir; Divan-ı Risalete bağlıdır; resmî atlıları vardır ve gereken haberleri yazılı veya şifreli olarak çarçabuk merkeze yollar; bazen bir askerî komutan veya onun adamları bir ayaklanma hazırladıkları içtn Sahib-i Berid'e zorla merkeze yanlış haber göndertirler veya onun haber gördermesini önlemek isterlerse o, gizli adamlarla doğru haber yollıyabilmek için tertipli bulunmalıdır. Beyhakî'de Sahib-i Berid'lerin bu yolda çok iyi ve fedakârane çalıştıklarını gösteren olaylar vardır. Örnek olarak Harezmşah Altıntaş'la Kaid Mencuk olayında Sahib-i Berid'in resmen yazmıya mecbur edildiği yazıyı yollamakla birlikte el altından da gerçekten olan bitenleri merkeze yetiştirmesi [2] ve Nişapur'un Selçuklar'dan Tuğrul Bey'in eline geçmesinden sonra orada saklı kalan Sahib-i Berid'in durum ve olayları biteviye Gazne'ye bildirilmesi [3] zikredilebilir.

Beyhakî'de [4] bir Sahib-i Berid ve bir vilâyet Debiri (kâtip) için ayda 70,000 dirhem verildiği yazılıdır. Bolluk yıllarında köylerde bir dirheme 20 okka buğday alınabildiği (bak. ekonomik kısmına) düşünülürse aylıkların çok yüksek olduğu

[1] Beyhakî,680. [2] s. 389 v. d. [3] s. 692. [4] s. 166.

görülür; ancak bu paradan memurun memuriyeti icabı ne kadarını iş için harcamak zorunda olduğu kestirilememektedir.

4) Müşrifler (casus); bunlar şu veya bu görevden başka müşrifliği de üstenmiş kimselerdir. Beyhakî'de görevleri bunlarınkine çok benziyen "münhi„ adını taşıyan memurlar da sık sık anılmaktadır. Bunlar Gazne devleti içinde ve dışında çalışır gösterilmektedirler.

5) Kadı-ül-Kuzzat, ki yukarıda sözü geçmişti.

6) "Vali„ taribi az çok bağımsız bölge başkanları için kullanılırdı. Beyhakî'de [1] " Çaganyan valisi „ tabiri vardır ve tarihî kısmında görmüş olduğumuz gibi Dehistan, Nesa ve Ferave Selçuk beylerine verildiği vakit bunlara "Dihkan„ denilmiş ve valilere mahsus hilatlar gönderilmişti.

Bunlardan başka : a) başlıca kentlerde ve kurganlarda "kutval„ adını taşıyan bir memur vardır ki genel olarak zabıta âmiridir; bazen kurgan komutanı olarak ta görünür; b) kaymakam ve müdür gibi küçük yönetimciler vardır ki bunlara "Şahne„ denilmektedir ; c) "kethüda„ ların tam durumunu anlamak güçtür; bazen bir sipehsaların maiyeti ve güvendiği adamıdır ve kendisince seçilmiştir; bazen merkezce tayin edilmiş ve sipehsalara kafa tutabilecek bir yönetimcidir ; genel olarak büyük bir kişinin yanında yönetim işleriyle uğraşmaktadır; d) " muhtesip „ lerin işi öbür islâm ülkelerindekine benzemektedir.

Dil ve kültür işleri Resmî dil arapçadır; Mahmud'un ilk veziri Ebul-Abbas Fadl zamanında bu kişinin arapçayı bilmemesi veya iyi bilmemesi yüzünden resmî yazılarda farsça kullanılır ; 1014 de onun yerine vezir olan Ebul-Kasım Ahmed (şeyh Celil diye ünlüdür) yine arapçayı resmî dil yapar, ancak arapça bilmiyen biri için yazılacak yazıların farsça yazılmasına izin verilir [2].

Farsçanın yeniden bir kültür dili olarak kalkınmasında Mahmud'un: Unsurî, Firdevsî, Ascedî, Ferruhî gibi birçok şaire [3] pek cömertcesine dağıttığı paraların çok önemli tesiri

[1] s. 703. [2] El-Utbi: Şeyh Celil bölümü.

[3] Firişte 400 der, s. 39.

olmuştur. Mahmud'un bunu bir yandan propagandasını yürütmek istediği ve şair ve şiirden hoşlandığı için yaptığı kabul edilebileceği gibi kendisinin İlek Han'la olan çetin savaşlarında görüldüğü üzere olayların gidişi onu "Turan'a„ karşı "İran'ın„ koruyucusu ve başbuğu yapmış olduğundan bu yolda davranmış olması da bir faraziye olarak akla gelebilir.

Bununla birlikte, Mahmud'un, Firdevsî'ye yazmış olduğu "Şehnâme„ için, kendi göreneklerine göre çok az para vermiş olmasını, işbu eserde "Turanî„ lere ve hele "İranî„ lerden olup ta onlarla iş birliği yapanlara ve evlenenlere karşı bazen çetin yazılar bulunmasiyle de açıklamak mümkündür.

Genel olarak Mahmut bilgin ve şairleri çok korumuş olup, Tarih-i Güzide'ye göre, onlar için yılda 400.000 dinardan çok sarfedermiş.

El-Utbi, Gazne Mescidi bölümünde Mahmud'un yaptırdığı ünlü büyük medrese için şunları der:

"Sultan camiin yakınında geniş bir medrese yaptırdı. Bu hem medrese, hem kütüphane idi. Birçok odalar tabandan tavana kadar kitap ile dolmuştu. "Ulûmu evvelin ve ahirin„ e ait olan bu kitapları büyük padişahlar İraktan ve diğer yerlerden buldurmuş ve hazinelerine koymuşlardı; bunlar, sonra Sultana intikal etmişti. Bu kitaplar değerli kitaplardı. Yazıları güzel, nüshaları sihirli birtakım bilginler elinden veya gözünden geçmiş, kenarları kayıtlarla haşiyelenmiş kitaplardı. Bu kitaplar Gazne fakıh ve bilginlerinin okuması ve okutması için oraya konulmuştu. Sultan aynı zamanda okutan bilginler ve okuyan öğrenciler için medresenin evkafından dolgun aylıklar, yıllıklar tayin ederek onların geçimlerini sağlamıştı„.

Her ne kadar El-Utbi Mahmud devrinde yazmış ise de bu gibi maddî ayrıntıları uyduramıyacağı ve bunlar gerçek olmasalardı onları yazmak Sultanla bir türlü alay etmek olacağı için Mahmud'un, bilgin ve şairlerin koruyuculuğu ve bilgi yayıcılığı yolunda kazanmış olduğunu doğru saymak gerekir.

Bunun iki istisnası, yani eşlerinden az yardım görmüş ve armağan almış iki kişi vardı: Firdevsî ve Birunî, birincisi için akla gelen ve söylenilmiş olanları yukarda gördük; ikincisine gelince, tarihî kısımda görmüş olduğumuz gibi, o, başlıca akıl

hocası bulunduğu Harezmşah Me'mun'a Mahmud'un gücünü temelinden sarsacak öğütler vermişti (Türkistan Hanlariyle iş birliği yapmak v. s. gibi). Bununla birlikte Mahmut, Harezm'i ele geçirdikten sonra Biruní'ye bir kötülük etmeyip olsa olsa ona ayrıca belirli bir eyilikte bulunmamıştır; öbür yandan ona Hindistan'da çok değerli incelemelerde bulunmak fırsatını vermiştir.

El-Biruní'nin "Tahkik-i-Ma'l-il-Hind„ inde Mahmud'u nisbeten az övmesi ve "El-Kanun-ül-Mes'udî„ adlı riyaziye ve heyet kitabında silik bir hükümdar olan Mes'ud'u göklere çıkarması da gösterir ki işbu son Gazne sultanından umduğu ve siyasal hatalarına rağmen kendisine gösterilmesi gerekli olan saygı ve yardımı görmüştür. Firişte[1] bu son eser için Mes'ud'un Biruní'ye bir fil yükü gümüş verdiğini yazmaktadır.

Şurası muhakkaktır ki Biruní'yi siyasadan ayırıp ona yukarda adı geçen iki ölmez eseri yazdıran, onu az veya çok korumuş olsa da, Mahmut'tur ve ondan sonra da onu daha çok koruyan ve hoş tutan Mes'ut'tur.

Eski Hindu acununun felsefesi, edebiyatı, coğrafyası, gelenek ve görenekleri, türlü bilgileri ve azıcık ta tarihi hakkında en önemli bilgilerin Biruní'nin "Tahkik-i-Ma'l-il-Hind„inde bulunduğu da şüphesizdir ve bu eser bugün dahi o devir üzerinde elde bulunan pek nadir kaynakların biri ve en güveniliridir.

Firişte[2] Mes'ud'un pek çok mederese yaptırdığını "ülema ve fuzela„ ile görüşmeyi çok sevdiğini, onlara çok iyilikte bulunduğunu; Hanefî fıkhı bakımından önemli olan Kadı Ebu Ahmed Nasıhî'nin "Kitab-ı Mes'udî„ sinin ona sunulmuş olduğunu yazar.

Gazne sultanlarının çoğu bu yoldan yürüyeceklerdir.

Sultan İbrahim ve onun torunu Behram Şah zamanında ünlü sufî ve şair Gazne'li Hakim Ebul-Mecd Sanai'nin (Hadikat-ül-Hakaik yazarı) çok saygı görmüş ve Behram Şah ona kız kardeşini vermek istemiştir. Firişte'ye göre[3], Behram Şah da "ulema ve fuzela„ ile görüşmeyi çok severmiş, Gazne'li Seyyid Hasan onun şairlerindendi, Şeyh Nizamî "Mahzen-ül-Es-

[1] s. 44. [9] s. 44. [3] s. 50.

rar„ ını ona sunmuştu ve "Kelile ve Dimne„ nin arapçadan farsçaya çevrilmesi (aslı, Hindistan'da tanınmış bir eser olan, "Pençetantra„ daki hikâyelerdir) yine ona sunulmştuur.

Din Gazne devleti "Cihad„ temeli üzerine kurulmuştu; Alptekin'le Sevüktekin buna çok önem verdikleri gibi Mahmut ta bu işi çok ileri götürmüştü, bundan başka Halife ile iyi geçinmek ve onunla dayanışmak ta Mahmut ve Mes'ut devirlerinin ana siyasaları arasındadır; ancak Mahmud'un Halife ile çekiştiği de olurdu; keza Mahmut, bir yandan Halifeye karşı güttüğü dayanışma dolayısiyle, öbür yandan da ülkesinde düzen istediği için kendisinden önce ve sonra İslâm acununda sonsuz karmakarışıklıklar doğurmuş olan Batınî, İsmailî ve Kırmıtî gibi dinî cereyanlara karşı çok kesin ve çetin bir durum takınmış ve elinden geldiği ölçüde bunları yok etmiye uğraşmıştır. Gazne devletinde çokluk Hanefî fıkhı geçerdi; Mahmut kâh buna, kâh Şafiî fıkhına eyginlik göstermiştir. Kendisinin Hindistan'da İslâm dinini yaymakta önemli başarıları olduğu tarihçilerinden anlaşılmaktadır; ancak zorla kimseyi müslüman yaptığına dair kayıt yoktur.

Anıtlar Gazne'nin 1151 yılında Gur sultanı Ala-üd-Din Cihansuz'ca baştanbaşa yakılıp yıkılmış olması; bu devletin büyüklük devrindenberi 900 yıldan çok geçmiş bulunması, onun kapsamış olduğu ülkelerin arada pek çok akın ve istilâya ve hele Cengiz istilâsına uğramış olması gibi olaylar, anıtlarının zenginliği ve bolluğu ile ünlü olan işbu devirden ayakta hemen hiçbir şey kalmamış olması sonucunu vermiştir.

Mahmut devri anıtlarının en ünlüsü Gazne camisidir; El-Utbi, onun güzellik ve süslerini, mermerlerini, yaldızlarını, altından yapılmış yaprak, çiçek ve çubuk biçiminde süslerini sayıp durmakta ve onun Şam camiinden (Velid'in yaptırmış olduğu Emevîye camii) çok üstün ve güzel olduğunu savlamaktadır. Bugün Gazne'de bu camiin olması muhtemel bulunan iki minare ayaktadır, bunların dış kısmı cilâlı sarı tuğladandırlar ve 900 yıldır cila ve parlaklıkları bozulmamıştır, biribirlerinden uzaklıkları 360 ve yükseklikleri 45 m. kadardır, çok süslüdürler ve üzerlerinde kûfi yazılar vardır.

Sevüktekin ve Mahmud'un mezarları el'an durmaktadır, yeri kaybedilmiş olan birincisi, 1914 savaşından az önce bulunmuş ve yağmurdan korumak için üzerine bir dam çekilmiştir, yanları açıktır.

Mahmud'un türbesi güzelliği ile ünlü olup Ala-üd-Din Cihansuz'un ayakta bıraktığı tek anıt idi; bugün yok olmuştur, onun yerinde sandukayı korumak için Afgan Emîri Habib-Ullah'ca yaptırılmış bir bina vardır; sanduka büyük bir üçken biçiminde, çok güzel bir mermerden olup üzerinde kabartma kûfi yazılar vardır. Eski türbenin kapılarını İngilizler 1839-1842 İngiliz-Afgan savaşı sırasında, Somnat mâbedinin kapılarıdır diye, Agra'ya taşımışlardır ve bugün orada bulunmaktadırlar.

Tutum işleri Gazne devletinin en parlak zamanı Mahmut devridir. Bazı Avrupa tarihçileri bu parlaklığın istihsal ve çalışmadan doğma olmayıp Hindistan yağmalariyle sağlanmış olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Böyle bir iddia savaş ve fütuhatla zenginleşen herhangi bir devlet için ileri sürülebilir. Hele Haçlı seferleri, yeni bulunmuş Amerika yağmasiyle zenginleşen veya sömürgelerini başta soyan ve sonra sömüren birçok devlet için bu iddia en aşağı Gazne devleti için olduğu kadar doğrudur.

Ancak bu iddia ileri sürülürken büyük Gazne hükümdarlarının iyi yönetim ve çalışma yolu ile sağladıkları zenginlikler de anılmalıdır; devrin eskiliği ve o devir tarihçi ve yazarlarının tutum işleriyle pek ilgili olmamaları yüzünden bu yoldaki bilgiler az olmakla birlikte yine elde bulunanlar yukardaki iddiayı büyük ölçüde yalanlamaya yeter. Bunlar aşağıda sıralanmıştır:

1. Sevüktekin ve Mahmut, ellerindeki ülkelerde büyük bir güven sağlamışlardı; sonsuz derebeyi ve hükümdarcık kavgalarını sona erdirmiş, Batınî, İsmailî, Kırmıtî gibi dinî hızp perdesi altındaki ayaklanma ve soygunculukları da gelişemez bir duruma sokmuşlardı; dolayısiyle herkese rahat çalışmak ve çalışması mükâfatını görmek imkânını vererek ülkelerin kalkınma ve zenginleşmesini sağlamışlardı. Siyasetnâme'de görülen birçok hikâye[1] zamanın bunu böyle bildiğini gösterdiği

[1] Bak. ezcümle onuncu bölümüne.

gibi Beyhakî de[1] Mahmud'un ölümünden az sonra Rey halkının Gazne devletine bağlılığını ve kendileri gibi Şiî olan Büveyh oğullarına karşın olmalarını Mahmud'un doğru ve iyi yönetimine ve onun bu yüzden halkça bir kurtarıcı sayılmasına atfedilmektedir.

2. Kocaman bir ülkede tek devlete vergi ve gümrük vermek, güven içinde gidip gelebilmek ve âdil bir yönetim karşısında bulunmak yüzünden Gazne devletinin büyüklük devrinde tecim çok gelişmiş bulunuyordu; Siyasetnâmenin 49 ncu bölümündeki hikâye bu son yönü iyice açıklar, Çin'den Batıya kadar uzanan ülkeler arasında rahatça ve çok geniş ölçüde yapılan bu tecim de Gazne devleti ve halkı için büyük bir kazanç kaynağı idi. El-Utbi 1009 da Mahmud'un Narain (Hindistan'da, Racputana'da Elver bölgesi) seferini ve varılan barışı anlattıktan sonra: "Bu barış üzerine Horasan ile Hindistan arasındaki yollar, kafilelere, tecimerlere açıldı„ der. Bundan şu çıkar ki Mahmut Hindistan'ın bir kısmının olsun karadan öbür Asya ülkeleriyle tecimini sağlamış, dolayısiyle Gazne devletinden geçen ve onunla yapılan tecim için yeni bir alan açmıştır. Bunun da önemli kazanç kaynağı olduğu apaçıktır.

Pr. A. Metz: "Die Renaissance das İslam„[2] adlı eserinde: "ve 400 (1010) tarihinde. Hindistan'ın tecim için olağanüstü önemli olan büyük kısımları, İslâm devletine ilhak edildi„ demekle bu yönü onamaktadır.

3. Gazne dolaylarında birkaç yıkık büyük sulama bendleri (baraj) vardır, halk bunları herhalde büyük ölçüde haklı olarak Mahmud'a atfeder; bunlardan "Bend-i-Sultanî„ adını taşıyan biri (60 m. kadar uzunluk, 8 m. kadar yükseklikte) şüphesiz olarak onun eseridir; 1525—26 da Babur'ca onarılmış veya yeniden yaptırılmış olup elân kullanılmaktadır.

4. Tarihi-i Güzide'de[3] Mahmud zamanında bulunup işletilen bir altın madeni anılmaktadır.

5. Selçuklar'dan Tuğrul Bey'in Nişapur'u alması dolayısiyle sırf bir tesadüf olarak Beyhakî, Mahmud'ca Belh'de yaptırılmış

[1] s. 20 v. s. [2] « İslâmda Rönesans » ; Ülküde: « Orta Zaman Türk - İslâm Dünyası » adıyle Türkçeye çevrilmiştir. Bak. sayı 43, s. 13, sütun 1. [3] s. 395.

ve İlek Han işbu kenti alırken yanmış olan "Pazar-ı Âşikan„ adında bir çarşının var olmuş olduğunu bize bildiriyor[1]. Bize kadar adları gelmemiş böyle nice imaretler olduğunu tabiî olarak kabul etmeliyiz.

Bütün bunlara bakarak, Gazne devletinin zenginliğinin hemen hep yağmaya dayandığı yolundaki iddiayı boş bir lâf saymalıdır. Nişapur tecimerlerinin ora çarşısının üstünü çok süslü bir biçimde örtmek için yüzbin altın harcamaları da gösterir ki halkta da para buldu[2].

Yine El-Utbi'ye göre:[3] "...... Gazne kenti Sultanın (Mahmud'un) zamanında, genişlik ve yüce yapılar bakımından dünyanın bütün büyük kentlerini geçmiştir. Gazne'nin büyüklüğünü anlamak için şunu bilmek yeter ki Gazne'de bin fil vardı; bunlar için filhaneler yapılmıştı; bunların her biri geniş bir saray, geniş bir mahalle halinde idi; çünkü her fil için filci, filin yemeğine bakan hizmetçiler, onun öbür ihtiyaçlarına bakan hademeler vardı„.

Gazne kentinin büyüklüğü (işde bir mikdar şişirme de olsa) "Adab„ daki dördüncü hikâyeden anlaşılır[4]; buna göre bir kıtlık sırasında Sultan İbrahim devlet ambarlarından erzak sattıracağını halka ilân için at ve deveye binmiş 200 dellâl bağırtır; o zaman Gazne'de 6000 tabbah (fırıncı ?) ve 6000 ullaf (erzak veya hayvan yemi satan ?) varmış.

O devrin eşya fiyatları hakkında bir fikir edinmek imkânsız gibidir; zaman tarihçilerinin tektük verdikleri erzak fiyatları hep olağanüstü kıtlık anlarına aittir; yalnız bir defa Beyhakî'de[5] Horasan köylerinde bolluk ve ucuzluğa örnek olmak üzere bir dirhemle on men buğday ve on beş men arpa alınabildiği yazılıdır. O zamanın Tebriz men'i bizim eski okka ve dirhem aşağı yukarı 3 gr. ağırlığında bir gümüş para olarak kabul edilirse buğday ve arpa fiyatları üzerinde bir fikir edilinebilinir.

Fiyatlar üzerinde hükümetin narhı vardır ve bu narhların düşüklüğü yani ucuzluk olması eyi bir yönetimin sonucu sayılmaktadır[6].

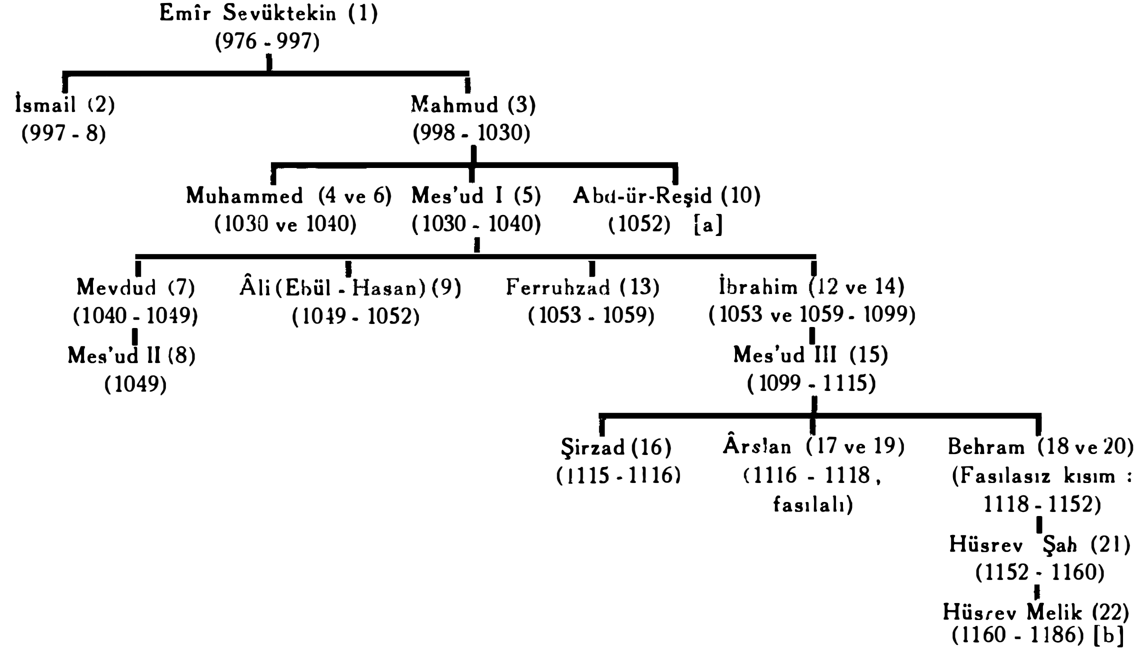
[1] s. 688. [2] El-Utbi: Üstad Ebu-Bekir ve Kadı Ebul-Ula bölümünün sonu.
[3] Gazne mescidi bölümünün sonu. [4] s. 43 b. [5] s. 550. [6] Gerdizî, s. 74.

Eldeki bilgilere göre Mes'ut devrindeki çöküntü üzerinde ekonomik durumun ayrıca bir tesiri olduğu söylenilemez; bir yandan kötü yönetimin ve kötü komuta'nın doğurduğu askerî yenilgiler ve öbür yandan yine kötü yönetim ve memurların hırsızlık ve sairesi gibi eylemlerin doğurduğu hoşnutsuzluklar bu çöküntüyü açıklamaya yeter. Horasan'da ekonomik durumun bu yüzden ve Türkmen savaş ve akınları yüzünden kötüleşmesini çöküntüyü doğurmuş bir âmil değil, onu belki sakınılamaz bir olay yapmış olan ek bir amil saymak gerekir.

Gazne devletini büsbütün ortadan kaldıran âmiller ise, bir yandan hanedanın yoslanması, öbür yandan da devletin Türk güc kaynağından uzak düşmesi ve oradan rakipleri ölçüsünde adam getirtmez veya getirtemez olmasiyle açıklamak bizce en doğrusudur.

GAZNE SULTANLARI

Sevüktekin Hanedanı

Adların yanında bulunan muterize içindeki sayılar tahta çıkış sırasını gösterir ; alttaki sayılar tahta çıkış ve ölüm tarihlerini gösterir. Sıralar yaşa göre değil tahta çıkışa göredir. Sultan ünvanı Mahmut'la başlar.

[a] Onunla 12 nci sultan arasında Tuğrul adlı Bey 40 gün saltanat sürer .

[b] Behram'ın ölüm ve iki Hüsrev'in tahta çıkış tarihlerri kesin değildir .

GAZNE DEVLETİ HAKKINDA SEÇİLMİŞ BİBLİYOĞRAFYA

A. Çağdaş eserler:

1. *El-Utbi* diye tanınmış Ebu Nasr Muhammed'in "*Tarih-i Yeminî*„ si; yazar Saman oğulları ve Gazne devletinde türlü memuriyetlerde bulunmuş (Debir = kâtip, elçi, Sahib-i Berid = posta ve istihbarat müdürü) ve Sevüktekin ve Mahmud'un zamanında yaşamıştır. Eser, Sevüktekin devriyle Mahmut devrinin ilk 25 yılını (997 - 1021) anlatır. Mahmud'un kardeşi Nasr'ın ölümünde durur. Pek az tarih vardır ve birçok olay pek kısa ve belirsiz geçilmiştir; üslûb, o zaman âdet olduğu gibi hükümdarları çok öven bir üslûptur; ancak, hele Mahmud devrinde bu övmeler içinde, yapılan işlerde Sultan veya ileri-gelenlerin noktai nazarının ifadesi de sezilmektedir ve eserin bir önemi de bundadır.

2. *Gerdizî* diye tanınmış olan Ebu-Said Abd-ül-Hay'ın "*Zeyn-ül-Ahbar*„ ı. Eser, ünvanı Zeyn-ül-Mille olan Gazne Sultanı Abd-ür-Reşid'e sunulmuş olmasına göre, 1052 yılında bitirilmiş olmalıdır, dolayısiyle yazar Mes'ud ve kısmen olsun Mahmut devirlerini yaşamıştır. Tahirîlerin, Saman oğullarının ve Gazneli'lerin tarihini, daha çok bir kronoloji gibi pek kısa olarak anlatır, ancak hemen her olayın tarihini verir. Eserin Mevdud devrinin başlarından sonraki kısmı kayıptır. Yukardaki sahifeler 1315 tarihli (hicrî) Tahran basmasına aittir.

3. *Beyhakî* diye tanınmış olan Ebül-Fadl Muhammed'in "*Tarih-i Al-i-Sevük Tekin*„ i. Eserin 6 ıncı cildinin bir kısmiyle 7, 8 ve 9 uncu ciltleri ve 10 uncu cildinin bir kısmı bugün var olup öbür kısımları kayıptır. Elde kalan kısımlar hemen hep Mes'ud devrine ait olduğu için esere "*Tarih-i Mes'udî*„ de denir; en çok "*Tarih-i Beyhakî*„ diye ünlüdür.

Yazar Mahmud ve Mes'ut devirlerinde "Divan-ı Risalet„ te çalışmış ve Mes'ud'un son zamanlarında bu dairenin "Sahib„ inin vekili olmuştur. Olayları içinden bilen bir adamdır ve birçok resmî belgeyi aynen eserine koymuştur; dolayısiyle eser

çok önemlidir, ve sonsuz ayrıntılarından devrin türlü yönlerine nüfuz etmek mümkündür. Tarihler olayların tarihlerinden çok bunları bildiren evrakın merkeze varma tarihleridir. Mahmut devrine ait birçok fıkralar da eserde vardır. Eserin eldeki kısımları Ferruhzad ve İbrahim'in saltanatları sırasında yazılmıştır.

Yukardaki sahifeler W. H. Morley tarafından 1862 de Kalküta'da yayınlanan metne aittir.

B. Çağdaş olmıyan eski eserler:

1. *Minhac-üd-Din*'in "*Tabakat-ı* Nasırî„ si; bu eserde Gazneli'ler bölümü kısa ve pek eksik olmakla birlikte Selçuk, Gur ve Harezm bölümlerindeki yazılar da bir araya getirilince, yazarın, bilhassa bugün kayp olmuş bulunan bazı eserleri görmüş olması dolayısiyle, önemli bilgiler elde edilebilir (Royal Asiatic Society of Bengal, Calcutta yayınlarından).

2. *Firişte*'nin "*Gülşan-ı İbrahimî*„ si de (*Tarih-i Firişte* diye daha ünlüdür) bu son bakımdan önemli sayılabilir (Lucknow taş basması; 1323 hicrî).

3. *İbnül-Esir*'in "*El Kâmil-fit-Tarih*„ i, (14 cilt Leiden 1867-1876), *Hamd-Ullah Kazvinî'nin* "*Tarih-i Güzide*„ (Gibb Memorial Leiden 1910) si gibi genel İslâm tarihleri de (hele ilk andığımız) çok faydalıdır.

4. *Fahr-üd-Din Mübarekşah, Fahr-i Müdebbir, El-Merverrudî* gibi adlarla anılan *Muhammed*'in "*Adab-ül-Harb ves-Şecaa*„ sı Gazne sultanlarına ait birçok hikâyeleri kapsar ve bazı yönlerin belirmesine yarar.

Yukardaki sahifeler Bayan İkbal M. Şafi tarafından "Fresh Light on the Gaznevids„ adile yayınlanmış parçalara aittir.

5. *Nizam-ül-Mülk*'ün "*Siyasetnâme*„ si; yazar, Mahmud'u ve biraz da Sevüktekin ve Gazne devletinin kurucusu Alptekin'i siyasal örnekler arasına aldığı için onlar üzerinde ve Gazne devletinin teşkilâtı üzerinde epey bilgiler vermektedir. Bunlar arasında yanlış ve şişirilmiş yönler olsa da eser bir bütün olarak önemlidir (Schefer yayını Paris 1891, Farsça metin).

6. *Elliot* ve *Dowson*'un "*The History of India as told by its Own Historians* adlı 8 ciltlik eseri, Hindistan'la ilgili eski eserlerden birçok parçaları İngilizceye çevirmiş olduğundan faydalıdır (London 1867-1877).

C. Yeni eserler:

Bunların pek çoğunda Müslüman ve hele Türk devlet ve büyüklerini küçültmek ve bin yıl önce geçmiş olayları şimdiki ahlâkî ve siyasal ölçülere göre yargılamak eyginliği olduğundan bu gibi eserler bu yön akılda olarak okunulmalıdır.

Barthold'un "Moğol istilâsından önce Orta Asya„ tarihi bu zihniyeti taşıyan ilmî perdeye bürünmüş en tanınmış eserdir ve Batıda yazılmış pek çok esere kaynak olmuştur. Aynı yazarın İslâm ansiklopedisindeki yazıları da bu özdedir.

Muhammed Nazım'in (Hint Müslümanlarından) "*The life and times of Sultan Mahmud of Ghazna*„ adlı eseri böyle bir zihniyet altında yazılmamış, dürüst ve ilmî nadir yeni eserlerden biridir (Cambridge 1931).

BEŞİNCİ BÖLÜM

GUR[1] DEVLETİ

I. İlk devirler ve büyüyüş

Gur ülkesi Herat'ın doğusundaki çok yüksek ve çetin dağlık ülkedir. Ora halk ve hanedanının ne oldukları hakkında turlü iddialar ileri sürülmüştür.

Dow ve ondan sonra da Briggs, Firişte'nin tarihini İngilizceye çevirdikten sonra bu çevirmeler ve hele ikincisi Batı tarihçilerinin birçoğu tarafından ana kaynak olarak alınmış ve hep ona göre yazılmıştır; bu çevirmelerde ise epey yanlışlar vardı; bunlar arasında, Firişte hiçbir yerde Gurlu'lara Afgan dememişken Dow'un ve Briggs'in yaptıkları çevirmelerin birkaç yerinde "Guri„ sözü yanına bir "Afgan„ sözü katılmış ve bazen de aslında varmış gibi Gurlu'ları Afgan gösteren cümleler metne hiç yoktan sokulmuştur. Böylelikle bu yazarlara inanan bazı Batı tarihçileri Gurlu'ları Afgan sanmış ve eserlerine de öyle yazmışlardır.

Daha sonra Raverty, Tabakat-ı Nasırî'yi İngilizceye çevirirken yukarıdaki yazarların bu uydurmalarını meydana koymuşsa da (s. 442 v. s. ve 509 v. s. deki uzun haşiyeler) hâlâ bu iddiaya rastlanılmaktadır; halbuki hiçbir ana kaynakta Gurlu'lar için Afgan veya Patan denilmemektedir.

Eski kaynaklarda Gurlu'lar hakkında şu bilgiler vardır:

Tabakat-ı Nasırî'de Bengal fatihi Melik-ül-Gazi İhtiyar-üd-Din Muhammed'den bahseden bölümün başında bu uzkişinin Gur ve Germsir'deki Kalaç'lardan olduğu yazılıdır; bundan Gur'da Kalaç'ların da bulunduğu anlaşılmaktadır.

Yine Tabakat-ı Nasırî, başka bir yerde, Gur emîrlerinden Melik Kutb-üd-Din El-Hasan bölümünün başında Gur oymak-

[1] Bazı Batı tarihçileri Gor diye okumuşlardır; ancak en güvenilirleri Gur biçimini kabul etmişlerdir. Burhanı Katı da «sur» vezninden «Gur» der.

larının biteviye biribiriyle boğuştuklarını anlatırken buna Arap soyundan oldukları yolunda var olan bir geleneği sebep göstermektedir. Ancak bu gelenek efsanevî bir özdedir ve tarihî bakımdan anlaşılması ve anlatılması çok güçtür; çünkü Arap oymaklarının Gur'a yerleşmesi olayı eğer bilinen tarihî bir devrede olmuşsa ancak Orta Asya'nın Müslüman Araplarca fethi sırasında olabilirdi, halbuki bu olaydan 300 yıl kadar sonra Gurlu'ları hâlâ puta tapar buluyoruz ve Tabakt-ı Nasarî' den yüz yıl kadar önce yazmış olan Beyhakî de Gazne Sultanı Mahmud'un oğlu Mes'ud'u puta tapan Gur'un içerlerine girmiş olan ilk Müslüman fatih diye göstermektedir.

Gur Emîrleri arasında az çok tarihî özde sayılabilecek olan ilk uzkişi Emir Benci'dir; O, bir geleneğe göre, Halife Harun-ür-Reşid'i ziyaret edip ondan Gur Emîrliğini almıştır; Tabakat-ı Nasirî ona ait bölümün başında babasının Naharan, onun babasının Vermiş, onun babasının da Vermişan adında olduğunu yazmaktadır; bu adlar daha birçok eserde de bulunur. Benci için tereddüt edilse de "Vermiş„ ve "Vermişan„ ın Türk adları olduğunda tereddüt edilemez.

Daha sonra, 11 inci yüzyılda Horasan valisi olmuş olan Gazneli Mahmud'un oğlu Mes'ut, Gur içine bir sefer yapar; Beyhakî'ye göre, orada eskiden Gur'un başkentini kapsamış olup, ülkesi en sarp, ahalisi en vuruşkan ve çetin olan bir Zeran bölgesi vardır, oranın başı Vermiş adında biridir ve Mes'ud'u başbuğ tanır[1].

Gur emîrleri hakkında kâh Nuh Peygambere, kâh ta Adem'e kadar çıkan efsanevî şecereleri bir yana bırakırsak (ki bunlarda da bazı Türk adları görülür) elde bulunan en eski kaynaklarda raslanılan işaretler bunların ve halkın Türk olmaları ihtimalini en kuvvetli göstermektedir; şu da eklenil-

[1] s. 138 ve 141. Bu işte dikkate değer yön şudur ki bu adı okumakta güçlük çeken Raverty işi Britiş Müzeum'da Profesör Riö (Rieu) den sorar o da işbu Müzede bulunan Beyhakî yazmasını Raverty'ninki ile karşılaştıktan sonra işbu adın ورميش (Vermiş, belkide Varmiş veya Vurmiş) olduğuna inan getirir. Hiçbiri Türkçe bilmediği için olacak, bu adın keza daha yukarda geçen ve aşağılarda geçecek olan aynı adın Türkçe bir ad olduğunu anlamamışlardır.

melidir ki bu kaynakların bunlar için hiçbir yerde doğrudan doğruya Türk dediklerine de raslamadık; ancak Türk ulusunun büyüklüğü ve yayıklığı dolayısiyle birçok yazarların yersel adları kullanmayı daha uygun buldukları da herkesçe bilinir.

Efsaneî ata Genel olarak Gur halkı ve emîrleri Herat'ın doğu ve güneyinden geçen kervanları vurmak ve, Tabakat-ı Nasırî'de denildiği gibi, "köşkten köşke„ savaşmakla vakit geçirmekte yani derebeyi hayatı sürmekte idiler; 4 üncü Halife Ali tarafından müslüman yapılmış olduğu söylenilen Şansab adında efsanevî bir ataları dolayısiyle Emirler Hanedanına "Şansabanî„ denilir.

Sevüktekin'in, oğlu Mahmud'un ve onun oğlu Mes'ud'un Gur'a karşı türlü seferleri olur; Gur emîrlerinden bazıları Gazne sultanlarının buyruğu altına girerlerse de ülkenin sarp ve çetinliği ve halkının vuruşkanlığı yüzünden bu eğemenlik uzun sürmez; Beyhakî bu ülke içine adamakıllı ilk giren müslüman emîrin Mes'ut olduğunu yazar; o vakit Gur emirleri ve halkı henüz müslüman değildirler, ve İslâmiyet ondan sonra orada yayılır.

İlk tarihî bilgiler Gur üzerinde açık tarihî bilgiler son büyük Selçuk Sultanı olan Sancar devrinde başlar; 11 inci yüzyılın sonlarında İzz-üd-Din Hüseyin[1] adında bir Gur emîri, hem Sultan Sancar'a hem de Gazne sultanına armağanlar sunmaktadır; yani aşağı yukarı onların her ikisini de büyüğü saymaktadır; ancak daha çok Gazne Sultanı Mes'ut III' ün uyruku (teb'ası) görünmektedir, ve Fasihî onun Mes'ut III tarafından o makama geçirildiğini yazar. Bundan sonra Gur ve ona bağlı ülkelerin başında hep onun kolundan olan emîr ve sultanlar bulunacağı ve ondan önceki emîrler üzerinde tarihî bilgiler pek dumanlı olduğu için işbu hükümdarların şeceresi onunla başlatılır.

O ölünce ülke onun yedi oğlu arasında paylaşılır; asîl bir anadan doğmuş oğulların en büyüğü olması dolayısiyle

[1] Bazı eserlerde El-Hasan diye yazılı ise de Tabakat-ı Nasırî'deki Hüseyin adı doğru sayılmalıdır; «Hasan» babasının adıdır.

üçüncü oğlu Seyf-üd-Din Surî, Gur emîri ünvanile soyun başkanı kalır; bir Türk halayıktan doğmuş olan Fahr-üd-Din Mes'ut adlı en büyük kardeş Bamyan emîri olur ve hanedanın Tuharistan kolunu kurar; bu kola ve ora halkına Ak Hunlara verilen Hayatile adı da verilir.

Gur - Gazne savaşları

İkinci oğul Kutb-üd-Din Muhammed'e Bilad-i-Cibal verilir ve o orada, daha sonra Gur'un başkenti olacak olan Firuz-Kuh kurganını yaptırmaya koyulur; sonra kardeşleriyle geçinemediğinden Gazne'ye çekilir, ora sultanı Behram Şahın bir kıziyle evlenir; az sonra taraftar edinmesinden kuşkulanan Behram Şahın onu gizlice zehirlettirdiği (1146) söylenilir; bu yüzden Gazne ve Gur hanedanları arasına kan davası girmiş olur.

Kutb-üd-Din'in yerine kardeşi Baha-üd-Din Sam, Firuz-Kuh tahtına çıkar, Gur'un iki büyük sultanı olacak olan Gıyas-üd-Din Muhammed ve Muiz-üd-Din Muhammed bunun oğullarıdırlar.

Kutb-üd-Din'in zehirlenilmesinden öc almak için hanedanın başı sayılan Seyf-üd-Din Surî, kardeşi Baha-üd-Din Sam'ı Gur'da vekil bırakarak Gazne üzerine yürür, orayı alır ve Behram Şah Lahor'a çekilmek zorunda kalır; çok geçmeden Behram baskın biçiminde Gazne'ye döner Seyf-üd-Din'i yener, tutsak eder öldürtür (1149). Gur emîrleri arasında sultan ünvanını ilk taşımış olan işbu Seyf-üd-Din'dir.

Gur'da vekil olarak kalmış olan Baha-üd-Din Sam, bundan öc almak üzere kardeşi Ala-üd-Din Hüseyin'i Gur'da vekil bırakıp Gazne'ye yürürken yolda ölür ve Ala-üd-Din onun yerine geçerek Gazne üzerine yürür, Behram'ı üç kere yener, Gazne'yi alır ve Büyük Mahmud'un türbesi ayral bütün kenti baştan başa yakar ve yıkar (1151). Bu yüzden ona Ala-üd-Din Cihansuz (acunu yakan) denir.

Gur - Selçuk savaşı

Bundan sonra Ala-üd-Din Cihansuz'a gurur gelir, Sultan Sancar'a kafa tutmıya koyulur ve ona her yıl göndermekte olduğu armağanları keser; Sancar'ın Herat valisi de Ala-üd-Din Cihansuz'la anlaşmıştır; Sancar, Gur üzerine yürür ve iki ordu Herat'la Firuz-Kuh arasında

Nab kenti dolaylarında karşılaşır; Ala-üd-Din Cihansuz ordusunda da birçok Türk vardır; Tabakat-ı Nasırî'ye göre savaş başlayınca onun sağ kanadında bulunan 6000 kişilik Oğuz, Türk [1] ve Kalaç, Sultan Sancar ordusuna geçer ve Ala-üd-Din Cihansuz yenilir ve tutsak olur (hicrî 547?; 1152-3); bir müddet Sancar'ın hizmetinde bulunduktan sonra affedilir ve Gur'a döner; arada Behram Şah Gazne'ye yeniden girmişti.

Bir yıl sonra Sultan Sancar Oğuzlar'ca yenilip tutsak olur (1153); 1156 da tutsaklıktan kurtulursa da yetkisiz ve önemsiz kalır ve 1157 de ölür.

Gur devletinin büyümesi

1153 den bu yana Sultan Sancar'ın ulkeleri ve hele Horasan karmakarışık bir durumdadır ve bazı Oğuz oymakları her tarafa bir sürü akınlar yapmaktadırlar.

Bu durum Gur sultanlarına büyümek fırsatını verecektir; ordularına dışarıdan da birçok Türk alacaklar ve az sonra, Gıyas-üd-Din Muhammed devrinde, ortalığın yatıştırıcı ve güven kurucusu olacaklardır.

Ala-üd-Din Cihansuz bu durumdan, kendi ülkesini büyütmek için istifadeye kalkışır; hanedanın Bamyan ve Tuharistan koluna eğemenliğini kabul ettirdikten sonra, Davar'i, Büst'ü ve Horasan'da Herat dolaylarında Tülek kurganını, Garcistan'ı ve Mürgab ovasında bazı yerleri ele geçirir. 1161 ? de öldüğü vakit Gur oldukça güçlü bir devlettir; son yıllarında Mülahid ve Kırmıtîler'e yüz vermiş ve bunların inanları Gur'da çok yayılmıştı.

Yerine oğlu Seyf-üd Din Muhammed geçer. İlk işi Mülahid ve Kırmıtîleri yoketmiye uğraşmak olur ve bunu az çok başarır.

Sipehsaları (ordu komutanı) Vermiş'i bir kızgınlık anında arkadan okla vurup öldürmüştü; Seyf-üd-Din Merv dolaylarında Oğuzlar'la çarpışırken Vermiş'in kardeşi, yeni sipehsalar Ebül-Abbas ta, onu öldürür ve ordu bozulur. Bir yıl tahtta kalmıştı.

[1] Burada «Türk», oymağı bilinmeyen veya Ceyhun ötesinden gelen Türk anlamındadır.

II. Büyüklük devri ve Hindistan seferleri

Gıyas - üd-Din Muhammed ve Muiz - üd - Din Muhammed

Bunların birincisi Sultan-ül-A'zam, Gıyas-üd-Dünya ved-Din, Ebül-Feth ve ikincisi Sultan-ül-Muazzam, Muiz-üd-Dünya ved-Din unvanlarını taşır. 1149 da Gazne üzerine yürürken ölen Baha-üd-Din Sam'ın oğullarıdırlar. İşbu babaları ölünce onun yerine tahta çıkmış olan Ala-üd-Din Hüseyin Cihansuz yeğenleri olan du iki kardeşi hapsettirmişti; Ala-üd-Din Hüseyin ölüp yerine oğlu Seyf-üd-Din geçince sözü geçen iki kardeşi salıverir. Serbest kalınca Gıyas-üd-Din Muhammed işbu Seyf-üd-Din'in (amcasının oğlu olur) yanında hizmet eder, kardeşi Muiz-üd-Din Muhammed de Bamyan Meliki olan başka bir amcası Fahr-üd-Din Mes'ud'un yanına gider.

Yukarıda görüldüğü gibi yeni sipehsalar Ebul Abbas, Sultan Seyf-üd-Din'i öldürdükten sonra tahta Gıyas-üd-Din Muhammed'i çıkarır (1162), o âna kadar onun ünvanı Şems-üd-Din olup bundan sonra Gıyas-üd-Din lâkabını alır; kardeşinin Gur tahtına çıktığını öğrenince, Bamyan'da bulunan Muiz-üd-Din Muhammed, ki o vakit daha lâkabı Şihab-üd-Din idi, ağabeyinin yanına gelir, onun "Ser-Candar„ı (korucu birliğinin başbuğu) olur ve bu iki kardeş bundan böyle birbirlerine sımsıkı bağlı kalırlar.

Az önce gördüğümüz gibi Sultan Sancar'ın Oğuzlar'ca yenilmesinden doğan karmakarışık devrede onun ülkeleri ve komşu yerler düzenleyici bir başbuğa muhtaç idiler; bu düzenleyici rolünü bir yandan Gur'lu iki kardeş ve hele Gıyas-üd-Din ve öbür yandan da Harezmşahlar oynayacaklardır; sözü geçen iki kardeş yanlarına topladıkları pek büyük sayıda (on binlerce) Türk Bey ve erleriyle bir zaman için Gur'u o bölgenin en güclü devleti yapacaklardır.

Bu iki kardeşin ilk işi Ebül-Abbas'ı öldürtmek olur. Bamyan hükümdarı ve iki kardeşin amcası Melik Fahr-üd-Din, soyun en büyüğü olduğunu ileri sürerek Gur tahtını ele geçirmek ister ve Herat ve Belh hükümdarlarının yardımiyle işbu ülkeye karşı yürürse de yenilir, iki yiğeninin eline düşer ve onlarca Bamyan'a geri gönderilir (1169).

Bundan sonra iki kardeş Zemindaver'i, Germsir'i, Garcistan ve Talikan'ı ele geçirirler; Sicistan da onların eğemenliğini tanır.

Gazne ve Kâbil bölgesi Oğuzların eline düşmüş ve son Gazne Sultanı Hüsrev Melik, Lahor'a çekilmişti; en kuvvetli ihtimale göre bu olay 1162 ? de, Gur ordusunun yukarda anılmış olduğu gibi Merv dolaylarında Oğuzlar'ca bozulmasından sonra olmuştu.

1173 de Gur'lu iki kardeş Gazne'yi Oğuzlar'dan alırlar ve Gıyas-üd-Din, kardeşi Muiz-üd-Din'i Gazne sultanı yapar; asıl eğemen Gur Sultanı Gıyas-üd-Din'dir, ve onun ünvanı Sultan-ı-A'zam iken Muiz-üd-Din'inki Sultan-ı Muazzam'dır; ancak iki kardeş (kısa bir an ayral) sonuna kadar aralarında hiçbir anlaşmazlık olmadan tam bir dayanışma durumunda kalırlar.

1175 de Gıyas-üd-Din Herat'ı alır; böylelikle Doğu Horasan Gurlu'ların eline geçmiş olur.

Gazne'ye yerleşmiş olan Muiz-üd-Din az çok Mahmud'un yolunu tutup Hindistan'a bir sürü sefer yapacaktır; bunları anmadan önce Hindistan'ın Mahmut'tan sonraki durumunu kısaca gözden geçireceğiz.

Kuzey Hindistan'ın Mahmut ve Muiz-üd-Din devirleri arasındaki durumu

Mahmud ve Mes'ut'tan sonra genel olarak Pencap ve onun güneyinde bazı yerler, Multan ve Sind'in bazı kısımları Gazne devletinin elinde kalır. Kuzey Hindistan'ın öbür kısımları elden çıkar ve oralara ancak arasıra akınlar yapılır; bazı anlar olur ki Müslüman Türkler Pencab'ı bile kaybedeceğe benzerler ve çok kere Hindu racaların baskısı altında gerilerler.

Mahmud'un akın yapıp şu veya bu ölçüde kendine bağımlı kılmış olduğu yerlerdeki durumun özeti şudur:

Kanevc - Benares bölgesindeki Gaharvar devleti

Kanevc'deki Gücar Racputlarının Pratihara devleti Mahmud'un çarpıları altında dağılmışa benzer, bu oymak ve hanedandan bazı kimseler ancak küçük beyliklerin başında kalırlar.

1090 yılına doğru Gaharvar oymağından Çandradeva adında biri Kanevc'i ele geçirip o bölgenin Muiz-üd-Din'ce fethine kadar (1194) süren ve epey büyüyen bir devlet kurar.

Çandradeva'nın Govindaçandra adında bir torunu (1104-1155) büyük bir devletin başında görünmektedir.

Onun torunu Cayaçandra daha çok Raca Cayçent diye tanınmıştır; Kuzey Hindistan'ın en güçlü hükümdarı olmakla ünlüdür, ve pek çok destan, türkü ve hikâyenin kahramanıdır. Başkentin Benares olduğu sanılır. Muiz-üd-Din onu yenip Gaharvar devletini ortadan kaldıracaktır. Bu yenilgiden sonra Gaharvar oymağının bir kısmı Racistan'da Mavar bölgesine göçer, bunların orada kurdukları devlet bugün en çok, başkenti Codpur'un adile anılmaktadır.

Cecakabukti ve Çedi ülkelerindeki Çandel ve Kalaçuri hanedanları

Birinci ülkenin Çandel hanedanına mensup racalarından Ganda'nın Mahmud'a nasıl boyun eğmek zorunda kaldığını yukarıda görmüştük. Onun ve hanedanının alçalması üzerine daha güneyde bulunan Çedi ülkesinin Kalaçuri hanedanının yıldızı yükselir. Bu soydan Gangeyadeva (1015-1040) Tirhüt bölgesine kadar egemen olur veya sözünü geçirir.

Oğlu Karnadeva (1040-1070) batıda Malva ve doğuda Bengal devletleriyle başarılı savaşlar vapar; bu yönler, devletinin büyüklüğünü gösterir.

Ancak ona karşı bağlaşmış birkaç komşu raca onu bozar ve bundan sonra Kalaçuri hanedanının önemi çok azalır. Onu yenenlerden biri de Çandel hanedanından Kritivarman'dır (1049-1100); onun devrinde edebî bir gelişme olmuştur.

Çandel'lerin son önemli racası Parmal (veya Paramardi) dir (1165-1203), Ecmir racası Pritivi Rac'a karşı savaşları ünlüdür, 1182 de onun tarafından yenilir. 1203 de Kutb-üd-Din Aybey de onu bozar ve başkenti Kalincar'ı alır. Bundan sonra Çandel'ler şurada burada küçük derebeyi durumunda kalır ve sönerler.

Çedi'nin Kalaçuri hanedanının da 12 inci yüzyılın sonlarına doğru sönmüş olduğu sanılır.

Çavhan'ların Sanbar (Sahambari) devleti

Çavhan'ların Gücar Raçputlarından olduklarını eserin Hindu kısmında görmüştük. Sambar bölgesi Ecmir'i de kapsayan Racistan'ın doğu kısmıdır.

Bu oymak ve hanedanın en ünlü racası daha önce de anmış olduğumuz, Kuzey Hindistan'ca Hinduluğun Müslümanlara karşı kahramanı sayılan Ray Pitora (veya Pritvirac) dır. Delhi kenti de onun elindedir. Pitora'nın adamlarından olan Çend Bat adında biri tarafından yazılmış olup "Pritvirac Rasa„ "Çend Rasa„ gibi adlarla anılan destan, elân Kuzey Hindistan 'ın merkezinde çok okunmakta ve sevilmektedir ve işbu racanın ününün yayılıp yaşamasında çok tesirli olmuştur.

Pritviraç'ın Gur sultanı Muiz-üd-Din'den önce başlıca önemli savaşları: Gücerat racası Bima (Çavlukya oymak ve hanedanından), Cecakabukti (Bundelkent) racası Parmal veya Paramardi (Çandel oymak ve hanedanından) ve Kanevc (Pencala da denilmektedir) racası Cayçent (Gaharvar hanedanından) ile olmuştur. Pritvirac'ın bu son hükümdarın kızını kaçırışı da efsanevî bir özdedir.

Bu savaşlar Pritvirac için birer önemli başarı olmuş ve kendisi Kuzey Hindistan'ın üstün hükümdarı (Çakarvartin) sayılmıştır. Bu yüzdendir ki Muiz-üd-Din Hindistan'da en önemli düşman olarak Pritvirac'ı bulacaktır. Ancak öbür devletler de güçlerini ve ülkelerinin büyük kısmını muhafaza etmekte idiler.

Pencap ise Sevüktekin soyunun elindedir ve bu soydan olan hükümdarlar Gazne'yi kaybettikten sonra Lahor'u kendilerine başkent yapmışlardır.

Muiz-üd-Din'in Hint seferleri

1175-76 yılında Muiz-üd-Din, Multan'ı Kırmıtîlerden ve Uç'u onu ele geçirmiş olan bir racadan alır. Bir yıl sonra Oğuzların bir kolu sanılan (سنقران) Sunkuran oymağına karşı çetin fakat başarılı bir seferi olmuştur.

1178-1179 da Muiz-üd-Din, büyük Mahmut gibi, Tar çölünü geçip Gücarat'a saldırmak ister, Multan ve Uç yolu ile çöle girer ve Gücerat'ın başkenti olan Nehrvala (Anilvara, şimdiki Patan) üzerine yürür. O sırada Gücerat'ta yukarda anmış olduğumuz Çavlukyalar'dan Bim, raca'dır. Muiz-üd-Din'in ordusu çölü aştıktan sonra o kadar güçsüz düşmüştür ki Bim onu Anilvara dolaylarında bozar ve pek az kişi çok güçlükle Gazne'ye dönebilir. Bu, Müslüman Türklerin Hindistan'da uğramış oldukları ilk önemli yenilgidir.

Muiz-üd-Din'in Sevüktekin soyunun son ülkesini alması

Bir yıl sonra (1179-80) Muiz-üd-Din Pencab'a, yani Sevüktekin soyunun elinde kalan ülkeye çatar. O sırada Pencap'ta Hüsrev Melik hükümdardır, güçsüz bir kişidir. Keşmir dağlarının eteklerinde oturan Kakar oymağı ile bağlaşıktır ve bu sayede işbu oymak önce bağımlı olduğu Cemu racası Çakra Deo'yu tanımamaktadır.

Buna kızan raca, Muiz-üd-Din'e işbirliği önerir, o da Pencap üzerine yürür ve Pişaver'i kolaylıkla alır. İki yıl sonra (1181-82) yine Pencab'a girer ve Lahor üzerine yürür. Ona karşı koyacak güçde olmıyan Hüsrev Melik ona bir fil ile bir oğlunu yollar ve onun eğemenliğini tanır. Muiz-üd-Din Siyalkot'ta Kakar'ları baskı altında tutmak için bir kurgan yaptırır ve Gazne'ye döner.

O çekildikten sonra Hüsrev Melik bağımsızmış gibi davranır ve, daha çok Kakar'ların isteğine uymak için, onlarla birlikte Siyalkot'a saldırır, ancak orayı alamaz.

1185-86 yılında Muiz-üd-Din yine Pencab'a girer ve Lahor'u alır. Hüsrev Melik barış diler. Görüşmek için geldiğinde Muiz-üd-Din onu yakalatıp Firuz-Kuh'a yollar ve böylelikle Sevüktekin'in kurmuş olduğu devletin Hindistan'da kalmış olan kısmı da sona erer.

Muiz-üd-Din Lahor'u aldıktan sonra Tabakat-ı Nasirî yazarı Minhac-üd-Din'in babası Mevlâna Sirac-üd-Din'i Hindistan ordusu kadılığına (eski Osmanlı tabirince kazaskerliğine) tayin eder; Mahkemeyi ordu ile birlikte taşımak için 9 devenin ayrılmış olduğunu Minhac-üd-Din yazmaktadır.

Muiz-üd-Din 1182-83 de Sint'te bir sefer yapmış Dival (Dibal) a [1] kadar gitmiş , kıyı bölgelerini almış ve pek çok olca (ganimet) ile dönmüştü

Pritvirac'a karşı Ecmir - Delhi bölgesine yerleşme seferi

1190-91 kışında Muiz-üd-Din, Ecmir ve Delhi racası Pritvirac'ın (Müslüman tarihçileri Ray Pitora veya Ray köle Pitora derler), ülkesine girip Lahor'un güneyine düşen Batında (Müslüman tarihçiler Taberhinde derler) kurganını alır. Geri dönmek

[1] Aşağı Sint'te Tatta bölgesinde (Debul da denir).

üzere iken Pitora'nın hemen bütün Kuzey Hindistan racalariyle birlikte kocaman bir ordu ile üzerine geldiğini öğrenince onlara karşı gider ve Tarain'de (Karnal yakını) vuruşma olur. Hindu ordusu Gur-Türk ordusundan ölçüsüz olarak daha kalabalıktı; bir saldırı sırasında Muiz-üd-Din, racanın kardeşi ile karşılaşıp onu dişinden yaralarsa da kendisi de kolundan vurulur; bunu gören genç bir Kalaç eri onun atına sıçrayıp hem sultanı tutar, hem de atı güvenli bir yere götürür. Bu yaralanma olayı üzerine Gur-Türk ordusu bozguna uğrar ve Batında Hindularca geri alınır.

Bir yıl sonra Muiz-üd-Din büyük hazırlıklar yaparak Hindistan'a girer, Tac-ül-Measir'e göre, önce Pritvirac'a elçi yollayıp müslüman olmasını önerir. Ecmir racası buna yanaşmaz ve savaş zarurî olur. İki ordu yine Tarain bölgesinde karşılaşır.

Gur-Türk ordusunun savaşçı kısmı, türlü kaynaklara göre, kâh 42 kâh 52,000 olarak gösterilir; Hindu ordusu 300,000? atlıdır[1], fil ve yayalar da başka.

Muiz-üd-Din ordusunu beş kısma ayırır; onar bin kişilik olan dört kısım sabahtan ikindiye kadar Hindu ordusuna dört yandan saldırır, ancak Hindular üzerlerine geldikçe çekilirler[2], Hindu ordusu böylelikle yorulup, yıpratıldıktan sonra taze 12,000 atlının bir saldırısı ile ezilir.

Tac-ül-Measir bir miktar şişirme ile, Hindu ordusunun 100,000 ölü verdiğini yazar.

Pritvirac'ın, savaşın sonralarına doğru mu, yoksa tutsak edildikten sonra ortalığı karıştırdığı için mi öldürüldüğü pek belli olmamaktadır. Yenen ordu doğru başkent Ecmir üzerine yürür, orayı alır ve pek çok olca (ganimet) elde eder. Mabetler, cami ve medreseye çevrilir ve İslâm dinini yaymak için ölçemler (tedbir) alınır.

Muiz-üd-Din Ecmir valiliğine veya belki de oranın kendine bağımlı hükümdarlığına Pritvirac'ın oğlu Raynsi'yi geçirir.

[5] Hindistan'da kuru kalabalığa, yetişmiş erden çok önem verildiği daima görülmüş olaylardandır; bundan başka orada birçok subay ve er, karılarını da beraber götürmektedir, hizmetçi de çoktur, ordu sayıları bu yüzden çok kabarmaktadır.

[6] Bu biçim savaşın Türkler'e sağladığı üstünlük daha önce anlatılmıştır.

İkinci Tarain zaferi sonucu olarak Sıvalık dağlık bölgeleriyle Hansi ve Sursuti bölgeleri ele geçer.

Ecmir'i aldıktan sonra Muiz-üd-Din, Çavhanların ikinci başkenti olan Delhi üzerine yürür, pek kanlı savaşlardan sonra oradaki komutan kent ve kurganı vermezse de haraç vermeyi ve kendini Muiz-üd-Din'e bağımlı saymayı kabul eder ve o sırada bununla yetinilir.

Bundan sonra Muiz-üd-Din ordunun en ünlü komotatı olan Aybey'i Hindistan'da genel vali ve ordu komutanı olarak bırakıp Gazne'ye döner. Kendisi bir iki defa daha Hindistan'a gelecekse de işler genel olarak Aybey'ce görülecektir. Onun ilk başkenti, Kuhram'dır ; Delhi'yi alınca oraya geçecektir.

Bundan sonraki Hindistan olaylarını aşağıda Delhi sultanlığı bölümünde anlatacağız.

Gur sultanlarının Harezmşah'larla savaşları

Gurlu'ların Gazne kolu biteviye Hindistan'a akınlar yapar ve orada ülkeler ele geçirirken Gur'daki ana kol, Sancar devletinin baş mirasçısı olan Harezmşah'larla uğraşmaktadır. Harezmşah Celal-üd-Din Mahmud, kardeşi Tüküş'le olan bir sürü çarpışma sonucunda Gur sultanı Gıyas-üd-Din'e sığınır; az sonra ondan ayrılıp Kara Hata hakanının yanına gider ve ondan gördüğü yardımla Gurlu'lara çatar; 6 ay süren yorucu bir seferden ve Gurlu'lar epey güç bir duruma sokulduktan sonra Mahmud 1192 de Merv dolaylarında bozulur; bu tehlikeli anda başa belâ olur korkusiyle Gurlu'lar Sevüktekin soyunun son hükümdarı olup tutsak olarak Gur'da bulunan Hüsrev Melik'i öldürtürler.

1200 yılında Harezmşah Tüküş ölür, bunun üzerine Gur ve Gazne sultanı olan iki kardeş (Gıyas-üd-Din ve Muiz-üd-Din) Batı Horasan'a yürür ve Nişapur'u alırlar. (1201). Tabakat-ı Nasırî'ye göre Tüküş'ün oğlu Muhammed (ileride Tengiz tarafından yenilecek olan uzkişi) Gıyas-üd-Din'den onun uyruku olarak Horasan'ın kendisine verilmesini dilerse de Muiz-üd-Din'in karşınlığı dolayısiyle bu yapılmaz; 1201 sonlarına doğru Harezmşah Muhammed, Nişapur'u kuşatır ve orada bulunan Gur şehzadelerinden Ala-üd-Din Muhammed kenti teslim eder; bır daha Harezmşah Muhammed'e karşı kılıç çekmiyeceğine dair de

bir antlaşma imzalarve ordusiyle çekilir. Böylelikle Horasan o sırada Harezmşahlar'la Gurlu'lar arasında bölünmüş olur.

Gur sultanları ve Halife

Gıyas-üd-Din 1203 yılının başlarında ölür. Giyas-üd-Din tahta çıktığında iki kardeş kerramî idiler; Gazne alındıktan sonra ora halkı hanefî olduğu için Muiz-üd-Din o mezhebe girer; Giyas-üd-Din de şafiî olur. Bu, Gur büyük bir devlet olduktan sonra Halife ile iyi geçinmek ve hele onunla arası pek açık olan Harezmşah'lara karşı Halife ile dayanışmak için düşünülmüş bir ölçeme (tedbir) benzer. Tabakat-ı Nasırî'nin Tüküş bölümünde Gıyas-üd-Din'e gelen Halifenin elçisi İbn-ül-Hatib'in, bir cuma günü hutbe okurken, "yardımcı„ demek olan "Gıyas„ ve "kendisinden yardım istenilmiş„ anlamında olan aynı kökten "Müstegas„ sözleriyle kelime oyunu yaparak, şöyle dediği yazılıdır:

"Eyyühel-Giyas-ül-Müstegas min-el Tüküş-üt-Taği-ül-Bağil„ Yani: "Azgın ve ayaklanmış Tüküş'e karşı ey kendisinden yardım istenilen Giyas! (yardımcı)„.

İki kardeş te "Kasım'ı Emîr-ül-Mü'minin„ yani Halifenin bölücüsü„ lâkabını taşırdı.

Gıyas-üd-Din'in ölümünde Gur devleti Horasan'ın önemli kısımlarını, Sicistan'ı, Ceyhun güneyindeki ülkeleri ve Kuzey Hindistan'ın en önemli kısımlarını kapsamakta idi.

Gıyas-üd-Din'den sonra Gur devleti: Muiz-üd-Din'in başa geçmesi.

Gıyas-üd-Din ölünce hanedanın başkanlığı Gazne sultanı Muiz-üd-Din'e geçer; O, Sultan-ül-A'zam lâkabını alır, Gur tahtına amcası Şüca-üd-Din'in oğlu Ala-üd-Din Muhammed'i geçirir (yukarıda görüldüğü gibi Nişapur'u Harezmşah'a bırakan kişidir); Gıyas-üd-Din'in oğlu Gıyas-üd-Din Mahmut Büst'te vali idi, Muiz-üd-Din onu orada vali veya kendisine bağımlı hükümdar gibi bırakır, Herat valiliğine Selçuklar'dan Kızıl Arslan'ın ve kendisinin (Muiz-üd-Din) kız kardeşinin oğlu olan Alp Gazi (veya Alp Arslan Gazi) yi geçirir (İşbu Kızıl Arslan, Melik Şah'ın oğlu Mahmut Şah'ın oğlu olan Irak hükümdarı Mes'ud'un oğludur).

Muiz-üd-Din'in bağımsız saltanatının en önemli olayları bir yandan Harezmşahlar'la olan savaşları, öbür yandan da

Hindistan'da Aybey'in fütuhatı ve ara sıra kendisinin de oradaki seferleridir. Birinci kısım olaylar Harezmşahlar ve ikinci kısım Hindistan bölümünde anlatılmıştır.

1204 de Muiz-üd-Din, kocaman bir ordu belki 140,000 kişi ve 3—400 fil ile Harezm'i istilâ ederse de Kara Su kıyılarında bir yenilgiye uğrayıp çekilmek zorunda kalır, boyuna kovalanır; Andhud (Andhuy) da Oğuzların veya Tabakat-ı Nasırî'ye göre Kara-Hata ordusunun saldırısına uğrar ve büsbütün bozulur (1205). Artık Gur devletinin Müslüman - Türk acununda önemi kalmamıştır. Kışın Hindistan'da bir ayaklanma bastırmaya giden Muiz - ün - Din dönüşünde bir gece çadırında öldürülmüştür (1206).

Kendisinin yalnız bir kızı vardı, oğlu bulunmayışını yazıklayan birine Muiz-üd-Din der ki[1]:

"Öbür hükümdarların bir iki oğlu olabilir; benim binlerce oğlum vardır, benim Türk kullarım, onlar benim ülkelerimin mirascısı olacaklar ve oralarda benim adıma hutbe okutturmakta devam edeceklerdir„.

En büyük merakı Türkistan'dan Türk çocukları getirtip onları yetiştirmekti. İki bayrağı vardı: sağda siyah bayrak, bunun etrafında Türk melik ve emîrleri dururdu; solda kırmızı bayrak, bunun etrafında da Gur melik ve emîrleri dururdu.

Tabakat-ı Nasırî üç vezirinin adını verir:

Ziya-ül-Mülk Durmuşî veya Durmuşanî, Müeyyid-ül-Mülk Muhammed (Abdullah Sancari oğlu), Şemsül-Mülk Abdül-Cebbar Kidanî.

Ölümünden sonra devlet dağılacaktır.

III. Küçülme ve dağılma devri

Muiz-üd-Din 'in ölümünden sonra Gur devletinin durumu

İşbu ölüm anında Şansabanî hanedanının üç kolundan üç kişi tahtta bulunuyordu; bunlar:

a) Büyük Sultan Gıyas-üd-Din Muhammed ölünce Gur tahtına geçirilen Ala-üd-Din Muhammed (İz-üd-Din Hüseyin'in 7 inci oğlu Şüca-üd-Din kolundan).

[1] Tabakat-ı Nasırî: Tac-üd-Din bölümünün başı.

b) Büst ve Zemindaver tahtında oturan işbu Gıyas-üd-Din Muhammed'in oğlu Gıyas-üd-Din Mahmud.

c) Bamyan tahtında oturan ve Muiz-üd-Din'in bir kız kardeşinden olan Baha-üd-Din Sam (İz-üd-Din Hüseyin'in büyük oğlu Fahr-üd-Din Mes'ud kolundan).

Öbür yandan, Tabakat-ı Nasırî'de[1] ve ondan alınmış olarak birçok eserde Muiz-üd-Din'in Hindistan'a 1205 te yaptığı son seferde Kuram (eski adı Kurma dere'dir; Gazne'nin güney-doğusunda, oradan Hindistan'a giden önemli yol üzerindedir) dan geçerken ora valisi ve Türk kullarının başkanı olan Tac-üd-Din Yıldız'a bir hil'at ve bir siyah bayrak verdiği ve kendisi ölürse Yıldız'ın Gazne tahtına çıkması istegini açıkladığı yazılıdır; bu yazı Muiz-üd-Din'in, oğlu olmayışını yazıklayana verdiğini önce gördüğümüz karşılığı tutmaktadır.

Bundan başka yine bu karşılığa uygun olarak Hindistan'da Muiz-üd-Din'in genel valisi olan Aybey de, Fahr-üd-Din Mübarek Şah tarihine göre, hiç olmazsa orası için kendini veliaht saymaktadır ve bu yolda, yine aynı yazara göre, Muiz-üd-Din'in bir "hüküm ve fermanı„ vardır.

Görüldüğü gibi Muiz-üd-Din'in mirasçısı çoktur ve türlü türlüdür.

O öldürülünce cenaze ve 2000 harvar[2] ağırlığında olan hazinenin hangi yoldan Gazne'ye götürüleceği sorumu önemli bir konu olur. İki düşünce ve istek vardır. Vezir Abdullah Sancarî oğlu Muhammed ve Türk beyleri, Kuram (Kurmadere) yolu ile gidilmesini istiyorlardı, bu yolu tutmak cenaze ve hazineyi ora valisi Yıldız'ın eline vermek demekti; Onun hazineyi ve tahtı büyük sultan Gıyas-üd-Din Muhammed'in oğlu Gıyas-üd-Din Mahmud'a vermesi beklenilmekte idi. Gur emîrleri ise Bamyan'a daha yakın olan Gum-Rehan (?) yolundan gitmek istiyorlardı, tâ ki Bamyan hükümdarı Baha-üd-Din Sam bunları ele geçirsin de onun Gazne tahtına çıkması kolaylaşsın.

Yolda vezir ve Türk beyleri üstün gelip cenaze ve hazineye el koyarlar, Kurma dere yolunu tutarlar; Yıldız, bunları kar-

[1] Tac-üd-Din Yıldız bölümü.

[2] Harvar eşek yüküdür; değişen bir ağırlık ölçüsü olup genel olarak 130 kl. kadar eder.

şılar ve cenaze ile hazine o yoldan Gazne'ye götürülür; o anda Yıldız'ın taht için bir isteği görülmez.

Şansabanî soyundan olan mirasçıların davranışı ise şöyle olur:

Büst ve Zemindaver hükümdarı Gıyas-üd-Din Mahmud, Gur'u (ve merkez Firuz-Kuh'u) alır ve ora hükümdarı Ala-üd-Din Muhammed'i hapsettirir, ancak Gazneyi almak için uğraşmaz; bu yüzden olacak, Gazne'deki Türk ve Gur beylerinin çağrısı üzerine Bamyan hükümdarı Baha-üd-Din Gazne'ye doğru yola çıkarsa da yolda ölür; iki oğlu Ala-üd-Din ve Celal-üd-Din onun yerine Gazne'ye gelirler; en yaşlıları olan birincisi Gazne tahtına çıkar ve hazine iki kardeş arasında paylaşılır. Ancak çok geçmeden vezir ve Türk beyleri Yıldız'ı Kuram'dan çağırırlar, o da ordusu ile Gazne üzerine yürür ve Ala-üd-Din ordusundaki Türk beylerin onun yanına geçmesi dolayısiyle Gazne'yi kolaylıkla alır; Ala-üd-Din ve bütün Şansabanî soyundan olanlar onun eline düşer, fakat o, onları salıverir ve Bamyan'a geri yollar.

Bundan sonra ordusunda Oğuzlar'dan birçok kişi bulunan Celal-üd-Din, Bamiyan'dan gelip Gazne'yi alırsa da Yıldız orayı bir kere daha ele geçirir; iki kardeş Şansabanî hükümdarını tutsak eder ve yine salıverir. Celal-üd-Din Bamyan'a döner, Ala-üd-Din de önce oraya giderse de sonra kardeşiyle anlaşamadığı için (kendisi en yaşlı olması dolayısiyle Gazne tahtını kaybettikten sonra Bamyan tahtını istemişe benzer) Harezmşah Muhammed'e sığınır.

Yıldız'ın Gazne'yi alışı, resmen olsun, onun ve Türk beylerinin Gur tahtına oturmuş olan Gıyas-üd-Din Mahmud'u Cazne tahtına çağırmaları ve bu kişinin de kendisine Gur'u daha uygun gördüğünden Gazne'yi Yıldız'a vermesi ve ona bu yolda bir ferman ve çeter göndermesi üzerine olmuştur.

Bu olaylar sırasında Aybey de, çarçabuk haziran sıcağında (Muiz-üd-Din 15 martta öldürülmüştü) Delhi'den Lahor'a gelir; bu son kent, tâ Gazneli'lerden beri Hindistan Müslüman Türklüğünün başkentidir ve herkes oradan gelen buyrukları dinlemiye alışmıştır. Orada Fahr-üd-Din Mübarek Şah'ın dediği gibi (20a): " Allahın ilhamı ona Hindistan ülkelerinin gamını çekmek ve ora riayasının işlerini görmek gerektiğini telkin et-

tiği için...... ve kendisine verilmiş olan veliahtlık gereğince......" Hindistan sultanlığını ele alır, yani Gur devletiyle ilgisi yokmuş gibi davranır.

Tabakat-ı Nasırî'de ise[1] Gur tahtına çıkmış olan Gıyas-üd-Din Mahmud'un ona sultan ünvanını verdiği ve bir çeter yolladığı yazılıdır. Her iki yazar da cülûs tarihi olarak 17 zilkade 602 yi göstermektedir.

Bizce o sırada Aybey'in yanında bulunmuş olan Fahr-üd-Din Mübarekşahın yazdığı daha doğru sayılmalıdır, hele ki Tabakat-ı Nasırî, Giyas-üd-Din Mahmut bölümünde işi büsbütün başka bir biçimde anlatmakta ve Aybey'in, Yıldız'la savaşıp Gazne üzerine yürürken (1208—9) Gur'a adam yolladığını ve bunun üzerine kendisine bir çeter ve Hindistan için ferman verildiğini yazmaktadır.

Her halde Aybey 603 hicrî (1206—7) tarihinde bastırdığı paralarda kendisine sultan demektedir.

Son Gur sultanları

Gıyas-üd-Din Mahmut sefih bir adamdı. Bir yandan Doğu İslâm acunun üstün hükümdarları olmuş olan Harezmşahlar, öbür yandan da kendi soy sopu ile uğraşmak zorunda kalır, büyük amcası Ala-üd-Din Atsız, Harezmşah'ın yardımiyle Gur tahtını ele geçirmiye çalışırsa da yenilir. Ondan sonra Harezmşah Muhammed'in kardeşi Ali, Gur'a sığınır ve Gıyas-üd-Din Mahmut, Harezmşah Muhammed'in korkusiyle onu hapseder; bu yüzden Ali'nin adamlarından birkaçı Gıyas-üd-Din Mahmud'u öldürürler (1210?).

Oğlu Baha-üd-Din Sam ancak birkaç ay tahtta tutunabilir ve yukarda sözü geçen Ala-üd-Din Atsız, Harzemşah'ın yardımiyle Gur tahtını ele geçirir.

Ala-üd-Din Atsız'ın başlıca uğraşı Gazne tahtında oturan Yıldız'la olur; başta Gazne ordusunu yenerse de 1214 te olan bir savaşta kendisi vurulup ölür.

Bunun üzerine Gur'da durum karmakarışır; büyük sultan Gıyas-üd-Din Muhammed öldükten sonra Muiz-üd-Din'ce Gur tahtına çıkarılmış olup onun ölümü üzerine taht'tan indirilmiş ve hapsedilmiş olan Ala-üd-Din Muhammed hapisten kurtarılır, Gazne'ye getirilir ve Yıldız onu yeniden Gur tahtına oturtur.

[1] Aybey bölümünün sonu.

Orada bir buçuk yıl kadar kaldıktan sonra Harezmşah Muhammed ona Nişapur'da iken kendisine karşı bir daha kılıç çekmiyeceğine dair yazmış olduğu antlaşmayı yollar ve Firuz-Kuh kentiyle Gur ülkesinin kendisine teslimini ister; Ala-üd-Din Muhammed de " pek iyi „ der, oraları teslim eder ve böylelikle Gur devleti Harezm devletine katılmış olur (612; 1215-16).

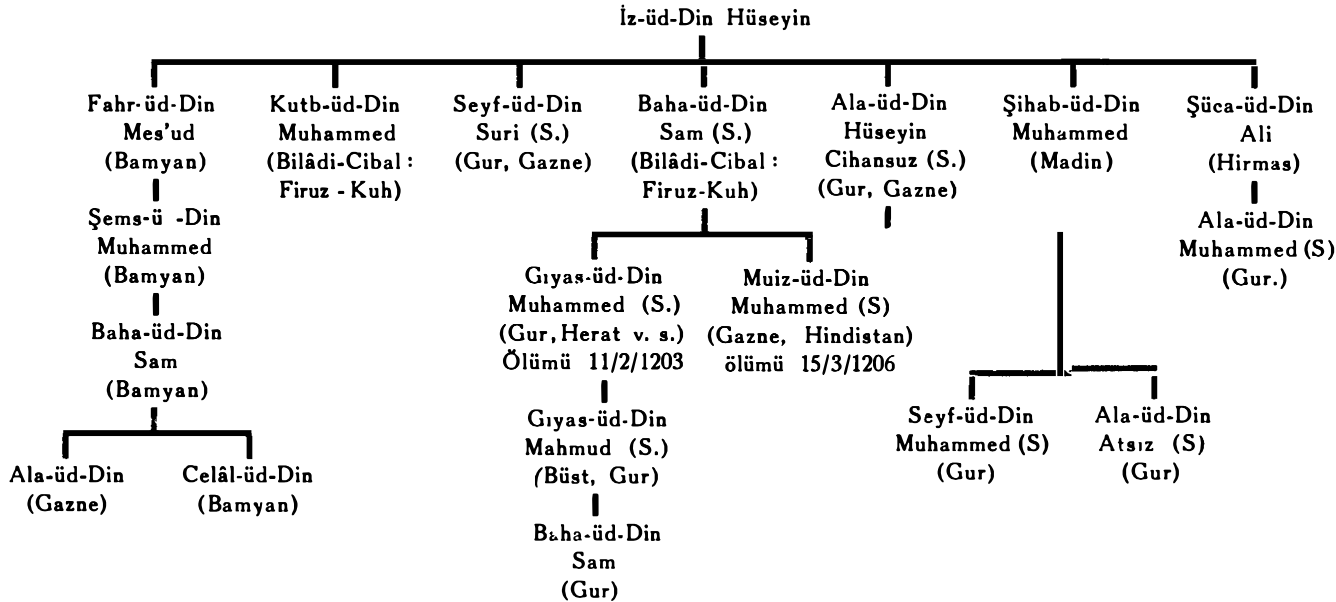
Harezmşah Muhammed, Gur devletinin Bamyan kısmını da ele geçirecektir.

İşbu devletin Gazne kısmı yukarda görmüş olduğumuz gibi Muiz-üd-Din'in vali ve komutanlarından Yıldız'ın elinde idi; Aşağıda Delhi sultanlığı bölümünde göreceğimiz gibi 1208-9 da Aybey birkaç ay için orayı (Gazne'yi) ele geçirir ve sonra çekilmek ve orayı Yıldız'a bırakmak zorunda kalır. (Tabakat-ı Nasırî, Yıldız ve Ay beyin Muiz-üd-Din'in kullarından olmaları ve hutbede onun adını da okutmaları yüzünden onları da Gazne'nin Şansabanî sultanları arasında sayar).

1215 de Harezmşah Muhammed Gazne'yi alır; Yıldız Hindistan'a çekilir, orada İletmiş'le savaşıp yenilir, tutulur ve öldürülür; böylelikle Gur devletinin Hindistan dışında kalmış olan bütün kısımları Harezmşahlara geçmiş olur.

GUR MELİK VE SULTANLARI

Şansabanî Hanedanı

Muterize içindeki yazılar hükümdarlık ettiği yerleri gösterir.
(S.) Tabakat-ı Nasırîde sultan ünvanı ile anılanları gösterir, ötekilere melik denir.
Adların yaş sırasına göre sıralanmasına çalışılmıştır.

GUR DEVLETİNE AİT SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA

1. Başlıca genel kaynak Minhac-üd-Din'in Tabakat-ı Nasirî'sidir.
2. Bundan sonra Doğu İslâm acunu üzerinde yazmış olan Genel İslâm tarihleri gelir.
   a) İbn-ül-Esîr'in El Kâmil-fit-Tarih'i.
   b) Hamd-Ullah Kazvinî'nin Tarih-i-Güzidesi gibi.
3. Hindistan'la ilgili olaylar için genel Hindistan tarihlerinden başka Muiz-üd-Din'e ve Aybey'e çağdaş olan
   Ahmed Nizamî'nin Tac-ül-Measir'i anılabilir.

Bu eserler hakkında yukarıda Gazne devleti ye aşağıda Delhi Türk sultanlığı hakkındaki bibliyoğrafyalara bakmalı.

ALTINCI BÖLÜM

BİRİNCİ DELHİ TÜRK SULTANLIĞI

(1193 — 1206 — 1451)

1192 yılında Gazne Sultanı Gurlu Muiz-üd-Din Muhammed, ikinci Tarain (Karnal yakınında) vuruşmasında Hindu ordusunu ezdikten sonra en ünlü komutanlarından Aybey'i Hindistan'da bırakarak kendisi Gazne'ye döner. Aybey bir yıl sonra, 1193 de, Delhi'yi ele geçirecektir. İşbu 1193 tarihinden bu yana Kuzey Hindistan düzlüğünde resmen değilse de gerçekten Delhi Türk Sultanlığı kurulmuştur; resmî kuruluş 1206 da Muiz-üd-Din'in ölümünden sonra olacaktır; bu yüzdendir ki yukardaki başlıkta hem 1193, hem de 1206 tarihi görülmektedir. 1451 ise Saltanatın Afganlaşmış bir Kalaç oymak ve hanedanı olan Ludi'lere yani Afgan'lara geçiş tarihidir.

Delhi'nin merkez olmasının ayrıca bir önemi vardır, çünkü bu kent, Gence ve Sint ovalarını ayıran bölgededir ve oradan Müslüman - Türkler kuzeydeki dağlık bölgeye karşı bağımsız olarak her iki ovaya daha kolaylıkla eğemen olabilecek durumdadırlar; halbuki merkez Lahor gibi bir Pencap kentinde bulundukça bunlar Gazne ve Gur ülkelerine daha çok bağlı ve ora baskısına daha çok maruz oldukları gibi, Gence ovasını elde tutmak için çok uzakta bulunmakta idiler. Dolayısiyle Delhi'ye yerleşip orayı merkez yapmak Hindistan'daki Müslüman Türkler için tarihî bir dönüm noktası olmuştur.

I· Aybey'in genel valiliği sırasındaki savaş ve olaylar

Öyle anlaşılıyor ki Aybey'in valiliğinin ilk yılları, Gucar Racputlarının Çavhan oymağına (Privirac'ın oymağı) karşı hem savgal, hem de saldırgal savaşlarla geçer; bir yandan bunlar kaybettikleri yerleri geri almak, öbür yandan da Türkler ele geçirdikleri ülkeleri büyütmek isteğindedir. İlk saldırı Hindu'lardan gelir.

Alınan yerlerin korunması ve sağlamlaştırılması

Tac-ül Measir'in Catvan [1] adını verdiği biri, Hansı kurganına saldırır, Aybey orayı korumaya gider ve çetin bir vuruşmadan sonra Hindu ordusunu bozar; Catvan'da ölür.

Bundan sonra Aybey Mirut'u [2] ve az sonra da Delhi'yi alır (1193). Böylelikle Çavhan'ların Kuzey ülkelerinin başlıcaları sağlam surette ele geçirilmiş olur.

Pritvirac'ın oğluna bırakılmış olan Güney kısımda ise durum şu biçimde gelişir. İşbu hükümdarın oğlu Raynsi, Ecmir'de Aybey'e bağımlı kalır; ancak onun amcası Hari Raca (Tac-ül-Measir Hirac der) Ecmir'in güney doğusunda bulunan ve doğrudan doğruya Türklerin elinde olan Rantambor kurganına saldırır ve Ecmir'de Raynsi'yi de tehlikeli bir duruma düşürür; Aybey onun yardımına yetişir ve Hari Raca kaçar.

Bu başarıdan sonra Aybey Gazne'ye gidip Muiz-üd-Din ile görüşür, dönüşte Yıldız'ın kızı ile evlenecektir.

Cemne Irmağının doğusuna geçiş ve Kanevç-Benares racasiyle savaş

589 veya 590 hicrî yılında (1194-95) [3] Aybey, zamanın ünlü kurganlarından olan Kol'u (Göl, şimdiki Aligarh) alır.

Kanevç - Benares racası daha önce adı geçmiş olan Cayçent, Ecmir Racası Pritirac'a olan düşmanlığı dolayısiyle Türklere karşı dostluk değilse de hafif eyginlik göstermiş ve öbür Hindu racalarla işbirliği yaparak Tarain vuruşmasında asker bulundurmamıştı.

Hindu kaynaklar ise onu Pritvirac'a karşı Müiz-üd-Din'in bağlaşığı gibi göstermiye kadar giderler.

Kol'un (Aligarh) alınmasından az sonra Muiz-üd-Din, Cayçent'in Aybey'e saldıracağı haberlerinin de dolaşması üze-

[1] Bu Catvan kelimesi hem "Çavhan" dan hem de "Cat" tan bozma olabilir, her iki şıkta da oymak veya ulus adının adam adı olarak kullanılması demektir ki bu görülen bir şeydir. Firişte Gucerat racasının buyruğu altında Cat'ların saldırdığını yaymaktadır. Tac-ül-Measir, 588, Firişte ramazan 589 hicrî tarihini verir, 1192 ve 1193 eder.

[2] Delhi'nin kuzey doğusunda.

[3] Bu devre ait tarihlerde epî karşınlıklar vardır; çağdaş olması dolayısiyle Tac-ül-Measir'deki ve ondan sonra da en yakın eser olan Tabakat-ı Nasirî'deki tarihleri kullanmayı en doğru bulduk.

rine, büyük bir ordu ile Hindistan'a girer ve Aybey'le birlikte Cayçent üzerine yürür. Bin kişilik bir öncü birliğinin başında giden Aybey, Hinduları büyük bir bozguna uğratır; ve bunun arkasından Cayçend'in asıl ordusu, racanın bir ok yemesi üzerine Çendvar'da [1] tamamiyle bozulur; 300 den aşırı fil ele geçer; racanın hazinelerinin bulunduğu Asi kurganı ve az sonra da Benares kenti alınır, eşsiz olcalar (ganimetler) ele düşer, birçok mabetler yıkılır, cami ve medreseler yapılır (1194) ve Muiz-üd-Din Gazne'ye döner.

Aybey de Cemne doğusundaki ülkeler valiliğini Malik-ül-Umera diye anılan Hüsam-üd-Din Oğul Beye [2] verip kendisi Delhi'ye döner.

Ecmir'de durumun karışması

Cemne doğusuna Cayçend'e karşı yapılan seferden önce mı sonra mı pek iyi anlaşılmıyor, Ecmir işleriyle yeniden uğraşmak gerekir [3].

Pritvirac'ın yukarda anılmış olan kardeşi Hari Raca, Ecmir üzerine yürür, orada Aybey'e bağımlı kalan yeğeni (Hari Raca'nın yiğeni) Raynsi ona karşı dayanaımıyacağını anlıyarak Türkler'de olan Ramtambor kurganına kaçıp sığınır, Ecmir Hari Raca'nın eline düşer ve bu kişi Cat Rae adında birini Delhi üzerine gönderir.

Aybey ona karşı yürür, onu Ecmir'e kadar kovalar ve işbu kentin dolaylarında savaş kabul eden Hari Raca'yı bozduktan sonra onu Kent'in duvarları arkasına çekilmek zorunda bırakır; çok geçmeden dayanamıyacağını anlıyan Hari

[1] Pek belli olmıyan bir yer, Cemne ırmağı yakınında Eteva bölgesinde (?).

[2] Bu olay Tâc-ül-Measir'de pek açık olarak böyle anlatılmaktadır. Ancak bazı yazarlar ve ezcümle Tabakat-ı Nasırîyi çeviren Raverty, Oğul beyin ve az sonra Biyana valisi yapılacak olan Tuğrul beyin Aybey'e değil, doğrudan doğruya sultan Muiz-üd-Din'e bağlı olduklarını ve amacın Aybey'i çok güçlü kılmamak olduğunu ileri sürmüşlerdir (B. Tabakat tercümesi c. I s. 518 deki haşiyeyi). Bu düşünce, doğrudan doğruya Muiz-üd-Din'ce seçilmiş olan Tuğrul Bey için doğru olabilirse de Oğul Bey için, Tac-ül-Measir'deki açıklık dolayısiyle doğru olamaz, inanındayız.

[3] Tac-ül-Measir bu olayı Kol'un alınmasından ve Cayçent'e karşı seferden sonra anlatır, ancak işbu olaylar için 590 (1194) hicrî tarihini gösterirken son Ecmir seferi için 589 (1193) de olmuş der.

Raca kendini ateşe atarak intihar eder ve Ecmir Aybey'e verinir. O da orayı doğrudan doğruya kendi adamlariyle yöneltir yani yeniden Pritvirac'ın oğluna vermez; bu son kişinin ne olduğu hakkında da bilgi yoktur.

Gucerat'a karşı sefer

Bundan sonra Aybey 1194-95 de 16 yıl önce Muiz - üd - Din'i yenmiş olan Gucerat Racası Bim Div'den öç almak amaciyle Nahrvala (Anilvara, Patan) üzerine yürür, onun komutanını bozar, Bim Div uzaklara kaçar ve Aybey pek büyük olcalarla Delhi'ye döner.

Biyana ve Gvalyor'a karşı sefer

591 veya 592 Hicrîde (1194—96) Muiz - üd - Din Hindistan'a gelir ve Aybey'le birlikte Tangır (şimdiki Biyana, Agra'nın 150 km. kuzey batısı) kurganını alırlar ve Baha-üd-Din Tuğrul bey oraya vali yapılır. Bundan sonra Gvalyor üzerine yürünür ora racası bağımlığı ve haraç vermeyi kabul eder ve bu şartla yerinde bırakılır.

Mers oymağının ayaklanması ve ikinci Gucerat seferi

1197 yazında Aybey Ecmir'de iken oraya yakın bulunan Mers'ler (bir oymak) ona karşı savaşmaya karar verir ve Gucerat racası Bim Div-den yardım isterler. Aybey işbu yardım gelmeden önce Mers'leri ezmek için az bir kuvvetle onların üzerine yürür ve dayanılmaz derecede sıcak bir havada onlarla vuruşmıya koyulur ; bütün gün vuruşulursa da kimse bir sonuç elde edemez ; ertesi sabah Gucerat ordusu Mers'lerin yardımına yetişir ve vuruşma yeniden başlar. Aybey'in atının düşmesi üzerine çok az sayıda bulunan Türkler Ecmir'e çekilirler ve Gucerat ordusıyle Mers'ler orasını kuşatırlar. Bu durum bir kaç ay sürer ve ancak Muiz - üd - Din'in bir yardımcı ordu gönderdiği haberi üzerine Hindular çekilirler. Aybey onları kovalar ve Abu dağında ezer; Başkent Nahrvalâ'yı (Anilvara, Patan) alınır ve pek çok olca ele geçirilir.

Kuzey Hindistan'ın doğusunun (Bihar, Bengal vesaire) alınması

1197 ile 1202 yılları arası bir dinlenme ve ele geçirilen yerleri düzenleme devresidir. Ancak doğuda savaş ve fütuhat devam eder. Kalaç Türklerinden Bahtiyar oğlu İhtiyar-üd-Din Muhammed adında bir Bey, Eved (Oud) valisi Hüsam-üd-Din Oğul Bey'in buyruğu altında küçük bir ikta

(tımar) sahibi iken yüksele yüksele Kuzey - Doğu Hindistan'ın en büyük ve güçlü devletlerinden biri olan Bengal'ı ele geçirir. O sırada Bengal'da mâneviyat zaten çok kırıktır; müneccimler ülkenin Türkler eline geçme zamanının geldiğini bildirmiş olduklarından oradan göç başlamıştı.

İhtiyar-üd-Din Muhammed Kalaç, Bihar ülkesinde çok kârlı akınlar yaptıktan ve kendi oymağı olan Kalaçlar'dan birçok kişiyi başına topladıktan sonra 200 kişi ile ünlü Bihar kurganını ele geçirir. Bunun üzerine onu Delhi'ye çağıran Aybey kendisine çok iltifat eder; Tabakat-ı Nasırî öbür beylerin onu kıskandıklarını ve bir ziyafette onunla alay ettiklerini, o da kahramanlığını göstermek üzere yalnız başına bir fil ile döğüştüğünü ve filin hortumuna topuzu (gürz) ile vurup onu kaçırdığını yazar.

Bundan sonra İhtiyar-üd-Din Muhammed Kalaç, Bihar'da mukti (vali) gibi görünmektedir. 1202 de küçük bir birliğin başında baskın biçiminde Bengal içine dalar ve o zaman başkent olan Nudiya üzerine dolu dizgin koşar; bu kentin önüne vardığında yanında yalnız 18 atlı vardır; ötekiler ona yetişemeyip gerilerde kalmışlardır. İhtiyar-üd-Din Muhammed Kalaç bu 18 kişi ile kente girip doğru racanın sarayına gider; kent halkı bu 18 atlının kim olduğunu anlıyamadan o, sarayı basar, yemekte olan raca bir kayığa atlayıp kaçar; saray, hazine, racanın karı ve çocukları, atları, filleri, korucu erleri hep bu 18 Türkün eline düşer ve böylelikle Batı Bengal devletinin başkenti ele geçmiş olur; bütün ülke de kolaylıkla ele geçecektir.

İhtiyar-üd-Din Muhammed Kalaç, Aybey'e ve onun yolu ile Muiz-üd-Din'e bağımlı olarak Bihar ve Bengal'in eğemeni olur. 1205 de o, Tibet ve belki de Çin'i ele geçirmek için bir sefere girişir; 10-12.000 atlının başında Kamrut (Kamrup, Kamarupa, şimdiki Asam) yolu ile Bihar ve Bengal'in kuzeyindeki dağlık bölgeye girer; Tabakat-i Nasırî'nin anlaşılması güç karışık ayrıntılarına göre bunlar epey (belki 1-2 ay) ilerledikten sonra puta tapan Türklerin elinde bulunan bir kurganın önüne gelirler, bütün gün vuruşurlar, bir sonuç elde edilemez; akşam üzeri İhtiyar-üd-Din Muhammed Kalaç'ın Müslüman Türkleri, tutsakları sorguya çekerler ve öğrenirler

ki beş fersah[1] uzakta Kar-Batan (belki Kara-Batan) adında bir kent vardır, orada atlı 50,000 puta tapan Türk okçusu vardır, kendilerine haber yollanılmıştır ve sabaha yetişeceklerdir.

Bunun üzerine Müslüman Türkler hemen geri çekilmeye karar verirler; ancak yerliler otlara varıncaya kadar her şeyi yakıp yıktıkları için yolda çok sıkıntı çeker ve ölen atlarını yerler; pek yorgun ve güçsüz olarak büyük bir ırmak kenarına geldiklerinde (belki Brahmaputra), Kamrut (Asam) racası onları ordusiyle sıkıştırır, atlariyle ırmağa atılırlar, pek çoğu boğulur, İhtiyar-üd-Din Muhammed Kalaç 200 kişi ile öbür kıyıya erişip kendine başkent edindiği Laknavti'ye ulaşabilir. Orada hastalık ve kederinden ölür veya yatakta iken bıçaklanarak öldürülür (1206). Melik-ül-Gazi (Gazi vali) diye ünlüdür

Aybey'in Kalincar'ı alması

Kalaç beyinin savaşlarını toplu olarak anlatmak için Kuzey Hindistan'ın öbür yönlerindeki durumu bırakmıştık, şimdi oralardaki olayları anlatacağız.

5 yıl kadar savaşsız durmuş olan Aybey 1202 yılında Kalincar (Cecakabukti, şimdiki Bundelkent'te) racası Çandel' lerden Parmal (veya Paramara, Paramardi) ile savaşa tutuşur. Paramal'ı yener ve Kalincar kent ve kurganına sığınmak zorunda bırakır. Parmal kurtulmalık (fidye-i necat) ve harac vererek bağımlı olmayı kabul ederse de o sırada ölür ve veziri anlaşmayı bozup Aybey'e karşı koyar; ancak su bakımından güvenilir bir pınarın kuruması kent içinde bir bozgunculuk havası estirir ve yeni bir anlaşma yapılmadan bazı kimseler kapuları açarlar ve Aybey'in birliklerini içeri sokarlar; ilk anlaşmanın bozulmasına kızan Aybey kenti yağma ettirir, birçok kişiyi tutsak sayar ve mâbetleri camiye çevirir.

1203 de Gur, Gazne ve Hindistan hükümdarı olan Gıyas-üd-Din Muhammed ölmüş ve o vakte kadar onun vekili gibi ve bir uyruk olarak Gazne ve Hindistan hükümdarı olmuş olan Muiz-üd-Din onun yerine Şansabanî hanedanın başkanı olmuştur.

[1] Değişen bir uzaklık ölçüsü; at yürüyüşü ile bir saatlık yol. 5762 veya 6232 m. eder

1205 de Muiz-üd-Din'in Andhuy'da (Endhud) Türkmenlerce ağır bir yenilgiye uğratıldığı ve öldüğü (bu son haber yanlış çıkar) duyulunca Pencap'ta Kakar oymağı ayaklanıp Lahor'u ele geçirir, yağma eder ve Gazne ile Hindistan arasında gidip gelişi keser; ancak Muiz-üd-Din ve Aybey'in birlikte yaptıkları bir hareketle ezilir.

Muiz-üd-Din'in ölümü

Muiz-üd-Din bu seferden dönerken Sint ırmağı kıyısında çadırında uyurken öldürülür.

Bunun üzerine olup bitenleri Gur devletine ait bölümde gördük; işin Hindistan tarihini ilgilendiren kısmı bu ölümden az sonra Gazne tahtının Yıldız'a ve Hindistan tahtının da Aybey'e, Gıyas-üd-Din Mahmud'ca birer ferman ve çeter (hükümdarlara mahsus çadırımsı büyük bir şemsiye) yollanılarak verilmesidir; bu yön onların Gıyas-üd-Din Mahmud'un egemenliği altında bulundukları demek olabilirse de gerçekten bağımsız olacaklardır.

Yıldız'a ve Aybey'e, Muiz-üd-Din'in kullarından oldukları için El-Muizzi lâkabı verilmektedir.

Bunlardan başka Endhud vuruşmasında ölen Muiz-üd-Din' in Üç kent ve bölgesinin valisi Aydemir'in yerine daha yeni geçmiş olan Kabaça da Sint ve Pencab'ın bir kısmına eğemen olur; onun gerçek durumu ve Aybey'e karşı bağımsızlığının derecesi pek açık anlaşılmamaktadır.

II. Aybey (Kutb-üd-Dünya ved-Din) ve Muizziye Hanedanı (1206-1211)

Aybey'in Gazne'yi alıp kaybetmesi ve ölümü

Çok geçmeden Aybey'le Yıldız arasında Pencap ve Lahor için savaş olur, önce Aybey yener ve Gazne'yi de alıp orada hükümdarlık eder, yani Muiz-üd-Din'in tam halefi imiş gibi bir durum alır, ancak çok geçmeden Gazne yine Yıldız'ın eline düşer. Aybey 1210 yılında Lahora'da çukan oynarken attan düşerek ölür. Başarılı bir devlet adamı ve komutan idi, cömertliği dolayısıyle kendisine lek - bahş [1] denirdi.

[1] Lek, yüz bin demektir.

Aybey'in ölümünden sonraki durum

Önemli uzkişi olarak iki damadı vardı; Uç Beyi olan Kabaca ve Badaun Beyi olan İletmiş.

Bunlardan başka Bengal'da az çok karışık bir durumda Kalaç beyleri eğemendirler. Orada olan bitenlerin özeti şudur: İhtiyar-üd-Din Muhammed Kalaç ölünce veya çok sanıldığına göre Merdan oğlu Ali adında başka bir Kalaç beyince öldürülünce işbu Ali yakalanıp Narango kenti Kutvalı (Zabıta âmiri) " Baba „ ad veya lâkabında birine teslim edilmiş ve onu yakalıyan Şiran oğlu Muhammed öbür Kalaç beylerince baş tanınmıştır.

Ali ise Baba ile anlaşarak kendini salıverdirtip Aybey'in yanına gider, kendini ona suçsuz gösterir, onu Rumi [1] Kaymaz adında birini Bengal'a vali olarak yollamaya kandırır ve işbu Rumi Kaymaz Bengal'daki Kalaç beylerini yenip orayı ele geçirir.

Ali de Aybey'le birlikte Gazne seferine gider, orada tutsak olur, kaçıp Hindistan'a Aybey'in yanına geri gelir ve onun tarafından Bengal valisi yapılır. Aybey ölünce kendini orada bağımsız hükümdar ilân eder.

Aybey ölünce Hindistan Türk Sultanlığı başta dörde bölünmüş olur: Delhi'de Aybey'in oğlu Aram Şah, Badaun'da damadı İletmiş, Uç'ta, yani yukarı Sint'te öbür damadı Kabaca ve Bengal'da Ali kendilerini bağımsız sayarlar; birçok yer de yeniden Hindu eğemenliğine döner. Kuzey Hindistan Türklüğünün toplayıcısı İletmiş olacaktır.

Tuğrul beyin durumu

Sultan Muiz-üd-Din'in Tankur veya Tangir, (şimdiki Biyana) kurganını aldıktan sonra oraya Tuğrul bey adında birini yerleştirmiş olduğunu yukarıda görmüştük; bu kişi Aybey'e karşı bağımsıza benzer. Muiz-üd-Din, Tuğrul'a gücü ile ünlü Gvalyor kurganını almasını söylemişti. Tuğrul kendisi için Sultankut adında bir kurgan yaptırdıktan sonra Gvalyor bölgesine akınlar yaparsa da önemli bir sonuç elde edemez. Gvalyor kurganı bir saldırı ile alınmıyacak kadar sarp bir yerde bulun-

[1] O devirde Anadolu Selçukları'ndan anlamında

duğu ve berkitilmiş olduğu için Tuğrul ona yakın bir yerde yeni bir kurgan yapıp onu öylelikle gerçekten kuşatılmış ve dışardan yiyecek getirtemiyecek bir duruma sokar.

Bunun üzerine kurgan Tuğrul'a değil Aybey'e verinir ve bu yüzden bu iki kişinin arası çok açılır. Bu olay Muiz-üd-Din'in ölümü sırasında olmuş olmalıdır. Tuğrul, Aybey'le savaşmaya hazırlanırken ölür ve bu son kişi işbu dert ve tehlikeden kurtulmuş olarak Muiz-üd-Din'in mirası için savaşlara katılabilir.

Gvalyor, ihtimal Aybey'in ölümünden sonra Türk beyleri arasındaki savaşlar sırasında, yine Hindu'ların eline düşer.

III. İletmiş[1] ve Şemsiye hanedanı (1211—1266)

İletmiş'in tahta yerleşmesi ve ilk yılları

Bu kişinin tam künyesi (Es-Sultan-ül Muazzam Şems-üd-Dünya ved-Din, Ebul-Muzaffer İletmiş, Nasır-ı Emîr-ül-Mü'min'in) dir. Zaman tarihçilerinin biribirini pek tutmayan anlatışlarından özet olarak şu çıkarılabilir ki Delhi tahtı için oraya oturtulan ve duruma eğemen olacak güçte bulunmıyan Aybey'in oğlu Aram Şah ile damadı İletmiş arasında çarpışma olur, ikincisi yener ve tahta çıkar, birincisi ise öldürülür; bunun üzerine İletmiş, Şems-üd-Dünya ved-Din sanını takınır; Gazne Sultanı Tac-üd-Din Yıldız'dan kendisine çeter ve durbaş gelir[2]; henüz Hindistan Türklüğünde kendini Gazne'ye bağlı bilme duygusu bulunduğundan bu, İletmiş için, mânevî bir güc demekti. Yıldız ise kendi ülkesine yakın olan Kabaca'ya karşı İletmiş'i tutmayı daha uygun bulmakta idi.

[1] Bazı Batı tarihçeleri "İletmiş,, adının anlamını bilmedikleri için (Bak: "Catalogue of the İndian Coins in the British Museum c. II, s. XXIX,, da bu adın anlamının Ahmet Vefik Paşaca bildirilmesini göstsren fıkralara) bunun Altmış İyaltmış veya İltutmuş olması gerektiğini ileri sürmüşler ve en çok bu son biçim üzerinde durmuşlardır, hatta bazıları başdaki "İl,, i Ülke veya Ulus anlamında değil (El) anlamında sanmışlardır. Hiçbir ana kaynakta; Tabakat-ı Nasırî ve Tac-ül-Measır'da ve bütün eski tarihlerde, paralarda ve anıtlarda İltutmuş biçimi olmayıp hep İletmiş biçimi vardır. Ahmet Vefik Paşa doğru olarak bunun "İletmek,, ten gelebileceğini ileri sürmüştür.

[2] Tabakat-ı Nasırî, Bir türlü asa.

İletmiş'le Aramşah arasında Delhi tahtı için çarpışmalar olurken Kabaca Multan'ı ve denize kadar Sind'i, az sonra da Lahor'u, Pencab'ın büyük bir kısmını ve Batında, Süresti ve Serhind gibi Sütlec ırmağının güneyindeki birçok yeri ele geçirip kocaman bir devletin başında bulunur.

Harezmşah Muhammed, Hindu-Kuş'un güneyindeki ülkeleri de almaya koyulunca Yıldız, ordusu ile Gazne'den çekilir ve Lahor, Multan ve Uç'u Kabaca'dan alır (1215); bununla da kalmıyarak Delhi üzerine yürürse de Karnal yakınında Tarain'de İletmiş tarafından bozulur; yaralı olarak yakalanır, Badaun kurganına yollanılır ve orada öldürülür.

Bunun üzerine Kabaca, Yıldız'ın kendisinden almış olduğu yerleri[1], İletmiş'e bağımlı olmak veya ona vergi vermek şartiyle geri alır; çok geçmeden 1217 de İletmiş'le Kabaca arasında Lahor için savaş olur ve işbu kent İletmiş'te kalır.

Tengiz ve Moğol istilâları

1220 de acun tarihinin en önemli olaylardan biri olur. Tengiz Han'ın buyruğu altında Moğol ve Müslüman olmıyan Türkler Harezmşah'ları ezer, önce Müslüman-Türk ülkelerini ve ondan sonra eski acunun büyük bir kısmını ele geçirirler.

Birkaç yıl için Müslüman-Türkler'in başı ve kahramanı Muhammed Harezmşah'ın oğlu Celâl-üd-Din Mengûverdi olacaktır (Namık Kemal'in Celal-üd-Din Harezmşah'ı). 1221 de bu uzkişi Tengiz'ce kovalanarak Sint kıyısına varır ve orada çetin bir vuruşmadan sonra atı ile on metre kadar yüksekten kendini Sint ırmağına atarak öbür yakaya geçer. O, türlü tal'ilerle 1224'e kadar Kuzey-Batı Hindistan'da kalacak ve orada bir sürü macerası olacaktır. Moğollar da onun arkasından Hindistan'a girerler, birçok yağmada bulunurlar bir sıra Multan'ı kuşatırlarsa da orayı almadan çekilip giderler; bu işte Kabaca onlara başarı ile karşı koyar.

Menguverdi'ye gelince, o yanına birkaç bin kişi topladıktan sonra Turtay'ın komutasında bulunan bir Moğol ordusunun baskısı altında Delhi'ye doğru çekilir ve İletmiş'e elçi

[1] Tac-ül-Measır'daki ayrıntılardan anlaşılabildiğine göre (Elliot II. 240).

yollıyarak işbirliği teklif edip kendisine bir "yurt„ gösterilmesini (yani ordusiyle birlikte barınıp gelirleriyle geçinebileceği bir yer verilmesini) diler. Menguverdi'nin ünü, kendisinin o sırada Müslüman-Türklerin kahramanı sayılması ve dolayısiyle Delhi saltanatını ele geçirebilmesi ihtimali, İletmiş'i çok düşündürür ve çekindirir ; onun elçisi Ayn-ül-Mülk'ü, kendi adamlarını ayartmaya çalıştığı için veya o bahaneyle, öldürtür ve sonda Menguverdi'ye kendisi bir elçiyle armağanlar yollayıp bulunduğu yerler ikliminin iyi olmadığını ve oralarda kendisine uygun bir "yurt„ bulunamıyacağını, ancak eğer isterse Delhi dolaylarında kendisine böyle bir yerin gösterilebileceğini ve işbu yer düşman ve ayaklanmışlardan temizlenir temizlenmez kendisine verileceğini bildirir [1].

Bu karşılık ve hele onun son kısmı açık bir atlatma idi ; bunun üzerine Menguverdi yeniden Pencab'a döner ve Kabaca ile uğraşmaya koyulur, kendi ordusu 10,000 kişiyi bulmuştur, önce Jüd bölgesinde (şimdiki Ravalpindi'nin güneyi ve batı güneyi) yağmada bulunduktan sonra orada oturan Kakar oymağıyle barışır, onların başkanı Seknin (?)'in kızını alır, ona Kutluk Han ünvanını verir ve onunla birlikte Kabaca'ya karşı savaşır, onu yener Uç'u alır ve Kabaca rahat bırakılması için ona çok para verir, ancak yine rahat bırakılmaz ve Menguverdi Sint ırmağı boyunca tâ Mansura yönlerine kadar birtakım seferler yapar. 1224 de Mükran yoliyle İran'a geçer.

Tengiz olayı'nın Hindistan bakımından önemi oraya pek büyük ölçüde Müslüman Türkün sığınması ve dolayısiyle orada büyük bir Türk kültürünün gelişmesi olacaktır; gerek Kabaca, gerekçe İletmiş sığınmak için gelenleri memnuniyetle kabul edecekler ve devletlerini onlarla berkiteçeklerdir ; Türkistan'dan Hindistan'a doğru bu Türk "akıntısı„ Türkistan olaylarının alacakları türlü biçimlere göre kâh artarak kâh azalarak Büyük Timur'un Moğol idaresini Türkistan'dan söküp atmasına kadar (14üncü yüzyılın ikinci yarısı) önemli bir biçimde devam edecektir. Bu "akıntı„ nın Timur devrinde azalışına Hindistan Türklüğünün o devirde gösterdiği zaaf alâmetlerinden de hükmolunabilir.

[1] Cüveyni'ye göre (Elliot II. 393. . .)

Menguverdi'nin birkaç yıl Pencap ve Sint'te kalması ve Kabaca'yı çok hırpalaması ise, İletmiş'e yarayacak ve onun Hindistan Türklüğünü birleştirme işini kolaylaştıracaktır.

Bengal olayları

İletmiş'in Delhi tahtına çıkması sırasında ve ondan sonra Bengal'deki Kalaç Türkleri'nin durumuna geçelim.

Zalim olan Merdan oğlu Ali öldürülür (1212 ?) ve Hüsamettin İvaz adında başka bir Kalaç beyi Gıyas-üd-Din unvaniyle Bengal tahtına çıkar.

1224-5 de İletmiş, Bengal üzerine yürür, Bihar'a girince H. İvaz ona bağımlı olmayı kabul ederse de İletmiş Hindulara geçmiş yerleri geri almak ve Hindu kurganlarını ele geçirmek işiyle uğraşırken (1226 da Rantambor; 1227 de Mandevar) İvaz yeniden ayaklanır (1227) ve Bihar'ı alır; ancak Eved (Oud) valisi olan İletmiş'in oğlu Nasır-üd-din Mahmud bir baskınla onun başkenti Laknavti'yi alır, onu yenip yakalar, öldürtür ve Bengal'a eğemen olur; Mahmud, Türkleri çok hırpalıyan Raca Birtu (?) adında bir komşu Hindu hükümdarını öldürdükten az sonra kendisi de ölür. Bunun üzerine İvaz'ın oğlu Balka, Bengal tahtını ele geçirirse de (1229) az sonra 1230-1 kışında, Kabaca'yı ortadan kaldırmış olan İletmiş, Bengal'a girer onu yener ve bundan sonra Bengal bir süre Delhi'ye bağlı kalır.

Kabaca'nın ölümü ve devletinin ortadan kalkması

İletmiş 1226 da, Rantambor'un alınmasından sonra Bengal işlerinin o an için düzeltilmiş olmasından istifade ederek Kabaca'nın devletini ortadan kaldırmaya karar verir ve 1226-28 yılları içinde ona karşı kâh kendisi kâh komutanları başarılı seferler yaparlar, bu son yılda Kabaca, ya kazara düşerek veya kendini öldürmek için oraya atarak Sint suyunda boğulur.

İletmiş'in Halifece tanınması

1229 da Halifenin elçileri gelip İletmiş'e hil'at ve buyruk getirirler; bunda İletmiş, Hint sultanı ve ele geçirdiği bütün yerlerin hükümdarı tanınmakta ve kendisine "Es-Sultan-ül-Muazzam .... Nasır-ı

Emir-ül-Mü'minin„ ünvanları verilmektedir. Böylelikle Delhi Müslüman-Türk devleti Bağdat Halifesince resmen tanınmışdemekti.

Türlü başarılar ve İletmiş'in ölümü

1232 de İletmiş, Aybey öldükten sonra Hinduların eline düşmüş olan ünlü Gvalyor kurganını geri alır. Tabakat-ı Nasırî yazarı Münhac-üd-Din'i orada kadı, hatip ve imam yani bütün şer'î işlerin başı yapar.

İletmiş 1234 te Malva'yı feth eder ve orada Bilsan (Bhilsa) kent ve kurganını ve Uceyn kentini alır.

İletmiş bu seferden döndükten az sonra Kırmıtîler'den birçok kişi onu, camide yalnız gitmek göreneğinde bulunduğu cuma namazı sırasında öldürmeyi ve hükümeti ele geçirmeyi tasarlarlarsa da bunlar kalabalığı yarıp kendisine erişmeden İletmiş camiden çıkıp kurtulabilir ve Kırmıtilerden pek çoğu öldürülür.

İletmiş 1235-6 kışında yukarı Pencap'ta Kakar'lara karşı bir sefere girişirse de sağlık durumu bozulur ve mayıs 1236 da ölür, O, Aybey'in ölümünden sonra üçe ve hattâ bir an için dörde bölünmüş ve bir kısım ülkeleri yeniden Hindular eline geçmiş olan Hindistan Türklüğünü, kuzeyde çıkan Moğol tehlikesine rağmen, yeniden birleştirmiş, Hindulara geçen ülkeleri yeniden geri almış ve Aybey devletine, Kabaca'nın elde etmiş olduğu Sint ve kendisinin aldığı Malva bölgelerini ekleyerek büyütmüştür.

Cömertliği, yürekliliği, yönetim ve komutada üstünlüğiyle ünliydi, sarayında çok ünlü uzkişilerin ve bilginlerin bulunması "Derbar-ı Şemsî„ sözünü tıpkı "Derbar-ı Mahmudî„ ve "Derbar-ı Sancarî„ sözleri gibi, gelecek bir iki yüzyıldaki hükümdarlar için bir örnek diye kullandıracaktır.

İletmiş'ten sonraki karışıklık devri

İletmiş'in tek muktedir oğlu Nasır-üd-Din Mahmud, yukarda görülmüş olduğu gibi, Bengal valisi iken ölmüştü. İletmiş 1232 de Gvalyor kurganını geri alıp Delhi'ye döndüğünde kızı Raziye'[1] yi veliaht yapar; Tabakat-ı Nasırî'de Raziye'nin ve anası Türkân Hatunun [2] çok nufuz sahibi oldukları yazılı-

[1] رضیه [2] ترکان خاتون

dır. Beyler, yetişmiş oğulları varken kızını veliaht yapmasına şaştıklarını söylemeleri üzerine İletmiş: "Oğullarım gençlik eğlencelerine dalmışlardır, hiç birisinde ülkeyi idare edecek yetenek yoktur; ben öldükten sonra görülecektir ki oğullarımdan hiçbiri veliahtlığa kızım kadar yaraşmamaktadır„, der.

Ancak İletmiş son Pencap seferinden hasta olarak dönerken Lahor valisi bulunan ve yaşayan oğullarının en büyüğü olan Rükn-üd-Din Firuz Şahî, Tabakat-ı Nasırî'ye göre "Halkın gözleri onun üzerinde olması için„ kendisiyle birlikte Delhi'ye getirir ve ölünce beyler işbu Rükn-üd-Din'i sultan yaparlar.

O hemen eğlenceye dalar, her iş anası Şah Türkân[1] ın eline geçer ve ortalık karışır; o sıradaGazne, Kirman ve Bamyan bölgelerine eğemen olan Melik Seyf-üd-Din Hasan Karlık adında bir Türk, Pencab'a girer ve Multan'ı tehdit ederse de Uç valisi Seyf-üd-Din Aybey onu yenip kuzeye sürer.

Şah Türkân ise eski ortaklarına ve onların çocuklarına karşı zulmetmeye ve onları öldürtmeye koyulur; İletmiş'in oğullarından Kutb-üd-Din Muhammed'i önce kör ettirir, sonra öldürtür; çok geçmeden birçok vali ayaklanır, Eved (Oud) valisi olan İletmiş'in oğularından Gıyas-üd-Din Muhammed de ayaklanıp vilâyetinden geçerek Delhi'ye götürülen Bengal vergisine el koyar ve saire; sultan Rükn-üd-Din ayaklanmış olanlara karşı yürümek üzere Delhi'den çıkarsa da yanındakilerin bir kısmı ayaklanmış olanlar tarafına geçer: Delhi'de de eski velihat olan ablası Raziye ona karşı durum alır ve Rükn-üd-Din'in anası Şah Türkân'ın Raziye'yi öldürtmek üzere olduğu söylentisi çıkar; bu olaylar üzerine Rükn-üd-Din Delhi'ye döner, ancak oraya vardığında halkın ayaklanıp anası Şah Türkânı tutsak etmiş olduklarını görür; Beylerden birçoğu ondan ayrılıp ablası Raziye'ye bi'at ederler; Rükn-üd-Din yakalanıp öldürülür (1236); altı ay kadar saltanat sürmüştü.

Sultan Raziye İslam illerinde gerçekten hükümdarlık etmiş ender, kadınlardan biri olan Raziye bin bir güçlük karşısında kalır; babasının veziri ve birçok bey ken-

[1] خداوند جهان شاه ترکان Hüdavendi Cihan denilmektedir; yukarda adı geçen Türkân Hatundan başkadır.

disini tanımamakta olup Delhi kapılarına kadar gelir ve başkenti tehdit ederler; içerde de büyük bir Kırmıtî ayaklanması olur ve bunlardan iki bin kişi bir cuma namazı sırasında halkı camide basıp öldürmeye koyulurlar ve güç hal ile püskürtülebilirler. Bundan sonra Raziye kendisine yanat (taraftar) olan beyler ve ordu ile başkentten çıkıp Cemne suyu kıyısında ayaklanmış olanların karşısına konar ve birkaç çarpışma olur; bir yandan da karşın beylerin bazılarıyle Raziye arasında görüşmelere başlanır ve konuşulan şeyler, öbür beylerde, arkadaşlarımızca sultana satıldık, kuşku ve korkusunu uyandıracak biçimde el altından yayılır. Böylelikle ayaklanmış ordunun başları birbirine güvenemeyip dağılır, kovalanır ve bir kısım yakalanıp öldürülür.

Raziye'nin işleri böylelikle yoluna girince kargaşalıklardan istifade ederek Rantambor'u kuşatmış olan Hindulara karşı ordu gönderilir, kurgan kurtarılırsa da içerdeki Türk bey ve erlerini geri almak ve kurganı bırakmak daha uygun görülür ve öyle yapılır.

Bu devir, bütün büyük makamların Türklerde bulunduğu bir devirdir; bundan başka İletmiş'in Türk kulları arasında kırk kişi var idi ki bunlar emirlik (bey) veya meliklik (vali) mertebesine yükselecekler ve aralarında çekişip çarpışsalar da Türklerin genel menfaatleri ortaya konulunca dayanışacaklar ve sultanları da az çok eğemenlikleri altında tutacaklardır. Bunların topuna "Kırklar„ [1] denir.

Raziye, en kuvvetli ihtimal olarak, hep Türk olan beylerin kendisine de gölge eden bu dayanışmasını kırma yolunda

[1] "Çilgan„. Aşağıda büyük çoğunluğu bunlardan olmak üzere o devrin en ünlü vali ve komutanlarından 25 inin adı verilmiştir; bunların içinde lakab ve adları biri birinden ayırt etmek güçtür; buraya aynı ad ve lâkabı taşıyanlardan birden fazla kişi alınmamıştır; dolayısiyle liste o devirde yazılmış tarihlerde adları geçen Türk vali ve beylerinin ancak bir kısmını kapsamaktadır. Bu ad ve lakablar, uydurma ilâvelerle yapılmış tercümelere dayanarak tarih yazmış olan birçok Batı tarihçisinin Delhi Türk devletine Afgan ve Pathan demelerindeki yanlışlığı da açıklamaktadır. Çok defa Türkçe sözler bu dili bilmiyen yazıcılarca yanlış yazıldığı için bu yönden ayrıca bir tereddüt sebebidir. Bazı ad veya ünvanların anlamları için binbaşı Raverty'nin Tabakat-ı Nasirî tercüme-

bir ilk adım olmak üzere Yakut adında bir Habeşî en önemli makamlardan biri olan Ahır Beyliğine getirir ve bu da Türk beylerini kızdırır, bundan başka Raziye örtünmeyi bırakmış ve erkek gibi giyinmeye koyulmuştu. Tabakat-ı Nasırî gibi ona çağdaş olan eserler bu kadarını yazmaktadırlar. Tababat-ı Ek-

sinde (s. 865) Vambery'den alıp koyduğu bilgilerden ve Divanü-Lugat-it-Türkten faydalanılmıştır. Ancak bu anlam verme işi bir deneme sayılmalıdır.

1 İhtiyar-üd-Din Altuniye. اختیارالدین آلتونیه
2 Tac-üd-Din Arslan Han Sancar Çest (?) تاج‌الدین ارسلان خان سنجر چست
3 İzz-üd-Din Kebir Han Ayaz. عزالدین کبیر خان ایاز
4 Seyf-üd-Din Aybey Yağan tut (Birçok fil tutup sultana gönderdiği için kendisine "yağan-tut,, denilmiştir. سیف‌الدین ایبك یغان تت
5 Seyf-üd-Din Bet (?) Han Aybey Hatai سیف‌الدین بت خان ایبك خطائی
6 İhtiyar-üd-Din Aytekin. اختیارالدین ایتکین
7 İzz-üd-Din Balaban Kişilû Han عزالدین بلبن کشلوخان
8 Giyas-üd-Din Balaban Uluğ Han غیاث‌الدین بلبن الغ خان
9 İhtiyar-üd-Din Bilka (veya Berka) han ("Bil,,ve "Berk» köklerinden gelen bir kelime ?) اختیارالدین بلکا (برکا) خان
10 İhtiyar-üd-Din Büktem (?) Han (Bükte=hançar?) اختیارالدین بکتم خان
11 Nasır-üd-Din İyitim (?) Han ("yetim,,den veya "yiğitim'den,, bozma olması muhtemel نصیرالدین ایتم خان
12 İhtiyar-üd-Din Karakuş (veya kaş) Han Aytekin اختیارالدین قراقش خان ایتکین
13 Celal-üd-Din Kılıç Han جلال‌الدین قلچ خان
14 Kutluğ Han قتلغ خان
15 Hüsam-üd-Din Oğul Bey حسام‌الدین اغول بك
16 Tac-üd Din Sancar Gezlik (veya Gejlik) Han (Güçlük'ten bozma olması muhtemel) تاج‌الدین سنجر گزلك (گژلك) خان
17 Tac-üd-Din Sancar Kert (veya Kirt, Küret , her üçünün de Divanı Lûgat-it-Türk de anlamı vardır ; تاج‌الدین سنجر کرت خان
18 Tac-üd-Din Sancar Kıkluk (kabakluk) Han. Metinde her iki biçimde geçer ; « giir ve yüksek sesli » veya iri anlamında olabilir. تاج‌الدین سنجر قیقلق خان (veya قبقلق)
19 Tac-üd-din Sancar Tez Han تاج‌الدین سنجر تز خان
20 Nusret-üd-Din Şir Han Sunkur Sagalsus (?) نصرةالدین شیر خان سنقر سغلسس (سلغسوس)
21 Nusret-üd-Din Tayisi (?) (Belki : Taişi, güzel sesli ; «kâtip» anlamında da gelir) نصرالدین تائسی (تائیسی)
22 Kamer-üd-Din Timur Kıran Han(Timur Han Kıran قمرالدین تیور قیران خان
23 Nasır-üdDin Mahmut Tuğrul Alb Han ناصرالدین محمود طغرل الب خان
24 İz-üd-Din Tuğrul Togan Han عزالدین طغرل طغان خان
25 Balaban yüzbeyi بلبن یوزبکی

berî gibi daha çok sonra yazılmış eserlerde ise, Raziye'nin Yakut'la gerekmiyen bir biçimde yüz göz olduğunu imleyen yazılar bulunur.

Her ne ise Türk beyleri ayaklanırlar; önce Lahor valisi İz-üd-Din Kebir Han Ayaz, sonra Taberhind valisi İhtiyar-üd-Din Altuniye ayaklanır; Raziye bu sonuncusuna karşı yürürken öbür beyler de ayaklanıp, Habeş Yakut'u öldürür ve Raziye'yi hapsedilmek için Altuniye'ye teslim ederler (1240). Bu öğrenilince Delhi'deki beyler İletmiş'in oğullarından Muiz-üd-Din Behram Şah'ı tahta çıkarırlar. Ordudaki beyler Delhi'ye dönünce bunu İhtiyar-üd-Din Aytekin'in naib (sultanın vekili) olması şartiyle kabul ederler ve öyle yapılır; o da Behram Şah'ın kız kardeşini alır, kapısının önünde nöbet çaldırmak ve biteviye bir fil bulundurmak gibi sultanlara mahsus teşrifatlara kalkışır ve her işi elinde tutar; az sonra Behram Şah onu sarayında öldürtür; bir ay geçmeden Altuniye, Raziye ile evlenip ikisi birden saltanat dâvasına kalkışırlar, ancak yenilir ve kaçarken Hindularca öldürülürler. Raziye üç buçuk yıl saltanat sürmüştü.

Bir genç kız için başarılı bir hükümdar sayılır; ancak halkın erkek hükümdarlarda tabiî gördüğü bazı teklifsizliklere kalkışması veya bunu sandıracak bir durum takınması ve aynı zamanda bunu Türklerin, yani kendi ulusunun, egemenliğini baltalamak için kullandığı bir adamla yapması onu yıkıma götürmüştür.

Raziyet-üt-Dünya ved-Din ünvanını taşırdı kendisine Belkis-i-Cihan da denirdi. Saltanatının ilk yılında bastırdığı parada "Umdet-ül-Nisvan, Melike-i-Zaman, Sultan Raziye binti Şems-üd-Din İletmiş„ diye yazılırdı.

«Kırklar» ve Hindistan'ın Moğol istilâsından korunulması işi

Yukarda sultan Raziye'yi deviren kuvvetin "Kırklar„ denilen Türk bey ve valileri olduğunu görmüş ve ilgili haşiyede de bunların birkaçının adını vermiştik.

Raziye devrinde bunlarla İletmiş soyundan sultanlar arasında başlıyan uğraş bu soy tahtta durdukça süregidecektir.

Genel olarak sultanlar, tıpkı Raziye'nin yapmak istemiş olduğu gibi, "Kırklar„ın veya Türk bey ve valilerinin nufuzunu

kırmak ve hatta onları yok etmek amacını güden bir sürü deneme ve uğraşta bulunacaklar ve bunlardan bazılarını öldürteceklerdir. Ancak bir yandan kendileri bu işi başaracak güç ve çapta kimseler olmadıkları, öbür yandan da devletin genel menfaatlerinin bunu gerektirmediği için bu işi başaramıyacaklar ve hep kendileri yanacaklardır. Böylelikle Raziye'den sonra iki sultan daha tahttan indirilecek ve öldürülecektir. Bu yapılırken onların, beyleri ve genel olarak Türkleri yok etmek tasarısını kurmuş oldukları sebep olarak ileri sürülecektir.

Tabakat-ı Nasirî'de görülen bu sebebe, bunda şişirme de olsa inanılabilir, çünkü mutlakiyat isteyen hükümdarların buna mani olanları yok etmiye uğraştıkları bütün tarih boyunca görülegelmiştir. Osmanlı padişahlarının da kendilerine Türk'den başkalarından muhit edinmeye çalışmış oldukları da herkesçe bilinen bir yöndür.

Burada Hindistan'ın durumunun o sıradaki bir özelliği belirtilmelidir. Türkistan'a, Hindu-Kuş ve Kâbil-Gazne dağlık bölgesine çok güçlü olarak yerieşmiş olan Moğol ve Müslüman olmıyan Türklere dayanan Çağatay devleti için başlıca ve hatta tek büyüme ve akın alanı Hindistan'dı. Dolayısiyle işbu devlet iç fitnelerden veya komşuları olan öbür Moğol devletleriyle güçlüklerden veya savaşlardan masun bulundukça Hindistan'a ordular gönderecektir. Bu ordular zamanın en yüksek savaş bilgisine göre silâhlandırılmış ve yöneltilmiş ordulardır. Hint acununun bunları kendi başına durdurabilmesi îhtimali uzaktan ve yakından akla gelemezdi; çünkü bu ordular Çin denizlerinden Tuna ovasına kadar karşılarına çıkan her sedi yıkıp parçalayarak eski acunun belki dörte üçünü kaplamış bulunuyorlardı; Hindistan ise onların ana güc kaynaklarının bitişiğinde idi.

Hindistan'ı Moğol istilâsından kurtaran ve önemli ölçüde de Moğol akınlarından koruyanlar, ana yurtlarından oraya çok kalabalık olarak göçmüş olup Mogol düşmanlığını ana duygu olarak yüreklerinde taşıyan Müslüman Türkler ve onların sivrilmiş büyükleri olan işbu "Kırklar„ idi; bunlar bu işi bin bir saray dalaverasına ve bu yüzden doğan iç fitne ve kargaşalıklara rağmen başaracaklardır. Dolayısiyle İletmiş'in oğul ve torunlarından olan sultanlar onlarla, hem "Kırklar„ hem de

daha genel olarak Türkler'le, uğraşırken bindikleri dalı kesmeye uğraşan kimselere benziyorlardı. Türk eğemenliğini söküp atmaya çalışan Hindu racalar için de, tabiî daha çok ufak ölçüde, bu düşünce ileri sürülebilir, çünkü onlar da Moğol selini tutan duvarı arkadan yıkmaya çalışıyorlardı.

Esasen yukarıda da demiş olduğumuz gibi "Kırklar„ la uğraşmak isteyen İletmiş soyundan sultanlar aciz ve yeteneksiz (kabiliyetsiz) kimselerdi ve bu işi başarabilmiş olsalardı devlet saray dalaveraları içinde bunalırdı. İletmiş soyu sönünce "Kırklar„ ın en güçlü uzkişisi olan Balaban Uluğ Han tahta çıkcak ve çarçabuk onların nufuzunu kırıp gerçek egemenliği ele almasını bilecektir.

Genel olarak " Kırklar„ , aralarında dayanışarak gerçek egemenliği ellerinde tutarlar; Iletmiş soyundan yetişmiş kimseler yaşadıkça tahttan indirip öldürttükleri sultanın yerine yine bu soydan birini geçirir ve kendilerinden birinin tahta çıkmasına meydan vermezler; esasen bunlar biribirine karşı da epey kuşkuludurlar ve işlerinden birinin aşırı sivrilmesini de istememektedirler. Ancak İletmiş soyundan tahta çıkarılacak kimse kalmayıncadır ki içlerinden en güçlü uzkişi olan Balaban Uluğ Hanın tahta çıkmasını kabul edeceklerdir. O, Zaten İletmiş soyunun son sultanı Nasır-üd-Din Mahmud'un kayın babası idi ve devletin gerçek egemeni olmuştu.

Aşağıdaki olaylar bu bilgilerin ışığı altında okunulmalıdır.

Sultan Raziye'nin ölümünden sonraki karışık durum: Behram Şah

Raziye'nin kardeşi Behram'ın saltanatı karışıklıklar ve beylerin ayaklanmaları içinde geçer; o sırada büyük bir Moğol ordusunun Hindistan'a girmesi, geniş bir akın özünde kalırsa da Çağatay devletinin Hindistan'ı ele geçirmek için yapacağı denemelerin bir başlangıcı olur.

Olaylar şöyle gelişir. Moğollar, Gazne'ye yerleşmiş olan Karluk Türkleri'ni oradan güneye sürer ve bunlar da Multan'ı alırlar. Delhi sultanının vali ve beylerinden ve "Kırklar„dan olan Izz-üd-Din Kebir Han Ayaz bir karşı saldırı yapıp Multan'ı Seyf-üd-Din Hasan Karluk'dan geri alır ve oraya sağlam olarak yerleşir. Karluk'lar Gazne ile Sint ırmağı arasındaki dağlık bölgelerde barınmaktadırlar. Az sonra büyük bir Moğol ordusu

Multan önünde görünürse de kente saldırmayı göze almaz ve daha kolay ele geçireceğini umduğu Lahor üzerine yürür. Oradaki ordu pek güçlü bir durumda değildir ve sözü dinlenen bazı ilerigelen tüccarlar, başlıca işleri Moğolların elinde bulunan Türkistan ve Horasan'la alış veriş olduğu için, Moğollara eyginlik gösterirler.

Lahor valisi Karakuş[1] bir süre dayandıktan sonra bu durum dolayısiyle hazineyi gömer ve çekilir. Kenti kutval (zabita amiri) Ak Sunkur savunmaya devam eder ve çetin bir Moğol saldırısı üzerine kent onların eline düşer, son vuruşmada Ak Sunkur Moğol komutanı Bahadır Tair ile çarpışır ve ikisi de ölür. Bu Ak Sunkur, Hindistan Müslüman Türklerinin "kâfir„ Moğollara karşı fedakâr kahramanı diye anılacaktır.

Moğol'lar Lahor'u yakıp yıkarlar; sonra epey yağmalarda bulunup çekileceklerdir.

Behram Şah onlara karşı büyük bir ordu yollamıştı.

Tabakat-ı-Nasirî'ye göre veziri ona işbu ordudaki Emir ve Türkler hiçbir vakit söz dinlemeyecekler diye onu kışkırtır ve kandırıp hepsinin (?) öldürülmesi için bir buyruk alır; sonra bunu ordudaki beylere bildirip onları sultana karşı kışkırtır; onlar da Delhi'ye girer Behram'ı yakalayıp öldürürler. Saltanatı üç yıldan az uzundur (1242).

Karışıklıkların devamı: Ala-üd-Din Mes'ut Şah

Beylerden İz-üd-Din Balaban Kişilu Han kendini Behram'ın yerine sultan ilân ederse de öbür beyler bunu kabul etmezler ve Rükn-üd-Din Firuz Şah'ın oğlu ve İletmiş'in torunu Ala-üd-Din Mesud Şahı tahta çıkarılır. Kişilu Han, Nagaur, Mendaur ve Ecmir'e vali yapılır. Vezir Müzeh-heb-üd-Din Nizamül-Mülk bütün iktidarı Türk beylerinden alıp kendi elinde toplamak istediği için onlarca öldürülür.

Mes'ud zamanında devletteki genel gevşeme ve karışıklık devam eder. Bengal'da vali Tuğrul'un Hindulara karşı kâh başarılı kâh başarısız savaşları olur; ondan sonra onun merkeze bağlılığı şüpheli göründüğünden arada çarpışma olur; Tuğrul yenilip başkent Lahnavti'ye çekilir ve Tabakat-ı

[1] قراقش

Nasirî yazarı Minhac-üd-Din'in aracılığı ile Tuğrul varıyoğu ve ordusu ile Bengal'i bırakıp Delhi'ye gelir, ve oradan Oud (Eved) valiliğine gönderilir.

Doğuda bunlar olurken kuzey-batıda, Multan'da vali Ayaz orasını Karluklar'dan geri alıp Moğol'ları da kendi başına püskürttükten sonra bağımsız gibi davranır, kendisi ölünce oğlu Ebu-Bekir yerine geçer, ancak Seyf-üd-Din Hasan Karluk yeniden Multan'a saldırınca ona karşı duramaz ve kent Karlukların eline düşer ve genel olarak Sint, Delhi sultanlığınca kaybedilir.

1245 de Moğollar Multan'a saldırır ve Karlukları oradan atarlar; bundan sonra da Uç üzerine yürürler.

Lahor ve Pencap, yukarda görmüş olduğumuz gibi, büyük bir Moğol akınına ve geniş yağmaya uğramıştı. İşbu vilâyetin Keşmir dağlarına yakın olan kısımları da Kakar oymağının eline düşer.

Bu tehlike ve çöküntüler içinde beyler Ala-üd-Din Mesᶜud'u tahttan indirip hapsederler (1246); suç olarak Tabakat-ı Nasirî onun beylerini tutturup öldürmeyi tasarlamış olduğunu ve içki ile eğlenceyi görenek edinmiş bulunduğunu yazmaktadır. Mes'ut çok geçmeden ölecek veya öldürülecektir. Saltanatı dört yıldan az sürmüştür. Yerine amcası olan, İletmiş'in en küçük oğlu Nasır-üd-Din Mahmut geçirilir [1].

Nasır-üd-Din Mahmut ve Balaban Uluğ Han (1246-1266)

İletmiş'in ölümünden beri geçen on yıl içinde tahta onun soyundan dört sultanın oturduğunu ve bunların biteviye beylerle uğraştıklarını gördük. Bu sırada birkaç Moğol akını olduğu gibi bazı yerlerin de Hinduların eline geçmiş veya Delhi sultanlığınca kaybedilmiş olduğunu keza az önce gördük. Beşinci olarak tahta çıkan sultan Nasır-üd-Dünya ved-Din Mahmut ile iş başka bir biçime girecektir. O, kısa bir devre ayral, az sonra kayın babası olacak olan Gıyas-üd-Din Balaban Hanı (yukarda ve aşağıda adı geçen Balaban Kişilu Han'la karıştırmamalıdır), ona Uluğ Han-ı-A'zam ünvanını vererek, hacip, naip gibi adlarla gerçekten iş başına geçirecek ve onun

[1] Aynı adı taşıyan ağabeysinin Bengal'de ölmesinden az sonra doğduğundan kendisine onun adı verilmişti. 17 yaşında tahta çıkarılır.

gölgesi altında yaşıyacaktır. O da "Kırklar„ ın en yetenekli ve güçlüsü olduğu için öbür beyleri az çok uslu oturtacak ve oturmayanları yola getirecektir. Sultan Mahmut ise, daha çok kendi elile Kur'an yazmak gibi işlere meraklıdır ve uzun zaman (18-yıl) kayın babasının ve arada kısa bir zaman (2 yıl) için de kendi anasının ve Reyhan adında bir harem ağasının nufuzu altında bulunacaktır.

Nasır - üd - Din Mahmud'un 20 yıl süren saltanatını üç kısma ayırmak gerekir. 1246 dan 1252 ye giden ilk kısımda Balaban Uluğ Han'ın nufuzu üstündür ve geçmiş devirlerin kötülükleri az çok tamir olunur. 1252 den 1254 e giden ikinci kısımda Balaban iş başından ayrılmış olup devlet bir sürü fitne içinde bocalamaktadır. 1254 den 1266 ya giden üçüncü kısımda Balaban yine iş başındadır. O, 5 — 6 yıl içinde bin bir kargaşalık ortasında ve Moğol baskısı altında ortalığı yatışdırdıktan sonra bir duruluk elde edilir (1260).

1260 - 66 devresi nisbeten olaysız geçmişe benzer, ancak bu devre üzerinde bilgiler çok eksiktir.

Birinci Kısım : 1246 - 1252.

Mahmut tahta çıkınca Balaban Uluğ Han'ı emirhacip (baş mâbeyinci) yapmış ve onunla birlikte, ordu gerçekten Balaban'ın başbuğluğunda olmak üzere, Moğol'lara karşı yürümüştü. Türk ordusunun yaklaşması üzerine az önce Uç'a saldırdıklarını söylediğimiz Moğol'lar çekilir ve Balaban Pencab'ın bir kısmını ele geçirmiş olan Kakar'lara karşı bir cezalandırma seferi yapar (1247). O sırada Pencab'ın kuzey kısmı o kadar haraptır ki Balaban'ın ordusu orada barınamaz ; işbu kısım epey zaman Delhi sultanlığının dışında kalmış sayılmalıdır.

Bir yıl sonra Balaban, Kanevc dolaylarında ve Bundelkent'te bazı Hindu'lara ve bir racaya karşı başarılı bir sefer yapar ; o bu işle uğraşırken sultan Mahmud'un kardeşi Celâl-üd-Din Mes'ut (sultanın ağabeyidir) onu Balaban'a karşı kışkırtır ve hacibinin tahtta gözü olduğunu söyliyerek araya kuşku sokmaya çalışır; bundan bir sonuç çıkmaz, ancak sözlerinin Balaban'ın kulağına gittiğini sanan Celâl-üd-Din, az sonra Türkistan'a Moğol'lara kaçar ve Moğolların eline Delhi Türk sultanlığı içinde fesat çıkarmaya yarayabilecek bir silâh geçmiş olur.

1249 da Balaban, Delhi'nin güneyinde Mevat'ta devlete kafa tutan ve yol kesen birtakım Hinduları ezer. Sultan Raziye zamanında boşaltılmış olan Rantambor kurganını geri almak için yaptığı bir denemede ise başarı sağlayamaz. Bu yılın yazında Balaban'ın kızı sultan Mahmut ile evlenir ve Balaban sultanın naibi (vekil'i) olur. Emir-hacip'liğe de kardeşi Seyf-üd-Din Aybey Kişili Han getirilir. [1] Böylelikle Balaban Uluğ Han o sırada devletin hem resmen, hem de gerçekten egemenidir.

1250 yılında "Kırklar„dan ve Balaban Uluğ Han'ın soyundan olan birkaç bey arasında çarpışmalar olur. Şöyle ki daha önce Behram Şah'ın tahttan indirilmesi üzerine sultan olmıya kalkmış ve Nagaur ve Ecmir valiliği ile başkentten uzaklaşmış olan Balaban Kişilu Han (Balaban Uluğ Han'ın akrabasındandır) Multan ve Uç ikta'larının (vilâyet ayarında ziamet) kendisine verilmesini ister. O sırada Multan, orasını Karluk'lardan geri almış olan İhtiyar-üd-Din Kerz (كرز) Han'dadır ve bu kişi orada, yine Balaban Uluğ Han'ın akrabasından olan Batında valisi Şir Han Sunkur'un vekilidir.

Balaban Kişilu Han'ın isteği merkezce öğrenilince buna rıza gösterilir şu şartla ki Nagaur, Ecmir vesaireyi İhtiyar-üd-Din Kerz'e devretsin. Balaban Kişilu Han pek iyi anlaşılmıyan şartlar içinde Multan ve Uç üzerine yürür ve oraları İhtiyar-üd-DinKerz'den alır; ancak kendi ikta'larını bırakmaz; bu kargaşalık sırasında Karluak'lar kuzeydeki dağlık bölgeden (Banyan bölgesi; Gazne ile Sint ırmağı arasında bulunan bu bölge Bamyan boğazı ile karıştırılmamalıdır) çıkıp Multan'a saldırır ve orayı ele geçirirler. Şir Han Sunkur da Batında'dan ilerler, Multan'ı Karluklardan geri alır ve vekili İhtiyar-üd-Din Kerz'i yeniden oraya yerleştirir, o da Moğol akıncılarından yakaladığı birçok tutsağı Delhi'ye yollıyarak bir yararlık gösterir. Multan'ı aldıktan sonra Sunkur, Balaban Kişilu Han'ın adamlarının elinde kalan Uç'a saldırır. Balaban Kişilu Han da daha önce bırakmış olması gerektiği halde elan elinde tuttuğu eski ikta'ı Nagaur'e çekilir.

Onun hem Uç'u hem de Nagaur'u elde tutmak istemesi sultana kafa tutma sayıldığı için Mahmut ona karşı yürür ve

[1] Tabakat-ı Nasrî'de daha önce Behram Şah'dan sonra tahta çıkmaya çalışmış olan Balaban Kişilu Han'ın «Kişilu» ünvanı (vav) ile bitirilirken işbu Aybey Kişili Han'ınki (ye) ile bitirilmektedir.

Kişilu Han Nagaur'u bırakıp Uç'a çekilir; ancak Sunkur da işbu kente saldırmakla sultana kafa tutmakta idi. Sunkur, Uç'a doğru gelen Balaban Kişilu Han'ı her nasılsa yakalar onu Uç'u kendisine vermeye zorlar ve bundan sonra Delhi'ye yollar. Balaban Uluğ Han da bu iki akrabasının kavgasını yatıştırmak için Balaban Kişilu Han'ı Badaun'a vali yapar; Nagaur'a Balaban Uluğ Han'ın kardeşi Aybey Kişili Han tâyin edilmişti.

1251 sonbaharında Balaban Uluğ Han, Malva'da Hindulara karşı çok başarılı bir sefer yapar, ancak Delhi sultanlığına yeni ülkeler katmaz.

Mahmud'un saltanatının bu ilk devresinde Tabakat-ı Nasirî yazarı Minhac-üd-Din devletin kadısı tayin edilmiş ve Delhi hükümeti (bizdeki hâkimlik karşılığı) ona verilmişti.

İkinci devre: 1252-54: bazı Türk şehzade ve beylerinin Moğol'larla işbirliği yapmaları.

Balaban Uluğ Han'ın büyük yetkileri yüzünden onu kıskanan ve çekemiyenler çoktu. Bunların başında sultan Mahmud'un anası ve Hindu iken müslüman olmuş İmad-üd-Din Reyhan adında bir saray harem ağası vardı. Bunlar Balaban Uluğ Han'ı çekemiyen "Kırklar„ ın bir kısmı ile işbirliği yaparak onu sultanın gözünden düşürmiye çalışır ve bunu sağlarlar; Batında valisi Sankur'un sultana kafa tuttuğu halde kendi akrabasından olması dolayısiyle Balaban Uluğ Han'ca yerinde bırakılmış bulunması elde başlıca koz olarak kullanılır.

1252 - 53 kışında Mahmut, Sunkur üzerine yürür, Balaban Uluğ Han'ı da birlikte götürürse de artık komuta onda değildir. Sefer sırasında düşmanları ona karşı bir suikast yaptırırlar fakat bunu başaramazlar ve Mahmud'u onu kendi ikta'ı olan Hansi'ye göndermeye, yani Naip'likten çıkarıp herhangi bir vali durumuna sokmıya kandırırlar, oradan da Nagaur'a tayin ettirirler; her defasında onun kafa tutacağını ve düşmanlarına kendisini ayaklanmış bir durumda saymak fırsatını vereceğini ummuşlardı; ancak Balaban Uluğ Han hiç öyle bir durum almaz ve her gönderildiği yere gider.

Aynı zamanda bazı valilerin yerleri değiştirilir. Balaban Uluğ Han'ın kardeşi Aybey Kişili Han, ondan uzak bulunsun diye, Gence ovasında Kara valiliğine tayin edilir; Türkistan'a, Moğollara kaçmış olan Sunkur'un yerine Batında valiliğine de

Balaban Uluğ Han'a düşman olan "Kırklar„ dan Arslan Han Sancar Çest geçirilir.

Balaban Uluğ Han'ın akrabasından olan Balaban Kişilu Han da, belki Sunkur'la olan kavgası dolayısiyle Reyhan'ca kendisine güvenilir beylerden sayılır ve eski yerleri olan Multan ve Uç'a yeniden yerleştirilir. O ise oraya yerleşir yerleşmez, Tabakat-ı Nasirî'deki tabire göre, " Türkistan şehzadelerinden Moğol Hülâgu Han„ a (Bağdad'ı alacak olan kişi) başvurup bir torununu tutak (rehine) olarak onun yanına gönderir ve kendisine bir "Şahne„ (kâhya, denetleyici) gönderilmesini ister, yani Moğol egemenliği altına girer.

Türkistan'a kaçmış olan sultanın ağabeyi Celal-üd-Din Mes'ud ile eski Batinda valisi Sunkur, Moğolların ka'anı Mengu Han'ın yanına "ordu„ suna gider ve ona sığınırlar; Mengu Han, Celal-üd-Din Mes'ud'a bir yer verilmesini buyurur, Hint sınırlarındaki Moğol komutanı Noyin Salı (veya Sarı) ya bir yarlık yazılır ve Celal-üd-Din Lahor ve bölgesine yerleştirilir. Sunkur da bir süre sonra onun yanına gelir.

Bu ayrıntıları veren kaynak [1] sultan Mahmud'un üvey babası olup az sonra anılacak olan Kutluk Han'ın da Mengu Han'a sığınmış olduğunu bildirmektedir.

Böylelikle harem ağası Reyhan'ın sultanın annesiyle birlikte çıkardığı fitne yüzünden Moğolların o âna kadar zorla başaramadıkları işleri savaşsız başarmaya başladıkları ve Pencap'la Sind'in bir kısmını, Müslüman Türk beylerini kendilerine çekerek elde etmeye koyuldukları görülür. Esasen Pencab'ın önemli kısımları epey zamandır Delhi sultanlığına bağımlı görünmemektedir.

Türk-Moğol sınırları üzerinde durum böyle iken merkezde vekil-i-derbar ünvanını taşıyan harem ağası Reyhan'ın küstahlığı ve zorbalığı her türlü sınırı aşmıştı; O, silik bir adam olan sultanın akıl hocası ve devletin gerçek egemeni idi. Düşmanlarını yıldırmak ve sindirmek için haydutcasına davranan adamları herkesi ondan nefret ettirmişlerdi. Delhi'de yılgınlık o dereceyi bulmuştu ki kadı Minhac-üd-Din bile bir buçuk aydan aşırı bir süre evinden çıkmaya yüreklenemez olmuştu.

[1] Tarih-i - Fenaketî'ye göre (B. Tabakat-ı Nasirî tercümesinde Binbaşı Raverty'nin haşiyesine; s. 1224 - 25).

Önce Balaban'ı kıskandıklarından ona karşın olmuş olan "Kırklar„ ve birçok beyler ona gizli haberler yollayıp yeniden işbaşına geçmesini dilerler. Bu haberleşmeler sonucunda birçok vali ve bey: Nagaur valisi Balaban Uluğ Han, Batinda valisi Arslan Han Sancar, Sunam valisi Bet Han Aybey, Moğol yardımiyle Pencab'a yerleşmiş olan sultanın kardeşi Celal-üd-Din ve Sunkur ile bir olup sultana karşı yürürler. Sultan ordusu (Reyhan'da oradadır) ile beylerin ordusu arasında önemsiz ve sonuçsuz bir çarpışma olur, ancak sultan ordusundaki Türk beylerinin topu öbür yana eygindirler.

Bu şartlar altında sultan Mahmut işi uzatmaz; uzatsaydı belki tahtı ve canı elden giderdi; Balaban Uluğ Han da damadı olan sultanı pek ezmek ve işi, Moğolların bir aleti olan sultanın kardeşi Celal-üd-Din Mes'ud'un tahta çıkmasına varabilecek bir sonuca götürmek istememiş olabilir. Her ne ise görüşmeler başlar; Reyhan bir barışı önlemek için beylerin elçisi olarak sultanın ordusuna gelen Bet Han Aybey'i gizlice öldürtürse de bu işin ondan geldiği ve bunda sultanın bir suçu olmadığı anlaşılır, Reyhan valilikle sultanın yanından uzaklaştırılır, Balaban Uluğ Han yeniden Naib olur (1254 sonu). Sultanın kardeşi Celal-üd-Din Mes'ut da Lahor'a döner. Bundan sonra pek belli olmıyan bir tarihte Celâl-üd-Din'in Sunkur'la arası açılacak ve o çekilip adamları Sunkur'a geçecektir. İşbu şehzadenin sonu üzerinde kesin bilgi yoktur. Epey sonra, 1259 başlarında, Sunkur'un, amcasının oğlu olan Balaban Uluğ Han'ın delâletiyle, affedildiği ve Biyana ve Gvalyor bölgelerinin ona verildiği görülür.

Üçüncü kısım (1254 - 1266) Balaban Uluğ Han yeniden iş başına geldikten sonra, devletin düzenini yeniden kurmak ve bağımsızlığa kaçan "Kırklar„ dan büyük valileri yola getirmek için bir sürü çetin sefer ve savaş yapmak zorunda kalacaktır.

Sultanın annesi (Melike-i Cihan diye anılır), daha önce gördüğümüz gibi, Reyhan ile işbirliği yapmıştı; kendisi Biyana valisi "Kırklar„ dan Kutluğ Han ile evli bulunuyordu; Bu kişi önce Reyhan ile ve o öldürüldükten sonra Balaban Kişilu Han ile birlikte devletin başına pek çok gaile çıkaracaktır. Bir

zamanlar işbu Kutluğ ve Balaban Kişilu Hanlar, Delhi kapularına kadar gelip oradaki yanatlarının yardımiyle başkenti ele geçirmelerine ramak kalacak ve sonda adamlarının çoğu sultan tarafına geçtiği için Balaban Uluğ Han'ın önünden kaçmak zorunda kalacaklardır.

Bundan sonra yanında ancak 2-300 kişi kalmış olan Balaban Kişilu Han, Uç'a gider ve oradan Horasan'a ve Irak'a geçerek Moğol Hülâgu Han'ın yanına varır. Delhi önünden kaçış haziran 1257 de olmuştu; Bu yılın kasım ayında Hülâgu'nun Bağdad'ı alma amacını güden askerî hareketleri başlamış olduğu için Balaban Kişilu Han bu hareketler sırasında Hülâgu'yu görmüş olmalıdır. Bu görüşmeden sonra Kişilu Han Uç'a döner ve, az aşağıda anlatacağımız gibi, bir Moğol ordusu ile birlikte Hindistan'a saldırır.

Yukarıdaki haşiyede anmış olduğumuz Tarih-i Fenaketî, Kutluğ Han'ı Moğolların ka'anı Mengu Han'a sığınmış gösterir.

1257 sonlarında bir Moğol ordusu Hindistan'a girer; yanındaki Moğol "Şahne„ (kâhya, denetleyici) ile birlikte Balaban Kişilu Han da bu orduya katılır. Moğollar pek büyük yağmada bulunurlar ve Multan'ın surlarını yıkarlar. Daha içerlere girmelerinden korkulur, bunu yapsaydılar bir sürü fitneler içinde bocalıyan Delhi sultanlığı için durum çok kötü olurdu, ancak bunu yapmayıp geri dönerler.

Balaban Uluğ Han onlara karşı büyük bir ordu toplamıya çalışmış ve kısmen de toplamıştı. Moğolların çekilmeleri üzerine bu ordunun başında, o sırada buyrukları altındaki birliklerle gelip orduya katılmıyan bazı vali ve beylere karşı yürür . Bunları sindirir ve birçoğunun suçlarını bağışlar, yukarıda anmış olduğumuz gibi Mengu Han'a sığındıktan sonra Pencab'a yerleşmiş olan Sunkur'un affı bu sırada olur. Onun Moğollar'dan ne vakit ve neden ayrıldığı anlaşılmamaktadır.

Devlet içindeki bu karmakarışıklıklar ve vali ve beylerle çarpışmalar Hindu'larca fırsat sayılmış ve pek geniş ölçüde haydutluk ve soygunculuk gelişmişti; o kadar ki 1257 sonlarındaki Moğol akını sırasında bu haydutlar Delhi ordusunun birçok devesini bile çalmış ve orduyu felce uğratmışlardı.

1260 da Balaban bunlara karşı amansız bir sefer yapar ve pek çoklarını öldürür.

Bu sırada Moğol Hülâgu Han'ın bir elçisi gelir. Hülâgu Han Noyin Salı (veya Sarı, Hind sınırı üzerindeki Moğol komutanı) komutasındaki Moğol ordusuna şu buyruğu yollamıştır: "Eğer sizin ordu atlarınızdan birinin nalı sultan Nasir-üd-Din ülkelerine değerse o atın dört ayağı birden kesilmelidir„.

Bu elçi pek büyük bir saygı ve debdebe ile karşılanır.

O sırada Hülâgu, Suriye'de Mısır Türk Memlükleriyle ve Kıpçak ve Çağatay Moğol devletleriyle savaş veya çekişme halindedir; dolayısiyle iç durumu düzelmiş olan Delhi Türk Sultanlığı ile savaşmak istememesi makuldür. Tabakat-ı Nasirî bu Moğol elçisinin gelişini Balaban'ın bir adamının onun haberi olmadan Tebriz'de Hülâgu yanına elçi süsü takınarak gitmiş olmasının bir karşılığı gibi gösterir.

Sultan Nasır-üd-Din Mahmut 1266 da ölür; onun son yılları üzerinde esaslı bilgi yoktur, çünkü Tabakat-ı Nasirî 1260 yılında durur ve ondan sonraki devri anlatan Ziya Bernî'nin "Tarih-i-Firuz Şahî„ si 1266 dan başlar.

IV. Balaban ve Hanedanı (1266—1290)

Balaban İletmiş soyundan yetişmiş erkek kalmadığı için Nasır-üd-Din Mahmut ölünce onun kayın babası Balaban Uluğ Han tahta çıkar ve derhal onunla "Kırklar„ arasında bir uğraş başlar.

Balaban (Essultan-ül-Muazzam, Gıyas-üd-Dünya ved-Din) kendisiyle beyler arasındaki farkı belirtmek ve onların her türlü lâübaliliğini önlemek için sıkı bir teşrifat kurar, sarayında giyimleri, durumları hattâ bütün davranışları sıkı bir kurala bağlar; eğrilmez ve küçük büyük için eş biçimde yürütülen bir tüzeseverlikle de beyleri inzibat altına alır ve en dik başlılarını ezer; gerekince çok âlicenap olmayı ve affetmeyi de bilirdi. Efsanevî Turan padişahı Afrasyab soyundan olmak iddiasında idi.

Balaban, Delhi Müslüman-Türk devletinin başına geçen 3 ncü büyük uzkişidir ve gücsüz birkaç sultan zamanında gevşemiş olan devlet erkini kısmen naipliği ve daha çok sultanlığı

zamanında yeniden kurmuş ve dağılma belirtilerini önlemiştir. 22 yıl saltanat sürmüştür.

Onun saltanatı Moğol devletinin Kubilay Han'ın eğemenliği altında yeni bir düzen, güc ve saldırganlık kazandığı devreye rastlar; dolayısiyle Balaban'ın ana düşüncesi, kendisini Hindu'lara karşı savaşa, Gucerat gibi yeni ülkeler fethetmiye ve hiç olmazsa İletmiş'in ölümünden sonra yeniden Hindu'ların eline geçmiş olan Malva gibi ülkeleri geri almıya kışkırtan bazı beylerine dediği gibi: "Bağdad'ın başına gelenin Delhi'nin de başına gelmesini„ önlemek olacaktır. Bu amaçla Sint ırmağı boyunca çok iyi işliyen bir askerî örgüt (teşkilât) kurar ve büyük ve tek kabiliyetli oğlu Muhammed'i (Ka'an Melik diye ünlüdür), merkezi Multan olmak üzere, bu işin başına geçirir.

Balaban'ın önem verdiği bir örgüt de vilâyetlerdeki "berid„ lerdi; bunlar oralarda olan bitenleri merkeze hemen bildirmekle görevli idiler ve valilere bağımlı değillerdi. Önemli bir olayı merkeze bildirmiyen veya olayları olduğu gibi ve tarafsız yazmıyan beridler ağır ceza görürdü. Böylelikle valilerin ayaklanma tasarı ve hazırlıklarının önceden öğrenilmesi ve dolayısiyle daha kolaylıkla önlenilmesi veya bastırılması mümkün olur.

Delhi ve Düab (iki su demektir; Gence ile Cemne arasındaki bölgeye denir) Hindu'larına karşı haydutlukları dolayısiyle yeniden cezalandırma seferleri yapmak gerekir; bunlar Delhi surları içine kadar girmiye yürekleniyorlardı; çetin bir seferden sonra ezilirler; oralardan en güçlü beylere ikta'lar verilir, bunlar hem haydutları tepelemek, hem de bunların barındıkları cengelleri (orman) açmakla görevlendirilirler. Ziya Bernî (s. 57) birtakım karakollara Afganlar yerleştirildiğini yazar. Böylelikle Delhi Türk sultanlığı zamanında Kuzey Hindistan düzlüğüne Afgan yerleştirme olayı ilk olarak bu vesile ile zikredilmektedir.

Balaban bazı yönetim bozukluklarını da düzeltir. Erlere hizmet karşılığı olarak verilmiş tımarlar (ikta) çok kere ihtiyarladıkları vakit te ellerinde ve hattâ öldüklerinde çocuklarında kalmakta idi; Balaban bu gibilerinin ayrıca geçimini sağlar ("İn'am„ verir) ve tımarları (ikta) onlardan alıp filen askerlik edebileceklere verir.

Tüzeseverlik bahanesiyle "Kırklar„ dan bazılarının burnunun kırıldığını yukarıda görmüştük; Ziya Bernî (s. 65) daha önce çok adı geçmiş olan ve o sırada Batinda vesaire valisi bulunan Şir Han Sunkur hakkında bir söylenti kaydeder; buna göre Balaban, amcasının oğlu olan bu kişiyi, kendisinden kuşkulandığı için, zehirlettirmiştir. Ancak Ziya Bernî bu Sunkur'un Moğollara karşı olağanüstü başarılarını çok över ve onun Moğollara kaçıp onlarla işbirliği yaptığını hiç anmaz; bu bakımdan naklettiği söylentiye az çok şüphe ile bakmak gerekir.

Balaban büyük av meraklısı olup binlerce atlı ve yaya eri geniş yerler kaplıyan sürgün avlarında kullanırdı; bu onun için avdan çok askere idman ve manevra yaptırmak ve onları boş bırakmamak işi idi. Moğol Hülâgu Han'ın da işi böyle anladığını Ziya Bernî yazar.

Balaban Pencab'ı yeniden ele geçirir, 1268-69 seferinde orada merkezi tanımıyan Hindu'ları ezer, 1270 de Moğollarca daha önce yok edilmiş olan Lahor kentini yeniden kurar, yukarda andığımız Moğollara karşı koyacak olan askerî örgütü tamamlar ve başına büyük oğlu Muhammed'i geçirir. 1279 da Moğollar Pencab'a saldırır, epey ilerler ve Sütlec ırmağını aşarlarsa da kesin bir bozguna uğrar ve bir daha Balaban'ın sağlığında bu kadar ilerlemeye yüreklenemezler.

Yine bu yılda uzaklıklara ve yol güçlüklerine (ırmak, bataklık ve saire) ve çetin Moğol saldırılarına güvenen Bengal valisi Tuğrul, ayaklanıp merkezi tanımaz; Bengal coğrafî durumu bakımından daima Delhi'den kolaylıkla ayrılabilmiştir ve güçlü valiler bunu yapmak için ellerine düşen fırsatlardan sık sık faydalanmışlardır, bu yüzden Bengal ve onun merkezi için Delhi Türkleri fesat ve kargaşalık yeri ve kenti anlamında olan "Bulgak'hane„ ve "Bulgak'pur„ sözlerini kullanagelmişlerdir.

Tuğrul'a karşı gönderilen Eved (Oud) valisi Aytekin bozulur ve adamlarının çoğu Tuğrul'a geçer; Balaban, Aytekin'i astırdıktan sonra Targı adında başka bir komutanı Tuğrul'a karşı gönderir, o da yenilip birçok adamı Tuğrul'a geçince Balaban'ın kendisi Bengal üzerine yürür, uzun bir kovalama ve bir baskın sonunda Tuğrul öldürülür ve ayak-

lananlardan pek çok kişi Bengal'in başkenti Laknavti'nin büyük çarşısında asılır.

Balaban, ikinci oğlu Mahmut Boğra Han'ı Bengal valisi yapar ve ona çarşıda asılı olanları görüp görmediğini sorduktan sonra der ki: "Olur ki bir gün müfsit bir nankör sana Delhi padişahı ile bozuş ve onun buyruklarına uyma der, o vakit büyük çarşıdaki siyasetimi hatırla; bunu bil ve benim bu sözümü unutma ki Hint (Gence doğusundaki Eved bölgesi kastediliyor), Sint, Malva, Gücerat, Laknavti (Bengal), Sonargaon (Bengal'in doğusunda) da bulunan ve haraç veren hükümdarlar veya valiler Delhi padişahına karşı ayaklanıp kılıca sarılırlarsa kendilerinin, çoluk çocuklarının, adam ve oymaklarının sonu Tuğrul ve Tuğrul'larınki gibi olur„.

1285 de 30,000 kişilik büyük bir Moğol akını olur ve Balaban'ın büyük oğlu Ka'an Melik Muhammed şehit düşer. Olay şöyle gelişir:

Bu akını kendisine bildiren yazıda bu sayı, nokta ile gösterilen sıfırların biri iyi yazılmadığından 3,000 diye okunur, Muhammed ona göre az adamla akıncılar üzerine yürür ve şehit düşer.

O, Balaban soyunun ilerisi için tek ümidi idi; büyük Türk şairileri emîr Hüsrev ve emîr Hasan ilk şiirlerini onun sarayında söylemişlerdi. Sözü geçen çarpışmada emîr Hüsrev kısa bir süre için Moğolların eline düşerse de çabuk kurtulur; onun "Kaîan şehit„ diye anılan Muhammed hakkında çok güzel şiirleri vardır.

Balaban büyük oğlu öldükten sonra çok yaşamaz, o sırada 80 yaşında idi, 1287 de ölecektir. Karmakarışık bulduğu devleti düzen ve refah içinde bırakır.

Ziya Bernî'nin "Tarih-i Firuz Şahî„ sinde ve Nizam-üd-Din Ahmed'in "Tabakat-ı Ekberî„ sinde Balaban'ın oğullarına verdiği siyasal öğütler bulunmaktadır. Bunlar onun çok olgun ve uzağı gören bir devlet adamı olduğunu anlatmaktadır.

Balaban ölmeden önce Boğra Han'ı Bengal'den getirtip veliaht yapmıştı; ancak o, Bengal'i daha iyi bulduğundan babasının hastalığı sırasında av bahanesiyle Delhi'den çıkmış ve Bengal'a gitmişti; Balaban da Muhammed'in oğlu Keyhüsrev'i

veliaht yapmış ve az sonra ölmüştü (1287). Beyler ise Boğra'nın oğlu Keykobad'ı sultan yaparlar ve böylelikle bu genç Bengal'de vali olan babasının âmiri olur.

Balaban'dan sonraki karışık devir

Keykobad (Es-Sultan-ül-Ekrem, Muiz-üd-Dünya ved-Din) genç bir sefihdi; büyük babası Balaban devrinde herkes çok sıkı bir biçimde ve baskı altında yaşamıştı; birdenbire Delhi saray ve konaklarında oturanlar en sefih eğlencelere dalarlar, devlet işleri unutulur, sıhhat ve servetler erimeye koyulur. Ancak Balaban'ın Sint ve Pencap'ta kurmuş olduğu askerî örgüt düzenle işleye durur ve Moğol akınları önlenebilir ve güçlü bir Moğol ordusu ezilir.

Bengal'de sultan ünvanını alıp kendi adına hutbe okutan ve para kestiren ve oğlu ile savaşmasına ramak kalan Keykobad'ın babası Boğra, oğlu ile iki başkent arasında bir noktada görüşüp ona sıhhatını kemiren bu biçim yaşayışı bırakmak öğüdünü verirse de Keykobad babasına bu yolda söz verdikten sonra Delhi'ye dönünce sözünü tutamaz ve saltanatının üçüncü yılında çok ağır hastalanınca ortalık karmakarışır.

Öyle anlaşılıyor ki o devirde belki Türkistan Türklerinin Hindistan'a gelmesinin güçleşmiş olması dolayısiyle orduda çokluk, Hindu-Kuş güneyinde yaşıyan Kalaç Türkler'indedir; bu kargaşalık sırasında onlar daha sıkı basar ve tetik davranırlar. Ariz-i-Memalik (Savunma Bakanı) olan Kalaç başbuğlarından Celal-üd-Din Firuz Kalaç tahta çıkar (1290).

V. Kalaç hanedanı (1290—1321)

Daha önce de söylemiş olduğumuz gibi Hindistan tarihçileri Türk adını Türkistan'dan veya genel olarak Ceyhun'un ötesinden gelen Türkler'e verir, Oğuz ve Kalaç gibi Türkler'i doğrudan doğruya oymak adlariyle anarlar; Hindistan'daki Türkistan Türkleri de o devirde kendilerini "Asîl Türk„ sayar ve öbür Türkleri küçümserlerdi. Bu yüzden saltanatın Kalaç Türklerine geçmesi üzerine Delhi'de şöyle böyle yas tutulur ve devlet Türklerin elinden gitti sözü çıkar. O devrin tarihçisi Ziya Bernî'nin, "Tarih-i Firuz Şahî„ sinde bunu yazması, Aybey,

İletmiş ve Balaban'a Afgan demiş olan bazı Batı tarihçilerine Kalaç'lara da Afgan demek fırsatını vermiştir; işin doğrusu aranılırsa aradaki dâva Türklükte halislik veya asîllik dâvasından başka birşey değildir ve Ziya Bernî hiçbir yerde Kalaçlara Afgan demez; esasen ad ve lâkaplarda bunların Türklüğünü ayrıca göstermektedir.

Yeni sultanın babası Kunduzlu *Tülek* Han'dır, küçük kardeşi *Yuğruş* Han'dır, ikinci oğlu *Erkulu* (veya Erkli ارکلی: birinci okuyuş bizce dağa dağrudur) Han'dır; tahta çıkınca iş başına getirdikleri arasında: Dad Beyi (Adalet Bakanı) Fahrettin *Göçi*, Ahir Beyleri *Elmas* Bey *Uluğ* Han (kendisinin damadı ve kardeşinin oğludur) ve Melik *Abacı* اباجی، Ser Candarları (muhafız birliği komutanları) Melik *Sevinç* سونج ve Melik *Targı* طرغی, Emiri Meclis Melik *Kıran* قيران, Kul (şimdiki Aligark) valisi Melik *Uluğçi* vardır. Bunlar görenek olduğu gibi kendi tahta çıkmasında en çok yararlık göstermiş olan Kalaç beylerindendirler. Ziya Bernî'de adı geçen öbür beyler ise hep bilinen Müslüman adları taşımaktadırlar. İşbu Kalaç sultanının yanında yaşamış olan büyük şair Emir Husrev Gürret-ül-Kemalin'de onun seferlerini anlatırken hep ordusundaki Türkler'den bahseder, yiğeni Melik *Kutluğ-Tekin*'i över ve Afganlardan ise onlara karşı yapılan bir sefer dolayısiyle bahseder.

Bu yüzden yukardaki iddiayı ileri süren Batı tarihçilerinin bu yoldaki yazışları Türklerin tarihî önemlerini azaltmak isteğinin belirtilerinden biri sayılmalıdır.

1. Celâl-üd-Din Firuz

Genel siyasa Es-Sultan-ül-Halim, Celâl-üd-Din ved-Dünya Firuz Şah Kalaç diye anılan bu kişi tahta çıktığında 70 yaşında idi, orada dervişçesine yaşamıya çalışmış ve elden geldiği kadar adam öldürtmek ve işkenceye koymaktan sakınmıştır; bu yüzden beylerinin sızlanmalarına bile yol açmıştır.

Saltanatının başında Balaban'ın yiğeni ve Kara valisi Çehcu [1] Kişili Han taht kavgasına kalkışırsa da yenilir, yaka-

[1] چهجو: Kara, Gence ovasında Allahabad'ın batısındadır.

lanır ve kendisiyle yanındakiler birçok beylerin sızlanmasına rağmen affedilirler ve sultanın sofrasında yemek yer ve içki içerler; birçok yol kesici hayduta (Tag'lar) karşı da af ile veya sürgünle muamele edilir; Firuz, keza kendini tahta lâyık görmedikleri için onu devirmek istiyen ve içki âlemlerinde bu yolda konuşan beyleri de azarlamaktan ileri gitmez.

Ancak acaip tavırlı Siddi Molla denilen bir şeyhe karşı çok çetin davranacaktır. İşbu şeyhin dergâhına sultanın büyük oğlu ve en ünlü beyleri ile birlikte pek çok kişi devam edegelmekte idi. Bunların bir kısmının sultanı öldürüp Siddi Molla'yı halife yapmayı tasarladıkları Celâl-üd-Din'ce öğrenilir ve o da şeyhi öldürtür.

1291-2 de büyük bir Moğol akını (100,000 kişilik kadar) püskürtülür, tutsakların çoğu müslüman olur ve Delhi sultanlığının hizmetine girerler, Tengiz soyundan olan başbuğları Algı da sultana damat olur.

Ala-üd-Din Kalac'ın Dekken'e akını

Bu devrin en önemli olayı sultanın kardeşinin oğlu ve damadı olan Kara ve Eved (Oud)[1] valisi Ala-üd-Din Muhammed'in Dekken'e karşı yapmış olduğu seferdir. Bu genç hem son derece haris, hem de son derece yeteneklidir, büyük komutan ve büyük siyasa ve yönetim adamıdır.

Ala-üd-Din, Bilsa[2] ya yaptığı başarılı bir akının (1292) mükâfatı olarak Eved vilâyeti de kendisine verilmiş ve Çenderi dolayları gibi Malva'nın bazı bölgelerini Hindular'dan alması için vilâyet gelirlerinin artıklarını merkeze göndermeyip onlarla ayrıca asker beslemesi uygun görülmüş idi. Ala-üd-Din ise kaynanası ve karısı, yani sultanın karısı ve kızı ile, kavgalı idi ve bu da içindeki hırs ve macera sevgisine eklenerek onu uzaklara gitmeye kışkırtan bir âmil idi.

O devirde Dekken yarımadasının hemen bütün batısı Deogir devletini teşkil ediyordu; bu devlet Yavada hanedanının elinde olup o sırada hükümdar Ramaçandra idi (Müslüman tarihçiler Ramdiv derler). Bu kocaman devletin başkenti olan Deogir (sonra Devletabad adını almıştır) Ala-üd-Din'in

[1] Laknov bölgesi. [2] Malva'da.

vilâyetinden 1000 km. kadar uzakta ve ondan, geçilmesi çok güç ve kendisince pek iyi bilinmiyen bir sürü dağ ve ormanlıklarla ayrılmış bulunuyordu.

Ala-üd-Din 1296 yılında sultandan gizli olarak 7-8000 atlı ile Deogir üzerine yürür, az kalabalık yerlerden geçerek iki ayda Deogir devletine bağlı İlliçpur'a varır, orada Delhi sultaniyle kavga etmiş bir bey olduğunu ve Dekken racalarından birinin hizmetine gireceğini söyliyerek vuruşma zorunda kalmadan geçer ve var çabukluğu ile Deogir üzerine yürür. Racanın ordusu, oğlu ile birlikte başkentten uzakta bulunuyordu, raca el altında bulunan birkaç bin kişiyi ileri yollarsa da Ala-üd-Din bunları Deogir'den 20 km. kadar ötede bozar ve raca başkentinin kurganına kapanmak zorunda kalır; böyle bir baskın hiç beklenmediği için racanın hiçbir hazırlığı yoktur; ancak o sırada kentten geçen bir kervanın taşıdığı çuvallar kurgan içine alınmıştı. Ala-üd-Din de kendi ordusunun, arkadan gelen 20,000 atlının öncüsü olduğunu yayarak ortalığı korkutmuştu. Kente girince ileri gelenleri yakalatmış ve yağmalara koyulmuş ve racayı kurganda kuşatmıştı; yolda olduğuna inandığı 20,000 atlı korkusiyle raca barış ister ve Ala-üd-Din'e dedirtir ki: siz ortalığı boş bulup bu işi başardınız, ancak Dekken ordularının sayısı yoktur (yani pek kalabalıktırlar), çok geçmeden hepsi buraya geleceklerdir, içinizden bir tek kişi kurtulamaz, Malva, Handeş ve öbür devlet racalarının da on binlerce askeri vardır, buradan kaçabilenleri onlar yok eder.

Böylelikle başlıyan konuşmalar sonucunda şöyle bir anlaşmaya varılır: Ala-üd-Din, racanın ahırlarından ele geçirdiği 40 fil ve birkaç bin atı, yakaladığı zenginlerden aldığı 50 man [1] altını ve birkaç man inciyi (mürvarid) ve öbür yağmalarını alıp çekilecek ve yakaladığı kimseleri salıverecek.

Ala-üd-Din bunları yapıp yola çıkmakta iken racanın oğlu Sankara pek büyük bir ordunun başında Deogir'e erişir. Firişte'ye göre, raca ona: "Türkler yâni Müslümanlar, acaip bir taifedirler, gördüm ki onlarla çarpışmak uygun değildir„ diye haber yollarsa da Sankara dinlemez ve anlaşmayı bozarak Ala-üd-Din'e: "eğer canın tatlı ise aldıklarını bırakıp savuş

[1] O sırada bir man 14 kl. kadardır.

git„ dedirtir; köpüren Ala-üd-Din savaşa hazırlanır; bin atlıyı Deogir kurganının kuşatması işinde bırakıp kalan 5-6000 kişi ile sayısız ölçüde daha kalabalık olan Sankara ordusu ile çarpışır; başta yenilir gibi olursa da Deogir karşısında bıraktığı bin atlının yardımına gelmesi Hindular'da sözü dolaşan 20,000 atlının geldiği sanını uyandırır ve onları bozguna uğratır. Bundan sonra Ala-üd-Din, kurganın kuşatılmasına yeniden koyulur ve orayı sıkı bir baskı altında tutar. Raca da komşu racalardan yardım beklemek üzere savunmaya koyulursa da yiyecek kıtlığı ve yiyecek sanarak Ala-üd-Din'in ilk görünüşünde, geçen bir kervandan alınan çuvalların hep tuzla dolu olduğunun anlaşılması ona dayanmak imkânı olmadığı inanını verir ve o da elçiler yollayıp oğlunun gençlik ve bilgisizlik dolayısiyle işlediği kusurun affını diler ve barış için yalvarır.

Varılan anlaşmaya göre raca, İlliçpur vilâyetini Alâ-üd-Din'e bırakacak ve ona 600 man altın, 7 man inci, 2 man pırlanta, zümrüt, yakut v. s. 1000 man gümüş, 4000 top ipekli kumaş v. s., v. s. verecektir.

Pervasız cüret ve soğukkanlılığın bir şaheseri bulunan ve tarihte eşi yok gibi olan bu sefer, bir yandan Ala-üd-Din'e eşsiz bir ün ve servet kazandıracak, öbür yandan da Türklere Dekken'in ele geçirilmesinin kolay bir iş olacağını ve Dekken Hinduları'na da Türklere kafa tutacak gücde olmadıklarını anlatacaktır.

Ala-üd-Di'nin dönüşü ve tahta çıkması

Ala-üd-Din bu ölçüsüz ganimetlere Kara'ya dönerken (1295) sultan av için Gvalyor'da bulunuyordu ve damadının tuttuğu yolu kesebilecek bir durumda idi; zaten Ala-üd-Din'in askerleri bu ganimetlere ancak bekçilik etmiye yetebilirdi. Birtakım beyler sultana derler ki: Ala-üd-Din bu servet, fil ve atlarla vilâyetine varırsa hiçbir vakit ganimetlerini hazineye teslim etmez, büyük bir ordu toplar ve saltanat dâvasına kalkışır; dolayısiyle onu, az ve yorgun bir ordunun başında iken yolda karşılamalı ve onun, görevi olduğu gibi ganimeteri, görünüşte güzellikle de olsa, ister istemez hazineye teslim etmesini sağlamalıdır.

Sultan hem yiğen ve damadı olan ve kendi yetiştirmesi bulunan Ala-üd-Din'e güvendiği, hem de yolu kesilerek büyük bir ordu ile karşısına çıkılacak olursa onun, izinsiz bu kadar önemli bir sefere giriştiğinden dolayı kendini zaten suçlu bildiği için, korkup kaçmaya koyulmasından ve ganimetlerin yollarda dağılıp kaybolmasından çekindiği için, bu yola gitmez ve Ala-üd-Din kolayca vilâyetine döner.

Orada takındığı durum şu olacaktır: Delhi'de çok düşmanım var, ganimetleri teslim ve amcamın elini öpmeye gelmekten çekiniyorum, amcam buraya gelirse affedildiğimi anlar ve ganimetleri teslim ederim. Ala-üd-Din gibi sultanın damadı olan onun kardeşi Elmas Bey Uluğ Han da Delhi'de hep bu yolda sultanla konuşur ve sonda onu Kara'ya gitmeye kandırır; orada Celal-üd-Din alçakça öldürülür. O anda veliahtı Erkulu Han Multan'da bulunuyordu, ancak Celal-üd-Din'in karısı ki, Ziya Bernî'ye göre (s. 245) "uzun saçlıların en kısa akıllısı idi" Delhi'de hemen bir sultan ilân edilmesi gerektiği inaniyle onun en küçük oğlu Rükn-üd-Din İbrahim'i tahta oturtur ve bu gençle ağabeysi arasında karşıtlık çıkar; bu durumdan istifade eden ve elindeki sayısız servetle adam avlıyan Ala-üd-Din Delhi'yi alır, her iki kardeşi yakalattırır ve gözlerine mil çektirir (1296).

2. Alâ-üd-Din Muhammed Kalaç

Künyesi Es-Sultan-ül-A'zam, Sikender-üs-Sani, Ala-üd-Dünya ved-Din Muhammed Şah Kalaç'dır. Bu kişi her alanda büyük işler başaracaksa da, o zamana göre bile, korkunç ve âmansız zulümlerde de bulunacak ve çok sefih biçimde yaşıyacaktır. Onun devrinde en azılı Moğol akınlarına uğranılmakla birlikte hemen bütün Hindistan Türk eğemenliği altında birleşecek ve yönetimde, zamana göre, büyük bir düzen olacaktır. Bu başarılarda, Ala-üd-Din'in yeteneği ve adam seçmekte çok usta olması, her girişeceği iş üzerinde (son yıllar belki müstesna) onu bilenlerle derinden derine danışması kadar Kalaç Türklerinin büyük kütle halinde ve eskisinden daha büyük ölçüde devlet hizmetinde kullanılmaları, Türkistan'da Moğollara karşı yapılan ayaklanmalar sonucu olarak pek çok Müslüman Türkün Hindistan'a sığınması ve daha önce sığınmış Türklerin

çocuklarının iş görecek yaşa gelmiş olması gibi âmiller de tesir yapmış sayılabilir. "Devr-i Alaî„ diye anılan onun devri her alanda yetişmiş büyük adamlariyle (çoğu Türkistan Türküdür) ilerdeki Ekber Gurkan, Osmanlı'da Kanunî Süleyman ve Fransa'da 14 üncü Lui (Louis XIV.) devirleriyle karşılaştırılabilir.

İlk yılların siyasası

Ala-üd-Din, saltanatının başında herkesi kendine çekmek için elindeki büyük servetleri cömertçesine dağıtır ve amcasının oğullarını bırakıp kendi yanına geçen amcasının beylerine de çok para ve mevkiler verir; ancak taht rakipleri olan amcasının oğulları Erkulu ve İbrahim Han'ları yakalattırdıktan sonra, saltanatının 2 inci yılında işbu şehzadeleri bırakıp ta kendi yanına geçen amcasının beylerinden mevki ve mallarını geri almıya koyulur ve daha sonra bunların bazılarını hapis ve idam ettirir; amcasının beyleri arasında ancak bu gibi döneklikte bulunmamış olanlardır ki sonlarına kadar mevkilerini muhafaza edebilirler. Bu Ala-üd-Din'in genel bir siyasası olacaktır; yani o biteviye düşman saflarında para vesaire ile ihanetler husule getirtecek, bazı adamları kendi tarafına çekecek, böylelikle başarılar sağlandıktan sonra bu hainlerin cezasını verecektir.

Ödenmemiş eski vergileri toplamak iddiası (anlaşılan son yıllarda amcasının gevşekliği dolayısiyle vergileri eksik ödeyen çok olmuştur) ve daha birçok yol ve bahane ile halktan da pek çok para tahsil eder ve hazinesini yine eskisi gibi doldurur.

Gucerat'ın fethi

Ala-üd-Din'in saltanatının başlarında büyük bir Moğol akını püskürtülmüştü. Saltanatın 3 ncü yılının başında (1298) Uluğ Han ve Nusret Han Türk, Gucerat'ı feth ve pek çok ganimet elde ederler, bunları paylaşma işi dolayısiyle ordudaki yeni Müslümanlar (Celal-üd-Din'in müslüman yapıp orduya aldığı Moğollar) ayaklanırlarsa da ezilirler.

Büyük tasarılar

Ala-üd-Din 1294 de Kara'da bir vali iken bundan dört yıl sonra 1298 de acunun en güclü ve hele en zengin hükümdarlarından biri olmuş ve her giriştiği iş tam bir başarı ile sonuçlanmıştı; Tarihçi Ziya Bernî'ye

göre, bu yüzden kendisine büyük bir gurur gelir ve her şeyi yapabileceğini sanar, yakın arkadaşlariyle içki sofrasında adını kıyamet gününe kadar yaşatmak için Muhammed-ül-Mustafa gibi bir din veya mezheb kurmak ve İskender gibi acunu fethetmek düşünceleri üzerinde konuşadurur. En ünlü dört komutanını Uluğ, Sancar Alp, Zafer ve Nusret Hanları, Peygamberin dört arkadaşiyle (Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali) karşılaştırmaktadır. Ziya Bernî'nin amcası olan Delhi kutvali (zabıta âmiri) Ala-ül-Mülk'e bu iş ve tasarlar üzerindeki düşüncesi sorulunca Peygamberliğin Allahdan gelme "vahi„ işi olduğu ve padişahlara vergi olmadığı ve bu gibi düşüncelerin duyulmasının bile tehlikeli bulunduğu, İskender gibi acunu fethetmeğe gelince, zamanın fesat zamanı olduğu ve kimseye güvenilemiyeceği ve arkada bırakılacak Aristo gibi bir vezir bulunmadığı, dolayısiyle padişah başkentinden çok uzaklaşırsa tahtını kaybedebileceği yolunda düşünceler ileri sürer.

Ala-üd-Din karşılık olarak bunca hazine, asker, at ve fil topladım, eğer "cihangirlik„ etmez, öbür iklimleri elime geçirmez ve Delhi sultanlığı ile kanarsam bunlar neye yarar ve ben nasıl "cihangir„ olurum? der.

Buna karşılık kutval bütün ayrıntılariyle şu yolda bir program çizer: ilk görülecek iki iş vardır der: 1) Kuzey Hindistan'ın baştan başa ve gerçekten, yani kimse baş kaldıramıyacak biçimde ele geçirilmesi; 2) Moğol akınlarının kesin olarak önlenilmesi. Bundan sonra kutval, güvenilir beylerin komutası altında Hindistan'ın kalan kısımlarına akınlar yapılması, Hindu hükümdarların, hazine, at ve fillerinin alınması ve ele geçirilecek ülkelerin haraç vermek ve Delhi'ye bağlı kalmak üzere yine yerli racalarda bırakılması öğüdünü verir. Son olarak Ala-ül-Mülk Sultanın sefahatini ve av merakını azaltmasını diler; Kutval bu sözlerin sonucu olarak kafasının kesileceğinden korkarken sultandan ve onun yanındaki dört han'dan birçok armağanlar alır.

Bu program aşağı yukarı Ala-üd-Din'in saltanatının programı olmuştur; bu olay onun önemli işleri danışarak kararlaştırdığının bir belirtisi gibi alınmalıdır.

Büyük bir Moğol akını

1299 da Kutluğ Hoca'nın komutasında 200,000 kişilik bir Moğol ordusu tâ Delhi dolaylarına kadar gelir; amaç ülkeyi ele geçirmek olduğundan yolda yağmada bulunmaz; Ala-üd-Din, eli altında, gelen orduya nisbeten az kuvveti olmasına ve kutvalin vuruşmanın tehlikelerini göstermeye çalışmasına aldırış etmeden, Moğol ordusuna saldırır ve onu bozar. Savaşın kazanılmasında başlıca âmil olan Zafer Han, Moğolları kovalarken az kuvvetle bırakılır ve bunu gören Moğollar durup onunla çarpışır ve onu öldürürler; Ziya Bernî, Ala-üd-Din'in onu kıskandığından ve ondan çekindiğinden bunu yaptığını yazmaktadır.

Rantambor kurganının alınması ve bazı «bulgaklar»

Bundan sonra yukarda sözü geçmiş olan programa göre Kuzey Hindistan'ın baştanbaşa fethi işine bir giriş olmak üzere Racistan'ın (Racputana) ünlü kurganlarından olan ve Aybey ve İletmiş'çe ele geçirilmiş olmakla birlikte bu sonuncusundan sonra Hinduların elinde kalmış olan Rantambor kurganı kâh beyler, kâh doğrudan doğruya Ala-üd-Din'ce kuşatılır(1300-1301). Bu kuşatma sırasında Ala-üd-Din'e karşı birkaç suikast veya ayaklanma, Ziya Bernî'nin tabirince, "bulgak„ olur: 1) Rantambor dolaylarında Ala-üd-Din'in kardeşinin oğlu Akat Han onu yaralar ve öldürdüm sanarak tahta çıkmak ister; işin doğrusu anlaşılınca kaçar ve kendisi öldürülür. 2) Badaun ve Eved' de Ala-üd-Din'in kız kardeşinin oğulları Ömer ve Mengû Hanlar; 3) Delhi'de Hacı Mevla adında bir beyle ona katılan ana tarafından İletmiş soyundan olan Ulvi ayaklanırlar, ezilirler ve öldürülürler veya gözlerine mil çekilir.

Bütün bu tehlikeli durumlara rağmen Ala-üd-Din Rantambor kuşatmasını bırakmaz ve ancak orayı aldıktan sonra Delhi'ye döner.

«Bulgak»ları önleme tedbirleri

Bu "bulgak„ yani fitnelerin sebep ve çarelerini bulmak üzere görenek olan danışma ve inceleme toplantıları daha Rantambor kuşatması devam ederken yapılır (yürürlüğe konuş daha çok işbu kurgan alındıktan sonradır) ve şu sonuçlara varılır:

1. Sultan, uyruklarının (teb'asının) yapıp ettiklerini doğru olarak öğrenemiyor. Buna çare olmak üzere sıkı bir hafiyelik ve haber alma ağı kurulur; iş o dereceyi bulur ki en ilerigelen beyler bile her sözlerini sakınmak ve aralarında konuşmaktan çekinmek zorunda kalırlar.

2. İçki, halkı dik kafalı yapıyor ve içki toplantıları birçok "bulgak„ hazırlığına vesiyle oluyor.

Bunu önlemek için içki ve genel olarak sefahat, zina, afyon, kumar v. s. yasağı önemle ele alınır; ilk olarak Ala-üd-Din kendi çok değerli içki takımlarını kırdırır ve Delhi'nin Badaun kapısı önüne yığdırtır, saraydaki şarapları da oraya döktürtür.

3. Beyler, dostluk veya karabet ve sıhriyet dolayısiyle çok sıkı fıkıdırlar ve bu yüzden ayaklanma işlerinde kolaylıkla el birliği yapmaktadırlar.

Buna karşı beylerin birbirlerinin evlerine gitmeleri ve hattâ evlerinde çokcana misafir kabul etmeleri, kalabakık ziyafetler vermeleri, sultana önceden haber vermeden aralarında kız alıp vermeleri yasak edilir.

4. Her türlü "bulgak„ın başı paradır; bol parası olan hem kargaşalık çıkarmayı düşünmek vaktini, hem de onu yapmak vasıtasını bulabilir.

Ala-üd-Din en çok bu işe önem verir ve bu düşünce ile şümulünün anlaşılması güç birçok ölçem (tedbir) alır:

a) Her kimde mülk, in'am (özel bir hizmet karşılığı olarak bağışlanmış veya ulemaya verilmiş) veya vakıf olarak bir köy varsa Haliseye (devlet malı) geçirilmesini buyurur.

b) Gizli olarak ta buyurur ki her bahane ile halkın elindeki altını alınız.

c) "İdrarat„ (yoksullara, hafızlara, türbe bekçilerine ve saireye bağlanılan yıllık), in'am ve "mefruz„ (hükümete ait bir vergiden bir kimseye ayrılmış kısım) ve vakfiye'lerden yılda birkaç bin tengeyi (değeri için bak aşağıdaki tutumsal kısma) geçen miktar kesilsin.

d) Hindular'dan o ölçüde vergi alınsın ki başlarını kaldırıp kafa tutmaya halleri olmasın, bu amaçla: 1) toprak ürünleri vergisi elde edilen ürünün yarısına çıkarılır; 2) vergi toplamakla mükellef olup ta buna karşılık kendi topraklarından

vergi vermiyen köy başkanlarının (Hindu) bu imtiyazları kaldırılır tâ ki "güclülerin yükü gücsüzlerin üzerine yüklenmesin„; ayrıca ev ve otlatma vergisi de alınır.

Böylelikle hem Hinduları kafa tutamıyacak bir duruma getirmek, hem de onlar arasında ayaklanabilecek güc ve zenginlikte yerli bir "eşraf sınıfını„ ortadan kaldırmak amacı güdülür.

Doğru eğri, bu ölçemler Ala-üd-Din'i "bulgak"lardan koruyacaktır.

Bundan başka Ala-üd-Din hazineyi zarara sokacak her türlü hırsızlık, rüşvet ve kötülüğü çok ağır biçimde cezalandırır; ancak bu gibi işlerin başında bulunanlara onurla geçinebilecek ölçüde para verdirir.

Ala-üd-Din ve şeriat

Ala-üd-Din tâ saltanatının başından beri lâik bir hükümdar olmuştur, ona göre (Ziya Bernî, s. 284) devlet ve şeri'at işleri başka başka işlerdir, birincileri sultana ait ve ikincileri kadı ve müftilerin "rivayetlerine„ bağlıdır ve O, saltanatı boyunca hep böyle davrana gelmiştir.

Ancak yukarda sayılan karar ve ölçemler dolayısiyle, amma onları yürürlüğe koyduktan sonra, ulema ile danışmak ister ve Biyana kadısı Muğis-ud-Din'den bunların şeri'ata uygunluk derecesini sorar.

Kadı, Hinduların ezik tutulmasının ve hırsız maliye memurlarına karşı yapılan muamelenin şeri'ata uygun olduğunu söyler; ancak Ala-üd-Din'in başka birçok işlerinin, hele çok çetin bazı cezalarının şeri'ata hiç te uygun olmadığında direnir.

Çitor'un alınması

Bu iç işlerden sonra yine fütuhat işine koyulunur; 1302-3 kışında Ala-üd-Din Racistan'da ünlü Çitor kurganını kuşatır, alır ve ora Ranası (Raca) Ratan Sing'i esir eder; ancak ordu bu seferden çok yorgun ve kayıplı olarak dönmüştür. Aynı zamanda Ala-üd-Din Dekken'in doğusunda Telingana devletine karşı da Kara ordusunu göndermişti, bu ordu önemli bir başarı sağlıyamadan çok hırpalanmış olarak Kara'ya geri döner.

Moğol akınları ve onlara karşı alınan ölçemler

Durum böyle iken Targı'nın komutasında 120,000 atlılık büyük bir Moğol ordusu, Ala-üd-Din'i daha Çitor'da sanarak Hindistan'a girer ve Delhi önlerine kadar gelir; gerçek sultan başkentine dönmüş idiyse de yanında askeri azdı ve hazırlıksızdı; dolayısiyle Ala-üd-Din savgal bir durum almak ve yalnız ordusunu ve Delhi'yi korumayı düşünmek ve dağınık olan bey ve askerlerinin yetişmelerini beklemek zorunda kalır; başkent'te ve dolaylarında kıtlık ta başgösterir ve Ala-üd-Din devlet ambarlarından ucuz yiyecek sattırarak halkın geçinmesini sağlar. Ancak Moğollar iki ay kadar Delhi dolaylarında ve hattâ kenar mahallerinde bir sürü yağmadan sonra beklenilmedik bir anda çekilirler ve başkent kurtulur.

Bunun üzerine Ala-üd-Din, Ziya Bernî'ye göre (s. 302), aymazlık uykusundan (habi gaflet) uyanıp uzaklara ordular yollamak ve kurganlar almak işini bırakır ve Moğollara karşı bir sürü ölçem alır: sınır ve onların gelme yolları üzerindeki kurganları berkitmek, oralarda yeter ordu ve ünlü komutanlar bulundurmak v. s. Bundan başka yapılan danışma toplantılarında çok kalabalık ve çok iyi yetişmiş bir ordunun her an hazır bulunması gerektiğinde oy birliği olur. Ancak böylelikle, yani çok büyük bir orduyu biteviye silâh altında tutmakla, hazinenin tükenmesinden korkulduğu için hayatı ucuzlatmaya ve dolayısiyle ordunun beslenilmesini kolaylaştırmaya karar verilir ve bu yolda başarı ile yürütülen birçok ölçem alınır.

O anda Kuzey Hindistan'ın tutumsal durumunun özelliği şu idi:

Ala-üd-Din Kalaç, yenilmiş racalardan ele geçirdiği pek zengin hazinelerin bir kısmını kısa zamanda sayılı bazı bölge ve yerlerde harcamıştı ve harcanmakta idi; bu yerlerin başlıcaları Delhi ve ordu yığnak bölgeleri idi.

Ordu, eskisinden daha büyük ölçüde merkeze ve merkezle Sint ırmağı arasına ve bu ırmağın boyuna toplanmış idi. O devirde taşıt kolaylıklarının azlığı yüzünden de işbu bölgelerde geçinme pahalılaşmıştı. Dolayısiyle çözülmesi gereken sorum önce bu pahalılaşmayı ortadan kaldırmak ve ondan sonra çalışma ve tecimi o biçimde düzenlemek ki her şey bol olarak elde

edilsin, ucuza taşınsın ve dağıtılabilsin, tâ ki hayat daha önceki devirlere göre de önemli bir ölçüde ucuzlıyabilsin.

Hayatı ucuzlatma ölçemleri

Bu düşünce ile hububat, kumaş, at gibi birçok nesnenin değerleri biçilmiş ve bu değerlere göre satılmaları için sıkı ölçemler alınmış ve kanunlar çıkarılmıştır. Bunların başlıcalarını aşağıda göreceğiz.

Zahire ve hububata ait kanunun ana çizgileri aşağıdadır:

1. Narh tayini.
2. Sultana ait aınbarlarda zahire biriktirilmesi.
3. Çarşılarda pek sıkı denetleme.
4. Bütün zahire taşıma ve alıp satma ile uğraşanların tescili ve çarşılara gelen zahirenin çarşı denetleyicilerinin buyruğu altına konulması.
5. Köylünün ihtiyacından fazla zahire saklamamasının ve mahsulünü daha tarlada iken tecimerlere satmasının sağlanması.
6. Çarşılarda olan bitenlerden Sultanın vaktinde habea alması.
7. Yağmursuz mevsimde (kıtlık zamanında) kimsenin ihtiyacı dışında zahire satın alamaması.
8. Haliselerden (sultana ait topraklar) verginin para olarak değil, zahire olarak alınması ve mahsulün yarısına çıkarılması. Bu zahirenin sultanın ambarlarına konulması ve narhı tutmak, yani pahalılaşmayı önlemek, gerekince piyasaya sürülmesi.

Ziya Bernî bu ölçemler yüzünden yağmursuz yıllarda dahi (kıtlık) zahire fiyatlarında hiçbir değişiklik olmadığını yazar (s. 306).

Bu işlerin denetleyicisi yapılan Melik Kabil Uluğ Hani'ye pek geniş yetkiler verilir; ihtikâr olunca yalnız muhtekir değil, onu önlemeye memur olanlar da görevlerini gereğiyle yapmadıkları için yargılanırlar.

Ala-üd-Din Kalaç, çarşı işlerini, birbirinden ayrı üç örgüt yolu ile denetlerdi; dolayısiyle bir kötülük haberini yalnız örgütlerden biri tarafından öğrenmesi ötekilerin ceza görmelerini gerektirirdi.

Şeker, yağ ve kumaşlar için de bu yolda kurallar konulmuştur.

Kumaşlar için ayrıca bazı ölçemler vardır:

1. Delhi'de kumaşlar yalnız belirli bir yerde sattırılır.

2. Birtakım kumaş tecimerine hazineden iki milyon tenge[1] borç para verilir, onlara kumaş aldırtılıp istif ettirilir ve piyasada kumaş azlığı görülünce bu kumaşlar satışa çıkarılarak fiyat yükselmeleri önlenilir.

3. Bey ve ilerigelenlerce kullanılan bazı eyi cins kumaşların vesika ile sattırılır.

At narhlarını tutmak için de sözü geçen genel ölçemlerden başka hilecilikleriye ünlü at cambaz ve tellallarının teçimden yasak edilmeleri gelir.

Ala-üd-Din Kalac'ın korku salan çetinliği ve amansız cezaları ve bu işlerin başına rüşvet almamakla tanınmış kimseleri bulup geçirmesi, tarihçi Ziya Bernî'ye göre, o ölünceye kadar bu nesneler ve hemen her nesne üzerine konulmuş olan narhlara kesin olarak saygı gösterilmesini sağlamış ve geçim dilenildiği gibi ucuzlatılmıştır.

Yeni ordu ve Moğollara karşı saldırılar

Böylelikle bir kısmının iki atı olmak üzere 475,000 süvarilik bir ordu kurulur, hiç olmazsa erler ikta (timar sahibi değil, ücretlidirler).

Bundan sonra her Moğol akını ya önlenilir veyahut ta saldırıcılar için yıkımla sonuçlanır. İlerde sultan olacak olan sınır ordusu komutanı Gıyas-üd-Din Tuğluk, Moğollar'la yapılan bu savaşlarda büyük ün kazanacak ve kendisine Gazi Melik denilecektir; bununla da kalınmayıp Sint ırmağının ötesindeki dağlık bölgeye de girildiği, yani koca Çağatay devletine karşı, onun en güclü bulunduğu devirde dahi, saldırgal biçimde savaş yapıldığı da olur; Firişte'ye göre (s. 116), her yıl Tuğluk, tâ Kâbil, Gazne ve hattâ Herat'a kadar akınlar yapar ve oralardan haraç alır; şair Hüsrev'in "İcaz-i-Hüsrevi„-sinde (İnşa-i-Emîr Hüsrev de denir) bulunan resmî yazıların birinde Bedr adında birinin Ala-üd-Din'in buyruğu üzerine ordu ile Sind'i geçip kış ortasında Gazne'ye girdiği, Moğolların

[1] Değeri üzerinde ilerde tutumsal hayat bölümünde bilgi vardır.

korku içinde kaldıkları, ancak sultanın fermanı kendilerine okunulunca rahatlaştıkları ve onun buyruklarına uymıyan hazır olduklarını söyledikleri, cuma namazında Ala-üd-Din adına hutbe okununca müslümanların bunu alkışladıkları, hatibe hil' at giydirildiği ve halka altın para saçıldığı ve bazı "kâfir„in müslüman olduğu yazılıdır.

Bütün Hindistan'ın fethi

Batı kuzey sınırında bu durum sağlanıldıktan sonra bütün Hindistan'ın fethi işine güvenle girişirler.

1305 de Narbada ırmağına kadar hemen bütün Malva ele geçirilir ve Ala-üd-Din, kendine bağlı kalmak üzere, Çitor tahtına oturttuğu eski racanın kız kardeşinin oğlu Arsı yolu ile, Racputlara eğemen olur.

1306-7 de hem Malva, hem de Gucerat'tan Deogir üzerine sefer yapılır; sebep veya bahane şudur:

Ala-üd-Din'in Kara valiliği sırasında Deogir'e karşı yaptığı baskın sonucunda ora racası ile vardığı anlaşmada Elliçpur vilâyeti kendisinde kalmıştı; Ala-üd-Din de, vergiler kendisine gönderilmek üzere, yönetimi racaya bırakmıştı; halbuki arka arkaya üç yıldır vergiler gelmemekte idi.

Deogir ülkesi kolaylıkla fethedilir, ancak Ala-üd-Din işbu ülkeyi büyüklüğünün ilk kaynağı saydığı için racayı affeder, onun 700 fillik armağanını kabul eder ve Delhi'ye bağımlı kalmak üzere onu tahtında bırakır.

Bu sefer sırasında Gucerat ordusuna başbuğluk eden Alp Han, işbu ülkenin Deogir'e sığınmış olan eski hükümdarının kızı, güzelliği ile ünlü Deval Devi'yi ele geçirip Delhi'ye yollar; bu kız orada Ala-üd-Din'in oğlu Hızır Han'la sevişecek ve ona varacaktır; şair Hüsrev'in en güzel eseri sayılan "Deval Rani-Hızır Han„ veya" Aşıka„sı başlıca bu işi ve bu sevişmeyi anlatır.

1308 de Telingana'ya sefer yapılır, başkent olan Varangel alınır ve raca, 300 fil vererek Delhi'ye bağımlı kalmak üzere, yerinde bırakılır.

1310 da Güney Dekken (Hoysala devleti, Madura v. s.) alınır; ganimet olarak Delhi'ye 312 fil, 20,000 at, 96 man altın ve sandıklar dolusu yine altın ve inci getirilir.

Bu olaydan sonra Ala-üd-Din'in hizmetinde bulunmuş olup şüphe üzerine çıkarılmış Yeni Müslümanların (Moğol) ona karşı bir suikast hazırlığı keşfedilir ve çok kan içinde boğulur.

1312 de Ala-üd-Din'in büyük oğlu Hızır Han velihat yapılır; tembel ve aklı kıt bir gençtir.

Ala-üd-Din'in son yılları, ölümü ve özellikleri

Ala-üd-Din'in son yılları hastalık, hırçınlık ve birçok sıkıntı ve ayaklanma içinde geçer. O, Gucerat'tan köle olarak getirilmiş bir harem ağasını (adı Kafur'dur, satın alındığı meblâğ dolayısiyle kendisine "Hezar Dinari„ de denirdi) çok sevmiş ona "Melik Naib„ yâni kendi vekili ünvanını vermiş ve Dekken seferlerinin çoğunu ona yaptırmıştı; çok kalleş olan bu adam, sultanın kayın biraderi Alp Han'ı bir iftira ile lekeler ve öldürülmesine sebep olur; bunun üzerine Alp Han'ın Gucerat'taki ordusu ayaklanır, bunu görünce Çitor ve Deogir racaları da ayaklanırlar. 1316 başlarında, çok hasta olan Ala-üd-Din, söylenildiğine göre, Melik Naib'ce zehirlenilerek ölür.

Çok zalim olmasına rağmen denilebilir ki, Delhi tahtına oturan en büyük ve başarılı Müslüman-Türk hükümdarlarından biridir. Çağatay devletinin en güclü ve saldırgan olduğu bir devirde, hem ona karşı koymuş, hem de hemen bütün Hindistan'ı fethetmiş ve Delhi'ye bağımlı kılmıştır; Bengal, Delhi'ye bağımlı olarak Balaban soyunun elinde kalmıştı. İkinci İskender diye tanınmıştır. Cülûsunun başındanberi bu ünvanı paralarında kullanmıştır.

Ala-üd-Din Kalaç büyük ve başarılı bir yönetimci idi; geçimi ucuzlattırma savaşını kazanması buna örnekti ve zamanında herkes bu başarı karşısında şaşa kalmıştı; hattâ onun zulmüne ve dini dünyaya karıştırmamakta ayak direnmesine rağmen her tuttuğu işi iyi bir sonuca götürmesine şaşan tarihçi Ziya Bernî bunun ancak Şeyh Nizam-üd-Din Evliya ve daha iki büyük şeyhle çağdaş olmasına ve Allahın onu o yüzden korumasına atfetmeye kadar gider.

Her yerde olan bitenlerden haber alma işine de çok önem verdiği için "yam„ teşkilâtını (sık sık at değiştiren postacılar) çok geliştirmişti. Devrinin anıtları da çok ünlüdür. Bu yönler üzerinde daha ilerde ayrıntılar verilecektir.

3.— Kalaç Hanedanının Devrilmesi

Alâ-üd-Din ölünce "Melik Naib„ olan Kâfur, veliahat Hızır Han'ın yerine, onun 5-6 yaşındaki küçük kardeşi Şihab-üd-Din Ömer'i, ölen sultanın uydurma bir vasiyetini ileri sürerek tahta çıkarmış, onun adına hükümeti idareye kalkışmış, eski veliahtın ve diğer bir kardeşinin gözlerini kör ettirmiş ve Mübarek isminde diğer bir şehzadeninkileri de kör ettirmeye kalkışmış ise de bu iş için gönderdiği adamlar Mübarek tarafına geçmiş, ayaklanma olmuş, Kâfur öldürülüp Mübarek, sultan olan küçük kardeşi Şihab-üd-Din'e vasî olmuş, bir müddet sonra Mübarek bu çocuğu kör ettirip, Kutb-üd-Din Mübarek Şah adiyle tahta çıkmış ve yeniçerilerinkilere benziyen tavırlar takınan birtakım askerleri ezmiştir. Bütün bunlar Ala-üd-Din'in ölümünden sonra gelen ilk üç ay içinde olmuştur.

Mübarekşah Mübarek (Kutb-üd-Dünya ved-Din) 4 yıl süren saltanatının başlangıcında babasının narhlarını kaldırmak ve hazineye malettiği araziyi eski sahiplerine geri vermekle birçok taraftar kazanmış ise de kendisinde babasının dehası olmamakla birlikte onun bütün şiddet ve gariplikleri bulunduğundan taht ve hayatını çabuk kaybetmiştir.

Hindistan ve Delhi yeniden Keykobad'ın şuursuzluklarını ve şuursuz sefahatini görmüştür. Hindistan'da "dokunulamıyanlar„ dan addedilen aşağı tabakadan bir Hindu iken sözde müslüman olan Hüsrev adında biri Mübarek'in güven ve sevgisini kazanarak ülkenin gerçek eğemeni olmuş ve herkesi sultandan soğutmuştur.

Mübarek, kadın süsleri takınarak dolaşır, en bayağı dalkavuk, hokkabaz ve kantocularla birlikte yaşar; babasının ricalini onlara tahkir ettirir idi.

Bir zamanlar da El-Vasik-i-Billâh adiyle kendini halife ilân ettirmiştir, ve bu kadar fütuhat yapan babası "İkinci İskender„ lâkabiyle yetinmiş iken o paralarında "İskender-i-Zaman„ ve "El-Vasik-i-Billâh, Emir-ül-Mü'minin„ ünvanlarını takınmıştır (1317 ve 18 tarihli gümüş ve altın paraları).

Mübarek'in nedimi Hüsrev ordu kumandanı olarak Dekken'de bir sefer esnasında ayaklanıp kendini sultan ilân ettir-

meyi düşünmüş ise de Türk olan beyler buna yanaşmayıp işi Mübarek'e bildirmiş ve Hüsrev'i Delhi'ye götürmüşlerdi. Fakat o, başkent'e varınca derhal eski nüfuzunu kazanmış ve onu Delhi'ye götürmüş olan beylerden birçoğunu azil ve hattâ Kara valisi Melik Telboga'yı hapsettirmiştir.

Özüne bağlı bir ordusu olmadan bir şey başaramıyacağını anlıyan Hüsrev, budala Mübarek'ten, öbür beylerin kendilerine öz ve çoğunun kendi oymaklarından askerleri olduğunu ileri sürerek, aynı şeyi yapmak müsaadesini almış ve az zaman içinde 40.000 kişilik bir özel ordu edinmiş ve bunları ve subaylarını hemen hep kendi " Kast „ından yani "dokunulamıyanlar„ arasından seçmiştir.

Bunları gittikçe daha büyük ölçüde saray muhafızları arasına sokan Hüsrev, bir gece Mübarek'i öldürmüş ve kendisi tahta çıkmıştır.

VI. Hüsrev ve Hinduların egemenliği ele alma denemeleri

Nasir-üd-Din ünvanını taşıyan ve "Kâfir-i-Nimet„ diye anılan Hüsrev, Mübarek'i öldürdükten sonra kafasını avluya attırır, şaşıran Türk muhafızlar kaçışır ve sindirilir ve Hüsrev'in Hinduları saraya egemen olurlar. Kalaç hanedanından sarayda ne kadar erkek çocuk varsa öldürülür; büyükleri zaten Mübarek öldürtmüştü.

Delhi'de bulunan bütün ilerigelenler gece ortasında saraya çağrılır, olup biteni bilmedikleri için hep gelir ve orada alıkonulurlar. Gündüz olunca Hüsrev tahta oturur ve hepsinden bîat alır; birçoklarını öldürtür; bazılarını işlerinden alıkoyar; sözde müslüman olmuş kendi Hinduların'dan birçok kişiyi de önemli güven yerlerine geçirir. Bir yandan güvenmediklerini öldürtürken, öbür yandan da yanat kazanmak için devlet hazinelerini pek cömertcesine harcar ve, ileride anacağımız Şeyh Nizam-üd-Din Evliya dahil, birçok tanınmış adamlara şu ve bu adla paralar dağıtır; sözü geçen şeyhe de yoksullara bakması için para vermişti, veyahut şeyh, ilerde paraları geri istiyecek olan Gıyas-üd-Din Tuğluk'a paraları o yolda harcamış olduğunu söyliyecektir.

Müslüman ve Türkler böylelikle hem sindirilmek, hem de kazanılmak istenilirken Hinduları da kazanmak ve hattâ onlara dayanmak isteniliyordu; Sarayda bir sürü Hindu ayinleri yapılmakta idi; Hindularca kutsal sayılan sığırın kesilmesi de yasak edilmişti.

Sütlec ırmağının az güneyinde Dibalpur'da vali ve Moğol'lara karşı bekliyen orduların veya başlıca ordunun komutanı olan ve pek çok başarılı savaşları dolayısiyle Gazi Melik diye anılan Gıyas-üd-Din Tuğluk, yeni durumu kabul etmiyen ilk kişi olur. Multan valisi ve yine Moğol'lara karşı bekliyen başlıca ordulardan birinin komutanı bulunan Behram Ayba Kişilu Han da ona katılır; yani Moğol'lara karşı beklettirilen Türk orduları Delhi'de kurulan Hinduluğa eygin, sözde müslüman, yönetime karşı durum alıp onu devirmek için gereken uğraşlara koyulurlar.

Gıyas-üd-Din Tuğluk'un oğlu Muhammed Uluğ Han (o devirde Fahr-üd-Din Cavna diye anılırdı) Kutb-üd-Din Mübarek'in Ahır Beyi idi; Hüsrev tahta çıkınca, babasının korkusiyle ve onu da kazanır veya kıpırdanamaz bir duruma getiririm düşüncesiyle, Muhammed'i Ahir beyliğinde alıkoyar; ancak onu az çok göz hapsinde tutturur.

O, Ayba Kişilu Han'ın oğlu ile birlikte bir gün kaçmak fırsatını bulunca Tuğluk ve Kişilu Han, Hüsrev'e karşı askerî hazırlıklarını açığa vurmaktan artık çekinmezler.

Türlü tali'li çarpışmalardan sonra Hüsrev'in, içinde pek çok Hint'li bulunan ordusu ezilir, kendisi de bir süre saklandıktan sonra ele geçirilir ve öldürülür (1320).

Gıyas-üd-Din Tuğluk Delhi'ye vardığında Kalaç hanedanı erkeklerinden sağ kimsenin kalıp kalmadığını soruşturur ve hepsinin öldürülmüş olduğunu öğrenince yeni sultanın seçilmesini ilerigelenlere bırakır, onlar da kendisini seçerler.

Ziya Bernî'nin bu anlatılışına İbni Batuta şunları eklemektedir. Hüsrev'i yenmiş olan iki komutan Gıyas-üd-Din Tuğluk'la Ayba Kişilu Han arasında, her birinin tahtı ötekine önermesi yolunda, bir yarışma olmuş, sonda Kişilu Han'ın Tuğluk'a: tahta siz geçemezsiniz, oğlunuz Muhammed geçer demesi üzerine Tuğluk tahtı kendisi için kabul etmiş.

VII. Tuğluk Hanedanı (1320 - 1413)

1. Gıyas-üd-Din Tuğluk (1320-1325)

Genel siyasa İhtiyar yaşta tahta çıkan Tuğluk'un 5 yıl süren saltanatı en çok onarma işleriyle geçer: devletin bozulan düzenini yeniden kurmak, ayaklananları yola getirmek gibi.

İç siyasa bakımından başlıca işleri şunlar olur:

a) Selefi Hüsrev'in yanat kazanmak için delice dağıtmış olduğu paraları hazine hesabına geri almak;

b) Ala-üd-Din Kalaç'ın pek ağırlaştırmış olduğu vergileri indirmek;

c) Ala-üd-Din zamanında hazineye maledilmiş araziden henüz geri verilmemiş olanlarını sahiplerine geri vermek;

d) Sıkı bir güven ve baysallık (âsayiş) sağlamak;

e) Borç için işkenceyi kaldırmak;

f) İşyar atanmasında (memur tayini) hatır ve iltiması kaldırmak.

Hüsrev macerası, o devirde halkın ezici çoğunluğunu teşkil eden Hindu'ların güç ve servet kazanmasının Müslüman Türk egemenliği için ne kadar tehlikeli olabileceğini göstermişti; bu işte Gıyas-üd-Din Tuğluk az çok Ala-üd-Din Kalaç'ın siyasasına, belki daha az çetin bir biçimde geri döner; genel kural şu olur: Hindular'ın ortalama bir geçim genliğine (refah) erişebilmeleri caizdir, ancak hırslarını uyandırabilecek ölçüde zenginleşmemelidirler ve buna göre devletçe tertibat alınmalıdır.

Gıyas-üd-Din Tuğluk iyi, doğru ve başarılı ve kendini sevdirip güven kazanmış bir yönetimci diye ün bırakmıştır; bu yolda, ileride göreceğimiz gibi, esaslı buyrukları vardır.

Birçok bahçe ve sulama cetvelleri de yaptırmıştır. Kurmuş veya yeni baştan düzenlemiş olduğu "ulak„ (ulaştırmadan, posta) teşkilâtı da çok iyi işler bir durumda idi; bu da ilerde ayrıca anılacaktır.

Veliaht Muhammed Uluğ Han'ın Varangel seferi ve tahta çıkma denemesi

Dekken genel valisi Kutluğ Han yeni hanedanı tanımış ve yukarıda anılan değişme ve iç savaşlar sırasında Dekken'de genel olarak güven ve baysallık bozulmamıştı. Ancak Varangel (Telingana, Teleng) racası kendini Delhi Türk sultanlığına değil, Kalaç hanedanına bağımlı saymak istemiş ve o hanedan ortadan kalkınca bağımsız gibi davranmıştır.

1321 de veliaht Muhammed Uluğ Han'ın komutasında kalabalık bir ordu Deogir yolu ile ve oradaki orduyu da birlikte götürerek Varangel üzerine yürür ve kenti kuşatır. Onu çok sıkıştırır ve hem ordusunu beslemek, hem de olca (ganimet) almak üzere askerlerine her bir yöne akınlar yaptırır.

Raca barış diler ve, Ala-üd-Din Kalaç zamanında olduğu gibi, armağanlar vermek ve haraca bağlanmakla kurtulmayı umar. Ancak Muhammed Uluğ Han buna yanaşmaz ve kurganı almıya kalkışır.

Kuşatmanın sonlarına doğru birtakım Hindu'ların yolları kesmeleri yüzünden bir ay kadar Delhi ile haberleşilemez. Ziya Bernî'ye göre veliahtın adamlarından şair Ubeyd ve Şeyhzade Dımışkı (Şamlı) nın yalan ve fitneleri yüzünden orduda sultanın öldüğü söylentisi çıkar ve ortalık altüst olur; bundan başka bunlar veliahtla büyük komutanların arasına kuşku sokarlar ve her komutan başını alıp bir yana gider. Varangel'deki Hindu'lar da oradan çıkıp ordugâhı yağma ederler.

İbni Batuta ise bu söylentileri veliahtın kendisinin çıkartmış olduğunu ve büyük komutanların kendisine biat'a çağırdığını, onların buna yanaşmamaları üzerine fesadın çıktığını yazmaktadır.

Her iki anlatışta da, olayların gelişmesiyle karşılaştırılınca uygunsuz yönler görülür. Genel olarak Hindistan'da Tuğluk'lar devrinde yazmış olan Ziya Bernî de, aşırı kötü ahlâklılık sayılacak işlerde az çok çekingenlik, İbni Batuta'da ise en ileri dedikodulara karşı bir eyginlik görülür.

Her ne ise Gıyas-üd-Din Tuğluk gerek fitne çıkaranları, gerekse bu fitneler yüzünden oğlundan ayrılan komutanlar-

dan ele geçenleri öldürtür (bunların birtakımı Bengal'e kaçar) ve Muhammed Uluğ Han'ı yeniden Varangel üzerine gönderir.

Bu sefer o, önce Bihar'ı ondan sonra da Varangel'i alır, Raca'yı tutsak eder, bütün fil ve hazinelerini ele geçirir ve Telingana (Teleng) ülkesini ikta'lara ayırır, yani doğrudan doğruya Delhi sultanlığının yönetimi altına koyar. Varangel'e Sultanpur adı verilir (1323).

Oradan Muhammed Uluğ Han, Orisa (Müslüman tarihçiler Cacnagar derler) üzerine bir akın yapar, 40 fil alıp geri döner. Bu sefer sırasında önemli bir Moğol ordusu Hindistan'a girmiş ve bozulmuştu.

Bengal olayları Balaban'ın ölümünden sonra orada kalan ve hattâ orada kalmak için Delhi veliahtlığını bırakıp kaçarcasına Bengal'e dönen Boğra Han, Laknavti tahtında gerçekten bağımsız kalmıştı; ancak pek açık olarak anlaşılmamakla birlikte Kalaç hanedanı tahtta iken Bengal'deki hükümdarlar bir yandan kendi adlarına para başmış, öbür yandan da Kalaç sultanlarının nazarî egemenliğini tanır görünmüşlerdir.

Boğra Han öldükten sonra onun yerine sıra ile iki oğlu Rükn-üd-Din Keykâvus (1292-1302) ve Şems-üd-Din Firuz Şah (1302-1318) geçmişti. Bu sonuncusu zamanında Doğu Bengal (Sonargaon bölgesi) fethedilmiş ve Firuz'un üçüncü oğlu Gıyas-üd-Din Bahadır oraya yerleşmişti. Firuz 1318 de ölünce oğulları arasında savaş çıkar; büyük oğlu Şihab-üd-Din Boğra tahta çıkarsa da Sonargaon'daki kardeşi Gıyas-üd-Din Bahadır ona karşı yürür, vuruşmada Şihab-üd-Din Boğra yenilir ve, ya vuruşmada ya az sonra ölür. Yaşça ondan sonra gelen kardeşi Nasir-üd-Din, Laknavti tahtına çıkar, ancak Sonargaon'daki kardeşi Gıyas-üd-Din Bahadır'la savaşmak zorunda kalır, güç bir duruma düşer ve Delhi sultanı Gıyas-üd-Din Tuğluk'tan yardım diler.

Ala-üd-Din Kalaç'ın ölümünden ve hele Kalaç hanedanının Delhi tahtını kaybetmesinden beri Laknavti'deki Balaban soyu Delhi ile her türlü ilgiyi kesmiş gibi idi. Tuğluk bu di-

leği Bengal üzerine Delhi egemenliğini yeniden kurmak için bir fırsat sayar ve oraya yürümeye karar verir.

Gıyas-üd-Din Tuğluk'un Bengal seferi

Tuğluk, Bengal'e gidecek olan ordunun başına kendisi geçmek istediğinden oğlu Muhammed Uluğ Han'ı Dekken'den çağırtır ve onu Delhi'de vekil bırakır.

Sultan Tuğluk, Zaferabad (Cevnpur bölgesi) yolu ile Tirhüt'e varır; orada Nasir-üd-Din onu karşılar; Tuğluk ona Zaferabad valisi Tatar Han'ın başbuğluğunda bir yardımcı ordu verir, bütün Bengal ele geçirilir, Gıyas-üd-Din Bahadır tutulur ve boynunda ip olarak Tuğluk'un önüne getirilir.

Tuğluk, Bengal saray ve ordusundaki bütün filleri alır ve Laknavti'yi kendisini yardıma çağırmış olan Nasir-üd-Din'e, Delhi egemenliği altında kalmak şartiyle verir. Başkenti Sonargaon olan Doğu Bengal'i ise doğrudan doğruya Delhi'nin bir vilâyeti yapar; ve oraya kendi evlâtlığı Tatar Han'ı tayin eder; böylelikle Batı Bengal çevrilmiş bir durumda bulundurulur. Gıyas-üd-Din Bahadır da Delhi'ye götürülür.

Gıyas-üd-Din Tuğluk'un Bengal'den dönüşü ve ölümü

Tuğluk doğu'da iken oğlu Muhammed Uluğ Han'ın hoşa gitmiyecek davranışlarda bulunduğunu öğrenmişti; o, çok sayıda köle satın alıyor (yani kendine bağlı asker ediniyor), yanat kazanmak için para dağıtıyor ve zamanın en ünlü şeyhi, Nizam-üd-Din Evliya,ya mürit olup ona çok sıkı gidip geliyormuş; hattâ şeyh "vecd„e geldiği bir sırada ona "saltanatı sana hibe ettik„ demişmiş. Gıyas-üd-Din Tuğluk bütün bunlara çok kızıp bir yandan oğluna paylayıcı mektuplar göndermiş, öbür yandan da şeyhe, kendisi Delhi'ye dönünce ikisinden birinin orada fazla olacağını söylettirmiş, şeyh de "Henüz Delhi durest„ yani "Henüz Delhi uzaktır„ demiş. Bu söz hâlâ Hindistan'da bizdeki "dereyi görmeden paçaları sıvamak„ sözünün karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Gıyas-üd-Din Tuğluk, Bengal'den gelince oğlu Muhammed Uluğ Han onu az ilerde Afganpur adında bir yerde karşılar, orada bir yerden filler geçince yıkılmak üzere tertip edilmiş

bir köşk yaptırmıştı; sultan bu köşkte oturup fillerin geçişini seyrederken köşk yıkılır ve sultan ölür (şubat veya mart 1325).

Bu ayrıntılar İbni Batuta'da vardır ve o bunları, veliaht'ın şeyhlerinden olan Şeyh Rükn-üd-Din'den duyduğunu yazmaktadır. Tarihçi Ziya Bernî bu tertibatı anmaz ve köşkün yıkılışını olagan bir kaza gibi gösterir.

Büyük Türk mutasavvıfı Şeyh Nizam-üd-Din Evliya ile büyük Türk şairi Emir Hüsrev de o sıralarda ölmüşlerdi.

2. Muhammed Tuğluk (1325-1351)

Es-Sultan-ül-Mücahid, Ebul-Feth ünvanlarını taşıyan bu hükümdarın devrinde birinci Delhi Türk sultanlığı ilk dağılışa uğrayacaktır. Onun dostu tarihçi Ziya Bernî ve konuku ünlü gezmen Tancali İbni Batuta'nın yazılarından Muhammed Tuğluğ'un şu biçimde bir adam olduğu anlaşılmaktadır:

Çok anlayışlı, kavrayışlı ve bilgili; güzel söz söylemek ve güzel yazmak yeteneğine sahip, ancak çok parlak görünen ölçemlerinin pek çoğunda başarısızlık, sonsuz bir comertlik ve bazen en ufak bir şüphe üzerine birçok kişinin canına kıymak; yine sonsuz bir gurur ve ihtiras, fakat bir şikâyet dolayısiyle kadı'nın çağrısı üzerine tek başına bir suçlu gibi mahkemeye gitmek v. s.

Genel olarak denilebilir ki Ala-üd-Din Kalaç gibi sonsuz ihtiraslar besliyen Muhammed Tuğluk, bunları gerçekleştirmek çaresini bulamamış ve bu yüzden kendi kendini ve devletini kasıp kavurmuş ve eritmiştir. Ala-üd-Din Kalaç birkaç yüzyıllık birikmiş raca hazinelerini ele geçirmiş ve bunlarla ordularını beslemişti ve Gucerat, Malva ve Dekken gibi birkaç milyon km. kareye varan ülkeleri ele geçirerek cihangirlik ihtiraslarını dinizlemişti; Muhammed Tuğluk ise o ölçüde ordular beslemek için yalnız vergilere dayanmak ve cihangirlik ihtiraslarını dinizlemek için de Hindistan dışına çıkmak yâni, İlhanî, Çağatay veya Çin devletlerinden birini yenip ülkesini fethetmek zorunda idi; bu ise Hindistan içinde yapılacak fütuhattan ölçülemiyecek derecede daha güçtü ve tarihte Hindistan'a dayanarak Kuzey ülkelerinde fütuhatta bulunmak hiç

yapılmamış bir işti. Özet olarak Muhammed Tuğluk bu hırs ve imkânsızlıklar içinde bocalayıp yıkılacaktır. Onunla Ala-üd-Din Kalaç arasındaki bir başkalık ta, tarihçilerin yazılarından çıkarılabilecek hükme göre, onun bir işe girişmeden önce gereken danışmalarda bulunmayı pek sevmemesi ve dolayısiyle tasarlarını gerektiği gibi incelenmeden yürütmeye kalkışmasıdır.

Saltanatı olaylarına geçelim :

Yönetim işleri ve başkentin nakli

Muhammed Tuğluğ'un ilk önem verdiği işler, yönetim ve hele maliye işlerine düzen vermek ve vilâyetlerde düzenli gelir ve gider defterleri tutturmak, toprak vergisinin her yerde eş olmasını sağlamaya çalışmak gibi yönler olmuştur. Bunlarda başarılar sağlamıştır.

Bunlardan sonra, Dekken'in fethi Delhi'yi kenarda bırakmıştır düşüncesiyle Deogir'i 1327 de başkent yapar ve oraya Devletabad adını verir; bu olay Delhi halkını ona düşman kılar ve pek çok dedikoduların doğmasına ve küfürle dolu, ona karşın ve alçaltıcı imzasız kâğıtların geceleri gizlice divanına atılmasına sebep olur. Ziya Bernî ve İbni Batuta'ya göre, Muhammed Tuğluk bunlara kızdığı için 1329 da Delhi halkının toptan Devletabad'a (1000 km. kadar uzakta, 40 günlük yol) taşınmasını buyurur ve gereken yardımlar yapılmak ve konaklar kurulmakla birlikte göç pek çok kişinin yollarda ölmesine ve perişan olmasına yol açar ve Muhammed Tuğluğ'a karşı sönmez düşmanlıklar doğurur. Bu, onun düşünce ve hesaptan çok his ve hiddete kapılarak giriştiği işlerden bir örnektir.

Yanlış ve tehlikeli malî tedbirler

1329-30 dan bu yana Muhammed Tuğluk gelirleri arttırmak için bir sürü ölçem alır ; ana düşüncesi fütuhat yapacak ordular için para bulmaktır. Düab'da (Gence-Cemne arası) vergiler çok artırılır ve başkent, yani yakın ve zengin bir piyasa oradan kalkmış olduğundan, bu ölçem işbu bölgeyi çok ezer ; birçok köylü toprak ve hayvanlarını bırakıp zenginler hizmetine girer yani ecir olur ve zenginler ayaklanma hazırlıklarına koyulurlar.

Yine o sırada Muhammed Tuğluk malî yıkıma götürecek olan bir ölçeme başvurur: bastığı bakır ve tunç paranın gümüş para ile eş değerde sayılmasına karar verir; böylelikle, aklı sıra, hazinesi yoktan ölçüsüz bir servetle dolacak ve istediği orduları toplıyabilecekti; bu amaçla çıkardığı bakır paralar üzerine bir sürü âyet ve hadis koydurarak onlara bir türlü kutsallık ta vermek ister. Ancak per çok kişi evinde bu paralardan basıp onları gümüş değerinde geçirmekle yoktan zengin olmaya koyulur ve Muhammed Tuğluk yeni paraların değerini düşürmemek için bunları gümüşle başa baş değiştirmeye koyulunca hazine tamtakır olma yoluna girer ve sonda bu işten ve bu paralardan vazgeçilir, ancak devletin malî gücü bu yüzden çok sarsılmış bulunur ve bilhassa Hindular'dan pek çok kişi ölçüsüz zenginleşir. Bu ölçem böyle kötü sonuç verince Muhammed Tuğluk daha çok tehlikeli bir ölçeme başvurur: vilâyetleri götürü pazarlıkla valilere vermek; yani o âna kadar olduğu gibi vali, muayyen vergiler toplayıp onların muayyen bir kısmını merkeze yollıyan, doğruluğu ve yeteneki ile tanınmış kendine güvenilir bir kimse olacağı yerde her yıl muayyen bir parayı merkeze yollamak şartiyle ve artırma yolu ile valiliği üzerine alan ve halktan elden geldiği kadar çok para toplamaya çalışan herhangi bir adam olur.

Türk getirtme siyasası

Muhammed Tuğluk bu gibi ölçemlerle hazine doldurmıya çalışmakla birlikte gözünü diktiği ülkelerden gelenlere, hele Türkistan ve Horasan Türklerine çok büyük armağan ve iyiliklerde bulunmakta ve oralardan göçmen de getirtmekte idi.

Ayaklanmalar

1333 de vergilerin ağırlığı ve sefalet dolayısiyle ayaklanan Düab halkına karşı çetin bir sefer yapılır. 1336 - 37 de yedi yıl önce Delhi'den Devletabad'a zorla götürülmüş olanların eski yerlerine dönmelerine izin verilir; işbu bölge (Delhi - Düab) az sonra çok büyük kıtlıklara da uğrıyacaktır.

1335 de Muhammed Tuğluk Madura'da (Dekken'in güneyi) ayaklanmış olan valiye karşı yürürken yolda ağır hastalanır ve bu duyulunca Devletabad, Hansi ve Lahor'da ayaklanmalar

olur; bu yüzden Madura'yı geri almak ve valisi Ahsen'i cezaladırmaktan vazgeçilir; böylelikle Hindistan'ın güney ucu Delhi'den ayrı bir Türk devletçiği olarak kalır ve doğal olarak çok geçmeden Hindu'ların eline düşer.

Ordu işleri, Tibet seferi

Bu sırada Muhammed Tuğluk Horasan ve Türkistan fethi işine başlamak üzere büyük bir ordu toplar ise de (370,000 atlı kadar) parasızlık yüzünden, daha bir iş görülmeden, ikinci yılda, bu ordunun önemli bir kısmını dağıtmak gerekir.

1337-38 yılında, Çin fethine bir başlangıç olmak üzere, Muhammed Tuğluk, Tibet'in fethine kalkışır, Karçal denilen ve neresi olduğu pek anlaşılmıyan dağlık bir bölgeye yolladığı 80,000 kişilik bir ordu en çok tabiî güçlükler ve iklim yüzünden yok olur.

Bu yıkım bir dönüm noktası olur; bundan sonra Muhammed Tuğluk ölümüne kadar ayaklanmalarla uğraşacaktır. Bunu yapanların çoğu vilâyetlerini götürü pazarlıkla almış olup üstendikleri parayı merkeze göndermiyen valilerdir. 1339 da Bengal bir ayaklanma sonucunda devletten ayrılır.

İbn-i Batuta'nın elçi olarak Çin'e gönderilmesi

İşbu Tibet seferi sırasında Çin hacılarının ziyaret ettikleri bir mâbet yıkılmıştı. Çin Fağfur'u onu yaptırmak iznini almak için Muhammed Tuğluğ'a birçok armağanlarla birlikte elçi yollar. Sultan da "Ehl-i islâm arazisinde mâbet binası için yalnız cizye verenlere izin verilebilir, sen de cizye vermiye razı olursan puthane yaptırmana izin verilebilir„ yolunda karşılık verir. İbni-Batuta'yı ve daha birkaç kişiyi değerli armağanlarla Çin elçisine katıp kendi elçisi olarak Çin'e gönderir (1342).

Dinlilik gösterileri

Bin bir güçlük içinde bocalıyan Muhammed Tuğluk bunlardan kurtulmak ümidiyle dinlilik gösterilerine başvurur. Şehzadeliğinde Hindistan'ın en ünlü ve sevilmiş şeyhlerinden olan Şeyh Nizam-üd-Din Evliya'ya müritlik etmişti, ancak saltanatı sırasında fakıhleri (müftü v.s.) devlet işlerine karıştırmazdı ve bunlardan bu yolda ileri gitmek

istiyenleri idam ettirdiği de olmuştur. Her yönden ayaklanmalarla karşılaşınca bir Abbasî Halifesi bulunup bulunmadığını soruşturup öğrenmiş, ona elçiler yollamakla birlikte uzaktan biat etmiş ve 701 hicrî yılında (1340-41) o yıl babasının yerine Mısır'da Abbasî Halifesi olan "El-Müstekfî Billâh„ adına para bastırmıştır. 1343-44 de Halifenin bir elçisi saltanatını onayan bir buyruk getirince onu uzaklardan karşılar, ayağını öper, buyruğu başında taşıyarak atla giden elçinin arkasından yaya yürür, bütün kendi buyruklarını Halife adına çıkarır, onun adına hutbe okutur, Halifeye ve elçisine eşsiz armağanlar sunar v.s. Birkaç yıl sonra son Bağdat Halifesi El-Müsta'sım'ın 4 ncü göbekten torunu olan Muhammed Gıyas-üd-Din adında biri Delhi'ye gelince kendisine hatır ve hayale gelmiyen saygı gösterilir ve armağanlar verilir.

Ayaklanmalar ve fennî tarım denemeleri

Ancak bu gayret ve masraflar, ne ayaklanmaları durdurur, ne de yıkımların arkası kesilir. 1343-44 yıllarında Kuzey Hindistan'da Multan'dan Kara'ya kadar yayılan pek geniş bölgelerde güçlükle bastırılan bir sürü ayaklanma olur. Muhammed Tuğluk pek perişan olmuş olan Delhi bölgesinde fennî ekim yaptırmak ister, bölgeyi 4,600 km. karelik kısımlara ayırtıp her birinin başına bir memur koyar ve her parçanın her yıl değişen bir ürünle ekilmesini buyurur; bu işe de pek büyük bir para yatırır; ancak o karmakarışıklık içinde çok büyük çapta tutulan bu iş bir sonuç vermeden bir sürü parayı yer. Esasen durum bu gibi ölçemlerle düzeltilmiyecek kadar çığrından çıkmıştı.

Dekken'in elden çıkması

1345 de Muhammed Tuğluk en tehlikeli ölçemini alır; geliri çok azalmış olan Dekken ve Malva'dan 670 milyon tenge vergi almaya karar verir. Bunun için Dekken'in sevilen valisi Kutluğ Han geri çağrılır ve Dekken'le Malva 4 "şık„ yani kısma ayrılıp herbirinin başına bir tahsil memuru yollanılır.

Bu iş için Malva'ya gönderilen Aziz Hammar'a (meyhaneci) -ki kötülüğü ile ünlü idi- Muhammed Tuğluk çetin davranmasını ve hele "yüzbaşlık„ lara (yüz köyün başı) karşı sert

olmasını ve bütün kötülük ve ayaklanmaların onlardan çıktığını söylemişti.

Aziz Hammar, Malva'ya varır varmaz 89 yüzbaşlığı konağının önünde öldürtür, bunun üzerine Muhammed Tuğluk ona övücü bir buyruk ve hil'at yollar.

Bu olay Malva, Gücerat ve Dekken'deki bütün bey ve yüzbaşlıkların ayaklanmasına sebep olur. 1345 den 1351 e kadar Muhammed Tuğluk biteviye ayaklanma bastırmakla uğraşır; her vuruşmada üstün gelmekle birlikte artık her yöne yetişemiyecek bir duruma gelir; Bengal gibi koca Dekken de elden gider. 1351 de Muhammed Tuğluk yorgun ve hasta olarak Sind'de bir sefer yakmakta iken ölür.

Muhammed Tuğluğ'un ölümü sırasındaki durum

Onun ölümünde Hindistan'da üçü bu ayaklanmalardan doğma bağımsız beş Müslüman-Türk devleti vardı:

1. Delhi'de Tuğluk devleti.

2. Bengal'de 1338 den beri bağımsız olan bir, hattâ bir an için iki devlet.

3. Madura'da 1334 den beri bağımsız olan küçük bir devlet.

4. Dekken'de 1347 den beri bağımsız olan büyük Behmenî devleti.

5. Keşmir'de esasen bağımsız olan bir devlet.

Şurada burada Hindu racaların elinde ufak tefek Hindu devletleri kalmıştı, bunlar doğuda Orisa'da ve batıda Kuç ve Katyavar yarımadasında ve keza Himalaya eteklerinde bağımsız idiler; büyük Türk devleti içinde de ona bağımlı böyle Hindu devletçikleri bulunmakta idi.

Muhammed Tuğluk zamanındaki dağılma sırasında ve az sonra Dekken'in doğusunda Telingana (Teleng) devleti bağımsız bir Hindu devleti olarak Türk eğemenliği altından çıkar. Dekken'in batı güneyinde İskit-Dravit ırk veya "tip„ inin yaşadığı bölgede, daha sonra Viceyanagar adını alacak olan kentin yakınında oturan küçük bir Hindu derebeyi, 200 yıldan çok yaşıyacak (1339-1565) ve bir zamanlar Dekken'in bütün güneyine eğemen olacak olan büyük bir Hindu imparatorluğunun temelini atar.

Kuzey Hindistan'da nasıl Cat'lar gibi Hindulaşmış eski Türk oymakları müslüman Türklerin en çetin düşmanları olmuşlarsa güneyde de Viceyanagar devleti ve ondan sonra Maharat'lar oradaki veya oralara kadar yayılan Müslüman Türk devletleri için en tehlikeli düşmanlar olacaklardır; bu bölgenin ana Müslüman-Türk kaynaklarına daha uzak bulunması ise bu tehlikeyi daha da arttıracaktır.

Aşağıda bu devletlerin tarihleri kısaca gözden geçirilecektir. Önce Delhi sultanlığının tarihine devam edeceğiz.

3. Firuz Tuğluk (1351 - 1388)

Muhammed Tuğluk Sint'te ölünce ordu çok kötü bir duruma düşer; hem yerlilerin, hem de Türkistan'dan ona yardım için gelmiş olan Altın Bahadır'ın başbuğluğundaki kuvvetin saldırılarından korkulmaktadır. Beylerin yalvarmasiyle orduda bulunan Muhammed'in amcasının oğlu Firuz Tuğluk tahta çakmayı kabul eder. Saltanatı 38 yıl sürecektir; bir dinlenme ve pek büyük bir ölçüde bayındırlaşma devri olur. Onun bu yoldakı işleri, yaşadığımız devirde dahi övünülecek ve o devrin Avrupa'sında akla bile gelemiyecek işlerdendir bunlar az aşağıda görülecektir.

Firuz, Dekken ve Bengal'i, bu son ülkeye seferleri olursa da, geri almak için önemli uğraşlarda bulunmaz veya bunu başaramaz; ancak Kuzey Hindistan'ın öbür yönleri toplu olarak onun elinde kalır. 1356 da Mısır'daki Abbasî Halifesinden kendisine gelen buyrukta onun Sint ve Hint (Bengal'siz Kuzey Hindistan) Sultanlığı tasdik edilmekte ve Dekken'de Behmenî hanedanının eğemenliğinin tanındığı belirtilmektedir.

Firuz devri, Büyük Timur'un Türk topraklarını Moğol eğemenliğinden kurtardığı ve Türkleri büyük fütuhata götürdüğü devirdir; dolayısiyle, Tengiz zamanından beri olduğu gibi, Delhi Türk sultanlığı artık Müslüman Türkler için hem bir sığnak, hem de bir iş bulma ve yükselme alanı olmaktan önemli ölçüde çıkar; bu yüzden artık eskisi gibi bol olarak Türk akıntısiyle beslenmiyen Hindistan Türklüğü'nün gücü gitgide azalacaktır. Bu yön Firuz'un pek çok yerli köle edindiği yolunda devrin yazarlarında görülen kayıtlardan da anlaşılır.

Firuz Tuğluğ'un dinî siyaseti ve yönetimi

Firuz Tuğluk sofu ve hoca bir sultan idi. Müslümanlar için idam ve işkenceyi kaldırır, şer'î olmıyan hiçbir vergi almaz, sünnîlikten az çok ayrılan bütün dinî mezhepleri ve onların kitaplarını, ipek, gümüş ve altın süsleri, içki ve fuhşu yasak eder; yoksul müslüman kızların evlenmesini sağlamak için paralar harcar, Brahmanlar'dan da cizye alır (o âna kadar bu yapılmamakta idi) v. s.

Firuz, yönetimci olarak gevşekti ve pek çok kötülük ve haksızlığa göz yummuştur. Keza çok kere vilâyet ve ikta'ları (tımar v. s.) babadan oğula geçirmekle yer yer hanedanlar kurulmasına ve devletin kolayca parçalanmasına yol açmıştır. Ancak bütün bunlar o öldükten sonra patlak verecektir.

Firuz Tuğluğ'un bayındırcılığı

Firuz'un bayındırlık işlerindeki başarıları pek olağanüstü'dür ve 19 uncu yüzyılda, buhar v. s. gibi kuvvetler kullanılmaya başlanıncaya kadar aynı müddet içinde (38 yıl) bu kadar çok işin görülmemiş olduğu söylenilebilir. Kendisine 200 kent'in (irili ufaklı) kuruluşu atfedilir. Bunlar arasında: Delhi-Multan yolu üzerinde bulunan Fethabad; daha sonra aynı addaki devletin başkenti olacak olan Delhi'nin doğusunda Cevnpur; Delhi'nin 400 km. kadar batı kuzeyinde Hisar-Firuze, ve Delhi yanında Firuzabad gibi büyük kentler de vardır.

Bunlardan başka şu bayındırlık veya sosyal yardım işlerini de yaptırmıştır (Firişte, 151):

50 Sulama bendi (baraj)
40 Cami
30 Medrese
20 Hangâh (yoksullar için aşevi)
100 Köşk (kervansaray ve han)
5 Darüş-şifa (hastahane)
100 Makbere (Türbe ve mezar)
10 Hamam
150 Sulama işlerinde de kullanılabilecek kuyu ve su biriktirmeye mahsus havuz ve hazine
100 Köprü

Bunlardan ayrı olarak Firuz'un yaptırmış olduğu birkaç yüz km. uzunluğunda dört büyük sulama şebekesi vardır ki her devir için büyük eser sayılır.

Bunlardan biri Sütlec ırmağından (Uluğhanı su yolu) ve öteki Cemne ırmağından (Racve su yolu) suyu bir çöllük bölge içinde yeni kurulmuş olan Hisar Firuze'ye getirmekte ve bütün o bölgeyi sulamaktadır.

Batı tarihçileri arasında, işbu Türk eserlerini küçüksemek için, 14 üncü ve 20 inci yüzyıllar arasındaki farkı unutuyor görünerek bunların iptidaî özde olduklarını ve bugünkülerle kıyas edilemiyeceklerini yazanlar olmuştur.

Şemsî Sirac Afif, Firuz Tuğluk devrini bolluk ve ucuzluk bakımından Ala-üd-Din Kalaç devrine benzetir. Ancak Firuz Tuğluk zamanında Ala-üd-Din Kalaç'ın önce gördüğümüz örgütü (teşkilâtı) bulunmadığı için yağmursuz yıllarda fiyatlarda fırlamalar olacaktır. Aşağıda tutumsal durum incelenirken bir iki karşılaştırma yapılacaktır.

4. Firuz Tuğluk'tan sonraki kargaşalık devri ve Büyük Timur'un Hindistan'a akını.

Firuz ölünce tahta torunu Gıyas-üd-Din Tuğluk çıkar, âciz ve sefih bir gençtir (1388), bu tarihten Büyük Timur'un akınına kadar (1398) geçen on yıl içinde Delhi tahtı yedi kere sahip değiştirecek ve her biri bir veya birkaç beyin elinde kukla olan biribirine rakip sultan, şehzadelerin boğuşmaları ülke için bir yıkım olacaktır; büyük vilâyetler sözde değilse de gerçekten bağımsız olacaklar ve Hindu'lar her yerde baş kaldıracak, cizye vermez olacak ve Müslüman-Türk eğemenliğini tehlikeye düşüreceklerdir.

Genel olarak şu yön doğrudur ki Tuğluk devletini yıkıp dağıtan Timur akını değil, şu üç olaydır: 1) Artık Türkistan Türklerinin Hindistan'a gelip yerleşmeye pek muhtaç olmamaları yüzünden orada ordu ve yönetimin, her bakımdan daha gücsüz olan yerlileşmiş Türklere ve yerlilere geçmiş olması; 2) Firuz Tuğluğ'un en önemli makamlara ölenlerin oğullarını geçirmekle yer yer kök salan hanedanlar kurulmasına yol açması; 3) On yıllık amansız şehzade savaşları.

Büyük Timur'un akını

1397 de Timur'un torunu Pîr Muhammed, Multan'ı alır ve 1398 de Timur, Hindistan sultanlarının puta tapma işini ortadan kaldıramamış olmalarını bahane ederek Hindistan'a girer, Delhi'yi alır ve büyük yağma ve tahriplerde bulunur; aynı zamanda Hinduları o kadar çok ezer ki onların o devirde Müslüman eğemenliğini tehlikeye düşürmeleri olabilirliği ortadan kalkar.

Büyük Timur çekildikten sonra

Timur 1399 da Türkistan'a dönerken Tuğluk devletinin beylerinden olup kendi hizmetine geçmiş olan Hızır Han'ı Multan'da vali olarak bırakır; Hızır Han, Pencab'a ve ona yakın yerlerin bir kısmına eğemen kalır, Pencap'la Delhi arasında ve Delhi dolaylarında birçok irili ufaklı beylikler ortaya çıkar. Timur akını sırasında Gücerat ve Malva'ya sığınmış olan Delhi'nin son Tuğluk sultanı Mahmut, 1401 de başkentine dönerse de orada ancak sözde sultan olur, gerçektense biribirleriyle savaşan birtakım beyin elinde bir kukladır ve ülke sonsuz beyler savaşı içinde bunalagelmektedir. Bazen işbu sultan Mahmut kendi beyleri elinden kaçıp doğuda Cevnpur'daki bağımsız sultana sığınacak, bazen de onunla savaşacaktır. 1413 de Mahmut öldüğünde devleti Delhi dolaylarını aşmıyordu.

Doğuda Cevnpur'da (Cavnpur) bağımsız bir devlet kurulmuştu. 1393 de son Tuğluk sultanı Nasir-üd-Din Mahmud tahta çıktığında beylerinden Hoca Cihan diye ünlü olan Melik Server adında biri, Gence'nin doğusunda pek büyük ölçüde ayaklanmış olan Hindulara karşı giden ordunun başına, sultan-üş-Şark ünvaniyle, geçirilmiş ve 1394 de yola çıkmıştı. Cevnpur'a yerleştikten sonra resmen değilse de gerçekten bağımsız bir hükümdar gibi davranır. 1399 da, Timur'un Hindistan'dan çekildiği sırada ölür ve yerine geçen evlâtlığı Melik Karanfil, Mübarekşah adını alır, resmen bağımsızlığını ilân eder ve hutbeyi kendi adına okutur.

Gücerat valisi Zafer Han, yine Tuğluk şehzadeleri kavgaları sırasında 1396 da gerçekten bağımsız olmuştu; 1397 de oğlu Tatar Han'la birlikte Delhi'yi almak ve orada yeniden güçlü bir devlet kurmak düşüncesiyle Delhi üzerine yürümiye

hazırlanırken Timur'un geleceğini duyar ve Gücerat'ta bağımsız kalmakla yetinir.

Gücerat'ın batısında ve Malva'nın güneyinde küçük Handeş ülkesi (Han ülkesi) de bağımsızlaşır (1382). Bu devleti kuran Melik Ahmed'in 2 nci Halife Ömer soyundan olmak iddiasında bulunduğu için Handeş'deki devlete, Farukî devleti de denir.

Malva'da vali Gurlu Dilâver Han, Timur akını sıralarında gerçekten bağımsız kalmış ve 1406 da ölünce oğlu Alp Han resmen bağımsızlığını ilân edip Huşeng Şah adını almıştır.

Aşağı Sint'te, Muhammed Tuğluk zamanından beri kâh yarı bağımsız, kâh Delhi'ye bağlı kalan ve kendilerini ünlü efsane kahramaniyle ilgili göstermek için "Cem„ adını taşıyan başkanlar vardı. Timur akınından sonra Tuğluk adında biri orada bağımsız hükümdar olarak görünür.

Bengal, Keşmir ve Dekken'deki devletlerin durumlarında önemli bir değişiklik olmaz.

Bütün bu devletlerden kısacana bahsedeceğiz.

Bundan önce Hindistan'ın güclü ve kurucu unsuru olan Türklerin durumunu gözden geçirelim. 13 üncü yüzyılın ilk yarısında nasıl Tengiz'in Türkistan'ı alması, Delhi Müslüman-Türk devletinin biteviye kuzeyden gelen bir Türk akıntısiyle beslenmesine yol açmışsa, 14 üncü yüzyılın ikinci yarısında Büyük Timur'un Moğolları Türkistan'dan sürmesi ve ora Türklerini kocaman bir devletin başına geçirmesi, demin dediğimiz gibi, Hindistan'a gitmekte olan Türk akıntısını tabiatiyle durdurmuş veya çok azaltmış ve Hindistan Türklüğünü güçsüz bırakmıştı. Bu durum Pencab'ın kuzeyindeki dağlık bölgede yaşıyan ve daha önce anlatılmış olduğu gibi büyük ölçüde Türk olan başka bir ulusun, Afgan ulusunun Hindistan'ın en önemli kısımlarına eğemen olmasına yol açacaktır. 15 inci yüzyılın başında Afganlar arasında en çok sözü geçenler Ludi'lerdir, bunlar Afganlaşmış eski Kalaç Türklerindendirler [1].

[1] Hindistan »Cambridge» tarihi de bunlar için (c. III s. 224): «Ludiler neslen Kalaç veya Gilcaî Türkleri'dir; fakat Afganistan'da o kadar zamandanberi sakindirler ki 15 inci yüzyılda onlara Afgan demek doğru olur» der.

Ludi'lerden Devlet Han Ludi son Tuğluk sultanı Mahmud'un beyleri arasında en güçlüsü olur ve işbu hükümdarı bir kukla gibi kullanarak birtakım öbür beylere ve Timur'un ve ondan sonra oğlu Sahruh'un Multan'da valisi olan Hızır Han'a karşı bir sürü savaşa girişir.

1413 de sultan Mahmut ölünce, Devlet Han kendini sultan ilân ettirirse de Hızır Han Delhi'yi kuşatıp alır ve oraya yerleşir (1414). Böylelikle Afgan saltanatının kurulması 37 yıl gecikmiş olacaktır.

VIII. Seyyit Hanedanı (1414-1451)

Yukarıda gördüğümüz gibi Multan'da Büyük Timur'un valisi olarak kalmış olan ve biteviye komşu beylerle savaşaduran Hızır Han 1414 da Delhi'ye yerleşir.

O, ölünceye kadar kendini Timur'un oğlu Şahruh'un Hindistan valisi sayar ve "Rayat-i-A'la„ yani "En yüksek bayraklar„ gibi bir ünvanla yetinir. Ancak Hindistan'da gerçekten bağımsızdır.

Hızır Han öldükten sonra oğlu Mübarek kendisine şah dedirtip Türkistan'la ilgisini kesecek ve böylelikle Delhi tahtına yeni bir hanedan çıkmış olacaktır. Buna Seyyid hanedanı derler; ancak bunların Seyyid'liği, Seyyid-üs-Sadet denilen Buharalı ünlü şeyh Celâl-ül-Hak veş-Şer' ved-Din'in Hızır Han'ın babası Süleyman'a bir yakıştırmasından ibarettir. Bu Süleyman, Multan valisi Malik Merdan'ın yetiştirdiği bir çocuk olup sözü geçen şeyh onu işbu valinin evinde görmüş ve Seyyid'liği ona yakıştırmıştır.[1]

Firuz Tuğluk'un bir yerin valisini hep aynı soydan seçmek göreneği dolayısiyle Multan'da, Merdan'dan sonra onun oğlu, ondan sonra sıra ile evlâtlığı Süleyman ve onun oğlu Hızır vali olurlar.

1395-96 yılında Dibalpur valisi Sareng Han, Hızır Hanla savaşmış ve Multan'ı ondan almıştı; dolayısiyle 1397 de Timur'un torunu Pîr Muhammed Multan'ı aldığı sırada orası

[1] Tarih-i Mübarek Şahî, s. 182 ve Firişte c. I, s. 162.

Sareng Hanı'n elinde bulunuyordu ve Hızır Han Biyana'da bir sığıntı gibi oturmakta idi.

Timur Delhi'ye girince Hızır Han ona gitmiş ve hizmetine girmişti; Timur çekilirken ona der ki: "Delhi'yi ve bütün alınmış olanları sana bağışladım„; daha sonra Lahor'da iken Multan ve Dibalpur'u Hızır Han'a bırakır. Bu yönler Seyyid hanedanının tarihçesi olan "Tarih-i Mübarek Şahî„ yazarı Yahya Sihrindi'ce bildirilmektedir (s. 166-167).

Buna göre Hızır Han kendini, Multan ve Dibalpur'da vali ve Timur'un geçmiş olduğu yerler için de onun genel vekili saymakta, o zamanın anlayışına göre, haklı görülebilir.

Hızır Han devri esas bakımından son Tuğluk devrinden pek farklı değildir; devlet ve hükümdar daha güçlüdür, ve beyler sarayda egemen değildirler; ancak ortalığın karmakarışıklığı devam etmekte ve vergi toplamak için biteviye seferler yapmak gerekmektedir; bazen de vali veya beyden vergi alınılamayınca ve onun kurganını kuşatıp almak güç gelince ona ait yerleri yağma ettirerek vergi karşılığı alınmaktadır.

Hızır Han'dan sonra Seyyid hanedanı

Hızır Han'ın oğlu silik ve güçsüz bir devlet adamı ve komutanıdır. Yukarda da gördüğümüz gibi Mübarek Şah ünvanını alır ve Gürkanlı'larla (Timur oğulları) her türlü ilgiyi keser. Saltanatı ayaklanmalar içinde geçer.

1434 de nüfuzunu kırmak istediği veziri Server-ül-Mülk tarafından öldürtülür ve yerine kardeşinin oğlu Muhammed ve ondan sonra da 1444 de onun oğlu Alem Şah tahta çıkar; hepsinin saltanatları kargaşalık, ayaklanma ve iç veya dış savaşlar içinde geçecektir ve devlet gittikçe daha güçsüz olacaktır. Son yıllarda devlet işleri Pencab'ın büyük bir kısmına egemen olan Behlül Han Ludi adında bir Afgan beyinin elindedir. 1451 de Alem Şah Behlül'ün baskısına dayanamayarak tahtı ona bırakıp Badaun'da küçük bir toprak sahibi gibi yaşamaya koyulur. Böylelikle birinci Delhi Türk sultanlığı sona ermiş ve onun yerine birinci Delhi Afgan sultanlığı kurulmuş olur.

IX. Birinci Delhi Türk sultanlığında devlet, kültür ve tutum hayatı

1. Devlet Hayatı

1206 da Gazne sultanı Muiz-üd-Din'in ölümünden sonra Hindistan'daki Türk yönetiminde temelli bir değişiklik olur; bu ülke kendi içinde yaşıyan ve onun şartlarına tâbi olan kimselerce yönetilir ve bunlar Multan ve Lahor gibi kenarda değil, Kuzey Hindistan düzlüğünün göbeğinde Delhi'ye yerleşmiş bulunurlar. Eğer Müslüman Türkler Hindistan ikliminin bilhassa yabancılar için, yıpratıcı ve gücsüzleştirici olan şartlarına rağmen kâh bir, kâh birkaç hükümet olarak Hindistan'ın büyük kısmını 6-700 yıl kadar ellerinde tutabilmişlerse, bunun Ana yurttan biteviye akıp gelen ve ordu ve yönetimde Türk çokluğunu sağlıyacak ölçüde bulunan bir göçmen akıntısına ve Hindistan sınırlarında da birçok Türk oymağının yaşamasına borçludurlar. Bu akıntıyı önce, Türkistan'ın Tengiz zamanında Moğol ve Müslüman olmıyan Türklerin eline geçmiş olması çok bol olarak sağlamıştır. 14 ncü yüzyılın ikinci yarısında büyük Timur Türkistan'daki Moğol egemenliğini sona erdirince Hindistan'daki Türk gücünün gevşediği görülür ve bundan, daha önce işaret ettiğimiz bazı sebeplerden, artık oraya Türk göçmen akıntısının çok gevşediği sonucu çıkarılabilir. 15 nci yüzyılda Kuzey Hindistan eğemenliğinin Afganlara geçmesi de bu düşünceyi berkitir. 16 ncı yüzyılda, Türkistan, bozkır oymakları olan Özbeklerin eline düşünce Hindistan'a doğru Türk göçmen akıntısı yeniden kendini gösterir; oraya Babur 10-15.000 kişi ile girerse de oğlu Hümayun on yıl sonra 15 yıl için oradan kovulurken kendisiyle birlikte 200,000 hane halkı geri dönmek ister; bu aşağı yukarı on yıl kadar bir müddet zarfında kuzeyden gelip Hindistan'a yerleşmiş Türklerin sayısını gösterir.

İşbu 16 ıncı yüzyıldan bu yana Avrupa ile Çin ve Doğu ülkeleri arasındaki tecim hemen hep deniz yollarını tuttuğu için, gitgide genel acun gidiş - gelişinin dışında kalan ve yoksullaşan Türkistan'dan Hindistan'a doğru önemli bir göçmen akıntısının olageldiği ve Hindistan'daki Timur oğulları saltanatının bu akıntıdan güc kazandığı sanılabilir.

Bu akıntı dışında, ancak tabiî onunla karşılaştırılamıyacak kadar az ölçüde, ordu için Türkistan'dan kul satın alma usulü de vardır, bunlar oymak savaşlarında esir edilen çocuklardı; ancak Timur oğulları devrinde bu usul az çok ortadan kalkmışa benzer.

Sultan Mutlaktır; çok kere beylerce seçilmekte ve sık sık hanedan değişmektedir. Hanedanların ömrü, hele kurucularının veya büyük adam olan hükümdarlarının ölümünden sonra, şaşılacak kadar kısadır. İletmiş hanedanı o öldükten sonra 30 ve kendisiyle birlikte 55; Balaban hanedanı o öldükten sonra 3 ve onunla birlikte 24; Kalaç hanedanı Ala-üd-Din öldükten sonra 4, onun ve amcasının saltanatiyle birlikte 30 yıl tahtta tutunabilmiştir. Tuğlukların 98 yıl tahtta kalabilmeleri kısmen Orta Asya'da yukarda sözü geçen değişikle anlaşılabilir (Timur'un Moğolları kovması). Hanedanların bu kısa ömürleri başlıca iki âmille açıklanabilir: 1) Hindistan ikliminin yıpratıcılığı; 2) Türkistan'dan biteviye gelen Türk göçmen akınının ordu ve yönetim işlerinin başına biteviye çok güclü üzkişiler geçirdiği için bunların, mütereddi biri tahta çıkınca onu kolaylıkla devirmeleri. Bu akıntının azalması Tuğluk hanedanından birkaç mütereddinin epey zaman tahtta kalmasını anlamaya yarayabilir; 15 inci yüzyılın başına kadar bütün hanedan kurucuları Aybey, İletmiş, Balaban, Celal-üd-Din Firuz Kalaç, Gıyas-üd-Din Tuğluk hep Hindistan dışında doğmuşlardır; Ala-üd-Din Kalaç ve Muhammed Tuğluk gibi güclü uzkişiler de, en kuvvetli ihtimale göre, ya Hindistan dışında doğmuşlar ve babalariyle oraya gelmişlerdir veyahut yeni Hindistan'a gelmiş Türk ana ve babanın çocuklarıdırlar.

Delhi devletinde ün kazanmış kimselerin pek çoğu da bu durumdadırlar.

Bengal ve Dekken gibi Türk güc kaynağından uzak olan ülkelerde ise durum az çok başka olup oralarda yerlilerin önemi daha belirlidir.

Delhi Türk sultanlarının bir özelliği de öbür Müslüman hükümdarlarından çok az bir ölçüde bir kamu oyuna (efkârı umumiye) bağımlı olmalarıdır; çünkü, hele başta, en çok birkaç yüz bin Türk bey ve askerine ve azıcık ta birkaç milyon

yerli ve yerlileşmiş müslümana dayanarak on milyonlarca kişiye eğemen idiler ve dayanaklarını yani orduyu memnun ettikçe ötekilere yani kütleye pek aldırış etmiyebilirlerdi.

Öyle görünüyor ki başta sultanın beylere karşı durumu "eşler arasında birinci„ sözüyle anlatılabilirdi ve bazı sultanlar beylerle anlaşarak iş görmek zorunda idiler, yani beyler az çok İngiliz "aristocratie„ sine benzemekte idiler, bu en çok, İletmiş'in sıra ile tahta çıkan üç oğlu, bir kızı ve bir torununun devirleri için doğrudur. Bundan başka ilk zamanlarda sultanların yaşayışlarında az çok sadelik olmalıdır; çünkü Kırmıtîlerin İletmiş'e yapmak istedikleri suyikast dolayısiyle öğreniyoruz ki o, cuma namazı için camiye yalnız başına veya pek az kişi ile gitmektedir. Ancak onun derbarları (burada genel resmî kabul anlamında) debdebeleriyle ünlüdür. Balaban'la bu debdebeye daha da çok önem verilir; ona göre sultan hem beylerine, hem de herkese karşı çok üstün bir durumda olduğunu göstermelidir; bunun için beylere karşı çok sıkı bir teşrifat ve halka karşı da eşsiz debdebe ve güc ve büyüklük gösterileri yapılmalıdır; tâ ki birinciler sultanla yüz göz olmasınlar ve fatihlere yabancı olan yerli halk ta kendi başına geçmiş olan küçük kütleyi ve onun başbuğu olan sultanı o kadar güclü ve büyük bilsin ki ona kafa tutmayı akıldan bile geçirmesin.

Sultanlar anıtlarının kitabelerinde kendilerine şu sıfatları verdirmektedirler (din ile ilgili sıfatlar dinî kısımda görülecektir): Ulusların boyunlarının maliki, alemlerde emniyet ve amanın yayıcısı, adalet ve şefkatin saçıcısı.

Beyler (Emîr, komutan) Büyük çokluğu kuzeyden gelme Türkler'dir ve aralarında Türk olmıyanları istememektedirler. Sultan da bazı bazı bunların arasındaki dayanışmayı kırmak için Türk olmıyanlardan önemli makamlara adamlar getirmek denemelerinde bulunmaktadır; bu denemeler sultanın gücüne göre başarı veya başarısızlıkla karşılaşmaktadır.

Beylerin bir kısmı satın alınmış kullardan, bir kısmı da şu veya bu biçimde orduya girip yükselmiş kimselerdendir.

Yönetim İncelediğimiz devre için bunu kesin olarak gösteren eser yoktur, mevzuubahs devirde veya ona yakın zamanlarda yazılmış eserlerdeki olaylardan bazan yönetim biçimine dair hükümler çıkarılabilir; aşağıda bunu yapmıya çalışacağız.

Sultanlık içindeki ülkeler iki büyük kısma ayrılmaktadır: a) memurlarla yönetilen kısım; b) haraç veren yerli racaların elinde bırakılan kısım.

Bir ülkenin ikinci biçimden birinci biçim yönetime geçmesi için oraya binlerce, bazan büyük yerse, on binlerce Türkün (bey, er ve bunların çoluk çocukları) yerleşmesi gerekirdi; dolayısiyle başta, birçok yerler daha kolay olan ikinci biçimde yönetilmiştir.

Memurlarla yönetilen kısımda iki bölge vardır ki adı çok geçer "Havali-i-Delhi„ ve "Düab„ (iki su). Havali-i Delhi işbu kentin az güneyinden başlayıp Cemne ırmağının batısında 150 km. kadar genişlikte olarak Himalaya eteklerine kadar gider. "Düab„ ise Cemne-Gence ırmakları arasındaki bölgenin Himalaya etekleriyle onlara muvazi olarak Delhi ile Ağra arasında yarı yoldan geçen bir çizginin kuzeyinde kalan bölgedir.

Memurlarla yönetilen bölgede iki türlü yönetim vardır, birincisine "Arazi-i-Halise„ veya kısaca "Halise„ denir; burası doğrudan doğruya merkezden sultan hesabına yönetilir; ikincisine "Arazi-i-Maktu'a„ veya kısaca "İkta'„ (kesilmiş) denir (Caygir ve türkçe "tuyul„ tabirleri de vardır ki bunlar daha sonraki devirlerde daha çok kullanılacaklardır); ikta'ları kısmen olsun Osmanlı'daki tımar ve ziametin karşılığı sayabiliriz. İkta'lar ikta'dar veya "Mukti'„ denilen kimselere, gelirlerin bir kısmı bir iş karşılığı olarak alıkonulmak veya bilinen bir işe sarfedilmek üzere dağıtılmıştır. "Mukti'„ tabiri daha çok valiler, "İkta'dar„ tâbiri de öbür ikta' sahipleri için kullanılır.

Havali-i-Delhi'deki yerlerin pek çoğu hemen biteviye ve Düab'dakiler Ala-üd-Din Kalaç'tan başlıyarak "Halise„, vilâyetler ise "ikta„ idiler. O devrin tarihçileri "Mukti„ sözünü, vali karşılığı olan "Melik„ sözünün eşi gibi kullanmaktadırlar.

Merkez teşkilâtı için kesin birşey denemez; Ziya Bernî, Boğra Han'ın, oğlu Keykubad'a verdiği öğütler sırasında başlıca dört daireden bahsettiğini yazmaktadır (s. 152).

1. Divan-ı vezaret; başbakanlık ve maliye dairesi.

2. Divan-ı risalet; haberleşme dairesi, metinden gizli işlere bakan bir güven makamı olduğu anlaşılmaktadır.

3. Divan-ı arz; ordu işlerine bakan daire.

4. Divan-ı inşa; vali ve taşralardaki idare ve maliye memurlarından sorulacakları soran ve onların sorularına karşılık veren daire (iç ve maliye bakanlıkları); öyle sanılabilir ki divan-ı vezaret, melik (vali) ve büyük bey (emir)lerin başkente olan malî işlerine ve divan-ı inşa da genel malî işlere bakmaktadır.

Keza Ziya Bernî'nin başlıca sultanların devrinden bahsederken zamanın ilerigelenlerini saymaktadır, böylelikle şu makamların bulunduğu anlaşılıyor:

Kadı (adı hep başta, hattâ sultanın kardeş ve oğullarından önce geçer, din işlerinin de başı gibi görünür) çok kere "Sadr-ı-Cihan„ ünvanını taşır, bazan "Kadı-ül-Kuzzat„ denir.

Vezir

Melik naib (sultanın vekili anlamında)

Vezir ve melik naib her vakit yoktur veya adları her sefer geçmemektedir.

Arız (Arız-i-Memalik; savaş işleri veya Savunma Bakanı)

Vekilder veya vekil-i-der (kapı vekili?)

Bar bey (protokol şefi)

Dad bey (Adliye Bakanı)

Ahır bey (süvari komutanı ve belki de merkez ordusu komutanı)

Serdevatdar (başkâtip)

Has hacip (baş mabeyinci)

Kutval (zabıta işlerinin başı)

Emir-i şehr (belediye reisi)

Emir-i şikâr (av işlerine bakan bey)

Ser Candar (muhafız birliği başkanı)

Ser silâhdar (Silâhlara bakanların başı?)

Şahne-i fil (fillere bakanların başı?). "Şahne„ az çok "kâhya„ karşılığına benzer.

Haritadar (Harita, torba ve çanta anlamındadır).

Emir-i Meclis?

Debir (Kâtib)

Emir-i Küh (Dağ beyi; tarım işleri başı?)

Kır Bey (tarım işleri başı?). Bu makamla "Emirî Kuh„-luk makamının birden zikredilmeyişinden birinci ünvanın ikincisinin farsçası olduğuna hükmolunabilir. Bugün el'an Kâbil'de bahçıvan başı için Türkçe olarak "dağ başı„ denilmektedir.

Eşik melik (Eşik ağası?)

Çavuş (Bizdekinden yüksek bir makamı ifade etmeli)

Şahne-i imaret (imaret işleri müdürü?)

Şahne-i bargâh (saray işleri müdürü?)

Müstevfi (Defterdar)

Hâzin (Haznedar)

Ser camdar (Bardakçı başı; eğer camedar yerine yanlış yazılmış ise esvapçı başı)

Her sultanın devrinde bütün bu makamların hep birden mevcut olduğu söylenilemez.

Vilâyetler ve valiler (melikler) Vilâyetlerin sayısı, büyüklük ve sınırları hep değişegelmiştir. Vilâyet, önce de söylediğimiz gibi, bir "ikta„ dır; dolayısiyle başındakine "mukti„ denir, ancak "melik„ sözü daha çok kullanılmaktadır; Melikler, vilâyetlerinin hem de askerî komutanıdırlar, ve savaşlarda, iktalarının karşılığı olarak besledikleri ordu ile birlikte bulunurlar veya şu veya bu sayıda asker yollarlar; vilâyetlerinin asayişinden ve orada vergilerin toplanmasından da sorumludurlar.

Meliklerin para bakımından merkezle münasebetleri başlıca iki biçimdedir; Birincisine göre: usulden olan biçim ve ölçüde vergi toplar, vilâyetin masraflarını görür, muayyen sayıda asker besler ve muayyen zamanlarda gelirlerin muayyen bir kısmını merkeze yollar. İkincisine göre: Melik vilâyet gelirlerini iltizama almış bir kimsedir; üstendiği parayı başkente yollamak ve pek ayaklanma ve dik kafalılık kokusu vermemek üzere işlerine kimse karışmaz.

Sultanın güc ve anlayışına göre bu iki biçimden biri ve bunlar arasında ortalama birçok biçim yürütülmüştür. Ancak esas olan ilk biçimdir.

Vali, komşu Hindu devletlerine karşı (eğer onların bir saldırı veya baskınına uğramamışsa) sultandan izin almadan savaşa girişemez; ganimetlerin askere dağıtılmıyan kısmı sultana getirilmelidir.

Gıyas-üd-Din Tuğluk'un aşağıdaki genelgesi (Ziya Bernî, s. 429-431) meliklerin ve ikta sahibi beylerin genel durumlarını gösterir.

" Eğer vezaret divanına çağrılmak yükünden ve tazyika ve nezaketsiz muameleye maruz kalmaktan ve emir ve melik sıfatiyle şeref ve itibarınızın şerefsizlik ve itibarsızlığa münkalip olması tehlikesinden kurtulmak isterseniz:

" İkta'larınızdan hafif talepte bulununuz [1].

" Ve bu hafif talepten bir mikdarını kendi adamlarınız (vekil, memur) için ayırınız.

" Ve askerlerinizin ücretinin en ufak bir cüzüne bile gözünüzü dikmeyiniz.

" Kendi malınız (varidatınız) dan ufak bir şeyi askerlerinize (ilâveten) verip vermemek sizin kararınıza bağlıdır.

" Fakat orduya tahsis olunan "meblâğdan„ en ufak bir şeye gözünüzü dikersiniz:

" Sizin hakkınızda emir ve melik kelimesi ağaza bile alınmamalıdır.

" Ve hizmetindekilerin ücretlerinin bir kısmını yiyen emir, toz yutsa daha iyi eder.

" Fakat emir ve melikler bölge ve vilâyetlerinin varidatının onda yarım veya onbirde yarım, onda bir veya onbeşte birini beklerlerse (alırlarsa).

" Ve valilik ve mukti'lik hakkını alırlarsa.

" Bunu yasak etmek için sebep yoktur; ve bunu geri istemek ve geri almak için tazyika müracaat etmek teessüfe şayandır.

" Keza eğer onların bölge ve vilâyetlerindeki vekil (kârkunan-iş adamları) ve mutasarrıfları maaşlarına ilâveten topladıkları varidatın yüzde yarımı veya birini alırlarsa.

[1] Az vergi almak mânasına gelebileceği gibi şahsınız için aldığınız para az olsun mânasına da gelebilir; sonraki fıkralar ikinci şıkkı takviye eder.

"Bundan dolayı azledilmemelidirler ve bu para onlardan dayak ve işkence, hapis ve kelepçe vasıtasiyle istirdat edilmemelidir.

"Fakat mutat fevkinde para alırlar ve yazılarında hile yaparlar ve bazı anlaşmalarla (muvazaa olacak) fazla para edinirlerse bu gibi hain ve hırsızlar azil ve tahkir edilmelidir ve dövülmeli ve işkenceye çekilmeli, hapse ve kelepçeye konulmalı ve çaldıkları para aile servetleriyle birlikte ellerinden alınmalıdır„.

Gıyas-üd-Din Tuğluk, hasılata göre vergi alınmasını, bu hususta casuslara, müveffirlere (hasılatı vefir yani çok diye haber verenler olacak) ve varidat mültezimlerine yüz verilmemesini ve divan-ı vezaret etrafında dolaşmalarına müsaade edilmemesini ve şüphe ve tahmin veya casus ve müveffirlerin ihbarlarına inanarak verginin birden arttırılmamasını ve vergilerin tarımın artmasını teşvik edecek biçimde alınmasını emreder.

Muhammed Tuğluk devrinin başında, İbni Batuta'ya göre, (c. II, s. 10) Sint ırmağı ağzında bulunan Laheri valisi gelirlerin % 5 ini sultana göndermekte, yine % 5 ini kendisi için alıkoymakta ve % 90 ını ordu, yönetim ve sair işlere harcamaktadır; bu vilâyet, sınır üzerinde bulunduğu için, bu nisbetlerin öbür vilâyetlere de teşmili doğru olmaz düşüncesindeyiz.

Daha sonra Muhammed Tuğluğ'un, yönetim kabiliyetlerine pek bakmadan, vilâyetleri artırma usuliyle en çok para vâdedenlere verdiğini de yukarda gördük.

Hindistan'da, ülkenin büyüklüğü, gidip gelme güçlükleri, çöllük ve bataklık bölgelerin gidip gelmeyi ayrıca güçleştirmesi ve aylarca süren yağmur mevsiminde yolların kalabalık kütleler için hemen geçilmez bir duruma gelmesi yüzünden uzak vilâyetlerdeki meliklerin az çok birer sultan durumunda bulunmaları gerekmekte idi; bunlar milyonlarca yerliye eğemen olmak ve komşu Hindu devletlerine de gerekince kendilerini saydırmak için binlerce kişilik orduya malik olmalı idiler. Bu ise çoluk çocuklariyle birlikte, çoğu Türk olmak üzere, en aşağı 15-20,000 kişinin yanlarında bulunması demekti.

Bu durumda olan bir melikin başkentteki yönetimin gevşediğini anlayınca, ayaklanıp kendini bağımsız saymağa kalkış-

ması, kolayca anlaşılır bir yöndür; bu olay meselâ Bengal'de çok sık görülmüştür. Bu durumda olan kimseler ölünce yerlerine oğulları geçirilirse tabiîdir ki devlet parçalanma yolunu tutmuş olur; bunu Firuz Tuğluk yapacaktır.

Genel olarak bir ülkeyi fethetmek, veya orayı haraç veren bir Hindu racadan alıp bir Türk melike vermek, önce oraya çok sayıda Türkün göçmesi, yâni bunların elde bulunan ülkelerden eksilmesi, sonra da onların devletten ayrılması tehlikesinin ortaya çıkması demek olabilirdi; bu yüzdendir ki Balaban gibi sultanlar bir yandan Moğol baskısı, öbür yandan da bu düşünce ile yeni fütuhat istememişlerdir. Ancak kendilerine güvenen ve elleri altında her nedense çok Türk bulunan sultanlar, bunlar için yeni ikta'lar bulmak ve dolayısiyle büyüttükleri orduları için yeni gelirler sağlamak isteğiyle, biteviye yeni yerler fethetmek yolunu tutmuşlardır; Ala-üd-Din Kalaç bu gibilerin en ünlüsüdür.

Yerli halkın hemen hiçbir güc sağlamadığı ve tek güc kaynağının kuzeyden gelen Türkler olduğu bir devlette en önemli yön Türk getirtmek imkân ve kolaylıkları idi; bunlar ister kul olarak, ister dilekleriyle getirtilsinler birinin elinde veya buyruğu altında çoğaldılar mıydı derhal sultanın kuşkusu uyanırdı; çünkü o, her kimse şehzade, melik veya bey olsun büyük bir güc sahibi oluyor ve dolayısiyle taht dâvasına kalkışabilecek bir duruma giriyor demekti. Fil için de böyle idi ve çok fil toplamak ta kuşku uyandırırdı. Bu iki işi sağlıyabilecek başlıca yön para olduğundan bundan da pek fazla ele geçirmek kuşkuyu çekerdi.

Melikler için doğru olan bu yönler daha küçük ölçüde beyler içinde doğrudur.

Beyler(emirler) Bunlar komutanlardır, merkezde bir makamları da olabilir; çokluk bakımından ikta sahibidirler, bazıları doğrudan doğruya sultanın ve bazıları da meliklerin buyruğu altındadır; iktaları da bazen "Havali-i-Delhi„ ve "Düab„da, bazen de vilâyetlerde bulunmaktadır.

Memurlar Melik ve beyler gibi büyük memurların çoğunun Türk olduğu, sivrilen ve tarihe adları geçenlerin pek çoğunun Türk olmasından anlaşılmaktadır; daha sonraları

bunların arasında islâmı kabul etmiş Moğollar'da görülür; ancak bu sonuncular çok kere ayaklanmakta ve kendilerinden kuşkulanılmaktadır; bu sebeplerle büyük ölçüde yok edildikleri de olur. Önemsiz işlerde yerli veya yerlileşmiş müslümanlar ve belki de Hindular geniş ölçüde kullanılmaktadır.

Her ne adla olursa olsun (melik, emir, er v. s.) devlet hizmetinde bulunanlara iki türlü geçim sağlanılırdı; para veya ikta.

Bu son biçimin faydası kolaylığında ve devletçe ayrıca örgüt (teşkilât) kurulmasını gerektirmemesindedir; zararı ise, iş azıcık gevşek tutuldu muydu bir "derebeylik„ yani "feodalité„nin kurulması tehlikesinin başgötermesindedir; çünkü devletin gücsüz bulunduğu sıralarda başta sırf aylık karşılığı olarak verilen toprağın babadan oğula geçmesi çok kere görülmüştür, bu olunca o yer muayyen bir ailenin malı sayılmaya başlanır ve merkeze karşı bağımsız olma duyguları uyanır; uygun bir durumda ise iş gerçekten bağımsızlığa kadar götürülebilir ve götürülmüştür. Bundan başka ikta sahibi olan biri, ayrıca toprağı ile ve onun üzerinde çalışanlarla uğraşacağından bu yüzden vakit ve emek kaybetmektedir.

Devlet güclü ve uyanık bulundukça her ikta sahibinin ölümünde toprağı geri alınmış; gevşek zamanlarda ise çok kere toprak çocuklarında kalmış ve ancak merkez yine uyanık ve guclü olunca bu yerleri arayıp geri almıştır.

Başta erlerin bile ikta'ı olmuştur.

Zaman zaman ikta veya maaş usulünden birinin çoğaldığı görülmüştür; ikta'ları en çok kısan Ala-üd-Din Kalaç olmuştur.

İkta'dan maksat verilen yerin işletilmesi değil, oradaki köy ve sairenin vergilerinin toplanılması ve bölgenin genel yönetimidir; tabiî iktidar bunda fayda ve imkân görürse toprağın bir kısmını kendisi de işletebilir.

Devlet gelirleri ve vergiler

Devletin en önemli gelir kaynakları şunlardır:

1. "Halise„ olan toprakların gelirleri.
2. "İkta'„ olan toprakların gelirlerinden alınan pay.
3. Bağımlı Hindu racalarından alınan haraç.

4. Müslüman olmıyanlardan alınan cizye.
5. Savaş ganimetleri.
6. Binalardan, hayvanlardan, kentlere girip çıkan mallardan, sergi ve panayır yerlerinden v.s. den alınan vergiler; bunlar her an değişmekte olup eldeki bilgilere göre tespitleri çok güçtür.

Gerek "halise„ gerekse "ikta„lar içinde vergi toplama usulü başlıca iki türlü olmuştur: 1) yerli ilerigelenlere verginin toplanılmasını iltizam yolu ile vermek; 2) bu iş için memur kullanmak.

Birinci biçim daha kolaydı ve ilk yüzyılda daha çok o yoldan gidildi; ancak bunun siyasal sonucu, hükümetle yerli halk arasında gerekirse ona başkanlık edebilecek ve onu ayaklandırabilecek zengin ve girişkin bir yerli mutavassıt sınıf yaratmak demekti. Bu yolun tarihte en ünlü örneği Osmanlı padişahlarından Fatih Mehmed'in kurduğu veya dediğimiz biçime soktuğu Rum patrikliğidir. Delhi Türk sultanlığı bu ölçüde bir mutavassıt yaratmamış olmakla birlikte, 14 ncü yüzyılın başında bazı köylerde köy ağaları, bazı yerlerde de birkaç veya birçok köye şamil vergi mültezimleri vardı ki çok zengidiler ve bazı bazı hükümete kafa tutacak durumda bulunmuşlardır; bunların kazançları kendi topraklarını vergi vermeden işletmek-ki buna "hak„ denir-belkide otlaklardan bedava istifade etmek ve hele halktan topladıklariyle hükümete teslim ettikleri para arasındaki fark idi; bu son kazanç bir yandan bu mutavassıtların insafına, öbür yandan da hükümet denetlemesinin ciddiyetine bağlı idi; fakat çok kere halktan fazla alınmakta ve hükümete eksik verilmekte olduğu ortaya çıkan servetlerden anlaşılmakta idi. Mültezimlik çok kere babadan oğula geçmekte idi.

Ala-üd-Din Kalaç 14 ncü yüzyılın başlarında hem bunların nüfuzunu kırmak, hem de onların kazandıklarını hazineye kazandırmak için bu "hak„ı kaldırır ve halktan usül dışında ve fazla vergi alınmaması için hem bu mutavassıtları, hem de memurları çok sıkı denetletir ve gerekince âmansız cezalandırır. Bu ölçemler yerli mutavassıt sınıfını da öbür köylüler seviyesine indirmek yani onları bir "baş„ olmaktan çıkarmak demekti, ki güdülen amaçlardan biri de bu idi.

İkta'larda da mukti ve ikta'darlar bu yollardan yürüyerek para toplardı.

Toprak mahsulleri vergileri bazan aynen ve bazan para olarak alınmıştır; nisbet pek anlaşılmamaktadır; genel olarak şer'î nisbette yani %10 olduğu sezilmektedir (?), ancak Ala-üd-Din Kalaç galiba "Haliselerde„ bunu %50 ye kadar çıkarmıştır; Muhammed Tuğluk'un yine aynı topraklarda %20 aldığı anlaşılmaktadır.

Meliklerin, ikta'larından topladıkları vergilerin kaçta birini merkeze yolladıkları kesin olarak anlaşılmamaktadır; bu, vilâyetin durum ve ihtiyaçlarına göre degişse gerektir; İbni Batuta'nın yukarıda verdiği %5 nisbetini her vilâyet için doğru sayamayız.

Bağımlı racalardan alınan haraçlar tabiî değişik idi; cizye için ayrıca bir rakam verilmemektedir; mümkündür ki bu, genel göreneğe uyularak Hindu'nun zenginliğine göre 12, 24 ve 48 dirhem olsun; Brahman'lar yoksul keşişlere benzetilmiş ve onlardan sofu Firuz Tuğluk zamanına kadar cizye alınmamıştır.

Savaş ganimetlerinin paylaşılması üzerinde de kesin bilgi yoktur, ancak birçok sultanın askere ganimetlerin 1/5 ini bıraktıkları ve 4/5 ini hazineye aldıkları anlaşılmaktadır; "Fütuhat-ı Firuz Şahî„ ye ve "Tabakat-ı Ekberî„ ye göre, Firuz Tuğluk bu usulü bırakıp şer'î nisbete yani 4/5 savaşcı'ya ve 1/5 hazineye almak usulüne döner.

6 inci bölekte gösterdiğimiz öbür vergiler üzerinde kesin sayılar vermek mümkün değildir; ancak İbni Batuta (c. II, s. 12) Muhammed Tuğluk devrinde giren mallardan genel olarak %25 ve atlardan 7 dinar gümrük alındığını, sonra işbu sultanın bunu kaldırdığını yazar. Bu nisbet ve parayı da teşmil etmek güçtür.

Adalet Müslümanlar arasındaki dâvaları kadılar şeriata göre, onlarla Hindular arasındakileri eğer bir kent veya ona yakın bir yerde bulunuluyorsa yine kadılar, yoksa ikta'darlar, Hindular arasındaki dâvaları ise kendilerine ait mahkemeler görürdü.

Posta işleri Bunları büyük ölçüde düzenliyen Ala-üd-Din Kalaç'tır; Devletin bütün Hindistan'ı kaplamas[1] da bunu gerektiriyordu. Ala-üd-Din Kalaç bir atın koşarak durmadan gidebileceği uzaklıkta yerlerde konaklar kurup bunlar da her an koşmaya hazır " yam „ (menzil atı) ve süvari bulundurmuş ve böylelikle haberler durmadan gece gündüz gidebilmiştir. Birçok yol üzerinde de her üç km. da "paik„ denilen yerli koşucular bulundurur ve bunlar da "yam„ lar gibi yazıları koşup birbirine vererek onları çarçabuk gereken yere ulaştırırlardı.

"Yam„ ve "paik„ lerin işledikleri yollar üzerindeki bütün kentlerdeki memurlar her geçen postaya ora durumunu bildiren yazılar vererek sultana her önemli olayı çarçabuk bildirirlerdi.

Tuğluklar devrinde atlı postaya "ulak„ denilmektedir. İbni Batuta'ya göre (c. II, s. 142) on günde gidilecek bir yere ulakların 2 günde gidip geldiklerini yani adi yolcudan on kere daha çabuk işlediklerini yazmaktadır.

Ordu Askerlik işinde gözönünde tutulacak en önemli yönlerden biri Türklerin yerlilere çok üstün olmaları ve her iki tarafın bunu eyice bilmeleridir; birkaç örnek vereceğiz : Sultan Balaban kendi 7-8,000 atlısının 200,000 yerli yaya ve atlıdan üstün olduğunu söylemektedir (Ziya Bernî, s. 52). Yine aynı tarihçi Celâl-üd-Din Kalac'a karşı ayaklanmış olan Çeccunun pek kalabalık olan yerli yayalarının Erkulu Han'ın atlılarının ok yağmuru karşısında kaçışlarını anlatırken işbu yerli müslümanlar için (s. 182): " Damarları su dolu, tembel, balık ve pirinç yiyen, Hindistan cevizi şarabı içen Hindistanlılar ki kuru patırdı yapıyorlardı, neye uğradıklarını bilmediler„, der. Şair Husrev "Nuh Sipihr„ inde Türkle Hindu aslanla ceylan gibidir der (Elliot, III. 561). Bu inan hep böyle kalacaktır; 17 inci yılın sonlarında Pencap dağ racalarını ayaklanmaya kışkırtan Sih dini önderi Gobind Singh'e racalar (Dorothy Field, s. 27) "Her Türk bütün bir keçiyi yiyebilir biz ki yalnız pirinç yiyoruz, nasıl öyle güçlü adamlarla başa çıkabiliriz? Serçeler, şahinleri çakallar ceylanları öldürebilirler mi? derler.

Ordunun eyi yetişmiş olmasına çok dikkat edilirdi; İbni Batuta'nın bu yoldaki yazısı askerden istenilen maharetleri anlatır (c. II, s. 13):

"Sağ ve solunda ümera-yı askeriye olup cengâverler baş ucunda ve ayakta duruyor ve asker onun huzurunda geçit resmi icra ediyordu. Burada birçok yay vardı. Bir kimse kemankeş sıfatiyle askere girmek isterse, yaylardan bir tanesi, çekmek üzere kendisine verilir; bu yaylar şiddette mütefavittir. Kemankeş maaşı kemankeşlikte gösterdiği kuvvet nisbetindedir. Bir kimse süvari sınıfına kaydı niyazında bulunduğu takdirde, orada bir nişan tahtası dikilmiş olmasiyle, beygirini koşturarak mızrağiyle nişan tahtasını vurur; küçük bir duvara bir halka muallaktır, süvari halkaya müvazi gelince atını sürer, mızrağiyle halkayı alabilirse, kendilerince en mahir bir binici addolunur; bir kimse hem kemankeş, hem de süvari sınıfına girmek arzu ettiği surette yere bir yuvarlak konulur. O adam atını sürerek yuvarlağı nişan alır ve maaşı, hedefe isabet ettirmekte zahir olan marifetiyle mütenasip olur„.

Türk askeri binicilikte ve ok atmakta çok usta olduğu gibi genel olarak yerlilerden daha güclü olduğu için oku daha uzağa gitmekte, atını sürerken, öne, arkaya ve yana ok atabilmektedir, ve atını daha çabuk sürebilmektedir, bu durumun gerektirdiği bir tabiye de yukarıda da gördüğümüz gibi Türk atlılarının yerlilerin oklarının yetişemiyeceği bir uzaklıktan yerli askerini ok yağmuruna tutmak, onlar ilerlerse çekilmek, onlar çekilirse ilerlemek ve böylelikle onları hırpalamak, savaş nizamlarını bozmak, mâneviyatlarını kırmak ve sonra çetin bir saldırı ile onları ezmektir.

Filler hem birkaç okçunun rahat ok atabileceği bir türlü yürüyen kale hem de düşman saffında gedik açan bir alet gibi kullanılmaktadır. Balaban, bir fil'in 500 ata denk olduğunu söylermiş (Ziya Bernî, 54). Dekken fethedilinceye kadar başlıca fil kaynağı Bengal idi; bu yüzden Balaban Moğol baskı ve tehdidine rağmen Bengal valisinin ayaklanmalarına karşı kendisi yürümüş ve ikinci oğlu Boğra Han'ı oraya vali yapmıştır.

Önceleri hemen tek savaş atı kaynağı Horasan ve Türkistan idi; oraları Moğolların eline düştükten sonra en çok

Balaban'ca Sint ve Broçta (Gücerat) "tatar atları„ ve Pencap ve dolaylarının türlü yerlerinde yerli atlar yetiştirilmesine önem verilmiştir.

Pek büyük sürgün avları, binlerce atlının kilometrolar üzerine yayılarak on binlerce avı sultan veya melik ve beyin önüne sürmesi askerî manevra sayılmaktadır.

Askerî teşkilât üzerinde çok şey bilinmemektedir; öyle anlaşılıyor ki en büyük ordu merkezde ve merkezle Sint ırmağı arasında yani Moğol akınlarının gelebilecekleri yol üzerindedir; taşrada en ünlü komutanlık ve en kalabalık ordu Sind ırmağı sınırını bekliyen Multan komutanlığı ve ordusudur. Bazan Dibalpur bu ordular komutanlığının merkezi olmuştur. Hanedan kurmuş olan Celâl-üd-Din Kalaç ve Gıyas-üd-Din Tuğluk ünlü Sint sınırı komutanlarından idiler. Genel olarak vilâyet orduları birkaç bin kişiliktir ve gerekince savaşa katılmak üzere çağrılmaktadırlar. Erlere kâh ikta', kâh maaş verilmektedir, fakat bu ikinci biçim çabucak birinciye üstün görülmüşe benzer; bunlar silâh ve atlarını kendileri tedarik etmektedirler; bu yolda hele Ala-üd-Din Kalaç gibi güclü ve savaşçı sultanlar zamanında çok sıkı bir denetleme vardır, tâ ki her asker gerçekten savaşa yarar at ve silâh bulundursun ve hele teftişlerde çarşıdan ödünç alınmış atları göstermesin; keza beylerin de gereken sayıda asker bulundurmaları ve teftişlerde şuradan buradan toplanmış kimseleri asker diye göstermemeleri için-de sıkı bir denetleme vardır.

Ordu hemen hep atlıdır, Ala-üd-Din Kalaç devrinde bir at besliyen ere yılda 234 tenge ve ikinci bir at beslerse 78 tenge fazla verilmektedir; bu demektir ki bir er ve ailesi için yılda 156 tenge verilmektedir. Bu paraların ne ifade ettiklerini göstermek için şu yönleri belirtmek gerektir. Bir tenge 64 çeytel eder, böylelikle, at ayrı, bir erin gündeliği 27 çeytele gelmektedir. Ala-üd-Din Kalaç'ın narhlarına göre 2 kilo buğday veya 3 kilo kabuklu pirinç 1 çeytelden az üstün fiyattadır. Yâni bir er gündeliği aşağı yukarı 50 kilo buğday ve 80 kilo pirinç karşılığıdır. Şeker fiyatları cinsine göre çok değişmekte ve o devir tabirlerinin neyin karşılığı olduğu pek eyi anlaşılamamaktadır, en pahalı cins şekerin kilosu 3,5-4 çeytel, en ucuz cinsinki bir çeytelden aşağıdır. Yağların kilosu yine aynı ka-

yıtlarla 1-2 çeytel'dir. Bir metro ince pamuklu 4 çeytel, çadır bezi 12 çeyteldir.

At başına verilen para günde 13-14 çeytel eder; yine aynı narhlara göre arpanın 3. 1/2 kilosu bir çeytel kadar etmektedir. Yâni at için verilen gündelik 45-50 kilo arpa karşılığıdır. Görüldüğü gibi erlere verilen para çoktur; ancak her er, at ve silâhını kendisi satın alacak ve daima savaşa hazır tutacaktır, pek çok görülen para bunun karşılığıdır; türlü silâhların ve zırhın ne tuttuğu eldeki belgelerden anlaşılmakta ise de atların değeri Ziya Bernî'de vardır (s. 313). Orduda kullanılacak atlar üç türlü olup değerleri şu biçimde narhlanmıştır: 1 inci cins 100-120, ikinci 80-90 ve 3 üncü 65-70 tengedir.

Bu yüzden at satın alabilmesi için yeni askere alınan erlere bazen önceden üç yıllık para birden verilmektedir.

Yukarda da gördüğümüz gibi ordu sayısı çok yüksektir; Ala-üd-Din Kalaç devrinde 475,000; Muhammed Tuğluk devrinde bir zamanlar 370,000 atlı bulunmuştur; bir kısım erlerin iki atı vardır.

2. — Kültür hayatı

Dil Hindistan Türklüğünün resmî dili Farsça idi; yerlilerin birçok dilleri vardı. Kuzey Hindistan'da en yayık olan dil Hindî'dir. Türk ve yerlilerin teması yüzünden Farsça ve daha az ölçüde Türkçenin işbu Hindî dili ile karışmasından "Ordu Dili„ denilen dil ortaya çıkmıştır. Büyük şair Hüsrev'in bu dile çok hizmeti olmuştur. Bugün Hindistan Müslümanları arasında en yayık dil "Ordu Dili„ ve Hindular arasındaki de "Hindî dili„ dir.

Din A) *İslâm ve Hindu dininin birbiri üzerine tepkileri.* İslâmlaşmadan önce Hindistan'a girmiş olan Türklerin (İskit, Hun, Saka, Gucar, Turuşka v. s.) dinleriyle Hindu dini arasında yenilmez bir karşıtlık yoktu denilebilir; bu yüzden dinler çok geçmeden birbirine karışmış ve gelen nisbeten az sayıda Türkler, Hindu "Kast„ usulü içine girmişlerdir.

Müslüman Türkler için bu tabiî kabil olamazdı; ancak İslâm ve Hindu dinlerinin biribiri üzerine önemli tesirleri olur.

Bu cildin Hindu'luğa ait kısmında Brahman'lar devrini anarken o sırada dinin ruhları tatmin etmiyecek kadar kuru

ve gösterişe bağlı bir öz ve biçim aldığını ve adağın gerçek inandan üstün tutulur olduğunu söylemiş ve daha sonra bunun bazı tepkilerini anlatmıştık. Bu tepkilerden biri de Güney Hindistan'da çıkan "Baktî„ cereyanıdır; bu, Tek Mâbuda içten ve gerçekten tapmayı ve kendini candan bu sevgiye bağlamayı adak ve tapma biçimlerinden üstün tutan ve dolayısiyle Brahman'a, yani rahibe, önem vermiyen bir cereyandır; buna "Veyşnevit„ (Vişnuit) cereyanı derler; en önemli önderlerinden Ramanuca (11 inci yüzyıl) aynı zamanda Upanişat felsefesine de karşın bir durum almıştır. Upanişat'lar insanın ruh ve özünün (atman), "Mutlak Kudret„ anlamında alınan "Brahma„ ile aynı şey olduğunu ve "kurtuluş„ un bunu bilmek ve sezmekle yani "ermekle„ elde edilebileceğini söylemekte idiler. Ramanuca; Mâbud'un, insanların ve acunun hep birden kocaman bir "bütün„ olduğunu, insanların ve acunun, "Brahma„ için bir türlü beden olduklarını ve "Brahma„ nın bunların bir türlü özü bulunduğunu ileri sürmüş (dalgalar denizindir, ancak deniz değildirler) ve "kurtuluş„ un yani "erme„ nin yukarda hatırlatılan bilgi ve sezişle değil, mâbud'un lütfiyle ve onun teveccühünü kazanmakla elde edilebileceğini iddia etmiştir. Dolayısiyle bu felsefeye göre önemli olan tapma biçimleri, adak ve Brahman'ların delâleti değil, "atman„ ın yani "öz„ ün "Brahma„ nın tâ kendisi olduğunu kavramak ta değildir; belki "Tek mâbud„ a içten ve sevgi ile bağlanıp tapmaktır (Bakti) ve onun teveccühünü kazanmaktır. Ancak öylelikle "selâmete ermek„ mümkündür.

Bu cereyanın Kuzey Hindistan'da en eski ve ünlü önderi Ramanand'dır (1299-1410?); Onun Allahı anlayış biçimi, ileride anlatılacak olan Sihlerin kutsal kitabı "Grant Sahip„ de Ramanand'a atfedilen şu beyitlerde çok iyi görülür [1].

..... ve Tanrı'ya tapmak için bir mâbede gitmekte idim,
Önderim (Guru) Tanrı'yı bana kalbimde gösterdi.
Nereye gittisem yalnız su ve taş buldum.
Amma Sen ey Tanrı her şeyin içindesin.
. . . .
Ramanand'ın Efendisi her şeye eğemen olan Tanrı'dır.

[1] From Ramanand to Ram Tirath, s. 11.

Bu beyitler birçok Müslüman sufilerininkilerle yakınlık gösterirler.

Ramanand kendi cemaatince aforoza uğrar; bundan sonra "Kast„ ayrı gayrılıklarına karşı durum alır ve bütün insanların eş oldukları düşüncesini ortaya atar; böylelikle "Baktî„ kavramına ve Veyşnevit cereyanına Kuzey Hindistan'da yeni bir düşünce eklenmiş olur: "Kast'ın önemi olmadığı ve bütün insanların eş oldukları„ düşüncesi. Bu fikrin ne dereceye kadar İslâmla temasın mahsulü olduğunu kestirmek güçtür.

15-16 ıncı yüzyıllarda Kuzey Hindistan'ın doğusunda yaşamış olan Çeytaniye de bu cereyanın ünlü önderlerinden olup müritleri arasında müslümanların da bulunduğu ve bunlar arasından bazılarını Hindu yaptığı söylenilir.

Ramanand'ın felsefî düşüncelerini İslâm ve Hindu dinlerini birleştirme uğrunda kullanacak olan en ünlü uzkişi Kebir olacaktır. Kendi kendilerini yalanlamaktan pek çekinmiyen gelenekler Kebir'in nasıl Ramanand'la buluşup onun müridi olduğunu anlatmakla birlikte ikincisinin 1410 da öldüğünü ve birincisinin 1440 da doğduğunu bildirirler; yine bu gelenekler Kebir'i Benares'li bir müslüman dokumacı tarafından bulunup İslâm dininde büyütülen ve büyüdükten sonra Ramanand'ın müridi olmuş olan bir Hindu çocuğu diye gösterilir; felsefesini Hindu dilinde söylenmiş pek çok beyitlerle açığa koymuştur; bunların büyük bir kısmını Hindistan'ın en ünlü şairlerinden Rabindranath Tagore İngilizceye çevirmiştir. Onun ana düşüncelerini anlatmaları dolayısiyle aşağıya birkaç parça koyduk [1]:

Ey kul "Ben„ i (Tanrıyı) [2] nerede arıyorsun?
İşte senin yanındayım.
Ben ne mâbed, ne de camideyim
Ne Kâbede, ne Kaylaşdayım [3]

[1] From Ramanand to Ram Tirath, s. 21.

[2] Şiirlerde Kebir ve onu çeviren R. Tagore «Allah» sözünü İslâm dinine hasretmekte, Hindu mâbutlarına türlü adlar vermekte ve bunlar dışında saydıkları «Mutlak Kudret» veya «Bütün Varlıkların Efendisi» ni «Lord» veya «God» gibi sözlerle ifade etmektedirler. Buradaki Türkçe çevirmede bu son kavram «Tanrı» sözü ile ifade edilmiştir; bu, «Allah» ile aynı şey olmakla birlikte, yazarların düşünce biçimlerine uymuş olmak için bu kelime farkı gözetilmiştir.

[3] Hindu mâbutların oturdukları yer.

"Ne tapınma ayinlerindeyim,
"Ne dinî riyazet, ne de her şeyden vazgeçişdeyim.
"Eğer sen gerçek bir arayıcı isen beni hemen görebilirsin, benimle bir anda görüşebilirsin.
"Kebir dedi: Ey Sadhu[1]!
"Tanrı bütün nefeslerin nefesidir.
"Kutsal yıkanma yerlerinde sudan başka bir şey yoktur, ve bilirim ki faydasızdırlar, çünkü onlarda yıkandım.
"Şekiller (Mâbut şekilleri) hep cansızdır, onlar konuşamazlar; bunu bilirim çünkü onlara haykırdım.
"Puranalar'la[2] Kur^can yalnızcana sözdürler; perdeyi kaldırarak gördüm.
"Kebir tecrübeden doğma sözleri ifade eder; ve pek eyi bilir ki bütün öbür şeyler doğru değildir.
" . . . .
"Eğer Tanrı yalnız camide ise öbür yerler kimindir?
"Hindu adiyle anılanlar diyorlar ki Tanrı bir put'un içindedir; bu iki mezheb'de hakikatı görmiyorum.
"Ey Tanrı! ister Allah, ister Ram[3] olsun, ben senin adınla yaşıyorum
"Ey Tanrı! bana şefkat göster.
"Hari[4] güneyde bulunuyor, Allahın yeri batıdadır[5].
"Kalbinde ara, kalbler kalbinde ara; "O„nun yeri orasıdır.„

Kebir, hem Hindu, hem de Müslümanların baskısına uğramıştır. Onun bu ve bu gibi şiirleri bazı müslüman sufilerininkilerle karşılaştırılabilir. Meselâ 12 inci yüzyılda Gazne'de, yani İslâm ve Hindu acunlarının temas noktalarının birinde yazmış olan Hakîm Senaî (Ebül-Mecd Mecdud), "Hadikat-ül-Hakikat„ında (beyit 12) der ki:

[1] Dünyadan çekilmiş (Hindu).

[2] Sanskrit dilinde yazılmış tarih (tarihten önceki devirler dahil ve daha çok efsanevi tarih), şecere, felsefe ve merasimden bahseden eserler. Bunlara 5 inci Veda dahi denildiği olmuştur.

[3] Hindu Mabudu Vişnu'nun bir «avatar» ı (aldığı bir insan biçimi); o devirde ona tapınış çok yayıktı.

[4] Vişnu'ya bazen de «Mutlak Kudret» e Güney Hindistan'da verilen ad.

[5] Kıblenin bulunduğu yön.

"Küfr ve dinin her ikisi senin (Allahın) yolunda seğirtmektedir.
"Tek dir ortağı yoktur diyerek.„

ve 16-17 inci yüzyıllarda yaşamış olan onun ve Celâl-üd-Din Rumî'nin yorumcusu Hoca Abd-ül-Lâtif bu beyit dolayısiyle başka bir sufinin şu beyitini vermektedir:

"İman ile küfr arasındaki düşmanlığa şaşarım
"Kâ'be de, puthane de aynı kandille ışıklandırılmaktadır.„

Kebir'den aşağıya koyduğumuz üç parça ile Hindistan'ın en sevilmiş ve ünlü şeyhlerinden olup Buhara'lı bir aileden olan Şeyh Nizam-üd-Din Evliya'nın (13 ncü yüzyılda yaşamıştır, Ala-üd-Din Kalaç ve Muhammed Tuğluk gibi (bu sonuncusu şehzadeliğinde) en güclü hükümdarlar, büyük şair Hüsrev gibi uzkişiler onu en büyük dinî önder saymış ve onasaygı göstermişlerdir) dinî felsefesi arasındaki yakınlık dikkate değer.

Kebir'den:[1]

1 "Pandit[2] ve Mollaların öğütlerini
"Onlardan bir fayda görmediğim için bıraktım
"Kalbim temiz olduğu için Tanrı'yı gördüm
"Kebir aradığı ve kendi başına aradığı için Tanrı'yı kendi içinde buldu.

2 "Ey Sadhu saf birleşiş en iyisidir
"Ben Tanrı'mı bulalıdanberi sevişmemizin sonu gelmemiştir.
"Ben gözlerimi kapamıyorum, kulaklarımı tıkamıyorum, bedenimi cefalandırmıyorum.
"Açık gözle görüyor ve gülümsüyorum, ve "O„nu her yerde seyrediyorum.
"O„nun adını söylüyorum ve her ne görürsem bana "O„nu hatırlatıyor; her ne yaparsam "O„na tapma oluyor,kalkmak ve oturmak benim için eş oldu, bütün karşıtlıklar çözülendi. Nereye gitsem "O„ nun etrafında dolaşmış oluyorum; her ne başarsam "O„ na bir hizmet oluyor„.

[1] From Ramanand to Ram Tirath (s. 33 ve 30)
[2] Hindu bilginleri.

3 "Ey dost! yaşadığın sırada "O„ na ümit bağla; yaşadığın sırada tanı, yaşadığın sırada bil, çünkü yaşayış kurtuluştur.
"Eğer yaşadığın sırada bağlarını koparmazsan ölümden ne kurtuluş umabilirsin.
"Yalnızcana vücudu bıraktı diye "Ruh„ un "O„ nunla birleşeceğini ummak boş bir hayaldir.
"Eğer biz "O„ nu şimdi bulursak ilerde de buluruz,
"Yoksa hep ölüm yurdunda kalırız.
"Eğer şimdi "O„ nun isen ebediyette de "O„ nun olursun„. [1].

Bunlarla karşılaştırılmak üzere Şeyh Nizam-üd-Din Evliya'nın tasavvufî felsefesinin ana çizgilerini belirten aşağıdaki özeti koyuyoruz: [2].

"Kurtuluş (necat) veya saadet en ulu şeklinde, bünyevî hayatın cazibeleriyle mücadele etmekte veya onlara karşı lâkayt kalmakta olmayıp feleki heyecanın tabiî ve salim bir biçimde tekemmül ve gelişmesinde ve ferdin muhiti ile seve seve hoş bir tarzda imtizaç etmesindedir. Şöyle ki, "Öz„ ve "Muhit„ arasındaki fark "Ruh„un mutlakiyet (yani felek) içinde tasavvufî temessülü ile ortadan kalkar. Allah, tanınması gereken bir yaratıcıdan çok duyulması gereken bir varlıktır; "O„, bir "Soyut„ (mücerret) gibi değil, fakat etrafımızdaki canlı ve cansızlarda tecessüm etmiş bir varlık gibi duyulmalıdır. Böylelikle kurtuluş (necat) ahrette elde edilecek bir şey değildir, ona, burada ve şimdi, adım adım erişilir; yoksa ona hiçbir vakit erişilemez.„

Görüldüğü gibi Hindu kültürü ile yetişmiş, fakat İslâmın tesiri altında bulunmuş veya, hiç olmazsa, onunla temas etmiş bir Kebir ve hattâ bir Ramanand ile İslâm kültürü içinde yetişmiş ve Hindu acunu ile temasta bulunmuş bir Hakîm Senaî veya bir Nizam-üd-Din Evliya arasında birtakım düşünce benzerlik ve yakınlıkları sezmemek elde değildir. Bu benzerlik ve yakınlıklar, daha birçok Müslüman mutasavvufinin ve hele

[1] R. Tagore «Poèmes de Kabir», s. 23.

[2] Aligarh Üniversitesi Profesörlerinden Muhammed Habib'in: «Hazret Amir Husrau of Delhi», s. 35.

büyük Türk mutasavvıfı Mevlâna Celâl-üd-Din Rumî'nin düşünce ve yazılarında da bulunabilir.

Bu yakınlıklar din değiştirmelerini kolaylaştıracak ve çoklaştıracaktır. Başta tabiî olarak müslümanlaşma hareketi ölçüsüz olarak aksi hareketten üstündür; bu yolda en büyük ve ilk başarılar sağlıyan 11 inci yüzyılın ikincisi yarısında Ecmir'e yerleşen Muin-üd-Din Çişti diye tanınmış olan Hoca Muin-üd-Din Muhammed Hasan Sancarî'dir (Aybey ve İletmiş devirleri); ondan sonra çoğu kuzeyden gelme ailelerden olan birçok şeyh, ki en ünlüleri yukarda sözü geçen Nizam-üd-Din Evliya'dır, bu yolda başarılar sağlamakta devam edeceklerdir. Bunlar halkça çok sevildikleri gibi sultanlardan da son derece saygı görmektedirler; kendilerini "içtihat sahibi„ saydıkları gibi "ilmî nisbetlerini„ 4 üncü Halife Ali yolu ile doğrudan doğruya İslâm peygamberi Muhammed'e kadar götürmektedirler (örnek olarak hicrî 6 ıncı yüzyılda yaşamış olan Muin-üd-Din Çişti'nin böyle bir "ilmî şeceresi„ Firişte'de c. II, s. 375 de görülebilir, işbu şeyhle Peygamber arasında 11 kişi bulunmaktadır); dolayısiyle bunlar gerek sultanların, gerek zaman ülemasının kendi inan, ders ve yaşayışlarına karışmalarına ve bunlardan "Ehl-i Sünnet„ in inan ve yaşayışlarına uygun görmedikleri yönlere itirazda bulunmalarına müsaade etmemektedirler.

Ancak, Hindu dini önderi Çeytaniye'den bahsederken, dediğimiz gibi, aksi cereyan da, yani Müslümanların Hindulaşma cereyanı da, daha çok küçük ölçüde de olsa, vardır. Bu işde şu yön gözden kaçırılmamalıdır ki İslâm dini Hindu dinine nisbeten daha çok mazbuttur ve Kuran ve Hadis gibi kesin dayanakları vardır; Hindu dini ise azamî surette seyyaldır ve her ne biçime sokulsa yine eski dindir demek mümkündür; dolayısiyle "Tanrıya gerçekten ve doğrudan doğruya inan yeter„ ve bunun bütünleyicisi olarak "görülen işlerin önemi yoktur; Tanrıya sevgi ve bağlılık göstererek onun teveccühünü kazanmak yeter„ ve keza: "tapınma biçim ve kurallarının ve ruhbanın da önemi yoktur„ yolundaki telkinlere kapılmak, makul bir yolda gitmek duygusunu verse de sonda İslâm topluluğundan ayrılmaya ve Hindu dininin bin bir biçiminden birinde erimeye varabilirdi ve varmıştır; halbuki Hindu dininin

seyyallığı yüzünden bu gibi inanlar ondan ayrılmıya götürmüyordu.

Kesin bir şey demek güç olmakla birlikte, öyle görülüyor ki, daha ilerde göreceğimiz gibi, Ekber Gürkan (16ıncı yüzyıl) Müslüman ve Hindu'ları her bakımdan eş kıldıktan sonra Müslümanlar arasında Hindu'laşma hareketi artmış ve Evrengzib Alemgir'in (17 inci yüzyıl) bunun aksine olan siyasası aksi cereyanı genişletmiştir.

Bundan başka, Hindu'lar arasındaki bu Baktî cereyanına, "Kast„ aleyhinde ve bir öndere bağlı kalmanın gerektiği yolundaki telkinlerin eklenmesi, yer yer ulusal duygular uyandıracak ve halkı vuruşkan kalmış olan yerlerde güclü askerî devletler kurulmasına yol açacaktır. Dekken'de Maharat ve Pencap'ta Sih devletlerinin mânevî temelleri bu telkinlerdir.

B) Şih Dini.— Sih'liğin (mürit demektir) kurucusu sayılan ve Kebir'den sonra bu yolun en ünlü önderi olan "Baba Nanak„ diye tanınmış Nanak, Pencap'lı olup 15 ve 16 ıncı yüzyıllarda yaşamıştır; Sih dini, Müslümanlık ve Hinduluk'tan epey şey almış olmakla birlikte, daha çok yukardan beri sözü geçen "Baktî„ kavramına Ramanand'ın Kuzey Hindistan'da verdiği biçime dayanır.

Sih dinine göre, mutlak kudrete sahip tek mâbut vardır, ona içten ve gerçekten tapmak ve eyi ahlâklı olmak esastır, tapma biçimlerinin ve şu veya bu ırmak veya göl ve havuzda yıkanmanın önemi yoktur; "Kast„ yoktur, dul kadınların yakılması yasaktır, içki ve tütün yasaktır; ancak bu dinde yeni bir yön vardır: "Guru„ yâni "önder„ her şeydir ve kesin olarak onun her sözüne uymak gerekir.

Baba Nanak'ın, Babur üzerinde mânevî tesiri bulunduğunu ve onu şaraptan vazgeçirenin Nanak olduğunu Sih gelenekleri, başkaca hiçbir kanıt olmadan, iddia etmektedirler.

Sih dinine girenlerin çoğu çok vuruşkan kalmış eski bir Türk oymağı olan Catlar'dır; bunlar 18-19 uncu yüzyılda Pencap'ta güclü bir devlet kuracaklardır.

C) Türk sultanlarının dinî siyasası. — Delhi sultanlığının dinî siyasasına geçelim: yukarda da gördüğümüz gibi, bu delet, Moğol istilâsı yüzünden, İslâm acunundan kesilmiştir. Batı-kuzeyde Moğollar'la sınırdaştır ve kocaman Hindu acunu

içindedir. Bu durumda Sünnîliğe ve Hanefîliğe sıkı bağlı kalır ve Moğol zulmündan kaçan Müslümanlar ve Müslüman Türkler için bir sığınak olmakla güc kazanır.

Delhi'nin Türk sultanları para ve kitabelerinde kendilerine:

Halifenin yardımcısı, Hilâfet gökünün şehabı, Allah kentlerinin bekçisi, Allah kullarının koruyucusu, İslâm ve Müslümanların yardımına yetişen, Müslüman usullerini (rüsum) yayan, Numanî (İmam-ı Azam) mezhebinin binalarını kuran, kâfirlerin ölü usullerini ortadan kaldıran, onları kahreden ve köklerini kazıyan, puthaneleri yıkan, Allahtan yardım gören, Allahın gölgesi, cihad kanunlarının kaynağı, gaybdan yardım gören, demektedirler.

Hindu'lara karşı genel siyasaları iktisadî kısımda görülecektir; dinî siyasaları İmam-ı Azam'ın rivayetine uyarak onlardan cizye almak [1] ve Brahmanları bundan istisna etmektir; genel olarak savaşlarda yıkılmamış veya camiye çevrilmemiş mâbetler Hindular'da kalmaktadır; yeni mâbet yapmak yasaktır. Firuz Tuğluk devrinde Brahmanlar'dan da cizye alınmıştır.

Bilgi ve okul işleri

Tengiz Han'ın Türkistan v. s. yi ele geçirmesi pek büyük sayıda Müslüman Türkü Hindistan'a sürdüğü gibi Semerkant, Buhara ve bu gibi ünlü Türk kültür kentlerindeki bilginlerin birçoğuna da aynı yolu tutturmuştur. Dolayısiyle 13 üncü ve 14 üncü yüzyıllar, bunların ve çocuklarının yüzünden, Delhi'nin en büyük bir kütlür merkezi olduğu devirdir; ve Delhi sultanları pek çok medrese açmış ve öğrenici ve öğreticilere her türlü yardımda bulunmuş, kolaylık göstermiş ve onlara karşı çok cömert davranmışlardır.

Yukarıda sözü geçen Muiz-üd-Din Çiştî ve Nizam-üd-Din Evliya ile bu ikisi arasında yaşamış olan Uş'lu (Türkistan) Hoca Kutb-üd-Din Bahtiyar ve Şeyh Ferid-üd-Din Mes'ud Genc Şeker, devirlerinin tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve tasavvufta en ileri gitmişleri arasında bulunurlar. Doğunun belki en büyük şairi olan Emîr Hüsrev (babası Seyf-üd-Din, Laçin Türk oy-

[1] Bu yön için bak: Türk Tarih Kurumu Belleteni, 1945 Ocak sayısı, s. 1-62: Hikmet Bayur, E. Alemgir ve dini siyasi üzerinde bir inceleme.

mağının ilerigelenlerinden olup Tengiz olayı üzerine Hindistan'a göçmüş ve orada sultan Balaban'ın Ariz-ül-Memaliki yani Savunma bakanı olan Timur Han İmad-ül-Mülk'ün kızı ile evlenip Hüsrev doğmuştur) Balaban'dan tâ Muhammed Tuğluk saltanatının başına kadar ve keza Hindistan'ın Sa'disi denilen şair Hasan Sancarî ve Çaçlı (Taşkent) Bedrettin, Hindistan'daki Türk sultan ve beylerinden çok saygı ve yardım görmüşlerdir. Hasan Sancarî, Hüsrev gibi, Şeyh Nizam-üd-Din Evliya'nın müridlerinden olup onun sözlerini birkaç cild olarak "Fevaid-ül-Fevad„ adiyle çıkarmıştır (Ziya Bernî, 360). Hattâ Ziya Bernî'ye göre, Balaban'ın büyük oğlu, Şehit Kaan adiyle ünlü olan Muhammed, Şiraz'a adam yollayıp Sa'di'yi yanına çağırmışsa da şair çok ihtiyar olduğundan yola çıkamamıştır.

Ziya Bernî'den öğrendiğimize göre (s. 360), Ala-üd-Din devrinde şairler Divanı-Arz yani Savunma Bakanlığından şairlik ödenegi (mevacibi şairi) almaktadırlar. Hüsrev bin tenge (yıllık olmalı) almaktadır, ancak Ala-üd-Din, her nedense, onu yanına pek çağırıp iltifat etmemektedir (s. 366). Keza Hindistan'ın herbir bucağından ziyaretine gelinen Şeyh Nizam-üd-Din Evliya'yı da ne bir kere ziyaret etmiş, ne de yanına çağırmıştır. Ancak Varangel'e karşı yolladığı ordudan haber alınamaz olunca merak içinde kalan Ala-üd-Din, Melik Kara beyle kadı Muğis-üd-Din'i işbu şeyhe y ollayıpordudan haber sordurur, yani onun "kerametine„ başvurur; Şeyh geçmiş bir hükümdarın fütuhatını hikâye ettikten sonra: "bu fetihten başka fetihler de olacak„ der ve bu karşılık Ala-üd-Din'in merakını yatıştırır. (Tabakat-ı Ekberî, 183).

Ala-üd-Din Kalaç'ın yanında Emin Arslan Külâhî adında bir tarihçisi vardı ve Ziya Bernî'ye göre (s. 361): "geçmiş sultanların tarihini o derece ezberden biliyordu ki sultanın sorduklarına ezberden karşılık veriyordu„. Bundan şu da anlaşılabilir ki Ala-üd-Din'de sık sık ve anî olarak şöyle bir durumda filân ve filân sultanın ne yaptığını sormak merakı vardı ve dolayısiyle kararlar vermeden geçmişte o yolda yapılanları bilmeye önem veriyordu. Keza bundan şu da anlaşılmaktadır ki Ala-üd-Din Kalaç şair ve şeyhten çok, tarihçiyi yanında bulundurmayı seviyordu.

Ala-üd-Din Kalaç, Kutup Minar avlusuna yaptırdığı kapının güney kısmındaki kitabede kendisine verdiği sıfatlar arasında: "Medrese ve mâbedlerin (cami anlamında) temelini atan„ sıfatını da koymuştur.

Birinci Delhi Türk sultanlığının en parlak devri Ala-üd-Din Kalaç devridir; bundan az geride olarak İletmiş devri gelir.

Türk hükümdarları arasında bazıları, hele genel savaş cereyanlarından uzakta kalan kenar yerlerdeki hükümdarlar, İslâm ve yerli kültürlerin biribirini tanımalarına ve az çok kaynaşmalarına ve hattâ Hindu kültürünün yayılmasına yardım etmişlerdir. Bengal'de aslen Termiz'li bir Seyit ailesinden olan Nasır-üd-Din Nusret Şah'ın sultanlığı sırasında ve onun buyruğu ile Hindu'ların ünlü destanı Mahabarata ve daha birçok eser Sanskrit dilinden, yani halkın anlamadığı bilgi ve din dilinden, "Bengalî„ diline çevrilmiş ve böylelikle Hindu halkın bu eserleri okuyabilmesi sağlanılmıştır. Bazı yazarlar bunu Balaban'ın oğlu Boğra Han'ın yaptırdığını bildirirler [1]. Ramayana'da Türk ve Müslüman hükümdarlarının buyruğu üzerine Bengalî diline çevrilmiştir.

Keşmir'de Sikender adile tahta çıkmış olan Sankar veya Sunkur'un oğlu Zeyn-el-Abidin (1420 - 1470) işbu destanı ve Kalhana'nın Racatarangini'sini Farsça'ya ve birçok Arapça ve Farsça eseri Hindî diline çevirtmiştir.

Güzel sanatlar İslâmdan önceki Hindu güzel sanatının belirli vasıflarını yukarıda anlatmıya çalışmıştık. Müslüman Türkler, Hindistan'da bulunan bol ve ucuz usta ve işçinin sağladığı kolaylıklardan istifade edecekleri gibi bazı yerlerde buna, Türk ve İslâm acununun öbür yönlerindeki teknik üstünlüğün yapılmasını mümkün kıldığı güç yapıları (yüksek minare ve geniş kubbe) ekliyeceklerdir. Bazı Batı yazarlarının Müslüman Türk anıtlarının Hindu taklidi olduğu yolundaki iddiaları bu yönden tamamiyle yersizdir; kendilerinden önce minarenin veya o biçimde ince ve yüksek kulenin

[1] Bak: Narendra Nath Law: «Promotion of Learning in India during Muhammedan Rule Bay Muhammedans», s. 107 (Nasir-üd-Din yerine Nasir demektedir; verdiği tarih Boğra Hanın Bengal'e tayini tarihini tutmaktadır).

ve hele kubbenin hemen hiç bulunmadığı bir ülkede Müslüman Türkler acunun yükseklikte ikinci ve bir binaya dayanmıyan minareler arasında birinci minaresini (Delhi'de Kutup-Minar, 12 - 13 üncü yüzyıl) ve acunun genişlikte ikinci kubbesini (Bicapur'da sultan Muhammed Adil türbesi, 17 inci yüzyıl) yapmışlardır.

Bu taklitçilik iddiası ancak bol süs ve eyi gereç kullanma yönü için doğru olabilirse de bu, bir yandan taklit değil muhitin kolaylıklarından istifadedir, öbür yandan da Müslüman Türk devrinin süsleri heykel ve resim değil, oyma ve kakma yazı ve hendesî biçimlerdir, dolayısiyle bu bakımdan da bu iddia anlaşılamaz bir şeydir.

Birinci Delhi Türk sultanlığının en önemli mimarî eserleri, tabiî olarak, başkent olan Delhi'de bulunmaktadır.

Delhi denildiği vakit 20 kilometreye yakın kuturda bir dairenin içinde bulunan 8 kent anlaşılmalıdır; bu incelemede sözü geçen devirde bunların yalnız beşi var idi.

1. Eski Delhi; şimdikinin 12 km. kadar güneyindedir; Firişteye göre, 302 hicrîde (914) Racputların "Turan„ taifesince kurulmuştur; bu taifeden 7 kişi orada hükümdarlık etmiş ve "Turan„ devleti çöktükten sonra orası Çavhanî taifesinin eline geçmiştir.

Aybey'in 1193 de aldığı kent budur.

2. Siri kasabası; eski Delhi'nin 2 km. doğu kuzeyindedir. Müslüman-Türk yönetiminin ilk yüzyılında ahali çoğalıp kent'in duvarları dışına taşmış ve 1303 de, Ala-üd-Din Kalaç devrinde, büyük bir Moğol ordusu başkent dolaylarına kadar gelince, işbu sultan, varoşları korumak için Siri'de mevzi almış ve siperler kazdırmıştır. Moğollar çekilince orası da duvarla çevrilmiş ve bir kent olmuştur.

3. Tuğlukâbad; Gıyas-üd-Din Tuğluk tarafından 1340 da tahta çıktıktan sonra eski Delhi'nin 5 km. doğusunda kayalık ve oldukça sarp bir yerde, belki müdafaa düşünceleriyle yaptırılmış, çok kuvvetli duvarlarla çevrilmiş, ancak o çabuk öldüğü için kesin olarak başkent olmadan bırakılmıştır.

4. Cihanpenah; Muhammed Tuğluk, Eski Delhi ile Siri arasındaki boşluğu duvarla çevirip bayındırlaştırmış ve ona bu adı vermiştir.

5. Firuzâbad; Firuz Tuğluk orada büyük bir saray ve sur yaptırmış ve başkenti oraya taşımıştır (şimdiki Delhi'nin hemen güneyi).

Bu başkentteki başlıca anıtlar şunlardır:

Kutup - Minar: Eski Delhide'dir; hem Kuvvet-ül-İslâm cami'inin minaresi, hem de hemen bütün Kuzey Hindistan'ı ele geçirmiş olan Müslüman Türklerin bir zafer anıtıdır. 1199 da Kutb-üd-Din Aybey'ce başlattırılmış ve 1230 da İletmiş zamanında bitirilmiştir. En önemli onarılması ve az yükseltilmesi Firuz Tuğluk devrindedir; İskender Ludi zamanında da bir tamir görmüştür. Birinci şerefeden aşağı olan kısmın bir parçası Hindu eseri sanılmaktadır. Bugünkü halinde ve epieydir üst kısmı deprem ve yıldırım dolayısiyle yıkıktır. 1794 te ölçüldüğünden yüksekliği 242 ayak imiş; yıkılmış kısımlar için 20 ayak koyarsak 262 ayak, yani aşağı yukarı 88 metre eder. Kaidede kutur takriben 12 ve tepede 3 metredir; beş şerefesi vardır. En çok kırmızı kum taşı ve ak mermer kullanılmıştır; ilk taşın Agra dolaylarından yani 200 km. ve 2 incisinin Racistan'dan 600 km. dan getirildiği düşünülürse sarfolunan himmet anlaşılır.

Kutup - Minar'ın mensup olduğu anıtlar topluluğu Kalaç hanedanının sonuna kadar Eski Delhi'nin en önemli anıtlar topluluğudur; Levha XXIV ve XXV Kutup - Minar'ın bütününü ve ilk şerefeye kadar olan kısmını gösterir.

Ona bağlı olan Kuvvet - ül - İslâm camii üzerine yazmadan önce Hindistan camileri üzerinde şunları açıklamak gerektir:

Hindistan'da Müslüman Türkler büyük kubbe yapmaya geç başlamışlar ve başta camiler uzun yüzlü ve kısa derinlikli yapılmıştır; mihrap ve mimber yüze arasıl arka duvarın ortasındadır; caminin derinliği nadiren 10 kişiden fazlasının arka arkaya secdeye yatmasına müsaittir; bu derinlik arttımıydı yüze arasıl direkler tavanı veya küçük kubbeleri tutar; yüz'de çok kere duvar değil, direkler vardır ve cemaatin bir kısmı avluda namaz kılar; yağmur mevsimi dışında iklim de buna müsaittir. Kuvvet-ül-İslâm camiini gösteren resim (Levha XXVII) bu biçim bir caminin başlıca vasıflarını belirtir.

Levha XXVI nın (a) kısmı işbu camiin Aybey tarafından yaptırılmış giriş üzerindeki yazı ve süsleri gösterir, süsler Hindu mâbetlerindekileri az çok andırır ; İletmiş devrine ait (b) kısmı ise Türk ve İslâm acunundaki benzerlerine daha çok yaklaşmıştır. Bundan şu çıkar ki, ya zaman geçtikçe Türkistan'dan daha çok usta getirtilmiş veya yerliden islam süsleme tarzını bilen daha büyük ölçüdeusta yetiştirilmiştir. Direklerin birçoğu, Levha XXVII de görüldüğü gibi, Hindu mâbedinden alınmadır.

Kuvvet - ül - İslâm camisinin yanında bulunan İletmiş'in türbesi (Levha XXVIII - b; Levha XXVIII - a, da görülen kızı sultan Raziye tarafından yaptırılmıştır) taş üzerindeki oyma ve kabartmalarının çokluğu ve inceliğiyle ünlüdür ; bu camiin avlusuna götüren Alai-Dervaze de çok zariftir ; Ala - üd - Din Kalaç'ın türbe ve medresesi camiye bitişiktir.

Tuğluklar'la fazla süs devri kapanır ve bunun yerine sâdelik ve sağlamlığa önem verilir, Tuğlukâbad'ın surları bazen herbiri altı ton ağırlığında olan taşlarla yapılmıştır.

Firuz Tuğluk'tan itibaren, belki Muhammed Tuğluk'un delice siyasa ve masraflarının doğurduğu yoksulluk, belki de Firuz Tuğluğ'un pek çok olan bayındırlık işlerinin ayrıca tutumlu olmayı gerektirmesi dolayısiyle kesme taş bırakılır ve daha çok İstanbul'daki gibi kuvvetli harçla tutturulmuş karmakarışık biçimde taşlarla yapılmış yapılara geçilir; bu uzkişi eski eserlere de merak etmiş ve Firuzâbat'ta yaptırdığı Kütle-i-Firuz- Şah adını taşıyan saraya biri Ambala dolaylarında ve öbürü Merut'ta bulunan iki Asoka sütununu taşıttırmıştır; bunlardan birincisi, ona kaide olmak üzere yapılmışa benziyen bir yapının üzerinde bugün de görünür; 1 metre kadar kutru ve 15 metre yüksekliği olan bir tek taştır; bunun 200 km. dan oraya taşınması için çok büyük himmet sarfolunmuştur (Şemsî Sirac Arif bunu uzun uzadıya anlatır).

Seyyit denilen hanedanın 3 üncü sultanı Muhammed'in türbesinde bazı yenilikler görülür (Levha XXIX-a): büyük kubbe etrafında çeteri (çadır) denilen kubbecikler ve içerde çiniler (Delhi'ye göre yenilik).

Taşradaki o devre ait Müslüman - Türk anıtları üzerinde de birkaç söz söyliyelim:

Multan: Bura anıtları Hindistan dışındaki Müslüman-Türk anıtlarına çok benzerler ve çinilerle süslenmiştirler; hattâ iklim dolayısiyle bunlar yapıların dışında da geniş ölçüde kullanılmışlardır.

Multan önce İsmailî ve Kırmıtî'ler elinde bulunduktan sonra Sunnîleşmiş ve orada pek çok Şeyh ve Evliya yaşamıştır; dolayısiyle en güzel anıtlar bunların türbeleridir.

Bunlar arasında Gıyas-üd-Din Tuğluğ'un sınır komutanı iken kendine yaptırdığı (1320—24) ve sonra oğlu Muhammed Tuğluk'ca Şeyh Rükn-üd-Din'e ayrılan türbe bunların en güzel ve ünlüsüdür (Levha: XXIX-b ve Levha: XXX).

Bengal: Uzaklığı dolayısiyle yerli üslûb orada daha çok tutunmuştur; başkent önce Laknavti ve Gaur adlarını taşıyan kent, sonra da Pandua olmuştur. Bu son kentteki Adina (cuma) Mescidin cephesi 170 m. dir. Levha XXXI-a da gösterilmiştir.

Dekken: Uzun zaman Behmenli devletinin başkenti olmuş olan Gülberge'deki Cami Mescit Hindistan'da, avlusunun (72×66 yüz ölçümünde) üstü örtülü olan tek camidir. Yine bu kentte bulunan Bende-Nüvaz türbesi önündeki kamer, acunun en büyük taş kemeri olmakla ünlüdür (Levha XXXI. b); 17 nci yüzyıl sonlarında yapılmıştır.

Hindistan'ın en büyük ve gösterişli anıtlarından biri Bicapur'da 1657 de ölmüş olan Muhammed Âdilşah'ın türbesidir; kubbe kutur itibariyle acunun genişlikte ikinci (birincisi Roma'daki Panteon) ve örttüğü alan itibariyle birincisidir (18, 225 ayak^2; Panteon'dan 2382 ayak^2 daha büyük). Kubbe, dış yerden 66 ve iç yerden 60 metre yüksekte ve 41-42 m. kutrundadır; biçim bakımından acunun en güzel kubbesi sayılır (Levha: XXXII). Bicapur sultanları soydaşları olan (veya kendilerince öyle sayılan) Osmanlı sultanlarının yaptırdıkları kubbeleri gölgede bırakmak istemiş gibi davranmıştırlar. Yine Bicapur'da Mihteri Camisi'nin kapısı olan Mihteri Mahal işçiliğinin inceliği ile ünlüdür (Levha: XXXIII. a), 1620 de yapılmıştır; yine işbu kentte İbrahim Ravza denilen anıtlar takımı ve bunlar arasında 1626 da ölmüş olan İbrahim Âdilşah II'nin türbesi zikre değer (Levha: XXXIII. b).

Gücerat: Kuzey Hindistan'ın Batı acunu ile olan deniz tecimi bu ülkeden geçtiği için orası çok zengin idi. 1424 de

başkent Ahmedâbat'ta Ahmet Şah tarafından yaptırılmış olan Camî Mescidi zikriyle yetineceğiz (Levha: XXXIV).

3. Tutumsal durum

Genel olarak Hindistan, zengin bir ülkedir ve su olunca yılda iki kere ürün veren toprakları çoktur; ürünleri türlü türlüdür; bunlar, makinelerin icadından önce acunun en geniş dokuma sanayiine malik olması ve ince işe eli yatar pek çok işçi ve ustasının bulunması da bu zenginliğinin en önemli âmilleri arasındadır. Bundan başka hemen hemen kendi kendine yeten bir ülkedir, at ve bazı yemişler bir yana bırakılırsa, dışardan birşey getirtmeye muhtaç değildir, denilebilir. Dolayısiyle dışarı çıkardığı mallar karşılığında hemen hep değerli maden (altın, gümüş) ve değerli taş getirtir ve bunlar orada biteviye birikir.

Hindistan halkının çokluk bakımından az vuruşkan ve kolayca buyruk altına girer olması ve ruhban eğemenliği altında bulunması bu değerli taş ve madenlerin bin bir yol ile hükümdar veya mâbet hazinelerine toplanması sonucunu vermektedir; bu da hazinede saklanan altın ve gümüş karşılığında kâğıt para çıkarılması göreneği olmıyan bir devir ve yerde alışveriş vasıtalarının azalması ve bu yüzden genel tutumsal (ekonomik) çalışmanın ve durumun kısılması demekti; dolayısiyle zengin bir ülkede yoksulluk doğurmıya yarar bir âmildi. Müslüman Türkler'in Hindistan içinde devlet kurmalarına kadar bu ülkede ancak 1-2 gram ağırlığında gümüş para geçmesi ve Gur sultanı Muiz-üd-Din'in oraya Türkistan'daki dinarı sokma denemesinin başarısız kalması bu yoksulluğu gösterir.

Böyle hazinelerde battal kılınan alışveriş vasıtalarının yeniden piyasaya sürülmesi çokluk bakımından işbu hazinelerin bir savaş sonunda bunları harcıyacak bir devlet ve hükümdarın eline düşmesiyle olurdu. Yerli hükümdarlar bunu nisbeten az ölçüde yaptıkları için bu iş daha çok Türkler tarafından görülecektir. Ancak Fatih Türk devleti Gazne ve Gur devletleri gibi Hindistan dışında bulundukça birikmiş hazinelerdeki değerli madenler karşılıksız dışarıya taşınmakta ve bu

işten yerli halkın pek istifadesi olmamakta idi; o, yalnız Hindistan'ın Türkistan ve Horasan'la teciminin artmasından faydalanmıştı.

Türk devleti, Aybey'in son yıllarında olduğu gibi, Hindistan içine yerleşince, iş çarçabuk değişir; artık hazinelerin boşalmasından piyasaya dökülen alışveriş vasıtaları Hindistan'da iş ve çalışma imkânlarını arttırmaya ve halkın çalışmasiyle husule gelen servetler hazinelerde gömülmeyip biteviye iş hacmini büyütmeye yararlar.

Çok geçmeden durumun ne kadar düzelip yükseldiği görülür: İletmiş "tenge„ adiyle 11 gr., 375 ağırlığında, yani yerli paralardan 7-8 kere daha ağır, büyük bir gümüş para bastırır ve bu para hemen tutunup birinci Delhi Türk İmparatorluğunun sonuna kadar pek az ağırlık değişiklikleriyle Hindistan'ın başlıca alışveriş vasıtası kalır. Bu olay, 15-20 yıllık Türk yönetiminin nasıl bir kalkınma ve zenginleşmeye yol açmış olduğunu gösterir; bu zenginleşme aynı zamanda kent, köy ve yollarda sağlanılan güven yüzünden tarım, tecim ve genel çalışmanın gelişmesinin de bir sonucudur.

Firuz Tuğluğ'un, bugün bile şaşılacak ölçüde geniş olan sulama işleri ve öbür Türk sultanlarının buna benzer gayretleri ve sanayie verdikleri önem de bu zenginleşme işlerinde çok büyük âmil olmuştur.

İletmiş'in tengesi 64 çeytel ederdi. Muhammed Tuğluk 9 gr., 1 ağırlığında bir tenge çıkarmış ve bu 50 çeytel etmiştir.

XIII ve XIV üncü yüzyıllarda Hindistan'ın çok zengin bir ülke olduğu Vassaf, Marko-Polo ve İbni-Batuta gibi gezmenlerin yazılarından da anlaşılır. Yüzlerce işçinin çalıştığı dokuma evleri, çok zengin pamuk tarlaları genel bir refah, bolluk ve ucuzluk olduğu bu yazarların eserlerinde görülür. O devirde Avrupa bu yönlerde ölçüsüz olarak daha geridir.

Genel olarak ucuzluk vardır. Ziya Bernî (s. 305 ve 310) 13 üncü yüzyılın başları (Ala - üd - Din Kalaç devri) ve Şemsî Sirac Afif (s. 294) aynı yüzyılın ikinci yarısı (Firuz Tuğluk devri) için bazı fiyatlar verirler; bunlar olağanüstü ucuzluk devirlerine ait olmakla birlikte yine bir fikir edinmeye yararlar.

	Ağırlığı	Fiyatı A. Kalaç devri	Fiyatı F. Tuğluk devri
Buğday	1 man [1]	7,5 çeytel	8 çeytel
Arpa	„	4 „	4 „
Nohut	„	5 „	4 „
Stür yağı (halis tere yağı)	1 sir	2/3 „	2,5 „
Taze şeker	1 „	1,5 „	3,5 „

Yerli halk Türk yönetiminin tarım, tecim ve sanayii teşvik eden bir sürü ölçemi, sulama yolları yapması, yollarda güveni sağlaması, büyük dokuma evleri kurması, altın ve gümüş gibi alışveriş vasıtalarını hazinelerde battal durdurmayıp biteviye piyasalara sürüp işletmesi, genel olarak en çok yerli halka yaramış ve bunların ve bunlar arasında birçokların pek büyük ölçüde zenginleşmesine ve zenginleştikçe uygun fırsat görürse hükümete kafa tutacak duruma geçmesine yol açmıştı; bu yüzden, zmaan zaman, Ala - üd - Din Kalaç ve Gıyas - üd - Din Tuğluk zamanlarında olduğu gibi, bunların fazla zenginleşmesini önliyecek tedbirler almak gerekir.

Bazı Batı tarihçileri siyasal düşüncelerle Türk yönetiminin yerli halk bakımından kötü olduğunu savlamışlarsa da zamanın yazar, tarihçi ve yabancı gezmenlerinin ülkenin zenginliği hakkındaki yazıları bu iddia'yı yalanlamaktadır. Bu yolda Kembriç Hindistan tarihinden (c. III, s. 90) şu satırları almakla yetineceğiz :

"Müslüman toprak (ikta') sahiplerinin topraklarında çalışan Hindu köylüsünün durumunun Hindu toprak sahiplerinin topraklarında çalışanlarınınkinden daha kötü olduğunu sandıracak sebep yoktur. Memnun olmıyanlar yüksek ve az önce eğemen bulunan büyük toprak sahipleri ve küçük başkanlar (raca v. s.) sınıfından olanlardı.

"Genel olarak savlanılabilir ki Memlûk sultanların (Aybey, İletmiş, Balaban) Hindu uyrukları üzerindeki eğemenlikleri,

[1] O devirde Hindistan «man»ı aşağı yukarı 14 kilo eder ve 40 «sir»e ayrılırdı.

memnun olmıyanlara karşı bir mikdar mümaşatsızlık ve sert zulme rağmen, herhalde İngiltere'de Norman kırallarınınki kadar âdil ve insanî ve İspanya ve Felemenk te 2 inci Filip'inkinden daha çok büyük ölçüde yumuşak ve müsamahalı idi.„

4. Türklük Duyguları

Hindistan Türkleri, Türklüğü her şeyden üstün görmüş ve tutmuş ve biteviye Türklükleriyle övünmüşlerdir; birkaç örnek vereceğiz:

1. 13 üncü yüzyılın başlarında Fahr-üd-Din Mübarek Şah'ın yeni Delhi sultanı olmuş olan Aybey'e sunduğu "Bahr-ı-Ensab„ inin girişinde Türkleri şu sözlerle över (Tarih-i Fahr-üd-Din Mübarek Şah, Denison Ross yayımı, s. 36-38):

"Diğer sual: şayet biri sorarsa ki izzet ve devletin Türklere bahşedilmiş olduğuna ne gibi delil vardır?

"Cevap :

"Dünya ehlince bilinir ki herkes kendi soyu, oymağı ve kenti içinde bulundukça aziz ve yüksek tutulur ve "gurbette„ ve yabancı ülkelere gidince hor görülür, alçaltılır ve saygı görmez. Türkler'in durumu ise bunun tersine olarak şudur ki onlar kendi soyları ve ülkeleri içinde bulundukça Türkler'den biridirler ve ayrıca bir üstünlük ve gücleri olmaz. Ancak kendi ülkelerinden çıkıp bir Müslüman ülkesine gidince, ne kadar ev, soy ve ülkelerinden uzaklaşırlarsa, değer ve bahaları o ölçüde artar ve emir ve sipehsalar olurlar.

"Adem Aleyhisselâm devrinden bugüne kadar satın alınmış bir köle padişah olmamıştır, meğer ki Türk ola.

"Vaktiyle Türklerin padişahı olup olağanüstü eyi, akıllı ve doğru oylu ve çok bilgin olan Afrasyab'ın sözleri arasında şu mesele vardır ki: Türk, denizde sedefin içinde duran bir inci gibidir, kendi yerinde kaldıkça kadirsiz ve değersiz durur, ne vakit sedef ve denizden çıkarsa değer ve baha kazanır ve padişahlarının tacının ve gelinlerin gerdan ve kulaklarının süsü olur.

"Eger Türklerin hiçbir derece şeref ve mevkileri olmasaydı dahi şununla övünüp göğüslerini kabartabilirlerdi ki, İslâmın sevgili ve mansur hükümdarı Türktür. Bu yüzden

Türkler ve Türkistan bütün acuna üstün tutulurlar. Allah ü Taalâ daima İslâm ülkesini izzet, ikbal, devlet, ömür, mülk ve saltanatta berhudar etsin.

"Bu güzel yaradılış ve eyi ahlâktan başka nice adab ve mehasin vardır ki Türkleri âleme mürecceh, efdal ve serfiraz kılar. Bunlardan biri şudur ki yer yüzündeki ülkeler içinde hiçbir ülke Türkistan'dan daha büyük, daha derin ve daha düz değildir. Doğuda onların ülkesinin sınırı Çin'dir, batıda Türkistanın sınırı tâ Rum'a kadar gider (yazar Türk elinde bulunan İran'ı da Türkistan içine almaktadır). Kuzeyde Türkistan'ın sınırı Yecüc-Mecüc sedidir (Sibir buzlukları) ve güneyde kar içinde olan Hindistan dağlarıdır (Hindukuş veya Süleyman dağları)„.

2. İletmiş'in tamamlattırdığı Delhi'deki "Kutub-Minar„ ın dördüncü katındaki kitabede kendisine "Mevlâyi Mülük-üt-Türk, vel-Arab, vel-Acem„ (Türk, Arap ve Acem hükümdarların Efendisi) denilmekte ve Türk başta bulunmaktadır.

3. En güzel ve ünlü eserlerini Balaban ve Kalaç hanedanları devrinde yazmış olan büyük şair Hüsrev kendısi için yazdığı bir beyitte:

"Benim Hüsrev'im sevap yolunda (doğru yolda) çalış

"Tâ ki sana Tanrı'nın Türkü diye hitap edilsin (denilsin) [1]

4. Hindistan'ın en büyük mutasavvıfı ve en ünlü ve sevilen şeyhi olan Nizam-üd-Din Evliya'nın ilhamiyle yazılmış olan Nafahat-ül-Üns'de Nizam-üd-Din Evliya'ya atfen şu sözler nakledilmektedir:

"Kıyamet gününde herkes bir şeyle övünür, benim övüneceğim şey de bu Tanrı Türkünün (Turkullah) içinin yanmasıdır„ [2]

Türk sözü Bu sözün hangi anlamlarda kullanıldığı yönü üzerine dikkati çekmek gerekir.

İşbu devir tarihçileri Türk sözünü ezcümle:

1) Genel olarak bugün bizim kullandığımız gibi; 2) "urban„ sözü gibi göçebeler için; 3) ayrıca kendilerince tanınmış bir

1 « خسرو من کوش براه صواب — تات شود ترك خدائی خطاب

2 « . . . روز قیامت هرکسی به چیزی نازد و نازمن بسوز سینهٔ این ترك‌الله است »

Türk oymağından olmıyan Türkler için; 4) genel olarak Ceyhun ötesindeki Türkler için; 5) bazan de asker karşılığında kullanırlar. Birkaç örnek verelim:

El-Utbi "Kitab-ül-Yeminî„ sinde Sevüktekin oğlu Mahmud'un 1006 yılında Horasan'ı ele geçirmiş olan İlek Han'a karşı "Kalaç Türkleri'nden„ asker istediğini yazdığı vakit "Türk„ sözünü bizim gibi anlamaktadır. Keza büyük şair Hüsrev, az önce gördüğümüz şiirinde, kendisine "Tanrı'nın Türkü„ dediği vakit "Türk„ sözünü bugün anladığımız gibi anlamaktadır.

Bazı Hindistan yazarlarının "Türk ve Tacik„ tâbiri "herkes„ anlamında olup orada "Türk„ asker ve "Tacik„ sivil diye kullanılmıştır.

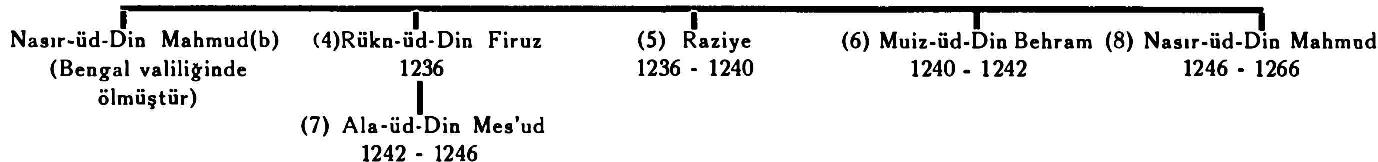
Fahr-üd-Din Mübarekşah, "Kitab-ı Ensab„ (veya Bahr-ı Ensab) ına koyduğu başlangıçta Türk oymaklarını sayarken (30 b) "Türklerin oymakları pek çoktur, bunların çoğu çöllerde yaşarlar„ dediği vakit (Türkler) sözünü daha çok "göçebe Türkler„ anlamında kullanmaktadır; aynı yazar Türk oymaklarının başında "Türk oymağını„ da göstermektedir ki bunu "oymak adı bilinmiyen Türkler„ diye anlamak en doğrusudur.

Minhac-üd-Din, Tabakat-ı Nasırî'de Gur sultanı Ala-üd-Din Cihansuz'dan bahseden bölümde işbu sultanın Selçuk'lardan Sultan Sancar'la Herat yakınlarındaki vuruşmasını anlatırken "6000 Guz, Türk ve Kalaç„ dediği vakit "Türk„ ü Ceyhun ötesinden gelme veya oymağı bilinmiyen Türk anlamında kullanmakta ve oymağı kendisince bilinen Türkleri oymak adlariyle çağırmaktadır.

Keza Ziya Bernî, "Tarih-i Firuz Şahî„ sinde Kalaç hanedanının Delhi tahtına çıkmasını anlatırken "Türkler'in tahtı kaybetmiş olmaları„ üzerindeki yazısında "Türk„ sözü Hindu-Kuş veya Ceyhun ötesi Türk'ü anlamındadır.

Dolayısiyle ister bilmemekten, ister başka düşüncelerle bazı Batı tarihçilerinin bu gibi yazıları kullanarak birçok Türk ulus veya devletini şu veya bu özel ad altında Türk'ten başka göstermek isteyişlerine aldanmamalıdır.

Delhi Türk Sultanlığı (a)

(a) Hükümdar adlarından önce gelen muterize içindeki sayılar saltanat sırasını, işbu adların altındaki sayılar tahta çıkış ve ölüm veya tahttan iniş tarihlerini gösterir.

(b) İletmiş çocuklarının yaş sırası belli değildir, ancak Tabakat-ı Nasırî'de işbu N. Mahmud'un en büyük ve R. Firuz'un ikinci oğlu olduğu mezkûrdur. Öbür çocuklar tahta çıkış sırasiyle dizilmiştir.

III. BALABAN HANEDANI

(9) Gıyas-üd-Din Balaban
(İletmiş'in damadı)
1266-1287

Muhammed (Kaan-ı-Şehid)
Keyhüsrev

Nasır-üd-Din Mahmud Boğra
(Bengal sultanı
ve orada hanedan
kurucusu)

(10) Muiz-üd-Din Keykobad
(1287-1290)

IV. KALAÇ HANEDANI

Kunduzlu Tülek Han

Nasır-üd-Din
(Malva'daki Kalaç Hane-
danının atası)

Şihab-üd-Din
veya
Nasr-üd-Din

(11) Celâl-üd-Din Firuz
1290-1296

Yuğruş Han
Esed-üd-Din

Hani-Hanan
Mahmud

Erkulu
Han

Kadr
Han

(12) Rükn-üd-Din İbrahim
1296

(13) Ala-üd-Din Muhammed
1296-1316

Elmas Bey Uluğ Han

Hızır Han

Şadi Han

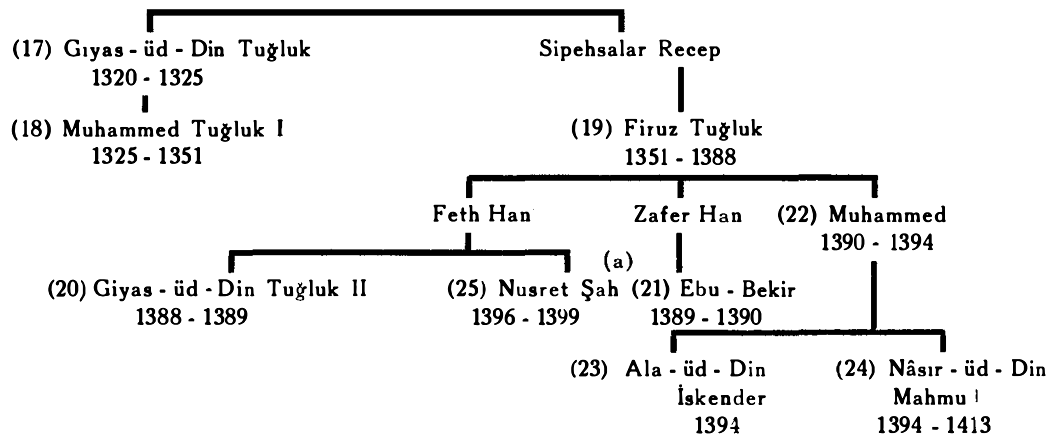
(15) Kutb-üd-Din Mübarek
1316-1320

(14) Şihab-üd-Din Ömer
1316

V. HANEDAN KURAMIYAN BİR MÜHTEDİ

(16) Hüsrev (Nasır-üd-Din)
K. Mübarek'in Nedimi
1320

VI. - TUĞLUK HANEDANI

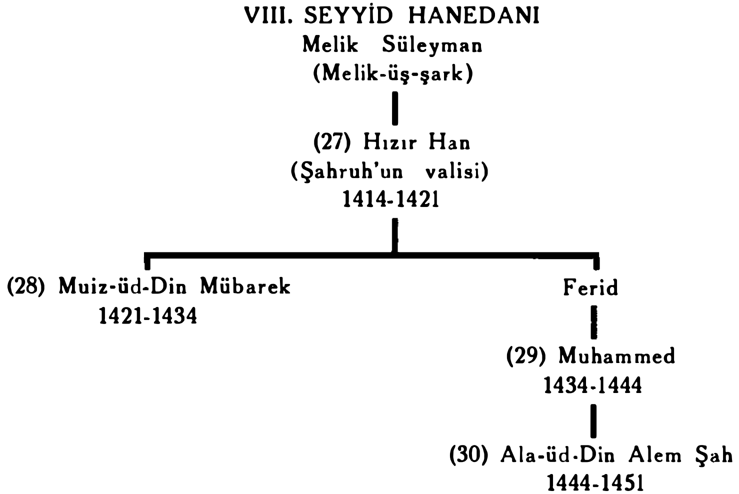

(a) Nasır - üd - Din Mahmut'la bir sırada ve biribiriyle savaş halinde olarak sultanlık etmiştir.

VII. - HANEDAN KURAMIYAN BİR EFGAN BEYİ

(26) Devlet Han Ludi
1413

VIII. SEYYİD HANEDANI

ALTINCI BÖLÜM

DELHİ TÜRK SULTANLIĞININ DAĞILMASINDAN DOĞAN DEVLETLER

Bu bölümde büyük Tuğluk devletinin her iki dağılışından (Muhammed Tuğluk zamanında ve Firuz Tuğluk'tan sonra) doğan devletlerin tarihini kısaca anlatacağız.

I. Cevnpur veya Şarkiye devleti

Kuruluş Daha önce görmüş olduğumuz gibi, 1394 yılında, son Tuğluk sultanı Mahmud'un yeni tahta çıktığı sırada, Delhi doğusunda ayaklanmış olan Hindulara karşı yollanılmış olan Hoca Cihan diye ünlü Melik Server adında bir bey, Sultan-üş-Şark ünvaniyle Cevnpur'a yerleşmiş ve bağımsız gibi davranmıya koyulmuştu. Eline geçirdiği ülkeler batıda Cemne ırmağına yaklaşmakta ve Kol'u kapsamakta idi (Aligark, yani yüksek kurgan, işbu kenti koruyan kurgandır); Doğuda ise Tirhut'u ve bir kısım Bihar'ı da içine alıyordu.

Timur Gurkan'ın Hindistan akını sırasında Melik Server yansız kalır ve o sırada ölür (1399). Yerine evlâtlığı Melik Karanfil geçer. Bu kişi sultan Mübarekşah ünvanını alır, kendini bağımsız hükümdar sayar ve kendi adına hutbe okutur ve para bastırır.

İbrahim Şah Şarkî Üç yıl sonra ölür ve yerine kardeşi İbrahim geçer (1402). O sırada son Tuğluk sultanı Mahmud'u kukla gibi kullanan Mallu İkbal Han, işbu sultan ile birlikte Kanevç'i geri almak için sultan İbrahim üzerine yürürse de İkbal Han'ın zorbalığından bıkmış olan sultan Mahmut, sultan İbrahim'in yanına kaçar, ondan yüz bulamayınca birkaç adamı ile Kanevç'i ele geçirip orada kalır ve İbrahim onun üzerine yürümez. İkbal Han da Delhi'ye döner.

1405 yılında henüz Multan ve Dibalpur'a hâkim olan Hızır Han, İkbal Han'ı yenip öldürdükten sonra sultan Mahmut

Tuğluk Kanevç'den Delhi'ye döner ve 1407 de sultan İbrahim Kanevç'i geri alır, Delhi üzerine yürür, ancak Gücerat hükümdarının Tuğluk sultanının yardımına geldiği haberini alınca geri döner.

Sultan İbrahim dine çok bağlı idi ve bilgin ve edipleri çok korurdu. O, Bengal'de çok nüfuz kazanan raca Ganeş adında bir Hindu derebeyi'nin müslümanlar üzerinde baskısını durdurmak için Şeyh Kutb-ül-Alem'in isteği üzerine 1409 la 1414 arasında Bengal'e karşı yürümüş ve raca Ganeş, oğlunu müslüman yapması için Şeyh'e gönderince, İbrahim de, yine Şeyh'in öğüdü üzerine, seferinden vazgeçmişti.

Güzel anıtları vardır, Cevnpur'un kocaman kapulu Atala camisi onundur. 1436 da ölür.

Mahmut Şah Şarkî (1436-1457)

Babası İbrahim Şah'ın yerine geçer. Kalpi kenti dolayısiyle Malva hükümdarı Mahmut Şah Kalaç'la önemsiz çarpışmaları olur.

Delhi ile Cevnpur arasında, Şarkî devletinin yok olmasiyle sonuçlanacak olan kesintili, fakat çok uzun savaş onun devrinde başlar. O sırada Delhi'de ilk Afgan sultanı Behlûl Ludi bulunmakta idi. Bu savaşın türlü tali'leri olur ve bir zamanlar üstünlük Cevnpur devletinde sanılır; çünkü işbu devlet daha zengin ülkelere sahipti ve daha çok büyük ordudular besliyebilmekte idi. Ancak bir yandan Behlûl Ludi'nin daha üstün bir komutan ve devlet adamı olması ve öbür yandan Cevnpur orduları daha çok yerlilerden, yani pek vuruşkan olmıyan kimselerden mürekkep iken Behlûl'ün ordularının hemen hep Afgan'dan ibaret olması, sonda Cevnpur devletinin Delhi'nin eline düşmesini sağlıyacaktır.

Bu yoldaki savaşlar zinciri 1451 de, Behlul Ludi'nin Multan'ı almak için bir sefere giriştiği sırada, başlar. Behlul'u istemiyen bazı beyler Mahmut Şah'ı Delhi'ye çağırırlar, o da Cevnpur'dan gelip işbu kenti kuşatırsa da Behlul yetişir, onun ordusunu bozar ve Delhi'yi kurtarır.

Bundan sonra Behlul Pencap işlerinden çok, Delhi'nin doğusundaki duruma önem verir ve her şeyden önce Düab'da ve Gence kıyılarındaki ülkelerden Delhi'ye ait olanlara ve Cevnpur'la çekişilenlere kesin biçimde el koymak işine girişir

Bu yüzden iki devlet arasında kesin sonuç vermiyen savaşlar ve yarım yamalak barış veya daha doğrusu bırakışmalar olur.

Mahmut böyle bir savaş sırasında 1457 de ölür, yerine geçen oğlu Muhammed tahtta pek az kaldıktan sonra oradan indirilir ve yerine kardeşi Hüseyin geçirilir. Muhammed de Ludi' lerle savaşmıştı.

Hüseyin Şah Şarkî(1458-1479)

Bu yeni sultan Delhi'de son Seyyid sultanı olmuş olan Alem Şah'ın damadı idi ve karısı Celile onu biteviye Ludi'lerden babasının öcünü almaya kışkırtıyordu. Bununla birlikte Hüseyin tahta çıkınca Behlul ile 4 yıllık bir barış yapar ve 300,000 atlı ve 1,400 fili kapsayan bir ordu ile Orisa üzerine yürür, yolda Tirhut'u da yağma eder. Orisa racası ülkesi epey yağma gördükten sonra haraç vermeyi kabul eder. Bundan sonra Hüseyin, 1466-67 de Gvalyor'u kuşattırır ve raca onun egemenliğini kabul eder.

1473 de Hüseyin karısının kışkırtmaları üzerine 140,000 atlı ve 1,400 fil ile Delhi üzerine yürür ve "Havali-i Delhi„ nin hemen bütününü ele geçirir. Bu kocaman kuvvetten ürken Behlul Ludi, Malva sultanı Mahmut Kalaç'tan yardım istemiş ve karşılık olarak ona bazı yerler vermeyi önermişti, ancak sultan Mahmud'tan bir haber gelmeden Hüseyin Şarkî Delhi karşısına gelmiş bulunuyordu.

Bunun üzerine Behlul ondan barış diler ve şunları önerir: Hüseyin'in aldığı yerler onda kalsın, Delhi kentiyle onun etrafında 18 kuruh[1] luk bir bölge Behlul'un olsun, orada da o, Hüseyin Şah Şarkî'nin bir "Daroga„ sı (muhafız ve komutan) gibi otursun.

Hüseyin Şah bunlara hiç yanaşmaz ve Behlul 18,000 atlı ile Hüseyin'in kocaman ordusu karşısına çıkmak zorunda kalır. İki ordu Cemne'nin iki kıyısında biribirinin karşısında bir süre durur; Hüseyin, aradaki ırmağa güvenerek, askerlerini bölgenin türlü yerlerini yağma için dağıtınca Behlul fırsattan faydalanır, suyu geçip onun ordugâhını basar. Hüseyin

[1] Fersahın üçte biri 4000 ve bazen de 3000 endaze eder: 2077 veya 1921 m. yapar.

dar kaçabilir, karısı Celile bile Behlul'un eline düşer ve onun tarafından geri gönderilir.

Bir yıl sonra Hüseyin, yine pek büyük bir ordu ile Delhi üzerine yürür ve Behlul ondan barış dileyerek her istediği anda onun hizmetinde savaşa gitmeyi önerirse de Hüseyin kabul etmez, yine ister istemez iki ordu vuruşur ve Hüseyin yine yenilir.

Bu savaşlar daha birkaç defa yenilenecek ve sonda Hüseyin ezilip Cevnpur kent ve ülkesi Afganların eline düşecektir. Behlul Ludi kendi oğlu Barbey'i Cevnpur tahtına oturtur (1479) ve bağımsız bir sultanmış gibi ona kendi adına hutbe okutmak ve para bastırmak hakkını tanır. Tabiî bu bir gösterişten ibaretti ve gerçekten Cevnpur devleti ortadan kalkmış ve ülke yeniden Delhi'ye katılmıştı.

Bengal'e sığınan Hüseyin, orada 1500'e kadar yaşıyacaktır.

II. Bengal Devleti

Birçok defa Delhi'den ayrılan ve onunla birleşen bu ülke Muhammed Tuğluk zamanında bağımsız olmuş (1338) ve Babur'un oğlu Hümâyun tarafından 1539 da fethedilinciye kadar öyle kalmıştır.

Bu devlet, Türklük anakaynağından çok uzakta bulunduğu için orayı fethetmiş olan Türkler anayurttan az nisbette taze kan almışlardır. Orada hükümet ekseriyetle Türkler'in, bazen de yerli Müslümanların ve pek kısa bir zaman için de Habeş memlûklerin elinde bulunmuştur.

Bugün Bengal'de Müslümanların sayısı ahalinin % 55 ine yakındır ve Sint, Pencap ve Keşmir gibi Türk anayurduna yakın yerler ayrı tutulursa Müslümanların çoklukta oldukları tek bölgedir. Bu, iki sebebe atfolunabilir:

1. Müslüman Türklerin Hindistan'ı fethe başladıkları sırada Buda dini şimdiki Hindu denilen din karşısında biteviye gerilemekte olduğundan bu dinden olan birçok kişinin Hindu olacaklarına Müslüman olmaları.

2. Bengal hükümdarlarının dış savaşlarla nisbeten daha az karşılaştıkları için dini yayma ile daha çok uğraşabilmiş olmaları.

3. Çok ezici olan Brahman'lara karşı, Türk ve Müslüman hükümdarların aşağı "Kast„ tan olanları korumaları ve böylelikle alt tabaka halkının gönlünü kazanarak bunlardan birçok kişiyi İslâm dinine çekmeleri.

Sultan Balaban oğlu Boğra Han soyunun Bengal tahtını kaybetmesi

Yukarıda, Delhi sultanı Gıyas-üd-Din Tuğluk'un Bengal seferini anlatırken, onun Balaban soyundan ve Boğra Han'ın torunlarından Nasır-üd-Din'i Batı Bengal tahtında bıraktığını ve Doğu Bengal'e (Sonargaon) egemen olan onun kardeşi Gıyas-üd-Din Bahadır'ı Delhi'ye götürüp Sonargaon'a kendisi bir vali tayin ettiğini söylemiştik.

Muhammed Tuğluk Delhi tahtına çıkınca babasının evlâtlığı olup Doğu Bengal (Sonargaon) valisi bulunan Tatar Han'a Behram Han ünvanını verir ve onu genel Bengal valisi yapar [1]. "Riyad-üs-Selâtin„ in şişirmeli olması muhtemel anlatışına göre ona yüz fil, bin at ve on milyon altın vermiştir.

Muhammed Tuğluk, Tatar (Behram) Han'ın buyruğu altında olacak, Doğu Bengal'e (Sonragaon) az önce adı geçen Boğra Han'ın torunu Gıyas-üd-Din Bahadır'ı tayin edip gönderir. Batı Bengal'e (Laknavti), Nasır-üd-Din ölmüş olduğundan, Kadir Han ünvaniyle Melik Bidar Kalaç'ı ve Güney Bengal'e de (Satgaon) İz-üd-Din A'zam-ül-Mülk'ü gönderir.

Çok geçmeden Gıyas-üd-Din Bahadır ayaklanır, yakalanır ve öldürülür (1330); Doğu Bengal de doğrudan doğruya Tatar Han'ın yönetimi altında kalır.

Böylelikle Bengal'de sultan Balaban soyundan ve Boğra Han kolundan iş başında kimse kalmaz.

Bengal'in Delhi sultanlığından ayrılması

Eksik ve karşın yazılar dolayısiyle olayların gelişmesini kesin olarak anlamak imkânsız gibidir.

Genel olarak denilebilir ki, 1336 da Tatar (Behram) Han ölür veya öldürülür, 1338 de de Melik Bidar

[1] Türlü yazarların ifadeleri arrsında karşınlık vardır ve olaylar dumanlı kalmaktadır. Burada Tatar Han hakkında "Riyad-üs-Salatin„ den çıkan anlamı aldık.

Kalaç (Kadir Han), "Silâhdar„ ı Fahr-üd-Din Han tarafından öldürülür.

Bir sürü güçlük ve ayaklanma karşısında bocalıyan Muhammed Tuğluk, Bengal işleriyle uğraşacak durumda değildir ve Bengal'de egemenliği ele geçirmiş olanlar Delhi'ye aldırış etmezler; böylelikle ayrılış bir olupbitti olur.

Gerçekten bağımsız ve biribiriyle savaşan iki Bengal (Doğu ve Batı) devleti ortaya çıkar. Bir sürü çarpışma ve savaştan sonra Melik İlyas adında biri, 1343 de Batı Bengal'e egemen olur ve Şems-üd-Din Hacı İlyas Şah ünvaniyle kendini sultan ilân eder. Kenevirden yapılan " Bang „ adındaki içkiye düşkünlüğü dolayısiyle "Bangara„ diye ünlüdür.

Hacı İlyas 1352 de Doğu Bengal'i de fetheder, Orisa'ya karşı başarılı bir seferi vardır. Tirhüt'e saldırdığı için Delhi sultanı Firuz Tuğluk ona karşı bir sefer yapar; İlyas o sırada başkenti olan Pandua'yı bırakıp bataklıklar dolayısiyle korunulması daha kolay olan İkdala'ya çekilir. Savaş, İlyas'ın Firuz'a vergi gibi gösterebilecek armağanlar sunmasiyle biter ve Firuz çekilir(1353—54).

1357 de İlyas ölür ve yerine oğlu İskender geçer.

İlyas tarafından yenilip öldürülmüş olan son Sonargaon (Doğu Bengal) hükümdarı Mübarek'in damadı Zafer Han'ın, hemen bütün Hindistan kıyılarını dolaşarak Delhi'ye gelip Firuz Tuğluk'tan yardım istemesi üzerine işbu Delhi sultanında, Zafer Han'ın yanatlarının da yardımiyle Bengal'i geri alabileceği ümidi uyanır ve o, oraya ikinci bir sefer yapar (1359).

Firuz Tuğluk Bengal'e girince İskender de, babası İlyas gibi, başkentini bırakıp İkdala'ya çekilir; seferden kesin bir sonuç çıkmaz; İskender'in Firuz'a yılda 40 fil vermesi ve Doğu Bengal'i Zafer Han'a bırakması şartiyle barış yapılır. Ancak Zafer Han, Delhi'de kalmayı daha uygun ve kolay bulduğu veyahut ta yeni maceralara atılmaktan korktuğu için bu son şart yerine getirilemez ve Bengal bir bütün olarak Delhi'den ayrı bağımsız bir devlet olarak İskender'in elinde kalır.

Hacı İlyas soyundan sultanlar devri

Bu hanedanın hangi ulustan olduğu üzerinde kesin bilgi yoktur; ancak bunlar Tuğluk devletinin beylerinden idiler ve bu bakımdan öbür beylerin büyük çoğunluğu gibi Türk olmaları pek muhtemeldir.

Bengal ülkesi içinde büyükcene Hindu devletleri vardır, bunların başındaki racalara "zemindar„ denilmektedir, bu kişiler, Bengal sultanına bağımlı olmakla birlikte, iç işlerinde geniş ölçüde bağımsızdırlar; bu Hindu devletlerinden en büyük ve ünlüleri Bişnupur ile Dinacpur'dur.

İskender Şah, üvey annesinin baskısı dolayısiyle ayaklanmış olan oğlu A'zam Han'la savaşırken ölür ve A'zam (Gıyas-üd-Din) tahta çıkar (1393?). Saltanatına ait önemli olay kaydedilmemiştir. Cevnpur devletinin büyümesinden ürkerek her yıl Firuz Tuğluk'a gönderilmesi üstenilmiş olan 40 fili (galiba bir defa) Hoca Cihan'a yollar. 1410 (?) da ölür; Şirazlı büyük şair Hafız mektuplaşırdı.

Yerine oğlu Hamza, Seyf-üd-Din ve Sultan-ül-Selâtin ünvanlariyle tahta çıkarılır; silik bir kişidir; pek belli olmıyan bir tarihte yerine oğlu veya evlâtlığı Şems-üd-Din veya Şihab-üd-Din Beyazıt geçer.

Saltanatın bir Hindu hanedana geçmesi

Hamza ve Beyazıt'ın saltanatları sırasında pek belli olmıyan bir tarihten itibaren yukarıda andığımız Dinacpur'un racası Ganeş (Müslüman tarihçiler "Kans„ derler) devletin egemeni olur. Riyad-üs-Selâtin onun Şems-üd-Din'in ölümü üzerine tahta çıktığını yazmakta ise de ona ait para ve kitabe bulunmadığı için gerçek egemenliği ele almış ise de İlyas soyundan kukla bir hükümdarı tahtta bırakmış olduğu sanılır.

Müslümanlara çok zulmettiği ve onları zorla Hindulaştırmıya çalıştığı için Bengal'de evliyadan sayılan Şeyh Nur Kutb-ül-Alem, yukarda görmüş olduğumuz gibi, Cevnpur sultanı İbrahim Şah'a bir mektup yazıp onu dini kurtarmak için Bengal'e çağırır. O, ordusiyle Bengal üzerine yürüyünce raca Ganeş korkar ve onu geri göndermesini şeyh'den diler. Şeyh ise Ganeş'e ancak Müslüman olursa bunu yapacağını söyleyince, o, buna razı olur; fakat karısının itirazı üzerine kendisinin artık

dünyadan çekileceğini söyliyerek 12 yaşındaki oğlu Cadu'yu müslüman yapmak üzere şeyhe teslim eder ve kendisi tahttan inip oraya bu çocuğu çıkarır.

Bunun üzerine işbu çocuğa Celâl - üd - Din Muhammed adını vermiş olan Şeyh, İbrahim Şah'ın ordugâhına gider ve ondan geri çekilmesini ister; İbrahim buna kızarsa da şeyhin büyük nüfuzu dolayısiyle razı olur.

Az sonra Ganeş tahtı geri alır ve yeniden müslümanlara zulüm etmeye koyulur; oğlunu da yeniden Hindu dinine çevirmek ister, ancak bu çocuk İslâmdan vazgeçmez ve babası onu hapsettirir.

Ganeş, 1414 (?) de ölür veya öldürülür ve oğlu Celâl-üd-Din Muhammed tahta çıkar. Onun adına paralar vardır ve dolayısiyle resmen hükümdarlık etmiş olduğu kabul olunabilir. Celâl-üd-Din, Müslümanlığı yaymak için çok çalışır ve Hinduları baskı altında tutar. Belki birçok Hindu'yu Müslüman yapmıştır.

1431 de ölür ve yerine oğlu Şems-üd-Din Ahmet geçer. Cevnpur sultanı İbrahim Şah'ın bir saldırısından korktuğu için büyük Timur'un oğlu Şahruh'dan mânevî yardım diler ve onun müdahalesi üzerine İbrahim saldırısından vazgeçer.

İlyas hanedanının yeniden tahta çıkması

Sultan Ahmet son yıllarında çok zalim olmuştu. 1442 de iki beyi tarafından öldürülür ve İlyas hanedanından olan veya böyle bir iddiada bulunan Nasir Han adında bir bey, Nasır-üd-Din Mahmut Şah adiyle, tahta çıkarılır.

Bu kişi Pandua başkent olalı sönmüş olan Gaur'u (eski Laknauti) yeniden yapar ve süsler; Satgaon camisi gibi güzel anıtları da vardır. Cevnpur sultanı Mahmud'un Delhi'ye karşı sürekli savaşları başlamış olduğu için Bengal'in batı yönünden güveni sağlanılmış olur ve bu ülke için bir rahatlık devri başlar.

Mahmut 1459 da ölür ve yerine oğlu Barbey Şah geçer. Habeş kulu satın almak göreneğini o kuracaktır. Bilindiği gibi, Bengal yerlileri az vuruşkandırlar; belki bazı tecim kolaylıkları ve Türkistan'dan adam getirmenin güçlüğü dolayısiyle, Dekken devletlerinde yapılageldiği gibi, Barbey de büyük ölçüde Ha-

beş kulu satın alır; amaç, orduya vuruşkan bir unsur sokmak olmalıdır. Ancak bunlar, bu gibi durumlarda hep olageldiği gibi, çok geçmedan egemenliği ele alacaklardır.

Barbey 1474 de ölür, yerine geçen oğlu Yusuf sofu bir müslümandı, şarap ve saireyi yasak eder.

Saltanatın Habeşlere geçmesi

Yusuf Şah'ın ikinci halefi Feth-Şah Habeş'lerin nüfuzunu kırmıya çalışırsa da bunların ilerigelenlerinden biri olan Sultan Şehzade adında bir harem ağası onu öldürür, tahta kendisi çıkar ve Barbey Şah ünvanını alır (1486).

İndil Han adında başka bir Habeş beyi, Yuğruş Han adında bir Türk beyi ile birlik olarak öldürülen sultanın öcünü almak için Barbey'i vurur; bunlar sultanı öldürdük sanarak onu yerde bırakır ve çekilirlerse de ışıkları yakmak için gelen "Tavaçi başı„ [1] onun yaralı olduğunu görünce İndil Han'a haber verir o da Barbey'i bu sefer tam öldürür.

Bundan sonra şehit Feth Şah'ın oğlu iki yaşında olduğu için Habeş İndil Han, Firuz Şah ünvaniyle tahta çıkar.

İndil, devletin düzenini yerine koyarsa da ancak üç yıl yaşar ve ölünce Feth Şah'ın oğlu 5 yaşındaki çocuk Nasir-üd-Din Mahmut ünvaniyle tahta çıkarılır (1489) ve Habeş Han adında bir habeş ona atalık (vasi) yapılır.

Çok geçmeden Sidi Bedr Habeşî adında başka bir habeş hem Habeş Han'ı, hem de çocuk sultanı öldürüp Şems-üd-Din Muzaffer Şah ünvaniyle tahta çıkar ve sonsuz zulümlerle orada tutunmaya çalışır. Üç yıl geçmeden ordu ayaklanır ve vezir Seyyid Ala-üd-Din Hüseyin'in komutasında, o sırada başkent olan Gaur'da, sultanı kuşatır ve o bir vuruşma sırasında ölünce beyler veziri tahta çıkarırlar (1493).

Termiz'li Seyyid'ler hanedanı

Tahta çıkan vezir, Termizli (Türkistan) bir Seyyid idi. Kendini tahta çıkaranları daima memnun etmiye çalışacaktır. Birçok defa ayaklanmış olan Paik adındaki yerli yaya

[1] Bu tâbir (تواچی باشی) biçiminde, "Riyad-üs-Selâtin„ ve Firişte'de vardır ve Bengal sarayında bazı Türk tâbir ve istilahlarının yerleşmiş olduğunu göstermektedir.

askerlerini ve habeşleri hizmetten çikarır ve dağıtır; bu sonuncular Dekken ve Gücerat'a çekileceklerdir.

Devletini büyütmeye de çalışır, kargaşalıklar devrinde elden çıkmış bazı kenar ülkelerini geri alır, ancak Asam'a karşı 1498 de giriştiği sefer başarısız olur. 1518 de ölür; yapıcı ve kültür işlerini geliştirmiş bir kişi idi.

Nusret Şah Oğlu Nusret Şah eyi bir ad bırakmıştır. Tirhut'u alıp devletine katar. Onun saltanatı sırasında Delhi'deki Ludi Afgan devleti Babur'un eline düşer ve birçok Afgan doğuya sığınır. Nusret Şah bunları eyi karşılar ve son Ludi sultanı İbrahim'in kızı ile evlenir. Babur'a karşı durum almak isterse de onunla savaşmaya yüreklenemez ve onun önünden çekilir.

Portekizliler'le çatışmalar Güney Afrika'yı dolaşarak Hindistan'a ulaşan ilk Avrupa gemileri 1498 de Dekken'in güney batı kıyısında Kalikült'e gelen Portekiz'li Vasko da Gama (Vasco da Gama) nın üç gemisidir.

Bundan sonra Portekizler 1510 da Goa'ya yerleşir ve orasını genel valilerinin merkezi yaparlar.

1528 de Martin Affonso de Mello Jusarte adında biri Bengal körfezinde bir liman veya konak elde etmek için oraya gönderilir; gemisi batar ve kendisi Çatgaon'da (Çittagong) Bengal beylerinden Hüda-Bahş Han'ın eline tutsak olarak düşer. İşbu kent tüccarından Şihab-üd-Din adında biri onu 1500 altına satın alıp salıverir.

Az sonra işbu Şihab - üd - Din'in Bengal sultanı Nusret Şah'la arası açılıp ondan çekindiği için Portekizlileri yardımına çağırır. Martin Affonso da aynı zamanda ticaret etmek amaciyle Çittagong'a gelir, ve sultana bazı armağanlar yollar. Ancak Portekiz gemicileri Çittagong'da çok kötü davranırlar ve gümrük kurallarına hiç aldırış etmek istemezler. Buna kızan Nusret Şah yakalanmalırını buyurur ve Çittagong'daki vali bunları bir ziyafete çağırıp yakalatır, karşı koyanlar öldürülür ve 100,000 altın değerinde malları alınır; tutsaklar ise başkente gönderilir. Portekizliler de gelip Çittagong'u yakarlar.

Hümâyun'a karşı kuşku ve ölçemler

Babur'un oğlu Hümâyun tahta çıkınca (1530), onun Bengal'i fethetmek düşüncesinde olduğu söylentisi dolaşmıya başlamıştı. Bunun üzerine Nusret Şah, Gücerat sultanı Bahadır'a bir elçiyle armağanlar yollar (1532-33); Bahadır elçiyi iyi kabul eder ve ona hil'at giydirir; yani arada Hümâyun'a karşı bir türlü anlaşma ve bağlaşma yapılır. Ancak iki ülkenin biribirinden çok uzak olması ve başka sebepler yüzünden arada gerçek ve faydalı bir askerî dayanışma gelişmiyecektir.

Başta çok eyi bir hükümdar olan Nusret Şah'ın huyu gitgide bozulmuş ve zulme kaymıştı. Bu yüzden 1533 de, tehdit ettiği saray adamlarından biri, birkaç arkadaşiyle birlikte onu öldürür. Bilgiyi korumuş ve güzel anıtlar (cami, medrese vesaire) yapmış olmakla ünlüdür.

Nusret Şah'dan sonraki durum

Yerine geçen oğlu Ala-üd-Din Firuz üç ay sonra amcası Gıyas-üd-Din Mahmut tarafından öldürülür ve bu kişi tahta çıkar.

Ancak Hacıpur (Patna karşısı) valisi olan Mahdum-ül-Alem ayaklanır, Bihar'daki Afgan beylerinden Şir Han Sur tarafından yardım görür ve bir sürü savaş sonunda Bengal kâh Hümâyun'un, kâh Afganların işgali altına girer.

III. Malva devleti

Kuruluş

Firuz Tuğluk'un Malva valisi olan Dilâver Han Gurî, Gur sultanları soyundan olmak iddiasında idi. Firuz'un ölümünden sonra başlıyan Tuğluk sultan ve şehzadelerinin kavgaları sırasında Dilâver Han gerçekten bağımsız olur. 1399 da Timur Gurkan'dan kaçan Delhi sultanı Mahmut Tuğluk, Gucerat'ta gerektiği gibi karşılanmadığı için Malva'ya gelir; Dilâver Han ona, görünüşte olsun, kendi hükümdarı gibi muamele eder ve onun Delhi'ye döndüğü 1401 yılına kadar ona bakar.

Dilâver Han'ın oğlu Alp Han babasının bu davranışına karşın olmuştu. 1406 da Dilâver Han ölünce, veyahut, bazı söylentilere göre, oğlu tarafından zehirlenince, Alp Han tahta çıkar ve Huşeng Şah ünvanını takınarak kendini bağımsız hükümdar ilân eder.

Huşeng Şah (Alp Han) Alp Han tahta çıkınca Gücerat sultanı Muzaffer Şah, onun babasını zehirlettirdiğini ileri sürerek veya bahane ederek ona karşı yürür, onu başkent Dar (Dhar) da kuşatıp yakalar ve yerine kendi (Muzaffer'in) kardeşini bırakırsa da bunun zulmü dolayısiyle bir ayaklanma olur ve Huşeng soyundan Musa Han adında biri Mandu'da sultan yapılır.

Muzaffer, Huşeng'in babasının ölümünden hiçbir suçu olmadığı yolundaki sözlerine inandığı veyahut inanmak işine geldiği için, onu bir ordu ile Dar'a yollayıp yerleştirir; o da az sonra Mandu'daki Musa'yı orasını kendisine bırakmıya zorlar ve böylelikle yeniden bütün Malva'ya egemen olmuş olur.

Huşeng tabiat bakımından çok güçlü olan Mandu'yu büyütmüş, berkitmiş ve orasını kendine başkent yapmıştır.

O 1411 de, Gucerat sultanı Ahmed I'e karşı ayaklanmış olan beylere yardım için işbu ülkeye saldırırsa da başarı sağlıyamaz. 1418 de yine Gucerat'a saldırır ve yine çekilmek zorunda kalır. Bütün bunlara kızan Ahmed I, 1419 da Malva'ya girer, Huşeng'i Mandu önünde bozar, onu oraya kapanmak zorunda bırakır ve pek çok olca alarak geri döner.

Bütün bu yenilgilerini ordusunda fil bulunmayışına atfeden Huşeng, 1422 de, bin atlının başında kuşuçuşu ile 1200 km. uzakta bulunan Orisa'ya sıkı ve hiç geçilmemiş cengellerden geçerek gider. Orada kendini bir tüccar gibi göstererek raca'yı, mallarını görmek için, kendi bulunduğu yere gelmiye kandırır. Raca 500 atlı ile gelince onun adamlarının yaptıkları tahribat dolayısiyle arada kavga çıkar veya bu bahane edilir, Orisa atlılarının bir kısmı öldürülür, öbür kısmı kaçar ve raca, Huşeng Şah'ın elinde kalır. Huşeng de onu 75 fil ile değişir.

Dönüşte Huşeng, Gucerat sultanı Ahmet I'in Mandu'yu kuşattığını öğrenir; ancak o yaklaşınca Ahmet çekilir.

Bundan sonra Huşeng, Gvalyor'u kuşatırsa da Delhi sultanı Mübarek'in üzerine yürümesi dolayısiyle oradan çekilir.

Kerala kurganı yüzünden Huşeng, Dekken sultanı Ahmed Şah Behmenli ile savaşır ve ona yenilir. Kalpi'ye karşı yaptığı bir sefer daha başarılı olur.

Huşeng 1435 yılında ölür ve büyük oğlu Gaznin (Gazni) Han Muhammed Şah adiyle tahta çıkar; çok zalim ve içkiye düşkün bir adamdı. Kardeşlerinin üçünü ve soy sopundan birkaç kişiyi öldürtür.

Kalaç hanedanının Malva tahtına çıkması: Mahmud Kalaç

Dilâver Han'ın kız kardeşi, yani Huşeng Sah'ın halası, Delhi'de Kalaç hanedanını kurmuş olan Celâl-üd-Din Firuz'un ağabeyi Nasir-üd-Din'in torunlarından olan, veya bunu iddia eden, Ali Şir Han Kalaç adında bir beyle evli idi.

Bunların oğlu Melik Muğis (Han Cihan ünvanını taşır) Malva devletinin ünlü beylerinden idi ve yeni sultan Muhammed Şah'ın da kayın babası bulunuyordu.

Muhammed Şah'ın soy sopunun çoğunu öldürmesi üzerine işbu Melik Muğis'in oğlu ve sultanın kayın biraderi olan Mahmut Han eniştesine karşı hazırlıklar yapmıya koyulur, sonra onu öldürtür ve bazı çarpışmalardan sonra, babası Melik Muğis tahta çıkmak istemediği için, kendisi sultan olur ve böylelikle Malva bir Kalaç hanedanınca yöneltilir (1436).

Mahmut Kalaç birkaç yıl iç ayaklanmalarla ve Gucerat'a Racistan'a ve şuraya buraya kaçmış olan eski hanedan üyelerinin oralarda aldıkları yardımcı kuvvetlerle veya Gvalyor racası gibi bu kargaşalıklardan faydalanmak istiyenlerle savaşmak ve çarpışmak zorunda kalır. 1440 da durumunu sağlamlaştırmış ve bu gibi gailelerden kurtulmuştur.

Delhi'de Seyyid hanedanından Muhammed Han'ın aczi dolayısiyle bazı beyler, belki de Delhi'nin eski büyük Kalaç sultanlarının soyundan olması yüzünden, Mahmut Kalaç'ı Delhi'ye çağırırlar ve ona ora tahtına çıkmasını önerirler. Mahmut Kalaç Delhi dolaylarında Tuğlukâbad'a kadar giderse de, Delhi sultanlığının gerçek egemeni olan Behlul Ludi'nin komutasındaki ordu ile sonuçsuz bir vuruşmadan sonra çekilir.

1442, 1446 ve 1455 de Mahmut Kalaç Racputlar'dan Çitor Ranası (Racası) ile savaşır; ilk sebep, Rana'nın eski hanedan üyelerine yardımda bulunmuş olmasıdır.

1455 seferi çok başarılı olur, Rana'nın ülkeleri pek büyük tahribata uğrar ve Ecmir, Mahmut Kalaç'ta kalır. Onun 1450

ve 1451 de Gücerat'a karşı da seferleri vardır; ikincisi kendisine çok pahalıya mal olur.

1461 de Mahmut Kalaç, Dekken'e karşı büyük bir sefere girişir; sebep, Hümâyun Şah "Zalim„ diye ünlü olan Behmenli padişahının Mahmut Kalaç'ın akrabasından bir beyi öldürmüş olmasıdır. Başta Mahmut Kalaç yener ve Berar'ı ele geçirirse de (arada Hümâyun Zalim'in çocuk olan oğlu Nizam Şah tahta çıkarılmıştı) gerilerini tehdit eden bir Gücerat ordusu karşısında çekilmek zorunda kalır ve kendi ordusu çok büyük kayıplara uğrar.

1462 de yine Dekken'i istilâ eder, Devletâbad'a kadar sokulur ve yine Gücerat ordusunun kendi gerilerine sarkması üzerine çekilmek zorunda kalır.

1465 de Mısır'daki Abbasî Halifesinden kendisine bir ferman ve bir hil'at gelir; 1446 da Timur oğullarından sultan Ebu-Said'in elçilerini kabul eder.

1469 da Delhi sultanı Behlul Ludi, yukarıda da görmüş olduğumuz gibi, ondan Cevnpur sultanı Hüseyin Şarkî'ye karşı yardım istemiş ve Mahmut Kalaç Biyana'nın kendisine verilmesine karşılık olarak 6000 atlıyı Behlul'un yardımına göndermeyi kabul etmişti. Ancak buna hacet kalmamıştır.

Mahmut Kalaç 1469 yazında ölür. Çok büyük bir ün kazanmış, ancak başarıları Delhi, Racistan, Gücerat ve Dekken'i kaplıyan ihtirasları kadar büyük olmamıştı.

Mahmut Kalaç'tan sonraki durum

Mahmut Kalaç ölünce yerine oğlu Gıyas-üd-Din geçer, barış seven ve sofu bir hükümdardır; çok geçmeden delilik belirtileri gösterir ve bu belirtiler gitgide artar.

1500 de oğullarının bir sürü ayaklanmaları ve onunla veya aralarında vuruşmaları ola dururken ölür veya zehirlenir.

Yerine geçen oğlu Nasır-üd-Din'in saltanatı da önemsiz geçer. 1510 da, ayaklanmış olan oğlu Şihab-üd-Din ile savaşırken ölür.

Bir sürü iç çarpışma ve şehzade kavgasından sonra taht, işbu Nasır-üd-Din'in oğullarından Mahmut II'ye kalır. Bu kişi henüz taht için savaşmakta iken, güç bir durumda bulunduğu bir sırada Malva, içinde bir Racput oymak veya taifesinin başı

olan Medni Ray'dan yardım istemiş ve bu yardımın tahtı elde etmesinde önemli tesiri olmuştu.

Başarıdan sonra Mahmut II 'nin Medni Ray'ı vezir yapması, onun da birçok yerlere kendi Racputlarını yerleştirmesi ve onların ise Müslüman kadınlarını nikâhlı nikâhsız almaları Müslüman beylerin ayaklanması sonucunu verir ve iç savaşlar yeniden başlar. Gücerat sultanı Muzaffer II ve birtakım Racputlar da buna karışır.

Sonda 1531 de, Gücerat sultanı Bahadır Şah Malva'yı fetheder ve kendi ülkesine katar.

IV. Gucerat Devleti

Gucerat'ın başlıca iki özelliği vardır:

a) Halkı oldukça vuruşkandır; ülke adını Gucarlar'dan aldığına göre bu ulusun ora halkı arasında önemli bir nisbette bulunduğu kabul edilebilir. Gucarlar'ın "Guz, Oguz„lardan veya "Hazar„lardan oldukları hakkındaki bilgi ve düşünceleri ise bu cildin üçüncü bölümünde görmüştük[1].

b) Bu ülke Kuzey Hindistan'ın ve Kuzey-Batı Dekken'in Osmanlı, İran, Arap, Avrupa ve Afrika ülkeleriyle deniz teciminin geçtiği başlıca limanları kapsar ve bu yüzden ayrıca da çok zengindir.

Gucerat sultanları Avrupa'da Kambay prensleri diye tanınmışlardır ve zenginlikleriyle ünlüdürler. Bunlar dışardan Türk, Afgan ve Habeş asker getirtmekle birlikte kendi ülkelerinde de vuruşkan askerler bulabilmektedirler ve servetleri sayesinde büyük ordular besliyebilecek durumdadırlar.

Bu yönler Gucerat'ın, herkesin gözü üzerinde olmasına rağmen, nasıl uzun zaman bağımsız kaldığını anlamıya yarar.

Kuruluş Firuz Tuğluk'un Gücerat valisi (Firişte, sipehsaları der) olan Ferhat-ül-Mülk (فرحت), onun ölümünden sonra Del*h*i'deki karmakarışık durumu görünce bağımsızlık düşünceleri besler ve buna erişmek için yerlilerin gönlünü almıya kalkışır. 1391 yılında Gucerat ülema ve fukahası (fakihleri) o sırada Delhi tahtında oturan Firuz'un oğullarından Mu-

[1] Yukarda, s. 88 ve 95-96.

hammed Tuğluk'a gönderdikleri bir dilekçede Ferhat-ül-Mülk'ün puta tapma işini desteklediğini ve İslâmiyete karşın durum aldığını bildirirler. Bunun üzerine onun yerine, babası Vecih-ül-Mülk adında mühtedi bir Racput olan A'zam Hümâyun Zafer Han tâyin edilir; kendisine verilen menşur'un başına Muhammed Tuğluk kendi eliyle birçok lâkap yazar; bunlar: "Biraderim„ (kardeşim) diye başlamakta ve "sahipkiran Uluğ Kutluk A'zam Hümâyun Zafer Han„ diye bitmektedir. Bu kişinin oğlu Tatar Han Delhi'de vezirdir.

Bu kadar koltukla gönderilen yeni vali, 1392 başında Ferhât-ül-Mülk'ü yener, ağır yaralar ve çok geçmeden Gücerat'a egemen olur. 1396 da Delhi tahtının Mahmut ve Nusret Tuğluk arasında çekişildiği sırada kime biat etmenin gerektiğini bilemediği bahanesiyle bağımsız gibi davranır.

Oğlu Tatar Han Nusret Tuğluk'la iş birliği yapmış ve bir yenilgi üzerine 1397 de Gucerat'a, babası Zafer Han yanına kaçmıştı; Tatar Han babasını Delhi üzerine yürümiye kandırırsa da o, Timur istilâsını duyunca bundan vazgeçer.

1399 da Timur'dan kaçan Mahmut Tuğluk Gücerat'a sığınır, ancak orada beklediği saygıyı görmediğinden Malva'ya gider; esasen Tatar Han onun taht rakîbi Nusret Tuğluk'la işbirliği yapmış olduğuna göre bu az çok tabiî sayılabilir.

1400 yılında Zafer Han, Racistan'daki İdar Racput devletini kendi egemenliği altına sokar.

Daha önce anmış olduğumuz gibi yeniden Delhi tahtına oturmuş olan Mahmut Şah, 1403 de kendisini bir kukla gibi kullanan beylerinden İkbal Han'ın baskısından kurtarmak için Cevnpur sultanının ülkesine kaçmış idi. Bunu duyunca Tatar Han, babasını Delhi üzerine yürümeye kışkırtır, Zafer Han ise ihtiyarlığı dolayısiyle bu uzun seferi üzerine almak istemez ve oğlu Tatar Han'ı gönderir. Ancak bu kişi, büyük bir ordunun başına geçince, ilk iş olarak babasını hapsettirip kendisini Nasır-üd-Din Muhammed Şah ünvaniyle sultan ilân eder.

Böylece Gucerat'a egemen olan kişi resmen de sultan ve şah ünvanlarını takınmış olur.

Bundan sonra yeni şah, amcası Şems Han'ı, Nusret Han ünvaniyle kendisine vekil bırakarak Delhi üzerine yürür. Ancak o yola çıkar çıkmaz babası Zafer Han, kardeşi Nusret Han'ı âsi

oğlunu öldürmeye kışkırtır, o da bunu kabul edip yiğeninin ordugâhına gider ve onu zehirler.

Bunun üzerine Zafer Han, Sultan Muzaffer Şah diye resmen hükümdarlığını ilân eder.

Muzaffer Şah'ın Malva'ya karşı savaşları daha önce anlatılmıştı. 1411 de ölür.

Ahmet Şah Tatar Han'ın oğlu olan bu kişi Muzaffer Şah'ın torunu ve veliahtıdır. Başta amcalariyle savaşmak zorunda kalır, ancak hükümdarlığını onlara tanıtır. Malva sultanı Huşeng Şah'la, yukarda anılmış olduğu gibi, birçok başarılı savaşı olur. Handeş hükümdarı Nasîr'la da başarılı savaşı vardır.

1430 da Gücerat'ın en güneyindeki limanı olan Mahim'in Behmenli'lerce saldırıya uğraması üzerine Gucerat ve Dekken devletleri arasında, daha çok birinci devlet lehinde gelişen, bir savaş olur.

1438 de Ahmed Şah, Malva'da yeni tahta çıkmış olan Mahmud Kalaç'a karşı eski hanedan üyelerinden Mes'ud'u tutmuş ve onun uğrunda Malva içerlerinde başarısız bir savaş yapmıştır.

Ahmet 1442 de ölür ve yerine büyük oğlu Muiz - üd - Din Muhammed Şah geçer.

Ahmet Şah, eski Asaval kentinin yerinde bugünkü Ahmetâbad kentini kurmuş ve onu çok süslemiştir.

Muhammed Şah «El-Kerim» ve iki halefi Muhammed Şah'ın Racistan'ın türlü devletlerine karşı başarılı seferleri vardır. 1451 de ölür. İyi huyu ve cömertliği dolayısiyle kendisine "El-Kerim„ denilmiştir.

Yerine geçen büyük oğlu Kutb-üd-Din Ahmed, Malva sultanı Mahmut Kalaç'a karşı başarılı savunma savaşları yapar. Racput devletlerine karşı da birkaç zafer kazanır. 1458 de ölür.

Beyler onun yerine amcası Davud'u çıkarırlarsa da bu kişi çok kötü davranır, yüksek yerlere değersiz nedimler getirir ve bir ay geçmeden tahttan indirilip onun yerine Kutb-üd-Din'in küçük kardeşi Ebül-Feth Mahmut tahta oturtulur.

Ebül-Feth Mahmut Şah Bigarha [1]

Gucerat'ın en büyük hükümdarıdır ve işbu ülke onun zamanında çok genişlemiştir. Mahmut Bigarha'nın genel siyasası: İslâm dininin, sünnîliğin ve, o devrin anlayışına göre, adaletin ve doğruluğun kahramanlığını, devlet başkanlığının gereklikliğine uydurabildiği ölçüde, üzerine almak olmuştur.

Malva devleti anılırken denilmiş olduğu gibi, Mahmut Bigarha, 1462 ve 1463 yıllarında Mahmut Kalaç'ın Dekken'e karşı açtığı savaş sırasında işbu son devlete (Behmenli devleti) yardım etmiş ve Malva ordularını çok güç ve tehlikeli durumda çekilmek zorunda bırakmıştı. 1463 seferinden sonra Mahmut Bigarha, Mahmut Kalaç'a mektup yazıp bir çocuk olan Behmen'li sultanı Nizam Şah'a çatmanın yakışık almadığını ve eğer ona karşı bir saldırıda daha bulunursa kendisinin bu sefer doğrudan doğruya Malva'ya saldıracağını bildirir.

1469 da Mahmut Kalaç ölünce, Gücerat beyleri Malva istilâsının uygun olacağını ileri sürerlerse de Mahmut Bigarha, ilkelerinden (principe) vazgeçmez ve padişahını yeni kaybetmiş bir ülkeye çatmanın doğru olmıyacağını söyler.

Mahmut Bigarha, Behmenli devletini korumak için giriştiği seferlerden sonra Hindulara karşı bir sürü savaşa girişir.

1464 de, korsanlık ettiği veya ettirdiği için, Daman limanı yanında Pardi'deki bir Hindu başbuğuna karşı yürür onu haraca bağlar ve bir daha korsanlık ettirmiyeceğine dair ondan söz alır.

1466 da Mahmut Bigarha, Katiyavar yarımadasının güneyinde Sorath'da çok güçlü Girnar racası Ray Mendelek'e çatar ve onu haraca bağlar, 1669-1670 da ona karşı yine bir sefer yapar ve Girnar'ı alıp kendi ülkesine katar Ray müslümanlığı kabul eder ve kendisine Han Cihan ünvanı verilir. Mahmut, Girnar'ın yakınında başkentlerinden biri olan Mustafaâbad kentini kurar.

[1] بیکره veya بیکرا diye yazılan bu lâkap hakkında türlü söylenti vardır. Firişte en doğru söylentinin Şah Cemal-üd-Din Hüseyin İncu (İnci) ninki olduğunu yazar. Buna göre, Hindular'dan iki ünlü kurgan almış (Girnal veya Girnar ve Çampanır) ve bu yüzden ona iki kurgan (garha) sahibi anlamında bu lâkap takılmış imiş (c. II. s. 205).

Onun 1471 ve 72 de Sint'te (aşağı Sint) iki seferi vardır: ilkinde amaç, Hindularca zulüm gören müslümanları korumaktı. Pek iyi anlaşılmıyan şartlar altında Mahmut orada kendilerine müslüman diyen, fakat işbu din hakkında bir şey bilmiyen 24,000 atlı ile karşılaşır ve bunlardan istiyenleri kendi ülkesine götürüp yerleştirir ve onlara hanefî mezhebince ders verdirtir.

İkincisine, kendi anne babası veya anasının akrabasından olan Sint hükümdarı Nizam-üd-Din'e karşı ayaklanmış olanları yola getirmek için girişmişti ve bu işi başarmıştı. Kendi adamlarından bazıları, Sint ülkesine memurlar tayin etmesini, yani oranın yönetimini ele alıp orasını kendi ülkesine katmasını Mahmud'a önerirlerse de o, aradaki sıhriyet dolayısiyle bunu kabul etmez.

Bu seferden dönüşü sırasında Semerkant'lı Mevlâna Muhammed (veya Mahmut) adında bir bilgin ve şair ona başvurup Katiyavar yarımadasının kuzey batı ucunda bulunan Dvarka Hindularının onu soyduklarından ve kızlarınl kaçırdıklarından sızlanır ve hakkını ister.

İşbu Mevlâna, Behmenli padişahlarının yanında uzun zaman kalmış olup ömrünün son kısmını geçirmek için birtakım eşya ile Semerkant'a dönmekte idi.

Mahmut Bigarha soyguncular üzerine yürür, onların kent ve kurganlarını alır, racaları Bim'i yakalar Mevlâna'ya teslim eder, o da ona dokunmayınca sultan racayı idam ettirir ve Mevlâna'nın mallarını geri verip onlara armağanlar ekler.

Mahmut Bigarha'nın sonu gelmiyen seferlerinden bıkan bazı ilerigelenler ona karşı bir suyikast hazırlarlarsa da o bunu öğrenir, ancak yumuşak biçimde bastırır.

Mahmut, 1482-84 de uzun bir kuşatmadan ve çetin savaşlardan sonra Racputların ünlü kurganlarından Çampanir'i alır. Racputlar "Cevher„ yaparlar. Raca yaralı olarak yakalanır, müslüman olmayı kabul etmediği için birkaç ay sonra öldürülür; oğlu müslüman olur ve Nizam-ül-Mülk ünvaniyle İdar Emîri yapılır.

Mahmut Çampanir'e Muhammedâbad adını verir ve onu başkentlerinden (veya çok kere gidip uzun süre kaldığı yerlerden) biri yapar.

Behmenli devletinin dağılma devrinin doğurduğu kargaşalıklar sırasında Bahadır Gilanî adında biri, Konkan[1] bölgesine egemen olup kara ve denizde geniş ölçüde eşkiyalığa koyulmuştu ve Gücerat kıyılarına kadar soygunculuk etmekte idi.

Mahmut Bigarha, 1491-2 de ona karşı bir ordu göndermek isterse de bunun için Behmenli devletinin içinden geçmek gerekmekte idi; Mahmut Bigarha bunu yapmak istemez, ancak Behmenli sultanına bir mektup yazıp hanedanına ettiği iyilikleri hatırlatır ve bu korsan yuvasının ortadan kaldırılmasını diler. Onun korkusu ile ve onun doğrudan doğruya bu işe girişmesini önlemek amaciyle, biribiriyle savaşa duran Behmenî beylerinden birkaçı Bahadır Gilani'ye karşı yürürler ve bir sürü vuruşmadan sonra onu ortadan kaldırırlar. Korsanın eline geçirmiş olduğu gemiler de eski sahiplerine geri verilir.

Portekizlilere karşı Gücerat, Mısır ve daha bazı Müslüman devletlerin bağlaşması

1498 de Dekken'in güney batı kıyılarına (Malabar kıyısı) erişmiş olan Portekizliler gitgide Batı acunu ile Hindistan arasındaki deniz ticaretinin bütününü ele almıya ve Kızıldeniz'e giden deniz yollarını vurarak oradan geçen gemileri batırmıya koyulmuşlardı. Bu, Mısır'ın Memlûk sultanlariyle birtakım Arap şeyh ve reislerinin bu ticaret yüzünden sağladıkları büyük kazançları ellerinde almak demekti.

Bundan başka Batı Hindistan'ın kuzey limanlarından hacı taşıyan gemiler de batırılmaya başlanılmıştı; esasen Portekizliler kargaşalık içinde bulunan Dekken'in limanlarını daha uygun gördükleri için o yöndeki ticaretlerini daha çok geliştirmişlerdi; Kuzey Hindistan limanlarına işliyen gemileri ise daha çok vurmakla yetiniyorlardı; yani işbu limanların genel tecimi ve dolayısiyle Mısır tecimi hiç karşılıksız zarar görmekte idi ve tecim hep Dekken limanlarına akmakta idi.

Bu sebepler dolayısiyle Mısır'ın Memlûk sultanı Kansu-Gavri 1507 de Hint sularına bir donanma yollar ve bu donan-

[1] Batı Gat dağlarının denize bakan yamaçlarına ve işbu dağlarla deniz arasındaki bölgeye verilen ad. Bombay ve Goa limanlarını kapsar.

ma Gucerat'ta Bender-i-Dev (Diü) de komutan olan Osmanlı Türkleri'nden Melik Ayaz'ın başbuğu olduğu Gucerat donanmasiyle birleşir.

Mısır donanmasının geldiğinden veya geleceğinden haberi olmıyan Portekiz genel valisi Fransesko (Francesco) da Almaida oğlu Lorenso (Laurenço) nun başbuğuluğunda Hindistan'ın kuzey kıyılarını incelemek için bir donanma göndermişti. Bu donanma ile Mısır-Gucerat donanması Bombay'ın az güneyinde Çavl (Kolaba) limanı önünde karşılaşırlar, Lorenso ölür ve Portekiz donanması ağır bir yenilgiye uğrar (1508 başları). Ancak bir yıl sonra oğlunun öcünü almaya gelen Almaida Müslüman donanmasını Bender-i-Dev'de yener (şubat 1509).

Bu yenilgiden sonra Kanbey'e çekilmiş olan Mısır donanması, Mısır'da yapılmakta olan yeni donanma ile birleşmek üzere 1510 da oraya döner. Mahmut Bigarha da Portekizli'lerle barış yapıp onlara Bender-i-Dev'de bir ticaret bölgesi verir (berkitilmemek üzere).

Sultan Mahmut Bigarha'nın son yılları

Mahmut 1508 de Handeş devletindeki taht kavgasına karışıp ora tahtına Handeş hükümdar hanedanından olup anası tarafından kendi torunu bulunan Alem Han'ı, Âdil Han III ünvaniyle oturtur.

1510 da bu başarısı dolayısiyle kendisini tebrik etmek üzere Delhi sultanı İskender Ludi'den elçi gelir. Bu, Delhi'den Gücerat'a gelen ilk elçi olduğundan Mahmud'un ün ve gücünün bir belirtisi sayılır.

Şah İsmail'in elçisinin gelmesi

1510 da İran'daki Türkmen devletinin başında bulunan Şah İsmail Safevî, Mahmut Bigarha'ya "Yadigâr Bey Kızılbaş„ diye anılan bir elçiyi kalabalık bir maiyet ve birçok armağanla birlikte yollar. Sultan Mahmut Bigarha, ilk üç halifeye söven ve birtakım zulümler işliyen Kızılbaşlıların yüzlerini görmek istemediğini söyliyerek onu kabul etmez.

Esasen o sıralarda da ölür ve yerine oğlu Muzaffer geçer. Mahmut Bigarha'nın anıtları, hele Muhammedâbad adını verdiği Çampanir'de yaptırdığı anıtlar ve bunlar arasında Cami Mescit çok ünlüdür.

Muzaffer Şah II: ilk yıllar

Muzaffer Şah tahta çıkınca Şah İsmail'in elçisi Yadigâr Beyi kabul eder, armağanlar alınıp verilir ve Kızılbaşlara hil'atlar giydirilir.

1510 da babasını tahttan indirip kendisi oraya çıkmış olan Malva sultanı Mahmut II 'nin ağabeyi Sahip Han, Muzaffer Şah'a sığınır ve kendi tahtını ele geçirmesi için ondan yardım ister; O da bunu yağmur mevsiminden sonrası için adançlarsa da Sahip Han, Kızılbaş elçi ile bir kavga dolayısiyle Gucerat'tan ayrılır; az sonra da ölür.

Muzaffer Şah'ın Racputlar'la uğraşları

Daha önce görmüş olduğumuz gibi Malva tahtına çıkmıya uğraştığı sırada Mahmut Kalaç II, birtakım Racputları kullanmış, fakat daha sonra bunlar kendisinin ve devletinin başına belâ kesilmişler ve kendisini bir kukla duruma düşürmüşlerdi.

Muzaffer II, Racputlara karşı Mahmut Kalaç II, ye yardıma gitmiye hazırlanırken Gucerat'a bağımlı olan Idar'ın Racput racası Bim Sing'in Gucerat içine bir akını ve ona karşı giden bir beyin bozulması haberini alır ve işbu raca üzerine yürümek zorunda kalır; raca dağlık bölgeye kaçar ve başkenti İdar yağma edilip birçok mâbet ve yapı yıkılır. Raca suçunun bağışlanmasını diler 2,000 tümen [1] değerinde 2 milyon tenge [2] ve 100 at vermeyi önerir. Muzaffer Şah II'nin o andaki amacı Malva'yı almak olduğundan buna razı olur ve bu iş o an için böylece kapanır.

Bundan sonra Muzaffer II, Malva'da Mahmud Kalaç II'ye yardım edip ora Racput'larını ezmek düşüncesini bırakır, işbu ülkeyi kendi hesabına fethetmeğe karar verir ve ona göre hazırlıklara başlar (1513). Bu amaçla Malva'nın eski başkenti olan Dar'ı işgal ettirir. Ancak Mahmut Kalaç II'nin o sırada kendi ülkesindeki Racput'ların başı Medni Ray ile savaştığını duyunca "Kâfir„ lerle savaşan bir Müslüman hükümdara çatmayı doğru bulmaz ve Malva'dan çekilir.

[1] 10,000 anlamında; burada belki 10,000 dirhem'dir.

[2] 11 gram. 375 m. g. ağırlığında gümüş para, zaman zaman az ağırlık değişiklerine uğramıştır.

1515 de Idar racası Bim Sing ölür, yerine oğlu Bihari Mal'ın geçmesi gerekmekte idiyse de kardeşinin oğlu Ray Mal taht dâvasına kalkışır. Mevar racası Sangrama [1] (Rana Sanka veya Sanga) bütün Racput devletlerinin bir türlü egemeni veya başı olduğu iddiasında bulunduğundan kendi kayını olan Ray Mal tarafını tutar, Idar'ı alır ve onu oraya yerleştirir. Bihari Mal da Gucerat'a sığınır. Gucerat sultanları Idar üzerinde egemenlik iddiasında bulunduklarından Muzaffer II ile Rana Sanka arasında savaş çıkar, bir Gucerat ordusu Idar'ı geri alıp Bihari Mal'ı oraya yerleştirir.

O sırada Malva sultanı Mahmut Kalaç II kendisini kukla durumuna sokmuş olan kendi Racput beylerinden kaçıp Gucerat'a sığınır; Malva'daki Racputların başbuğu Medni Ray'da başkent Mandu'da kendi adamlarını bırakarak Çitor'a gidip Rana Sanka'dan yardım ister. Böylelikle Idar egemenliği için olagelen Gucerat-Racput savaşına Malva yüzünden de bir savaş katılmış olur.

Muzaffer II ve Muhammet Kalaç II, Mandu'yu Racputlar'dan geri almak için orayı kuşatırlarken Rana Sanka ile Medni Ray oradaki Racputlara yardım için ilerler ve Ucceyn'e kadar gelirler. Muzaffer II onların ilerlemesini durdurmak için kendi yiğen, damat ve bağdaşığı olan Handeş hükümdarı Adil Han III'ü yollar.

23 şubat 1518 de Hinduların bir bayram gününde Mandu bir saldırıyle alınır ve oradaki Racputlar'ın bir kısmı "Cevher„ yaparlar, kalanı da kılıçtan geçirilir.

Bu yıkımı duyunca Rana Sanka ve Medni Ray kaçarcasına Malva'dan çekilirler. Bu olaylar gelişirken Ray Mal, Gucerat'ın Patan bölgesine bir akın yapıp çok yağmalarda bulunur. Muzaffer II ona karşı yürürken Rana Sanka da Malva'ya girer, Mahmut Kalaç II'yi ve onun yanında kalmış olan 10.000 kişilik yardımcı Gucerat ordusunu bozar ve işbu sultanı tutsak eder, ancak onu derhal salıverip çekilir (1519).

1520 de Rana Sanka Idar'ı alır; güya orada bulunan Gücerat beylerinden Mübariz-ül-Mülk onun herkesçe övülmekte

[1] Bu kişi Babur'la Kanva'da savaşan kişidir; Müslüman tarihçileri Rana Sanka veya Sanga derler. Çok kere ülke adı yerine başkent adı kullanılarak ona Çitor racası denir.

olmasına kızmış ve bir köpeğine "Rana Sanka„ adını verip onu kentin bir kapısına bağlamış, Rana da buna kızıp Idar'a saldırıp orayı almış imiş [1]. Bundan sonra Rana Sanka Gucerat ülkesi içinde epey ilerler ve yağma ve tahriplerde bulunur.

1521 de Muzaffer Şah II ona karşı, daha önce adı geçmiş olan, Osmanlı Türkleri'nden Melik Ayaz'ın komutasında 100,000 atlı ve 100 fillik bir ordu yollar, Mahmut Kalaç II de bu orduya katılır; Mandasor kuşatılır.

Orada Gucerat komutanları arasında kurgana karşı kimin lâğamı once patlatılacak, orayı almak şerefi kime ait olacak gibi kıskançlıklar başgösterir ve bu hal savaşta bir gevşeklik doğurur. Firişte (s. 210) bu kıskançlıkların baş suçlusu olarak Melik Ayaz'ı göstermekte olup onu Kıvam-ül-Mülk adında bir beyi kıskandığını, orduda yasanın gevşediğini; Mübariz-ül-Mülk ve bazı beylerin Melik Ayaz'dan izin almadan Rana Sanka'ya karşı gittiklerini, Tuğluk Şah Fuladı adında bir beyin de onları gidip geri çevirdiğini yazar.

Bu çekişmeler yüzünden Melik Ayaz, Rana Sanka ile barış yapar; buna göre, Racput hükümdarı Gucerat sultanının buyruklarını kabul edecek (onun "Devlethahan„ ından olacak), daha önceki savaşta ele geçirmiş olduğu filleri geri verecek, oğlunu sultanın yanına gönderecek vesaire.

Muzaffer Şah II, bu anlaşma dolayısiyle Melik Ayaz'a kızacak ve 1522 de kendisi Rana Sanka'ya karşı yürümek istiyecekse de onun oğlunun birçok armağanla birlikte gelmesi üzerine bundan vazgeçecek ve Gucerat Racput savaşları bir süre için sona ermiş olacaktır.

Muzaffer Şah'ın son yılları

1524 yılında Muzaffer Şah, Delhi-Afgan sultanlığı işlerine karışmıya koyulur. O sırada sultan İbrahim Ludi'nin amcası Âlem Han, yiğeninden çekindiği için daha önce Gücerat'a sığınmıştı; işbu yılda, sultan İbrahim'in kötü yönetimi yüzünden ona karşı pek çok hoşnutsuzluk olduğunu duyunca Delhi tahtına çıkabileceği ümidine düşer ve Muzaffer Şah'dan gördüğü yardımla Delhi'ye

[1] Firişte, c II, s. 209.

doğru yola çıkar. Bu kişinin uğraşları ve Babur'la olan işlerini ikinci ciltte göreceğiz.

Muzaffer Şah'ın yetişmiş üç oğlu vardı; bunların ikincisi olan Bahadır, ağabeyi Sikender ayarında ulûfe (geçim vasıtası) ister, babası buna razı olmayınca kızıp Gücerat'tan kaçar, türlü ülkeleri dolaştıktan sonra (bir zaman Rana Sanka yanında kalmıştı) Delhi'ye sultan İbrahim Ludi'nin yanına gider ve işbu sultanın yenilmesi ve ölmesiyle sonuçlanan Babur'a karşı olan Panipat vuruşmasında seyirci olarak bulunur.

Muzaffer Şah II, 1526 nisanında ölür.

Bahadır Şah'ın ilk yılları ve Dekken seferi

Muzaffer Şah II ölünce tahta büyük oğlu ve veliahtı olan Sikender Şah çıkarsa da, yeteneksizliği ve beceriksizliği yüzünden ortalık karmakarışır. Türlü şehzadeler ve onların yanatları arasında birtakım çarpışmadan sonra geri gelmiş olan Bahadır tahta çıkar (1526) ve öbür kardeşleri ölür veya öldürülür. Yalnız bir küçük kardeşi Malva'ya sultan Mahmut Kalaç II 'nin yanına kaçar ve işbu sultanın onu geri vermek istememesi iki hükümdarın arasını açar.

1527 yılında bir yandan Ahmetnagar hükümdarı Burhan Nizamşah ile Bidar hükümdarı Ali Berid, öbür yandan da Berar hükümdarı Ala-üd-Din Imadşah ve Handiş hükümdarı Muhammed I arasında savaş olmuş ve birinciler ikincileri yenmiş, hattâ Berar ülkesini hemen baştan başa ele geçirmiş ve düşmanlarının bütün top ve fillerini almışlardı. Bu kötü durumda Ala-üd-Din Imadşah, Bahadır'ı yardımına çağırır, o da bunu kabul eder. Bicapur sultanı İsmail Âdilşah da öbür yana yardım eder.

Bahadır Dekken'e girer, Ahmetnagar kentini alır ve bir zamanlar Muhammed Tuğluk'un başkenti olmuş olan, büyük Devletâbad kent ve kurganını kuşatmıya koyulur. Ancak onu yardımına çağırmış olan Ala-üd-Din Imadşah onun Dekken'e yerleşeceği kuşkusuna kapılır, Devletâbad'a yiyecek gönderdikten sonra kendi ülkesine kaçar ve Bahadır'ı yalnız bırakır. Geri yolları birçok akına uğrıyan Gücerat ordusunda da yiyecek sıkıntısı başgösterir. Bunun üzerine Bahadır, Burhan Nizamşah'ın barış dileklerini kabul eder ve bir anlaşmıya va-

rılır; buna göre, Burhan Nizamşah hutbeyi (galiba bir defa) Bahadır adına okuacak ve Handiş ordusunun fillerini geri verecekti (1529).

Bahadır Şah ve Portekizli saldırıları

Dekken kıyılarını elde tutan ve Bombay'a dahi yerleşmiş olan Portekizli'ler Gücerat'la Batı acunu arasındaki tecimi daha iyi denetliyebilmek ve gerekince vurmak için Gücerat kıyılarında bir iki liman elde etmeyi çok istemekte idiler; bu bakımdan en işlerine gelebilecek limanlardan biri de Bender-i-Dev (Diu) idi; esasen onlara orada bir çarşı kurmak hakkı verilmişti; onlar da bu çarşıyı berkitmek, yani kentin yanı başında bir kurgana sahip olmak istiyorlardı.

Portekizli'lerin Bender-i-Dev kenti üzerinde gözleri olduğu bilindiği için Sorat (Katiyavar yarımadasının güneyi) valisi Melik Toğan (Melik Ayaz'ın oğlu) işbu kente yerleşmişti.

1530 da Bombay'da toplanmış olan büyük bir Portekiz donanması Gücerat'ın en güney limanlarından biri olan Daman'ı basar ve ele geçirir. Bahadır'ın orayı geri almak için önemli bir uğraşı kaydedilmemektedir. Böylelikle Portekizler Kuzey-Batı Hindistan limanlarına girip çıkan gemileri denetlemek için de bir üs elde etmiş olurlar. Bundan daha önemli olan Bender-i-Dev'i de alarak başarılarını bütünlemek isterlerse de şubat 1531 de oraya karşı yaptıkları saldırıda başarı sağlıyamazlar.

Bahadır Şah'ın Malva'yı alması ve Nizamşah'larla münasebetleri

Malva sultanı Mahmut Kalaç II'nin Bahadır'ın küçük kardeşi Çand Hani koruduğu için iki devlet arasının açıldığını yukarıda görmüştük. 1531 de Bahadır Malva'ya girer ve Mahmud'un kendisini hem bir konuğu, hem de büyüğü ve az çok egemeni gibi karşılamasını ister. Mahmut ise başkenti Mandu'ya kapanır ve eğlence ile vakit geçirir. Gücerat ordusu gelip orasını kuşatır ve bir gece duvarların koruyucusuz bırakılmış olan bir kısmından içeri girerek Mahmud'u tutsak eder. Böylelikle Malva devleti Gücerat'a katılmış olur.

Oradan Bahadır, Handiş'in başkenti olan Burhanpur'a gider; hükümdar kendi akraba ve bağlaşığı ve hattâ korunukudur.

Ahmetnagar hükümdarı Bürhan Nizamşah I oraya gelip Bahadır'a saygılarını sunar, Bahadır da onun şimdiye kadar tanımamış olduğu "Şah„ ünvanını tanır.

Bahadır Şah'ın Racput'larla savaşları ve Gondvana'ya kadar sokulması

Silâhdi adında bir Racput, Raysin, Bilsa ve Sarengpur bölgelerini Malva'ya bağımlı olarak elde tutmakta idi, gerçektense bağımsız idi.- Bahadır, Malva'yı aldıktan sonra Silâhdi'yi eli altında tutmak ister, arada çatışmalar olur ve işbu bölgeler Bahadır'ın eline düşer; ancak Çitor Ranası, ünlü Rana Sanka'nın oğlu Vikramaditya (veya Bikramacit), sözü geçen Racputlara yardım ettiği için iş bir Gücerat-Mevar (Çitor) savaşına varır, ve Bahadır Çitor'u kuşatır ve orasını 1534 de alır.

Bahadır, Malva'ya bağımlı olan yukarda andığımız Racput kurganlarını aldıktan sonra Gondvana içerlerine kadar ordu göndermiş ve oraya Alp Han adında bir valisini yerleştirmişti.

Bahadır-Hümâyun savaşı

Bahadır, Çitor'u almadan önce Timur oğullarından Muhammed Zaman Mirza [1], oğulları Uluğ ve Şah Mirza'larla birlikte ona sığınmıştı; işbu ilk Mirza, Babur'un oğlu Hümâyun Delhi tahtına çıktıktan sonra ona karşı bir ayaklanma hazırladığı için yakalanmış ve sonra kaçmıştı.

O sırada Bahadır ve Gücerat en güçlü anlarını yaşamakta idiler. Malva ile Racistan'ın ve Gondvana'nın önemli kısımları Bahadır'ın eline geçmişti, Ahmetnagar ve Handeş devletleri de az çok ona bağımlı idiler ve Bahadır biteviye ülkelerini genişletmekte idi; dolayısiyle onunla Hümâyun'un çatışması az çok tabiî sayılabilir. Muhammed Zaman Mirza işi bir bahane olmuştur.

Savaşın nasıl çıktığını ve geliştiği Bahadır'ın nasıl Ludi'leri Hümâyun'a karşı kullanmak istediği ikinci ciltte Hümâyun

[1] Muhammed Zaman Mirza, Sultan Hüseyin Baykara'nın büyük oğlu Bedi-üz-Zaman Mirza'nın oğlu ve aynı zamanda Hümâyun'un kız kardeşi Ma'sume Beyinin kocasıdır.

konusunda ayrıntılı olarak görülecekiir. Bahadır, Hümâyun'a karşı olan savaşının ilk devresinde tamamiyle yenilir ve ülkesinin büyük bir kısmı başlıca kurganlariyle Hümâyun'un eline düşer. Bahadır, kovalana kovalana Kanbey limanına gelir; orada Portekizlere karşı kullanılmak üzere büyük bir donanma hazırlanmıştı; kendisinde onu donatacak ve kullanacak güç ve imkân kalmadığı için olacak, onu Hümâyun'un eline düşmesin ve kendisini kovalamıya yaramasın diye ateşe verir ve kendisi karadan erişilmesi çok uzun olan Bender-i-Dev'e gemi ile geçer.

Bahadır'ın Portekizliler'den ve Osmanlı'dan yardım istemesi

Orada da Hümâyun'un saldırısından korkmaktadır. Bu korku dolayısiyle kendisi için biribirine karşın iki yardımcı düşünür : Portekizliler ve Osmanlı. Düşündüğü ilk yardımcılar yakında idiler. Goa'daki Portekiz valisi Nünho da Künha (Cunha) Bahadır'dan bu yolda bir mektup alınca Bender-i-Dev'e gelip onunla görüşür ve orada bir antlaşma yapılır. Portekizliler Bahadır'a kara ve denizde yardım edecekler ve buna karşılık Basseyn adacığı ve limanı kendilerine verilecek ve Bender-i-Dev'de gümrük gelirleri Bahadır'a ait olmak üzere bir kurgan yapmak hakları tanınacaktır (25.10.1535). Esasen Bahadır bundan önce de 1534 de daha az kesin olarak bu yolda müsaadatta bulunmuştu.

Bahadır aynı zamanda Mısır'ı alıp Kızıldeniz kıyılarına yerleştikten sonra Doğu ülkelerinde ve Hint denizlerinde büyük bir ün kazanmış olan Osmanlı devletine de başvurmuş ve bunu yaparken, bir yandan da gerek Portekizliler'den, gerek Osmanlı'dan yardım görmeden ülkemin bütünü Hümâyun'un eline düşer veya bu yardım beni koruyacak ölçüde olmaz korkusiyle, kendisine bir sığınak aramış ve bunun Osmanlı ülkesi olabileceğini düşünmüştü. Bu yüzden Kanunî Sultan Süleyman'a yardım istemek için değerli armağanlarla bir elçi yollarken hazinelerinden kaçırabildiği servetlerden 300 sandık altın ve gümüşüde Hicaz'a yollamıştı. Bahadır'ın elçisi 943 de (1536-7) Edirne'de Kanunî Süleyman'la görüşür ; o sırada, az aşağıda göreceğimiz gibi, Bahadır ölmüştü.

Ancak Bahadır ne Portekizliler'den, ne de çok uzakta olan Osmanlılar'dan yardım görmeden ülkelerini kendi kendine Hümâyun'dan geri alacaktır. Bunda âmil, 2 inci ciltte görüleceği gibi, Hümâyun'un işleri bırakıp keyfine dalması ve Gücerat'ta bıraktığı kardeşi Askerî'nin taht dâvasına kalkışmasıdır. Bu sayede başlangıçta tektük başarılar sağlamıya koyulan Bahadır ve adamları sonda bütün devleti yeniden ele geçirirler (1537 başı).

Bahadır'ın Portekizliler'ce öldürülmesi

O, ülkesini yabancı yardımı olmadan kurtardıktan sonra Portekizlilere verdiklerini geri almak ister ve Bender-i-Dev'e gidip Nünho da Künha'yı oradan çekilmiye kandırmak için uğraşır; arada bir görüşme olacaktı, her iki yan ister ki öbürü ona gelsin, çünkü her yan ötekinden kuşkulanmaktadır.

Bender-i - Dev'de bulunan Portekiz komutanı Portekiz valisine, eğer karada Bahadır'ı ziyaret ederse onun tarafından bir kafes içinde Kanunî Süleyman'a gönderileceğini bildirmişti; Nünho da Künha da bu korku ile hastalık bahane ederek gemisinden çıkmıyacağını bildirir ve sultanın gemiye gelmesini ister.

Sonda Bahadır Portekiz valisini, onun gemisinde ziyarete razı olur ; orada bir kavga çıkar, Gücerat sultanı kendisinin yakalanacağını ve kurtulmalık (fidye-i-necat) olarak kendisinden yeni imtiyaz ve ülkeler istenileceğini sanması üzerine gemiden kaçarcasına çabucak çıkmak ister ve o sırada Portekizliler'ce öldürülür (şubat 1537).

Bu kötü davranış ve ihanet hakkında çok yazı yazılmıştır. Portekiz tarihçileri, bu lekeyi silmek veya hafifletmek için olacak, Bahadır'ın Portekiz valisini, onun kendisine ziyaretini iade için karaya geldiğinde öldürtmek düşüncesinde olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hiç görüşmemek imkânı varken tasarlandığı sanılan bir cinayeti önlemek için müzakere amaciyle çağrılmış bir konuğu öldürmek herhalde acaip ve çok zaif ve anlamsız bir müdafaadır. İşin gerçeğine gidilirse Portekizliler bedavadan sağlamış oldukları kazançları elden kaçırmamak ve sultanın ölümü üzerine çıkacak kargaşalıklar sayesinde yeni yeni kazançlar elde etmek için bu cinayeti işlemişlerdir, demek, en doğrusudur.

Bahadır'ın ölümünden sonraki durum

Bahadır Gücerat'ın son büyük ve güçlü sultanıdır. Oğlu yoktu. Yukarda ona sığınmış ve onun Hümâyun'la savaşmasına sebebiyet vermiş olduğunu yazdığımız Muhammet Zaman Mirza, Bahadır'ın anasının kendisini evlâtlığa kabul ettiğini bahane ederek taht dâvasına kalkışmış ise de bir başarı sağlıyamamıştır.

Bazı beyler ana tarafından Gücerat hanedaniyle pek çok ilgisi olan Handiş hükümdarı Muhammed Şah'ı tahta çıkarmak isterler, ancak o, yolda iken ölür.

Sonda Bahadır'ın kardeşi Lâtif'in oğlu Mahmut adında bir çocuk tahta çıkarılır (ağustos 1537, Sa'd-üd-Din Mahmut Şah III). Ancak O ve ondan sonraki sultanlar, beylerin elinde bir kukla olacaklar ve ülke bir karmakarışıklık içinde yaşıyacaktır.

Bundan sonraki Gücerat olayları ikinci ciltte görülecektir; yalnız Hadım Süleyman Paşa'nın Hind seferi aşağıda anılmıştır.

Osmanlı donanmasının Gücerat seferi

Bahadır'ın öldürülmesi olayı İstanbul'da duyulunca Hümâyun'a karşı Bahadır'a yardım etmek işi, Hicaz'ın deniz yollarını kesen ve bir Müslüman padişahını alçakcasına öldürmüş olan "Portakal keferesine„ karşı "Cihat„ biçimini alır. Kanunî Süleyman'ın Mısır valisi Hadım Süleyman Paşa, Bahadır'ın tanınmış mirasçısı olmadığını ileri sürerek, onun Hicaz'a gönderilmiş olan servetini İstanbul'a yollar ve kendisi 80 gemi ile Bender-i-Dev'e doğru yola çıkar (15 muharrem 945 - 14 - 6 - 1538). Yolda Aden'de durur, ora hâkimi (hükümdarı) Amr - ibni - Davud'u gemisine çağırır, yakalatır ve öldürtür ve Portekizli'lerin elde etmeyi çok istedikleri bu üssü alır. Ancak buradaki davranışı Gücerat ilerigelenlerini ürkütecek, onlarda Osmanlı amacının yardım değil, Gücerat'ı da ele geçirmek olduğu kuşkusunu uyandıracak veya Portekizli'lerin bu yoldaki propagandalarına kolaylıkla inanılmasını sağlıyacaktır. Dolayısiyle, onunla Gücerat ilerigelenleri arasında içten işbirliği olmıyacaktır.

Osmanlı donanması Hint kıyılarına vardığı sırada Portekizler onun karşısına toplu olarak çıkıp bir büyük vuruşmada bulunmıya yüreklenmezler ve donanmalarını üslerinde saklarlar. Hadım Süleyman Paşa da Portekiz üs ve kurganlarını birer birer almaya başlar, önce Gokala (buna Müslüman tarihçiler "Bender-i-Türk„ ve Portekizler "Villa dos Rumes„ derler) ve Kat kurganlarını vuruşarak alır ve Bender-i-Dev'e saldırmaya koyulur.

Gücerat sultanı 3 üncü Mahmut, Aden olayı dolayısiyle Süleyman Paşa'yı ziyaret etmekten çekinir ve hiçbir vakit arada güven kurulamaz. Bundan başka Mahmud'un Osmanlı'dan korkusu, Portekiz'den korkusundan da daha büyüktü, çünkü bu son devletin olsa olsa birkaç limanda gözü vardı; halbuki Osmanlı'nın Gücerat'ı toptan alması bile akla gelebilirdi.

Osmanlı-Gücerat güvensizliği seferin başariyle yürütülememesi sonucunu verir; Gücerat'lılar yiyecek bakımından ve genel bakımdan Osmanlı donanmasına hiçbir önemli yardımda bulunamazlar. Bir sürü vuruşma sonucunda Portekizliler iç ana kurgana sürülmüş, onun da deniz yönündeki duvarları büyük ölçüde yıkılmışken Hadım Süleyman Paşa ile güya işbirliği yapmaya memur olan Gücerat beylerinden Hoca Sefer Hüdavend Han uydurma bir mektupla Hadım Süleyman Paşa'yı büyük bir Portekiz donanmasının yaklaştığı sanına düşürür.

Üsleri tâ Kızıldeniz'de bulunan ve Gücerat devletine güvenmiyen ve birkaç aydır yıpranaduran Osmanlı donanması için Hint denizlerinde birçok üssü olan taze bir Portekiz donanmasiyle o anda savaşması doğru olmazdı ve fayda ve amacsız bir iş olurdu. Bu yüzden Hadım Süleyman Paşa geri dönmeye karar verir ve Hint denizlerinden çekilir (5. 11. 1538).

V. Handiş Devleti

Bu devleti kuran Melik Ahmet, Melik Râcî, Melik Raca [1] adlariyle anılan kişi ünlü Tuğluk beylerinden Hoca Cihan'ın

[1] Firişte onun adını «Raca» yı yazdığı gibi راجه diye yazar; Hâfî Han ise (راجى) Raci (rica eden anlamında) diye yazar. Bizce bu ikinci biçim daha makuldür. Bu kişinin Handiş devletini kuruş biçimi üzerinde türlü söylenti vardır; Firişte (c. II, s. 266-7) ve Hâfî Han'daki (c. III, s. 421-7) biçimi aldık.

oğludur ve ataları Ala-üd-Din Kalaç devrinden beri Delhi sultanlarına bey (emîr) gibi hizmet etmişlerdir. Firişte bu haneda'nın kitapları arasında yapmış olduğu incelemelerden, bunların ikinci halife Ömer Faruk'a dayanan kütüklerini bulmuştur. Râcî'nin 11 inci göbekten atası Belh'li " Sultan-ül - Tarikin ve Bürhan-ül-Arifin„ diye anılan İbrahim Şah'dır. Buna göre,bu soyu, ya Arabistan'dan gelip Türkleşmiş veyahut birçok " Seyyid „ ailesi gibi, kendisine İslâm acununca ünlü sayılan ve saygı gösterilen bir Arap soyuna dayanan bir kütük edinmeye özenmiş bir Türk ailesi diye kabul etmek gerekir. Keza yukarda andığımız İbrahim Şah adındaki Ata'nın ünvanlarına bakılırsa, bunların, önce hoca veya şeyh oldukları, ondan sonra, belki Cengiz istilâsı üzerine, Hindistan'a gelip asker ve bey oldukları sanılabilir.

Melik Râcî'nin Handiş devletini nasıl kurduğu da az çok dumanlı kalmaktadır. O önce yoksul bir durumda iken Firuz Tuğluk'un gözüne girip yükselir, Handiş (İslâm yazarları Handis derler) bölgesine vali olur ve çok başarı gösterir.

Firuz'dan sonra Tuğluk devleti dağılmıya yüz tutunca bağımsız olur. Esasen Malva ve Gücerat devletleri bağımsız olunca Handiş'in Delhi'yle ilgisi kalmamış oluyordu.

Bu devlet veya devletçiğin tarihî komşuları olan Malva, Gücerat ve Dekken (Behmenî) devletleri arasındaki çok kere birinin öbürüne karşı bağlaşığı olarak savaşlara sürüklenmekle geçer.

Handiş en çok Gücerat'ın nüfuzu altında kalmış ve ora hanedanı ile en sıkı evlenme bağları kurmuştur.

1601 yılında Ekber Gürkan devrinde Gürkan'lı devletine katılır.

Başkent Burhanpur ve en ünlü kurgan Asir (Asirgarh) dır.

VI. Sint ülkesi

Sint, pek iyi kestirilmiyen bir ölçüde Sevüktekin oğlu Mahmut devrinde Gazne devletinin içinde idi veya ona bağımlı idi. Daha sonra Gur sultanı Muiz-üd-Din Muhammed orayı fethetmişti; o öldükten sonra onun valisi Kabaca bir zamanlar bağımsız kalmış, sonra ülke Delhi sultanı İletmiş'in eline düşmüştü.

Genel olarak şu söylenilebilir ki, Sint ülkesinin Multan'a yakın olan kısmı doğrudan doğruya ve denize yakın olan kısmı ise daha gevşek bir biçimde ve daha çok dolayısiyle, Delhi Türk sultanlarına bağımlı olmuşlardır.

14 üncü yüzyılın ilk yarısında veya ortalarına doğru, kesin olarak bilinmiyen bir tarihte Kuç ve aşağı Sint'te oturan Racputlar'dan Samma'lar Sind'in büyük kısmına ve daha çok aşağı Sind'e egemen olurlar; bunlar Delhi sultanlarına bağımlı olup onlara haraç veya vergi vermekte idiler.

Bunlar çabucak müslüman olurlar, hükümdarları Cam ünvanını taşımaktadırlar; aralarında Tımacı, Tuğluk, Sancar gibi Türk adları taşıyanlar da vardır; bu, Türk kültürünün tesiriyle olmuş olabileceği gibi işbu Racput oymağının Türk aslından gelmesinin bir sonucu da olabilir.

İlk üç Cam, Muhammed Tuğluk'a vergi veya haraç vermekte idiler. Bundan başka ülkenin gümrükleri ve birçok yönetim işi doğrudan doğruya Delhi'nin memurları elinde görünmektedir. Camlar'in üçüncüsü olan Banhatya, işbu Delhi sultanına karşı her tarafta ayaklanmalar olagelirken ona karşı ayaklanmış olan Tâği ad veya lâkabında birini korur ve Muhammed Tuğluk'un ona karşı giriştiği seferde ölmesi sayesinde işbu Cam bir süre için bağımsız kalır. Onun halefi Tımacı zamanında Firuz Tuğluk Sind'e karşı sefer yapar ve bu Cam'ı Delhi'ye götürür, ülke de yeniden Tuğluk devletine bağımlı olur.

Firuz Tuğluk'un ölümünden ve hele Timur Gürkan'ın Hindistan akınından sonra Delhi'deki Tuğluk devletinin karmakarışık bir duruma düşmesi üzerine Cam'lar bağımsız olurlar.

Ancak Timur oğullarından sultan Hüseyin Baykara'nın beylerinden olup Kandahar valisi bulunan Zünnün bey Argun ve hele onun oğlu Suca' (veya Şah) bey Argun zamanında bunların aşağı Sint üzerinde baskıları duyulmaya başlar, Cam'lar de Gücerat sultanları hanedaniyle evlenmeler sayesinde kendilerini güclendirmeye çalışırlar. Sonda Babur 1521 de Kandahar'ı Suca' bey Argun'dan alınca o da güneye iner ve aşağı Sind'i Cam'lardan alır ve oraya yerleşir. Sind bundan sonra, sözde de olsa, Gürkan'lılara bağımlı olur; işbu ülkeyi ilgilendiren bundan sonraki olaylar ikinci ciltte görülecektir.

VII. Multan

Multan kent ve ili sıra ile Gazne, Gur, Kabaca ve İletmiş'den bu yana da Delhi Türk devleti içinde bulunmuştu.

Timur Gurkan Hindistan'dan çekilirken Hızır Han'ı Multan'da vali ve akın etmiş olduğu yerlerin de az çok genel valisi gibi bırakmıştı.

Son Tuğluk sultanı Mahmut yeniden Delhi'ye yerleştiğinde Hızır Han Multan'da ona karşı bağımsız olarak kalır; kendini Timur oğlu Şahruh'a bağımlı saymaktadır.

Hızır Han Delhi'yi aldıktan sonra Multan yeniden Delhi ile birleşir; onun torunu Muhammed zamanında Delhi sultanlığı o kadar ufalmıştır ve karmakarışık bir duruma düşmüştür ki, Multan valisiz olarak kendi başına kalır; halk da kendine hükümdar (hâkim) olarak ünlü Şeyh Baha-üd-Din Zekerya'nın türbecisi Şeyh Yusuf Kureyşi'yi seçer (1438).

Sibi (Sivi) bölgesine yerleşmiş bulunan Langah (لنگاه) adında bir Afgan oymağının başı olan Sehre (سهره) adında biri, Şeyh Yusuf'a çok dostluk ve sokulganlık gösterdikten ve ona kızını verdikten sonra bir gün hile ile Multan'ı ele geçirir. Şeyhi Delhi'ye yollar ve Kutb-üd-Din ünvaniyle Multan'da sultan olur.

Delhi tahtına çıkmış olan Afgan sultanı Behlul Ludi birkaç kere Multan'ı almak isteyecekse de gailelerinin çokluğundan ve hele Cevnpur sultanlariyle savaşları yüzünden bunu yapamıyacaktır, ancak arada da barış olmıyacaktır.

Behlul ölüp oğlu Sikender (İskender) tahta çıkınca, bu kişi o sırada Multan tahtında olan Kutb-üd-Din'in oğlu Hüseyin'le barış yapar.

1527 de Mahmud Langah zamanında Sint'te Babur'a bağımlı olarak hükümdar olan Şah Hüseyin Argun (yukarda sözü geçen Şüca Argun'un oğlu), Babur'un buyruğu üzerine Multan'ı alır ve ölen Mahmud'un yerine tahta çıkarılmış olan Hüseyin Langah'ı tutsak yapar (1528), Multan da Sind'e katılmış olur.

Hümâyun'un Delhi'de padişahlığı zamanında Multan, onun Pencap valisi olan kardeşi Kâmıran'ın ülkelerine katılır ve böylelikle yeniden Delhi ile birleşmiş olur.

VIII. Keşmir devleti

Daha önce de demiş olduğumuz gibi, Keşmir, hem çok dağlık bulunduğundan, hem de Kâbil - Gazne - Kandahar bölgesi gibi Türkistan'la Hindistan arasında bir geçit bölgesi olmadığından dolayı Hindistan'dan ayrı ve onunki ile pek az ilgili bir tarihe malik olmuştur. O, Kalaç ve Tuğluk devletleri içine alınmamıştı.

Bir Müslüman hanedanın Keşmir'e yerleşmesi

İslâmiyeti Keşmir'e sokan Mirza Şah adında biridir; Firişte'deki kütüğe göre, kendisi Maha-Barata destanında adı geçen efsanevî Pandu'lar soyundandır. Babasının adı Tahir, büyük babasınınki Türkçe olması çok muhtemel olan Al'dır; daha yukarı iki atasının adı Farsçadır.

Onun hanedanından adı Türkçeye benziyen bir Hindal ve bir Sakar, Sankar belki Sunkur (?) tahta çıkacaktır.

Her ne ise işbu Şah Mirza, önce Keşmir'deki racanın hizmetine girer (1315), onun veya halefinin veziri ve oğlunun da Atalık'ı (vasi) olur. Hizmet ettiği racalardan sonuncusu ölünce onun oğlunu tahta çıkaracağı yerde kendisi Sultan Şems-üd-Din ünvaniyle tahta çıkar (1346).

Halkın islâmlaşması

Tahta Sultan Sikender (İskender) ünvaniyle çıkan bu soyun 6ıncı sultanı Sankar' (?) a kadar işbu sultanlar halkın dini ile ilgilenmemiş, yani onları Hindu dininde bırakmışlardı. Bu hükümdarın saltanatı sırasında (1393 — 1416) Timur Gurkan'ın Hindistan akını olur ve o, Timur'a karşı eygin ve saygılı bir durum alır ve Timur da ona karşı mültefit davranır. Belki de Timur'un korkusu ile, çünkü o Hindistan akını için Delhi sultanlarının puta tapma işini sona erdirmemiş olmalarını bahane etmişti, Sikender mâbetlerdeki putları kırmak ve halk üzerinde müslüman olmaları için baskıda bulunmak siyasasına girişir ve bu yolda epey başarı sağlar. Kendisine "Putşiken„ yani putkıran denilir. Bugün Keşmir halkının % 95 inin Müslüman olması önemli bir ölçüde onun bu baskısının ve belki dolayısiyle de Timur korkususnun bir sonucudur.

Bu hanedanın en büyük ve ünlü hükümdarı Sikender'in oğlu Zeyn'el-Abidin'dir (1420—1470); babasının dinî baskısını durdurur ve herkesi dininde serbest bırakır; buna rağmen pek az kişinin Hindu dinine geri döndüğü anlaşılmaktadır. Daha önce de dediğimiz gibi, bu kişi, birçok Hind eserini Farsçaya ve yine birçok Arapça ve Farsça eseri Hindu diline çevirtir.

Zeyn'el-Abidin'den sonraki hükümdarlar gitgide gücsüz ve silik kimseler olacaktır.

Nurbahş mezhebi Bunlardan Feth Şah'ın saltanatı sırasında (1489—1497) Hazar kıyılarında Taliş'den gelme, Şems-üd-Din adında, bir vaiz Keşmir'e yerleşir. Horasan'lı Şeyh Muhammed Nurbahş'ın müridi olduğunu söyleyip "Nurbahş„ (ışık veren) adında bir mezhep yayar ve bunu anlatan "Ahvata„ احوطه (ihtiyata en uygun olan) adında bir kitap çıkarır. Kendisi, "Sunnî„ olduğunu söylemekle birlikte, ilk üç halifeye ve Peygamberin eşlerinden Ayşe'ye Şiiler gibi lânet etmektedir; onun iddiasına göre, Seyyid Muhammed Nurbahş beklenilen "Mehdi„dir ve kıyamet gününden önce dünyaya gelip İslâmı bütün acuna yayacaktır.

Bu mezhebe karşı çok mücadele edilmiştir ve Hindistan ülemasının ona karşı fetvaları vardır. Firişte'de (c. II, s. 336) bunlardan biri yayınlanmıştır.

Çek oymağının önem kazanması ve iç didişmeler Keşmir'de Çek (Çak) adında güclü bir oymak, Zeyn-el-Abidin'den sonraki gevşek sultanlar devrinde, gitgide önem kazanıp ilerigelenlerini iş başına sevkedecek ve bunlarla sultanlar arasında kâh mücadele olacak, kâh da sultanlar tahtta sağlam ve rahat kalabilmek için Çek oymağı ilerigelenlerini (vezir v.s.) iş başına getireceklerdir.

Çek'lerden sonra en güçlü oymak Makeri oymağıdır ve bu iki oymak hemen hep biribiriyle uğraşadurmaktadırlar. Ancak dışardan gelen düşmanlara karşı birleştikleri olur. Hümâyun'un kardeşi ve Pencap valisi olan Kâmran Mirza, Keşmir'e bir kuvvet gönderdiği vakit Keşmir'liler birleşir ve bu kuvveti geri atarlar.

1533 de Muhammed Şah devrinde Kaşgar sultanı Saʿid Han, Keşmir üzerine kendi oğlu Sikender Han'ın ve akrabasından Mirza Haydar'ın (Babur'un teyzesinin oğlu ve " Tarih-i - Reşidî „ yazarı) başbuluğu altında küzeyden bir ordu gönderdiği sırada da Keşmir'liler arasında birlik olur.

Bu böyle olmakla birlikte, her oymak ve bazan bir oymağın bir kısmına sözünü geçiren bir baş, kendi kukla sultanını tahta oturtmak için bir sürü iç fitneye sebep olmaktadır.

Mirza Haydar'ın Keşmir'i fethetmesi

Böyle bir iç savaş sırasında Babur'un oğlu Hümâyun, Afgan beylerinden Şir Han Sur (Şir Şah) dan kaçarak Lahor'a gelmişti ve nereye gidebileceğini pek bilmiyordu; yanında az önce andığımız Mırza Haydar da bulunuyordu (Firişte ona " Mirza Haydar Bey Türk „ der). Keşmir'in iki ünlü beyi, ayaklanmış bir durumda bulunan Abdal Mak'eri ve Zengi Çek, Haydar'a bir yazı gönderir ve onu gelip Keşmir'i almaya kışkırtırlar. O da Hümâyun'la anlaşarak, ona bağımlı kalmak ve gerekirse ona Hindistan'dan çekilen 200,000 kadar Türk ailesine bir sığınak sağlamak için 400 kişiyle Keşmir'e girer ve kendisine yerli beylerce yapılan yardım sayesinde işbu ülkeye egemen olur (1540 sonları).

Mirza Haydar 11 yıl kadar kendi becerikliliği ve yerli karşınlıklar sayesinde Keşmir tahtında kalır. Kendisine Kaşgar'dan elçi gelir ve çok parlak biçimde karşılanır. Kuzey Hindistan'ı ele geçirmiş olan Şir Şah, Haydar'a karşı bazı Keşmir beylerine yardım ederse de Haydar hep üstün gelmeye muvaffak olur. O, yukarda sözü geçmiş olan "Nurbahş„ mezhebiyle çok uğraşır ve onu pek büyük ölçüde baltalar.

Haydar'ın, belki kendi Türklerini yerlilerden çok üstün tuttuğu, kısmen de kendi adamları arasında geçimsizlik ve karşınlıklar çıktığı için güç ve nüfuzu son yıllarda gitgide kırılır ve o 1511 de bir gece çarpışmasında ölür.

Saltanatın Çek'lere geçmesi

Keşmir tarihi hep iç didişmeler ve arasıra bazı komşulara ve bu arada Tibetli'lere karşı kısa savaşlarla devam eder. 1561'de Çek oymağı ilerigelenlerinden Gazi Şah tahta çıkar ve böylelikle

yeni bir hanedan iş başına geçmiş olur. İç savaşlar da eskisi gibi devam ededurur.

Keşmir'in Gurkan'lı devletine katılması

İşbu yeni hanedanın dördüncü hükümdarı Yusuf Şah (1578-1585) birkaç ayaklanma sonucunda tahtını kaybeder ve 1580 yılı başında Ekber Gurkan'ın (Timur oğlu) yanına kaçar ve ona bağımlı olacağı yolunda vaatlerde bulunarak ondan yardım ister. Ekber de ona raca Men Sing'in komutasında bir yardımcı ordu verir. Ancak önde ilerliyen Yusuf Şah işbu ordunun filî yardımı olmadan, fakat onun saldığı korkudan istifade ederek, Keşmir tahtını yeniden ele geçirir. Bu anlam Firişte'den çıkmaktadır. Ekbernâme'ye göre (c. II s. 318), bazı Keşmir ilerigelenleri ona, eğer yalnız gelirse tahtı ele geçirebileceğini vadeder, o da, daha Pencap'da hazırlanan Gurkan'lı ordusu sefere başlıyacak duruma geçmeden kaçıp Keşmir'e girer ve tektük çarpışmadan sonra tahtına yeniden oturur.

Bundan sonra o kendini yalnız başına tahtını geri almış, Ekber ise kendi sayesinde yeniden tahta çıkmış ve dolayısiyle kendisine bağımlı bir türlü vali sayacaktır. Bu anlaşamamazlık, Yusuf'un bazı beceriksizlikleri ve 2 inci ciltte göreceğimiz ayaklanmaları bastırmış olan Ekber'in Keşmir'i almak istemesi, 1885 de Keşmir'e karşı yeni bir Gurkanlı seferinin açılmasına sebep olur ve oraya Şahruh Mirza (Gurganlı'ların Badahşan kolundan), Şah Kulu Han ve raca Bagvan Das'ın komutasında bir ordu gönderilir. İşbu ordunun Keşmir boğazlarında gördüğü karşı koymaya ve yağan kara rağmen ilerlemesi üzerine Yusuf, Gurkanlı ordusuna gelip verinir. Bunun üzerine de bir barış yapılır. Bazı vergiler Gurganlı devletine ait olacak, hutbe ve paralarda Ekber'in adı bulunacak ve saire.

Yusuf'a Bihar'da 500 atlının komutanlığı verilir, oğlu Yakup bir süre daha çete savaşı yapmaya uğraşırsa da çok geçmeden o da verinir (1589). Ekber, bir zamanlar Keşmir'i, kendine bağımlı kalmak üzere, Yakub'a geri vermeyi düşünürse de bundan vazgeçer veya geçirilir ve Keşmir, Gurkanlı devletine katılmış olur.

IX. Racput devletleri

Racistan'daki türlü Racput devletlerinin ne ölçüde Kalaç ve Tuğluk hanedanlarına bağımlı olduklarını kestirmek güçtür; ancak gevşek te olsa böyle bir bağımlılığın genel olarak var olduğu kabul olunabilir.

Büyük Tuğluk imparatorluğunun dağıldığı sırada bunların birçoğu da bağımsız olurlar. Bu devlet ve devletçiklerin ve keza Kuzey Hindistan'ın türlü yönlerinde kalmış olan Hindu devlet ve devletçiklerinin tarihini yazmak bu eserin hacmini çok aşar. Bunlar gerektikçe kendileriyle ilgili müslüman devletlerin tarihleri içinde anılmıştır ve anılacaktır.

X. Ma'ber (Madura) devleti

Dekken'in güney ucunda bulunan Ma'ber bölgesinin başkenti bulunan Madura'daki vali Ahsen, 1334 yılında Muhammed Tuğluk'a karşı ayaklanmış ve Celal-üd-Din Ahsen Şah ünvaniyle kendini sultan ilân etmişti. Sözü geçen Delhi sultanı da ona karşı yürürken orduda bir salgın çıkmış, kendisi de buna tutulmuş ve bu yüzden Ahsen'e karşı seferden vazgeçmişti.

1339 da Ahsen, Ala-üd-Din Odeyci [1] adında bir beyi tarafından öldürülür ve bu kişi onun yerine geçer.

Bu devlet küçücüktür ve Delhi imparatorluğundan ayrılmakla bir Hindu denizi içinde yalnız kalmış olur.

İbni Batuta, konuğu bulunduğu ve sıhriyet peyda etmiş olduğu Madura sultanlarının hep Hindular'la savaşmakta olduklarını ve ölçüsüz olarak daha az sayıda askerle kocaman Hindu ordularını yendiklerini anlatmaktadır. Düşman Hindular'dan ele geçirdiklerine karşı da, dehşet salmak için olacak, çok zalimane davrandıklarını yine aynı kişi yazmaktadır.

Ala-üd-Din Odeyci 1340 da bir vuruşmada düşmanlarını bozduktan sonra su içmek için miğferini çıkardığında bir ok yiyip ölür.

Onun ikinci halefi Gıyas-üd-Din Damagan Şah'ın Hindular üzerine büyük seferleri vardır. İbni Batuta onun konuğu idi ve onunla sıhriyeti vardı.

[1] İbni Batuta (c. II, s. 264) ادجى diye yazmakta ve zamm-ı hemze feth-idal ve sukun-u ya ile okunması gerektiğini eklemektedir.

Ma'ber (Madura) devletinin Hindulara karşı üstün durumu çok sürmez; Güney Dekken'de büyük Viceyanagar devleti kurulduktan sonra Ma'ber'deki bir avuç Türk'ün, hele ana yurttan adam getirtmeleri imkânsız denecek kadar güç olduğu için, tutunmaları uzun süremezdi. Ancak buna rağmen bunlar varlıklarını çok çetin müdafaa etmiş olmalıdırlar ki, Viceyanagar'ın ilk kırallık hanedanını kurmuş olan Sangama I'in bir kitabesinde "Madura'nın azametli hâkimi kahraman Turuşka'ya karşı kazanılmış bir zafer dolayısiyle övünülmektedir.

Son Ma'ber sultanı Ala-üd-Din İskender Şah'ın elde bulunan son parası 779 (1377-78) tarihlidir. Devletin o sırada çökmüş olduğu sanılabilir.

XI. Behmen'li devleti

Kuruluş Bu devlet Dekken'in en önemli kısımlarını kapladığı için ona Dekken devleti de dendiği olur; Tuğluk İmparatorluğundan ayrılan en büyük ve önemli devlet de budur.

Bu devletin kurulmasına, yani Dekken'in Delhi'den ayrılmasına götüren olayların ana kaynağı Muhammed Tuğluk'un delicene siyasası ve kimsede güven bırakmıyan zulmü idi; fırtınayı koparan olay ise, işbu sultanın devri anlatılırken anılmış olduğu gibi onun Aziz Hammar (meyhaneci) diye anılan çok kötü bir adamının hiçbir yargılamıya başvurmadan 89 (yüzbaşlık)ın kafasını kestirmesidir (1345).

O devirde, Hoca Nizam-üd-Din Ahmed'in "Tabakat-ı Ekberî„de işaret ettiği gibi, Muhammed Tuğluk'un en yüksek güven yerlerine en kötüleri ve herkesce aşağı görülen ve sevilmiyenleri getirdiği, bu yüzden bunların kendisinden ayrılmıyacaklarını sandığı, fakat bunda çok aldandığı görülmektedir.

Malva "yüzbaşlık„ larının başına gelen ve hele Aziz Hammar'a bu yüzden sultanca hil'at gönderildiği duyulunca, ilk olarak, yakınlık dolayısiyle, Gücerat yüzbaşlıkları ayaklanırlar, Gücerat valisi Mukbil'in (o da Hoca Nizam-üd-Din Ahmed'in tarif ettiği kötü adamlardandır) vergileri Delhi'ye göndermek için teşkil ettiği kafileyi vurup paraları alırlar ve teşkilât yap-

mıya koyulurlar. Kendilerine karşı yürüyen Aziz Hammar'ı yener, yakalar ve öldürürler.

Sultan onlara karşı yürür ve onları iki kere bozar, birçoklarını öldürür ve çoluk çocuklarını ele geçirir. Kaçabilenler Baglana (Nasik) racasına sığınırlar, o da onları soyar ve hapseder; bunlardan ve sultanın yalnız "yüzbaşlık„ oldukları için öldürttüğü başka kişilerin arasından kaçıp canlarını kurtarabilenler hep Devletâbad'a sığınırlar.

Muhammed oraya Ahmet Bey Laçin ve Barlas Bey adında iki sazavul gönderir ve oranın yübaşlıklarını istetir. Bunlar yolda iken başlarına geleceği anladıkları için ayaklanmayı ve kaçmayı daha doğru bulurlar, sazavulları öldürür ve Devletâbad'a geri döner ve derhal: "her nerede emîr, zemindar ve muteber kimse varsa ona yazar ve yaptıklarına, ayaklanmak düşüncesiyle değil, yalnızcana Allahın halkının (Halk-ullah) başından kötü âkibetli bir padişahın zulmünü defetmek için giriştiklerini ve sevap olan bu işte her kim kendilerine önder ve arkadaş olmak isterse ona uyacaklarını bildirirler„ [1].

Bunlar Devletâbad'a döndüklerinde bey, er ve halktan pek çok kişi kendilerine katılır; Muhammed Tuğluk oradan ünlü komutan ve yönetimci Kutluk Han'ı geri almış ve oraya göreneği olduğu gibi bir hiç olan ve ne askerî, ne de yönetim işlerinde denenmemiş bulunan onun kardeşi Nizam-üd-Din'i koymuştu. Bu yüzden yüzbaşlık'lar ve onlara katılanlar kolaylıkla kurganı ele geçirirler. Yolların güvensizliği dolayısiyle Dekken vergilerinden biriken paralar epeydir Delhi'ye gönderilemiyordu; bu paralar da ayaklanmış olanların eline düşer.

Bunlar iki bin atlı komutanı olan İsmail Nuh adında bir Afgan'ı, Nasır-üd-Din Şah ünvaniyle sultan ilân ederler. Onun kardeşi Melik Gül, Muhammed Tuğluk'un büyük beylerindendir ve önemli bir ordu ile Malva'da bulunmaktadır. Bu davranış işbu Melik Gül ve ordusunu da kendi yanlarına çekmek amaciyle yapılmıştır.

Ayaklanmış olanlar hiç durmadan bütün devlet teşkilâtını kurmıya koyulurlar, Dekken'i ikta'lara ayırıp aralarında bölüşürler; esasen herkes yeniden Muhammed Tuğluk'un

[1] Müntahab-ül-Lübab, c. III, s. 10-11:

amansız zulmü altına düşmektense vuruşarak ölmeyi daha uygun görmektedir ve bu yolda ant içmiştir.

Sultan, onlara karşı yürür ve Devletâbad yakınında yapılan ilk vuruşmada üstün gelir; bunun üzerine ayaklananlar açık alan vuruşmalarına girişmemiye, bir kısmının çok güçlü ve berkitilmiş olan Devletâbad kurganına kapanmasına, öbürlerinin de kendi bölgelerine gidip oraları tutmasına ve sultan ordusunun etrafında kazaklık [1] etmek üzere 2-3000 atlının başında Hasan Kanku adında bir yüzbaşlık'ın görevlendirilmesine karar verirler. İşbu Hasan'a Zafer Han ünvanı verilmiş ve 350 km. kadar güney doğuda bulunan Gülberge kent ve bölgesi onun ikta'ı yapılmıştı.

Bu durum karşısında sultan, Devletâbad'ı kuşatır ve İmad-ül-Mülk Türkmen adında bir beyi Hasan'a (Zafer Han) karşı yollar.

Aynı sırada birkaç Dekken'li raca da ayaklanır ve Delhi ile ilgilerini keserler, islâm dinini kabul etmiş olanlardan yeniden Hinduluğa döneni olur. Böylelikle Doğu Dekken'de Tilengana, (Müslüman tarihçiler Tileng derler) ve Tungabhadra ırmağının (Krişna ırmağının en güney kolu) güneyinde kalan yerler (Güney Dekken) yeniden bağımsız olurlar ve Hindu devletlerinin elinde kalırlar. Bu son kısımda büyük Viceyanagar (Müslüman tarihçiler Bicanger derler) Hindu devleti kurulacak ve yayılacaktır.

Muhammed Tuğluk Devletâbad'ı üç aydır kuşatmakta iken Tâği'nin Gücerat'ta büyük bir ayaklanma çıkardığını ve orada kalan yüzbaşlık'ların ona katıldığını, bunların Patan kentini aldıklarını ve ayaklanmanın yayıldığını öğrenir ve oraya koşar.

Bundan sonra Dekken elde tutulamaz olur, Hasan (Zafer Han) sultanın ordusunun orada kalmış olan kısmını yener ve Malva'ya çekilmek zorunda bırakır. Dekken, Tuğluk devletince kaybedilmiştir.

Nasır-üd-Din Şah, Hasan lehine tahttan vazgeçer ve 3. 8. 1347 de O, Ebül-Muzaffer Ala-üd-Din Behmen Şah ünvaniyle Dekken sultanı ilân edilir.

[1] Müntehab-ül-Lübab, c. III, s. 13., Çetecilik ve vurgunculuk.

Yüzbaşlık Hasan Kanku kimdir ?

Kesin olarak bilinmemektedir. Firişte ve kısmen onu takip eden Hâfî Han'a göre, O, yoksul bir adam olarak, önce Şey Nizam-üd-Din Evliya'nın sonra da Muhammed Tuğluk'un müneccimlerinden Kanku Behmen adında birinin hizmetinde bulunmuş ve çok doğruluk ve namuskârlık göstermiş biridir. Her iki efendisi de ona ilerde sultan olacağı müjdesini vermişlerdir. Hattâ ona iyiliği dokunmuş olan müneccim, ondan kendi adını Hasan adına eklemesini istemiş ve böylelikle o da Hasan Kanku Behmen adını almış ve bundan böyle bu adla tanınmıştır.

Bu açıklayış daha sonraları kabul edilmemiş ve Hasan'ın Sasanoğulları hanedanının efsanevî atalarından "Behmen„ soyundan olduğu iddiasında bulunduğu için bu adı aldığı ileri sürülmüştür [1]. Kanku adının ise babasının adı olan Keykâvus'tan bozma olduğu söylenilmiştir. Pek çok ünlü kişiler için uydurulan kütüklerden biri de işbu Hasan'a ait olduğu iddiasiyle Firişte'de bulunmakta ve yeni sultanın atalarını da işbu efsanevî Behmen ve onun babası İsfendiyar'a kadar çıkarmaktadır.

Bizce işin gerçeği Hasan'ın adını, Firişte'nin dediği gibi, Muhammed Tuğluk'un müneccimi Behmen Kanku'dan almış olması ve ondan sonra tahta çıkınca o ad'a yakışan bir kütüğü uydurtmuş bulunmasıdır. Buna göre, yeni Dekken sultanını Tuğluk devletinde er olarak hizmete başlamış ve yükselmiş kimselerden biri ve, en kuvvetli ihtimale göre, bunların çoğunluğu gibi bir Türk saymak bizce en doğrusudur. Esasen, ilerde görüleceği gibi, Behmenli devletinde de dışarıdan gelen ak renkte er ve beylerin büyük çoğunluğu Türk'tür ve devlet parçalanınca yabancıların (Garihan denir), yani Dekken'li olmıyanların, elinde kalan parçaların başlarında Türk'ler bulunacaktır.

İşbu Behmen oğulları soyunun Türklüğü düşüncesini berkiten bir yön de Firişte'nin üçüncü Sultan Mücahid'in eyi Türkçe konuştuğunu yazması ve Hâfî Han'ın da işbu Mücahid'in Türkçe ve Farsçayı babası sultan Muhammed

[1] Yarbay Wolseley Haig'ca 1904 de «Journal of the Royal Asiatic society of Bengal» kısım I, cilt LXXIII, e ek sayıda yayınlanmıştır.

ve büyük babası sultan Ala-üd-Din Hasan (Hasan Kanku) dan daha fasih olarak konuştuğunu yazmasıdır[1]. Bundan şu çıkar ki, bu soyun ana dili Türkçe'dir (Farsça devletin resmî dilidir); onun büyük babası Hasan Kanku küçük bir kişi olduğu için ve babası Muhammed de kendi babası Hasan'ın daha sivrilmediği bir sırada yetiştiği için Türkçeyi tahsilsiz olarak ana dil gibi bilirlerdi. Büyük baba ve babasının sultanlıkları devrinde yetişen Mücahid ise bu dili tahsilli olarak konuşmakta idi. İlerde göreceğimiz gibi saray ve orduda birçok makam adları arasında Türkçe veya türkçeleştirilmiş kelimeler çoktur: Tavaçi (Hassa birliği subayları), Yasavul, Hazançi (saray hazinedarı) gibi.

Ala-üd-Din Hasan'ın saltanat ve teşkilâtı

Yeni devletin başkenti Gülberge'dir; dört vilâyet veya "taraf„a ayrılmaktadır, bunların herbirinin başında bir "tarafdar„ vardır; bu kişi yönetim, ordu ve maliyenin de başında olduğu için "taraf„ının kesin egemenidir.

Hasan bu yerleri ayaklanmada en önemli işleri görmüş olanlara verir, belki bunu yapmıya ve bunlara bukadar büyük yetki vermiye mecbur idi; ancak bu yön ilerde devletin parçalanmasını kolaylaştıracaktır. Bu "taraf„ların merkezleri başkent olan Gülberge, Devletâbad, Elliçpur ve Bidar'dır.

Ala-üd-Din Hasan'ın saltanatı, yeni düzeni herkese kabul ettirmek için bilhassa Hindulara karşı yapmak zorunda bulunduğu seferler içinde geçer. Devleti Halifece tanınır. Gucerat'a karşı bir sefere girişmişken hastalanıp ölür (1358) ve yerine oğlu Muhammed geçer. Hasan, büyük fütuhat tasarıları besliyen bir kişi idi. Paralarında kendine İkinci İskender denilmektedir.

Behmenli-Hindu savaşlarına bir bakış

Genel olarak Behmenliler kendilerini Dekken'de Kalaç ve Tuğluk hanedanlarının mirasçısı sayacak ve dolayısiyle bu hanedanların elinde bulunmuş olan ülkeler üzerinde egemenlik iddia edeceklerdir.

[1] Firişte, c. I, s. 296: Müntehab-ül-Lübab, c. III, s. 36.

Onların karşısında iki büyük Hindu devleti bulunmaktadır: doğuda başkenti Varangel olan Tilengana (Tileng) devleti ve güneyde çarçabuk büyüyecek olan Viceyanagar (Bicanger) devleti. Bunlar ise Dekken ve belki de bütün Hindu acunu üzerinden Türk ve Müslüman egemenliğini kaldırmak isteğindedirler. Türlü sebep ve bahanelerle çıkacak olan savaşların açık olarak görünmese de ana sebebi bu karşıt isteklerdir.

Savaş bahaneleri çok kere karşı yanca hakaret sayılan cakalar olur. Meselâ büyük bir at tüccarı Varangel ülkesinden geçerken ora hanedanına mensup bir kişi atların en iyilerini, Behmenli sultanına satılmak istenildiğini öğrendiği halde, satın alır; sultan (Mahmud I) bunu bir hakaret sayar ve savaş çıkar (1362). Yine aynı sultan, 1365 de büyük bir şölen (ziyafet) ve eğlenceden sonra onun giderlerinin ve çalgıcı, türkücü ve oyunculara verilecek para ve armağanların Viceyanagar hazinesince ödenmesi için bir ferman çıkarır; fermanı alan bağımsız raca bunu birkaç bakımdan hakaret sayar ve savaş çıkar.

Bu Behmenli - Hindu savaşları işbu devlet dağıldıktan sonra da onun yerine geçen devletlerle Hindular arasında devam edecek ve sonda Varangel ve Viceyanagar devletleri yıkılacaktır.

Sultan Muhammed

İlk işi devlet ve ordu teşkilâtını kurmak veya bütünlemek olur.

Sultanın muhafızlarına "Hassa-Heyl„ denilmektedir, başlarında "Tavaçi„ ve "Yasavul„ lar vardır; tavaçiler saray teşrifatçılığı yaptıkları için onlara "Bardar„ da denilmektedir. Erler 200 "eslihadar„ ve 4.000 "Yeke civan„ a ayrılmaktadır. Her an bunların dörtte biri sarayda nöbetçidir.

Devlet teşkilâtının ana çizgileri Delhi sultanlığınınkini andırmaktadır.

"Padişahlık„ yani üstün hükümdarlık alâmeti olarak altın para basmak ve günde beş nöbet çalgı çaldırmak gibi görenekleri Behmenli devletinde o kurar ve Firişte'ye göre, Dekken'de Behmenli sultanlarından başkası ve onun dağılmasından sonra onun yerine geçen devletlerin hükümdarları bu iki işi birden yapmamışlardır.

Muhammed savaşçı bir hükümdar olmuştur. Varangel ve Viceyanagar racalarına karşı ilk savaşı acaip bir sebepten ileri gelir. Muhammed'in altın paraları Hindu devletininkinden daha halis idi. Yukarda anılan iki raca bu basışa ve onun halisiyetinin sürümünü sağlayışına kızarlar ve Hindu olan Behmenli ülkesi içindeki sarraflarla da birlik olarak bu paralardan ele geçenleri eritip kendi paralarına çevirirler. Bu, hem Muhammed'in çalımına dokunur, hem de "Kelime-i-Şahadet„ yazılı olan paraların, üzerlerinde "put„ resimleri bulunan paraya çevrilmesi taassubuna dokunur ve birçok ihtardan sonra bunu yapan veya bu işe vasıta olan kendi ülkesindeki Hindu sarrafları idam ettirir (1360).

Tilengana ve Viceyanagar racaları da Muhammed'in altın para basmasını kendilerine karşı bir türlü egemenlik iddiası sayarlar, ondan bazı yerler isterler ve birinci raca onu hem kendisinin, hem de Delhi sultanının (Firuz Tuğluk) ordulariyle tehdit eder.

Muhammed bunları bildirmek için gelen Hindu elçilere çok saygı gösterir ve onları bir buçuk yıl oyalar ve hazırlıklarını bitirdikten sonra her iki racaya haber gönderip kendisinin tahta çıkalı epey zaman geçtiği halde henüz "peşkeş„ ve hediyelerini (bağımlılık alâmetleri) göndermediklerini hatırlatır, yani onları kendine bağımlı saymak ister. Ve arada savaşa çıkar.

Hindu orduları tamamiyle bozulur, Behmenli ordusu Varangel dolaylarına gelince raca kurtulmalık olarak 100.000 hun[1] ve 26 fil verir ve sefer böylece biter.

1362 de, yukarıda anılmış olan at tüccarı dolayısiyle, Muhammed bir baskınla Tilengana devleti içine dalar, başta başarılar ve başarısızlıklar olursa da sonda Tilengana orduları ezilir, Behmenli'lere kafa tutamaz olurlar. Raca, Delhi sultanı Firuz Tuğluk'tan yardım isterse de oradan bir şey sağlıyamayınca barış için yalvarır, Muhammed'den kendisinin "İslâm padişahının kulları arasına„ [2] kabulünü (onun egemenliği altına girmeyi) ve günahlarının bağışlanılmasını diler, bütün

[1] Bizim altınımızın üçte bir değerinden az üstün altın para.

[2] سلك بندگان پادشاه اسلام, Firişte, c. I, s. 287.

bu işlere Viceyanagar racasının kışkırtmaları dolayısiyle giriştiğini söyler; Gülkende kent ve bölgesiyle, 300 fil ve 1.300.000 hun verir ve barışa kavuşur (1363 - 4).

Bu sefer sırasında Muhammed'in akrabasından Behram Han Devletâbad'da ayaklanmış ve o da Tilengana racası ile birlikte Firuz Tuğluk'tan yardım istemişti; ancak bir sonuç elde edememişti.

1365 de Muhammed, yukarıda anılmış olan eğlence aleminden sonra, giderlerin Viceyanagar hazinesince ödenmesi için ora racasına bir ferman yollar. Esasa gidilirse şuna varılır ki Tilengana ve Viceyanagar Hindu devletlerinin birlikte yaptıkları bir saldırıyı kırdıktan sonra Muhammed, bunları ayrı ayrı ezmiye karar vermiş ve Tilengana'yı yendikten sonra Viceyanagar'a çatmayı uygun bulmuştur.

Bu fermanı alan raca Buka birden köpürür, sınıra yakın olan Mudgal Behmenî kurganına saldırır, onu alır ve içindeki 800 kişinin topunu öldürür.

Bunu duyunca Muhammed, 100.000 Hindu öldürerek Mudgal'daki adamlarının öcünü almadan savaşı durdurmıyacağına yemin eder ve Viceyanagar ülkesine girer. 1367 de Kotal'da 10.000 atlı ve 30.000 yayası olan Behmenli ordusu. 40.000 atlı ve 500.000 yayası olan Viceyanagar ordusunu tamamiyte bozar. " Rumiyan ve Frengiyan„ , yani Osmanlı Türkleri ve Avrupalıların kullandıkları Behmenli topçusunun da zaferde önemi büyük olmuştur[1].

Muhammed, yeminine göre, bu sefer sırasında pek çok Hindu öldürmüştü. Sonda raca barış diler, savaşa sebep olan fermandaki paraları öder ve bir antlaşma yapılır ve ona bundan sonraki savaşlarda savaşçı olmıyanlara ilişilmemesi kaydı konur. Buna ilerde genel olarak saygı gösterilecektir.

Muhammed 1377 de ölür. Gülberge'nin büyük camiini o yaptırmıştır.

[1] Firişte, c. I, s. 290: ona göre bu vuruşmada Dekken müslümanları ilk defa olarak topcu kullanmışlardır. Viceyanagar ordularının kalabalığı hakkındaki sayılar oldukça şişirilmişe benzerler ; ancak erlerin çoğu, çoluk çocuğunu da birlikte götürdüğü için bu kalabalık arasında savaşçı olan ve olmayanı ayırt etmek güçtür.

Sultan Mücahit Firişte babasının yerine tahta çıkan sultan Mücahid'i çok yakışıklı ve değerli diye anar; iyi Türkçe konuştuğunu ve Türklerle ve farsça konuşanlarla görüşmesini sevdiğini ekler.

Mücahit, Viceyanagar devletine karşı başarılı bir sefer yapar, ancak Adoni kurganını kuşatırsa da yağmur mevsimi gelinceye kadar onu alamaz ve çekilmek zorunda kalır. Bu savaş sırasında amcası Davud'u yanlış bir askerî hareketi dolayısiyle terslemişti. Bu yüzden ona kin bağlıyan Davud, Mücahid'i bir gece çadırında uyurken öldürür ve kendisi tahta çıkar (1378).

Mücahid'den sonraki karışık devir Bu olayı öğrenince birçok bey kendi bölgesine çekilir ve Davud'a karşı durum alır. Muhammed'in kız kardeşi Ruh Perver Ağa, Davud'u kendi adamlarından Ala adında birine öldürtür. 35 gün kadar tahtta kalmıştı.

Bundan sonra birtakım beyler, Sultan Davud'un oğlu Muhammed Sancar'ı, birtakımı da Davud'un kardeşi Mahmud'u tahta çıkarmak ister; ancak bu iki şehzade de Ruh Perver Ağa'nın elinde bulunmakta idi; O, katil Davud'un oğlu Muhammed Sancar tahta çıkarılmasın diye onun gözlerini kör ettirir ve dolayısiyle Mahmut [1] tahta çıkar (1378).

Sultan Mahmud Saltanatı barış ve rahatlık içinde geçer. Ünlü şair Hafız ile mektuplaşması vardır. Saltanatının son yılında Sagar valisi Ramazan oğlu Baha-üd-Din ayaklanmış ve Türk kullardan Yusuf Ejder'in komutasında bir ordu onu bastırmıştı. 1497 de ölür ve yerine oğlu Gıyas-üd-Din geçer.

Mahmud'dan sonraki karışık devir Erke (iktidar), bir zaman için Türk kulların başbuğu olan Tugalçin'e geçer, o, genç sultan Gıyas-üd-Din'i kör eder ve yerine kardeşi Şems-üd-Din'i geçirir. Az sonra hanedandan Firuz ve Ahmed adında iki kardeş bir kurnazlıkla sultan Şems-

[1] Firişte ve Hâfî Han ona Mahmut derler; Bazı Batı tarihlerinde (ezcümle «Cambridge» tarihinde) Muhammed II diye anılmaktadır.

üd-Din'le Tugalçin'i ele geçirir, birincisi kör eder ve ötekini öldürürler. Firuz tahta çıkar (1397).

Sultan Tac-üd-Din Firuz: ilk yılları

Kâh Davud'un ve kâh onun kardeşi Ahmed'in oğlu diye gösterilir.

Firuz, Behmen oğlu sultanlarının en büyüklerinden biri sayılır; bilgin ve iyi devlet adamı idi, pek çok dil konuşurdu; bunlar arasında Rum (Osmanlı, Batı) ve Turan Türkceleri de sayılır; onun birçok ulustan karısı olduğu için, her biriyle kendi dilinde konuşabilirdi[1].

Devrinde en büyük mevkilerde iki kişi görülür: kendi kardeşi Ahmed ve öğretmeni üstad Fadl-Ullah İncu (İnci). Birincisine Han - Hanan ünvanını ve Emir-ül-Umera (başkomutan)' lığı ve ikincisine Vekil-üs - Saltanalığı ve Melik Naip ünvanını vermişti.

1398 de Viceyanagar racası Harihara II'nin bir saldırısı üzerine iki devlet arasında savaş yeniden başlar. Firuz aynı sırada kuzey'den de Gondvana'nın Kerla racası Narsing'in saldırısına uğrar. Bu yüzden O, Harihara'nın 30.000 atlı ve 900.000 yayalık ordusuna karşı ancak 12.000 atlı ile yürüyebilir; iki ordu Krişna ırmağı boyunca karşılaşırlar. Firuz ordusundan kadı Sirac-üd-Din, birkaç arkadaşı ile çalgıcı, oyuncu ve hokkabaz gibi Hindu ordusuna girer, bir gece, başkomutan olan racanın oğlunun önünde oynarken onu öldürür ve bundan çıkan kargaşalık sırasında Firuz'un ordusu suyu geçer ve Hindu ordusu tam bir bozguna uğrar. 600.000 hun karşılığında barış yapılır.

Bundan sonra kuzeyde Berar'da epey başarı sağlamış olan Narsing'e karşı savaşılır ve o da yenilip haraca bağlanılır. Bu sefere komuta eden Inci'ye Berar komutanlığı da verilir.

Firuz'un Timur Gurkan'ı egemen tanıması

Delhi sultanlığı bölümünde Firuz Tuğluk'un ölümünden sonra Tuğluk devletinin dağılma yolunu tuttuğunu görmüştük; Büyük Timur'un Hindistan akını bu gidişi hızlandırmıştı. Onun çekilmesinden sonra Gucerat, Malva ve Handeş hem gerçek-

[1] Firişte, c. I, s. 309; Müntehab-ül-Lübab, c. III, s. 51.

ten, hem de resmen bağımsız olunca Behmen oğulları devleti için, bir kuzey sınırları ve onların güveni sorumu ortaya çıkar; çünkü o âna kadar her gün biraz daha çöken Tuğluk devleti gibi bir komşu yerine yeni kurulmuş ve büyümek hırsını besliyen komşular ortaya çıkmış olur. Esasen yukarda anılan Gond racalarından Narsing'in Berar'a saldırışı işbu üç yeni Müslüman devletin kışkırtması üzerine olmuştu. Dolayısiyle artık Behmen oğlu sultanların o vakte kadar olduğu gibi dış siyasa bakımından hemen tek işleri Tilengana ve Viceyanagar Hindu devletlerine karşı "Cihat„ tan ibaret kalmaz. Kuzeydeki yeni Müslüman devletlerle de uğraşmak ve onlardan sakınmak gerekir. Aynı zamanda, Behmen oğulları devleti Tuğluk devletinden ayrılmış en büyük ve güçlü devlet olduğu için, yeni ortaya çıkan veya çıkmak üzere bulunan üç Müslüman devletini kendine katmak istemiş olması da akla gelir.

Sultan Tac-üd-Din Firuz'un, Timur Gurkan'a başvurması muhakeme edilirken bu yönler de gözönünde tutulmalıdır.

Firişte'ye göre, 804 yılında (1401 - 2) şu yolda mütevatir haber alınır: Timur Delhi tahtına oğullarından birini geçirmek, bütün Hindistan'ı fethetmek ve eğer gerekirse bunun için bir kere daha kendisi de Hindistan'a gelmek düşüncesindedir [1]. Bu tevatürler üzerine uzağı gören Firuz, Timur'a deniz yolu ile elçiler yollar ve dedirtir ki, ben sizin içten büyüklüğünüzü istiyenlerdenim (Devlethahan-ı muhlis): eğer kendiniz veya bir şehzadeniz Delhi üzerine yürüyecekse biz de hizmet etmek amaciyle Delhi'ye yürürüz.

Timur ise karşılık mektubunda Firuz için "iyiliğimi istiyen oğlun (ferzend-i hayırhah) der; ona Dekken, Gucerat ve Malva padişahlığını verir ve bu yolda bir de ferman yazdırır.

Bunun üzerine Gucerat, Malva ve Handeş hükümdarları bir yandan bu iş dolayısiyle Firuz'a hep kardeş olduklarını

[1] Osmanlı padişahı Bayezid'e karşı sefere hazırlanan Timur'un bu gibi şaşırtıcı haberleri kendisinin yaydırmış olması da mümkündür. Timur'un tarihçileri Firuz'un elçilerinin gelip gidişini hiç anmazlar: ancak bu olay Timur tarihi bakımından önemsiz görülmüş olabilir. Firişte'nin (c. I s. 312), elçilerin adlarını vererek, hediyelerin bir kısmını sayarak ve Hindistan'la Dekken'de bundan doğan siyasal sonuçları anlatarak verdiği ayrıntılar uydurma olamaz.

yazarak sızlanırlar ve Delhi sultanının bir saldırısına karşı bağlaşık bulunmaları gerektiği düşüncesini ileri sürerler, öbür yandan da Viceyanagar racasına haber yollıyarak onu Firuz'a karşı kışkırtır ve ne vakit yardımlarını isterse onu esirgemiyeceklerini bildirirler. Buna güvenen işbu raca da Behmen oğullarına ödemeyi üstenmiş olduğu bac ve haracı keser; Firuz da bu durum dolayısiyle ona karşı savaşmıya yüreklenmez.

Özet olarak şu denilebilir ki, Firuz'un Timur'a başvurması onun için kazançlı bir iş olmaz.

Firuz'un öbür savaşları ve ölümü

1406 da Viceyanagar tahtına çıkan Bukka II, Gucerat ve Malva devletlerinin Behmenli devletine karşı aldıkları durumdan o kadar yüreklenir ki işbu devlete ait Mudgal kurganında oturan ve kendisine varmak istemiyen güzelliği ile ünlü bir kuyumcu kızını ele geçirmek için 5.000 atlı ile Behmenli ülkesine girer ve bu yüzden savaş çıkar ve türlü tali'li vuruşmalardan sonra Viceyanagar'lılar ezilirler. Bukka II, Firuz'a bir kızını ve onun drahuması olarak Bankapur kurganını verir, Tungabadra ırmağının kuzeyindeki yerler Behmen oğullarında kalır; bir milyon hun, beş man inci, elli fil vesaire alınır.

Firuz 1417 de, birkaç yıldır bac ve haraç vermiyen, Tilengana racasına karşı bir sefer yapar, bunları alır ve raca yine Behmen oğullarına bağımlı olur. Bunun arkasından Firuz Viceyanagar'la çekişilmekte olan Pangul kurganını kuşatır; kuşatma iki yıl sürer, orduya salgın hastalık girer ve onu çok sarsar, devletin en güçlü adamı olan Fadl-Ullah İnci bir vuruşmada ölür ve Firuz kötü bir durumda çekilmek zorunda kalır.

Çok geçmeden ağır hasta iken kardeşi Ahmet tahtı elinden alır ve Firuz o sıralarda ölür veya öldürülür (1422). Çok içki içmesi ve 800 karısı olması vücudunu erken yıpratmış ve onu bu sonuca götürmüştü. Dekken Firuzabad'ı kentini o kurmuştur.

Sultan Ahmet

Bazı yönetim düzeltmelerinden sonra Viceyanagar'a karşı başarı ile savaşır ve pek çok tutsakla döner. Bunlardan birçoğu müslüman olur; içlerinden müslüman olup Feth-Ullah adını alan bir Brahman, ilerde Be-

rar'da Imadşahî devletini kuracaktır. Yine bu tutsaklardan bir Brahman, müslüman olup Hasan adını alacak ve ileride devletin en önemli adamları arasına girecektir. Onun oğlu Ahmet, Ahmednagar'da Nizamşahî devletini kuracaktır.

Sultan Ahmet 1424-25 de Tilengana devletine saldırır, başkent Varangel'i alır ve ülkenin hemen bütününü kendi devletine katmakla Behmenli ülkesini doğuda denize kadar genişletmiş olur.

Ahmed bundan sonra gözünü kuzeye çevirir; amacı, Timur Gurkan'ın ağabeyi Firuz'a vermiş olduğu ferman gereMalva ğince Gucerat ve Malva'yı ele geçirmektir.

Ahmed bu savaşlarda Gucerat'a karşı hemen hep yenilecek ve Malva'ya karşı ise başarılar sağlıyacaksa da bunlar tasarladığı fütuhatı gerçekleştirebilecek ölçüde olmıyacaktır; sonda Malva'ya da yenilecek ve Berar'ın bir kısmı olan Kerla, sultanı Huşeng'de kalacaktır.

Ahmed 1436 da ölür; başkenti, Gülberge'den Bidar'a taşımıştı veya bir son kent'te daha çok kalmıya başlamıştı. Kendisine "Veli„ denir, mutassıp bir müslüman idi ve sanıldığına göre şiî olmuştu. Azerî adlı veya mahlaslı şair Behmen-Nâme adlı bir türlü şahnamesini onun zamanında başlamıştı (bu eser şimdi kayıptır). Sultan Ahmed, tahta çıkmasına yardım etmiş olan Halef Hasan adında Basralı tüccara "Melik-üt-Tüccar„ ünvanını vermişti. Ondan sonra bu ünvan devletin en değerli ünvanları arasına girer.

«Gariban» ve «Dekkeniyan» kavgası

Hindistan ikliminin orta iklimli ülkelerden gelenler için yıpratıcı olduğunu ve Delhi Türk sultanlığının gücünü biteviye kuzeyden gelen bir Türk göçmen akıntısına ve bu sayede orduda ve her önemli teşekkülde bir Türk çoğunluğu sağlanılmasına borçlu olduğunu yukarıda görmüştük.

Dekken'e ise dışardan bu ölçüde Türk getirmek imkânsız denecek kadar güçtü, dolayısiyle orada orduda ve yönetim işlerinin başında kuzeyden yeni gelmiş bir Türk çoğunluğu bulundurmak daima elden gelmiyordu; esasen oraya getirilen Türkler de hemen hep erkekti ve yerlilerle evlenmek suretiyle çocukları daha çabuk yerlileşiyordu. Ancak genel devlet ve hele

ordu işlerinde başarı, elden geldiği kadar kuzeyden Türkistan veya İran'dan Türk getirtmiye bağlı idi. Behmen oğullarının Tilengana ve Viceyanagar gibi Dekkenli devletlere karşı bu kadar kolaylıkla zaferler kazanırken kuzey devletleriyle çatışınca hemen hep yenilmeleri de bu işin önemini belirtmişti.

Dekken'de devlet işlerinde çok kere azınlıkta kalmıya mahkûm olan kuzeyden yeni gelme Türklerle yerliler ve yerlileşmiş eski Türk aileleri arasında çarçabuk büyük bir önürdeşlik (rekabet) ve düşmanlık doğar ve bu Behmen oğulları devletinin dağılmasında en önemli âmil olur.

Dekken'e iki yönde yabancı getirilirdi: Kuzeyden ve Habeşistan'dan. Kuzeyden gelenlerin çoğu İran'dan gelme şiî Türkler'di; bu da coğrafî durumun ve İran (Basra) körfezi limanları ile Dekken limanları arasında gidiş gelişin çok olmasının bir sonucu idi. Bu gelenlere bazen Batı tarihlerinde İran'lı denilirse de o devirde İran'da her şey, ordu ve yönetim hemen hep Türk elinde olduğu için aynı işleri Dekken'de görmek için gelen ve getirilenlerin de Türk olduğunu kabul etmek hem makuldür, hem de birçok ad ve tarihî kayıt bunu göstermektedir. Firişte bazen bunlar için Moğol tabirini de kullanır ise de, O, bu sözü genel olarak kuzeyden gelenler için kullandığından bu gibilerin gerçekten Moğol olması gerekmez. Hele ki Timur Gurkan, Moğolları Seyhun'dan epey öteye sürdükten sonra çokcana Moğol'un Dekken'e gelmesi ihtimali yok denecek kadar azdı.

Habeşler ve hattâ Zenciler de vuruşkanlık bakımından yerlilerden üstün oldukları için Dekken'e getirtilirlerdi.

Genel olarak bu andığımız karşınlık ve hattâ düşmanlık bir yandan kuzeyden gelen ve büyük çoğunluğu Türk olan yabancılar ve öbür yandan Dekkenli'ler, yerlileşmiş ve yerlilerle karışmış Türkler ve Habeş ve Zencilerin topu arasında idi. Birincilere "Gariban„ yani garipler, yabancılar ve ötekilere "Dekkeniyan„ yani Dekken'liler denirdi ve Afrikalılar da bunlar arasında sayılırdı. Dolayısiyle karşıtlık, bugün birçok sömürgede görüldüğü gibi, ak ve koyu renkliler arasında idi. Buna birçok "Garib„ in şiî ve "Dekkenî„ ler çoğunluğunun sünnî olmasından doğan karşınlık da eklenilmelidir; ancak bunun önemi nisbeten azdır.

Sultan Ala-üd-din Babası Ahmed'in yerine geçen bu sultan devrinde "Gariban„ ve "Dekkeniyan„ arasındaki düşmanlıklar apaçık vuruşma biçimine girer. Sultan birincileri tutmaktadır.

1437 de Konkan dağlık bölgesi (Bombay'la Goa arasındaki batı kıyı bölgesi) fethedilir. "Garib„ ler ordusu ileri götürülmek ve savaşa sokulmak "Dekkenî„ ler ordusu ise sınır bekçisi olarak geride bırakılmak üzere girişilen Handeş seferi tam bir başarı ile sonuçlanır ve bu olay "Garib„ lerin üstünlüğünü gösterir. Bunlar Viceyanagar'a karşı da büyük bir zafer sağlarlar (1443).

Ala-üd-Din aylarca haremine kapanıp eğlence alemine dalardı; böyle bir sırada "Dekkenî„ ler nüfuz kazanırlar ve onlardan Meyamin-Ullah Han "Garip„ leri yok etmek için Kuzey Konkan'a yeni bir sefer tertip eder; "Garip„ ler çok kötü şartlar altında ve aldatılarak yıprattırıldıktan sonra Konkan'lı bir racanın bir gece baskınında çok ezilirler ve geride kalmış olan "Dekkenî„ ler bu ezik kuvvetin subaylarını bir ziyafette öldürür ve habersiz olan erlere de baskın biçiminde saldırıp onları da öldürürler. Ancak Kasım Bey adında biriyle birkaç kişi kurtulur (1446).

Bu olay Behmen oğulları devletinin ve ordusunun nasıl bir duruma düşmüş ve iç düşmanlıkların ne dereceyi bulmuş olduğunu gösterir.

Ala-üd-Din 1458 de ölür.

Sultan Hümâyun Zalim Zulmiyle ünlüdür; "Garip„ leri tutar, onun devrinde ilerde en ünlü mevkilerde bulunacak olan Mahmut Kavan önem kazanmıya başlar. Hümâyun 1461 de, zulmünden bıkan kendi adamlarınca öldürülür.

Sultan Nizam Şah Yerine 8 yaşında oğlu geçirilir; nüfuz yine "Garip„ lerde ve bunların başı olan Hoca Cihan ünvanını taşıyan Melik Şah Türk'de ve Mahmut Kavan'dadır. Yeni sultanın çocukluğundan istifade etmek istiyen birçok komşuları Behmenli devletine saldırırlar. Bunlar arasında Orisa ve Tilengana racaları yenilip çekilmek zorunda kalırlar, daha önce anmış olduğumuz gibi Malva sultanı Mah-

mut Kalaç I de Dekken'i istilâ eder ve büyük bir zafer kazanırsa da Gücerat sultanı Mahmut Bigarha'nın işe karışması üzerine geri çekilir. Nizam Şah 1463 de daha çocukken ölür.

Sultan Muhammed II Leşkerî: başarı yılları

Ölen Nizam Şah'ın kardeşi olan işbu sultan devrinde başta "Gariban„ üstün durumdadırlar. O çocuk olarak tahta çıkmıştı. Hoca Cihan Türk ve Melik-üt-Tüccar Mahmut Kavan sultanın annesi, Mahdume-i-Cihan ile birlikte devleti yöneltmiye koyulurlar. Çok geçmeden Anne-Sultan, Hoca Cihan Türk'ü kıskanır, ondan kuşkulanır ve onu "Dekkeniyan„ dan Nizam-ül-Mülk'e öldürtür. Bu olay, devleti sarsan işbu iki hızb arasındaki düşmanlıktan hanedanın nasıl istifade ettiğini göstermektedir. Ondan sonra Hoca Cihan ünvanı da Mahmut Kavan'a verilir.

1467 de, Berar ordusu başında, Malva devletinin eline geçmiş olan Kerla kurganını geri almak için savaşan Nizam-ül-Mülk, oraya girerse de Malva hizmetinde bulunan iki Racput onu öldürür ve kurgan yine Malva sultanında kalır. Bu vuruşmada ilerde Âdil Şah'lar devletini kuracak olan Yusuf Âdil Han Sevai [1] Türkmen ve Derya Han Türk diye anılan iki bey temayüz etmişti.

1469 da Mahmut Kavan, Konkan'da (Dekken'in batı kıyısı) iki yıl süren çetin bir sefere girişir. Amaç, müslüman ticaret ve hacı gemilerini soyan korsan yuvalarını ele geçirmekti. Kelna (Vişalgarh) kurganı ve Goa limanı alınır; bu son yer Viceyanagar racasına aitti.

1471-2 de Orisa'ya karşı bir sefer yapılır; amaç, racalık tahtına hak iddia eden iki rakîpten birini tutup onun yolu ile Orisa'yı Behmenli devletine bağımlı kılmaktı. Bu işde başarı

[1] Firişte, c. 1 s. 348 de سوائی diye yazılıdır. Bu kelimenin anlamı üzeride epey tartışılmıştır. Bunun Kuzey Hindistan'da kullanılıp Elver Mahacalarınca bugüne kadar taşınan ve «bir artı dörtte bir adam» yani «bir adamdan dörtte bir adam ölçüsünde üstün» anlamında olan tabir olduğu ileri sürülmüştür. Keza bunun Yusuf Âdil'in gençliğini geçirdiği Kuzey İran'daki Save kentinden geldiği de iddia edilmiştir; ancak Seva سوا ve Save ساوه imlâları bu iddiaya pek doğru göstermemektedir (Bak. Cambridge H. of İndia, c. III, s. 416, h. 1 e).

sağlanılır. Bu seferin komutanı sultan Ahmed Veli zamanında Viceyanagar'a karşı yapılan bir seferde tutsak edilen ve müslüman olan Melik Hasan Bahri [1] olup ona Nizam-ül-Mülk ünvanı verilmişti; bu kişi ilerde Nizamşahlar devletini kuracak olan Ahmed'in babasıdır.

Yönetim işlerinde değişiklikler

Hasan Nizam-ül-Mülk'ün bu seferden dönüşünde dört " taraf „ yani vilâyetin başına (biri ayral) yeni kişiler getirilir; bunlardan ikisi "Gariban„ ve ikisi de "Dekkeniyan„ dandır. Bu, iki unsur arasında eşitlik gözetilmek istenildiğine işaret sayılmıştır ve devlet içinde başlıca söz sahibi olan vezir Mahmut Kavan'ın siyasasıdır. Şöyle ki: Gülberge (Bicapur'u da kapsardı) Mahmut Kavan'da kalır (Böyle iki üç görevi birden üzerine alma olayı çok gorülmektedir), Devletâbad Yusuf Âdil Han'a verilir ve Türk beylerinin çoğu Derya Han Türk, Kasım bey, Şah Kulu ve saire onun buyruğu altına konur. Hasan Nizam-ül-Mülk'e Tilengana ve işbu Hasan gibi Viceyanagar Brahmanlar'dan olup müslüman olmuş olan ve İmad-ül-Mülk ünvanını taşıyan Feth-Ullah'a da Berar verilir. Bu kişiler için Firişte, işbu "taraf„ veya vilâyetlerin Ser Leşker'i demektedir, ancak bunlar hem vali, hem de komutandırlar.

Böylelikle iki unsur arasında bir barış ve güven havası esdirmek istenildiği anlaşılmaktadır. Yusuf Âdil Türkmen'le eski Brahman Feth-Ullah Imad-ül-Mülk arasında da büyük bir dostluk vardır.

Ancak genel olarak " Dekkeniyan „ ve hele Hasan Bahri Nizam-ül-Mülk, Mahmut Kavan'ın itibarını ve Yusuf Âdil'in büyüklüğünü çekmemektedirler.

1472 de Viceyanagar racasının kışkırtmasiyle Bilgaum ve Bankapur racaları Goa'ya saldırırsa da yenilirler, Bilgaum alınır ve sultan Muhammed II bu münasebetle " Leşkeri „ ünvanını alır.

[1] Bu kişinin denizle hiçbir ilgisi olmamıştır. Bu ad Hindu dilinde ona yakın biçimde olan bir türlü atmacaya verilen bir addan (Hasan daha önce Sultan Muhammed II'nin kuşcusu idi) veyahut da Hasan'ın babasının adı olan Brahman «Bahire» den bozma olduğu ileri sürülmüştür (Bak: Cambridge H. of İndia, c. III, s. 415 h. l'e).

Yine bu yılda Dekken, mevsim yağmurlarının iki yıl yağmaması yüzünden çok çetin bir kıtlık geçirir.

1476-78 yıllarında Orisa'ya karşı Telingana bölgesinde başarılı seferler olur ve bu son bölgenin hemen bütünü Behmenli devletine katılır.

Sultan Muhammed'in son yıllarında devletin dağılmasiyle sonuçlanan olaylar

İşbu 1478 yılında Behmenli devleti en büyük ve güçlü anını yaşamaktadır. Ancak o, içinde var olan karşınlıklar yüzünden çok geçmeden yıkılacaktır. Bu sonuca götürecek olaylar zinciri şu biçimde gelişir:

Behmenli devleti çok büyümüştür ve, güneyde Viceyanagar ülkesi ayral, hemen bütün Dekken'i bir denizden öbür denize kadar kaplamıştır, devlet güçlüdür ve sultanın nüfuzu büyüktür. Buna göre, vezir Mahmut Kavan "taraf„ yani vilâyetlerin sayısını dörtten sekize çıkarmak ve "taraftar„ yani valilerin (Ser Leşker = komutan da denilmektedir) nüfuzunu azaltmak ve yönetimi kolaylaştırmak için birkaç yenilik kararlaştırır. Bunlara göre:

1. "Taraf„lar dört yerine 8 olur, yani herbir "taraf„ ikiye bölünerek küçültülür; aynı zamanda bunların birçok kasaba ve "Pargana„ları (daha küçük yönetim bölümleri) "Hassa„ yapılır, yani doğrudan doğruya sultanın yönetimi altına konulur (sultan hazinesine bağlanır). Bu sekiz "taraf„tan üçünün başında a) kendisi Mahmut Kavan (vezirlik ve aynı zamanda "taraftar„-lık, yani valilik yapılabilmektedir) ; b) Yusuf Âdil Türkmen ve c) öldürülmüş olan Hoca Cihan Türk'ün soyundan Fahr-ül-Mülk bulunmaktadır. Öbür beş "taraf„tan üçünün başında Dekken'li ve ikisinin başında da Habeş bulunmaktadır. Dolayısiyle "Gariban„ üç ve "Dekkeniyan„ beş "taraf„ın başındadır.

2. O âna kadar her "taraf„taki kurganlar "Ser Leşker„ olan "taraftar„ın ve onun seçtiği adamların elinde idi; yeni usule göre "taraftar„a bir kurgan bırakılır ve öbür kurganların başbuğlukları sultanca güvenilen kimselere verilir; amaç, valilerin ayaklanmalarını güçleştirmektedir.

3. Önce beylere savaşa hazır tutulan 500 atlı için yılda 100,000 ve 1000 atlı için de 200.000 hun, ister para ister caygir olarak verilirdi, ancak ilgililerin gerçekten gereken sayıda

er ve at bulundurdukları pek sıkı denetlenmezdi. Bundan böyle yukarıda anılan para 125 ve 250,000'e çıkarılır, ancak her eksik beslenilen kişi dolayısiyle paradan kısıntı yapılmasına karar verilir.

Mahmut Kavan'ın öldürülmesi

Birçok ilerigelen bu yeni durumdan hiç hoşlanmaz, başta "Dekkeniyan„ ve onların başında da Hasan Bahri Nizam-ül-Mülk bu işlere kesin olarak karşındırlar.

Hasan Bahri ve birkaç arkadaşı, Yusuf Âdil'in bir seferde bulunmasından istifade ederek Mahmut Kavan'ın habeş olan mühürdarını kandırıp vezirin mühürünü boş bir kâğıt üzerine badırtırlar. Mühürün üzerine de vezir ağzından Orisa racasına bir mektup yazarlar; bunda Mahmut Kavan güya racaya sultan Muhammed II'nin zulmünden ve sarhoşluğundan sızlanmakta, herkesin ona karşın olduğunu bildirmekte, racayı Behmenli devletine saldırmıya kışkırtmakta, ona yardım vadetmekte ve iş olup bittikten sonra Behmenli ülkesinin aralarında yarı yarıya bölünmesini önermektedir.

Bu uydurma mektup sultana gösterilince O işi incelenmiye ve derinleştirmiye lüzum görmeden Mahmut Kavan'ı yanına çağırtır; ona başına geleceği haber veren olursa da o, yine sultanın yanına gider ve orada öldürtülür (nisan 1481). 78 yaşında idi; hayratı çoktu; başlattığı medrese ünlüdür.

O sırada Tılengana'da bulundurulmakta idi. Asker'e ve çapulculara öldürülen vezirin ördugâhının yağmasına izin verilir, onun "Gariban„ dan olan erleri de Yusuf Âdil'in yanına kaçarlar.

Sultan Muhammed'e karşı ayaklanmalar

Bu öldürüş üzerine hemen bütün "Gariban„ ve birtakım "Dekkeniyan„ sultana karşın durum alır; sultan, bunlardan kimi yanına çağırsa, kendisine güvenmedikleri için gelemiyecekleri karşılığını alır; bunlar Yusuf Âdil ne yaparsa biz de onu uyarız derler ve o gelinceye kadar bekleme durumu alırlar. O da gelince sultanın yanına gitmez ve kendi ordugâhında kalır.

Bu davranış ve genel boykot, vezirinin suçsuzluğunu anlamış ve onu öldürttüğüne pişman olmuş olan sultanı ister istemez Hasan Bahri Nizam-ül-Mülk'ün ve yanatlarının bir kuklası durumuna sokar. Hasan Bahri, Naib-üs-Sultan olur, oğlu Ahmet, Nizam-ül-Mülk ünvaniyle Yusuf Âdil'in bıraktığı Devletabad'a vali olur, Yusuf Âdil de Bicapur vilâyetini alır.

Sultan Muhammed, II mart 1480 de 28 yaşında içki yüzünden ölür; son anlarında "Hoca (Mahmut Kavan) bizi öldürüyor„ diye sayıklardı [1].

Koca Behmenli devleti resmen değilse de gerçekten dağılmıştır. Bicapur'da Yusuf Âdil ve Berar'da Feth-Ullah Imad-ül-Mülk merkezi tanımaz bir durumdadırlar.

Sultan Mahmut ve devletin resmen dağılması

Muhammed'in yerine geçen oğlu Mahmut, 12 yaşında bir çocuktur ve "Dekkeniyan„ ın başı olan Naib-üs-Sultan Hasan Bahri'nin elinde bir kukladır. Ona biat için gelen Yusuf Âdil' in "Gariban„ ordusu ile başkentteki "Dekkeniyan„ ordusu ve ona katılan başkent Bidar'ın yerlileri arasında çetin bir sokak savaşı olur, önce "Dekkeniyan„ üstün gelir ve "Gariban„ a ait evler yağma edilirse de kentin dışında kalmış olan Türk birlikleri içeri girince iş değişir ve "Dekkeniyan„ dan pek çok kişi öldürülür. Bu çarpışmalar 20 gün sürer ve 4000 kişi ölür.

1486 da Naip Hasan Bahri, Tilegana'da bir ayaklanmayı bastırmak için sultanı oraya götürür, o sırada kendisini öldürmek için bazı hazırlıklar yapıldığını öğrenen Hasan Bahri ordudan ayrılıp başkente dönerse de orada öldürülür (1486).

Bundan sonra merkezde üstünlük "Gariban„ a geçer. 1487 de "Dekkeniyan„ sultanı öldürmek için sarayı basarlarsa da Türk saray koruyucuları dışardan "Gariban„ ordusu yardıma yetişinceye kadar saldırıcılara karşı koyarlar ve yardım gelince saldırıcılar öldürülürler. O sırada halk "Gariban„ ın evlerini yağma etmişti. Ertesi gün bu sonuncular öç almıya kalkışırlar ve üç gün süren vuruşmalarda pek çok kişi ölür.

Bu kargaşalıklar sırasında Kasım Bey Türk diye anılan ve Berid-ül-Memalik ünvanını taşıyan bir Türk beyi, Naib-üs

[1] Ölüm tarihi خرابی دکن تاریخ اوشد mısraının ilk iki kelimesiyle tesbit edilir, «Ebced» hesabile 887 eder.

Sultanlığa geçerek duruma egemen olur ve bundan böyle o, sultanı kukla gibi kullanmıya koyulur.

Bu yeni durum karşısında Devletâbad valisi Ahmed Nizam-ül-Mülk (öldürülen Naib Hasan Bahri'nin oğlu), Bicapur valisi Yusuf Âdil ve Berar valisi Feth-Ullah Imad-ül-Mülk'e haber yollayıp resmen bağımsızlıklarını ilân etmelerini önerir; bunlar da bunu kabul ederler. Dolayısiyle 8 yıdır gerçekten ayrı yaşıyan üç büyük vilâyet devletten resmen de ayrılmış olur. 1512 de Gülkende (Golkonda) valisi Sultan Kulu Kutb-ül-Mülk adında bir Türk de aynı şeyi yapar ve parçalanma tamam olur. Ancak şu yön hatırda tutulmalıdır ki, bu kişiler "sultan" ünvanını hemen hiç kullanmazlar, bunu onların halefleri yapacaktır; birçok yabancı devlet te, başlangıçta olsun, bunların sultan ve şah ünvanlarını tanımıyacaktır.Hele Gürkanlı devleti bunlara sonuna kadar Han demekte direnecektir. Keza bunlar işlerine gelince Behmenli sultaniyle, az çok onu üstün durumda tutarak, işbirliği yapacaklardır.

Behmenli devletinin ayrılmış olduğu beş kısım şunlardır:

1. Merkezde, Bidar'da Behmenli hanedanı bir kukla olarak kalmaktadır, gerçek erke "Gariban" dan Kasım bey Berid-ül-Memalik ad ve ünvanını taşıyan bir Türk beyindedir. 1527 de onun oğlu Ali Berid son Behmenli padişahının kaçması üzerine bağımsız olur. Bu devlete Bidar (başkent ve ülke adı) veya "Beridşahlar" (hanedan adı) denilir.

2. Kuzey-doğuda Berar'da "Dekkeniyan" dan Feth-Ullah Imad-ül-Mülk 1481 denberi gerçekten ve 1490 dan beri de resmen bağımsızdır; bu devlete Berar (ülke adı, başkent Elliçpur'dur) veya "Imadşahlar" (hanedan adı) devleti denir.

3. Kuzey-batıda Devletâbad'da "Dekkeniyan" dan Ahmed Nizam-ül-Mülk 1490 dan itibaren resmen bağımsızdır. Bu kişi Ahmetnagar kentini kurmuş ve orasını kendine başkent yapmıştı. Bu devlete Ahmetnagar (başkent ve ülke adı) veya "Nizamşahlar" (hanedan adı) devleti denir. Bu hanedan mensuplarının adının sonuna bir de "Bahri" sözü katılır. Hasan Bahri, Bürhan Nizamşah Bahri gibi. Bunun anlamı üzerinde yukarda durmuştuk.

4. Güney-batıda Bicapur'a "Gariban„ dan Yusuf Âdil Turkmen, 1381 den beri gerçekten ve 1490 dan beri resmen bağımsızdır. Bu devlete Bicapur (başkent ve ülke adı) veya "Âdilşah'lar„ (hanedan adı) devleti denir. Bu hükümdarlara çok kere "Adaletpenah„ dıye de hitap edilir.

Firişte'ye göre, Yusuf Âdil, İstanbul fatihi İkinci Mehmed'in küçük kardeşi olup ağabeyi Osmanlı tahtına çıkınca öldürülmemesi için anası tarafından başka bir çocukla değiştirilerek kaçırılmıştır (bizce bunu, işbu hanedanın, kendine önem vermek için, çıkarttığı bir efsane saymalıdır).

5. Güney-doğu'da Gülkende'de "Gariban„ dan Sultan Kulu Kutb-ül-Mülk ad ve ünvanını taşıyan Baharlı Türkmen'lerinden ve Ali Şükr Bey soyundan olduğu söylenilen bir vali 1512 den beri bağımsızdır. Bu devlete Gülkende (başkent ve ülke adı) veya "Kutupşahlar„ (hanedan adı) devleti denir. Bazen, fakat nadiren, Tilengana devleti denildiği de olur.

Firişte'ye göre, Sultan Kulu'nun yukarda anılan nesebi en doğrusudur. Ancak aynı tarihçi bu hanedan mensuplarının "Mirza Cihanşah maktul„ ün (873 hicrîde Akkoyunlu Uzun Hasan tarafından yenilip öldürülen Karakoyunlu hükümdarı) soyundan oldukları iddiasında bulunduklarını da yazar. Sultan Kulu, Hamadan Türkleri'nden olup bilgin bir adam diye tanınmıştır.

İşbu devletlerin beşinde de halkın büyük çoğunluğu Hindu, fakat egemen unsur müslümandır. Bunların üçünde işbu egemen unsur "Gariban„dandır ve Türk'tür; öbür ikisinde "Dekkeniyan„ dandır ve yerlidir, yani Habeş değildir. Herbir devletin egemen unsuru zaman zaman değişecektir.

Bunlardan başka Mahmut Kavan'ın ihdas etmiş olduğu yeni "taraflar„ın başındakiler de kesin durumları pek belli olmıyarak yerlerinde dururlar; ancak bunlar bağımsız devlet başkanı durumuna geçmiyecek ve ilerde sözü geçen beş devlet tarafından temessül edileceklerdir. Parenda'da (Ahmetnagar güneyi) Hoca Cihan Türk'ün aynı ünvanı taşıyan akrabası bu gibilerden biridir.

Behmenli hanedanın ortadan kalkmasına kadar olan olaylar

Kasım Bey, Bidar'a, yani Behmenli devletinin küçük kalmış olan merkezine, kukla gibi kullandığı sultan adına egemen olduktan sonra işbu sultanı kullanarak ayrılmış vilâyetleri yeniden toplamak amacını güder, bu işde biteviye başarısızlıklarla karşılaşır ve ancak Bidar'la yetinmek zorunda kalır.

O, 1504 de ölünce yerine yine naip ve devletin gerçek egemeni olarak oğlu Ali Berid Bey geçer. 1527 de Timur soyundan Babur Kuzey Hindistan'a yerleşince son Behmenî sultanı olan Kelim-Ullah ona başvurup kendisini Ali Bey Beridül-Memalik'in egemenliğinden kurtarmasını diler ve bunu yaparsa ülkesinin bir kısmını ona vaat eder. Bu haberi yolladıktan sonra Kelim-Ullah, Ali Bey korkusiyle başkentinden kaçar ve Ali Bey Bidar'da bağımsız hükümdar olur.

XII. Dekken'in beş Müslüman[1] ve bir Hindu[2] devletinin müşterek tarihi

Genel bakış

Yukarıda andığımız beş Müslüman ve bir Hindu Dekken devletinin tarihi birbirine çok karışmış olduğu için onları burada birlikte anıyoruz.

Bunlardan üçünün (Berar, Ahmetnagar ve Bicapur) resmî bağımsızlıkları tarihi olan 1490 dan başlıyacağız.

Beş Müslüman devletin genel siyasalarında belirli ana çizgiler bulmak çok güçtür. Her biri o sırada başında bulunan hükümdarın o andaki hırs ve keyfine göre birtakım iş ve savaşlara atıladurur.

Buna rağmen olayların incelenilmesinden bir genel görüş çıkarmak istenilirse bu devletlerin beşinde de görülen bazı genel duygu ve düşünceler şöylece toplanılabilir :

a) Behmenli hanedanının, sözde olsun, elinde kalmış olan nisbeten güçsüz Bidar ayral (müstesna), öbür dört devlet ve daha doğrusu hanedan biribirini son derece kıskanmakta ve

[1] Ahmetnagar - Nizamşahî, Berar-İmadşahî, Bidar-Beridşahî, Bicapur-Adilşahî ve Gülkende-Kutupşahî devletleri.

[2] Viceyanagar devleti ; bundan başka Dekken'de birkaç küçük Hindu devleti de vardı.

içlerinden birinin aşırı büyüyüp güçleşmesini çekememektedir. Dolayısiyle böyle bir olay gerçekleşme yoluna girince, aşırı büyüyor ve güçleşiyor sanılana karşı bağlaşmalar yapılmaktadır. Bazen bağlaşıklardan biri, büyük bir zafer sonunda, kendi bağlaşığının fazla güç kazanmasından korktuğu için birdenbire cephe değiştirip karşı yana geçmektedir. Bu gibi olaylar da ayrıca kinler doğurmakta ve yeni savaşlara yol açmaktadır.

b) Bidar'da Behmen oğullarından bir sultan kaldıkça ona karşı, sözde de olsa, bir türlü bağlılık gösterilmekte ve ondan gelen buyruk ve isteklere, işe gelirse, uyularak ondan mânen olsun güc almıya yeltenilmektedir. Öbür dört devlet onun önce Kasım Berid ve sonra onun oğlu Ali Berid'in elinde kukla olmasını, içlerinden birinin elinde kukla olmasına tercih etmektedirler; çünkü Berid'ler küçük bir ülkeye dayandıkları için onlardan pek o kadar korkulmamaktadır. Halbuki öbür dört hükümdarın biri Behmenli sultanını ele alsa gerçekten kendi ülkesine Bidar ülkesini de katmış olurdu. 1514 de İsmail Âdilşah, Behmenli sultanını ele geçirince Bürhan Nizamşah kendi yanına sığınmış olan Ali Berid'e yardım etmiş, o da Bidar'ı ve Behmenli sultanını yeniden ele gecirmişti.

c) Bidar'da Behmenli sultanını kukla gibi kullanan Berid'ler onu alet ederek, gerçektense kendi adlarına, öbür dört devleti buyrukları veya egemenlikleri altına almıya çok uğraşacaklar ve bu amaçla birçok tertip kuracaklarsa da bunda, yukarıda da denildiği gibi, başarı sağlıyamıyacaklardır.

d) Beş devlet de aralarında birer ikişer bağlaşarak biribirleriyle savaşırken komşu büyük Viceyanagar Hindu devletiyle iş birligi yapmaktan ve ondan yardım istemekten hiç çekinmiyeceklerdir; o kadar ki 16 ıncı yüzyılın ortalarında işbu Hindu devleti Dekken'in gerçek egemeni olacaktır. Ondan sonra Müslüman devletlerin akılları başlarına gelecek, ona karşı bağlaşacaklar ve onu yıkacaklardır.

e) Bu beş devletin başındaki hanedanlar da, içlerinden kendilerini küçük duymak ve büyüklüğü dışardan almak veya buna çalışmak illeti olacaktır. Meselâ son Behmenli sultanı ortadan kalktıktan sonra da bunlar hem kendi adlarına altın para basmak, hem de saraylarında günde beş defa nöbet çaldırmak gibi padişahlık alâmeti sayılan eylemelerden çekinecek-

lerdir; bunda belki az çok aynı zamanda ve aynı şartlar içinde devlet başkanı olmaları dolayısiyle biribirini kıskanç bir gözle denetlemelerinin de tesiri olmuştur.

Âdilşah'ların Osmanlı padişahı Murad II ve Kutupşah'ların Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah soyundan oldukları iddiası da bu gibi bir duygunun sonucu sayılmalıdır.

Keza 1531—32 de Burhan Nizamşah ile İsmail Âdilşah arasındaki bir atışma da bunu gösterir. Gucerat tarihinde anılmış olduğu gibi işbu ülkenin sultanı Bahadır, 1528 yılında Nizamşah'lar ülkesini istilâ etmişti, bir ikinci istilâdan korkan Burhan Nizamşah da 1531 de onun ordugâhına gidip bir yenilmiş durumunda ona saygılarını sunmuştu. Görüşme sırasında Bahadır ilk defa Burhan'a " şah „ diye hitap eder ve yeni fethetmiş olduğu Malva'nın sultanlarına ait " çeter „ ve "afitabgir„i [1] ona verir. Nizamşah ve Âdilşah'lar arasında bir savaşın ön gününde vaki olan yukarıda andığımız atışma sırasında İsmail Âdilşah, Burhan Nizamşah'a şunları dedirtir:

Eğer sana sultan Bahadır'ın "şah„ söziyle hitap etmiş olmasından dolayı övünüyorsan çoktandır ki biz Ahir - Zaman Peygamberi soyundan olan ve zemin (yer) ve zamanın övünme sermayesi bulunan İran Şahı'nın — ki ezelî saltanat o hanedandadır — " şah „ diye vaki hitabiyle mübahiyiz. Sen ise Guceratlıların soyu sopu bilinmiyen sürü başısınınkiyle övünüyorsun„ [2].

e) Toprak istekleri ve bu yüzden doğan düşmanlık ve savaşlar arasında iki önemli konuyu belirtmek gerekir. Bunlardan biri Şolapur kent ve bölgesidir ve bu yüzden Ahmetnagar ve Bicapur devletleri biteviye didişeceklerdir. Behmenli sultanı Mahmud'u kukla gibi kullanan Kasım Bey Berid-ül-Memalik orasını Ahmetnagar'a verdirtmişti.

Bunların ikincisi Patri bölgesidir. Burası Berar devleti içinde ve Ahmetnagar sınırına yakındır; bu son ülkenin hükümdar hanedanının (Nizamşah'ların) ataları ise oralıdırlar. Bu yüzden işbu hanedan orayı almak istemekte, ancak Berar sultanları (İmadşahlar) buna bir türlü yanaşmıyacaklardırlar.

[1] Bunlar padişahlık alâmetleridirler ve hükümdarların başı üzerinde tutulan bir türlü şemsiyedirler.

[2] Müntehab-ül-Lübab, c. III, s. 175.

Dekken'in 16 ıncı yıldaki tarihi bu gibi âmillerin tesiri altında gelişecektir.

Beş müslüman Dekken devletinin karşılıklı durumlarını gösteren bu genel bakıştan sonra tarihî olaylara geçelim.

Müslüman devletlerce biribirine karşı Viceyanagar devletiyle işbirliğine başlanılması

Tâ başta, Kasım Bey Berid-ül-Memalik, Behmenli sultanının adını kullanarak öbür Dekken müslüman devletlerini kendi egemenliği altına almıya çalışır ve ilk olarak Viceyanagar Hindu devletini Bicapur'a karşı kışkırtır; kendisi de Ahmed Nizamşah ve Parende'de egemen olduğu yukarda anılmış olan Hoca Cihan ile birlikte Bicapur'a karşı yürür.

Viceyanagarlı Hindular Bicapur'un güneyinde Rayçur ve Mudgal kurganlarını alırlar; ancak Ahmed Nizamşah vuruşmaya katılmaz ve Kasım Bey'le Hoca Cihan'ın orduları Âdilşah ordusunca bozulur. Bu işin sonucunu yalnızcana bir Hindu devletine bir müslüman devleti aleyhine kazanç sağlamaktan ibaret kalır (1491).

Korsan Gilan'lı Bahadır'a karşı uğraşlar

Behmenli devletinin dağılması patırtıları sırasında Goa'yı ve Konkan'ın birçok yerini ele geçirmiş olan Bahadır Gilanî adında biri, 1491 den beri bağımsızdır ve büyük ölçüde korsanlık yapmaktadır. Gücerat sultanı Mahmut Bigarha'nın sızlanması ve tehdidi üzerine ve onun Dekken'e girmesinden korktukları için Yusuf Âdil, Ahmet Nizam-ül-Mülk ve henüz Tilengana'da bir bey olan Sultan Kulu Kutb-ül-Mülk, Behmenli sultanı adına konuşan Kasım beyin çağrısını kabul eder ve Gilanli Bahadır'a karşı savaş açarlar. Bağlaşıkların herbirinin özel amaçları bulunması ve biribirini kıskanması dolayısiyle iş pek sıkı tutulmazsa da 1494 de Gilanlı yenilir ve ölür.

Bazı değişiklikler

1504 de Bidar'da Kasım Berid ölür ve yerine oğlu Ali Berid geçer. Aynı yılda Berar'da Feth-Ullah İmad-ül-Mülk ölür ve yerine Ala-üd-Din İmadşah geçer ve bu andan itibaren bu hanedan İmadşahlar adını almış olur.

Yusuf Âdil'in Şiîliği resmî din yapması

İşbu 1504 yılında Yusuf Âdil, Bicapur devletinde şiîliği resmî din yapar. Ali Berid, yine Behmenli sultanı adına, öbür devletleri ona karşı saldırtır; Sunnî olan Ahmet Nizamşah ve şiî olmasına rağmen henüz bağımsızlığını ilân etmemiş olan Sultan Kulu Kutb-ül-Mülk savaşa katılırlar. Berar'daki Ala-üd-Din İmadşah sunnî olmakla birlikte savaşa katılmaz. Yusuf Âdil yenilir, önce Berar, sonra da Handiş'e kaçar; ancak 1505 de Ali Berid'i yenip Bicapur'u geri alır.

Yusuf Âdil'in ölmesi üzerine gelişen olaylar

Yusuf Âdil'in ölümünde (1516) oğlu İsmail 13 yaşında idi; Yusuf ölmeden önce "Dekkeniyan„ dan olan Kemal Han'ı oğluna vasi yapmıştı. Bu kişi hutbeyi şiî biçiminde okutmayıp hanefî biçiminde okutur, yani sünnîliği yeniden devletin resmî dini yapar ve aynı zamanda "Gariban„ı, Hâfî Han'ın tâbirine göre "İran, Turan ve Rum Garipzadelerini„„ iş başından uzaklaştırıp hattâ onlara çok zulm edip hep "Dekkeniyan„ı iş başına geçirir.

İsmail'in tahta çıktığı sıralarda Portekizliler Goa'yı alırlar. Âdilşahlar orayı kısa bir an için geri alırlarsa da işbu liman yine Portekizlerin eline düşer ve bunlar Dekken devletlerinin iç ve dış boğuşmaları yüzünden orada tutunurlar. O sıralarda Viceyanagar Hinduları da Rayçur Düab'ı (iki su) denilen Tungabadra ve Krişna ırmakları arasındaki bölgeyi alırlar; bu işe Ali Berid'ce kışkırtılmışlardı.

Kemal Han'la Ali Berid arasında herbirinin kendi padişahını hapis ve kör ederek padişah olmak ve ülkelerini büyütmek amaciyle bazı haberleşmeler olur. Bunlar sonucunda Kemal Han, İsmail'i ve anası Puncı Hatun'u (پونجی خاتون) Bicapur "erk„ine kapatıp Şolapur üzerine yürür, orayı kuşatır ve düşürür. Nizamşah'lar oraya egemenlik iddiasında bulundukları için bu olay Âdilşah ve Nizamşahlar arasında pek uzun sürecek olan ileride anacağımız bir sürü savaşa kapı açar.

Bundan sonra Kemal Han, İsmail Âdilşah'ın gözünü kör edip tahta çıkmıya karar verir ve "eşref saat„ hakkında müneccimlerle danışır; ancak o, amacını gerçekleştirmiye vakit bulamadan İsmail'in anası Puncı Hatun onu saray kullarından

Yusuf Türk Kâkâ (کاکا) diye anılan birine öldürtür; bu yüzden iki yanın adamları arasında çıkan vuruşmaların sonunda sultanın adamları üstün gelirler (1513 ?), "Gariban„da yeniden egemen duruma geçerler. Hüsrev Türk Lari diye anılan bir kişi Bilgaum (Milkvan) emîri yapılır, kendisine Esed Han ünvanı verilir ve o, bundan böyle, devletin veziri makamında bulunur.

Yusuf adında bir Gürcü kul da divan şahneliğine (saray nazırı) getirilir.

"Dekkenî„ leri Bicapur devleti hizmetinde kullanmamak kararı

O sırada İsmail'in bir buyruğu ile Âdilşah devletinin Türk çalışmasiyle meydana geldiği için Türklere [1] ait olduğu ve bundan böyle yalnız onların hizmete alınması ve Dekken'li Habeş ve Türk çocuklarının (yani Bicapur'a yerleşmiş Türklerin cocuklarının) hizmete alınmaması (yerlileştikleri düşüncesiyle) kararlaştırılır. Bu 12 yıl böyle sürer, ondan sonra Türkler hep birlikte kendi çocuklarının da hizmete alınmasını dilerler, bu kabul olunur ve Racput ve Afganların da hizmete alınmasına, ancak Dekken'li ve Habeş'lerin alınmamasına karar verilir; bu durum da 1 inci İbrahim Âdilşah (1535 — 1558) devrine kadar sürer.

Gülkende'nin bağımsız devlet olması

1512 de yukarda dediğimiz gibi Sultan Kulu Kutb-ül-Mülk, Gülkende'de kendini bağımsız ilân eder ve Kutupşahî devleti kurulmuş olur.

[1] Firişte bu işi anlatırken (c. II, s. 17 - 18) Türk yerine Moğol tabirini kullanmaktadır; ancak yine kendisi Âdilşâh'lar devletini kuran Yusuf Âdil'e «Türkmen», birçok ricale «Türk» ve şimdi anılan buyruğun çıktığı sırada Esed Han ünvaniyle devletin en yüksek makamına geçirilen Hüsrev'e de «Türk» demektedir, ondan sonra da önemine işaret için olmalı «Divan Şahne» liğine bir Gürcü'nün getirildiğini yazmaktadır. Cengiz'in Türkistan'ı istilâsından sonra Kuzeyden gelenlere Moğol demek âdeti uzun zaman yaşadığı için Firişte'nin de, birçok yazarın yaptığı gibi, burada Moğol sözü «Kuzeyden gelme» anlamında alınmalıdır ve hemen bütün sivrilenlerin Türk olmasından anlaşılışına göre bunların büyük çokluğu Türktür. Esasen Türkistan'da Moğol egemenliğini sona erdirmiş olan Büyük Timur'a bile bazı Hindistan tarihçileri Moğol demişlerdir; ve Babur'un kurduğu Gurkanlı devleti için de, işbu hanedana bağlı olmıyan tarihçiler, yine bu tabiri kullanmışlardır.

Bicapur'a karşı bağlaşma ve Behmenli sultanın İsmail Âdilşah'ın eline düşmesi

Ali Berid'le anlaşması olan Kemal Han'ın öldürülmesi üzerine işbu Ali Berid, Behmenli sultanı Mahmud'u yanına alarak, Nizamşah ve Kutupşah'ların da yardımiyle Âdilşah'lar ülkesini istilâ eder; ancak İsmail Âdilşah Bicapur kenti yakınlarında bağlaşıkların ordusunu bozar ve Behmen'li sultanı Mahmut'la oğlu Ahmet onun eline düşerler. O, ikisine de çok saygı gösterir; Ahmet daha önceden İsmail'in kızkardeşi Bibi Sati'ye (بی بی ستی) nişanlı idi; bu vesiyle ile düğünleri yapılır ve İsmail, Behmenli sultanına 5.000 atlı verip onu Bidar'a geri yollar; yani bundan böyle işbu sultanın, Ali Berid'in elinde değil kendi elinde kukla olmasını sağlamıya çalışır. Ancak çok geçmeden Ali Berid, Ahmetnagar sultanı Burhan Nizamşah'dan aldığı yardımla Bidar'a geri gelir, oradaki Bicapur ordusu çekilir ve sultan önce Berar'a kaçtıktan sonra yine Ali Berid'in eline düşer.

İran şahı İsmail Safevî'nin İsmail Âdilşah'ın « Şah » lığını tanıması

İran şahı İsmail Safevî Hindistan'ın birkaç hükümdarına elçiler göndermişti. Bidar'a gönderdiği elçi orada iki yıl alıkonulur; o da İsmail Âdilşah'a haber gönderip bundan sızlanır ve İsmail'in aracılığı ile koyuverilir. Bunun üzerine İsmail Safevî, İsmail Âdilşah'a gönderdiği bir yazıda ona "şah„ diye hitabeder. Böylelikle Dekken'in yeni beş devleti arasında yabancı bir hükümdar tarafından " şah „ diye hitab edilen ilk kişi Bicapur sultanı İsmail Âdilşah olur ve o, bununla çok övünür ve bundan böyle cuma ve bayram günlerinde cami minberlerinde İsmail Safevî'nin adının anılmasını buyurur [1].

Bicapur - Viceyanagar savaşı

1521 de İsmail Âdilşah, Rayçur Duab'ını Viceyanagar'dan geri almak için bir sefere girişir; iki ordu Krişna suyunun iki kıyısında karşı karşıya geldikleri sırada İsmail, sarhoşken askerlerini düşmanın önünde öbür kıyıya geçirmiye kalkışır, bunların birçoğu boğulur, geçenlerin de çoğu öldürülür ve İsmail'in kendisi güç

[1] Firişte, c. II, s. 19.

kurtulur. O bundan sonra bu işin öcünü alıncıya kadar içki içmemeye and içer.

Bicapur ve Ahmetnagar devletleri arasında bağlaşma denemesi ve savaş

Bundan sonra İsmail Âdilşah "Sipehsalar„ yani başkomutan yaptığı Esed Han Lari Türk'le Vicenyanagar'dan öç alma işini inceler; bu kişi şu öğütleri verir: Ahmednagar hükümdarı Burhan Nizamşah'la bağlaşmalı, ona İsmail'in kızkardeşi Meryem sultanı vermeli, hep birlikte önce bütün bu fesatların başı olan Ali Berid'i ezmeli, ondan sonra Viceyanagar devletinden Rayçur ve Mudgal kurganlarını geri almalı.

İsmail bunu kabul eder, Burhan Nizamşah'la buluşur ; kızkardeşini onunla evlendirir ve arada bağlaşma yapılır.

Varılan anlaşmaya göre İsmail'in çocukluğunda Kemal Han tarafından alınmış olan Şolapur kent ve bölgesi Meryem sultanın "cihaz„ı olacaktı; yani Burhan Nizamşah'a verilecekti. Ancak bu anlaşma İsmail'in bilgisi olmadan yapıldığı için mi, yoksa o, sonra bundan vazgeçtiği için mi, pek kesin anlaşılmıyor, İsmail Şolapur'u vermez.

Bu olay bir sürü savaşa yol açar, Burhan Nizamşah, İsmail Âdilşah'a karşı Ali Berid ve Viceyanagar Racasile bağlaşır ve İmadşah'ların dayardımiyle onu ezmiye kalkışır.

1525 de Burhan Nizamşah, Ali Berid ve Ala-üd-Din İmadşah'ın birleşmiş orduları İsmail Âdilşah'a saldırırlar, ancak onun tarafından Şolapur önünde bozulurlar. Firişte, bu başarıda payları olması dolayısiyle, İsmail'in komutanlarından Esed Han Lari Türk, Tursun Aka, Hoşgeldi Aka ve Mustafa Aka'yı sayar; bu adlarla "Aka„ tabirleri, Bicapur ordu ve ilerigelenleri arasında, İran Türkmenleri'nin çoklukta olduklarını göstermektedir.

Ali Berid'in bağımsızlığı

1527 de, yukarda anmış olduğumuz gibi, son Behmenli sultanı Kelim-Ullah, Bidar'dan kaçar ve Ali Berid bağımsız hükümdar olur; ancak, bundan böyle, öbür Dekken hükümdarlarına karşı nazarî bir sultan adına konuşamaz olacaktır. Esasen bu yönün mânevî ve maddî hemen hiçbir önemi kalmamıştı.

Patri için savaşlar ve Gucerat'ın Dekken işlerine karışması

Nizamşah ve İmadşah'lar arasında, yukarda anılmış olan Patri kenti dolayısiyle, 1518 de, bir savaş olmuş ve burası Nizamşah'lara geçmişti.

İsmail Âdilşah, Esed Han Lari Türk'ün öğütleri üzerine Ala-üd-Din İmadşah'la bağlaşır ve ona kızkardeşi Hadice sultan'ı verir. Ondan sonra Kutupşah'î da onunla bağlaştırır ve Ala-üd-Din İmadşah'la Sultan Kulu Kutupşah, Burhan Nizamşah'a karşı savaşırlar ve bunların birincisi Patri kentini geri alır (1526-27). Bundan sonra Burhan Nizamşah, Ali Berid'in yardımiyle Berar'ı istilâ eder, Patri'yi bir kere daha ele geçirir ve Ala-üd-Din İmadşah'ı Handeş'e kaçmak zorunda bırakır. İmadşah ora hükümdarı Muhammed'le birlikte Nizamşah'ca bir kere daha bozulunca ikisi birden ülkelerini genişletmek isteğinde olan Gucerat sultanı Bahadır'ı yardıma çağırırlar, o da Nizamşah'lar ülkesine girer ve Ahmetnagar başkentini alır (1528); ancak 1529 yağmur mevsimi girmeden çekilir. Bu olay Gucerat tarihinde anılmıştır.

Gucerat sultanının istilâsı sırasında Burhan Nizamşah, Babur'dan yardım istemiş ancak bu isteğinden bir sonuç elde edememişti.

Biribirine karşı Viceyanagar Hindu devletinden yardım isteyen ve bunu azçok tabiî gören Dekken'in beş müslüman devleti, Gucerat müslüman devletinin Dekken işlerine karışıp Ahmetnagar'ı istilâ etmesinden ürküp birleşmişlerdi; hattâ Bahadır'ı yardıma çağırmış olan İmadşah dahi öteki Dekken hükümdarları yanına geçmişti; keza Nizamşah'a bukadar düşman olan Âdilşah da onun yardımına asker göndermişti. Bunun sebebi, Gucerat sultanının Dekken'e yerleşmesi ve oranın müslüman devletlerini kendine bağımlı kılması korkusu idi.

İsmail Âdilşah-ın Bidar'ı alması

Bu savaş sırasında Ali Berid, Ahmednagar'ın yardımına giden Bicapur birliklerini kandırıp elde etmiye ve kendi hizmetine almıya çalışmıştı. Buna kızan İsmail Âdilşah ona karşı savaşır onu yakalar ve öldürmek tehdidiyle onun oğlunu Bidar kurganını kendisine vermek zorunda bırakır. Böylelikle İsmail, Behmenlilerin eski başkentini ele geçirmiş olur ve büyük me-

rasimle onların "Taht-ı-Firuze„ lerine oturur. Ali Berid de Âdilşah'ların beyleri arasına katılır.

Âdilşah'ın İmadşah'la bağlaşması Bu sonucu elde edince İsmail Âdilşah, Ali Berid ve Ala-üd-Din İmadşah'la bir anlaşma yapar; buna göre, ikisi de Viceyanagar Hindu devletinden Rayçur Duab'ının geri alınması işinde ona yardım edecekler, ondan sonra o da Mahur ve Patri'nin Nizamşah'dan geri alınması için İmadşah'a yardım edecektir.

O sırada Viceyanagar'ın iç durumu karışıktır ve bu yüzden Rayçur Duab'ı kolaylıkla ondan geri alınır (1530) ve İsmail Âdilşah şarap tövbesini bozabilir, ilk sarhoşluk coşkunluğu sırasında Ali Berid'e kendisini yeniden Bidar tahtına çıkarmayı adançlar (vadeder).

O sırada ise Gucerat sultanı Bahadır'ın yeniden Dekken'i istilâ edeceği haberi çıktığından Mahur ve Patri'nin Nizamşah'-dan geri alınması işi geciktirilir ve İsmail Âdilşah sarhoşken verdiği sözü tutarak Bidar'ı Ali Berid'e geri verir, şu şartla ki Kalyani ve Kandhar[1] kurganlarını kendisine versin, Ali Berid ise bu yolda vermiş olduğu sözü tutmıyacaktır.

Gucerat-Ahmetnagar dostluğu 1531 de, yerinde görmüş olduğumuz gibi, Gucerat sultanı Bahadır, Malva devletini ortadan kaldırmış ve bu ülkeyi kendi devletine kalmıştı. Ahmetnagar için de böyle bir sonuçtan korkan Burhan Nizamşah, bir büyüğünün yanına gider gibi Bahadır'ın huzuruna çıkar ve onun önünde kendini alçaltır. Bahadır o sırada ona "şah„ diye hitabeder ve Malva sultanının "çeter„ ve sairesini ona armağan eyler. Bahadır, Delhi'deki Gurkanlı padişahı Hümâyun'a karşı Burhan'ın yardımını sağlamak için bunu yapmıştı; Burhan ise biteviye Hümâyun'u Gücerat'a karşı kışkırtmakta idi.

[1] Afganistan'daki Kandahar'la karıştırılmalıdır.

Âdilşah'la Nizamşah arasında savaş ve bunun arkasından Dekken'i aralarında bölüşme anlaşması

İsmail Âdilşah, bu olaydan az sonra kendisine verilmiş olan söz gereğince, Kandhar ve Kalyani kurganlarını Ali Berid'den isteyince Gucerat'la anlaşmış olan Burhan Nizamşah ona bu gibi amaçlardan vazgeçmesi gerektiğini bildiren sert bir mektup yollar ve arada savaş çıkar. Burhan'la Ali Berid, İsmail tarafından tamamiyle bozulur (1532). Yapılan barış görüşmeleri sırasında Burhan'la İsmail bütün Dekken'i aralarında paylaşırlar: Berar Nizamşah'ların, Bidar'la Gülkende Âdilşah'ların olacaktır.

Buna göre, İsmail Âdilşah Gülkende'ye hücum ederse de o sıralarda ölür (1534) ve paylaşma işi gerçekleştirilemez.

İsmail Âdilşah'ın ölümü üzerine Bicapur'da durumun karışması

İsmail'in yerine önce büyük oğlu Mallu geçirilir ve büyük anası Punci Hatun yönetimi ele alır; Esed Han Lari de kendi ikta'ına gider. Ancak Mallu çok ahlâksız ve namus düşmanı çıkar; bir gün " Divan Şahne„ si ve en güçlü emîrlerden olan Yusuf Han Türk diye anılan bir kişinin yakınlarına tasallut etmiye kalkışınca o kendi ikta'ına çekilir, birçok bey de onunla bir olur ve Punci Hatun, Mallu'nun padişahlığa lâyık olmadığını anlıyarak Esed Han Lari'nin de rızasını alarak Yusuf Han Türk'ü geri çağırtır; o da 2.000 kişi ile gelip "erk„ e girer Mallu'yu ve bir kardeşi Uluğ'u kör eder ve İbrahim adında başka bir kardeşini tahta çıkarır (1535).

Bicapur'da sünnîliğin ve «Dekkeniyan» ın üstün gelmesi

Yeni sultan sünnî-hanefî mezhebini devletin resmî dini yapar; " Gariban „ ın, yani çokluk bakımından Türklerin büyük bir kısmını hizmetten çıkarır ve yerlerine "Dekkenî„leri alır. Esed Han Lari ve Şecaat Han Rumî gibi az kişi ayral, babasının beylerini savar, bu andığımız beylerin de Türk askerlerini azaltmıya kalkışır ve birçok işe Brahmanları sokar. Resmî dil olarak Farsça yerine yerli dili kabul etmekle "Gariban„ın kullanılmasını daha da güçleştirir. Böylelikle ordudan çıkarılanların birçoğunu Viceayanagar racası kendi hizmetine alır; onlar için başkentinde cami yaptırır ve İslâm dinine çok saygı gösterir.

Bu işlerin sonucunda o âna kadar hemen her savaşta üstün gelen Bicapur ordusu değerini kaybedecek ve Viceyanagar ordusu güc kazanacaktır.

Bu durum İbrahim Âdilşâh'ın ilk savaşında belirir, çünkü onun Viceyanagar'ın iç karışıklıklarından istifade ederek ona karşı giriştiği savaşta Esed Han Lari bir yenilgiye uğrar ve bunu ancak bir gece baskını ile telâfi edebilir.

Ahmetnagar'da şiîliğin resmî din yapılması ve Bicapur'a karşı savaş

1537 de Burhan Nizamşah şiî mezhebini kabul eder ve Bicapur'da Esed Han Lari'nin düşmanları, onun, mezhepdaşlık dolayısiyle, Burhan'la gizlice anlaşmış olduğu yalanını ortaya atarlar.

Burhan bu durumdan istifade ederek Ali Berid'le birlikte Bicapur'u istilâ eder; uğradığı iftira dolayısiyle, İbrahim Âdilşâh'ın yanına gitmekten çekinen Esed Han Lari ister istemez müstevlilerin ordusunun yanında yürür, ancak daima kendi birliğinin başında kalır ve savaşlara gerçekten hiç katılmaz.

Bağlaşıklar Şolapur'u ve onun arkasından da başkenti (Bicapur) alır ve bu sonuncusunu yakalar, ancak oranın "erk„ ini alamazlar ve Gülberge'ye çekilmiş olan İbrahim Âdilşah'ı kovalamıya koyulurlar. O sırada Esed Han Lari 6.000 atlısı ile onlardan ayrılıp efendisi İbrahim Âdilşah'ın yanına geçer, yeni tahta çıkmış olan Derya İmadşah da Âdilşah'ın yardımına gelir ve böylelikle müstevliler püskürtülürler ve sıkışık duruma düşen Burhan, Şolapur'u geri vermek ve bir daha Âdilşah'lara çatmamak şartiyle barış yapar.

Bidar ve Gülkende'de hükümdar değişmeleri

Bu sefer sırasında Ali Berid Bey ölmüş ve yerine Bidar tahtına oğlu Ali Berid Şah çıkmıştı; ondan bu yana bu hanedan da Beridşahî ünvanını alır.

1543 de Sultan Kulu Kutupşah 98 yaşında ölür veya öldürülür ve yerine oğlu Cemşid Kutupşah geçer.

Dört Müslüman devletin Bicapur'a karşı Viceyanagar Hindu devletiyle bağlaşması

1543 de Burhan Nizamşah Bicapur'a karşı öbür üç müslüman ve Viceyanagar Hindu devletiyle bağlaşır ve Bicapur devleti her yönden istilâya uğrar; ancak Esed Han Lari'nin Kutupşah'a karşı kazandığı birkaç zafer sonucunda o yıl Bicapur için zararsız geçer.

1544 de savaş yine bir sonuç vermeden devam eder; bu sefer Ali Beridşah sünnîliği dolayısiyle İbrahim Âdilşah'ı tutar, bu yüzden Burhan Nizamşah'ın saldırısına uğrar ve İbrahim'in yardımına rağmen Avsa, Udgir ve Kandhar kurganlarını kaybeder.

Böyle her an bağlaşık değiştirerek savaşmalar 1547 ve 1552 de tekrarlanır.

İşbu 1552 savaşında Nizamşah ve Viceyanagar orduları Rayçur Duab'ını Âdilşah'dan alırlar ve bu ülke Viceyanagar'a katılır; bundan sonra Şolapur da alınır ve Ahmetnagar'a katılır. Böylelikle bukadar yıldır çekişilen bu iki bölgenin keskili (mukadderatı) o sırada Âdilşah'lar aleyhine sonuçlanmış olur. 1553 de iki bağlaşık (Ahmetnagar ve Viceyanagar) Bicapur'u kuşatırlarsa da Burhan'ın ağır hastalanması ve ölmesi işbu kentin kurtulmasına sebebolur.

1554 ve 1555 de yine bu tertip savaşlar olur.

Bazı hükümdar değişmeleri

1550 de Cemşit Kutupşah ölür, yerine "Gariban„ iki yaşında olan oğlu Suphan Kulu'nu çıkarırlar, ancak başlarında böyle bir çocuk olarak "Dekkeniyan„ a kafa tutamıyacaklarını anladıkları için onu tahttan indirip Cemşid'in kardeşi İbrahim'i sultan yaparlar.

1552 ile 1558 arasında üç Dekken devletinde taht değişmeleri olur. 1552 de ölen Burhan Nizamşah'ın yerine kısa bir taht kavgasından sonra oğullarından Hüseyin, "Gariban„ a dayanarak tahta çıkar.

1558 de İbrahim Âdilşah ölür ve yerine geçen Ali, şiî mezhebine döner ve "Gariban„ ı iş başına geçirir.

Nizamşah'lara karşı Âdilşah-Viceyanagar bağlaşması

Ali Âdilşah hem Şolapur'u Nizamşah'lardan geri almak, hem de eski yenilgilerin acısını çıkarmak amaciyle önce Viceyanagar Hindu devleti ve sonra da öbür üç müslüman Dekken devletiyle bağlaşır ve bağlaşık ordular Ahmetnagar ülkesini istilâ ederler. En kalabalık ordu Viceyanagar ordusudur. Hindular pek çok camii ahır yapar veya yıkarlar, pek çok müslüman kadınına saldırır veya onları tutsak ederler.

Ahmetnagar kenti bağlaşıklarca kuşatıldığı sırada Hinduların bu biçim davranışlarına kızan İmadşah ve Kutupşah, ordularını geri çekerler, hattâ İmadşah ordusunun komutanı Cihangir Han, Hüseyin Nizamşah tarafına geçer ve Hindulara karşı durum alır. Buna rağmen Hüseyin Nizamşah boyun eğmek ve Viceyanagar racasının bütün isteklerini kabul etmek zorunda kalır; bunlar arasında Kalyani kurganının Âdilşah'lara verilmesi ve Cihangir Han'ın idamı dahi vardır (1559-60). Bu sefer sırasında işbu raca, Ali Âdilşah'a da maiyet muamelesi yapmakta idi ve Dekken müslümanlarının egemeni durumuna geçmişti.

1561-63 de Kutupşah ve Nizamşah'lara karşı öbür üç müslüman devlet Viceyanagar'la birleşip savaş açarlar ve iki yıl önceki olaylar (cami tahribi, müslüman kadınlara taarruz v. s.) yeniden ve daha geniş ölçüde tekrarlanır.

Dört müslüman devletinin Viceyanagar Hindularına karşı birleşmesi

1559 — 60 ve 1561 — 63 seferleri şunu göstermiş olur ki Viceyanagar Hindu devletiyle işbirliği yapan müslüman devletleri öbür müslüman devletlerini ezebilmektedirler, ancak kendileri de alçaltılmaktadır. Bundan başka bu durumun devamı müslüman devletlerini yıprata yıprata, onları Viceyanagar Hindu'larının egemenliği altına sokmak sonucuna götürecek özdedir.

Viceyanagar'a komşuluğu dolayısiyle bu tehlikeyi ilk anlıyan Ali Âdilşah olur; esasen racanın kendisine karşı üstün hükümdar durumu takınmış olması onu çok kırmış ve kızdırmıştı.

Bu duyguların tesiri altında Ali Âdilşah, İbrahim Kutupşah'ın aracılığı ile Hüseyin Nizamşah'la barışır. Varılan anlaşmaya göre Hüseyin Nizamşah'ın kızı Çand Bibi, Ali Âdilşah'a

verilir ve Şolapur kurgan ve bölgesi onun cihazı sayılır, yani Nizamşah'lar oradan vazgeçerler; Ali Âdilşah'ın kızkardeşi Hadiye sultan da Hüseyin Nizamşah'ın oğlu ve veliahtı Murtaza'ya verilir.

Ali Berid Şah da bu bağlaşmaya katılır ve böylelikle dört müslüman devlet Viceyanagar Hinduları'na karşı birleşmiş olurlar (1564). Beşinci devlet, yani Berar, bu işe katılmak istemez; orada Derya İmadşah 1561 de ölmüş olup çocuk olan oğlu Burhan adına beylerden Tefe'ül Han devleti yöneltmekte idi. O, 1559-60 seferinde, Bicapur ve Viceyanagar ordulariyle işbirliği yaptıktan sonra Hüseyin Nizamşah tarafına geçmiş ve onun için savaşmış olan Berar ordusu komutanı Cihangir Han'ın Viceyanagar racasının isteği üzerine Hüseyin'ce idam ettirilmiş olmasını af edememişti.

Dekken'in keskilini belli edecek olan birleşik müslüman ordulariyle Hindu ordusu arasındaki kesin çarpışma 5. 1. 1565 de Krişna ırmağı yakınında Talikota'da olur. Viceyanagar Hindu ordusunda 900.000 yaya, 82.000 atlı ve 2.000 fil vardır. İşbu devletin zenginliği buna müsaitti ve yıllık geliri 120 milyon hun'a varmakta idi [1]. Müslüman orduların çoğu, gelenek olduğu gibi, Türk'dür ve iyi yetişmiştir; topçuları da iyi yöneltilmiş olup Çelebi Rumî Han diye anılan bir Osmanlı Türkünün komutasındadır.

Vuruşma sırasında Hindu kalabalığı iki kanatta başarı sağlamıya başlamışken merkezde ikinci atım için Çelebi Rumî Han tarafından, Firişte'ye göre, "pul-u-siyah„ yani bakır para [2] ile doldurulmuş olan topların yakından ateşi, Hinduların 5.000 kişisini birden öldürür ve onları çok sarsar ; bunun arkasından gelen bir suvari saldırısı Hindu merkezinde bozgun çıkarır. Viceyanagar racası tutsak olarak önce Çelebi Rumî Han'a ve sonra Hüseyin Nizamşah'a götürülür. 100.000 Hindu ölür.

[1] Firişte, c II. s. 38; işbu yazar bu savaşı çok ayrıntılı olarak anlatır. Yukardaki asker ve hele yaya er sayısını savaşçı olmıyanları da kapsayor saymalıdır; esasen Firişte'nin verdiği sayılarda bazı karşıtlıklar da vardır.

[2] Topla saçma atma demek olan bu eylem, oranın bakır paraları 4-5 milimetre kalınlığında olduğu için, kâbildir.

Talikota vuruşmasının sonuçları

Bundan sonra bağlaşıklar Viceyanagar kentini de alırlar; artık büyük Hindu Viceyanagar devleti yıkılmıştır ve müslüman devletlerin almadıkları yerlerde birtakım Hindu devleti ortaya çıkacaktır. Viceyanagar racaları da, daha bir süre için, çok ufalmış bir ülkede hükümdarlık edeceklerdir.

Portekizlilerin başlıca tecimi ve dostlukları Viceyanagar'la idi; bundan başka onlar, Hindu - Müslüman savaşlarından çok faydalanmakta ve bu yüzden rahat etmekte idiler. Viceyanagar'ın batmasıle onların Hind denizlerindeki durumu her yönden zâfa uğrar.

Bazı savaşlar

1566 da Ali Âdilşah'la Murtaza Nizamşah (az önce ölmüş olan Hüseyin'in oğlu) Viceyanagar'a karşı sefere katılmamış ve o sırada Ahmednagar ülkesine akınlar yapmış olan Berar devletine karşı önemli sonuç vermiyen bir sefer yaparlar.

1567 de Âdilşah'larla Nizamşah'lar arasında sonuçsuz bir savaş olur, Kutupşah'lar Nizamşah'lara yardım ederler.

Portekizlilere karşı bir bağlaşma

1569 da Âdilşah'lar, Nizamşah'lar ve Kaliküt Zamorin'i (şah, sultan gibi bir ünvan) Portekizlere karşı bağlaşırlar, birinciler Goa ve ikinciler Çavl limanını kuşatırlar. Ancak bir yandan kurganların gücü ve kuşatıcıların toplarının bu işe pek elverişli olmaması, öbür yandan Portekizlilerin çok kahramanca dayanmaları ve bol para harcıyarak Âdilşah ve Nizamşah ordularında bazı ilerigelenleri elde ederek, haber, yiyecek vesaire sağlamaları, kuşatılan kentlerin alınmasına mâni olur ve sefer sonuçsuz biter.

Dekken'i paylaşmak için Âdilşah ve Nizamşah'lar arasında anlaşma ve İmadşah'lar devletinin ortadan kalkması

Âdilşah'ların, Viceyanagar'ın yıkılmasından faydalanarak güneye doğru büyümeye koyulmaları Nizamşah'ları kıskandırır ve bu yüzden arada savaş çıkmasına az kalmışken bir anlaşmıya varılır; buna göre, Nizamşah'lar Berar ve Bidar ülkelerini, Âdilşah'lar da Güney Dekken'de bu büyüklükte yerleri alacaklardır.

Buna dayanarak Murtaza Nizamşah uzun savaşlardan sonra Berar ülkesini fetheder ve İmadşah'lar devletini sona erdirir (1574). Âdilşah'lar da Güney-Batı Dekken'de birçok yer alırlar.

Türlü olaylar ve Beridşah'lar devletinin ortadan kalkması

Bundan sonraki Dekken olayları arasında en çok anılmaya değeni 1580 ve 1595 de Âdilşah'larla Nizamşah'lar arasında önemli sonuç vermiyen iki savaştır. Genel olarak da "Gariban-Dekkeniyan„ ve "sünnî-şiî„ çarpışmaları, bilhassa Bicapur'da ve Ahmetnagar'da çoklaşır. 1612 da Âdilşah'lar Bidar'ı alıp Beridşah'lar devletini sona erdirirler.

Gurkanlıların (Timur oğulları) Dekken işlerine karışmaları

1579 da Ahmetnagar şehzâdelerinden Burhan-üd-Din ayaklanmış ve Delhi padişahı Ekber Gurkan'ın yanına kaçmıştı. 1595 den itibaren Delhi'de Ekber'in sıkı baskısı duyulmıya başlanır.

Bundan sonraki Dekken olayları ikinci ciltte Gurkanlı devletinin tarihi içinde anılacaktır.

XIII. Tuğluk İmparatorluğunun dağılmasından doğmuş olan müslüman devletlerdeki hanedan ve hükümdarların adları[1]

1. Cevnpur'un "Şarki„ sultanları

		Tayin veya tahta çıkış tarihi
1 —	Melik Server (Hoca Cihan); Tuğluk devleti beylerinden	1394
2 —	Melik Karanfil (1'in evlâtlığı): Mübarek Şah ünvaniyle sultan	1399
3 —	Şems-üd-Din İbrahim Şah (1'in evlâtlığı)	1402
4 —	Mahmut Şah (3'ün oğlu).	1436
5 —	Muhammed Şah (4'ün oğlu)	1458

[1] İstisnaen Keşmir'de bu listeye sokulmuştur.

E.— Batı Bengal sultanları

6 — Hüseyin Şah (4'ün oğlu) 1458—1479

1479 da ülke, Delhi'nin Ludi sultanlarının eline düşer.

2. Bengal

A. Delhi'ye yarı bağımlı ve bazen de bağımsız melikler (vali): [1]

1	— Bahtiyar oğlu İhtiyar-üd-Din Muhammed Kalaç	1202
2	— Şiran oğlu İz-üd-Din Muhammed Kalaç	1205—6
3	— Merdan oğlu Ala-üd-Din Ali Kalaç	1208
4	— Hüseyin oğlu Hüsam-üd-Din İvaz Kalaç.Gıyas-üd-Din ünvaniyle sultan	1211
5	— Nasır-üd-Din Mahmud (Delhi sultanı İletmiş'in oğlu)	1227
6	— Ala-üd-Din Cani	1229
7	— Seyf-üd-Din Aybey Yagan-tut (Fil-tut) Hatai	1230
8	— İz-üd-Din Tuğrul Toğan Han	1233
9	— Kamer-üd-Din Kara bey Timur Han	1244
10	— İhtiyar-üd-Din Yüzbey	1246
11	— Celal-üd-Din Mesut	1258
12	— İz-üd-Din Balaban	1259
13	— Arslan Han	1259
14	— Muhammed Tatar Han	1261
15	— Tuğrul: 1275 den 1279 a kadar Delhi sultanı Balaban'ın valisi, son tarihten itibaren Muğis-üd-Din ünvaniyle sultan	1275

B. — Delhi sultanı Balaban'ın oğlu Boğra Han soyundan vali ve sultanlar.

16 — Nasır-üd-Din Mahmut Boğra (Delhi sultanı Balaban'ın oğlu; 1282 den 1287 ye kadar babasının valisi; 1287 den 1290 a kadar bağımsız sultan; 1290 dan ölüm tarihi olan 1291-2 ye

[2] Bağımsız Sultan olanlar ayrıca anılmıştır.

	kadar Delhi sultanı Celal-üd-Din Firuz Kalaç'ın valisi).	1282
17 —	Rükn-üd-Din Keykâvus (16 nın oğlu, belli olmıyan ölçüde Delhi sultanı Ala-üd-Din Kalaç'a bağımlı, gerçekten bağımsız, kendi adına para bastırmıştır).	1292
18 —	Şems-üd-Din Firuz Şah (16 nın oğlu; 17 nin durumunda)	1302
19 —	Sihal-üd-Din Boğra Şah (18 in oğlu; Batı Bengal'de sultan)	1318
20 —	Gıyas-üd-Din Bahadır (18' in oğlu, önce doğu sonra bütün Bengal'de sultan; 1324 de Delhi'ye tutsak olarak götürülür. 1325 de Muhammed Tuğluk'ca Doğu Bengal valisi yapılır, 1330 da ayaklanır ve öldürülür).	1319
21 —	Nasır-üd-Din (18'in oğlu, sultan, ilk tahta çıkış tarihi şüpheli, 1324 den itibaren Delhi sultanı Gıyas-üd-Din Tuğluk'un Batı Bengal valisi)	1324

C.— Delhi'nin Tuğluk sultanlarının Boğra Han soyundan olmıyan Bengal valileri.

22 —	Tatar Han(Behram Han) Gıyas-üd-Din Tuğluk'un Doğu Bengal valisi ; 1325 den itibaren Genel Bengal valisi (?)	1324—1336
23 —	Melik Bidar Kalaç (Muhammed Tuğluk'un Batı Bengal valisi; Kadir Han ünvaniyle de tanınır)	1325—1339
24 —	İz-üd-Din A'zam-ül-Mülk (M. Tuğluk'un Satgaon'da Güney Bengal valisi)	1325—1339

D.— Doğu Bengal sultanları

25 —	Fahr-üd-Din Mübarek Şah (Tatar Hanın baş silâhcısı)	1338
26 —	İhtiyar-üd-Din Gazi Şah (25'in oğlu)	1349—1352

E.— Batı Bengal sultanları

27 —	Ala-üd-Din Ali Mübarek Şah (Bidar Han Kalaç'ın beylerinden)	1341
28 —	Şems-üd-Din Hacı İlyas Şah (27 nin süt kardeşi)	1343

F. İlyas hanedanından Bengal sultanları

28 —	Şems-üd-Din Hacı İlyas Şah ; 1352 de Bengal'i birleştirip bütün Bengal'in sultanı olur.	1352
29 —	İskender Şah (28'in oğlu)	1357
30 —	Gıyas-üd-Din A'zam Şah (29'un oğlu)	1393 (?)
31 —	Seyf-üd-Din Hamza (30'un oğlu)	1410 (?)
32 —	Şihab-üd-Din Bayazıt (31'in oğlu veya evlâtlığı)	1412 (?)

G. Bir Hindu hanedanın Bengal tahtına çıkması

33 —	Ganeş (Dinacpur racası : adına para bulunmadığından tahtta İlyas soyundan bir kukla sultan bulundurduğu sanılır).	1414 (?)
34 —	Cadu. Müslüman olmuş ve Celal-üd-Din Muhammed Şah ünvanını almıştır (33 ün oğlu)	1414 [1] (?)
35 —	Şems-üd-Din Ahmed Şah (34'ün oğlu)	1431

H. İlyas hanedanının yeniden tahta çıkması

36 —	Nasîr-üd-Din Mahmut Şah	1442
37 —	Rükn-üd-Din Barbey Şah (36'nın oğlu)	1459-60
38 —	Şems-üd-Din Yusuf Şah (37'nin oğlu)	1474
39 —	İskender Şah (38'in oğlu)	
40 —	Celal-üd-Din Feth Şah (36'nın oğlu)	1481

I. Bengal tahtının Habeş'lere geçmesi

41 —	Sultan Şehzade (bir Habeş harem ağası ; Barbey Şah ünvanını alır)	1486

[1] 20-28 ve hele 30-34 arasındaki tarihlere pek güvenilemez.

42 — İndil Han (Bir Habeş beyi, Firuz Şah ünvanını alır) 1486
43 — Nasır-üd-Din Mahmut Şah (40'ın oğlu, İlyas'lardan) 1489
44 — Sidi Bedr Habeşî, Şems-üd-Din Muzaffer Şah ünvaniyle 1490

J. Termizli (Türkistan) Seyit hanedanı

45 — Seyit Ala-üd-Din Hüseyin (44'ün veziri). 1493
46 — Nasır-üd-Din Nusret Şah (45'in oğlu) 1518
47 — Ala-üd-Din Firuz Şah (46'nın oğlu) 1533
48 — Gıyas-üd-Din Mahmut (45'in oğlu) 1533

K. İlk Gürkanlı egemenliği [1]

49 — Delhi padişahı Hümâyun 1538

L. Sur Afganları'nın egemenliği

50 — Şir Han (sonra Şir Şah) Sur (Delhi'nin Afgan sultanı) 1539
51 — Hızır Han (Şir Şah'ın valisi, son zamanlarda bağımsızlaşır) 1540
52 — Kadı Fazilet (Şir Şah Bengal'i birkaç parçaya ayırdıktan sonra işbu kadıyı bu kısımlardaki valilerin üstüne tâyin eder) 1541
53 — Muhammed Han Sur (Şir Şah'ın akrabasından; önce onun oğul ve halefi Delhi sultanı İslâm Şah'ın valisi, o ölünce bağımsız sultan) 1545
54 — Hızır Han Sur; Bahadır Şah (53 ün oğlu) 1555
55 — Gıyas-üd-Din Ebül Muzaffer Celâl Şah (53 ün oğlu) 1561
56 — 55'in adı bilinmiyen bir oğlu 1564
57 — Gıyas-üd-Din adında biri 1564

[1] Bundan sonraki olaylar ikinci ciltte anlatılmakta ise de Bengal vali ve hükümdarlar zincirini devam ettirmeyi uygun bulduk.

M. Karani (Kararani) hanedanı

58 — Tac Han Kararani (Delhi sultanı İslâm Şah Sur'un beylerinden; bağımsız sultan) 1564

59 — Süleyman Kararani (58'in kardeşi Bengal Bihar ve Orisa sultanı; 1568 'de Ekber Gurkan adına hutbe okutur) 1565

60 — Bayezit Kararani (59'un oğlu) 1572

61 — Davut Kararani (59'un oğlu) 1572—1576

1576 da Bengal yeniden Gurkanlı devletine katılır.

3. Malva sultanları

A. Gur hanedanı

1 — Dilâver Han (Tuğluk'ların valisi, Gur sultanları soyundan ?) 1392

2 — Alp Han: Huseng Şah (1 in oğlu) 1405

3 — Gazni Han: Muhammed Şah (2 nin oğlu) 1435

4 — Mes'ut Şah (3 ün oğlu) 1436

B. Kalaç hanedanı

5 — Mahmut (1 in kızkardeşinin torunu Delhi'nin ilk Kalaç sultanı Celâl-üd-Din Firuz'un ağabeyi Nasır-üd-Din soyundan ?) 1436

6 — Gıyas-üd-Din (5 in oğlu) 1469

7 — Nasır-üd-Din (6 nın oğlu) 1500

8 — Mahmut II (7 nin oğlu) 1510—1531

1531 de ülke Gucerat'a katılır.

4. Gucerat sultanları

1 — Zafer Han (Müslüman olmuş bir Racput'un oğlu; Tuğluk'ların bağımsızlaşmış valisi) 1396

2 — Tatar Han: Nasır-üd-Din Muhammed şah (1 in oğlu, sultan ünvaniyle) 1403

3 — Zafer Han: Muzaffer Şah (1 in kendisi; ikinci defa, bu sefer Sultan ünvaniyle) 1403
4 — Ahmet I (2 nin oğlu) 1411
5 — Muhammed I, El-Kerim (4 ün oğlu) 1442
6 — Kutb-üd-Din (5 in oğlu) 1451
7 — Davud (6 nın oğlu) 1458
8 — Mahmut I Bigarha (5 in oğlu) 1458
9 — Muzaffer II (8 in oğlu) 1511
10 — İskender (9 un oğlu) 1526
11 — Mahmut II (9 un oğlu) 1526
12 — Bahadır (9 un oğlu) 1526
13 — Mirza Muhammed II (9 un bir kıziyle Handiş hükümdarı Âdil III ün oğlu) 1537
14 — Mahmut III (9 un torunu) 1537
15 — Ahmed II (4 ün 4 üncü göbekten torunu) 1554
16 — Muzaffer III (14 ün uydurma oğlu) 1562—1572
1572 de ülke Gurkanlı devletine katılır.

5 — Handiş han ve şahları

1 — Melik Râcî Ahmet Han (Tuğluk devleti beylerinden; 2 inci halife Ömer soyundan ?) 1382
2 — Nasir Han (1 in oğlu) 1389
3 — Âdil Han I (2 nin oğlu) 1437
4 — Mübarek Han I (3 ün oğlu) 1441
5 — Âdil Han II (4 ün oğlu) 1457
6 — Davut Han (4 ün oğlu) 1501
7 — Gazni Han (6 nın oğlu) 1508
8 — Hasan Han (4 ün oğlu) 1508
9 — Âlem Han (bu hanedandan olmakla birlikte kimin oğlu olduğu bilinmemektedir) 1508
10 — Âdil Han III: Âlem Han (1 in 5 inci göbekten torunu) 1509
11 — Miran Muhammed Şah I (10 nun oğlu; aynı zamanda Gucerat'ın Muhammed II adlı 13 üncü sultanı) 1520

12 —	Ahmet Şah (11 in oğlu)	1537
13 —	Mübarek Şah II (10 nun oğlu)	1537
14 —	Muhammed Şah II (13 ün oğlu)	1566
15 —	Hasan (Hüseyin ?) Şah (14 ün oğlu)	1576-77
16 —	Râcî Ali Han (13 ün oğlu)	1577-8
17 —	Bahadır Han (16 nın oğlu)	1597-1601

1601 de ülke Gürkanlı devletine katılır; son iki hükümdar Ekber Gürkan'a karşı bir saygı eseri olarak Şah ünvanını takınmamışlardır.

6. Sint hükümdarları

A. Samma adlı Racput oymağından "Cam" ünvanını taşıyan hükümdarlar[1]

1 —	Cam Unar (Tuğluk'lara bağımlı)	1336
2 —	Cam Cavna (keza)	1340
3 —	Cam Banhatiya (2 nin oğlu; bağımsız olur)	1344
4 —	Cam Timacı (3 ün oğlu)	1359
5 —	Cam Salah-üd-Din	1371
6 —	Cam Nizam-üd-Din (5 in oğlu)	?
7 —	Cam Ali Şir (5 in oğlu)	1382
8 —	Cam Karan (4 ün oğlu)	1388
9 —	Cam Feth Han	1389
10 —	Cam Tuğluk	1399
11 —	Cam Mübarek	1427
12 —	Cam İskender (9 un oğlu)	1427
13 —	Cam Sancar	1428
14 —	Cam Nizam-üd-Din (Nanda diye tanınmıştır)	1437
15 =	Cam Firuz (14 ün oğlu)	1494

B. Argun hanedanı (Gurkanlı'lara sözde bağımlı):

16 —	Mirza (Şuca) Şah Bey Argun (sultan Hüseyin Baykara'nın beylerinden Zünnün Bey Argun'un oğlu)	1521

[1] Bu hükümdarların sırasına, her birinin kimi oğlu olduğu hakkındaki bilgilere ve tarihlere pek güvenilemez.

17 — Mirza Hüseyin Bey Argun (16 nın oğlu) 1524

C. Argun-Tarhan hanedanı:

18 — Mirza Muhammed İsa Tarhan 1556
19 — Mirza Muhammed Baki Tarhan 1567
20 — Mirza Cani bey Tarhan 1585—1591

1591 de ülke Gurkanlı devletine katılır.

7. Multan

1 — Şeyh Yusuf Kureyşi (Şeyh Baha-üd-Din Zekeriya'nın türbecisi) 1438
2 — Sehre Lengah (سهره لنكاه) : Sultan Kutb-üd-Din (1 in kayın babası, bir Afgan oymağının başkanı "serdarı„) 1440
3 — Hüseyin Lengah (2 nin oğlu) 1456
4 — Firuz Lengah (3 ün oğlu) kısa bir zaman
5 — Hüseyin Lengah I (2 inci defa) ?
6 — Mahmut Lengah (4 ün oğlu) 1502
7 — Hüseyin Lengah II (6 nın oğlu) 1527—1528

1528 de ülke, Sint hükümdarı Mirza Hüseyin Argun'ca fethedilip Sind'e katılır.

8. Keşmir sultanları

A. Şah Mirza hanedanı

1 — Şah Mirza: Şems-üd-Din (son racanın veziri) 1346
2 — Cemşid (1 in oğlu) 1347
3 — Ali Şir: Ala-üd-Din (1 in oğlu) 1350
4 — Şiraşamek: Şihab-üd-Din (1 in oğlu) 1359
5 — Hindal: Kutb-üd-Din (1 in oğlu) 1378
6 — Sikender Putşiken (putkıran; 5 in) oğlu) 1393—4
7 — Mir Han: Ali Şah (6 nın oğlu) 1416
8 — Şahî Han: Zeyn-ül-Abidin (6 nın oğlu) 1420
9 — Hacı Han: Haydar Şah (8 in oğlu) 1470

10 — Hasan Şah (9 un oğlu)	1472
11 — Muhammed Şah (10 un oğlu)	1489
12 — Feth Şah (8 in torunu)	1489
13 — Muhammed Şah (11 deki kişi, 2 inci defa)	1497—8
14 — Feth Şah (12'deki kişi, 2 nci defa)	1498
15 — Muhammed Şah (11 deki kişi, 3 üncü defa)	1499
16 — İbrahim Şah (11 in oğlu)	1526
17 — Nazik Şah (16 nın oğlu) [1]	1527
18 — Muhammed Şah (11 deki kişi, 4 ncü defa)	1529
19 — Şems-üd-Din Şah (11 in oğlu)	1534—5
20 — Nazik Şah (17 deki kişi; 2 inci defa)	1540
B. — *Dışardan gelen bir Fatih*	
21 — Mirza Haydar (Babur'un teyzesinin oğlu; Tarih-i-Reşidî yazarı; sözde Hümâyunun valisi).	1541
C. — *Şah Mirza hanedanının yeniden tahta çıkması*	
22 — Nazik Şah (17 deki kişi, 3 üncü defa)	1551
23 — İbrahim Şah II (17 dekinin oğlu)	1552
24 — İsmail Şah (17 nin oğlu)	1555
25 — Habib Şah (24 ün oğlu)	1557
D. *Çak (Çek) hanedanı:*	
26 — Gazi Şah	1561
27 — Nasır-üd-Din Hüseyin Şah (26 nın ana bir üvey kardeşi)	1563—4
28 — Ali Şah (27 nin oğlu)	1569—70
29 — Yusuf Şah (28 in oğlu)	1578—9
30 — Yakup Şah (29 un oğlu)	1585—1589

1589 da ülke, Gurkanlı devletine katılır.

9. Ma'ber (Madura) sultanları

1 — Ahsen Şah: Celal-üd-Din (Tuğluk'ların valisi)	1334

[1] Bu Firişte'ye göredir, c: II s. 353; bazıları onu Feth Şah'ın (12 ve 14) oğlu diye gösterirler (bak. Cambridge H. of India c. III s. 699).

2 —	Odeyci: Ala-üd-Din Şah (1 in beylerinden)	1339
3 —	Kutb-üd-Din Firuz Şah (2 nin damadı)	1340
4 —	Gıyas-üd-Din Muhammed Damağan Şah (1 in damadı)	1340
5 —	Nasır-üd-Din Mahmut Gazi Damağan Şah (4 ün kardeşinin oğlu)	1344—5
6 —	Âdil Şah [1]	1356
7 —	Fahr-üd-Din Mübarek Şah	1360
8 —	Ala-üd-Din İskender Şah	1372—3

1377—8 de ülke, Viceyanagar Hindu devletince fethedilir

10. — Dekken'in Behmenli sultanları

1 —	Hasan Kanku Behmen: Ala-üd-Din Behmenşah (Delhi sultanı Muhammed Tuğluk'un "Yüzbaşlık„ larından).	1347
2 —	Muhammed I (1 in oğlu)	1358
3 —	Mücahid (2 nin oğlu)	1375
4 —	Davud (1 in oğlu)	1378
5 —	Mahmud [2] (1 in torunu)	1378
6 —	Gıyas-üd-Din (5 in oğlu)	1397
7 —	Şems-üd-Din (5 in oğlu)	1397
8 —	Tac-üd-Din Firuz (1 in torunu, 4 ün veya onun Ahmed adlı bir kardeşinin oğlu).	1397
9 —	Ahmed Veli (1 in torunu, 8 in kardeşi)	1422
10 —	Ala-üd-Din Ahmed (9 un oğlu)	1436
11 —	Hümâyun Zalim (10 nun oğlu)	1458
12 —	Nizam (11 in oğlu)	1461
13 —	Muhammed II Leşkeri (11 in oğlu)	1463
14 —	Mahmut II [3] (13 ün oğlu)	1482

[1] Bu ve bundan sonraki sultanlar ancak paralarının bulunması dolayısile tanınmaktadır.

[2] Firişte ve Hâfî Han Mahmut derler. Cambride H. of, İndia c III hep Muhammed II der; onun kaynağını bulamadık.

[3] Bu ve bundan sonrakiler kukla sultanlardır.

15 — Ahmet (14 ün oğlu) 1518
16 — Ala-üd-Din (14 ün oğlu) 1521
17 — Veli-Ullah (14 ün oğlu) 1522
18 — Kelim-Ullah (14 ün oğlu) 1525—1527

13 ncü sultanın son yıllarında devlet dağılmıştı. 1527 de Behmenli hanedanı söner.

11. Bidar sultanları (Beridşah'lar)

1 — Emîr Kasım Bey Berid-ül-Memalik (Behmenlilerin Türk beylerinden; Naib-üs-Sultan) 1482
2 — Emîr Ali Bey Berid-ül-Memalik (1 in oğlu; başta Naib-üs-Sultan; 1527 den itibaren "emîr„ ünvanını muhafaza ederek bağımsız hükümdar) 1504
3 — Ali Beridşah (2 nin oğlu, şah ünvanını ilk alan) 1542
4 — İbrahim Beridşah (3 ün oğlu) 1579
5 — Kasım Beridşah II (4 ün oğlu) 1586
6 — Emîr Beridşah (5 in oğlu ?)[1] 1589
7 — Mirza Ali Beridşah (?) 1601
8 — Ali Beridşah II (?) 1609—1619

1619 da ülke, Âdilşah'larca fethedilir.

12. Berar sultanları (İmadşah'lar)

1 — Fetḥ-Ullah İmad-ül-Mülk (müslüman olmuş, Viceyanagar Brahman'larından ve Behmenli devleti beylerinden) 1490
2 — Ala-üd-Din İmadşah (1 in oğlu) 1504
3 — Derya İmadşah (2 nin oğlu) 1529
4 — Burhan İmadşah (3 ün oğlu; büyüdükten sonra da atalığı Tefe'ül Han'ın elinde kukla) 1562—1574

1574 de ülke, Nizamşah'larca fethedilir.

[1] Firişte öyle der, ancak şüphelidir.

13. Ahmetnagar sultanları (Nizamşah'lar)

1 —	Ahmet Nizamşah (müslüman olmuş Viceyanagar Brahman'larından ve Behmenli devleti beylerinden Hasan Nizam-ül-Mülk Bahri'nin oğlu)	1490
2 —	Burhan Nizamşah (1 in oğlu)	1509
3 —	Hüseyin Nizamşah (2 nin oğlu)	1553
4 —	Mürtaza Nizamşah (3 ün oğlu)	1565
5 —	Miran Hüseyin Nizamşah II (4 ün oğlu)	1586
6 —	İsmail Nizamşah (7 nin oğlu, babasından önce tahta çıkmıştı)	1589
7 —	Bürhan Nizamşah II (3 ün oğlu)	1591
8 —	İbrahim Nızamşah (7 nin oğlu)	1595
9 —	Bahadır Nizamşah [1] (8 in oğlu)	1596
10 —	Ahmed Nizamşah II (güya 2 nin torunu, gerçekten hanedana mensup değil)	1596
11 —	Mürtaza Nizamşah II (2 nin şah Ali adında bir oğlunun oğlu)	1603
12 —	Hüseyin Nizamşah III	1630—1633

1633 de ülke, Gürkanlı devletine katılır.

14. Bicapur sultanları (Âdilşah'lar)

1 —	Yusuf Âdil Türkmen (güya Osmanlı padişahı 2 inci Murad'ın küçük oğlu, Behmenli beylerinden)	1490
2 —	İsmail Âdilşah (1 in oğlu)	1510
3 —	Mallu Âdilşah (2 nin oğlu)	1534
4 —	İbrahim Âdilşah I (2 nin oğlu)	1535
5 —	Ali Âdilşah I (4 ün oğlu)	1558
6 —	İbrahim Âdilşah II (4 ün torunu; babası Tahmasp'tir)	1580
7 —	Muhammed Âdilşah (6 nın oğlu)	1627
8 —	Ali Âdilşah II (7 nin oğlu)	1657
9 —	Sikender (İskender) Âdilşah (8 inoğlu)	1672—1686

1686 da ülke, Gürkanlı devletine katılır.

[1] Bunun ve 10 un sırası şüphelidir ve devir karmakarışıktır.

15. Gülkende sultanları (Kutupşah'lar)

1 —	Sultan Kulu Kutupşah (güya Baharlı Türkmenlerinden Ali Şükr Bey soyundan. Hanedanın iddiasına göre güya Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah soyundan; Behmenli devleti beylerinden ve Hemendan Türkmenlerinden).	1512
2 —	Cemşid Kutupşah (1 in oğlu)	1543
3 —	Suphan Kulu Kutupşah (2 nin oğlu)	1550
4 —	İbrahim Kutupşah (1 in oğlu)	1550
5 —	Muhammed Kulu Kutupşah (4 ün oğlu)	1580
6 —	Muhammed Kutupşah (4 ün torunu, badası Muhammed Emin, 5 in damadı)	1612
7 —	Abd-Ullah Kutupşah (6 nın oğlu)	1626
8 —	Ebul-Hasan Kutupşah hangi sultanın oğlu veya torunu olduğu belli değil; 7 nin damadı)	1672—1687

1687 de ülke, Gurkanlı devletine katılır.

YEDİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DELHİ AFGAN SULTANLIĞI
LUDİ HANEDANI

Afgan devletinin özü

Bu devletin tarihini, tarih sırasiyle öbür Delhi sultanlarınınkinden sonraya koymayıp, Tuğluk imparatorluğunun dağılmasından doğan bütün devletlerinkinden sonraya alarak ayrı bir kısma koymamızın sebebi onun gösterdiği özelliklerdir.

Ana özellik, Kuzey Hindistan düzlüğüne bitişik bir bölgede oturan çok vuruşkan ve çetin bir ulusun önce, uzun yıllar boyunca, azar azar gelip Hindistan'daki hükümdar ve ilerigelenlerin ordu ve türlü hizmetlerinde çalıştıktan sonra durumu uygun bulunca pek büyük kütleler halinde, bazen toptan denecek ölçüde Hindistan'a yerleşmesi ve orada güçlü oymaklar halindeki eski teşkilâtını muhafaza etmesidir.

Delhi'nin Türk sultanları veya ilerigelenleri ordularına ve türlü hizmetlerine aldıkları Türkleri birer fert gibi alırlardı. Devlet içindeki karşı koymalar bir vali veya komutanın ayaklanması biçiminde idi; yoksa Türkistan'daki herhangi bir büyük oymak başkanının kendi oymağı veya onun bir kısmiyle gelerek Hindistan'a yerleşmesi ve ona dayanarak sultana kafa tutması ve hatta sultanla eşitlik veya asalette üstünlük dâvasına kalkışması biçiminde değildi.

Ludi Afgan devletinin durumu ise böyle olmaz. Birtakım Afgan beyi, kendi oymaklarına dayanarak, zaten epey zamandır Pencap'a veya Kuzey Hindistan'ın türlü yerlerine yerleşmiş bulunuyordu. Afgan devletinin kurucusu olan Behlul Ludi her şeyden önce bunları kazanmıya, buralarda Afgan'lık duygu ve dayanışmasını berkitmiye, bunları kendi etrafında birleştirmiye önem verir ve bunu başarır. O kadar ki Behlul'ün 1452 de Cevnpur sultanı Mahmut'la savaştığı sırada, işbu sultanın hizmetinde bulunan Afgan beylerinden Derya Han Ludi'yi Behlul'ün amcasının oğlu Kutup Han Ludi: yabancılar (bigane)

hizmetinde bulunması dolayısiyle bağırarak ayıplayınca o, kendi maiyetiyle Behlul tarafına geçer.

Behlul, Delhi tahtını ele geçirdikten sonra kuzeydeki dağlık bölgeden pek çok Afgan'ı, belki birkaç milyon kişiyi, Hindistan düzlüğüne yerleştirir. Esasen bitişiklik dolayısiyle bunların akın halinde kütle kütle ve dolayısiyle bir oymağın üyeleri başka oymak üyeleriyle karışmadan gelip yerleşmeleri kolaydı ve az çok da tabiî idi.

Hindistan'a böylelikle gelip yerleşen Afganlar'a ve hele büyük oymak ilerigelenlerine karşı Behlul'ün takındığı durum devleti onlar için kurduğu, devletin onların malı olduğu, kendisinin yalnızcana onlardan biri olduğudur; her işi de onlarla danışarak görürdü.

Afgan duygu ve anlayışlarına çok uygun olan bu biçim davranış, Behlûl'e pek çok başarı sağlıyacak ve o, kuzeyden getirttiği Afgan kütleleri sayesinde, güclü ordular kuracak ve pek çok yeri ele geçirecektir.

Ancak ülkenin birçok yerinde kütle halinde yerleşmiş kendi başkanlarınca yönetilen kalabalık Afgan oymaklarında çarçabuk dağlık bölgede alışık oldukları gibi, bağımsızlık duyguları üstün gelecek ve ilk değersiz veya daha doğrusu anlayışsız sultan devrinde devleti temelinden sarsacak ve dışardan gelen bir istilâya karşı âciz bırakacaktır. Babur'un dehâsı da işi tamamlıyacaktır.

Meselâ Behlul'ün ölümü sırasında Fermuli'ler ülkenin yarısına sahip idiler (caygir: tımar, ziamet, yolu ile). Fermuli, Ludi, Luhani, Servani, Şahu-Heyl gibi büyük oymak başkanlarının hemen hep kendi oymaklarından kocaman orduları vardı. Servani'lerin başı A'zam Hümâyun'un 45,000 atlısı ve 700 fili bulunuyordu.

Bunlara bakarak Ludi Afgan devletini bir "Afgan oymaklar birliği„ biçiminde kabul etmek gerektir. Başta hem güçlü develet adamı ve komutan, hem de oymak başkanlarını idare etmesini ve onların gönüllerini almasını bilen sultanlar bulundukça işler iyi yürür; üçüncü sultan bu çap ve özde bir kişi olmadığı ve karşısına Babur gibi üstün bir uzkişi çıktığı için onun zamanında devlet derhal çöker.

Ancak bu gibi devletlere öz olan bir yön de kendini gösterir; ana devlet çoktükten sonra oymaklar ve başkanları, şurada burada, güçlü olarak tutunurlar ve Babur'un oğlu Hümâyun gibi âciz bir Türk padişahı tahta oturunca Afgan'lar arasından çıkan bir büyük adam, Şir Han, Afgan devletini eskisinden daha da büyük ve güçlü olarak canlandırır ; fakat o ölüp yerine âciz kimseler geçince eski yıkılış yeniden ve aynı sebepler dolayısiyle kendini gösterir ; Bundan sonra da türlü oymaklar epey uzun bir süre için birkaç yerde güçlü devletler halinde tutunurlar.

Afgan'ların ve Ludi'lerin durumu

Ludi'ler Gilcaî, Galzaî gibi türlü biçimde okunan addaki Afgan oymaklar topluluğunun bir koludurlar. Bunların afganlaşmış Kalaç Türk'leri oldukların yukarda (s. 5—6 da) görmüştük. Kembriç Hindistan tarihi de c. III, s. 224, h. 2 de : " Ludi'ler Kalci veya Gilzaî olup kök (origin) bakımından Türk idiler, ancak o kadar çok zamandır Afganistan'da oturuyorlardı ki 15 inci yüzyılda doğru olarak onları Afgan diye tarif etmek mümkündür„ der.

Tuğluk devletinin yıkılmasiyle sonuçlanan olaylar sırasında ve Timur Gurkan'ın Türkistan'dan Moğolları kovması ve orada kocaman ve her gün büyüyen bir devlet kurarak Türkleri şuraya buraya göçmek iztirarından kurtarması yüzünden Delhi Türk sultanlığının artık Anayurttan taze kuvvet alamaz olduğunu yukarda görmüştük. Çok vuruşkan çetin ve değerli bir ulus olan Afgan'ların da gitgide daha büyük ölçüde Hindistan'a yerleştiklerini ve zaman geçtikçe önem ve güçlerini arttırdıklarını da keza görmüştük.

Seyyit hanedanının son yıllarında Afgan'lar ve hele Ludi'ler Pencap'ta ve Delhi'nin kuzeyindeki bölgede çok kalabalık ve duruma egemendirler. Lahor ve Serhind bölgeleri tâ Panipat'a kadar onlardadır ve onlar ancak sözde Delhi'ye bağımlıdırlar.

Behlul Ludi'nin sultan olmadan önceki durumu

Bu kişi Delhi'nin Seyyit sultanlarından Mübarek Şah'ın Serhind valisi olan Sultan Şah Ludi (ünvanı İslâm Han'dır) nin kardeşinin oğludur; burada "vali„ sözünü, hemen bütün bölgeyi tımar yolu ile kendi oymağından kimselerin elinde bulunduran ve dolayısiyle gerçekten bağımsız olan bir baş, anlamında almalıdır. O kadar ki yiğeninde büyük değer ve yetenek gören İslâm Han, ölmeden önce onu kendisine halef tayin eder.

İslâm Han'ın oğlu Kutup Han vilâyetin kendi hakkı olduğunu ileri sürerek o sırada Delhi tahtında bulunan sultan Muhammed'e başvurur, o da bunu fırsat bilir, kendi nüfuzunu kurmak amaciyle Kutp Han'ı destekler ve ona yardım için veziri Hüsam Han'ın komutasında bir ordu yollar; Behlul bu orduyu bozar ve bunun üzerine durumu çok sağlamlaşır.

Bundan sonra Behlul sultana haber yollayıp Hüsam Han'ı idam ettirir ve yerine Hamit Han adında bir beyi vezir yaparsa kendisine bağımlı olacağını bildirir.

Sultan Muhammed bunu hemen yapar ve Ludi'ler sultanı tanırlar. 1440 da Malva sultanı Mahmut Kalaç Delhi üzerine yürüyünce Behlul ona karşı koyar ve kendisine Han-ı-Hanan ünvanı verilir.

Kendini güçlü duyan Behlul, sultana sormadan Lahor, Dibalpur, Sunam ve Hisar-Firuze'yi alır, yani ora valilerini oralardan zorla çıkartır. Böylelikle o, topu bir devlet çapında olan birkaç önemli vilâyetin başına geçmiş bulunur.

Behlul Ludi'nin sultan olması

Bunu yapmakla sultana karşı ayaklanmış oluyordu; Behlul bir ara Delhi üzerine yürür, orayı kuşatırsa da alamaz. Bundan böyle kendisine sultan dedirtmektedir, ancak henüz hutbe ve paraya adını sokmamıştır.

O sıralarda (1444) sultan Muhammed ölür ve yerine Ala-üd-Din Âlem Şah geçer. Behlul bir kere daha başarısız olarak Delhi'ye saldırır. Sultan ise şunun bunun elinde bulunan toprakları (tımar, ziamet biçimindeki caygirleri) kısmen olsun kendisi almak isteğindedir. Bunun için birkaç bey ve bunlar arasında Behlul'e düşman olan veya elan öyle

geçinen onun amcasının oğlu Kutup Han, sultana her şeyden önce vezir Hamit Hanı öldürtmesi gerektiğini söylerler. Sultan buna hemen razı olur; ancak o (sultan), bu sırada Badaun'da idi; işi öğrenen vezir Hamit Han Delhi'ye egemen olur ve başka birini tahta çıkarmıya karar verir; önce aklına Cevnpur sultanı gelirse de bu hanedanla Delhi sultanları arasında sıhriyet bulunduğu için ondan vazgeçer; Malva sultanı Mahmut Kalaç da uzakta idi, dolayısiyle Behlul Ludi'yi çağırır, o da büyük bir birliğin başında gelince vezir, Delhi "erk„ inin anahtarlarını ona verir.

Behlul de kendini sultan ilân eder: 17 Rebi-ül-Evvel 855 (19.4.1451). Böylelikle Delhi tahtı Afgan'lara geçmiş olur.

Az sonra Behlul, vezir Hamit Hanı yakalattırır ve Badaun'da bulunan Âlem Şah'a şu yolda yazar:

Ben sizin babanızın yetiştirmesiyim, sizin vekiliniz sıfatiyle altüst olmuş olan devlet işlerine düzen vermekteyim ve sizin adınızı hutbeden çıkarmadım (anlaşılan Âlem Şah'ın adını kendi adiyle birlikte hutbede okutturmakta imiş).

Âlem Şah ona şöyle karşılık verir:

Babam size "oğlum„ derdi, ben de sizi bir ağabey tanıyorum. Devleti size bırakıyorum ve ben Badaun'la yetinirim.

Bu suretle birinci Delhi Türk sultanlığının son hükümdarı Âlem Şah tahtı Afgan sultanı Behlul'e bırakmış olur.

Sultan Behlul Bu kişinin ana düşüncesi, tabiî olarak, içerdeki durumunu sağlamlaştırmak ve kendini türlü vali ve beylere tanıttırmak ve saydırmak idi; bu yolda başarılı uğraşları olur. Eyi bir devlet adamı ve yönetimci olduğundan işler düzene girer.

Bundan başka Behlul Ludi, önce de dediğimiz gibi, dağlık bölgedeki Afganların kütle halinde Kuzey Hindistan düzlüğüne yerleşmesine ve bir Afgan dayanışma duygusunun uyanmasına çok önem verir. Bu gelenler her nekadar çok kere oymak teşkilâtları içinde gelmekte idilerse de, bir yandan Behlul'un güçlü bir uzkişi olması, öbür yandan da yeni gelip caygir sahibi olanların tabiatiyle, başta olsun, söz ve buyruk dinler olmaları Behlul'e büyük bir güç ve nüfuz sağlar. Bununla birlikte Behlul daima çok mütevazi olmıya, büyük

oymak başkanlarına karşı hep eşlerimiş gibi davranmıya, her işi onlarla danışarak yapmıya, kendisiyle görüşmek istiyen herkesi, bir er bile olsa, kabul etmiye, hiçbir vakit beylerini bir taht üzerinde kabul etmemiye, ve onları ayakta bırakmamıya çok önem vermiştir. Delhi'yi aldığı vakit hazinedeki bütün parayı Ludi Afganlarına dağıtmıştı ve kendisi herkes kadar bir pay almıştı.

Behlul'un dış siyasası hemen hep Cevnpur sultanlariyle savaşla geçer; bunları Cevnpur tarihi içinde anlattık ve Behlul'un bu işde tam başarı sağladığını ve Cevnpur devletini yıkıp ülkesini kendi devletine kattığını gösterdik.

Yukarıda görmüş olduğumuz gibi Behlul, Multan'ı geri almak işini başaramamıştır. Behlul'un siyasasında dikkate değer bir nokta da onun kuzey dağlık bölgeden, yani Afganların anayurdundan, pek çok kişiyi Hindistan'a getirip yerleştirirken işbu anayurda egemen olmıya ve devletini oraya kadar yaymaya çalışmamış olmasıdır. O, bu işin güçlüğünü ve pek çok kuvvet sarfını gerektireceğini, bundan başka da Afganların bağımsızlık sevgisi dolayısiyle yok yere birçok düşmanlıklar doğuracağını düşünmüşe benzer.

Behlul 1451 de ölür.

Sultan İskender Ludi

Behlul'un ölümü üzerine epey çekişmeli geçen tartışmalardan sonra beyler onun oğullarından Nizam Han'ı sultan seçerler. Bu seçiş yaş veya ölen sultanın vasiyeti gibi bir esasa dayanmadığı için beylerle sultanın karşılıklı durumunu ve beylerin nüfuzunu gösterir.

Görenek olduğu gibi, yeni sultan, bazı şehzade ve kafa tutmak istiyen büyük beylerle çarpışmak zorunda kalır; bunlar arasında en önemlileri iki kardeşi: ağabeyi, Cevnpur'da sultan adiyle vali olan Barbey ve başka bir kardeşi Âlem Han'dır. [1]

1) Âlem Han için Firişte ve Hoca Nizam-üd-Din Ahmed Behlul'un oğlu ve İskender'in kardeşi derler. «Cambridge» Hindistan tarihi, c. III, s. 235 deki haşiyede onun Behlul'un kardeşi olması ihtimaline işaret eder. Biz, bundan böyle, gerek bu ciltte, gerekse ikinci ciltte Firişte ve Hoca Nizam-üd-Din Ahmet'teki sarahate göre, onu Behlul'un oğlu sayacağız.

İkincisi ikta'ından kaçacak ve yerine başka biri geçirilecektir; Gucerat tarihi anlatılırken bu Âlem Han'ın oraya sığınmış bulunduğunu gördük. Onun ilerde Babur'la da işbirliği yaptığını göreceğiz.

Cevnpur "sultanı„ Barbey, sultan Behlul'un sağ kalmış en büyük oğlu idi; Delhi tahtına oturan küçük kardeşi İskender'e boyun eğmemesi o zamanın geleneklerine uygundu; dolayısiyle arada savaşılır; Barbey'in ordusu yenilir, ancak İskender, belki Cevnpur'un eski ve asîl sultanı Hüseyin'in Bihar'da tahtını geri almak amaciyle hazırlık yaptığı için, işi aşırı ileriye götürmeyi uygun bulmaz ve ağabeyini yine Cevnpur'da bırakır.

Çok geçmeden Cevnpur bölgesinin "zemindar„ ları (büyük toprak sahipleri) iki kere ayaklanır ve Barbey'i kaçmak zorunda bırakırlar; ikinci seferde İskender, Barbey'i oradan geri alır. O sıralarda eski Cevnpur sultanı, Hüseyin Şarkî de bir saldırıda bulunur, ancak Benares yakınlarında bozulur ve kaçıp Bengal'e sığınır. 1495 de Bihar fethedilir ve Bengal devleti ile bir antlaşma yapılır; buna göre, işbu devlet kendi ülkesine sığınan Ludi devleti düşmanlarına yardım etmemeyi üstenir.

Sultan İskender'in başlıca iç işi, devlet saygı ve korkusunu büyük beylerin yüreklerine yerleştirmek ve ikta'ların hesaplarını ciddî olarak denetleyip devlet hakkını tamamen almak olmuştur. Ancak o da, babası gibi, beylerine karşı arkadaşca davranırdı.

Dine çok bağlılığı ve taassubu ile ünlüdür ve bu bakımdan azçok Firuz Tuğluk'a benzetilebilir.

İskender, Ağra bölgesinde çok karşı koyma ve ayaklanma bastırmak zorunda kalmıştı; bu bakımdan 1504 de şimdiki Ağra kentini kurmuş ve orada uzun zaman kalmıştır.

Sultan İskender, Racputlara ve Ağra güneyindeki Hindu'lara karşı da seferler, yapar. Narvar (Gvalyor güneyi) ve Çanderi (yine aynı bölgede) yi alır. Ancak komşu büyük devletlerle hep barış içinde yaşamış ve büyük savaşlara girişmemiştir. 1517 de ölür, devrinde yönetim iyi işlemişti. Yerine büyük oğlu İbrahim geçer.

Sultan İbrahim Büyük babası Behlul ile babası İskender'in yakınlarına, beylerine ve genel olarak Afgan'lara karşı nasıl kardeş ve arkadaşça davranmakta olduklarını yukarıda görmüştük. Firişte'ye göre, sultan İbrahim bunu: "baştanbaşa değiştirir ve der ki padişahların akraba ve kavimleri (Afganlar kastediliyor) yoktur, hepsi onların hizmetkârı (nöker) dir ve gerekir ki bunun icaplarını yerine getirsinler„. Yine Firişte'ye göre, sultan Behlul ve sultan İskender'in meclislerinde oturmakta olan büyük Afgan emîrleri, yeni sultanın karşısında elleri kavuşmuş olarak ayakta durmak zorunda kalırlar, ancak gönülleri kırılır ve eski birlik (ittifak) nifaka çevrilmiş olur.

Bu yüzden birtakım beyler İbrahim'in kardeşi Celâl Han'ı tahta çıkarmak isterler ve çok çetin savaşalara kapı açılmış olur; sonra Celâl Han yakalanıp öldürülür. Onun bir ara sığınmış olduğu Gvalyor kurganı kuşatılmış ve düşürülmüştü (1518).

Bundan az sonra sultan İbrahim bir kuşku üzerine A'zam Hümâyun başta birtakım beyini işten çıkarır ve bazılarını hapseder. Bu yüzden ayaklanan beylerle sultan arasında çetin bir savaş çıkar ve sultan güç halle üstün gelebilir.

Sultan İbrahim tehlikeli biçimde büyümekte ve güç kazanmakta olan, daha önce birkaç kere andığımız, Mevar (Çitor) racasıRana Sanga (veya Sanka) ya karşı başarılı bir sefer yaptırır. Birtakım Afgan beyinin Rana'ya kaçması ve sonra yine Afganlar tarafına geçmesinin bu başarıda bir payı olmuştur.

Sultan İbrahim'in beylerine karşı kuşkuları her gün daha çok arttığı ve onların birçoğunu sinsicesine yakalattırıp öldürttüğü için ona karşı sevgi ve güven büsbütün ortadan kalkar ve birtakım beyler Kâbil padişahı bulunan Babur'a başvurup onu Hindistan'a girmiye kışkırtırlar. O da türlü hazırlık ve deneme seferlerinden sonra Hindistan düzlüğüne yaptığı son kesin seferde, Delhi'nin Kuzeyinde Panipat'ta sultan İbrahim'in ordusunu bozar ve bu kişi vuruşma sırasında ölür (1526). Böylelikle Ludi devleti, yani birinci Delhi Afgan sultanlığı, sona ermiş ve Hindistan'da Gurkanlı devleti, yani ikinci Delhi Türk padişahlığı, kurulmuş olur,

Sultan İbrahim'e karşı Babur'un hazırlık ve seferleri ikinci ciltte görülecektir.

Sultan İbrahim'ın güttüğü ana amacın şu olduğu anlaşılmaktadır: büyük Afgan oymaklarını ve onların ikta' ve caygir adiyle ellerinde bulunan ülkelerini, sultanı işlerine karıştırmadan yöneltmek istiyen büyük oymak başkanlarının nüfuzunu kırmak ve bunları memur durumuna geçirmek. Bu işe girişen sultan İbrahim, bir yandan kuvvet hesabını yanlış yapmış, öbür yandan da Babur'u hiç hesaba katmamıştı. Bundan başka, adam kullanma ve idare etme, gönül alma ve kuşku uyandırmama sanatında ve doğru ve isabetli tedbir bulma işinde sultan İbrahim pek anlayışsız ve yeteneksiz görünür. Bütün bunlara Babur'un dehâsı eklenince küçücük Kâbil padişahının çok değerli ve vuruşkan bir iki yüz bin asker besliyen koca Hindistan padişahlığını nasıl ortadan kaldırıp onun hemen bütün ülkelerini ele geçirdiği anlaşılır.

Delhi Afgan Sultanları

LUDİ HANEDANI (Afganlaşmış Kalaçlar)

Behram Ludi

|

Kala

|

(1) Behlul Ludi
1541 — 1489

|

(2) Sikender Ludi
1489 — 1512

|

(3) İbrahim Ludi
1512 — 1526

BİRİNCİ DELHİ TÜRK SULTANLIĞI VE ONUN DAĞILMASINDAN DOĞAN DEVLETLER HAKKINDA BİBLİYOĞRAFYA

A. — Yazdıkları devri, veya ona bitişik zamanları yaşamış tarihçilerin eserleri :

1. Gur sultanları ve Aybey'den Balaban'ın tahta çıkmasından (1266) altı yıl önceye kadar (1260), başlıca kaynak ilk Delhi Türk sultanlarının kadılık, hatiplik ve müderrislik gibi hizmetlerinde bulunmuş olan Mevlânâ Minhac-üd-Din'in "*Tabakat-ı Nasırî*„ sidir. Babası Sırac-üd-Din de Gur sultanı Muiz-üd-Din'in yanında aynı türlü hizmetlerde bulunmuştur. Esere bu ad, sultan Nasır-üd-Din Mahmud'a (1246—1266) sunulduğu için verilmiştir. Gur sultanlarından önceki devreye ait kısımları hemen bütün öbür Doğu İslâm acunu üzerine yazılmış, nisbeten genel, tarihlerde bulunduğu için az önemlidir. Ancak bu kısımlar için de, zamanımıza kadar gelmemiş eserlerden iktibaslar bulunduğu için bunlar da bazen çok değerli yönleri kapsarlar. Tengiz istilâsına ait kısmı da ilgiye değer. H. G. Raverty tarafından iyi ve zengin haşiyelerle İngilizceye çevrilmiştir. ("Asiatic Society of Bengal„ yayınlarından "Calcutta„ 1864). "Raverty„ nin İngilizce tercümesi aynı kurum tarafından 1881 de yayınlanmıştır.

2. Aybey ve kısmen de Gur sultanı Muiz-üd-Din'le Delhi sultanı İletmiş için başka bir anakaynakta bunların çağdaşı olan Hasan Nizamî'nin "*Tac-ül-Measır*„ ıdır. Bu eserdeki tarihî bilgiler birincidekilerle ölçülemiyecek kadar azdır (Elliot and Dowson'dan London 1867—1877).

3. Fahr-üd-Din Mübarek Şah'ın "*Bahr-ı Ensab*„ının tarihi girişi, Muiz-üd-Din'in ölümü üzerine Aybey'in davranışlarının bir şahit kaleminden anlatılışını kapsaması ve Türklerin durumunu göstermesi bakımından önemlidir. "*Tarîh-i Fahr-üd-Din Mübarek Şah*„ diye Sir Denison Ross tarafından yayınlanmıştır (London 1927).

4. 1266—1356 yılları için (Balaban'ın tahta çıkışından Firuz Tuğluğ'un ilk altı yılına kadar) başlıca anakaynak Ziya Bernî'nin (Bereni) "*Tarih-i-Firuz Şahi*„sidir. Yazar, bu uzun devrenin yarısından büyük bir kısmının doğrudan doğruya şahididir; ilk kısımlarını ise yakınlarından duyarak yazmıştır. Büyük Türk şairi Emîr Hüsrev'le çok sevişirdi. Eser, Firuz Tuğluğ'a sunulmuştur ve adı o yüzden öyle konulmuştur. Yazar oldukça serbest yazmıştır; belki Tuğluklar devri için biraz ihtiyatlı davranmış sayılabilir (Asiatic Society of Bengal„ yayınlarında, "Calcutta„ 1862).

5. Firuz Tuğluk'un (1351—1388) tarihçisi Şemsi Sirac Afif'in "*Tarîh-i Firuz Şahî*„si o devir için anakaynaktır; üslûp pek dalkavukcanadır ve kapsadığı şişirmeler dolayısiyle yanıltıcıdır ("Asiatic Society of Bengal„ yayınlarından, "Calcutta„ 1891).

6. Firuz Tuğluk, "*Fütûhat-ı Firuz Şahî*„ adiyle yaptıklarını ve bunların mucip sebeplerini küçük bir eserde toplamıştır; eser bu bakımdan çok önemlidir (Elliot and Dowson'dan, London 1867—1877).

7. Seyyit hanedanının en önemli tarihçisi olan Yahya ibni Ahmet ibni Abdullah Serhindî'nin "*Tarih-i Mübarek Şahî*„ si o devrin anakaynağıdır; eser, Hızır Han'ın oğlu Mübarek Şah'a (1421—1434) sunulmuştur. Muhammed Şah denvrinden de bahseder. Yazar, Gurlu sultan Muiz-üd-Din'den ittibaren olagelenleri de iyi bir surette toplamıştır; esasen eserin 180 sahifesi bu özete ve 64 sahifesi Seyyit hanedanına aittir ("Asiatic Society of Bengal„ yayınlarından, "Calcutta„, 1931).

8. Ludi sultanlarının yukardaki biçimde tarihçisi bilinmemektedir. Daha sonra yazılmış eserler az aşağıda anılacaktır.

***

B. Genel eserler:

Ekber devrinde, veya daha sonra, yazılmış ayrıntılı bazı eserler, Müslüman Türklerin Hindistan'a girişlerinden beri geçen tarihî olayları da kapsarlar; kaynakları yukarda adları

geçen eserler ve bunlardan başka bugün tamamen veya kısmen kaybolmuş bulunan eserlerdir; bu bakımdan geç te yazılmış olsalar bazen önemleri çoktur.

Başlıcaları aşağıdadır:

1. Hoca Nizam-üd-Din Ahmed: "*Tabakat-ı-Ekberî*„.

2. Abd-ül-Kadir el Badaunî: "*Müntehab-üt-Tevarih*„.

Bu iki eser üzerinde ikinci ciltte ayrıca durulacaktır.

3. En çok Firişte diye anılan Molla Ebül-Kasım Hindu-Şah Firişte'nin "Gülşen-i İbrahimî„ si; eser, daha çok "*Tarih-i Firişte*„ diye tanınmıştır. Dekken Müslüman devletlerinin tarihi için en önemli anakaynaktır. Yazar büyük Timur'un hazinedarı Hindu-Şah'ın (ünvandır) soyundan olup Bicapur sultanlarının hizmetinde bulunmuştur ve onların resmî tarihçisidir; eserin adı İbrahim Âdilşah II 'ye (1580-1627) sunulmuş olmasından dolayıdır. Firişte sahife 4'de bir kısmı bugün kaybolmuş olan kaynaklarını sayar. Ondan sonra Afrasyab'ın Hindistan'a girmesi gibi efsanevî özde kısa kısımlar ve daha tarihî özde bazı bilgiler gelir. Bunların arkasından da Gazne ve Gur devletlerinin, daha çok Hindistan'la ilgili tarihleri (bu yön Gur tarihi için tamamiyle öyledir), Delhi saltanlarının ve Hindistan'da kurulmuş olan hemen bütün müslüman devletlerin tarihi gelir. Delhi sultanları kısmı, pek geniş ölçüde, " Tabakat-ı Ekberî „ den alınmışa benzer; ancak 17 inci yılın başına kadar Dekken tarihi için eser anakaynaktır. Cohn (John) Briggs tarafından "*History of the Rise of the Muhammedan Power in India*„ adiyle İngilizceye oldukça yanlış ve bazen uydurma eklerle çevrilmiştir. Pek çok Batı tarihçisi bu çevirmeyi kaynak diye kullandıkları için Hindistanda'ki Müslüman Türk devletlerinin tarihi Batı'da önemli yanlışlarla yazılmıştır. Eserin kendisi, yani farsca metni, değerlidir (Laknov taş basması H. 1323; 1905).

4. Ekber Gürkan'ın buyruğu üzerine Mevlâna Ahmed'in başkanlığında bir kurul tarafından yazılmış olan "*Tarih-i Elfî*„ (Elliot and Dowson'dan; London 1867-1877).

Ekber devrinde Hindistan'da yazılmış bu 4 eserden başka Mir Hand'ın *"Ravzat-üs-Sefa"* sı, Hand-Mir'in *"Habib-üs-Siyer"* i gibi eserlerden de istifade etmek mümkündür. Genel İslâm tarihlerinden de istifade mümkündür.

Celâl-üd-Din Mengûverdi'nin Hint ve Sint'teki maceraları ve Büyük Timur'un Hindistan akını için de yukarda sözü geçen genel tarihlerden veya Timur'a ait eserlerden istifade edilebilir.

Birkaç Afgan tarihçi, daha sonraki devirlerde, Delhi'nin Ludi Afgan sultanlarının devrini de kapsıyan tarihî eserler yazmışlardır, başlıcaları 5, 6 ve 7 sayılariyle gösterilen şu eserlerdir:

5. Ahmet Yadigâr'ın *"Tarih-i Salâtin-ı Afagine"* si. Eser, Bengal'in son Afgan hükümdarı Davut Şah Kararani'nin (ölümüm 1576) buyruğu üzerine yazılmıştır, 1590 dan sonra bitmişe benzer. Eser Behlul Ludi'den, sultan Muhammed Âdil Sur'un ölümüne (964 veya 968; 1557 veya 1561) kadar gider. Efsaneye çok kaçar (Elliot and Dowson'dan, London 1867—1877).

6. Abd-Ullah'ın *"Tarih-i Davudî"* si (Davud Kararani). Eser, 1605 de tahta çıkmış olan Gurkanlı padişahlardan Cihangir devrinde yazılmıştır. Sultan Behlul'den Davud Şah'ın ölümüne (1576) kadar gider. Bu eser de efsaneye çok kaçar (Elliot and Dowson'dan, London, 1867—1877).

7. Nimet-Ullah'ın *"Mahzen-i Afganî"* si. Bu eserin bazı ekleri ve bunlar arasında Cihangir'ın beylerinden Han Cihan Ludi'ye ait kısımları kapsıyan büyültülmüş şekline *"Tarih-i Han Cihan Ludi"* denir. Yazar birkaç yardımcı ile birlikte sözü geçen Han Cihan Ludi'nin isteği üzerine 1609 — 1612 yılları arasında eserini yazmıştır. İlk kısmı Adem'den başlar ve Beni İsrail Peygamberlerinden Talut'u Afganların atası gibi gösteren efsanenin kökü bu kısımdır ve işbu kısım baştan başa efsanevî özdedir. Behlul Ludi'den itibaren eser tarihî bir öz alır. Dorn tarafından *"History of the Afghans"* adiyle İngilizceye çevrilmiştir (Elliot and Dowson'dan, London 1867—1877).

Hindistan'ın bazı kısımlarının tarihi hakkında yazılmış bir iki önemli eseri de anacağız.

Dekken tarihi için Firişte'den başka iki eser daha anılmıya değer.

8. Behmenli devleti bakımından Seyit Ali Samnanî'nin "*Burhan-ı Measir*„ i değerlidir (İndia Antiquary XXVIII, 1899).

9. Hâfî Han'ın *Mütehab-ül-Lubab*„ ının üçüncü cildi, bilhassa 17 inci yüzyılın başlarından, yani Firişte tarihinin durmasından, itibaren Dekken tarihi için (Gurkanlıların orayı fethetmelerine kadar) anakaynak sayılır. Bu eser ikinci ciltte ayrıca anılacaktır.

10. Bengal tarihi için Gulam Hüseyin Selim'in "*Riyad-üs-Selatin*„ i faydalıdır. Müslüman Türklerin Bengal'i fethetmelerinden, İngiliz'lerin işbu ülkeyi almalarına kadar giden devri kapsar ("Asiatic Society of Bengal„, yayınlarından, Calcutta 1890).

11. Gücerat tarihi için Mir Ebu Turab Veli'nin «*Tarih-i Gücerat*„ ı önemlidir ("Asiatic Society of Bengal„ yayınlarından, "Calcutta„, 1908).

C.— Kısmen tarihî, kısmen de başka özde olan birkaç eserden de bahsedeceğiz.

1. Büyük Türk şairi Emîr Hüsrev'in tarihi olan iki mensur eseriyle tarih üzerine ışık serpen 5 tarihî mesnevisini aşağıda anıyoruz:

a) "*Tarih-i Ala'î*„ veya "*Hazain-ül-Fütuh*„; Ala-üd-Din Kalaç saltanatının ilk 15 yılından (1296—1310) bahseder.

b) "*İcaze-i-Hüsrevî*„ veya "*İnşa-i-Emîr Hüsrev*„, bir ferman ve resmî muhabere kolleksiyonudur.

c) "*Kıran-üs-Sa'deyn*„ Balaban'ın torunu Keykobat (1287—1290) devrini ve onun babası Boğra Han'la buluşmasını ve teşrifatı gösterir.

d) "*Miftah-ül-Fütuh*„; Celal-üd-Din Kalaç'ın (1290—1296) savaşlarını gösterir.

e) "*Deval Rani-Hızır Han*„; Ala-üd-Din Kalaç'ın oğlu Hızır Han'la, Gucerat racasının tutsak kızı Daval Rani'nin sevişmelerini anlatır ve Ala-üd-Din Kalaç devri savaş ve fütu-

hatını da tasvir eder. "Leylâ ile Mecnun„ ayarında ince bir eser sayılır.

f) "*Nuh Sipihr*„; Mübarek devrini (1316—1320) gösterir.

g) "*Tuğluknâme*„; Gıyas-üd-Din Tuğluk (1320—1325) devrine ait ise de bitmemiş veya büyük kısmı kaybolmuştur.

Ezcümle Elliot and Dowson'da ve Muhammed Habib'in "*Hazret Âmir Khusrau of Delhi*„ adlı eserinde (Aligarh Müslüman Üniversitesi yayınlarından, Bombay 1927) Hüsrev'den parçalar veya bunlar hakkında tahliller bulunur.

2. Yazılarının tarih bakımından önemi olan başka bir eser de Çaç'lı (Taşkent) şair Bedr-üd-Din'in "*Kasaid*„ idir; en çok Muhammed Tuğluk (1325-1351) devrini aydınlatır. (Elliot and Dowson'da, London, 1867-1877).

3. Ünlü Tanca'lı gezmen İbn-i-Batuta'nın daha çok "*Seyahatnâme-i İbn-i Batuta*„ diye tanınmış olan "*Tühfet-ül-Enzar fi Garaib-ül-Emsar ve Acaib-ül-Esfar*„ adlı eseri: a) Kalaç hanedanının tahtı kaybetmesi ve önce mühtedi Hüsrev ve sonra Tukluk'ların tahtı ele geçirmeleri olayları ve Gıyas-üd-Din Tuğluk'un saltanatiyle Muhammed Tuğluk'un saltanatının bir kısmı için en önemli tarihî kaynaklar arasındadır; b) Hindistan'ın Muhammed Tuğluk devrinde (1325-1351) ki genel durumu ve ülkede o sırada varolan, gelenek, görenek, yönetim usulleri ve saire için de başlıca anakaynaktır. Mehmet Şerif paşa tarafından Türkçeye çevrilmiştir (İstanbul 1335-1337; 1919).

Sir M. E. Elliot'la Prof. Dowson'un "*The history of India as told By its own Historians*„ adlı 8 ciltlik eseri, bazıları geniş olmak üzere 154 eski eserden iktibasları kapsar (London, 1867-1877).

D. — Yeni eserler:

Kısmen yukarda sözü geçen Firişte Tarihinin Briggs tarafından yapılmış tercümesine güvendikleri, kısmen Doğu acununu anlıyamadıkları, kısmen eskimiş oldukları ve kısmen de Türklerin tarihî rolünü kısmak siyasal düşüncesiyle yazdıkları için bu devreye ait az çok güvenilir pek az yeni eser vardır.

1. Kembriç Hindistan Tarihinin 3 üncü cildi: "*The Cambridge History of India*; in six volumes, Volume III, Türks and Afgans„ (1918).

2. Profesör İşvari (İshwari) Prasad'ın: "*History of Medieval India from 647 to the Mughal Conquest*„ yani: "647 den Moğol fethine kadar Ortaçağ Hindistan tarihi„, (Allahabad 1928).

Bunlar arasında gösterilebilir.

Ancak bu sonuncunun adında görülen "Moğol fethi„ sözü, Hatıratında kendine biteviye Türk diyen ve Moğollar aleyhinde yazan ve Türklüğü herkesçe bilinen Babur'un Hindistan'ı fethine aittir. Bu örnekte yeni eserlerin en güvenilebilir olanlarına ne derece güvenilebileceğini ayrıca aydınlatmaktadır.

Bunun bir Fransızca tercümesi: "*L'İnde du VIIe au XVIe siécle*„ adiyle Kavenyak (Cavaignac) ın, "*Histoire du Monde*„ adlı külliyatında çıkmıştır (Paris 1930).

DİZİN

A

B

C

Ç

D

F

G

H

I

İ

J

K

L

N

O

R

S

T

U

Ü

V

W

Y

Z

DÜZELTMELER

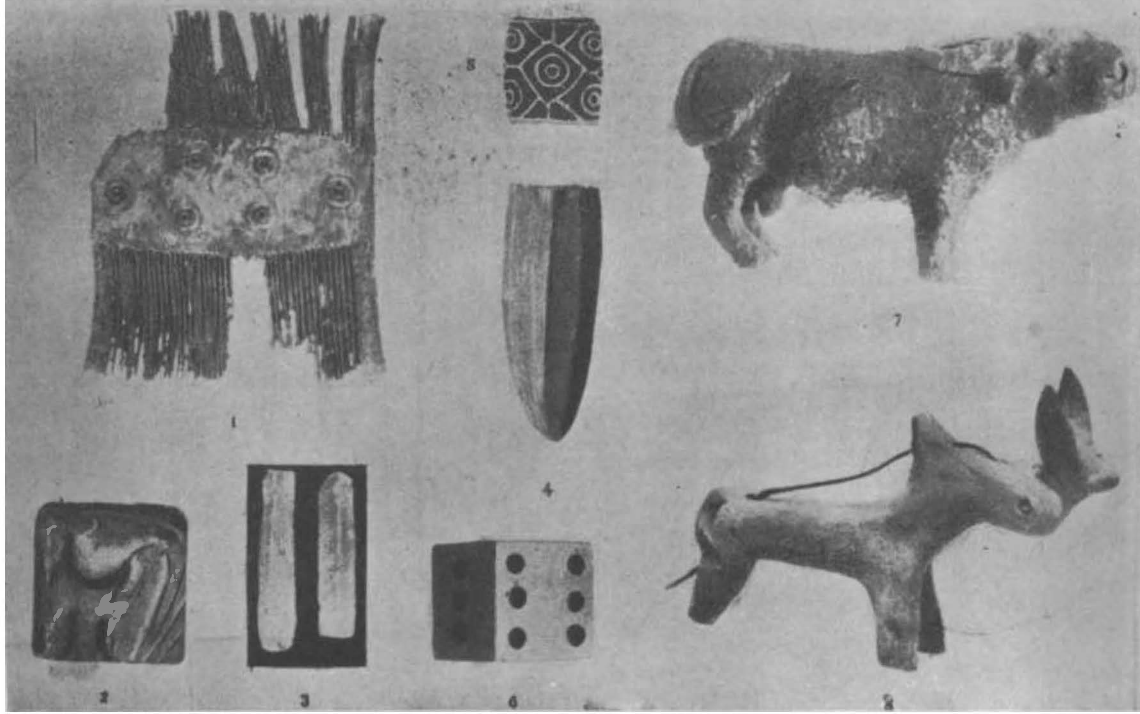
Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
5	9	Makaratlar	Maratalar
11	16	Maharatlar	»
14	7	»	»
24	4 (sondan)	Sivan'ın	Siva'nın
26 haşiye	3	Brahman'lar	Brahmana'lar
26 »	8	»	»
30	17-18	Brahmaspasti	Brahmanaspatı
41	23	Brahmanlar	Brahmana'lar
63	14	Kera	Kerala
71	13	Kanoj	Kanevc
83	9	Maharatlar	Maratalar
89	23	Hiung	Hiuen
100	24	»	»
104	4 (sondan)	Triçonpoli	Triçonopoli
109	19	Brahmanlar	Brahman'lar
109	haşiye	Govinda, Das	Govindâ Das,
141	haşiye 3	Batin'da	Batinda
169	6 (sondan)	Hilâfesinin	Hilâfetinin
170	6	İslâm	Mısır
191	1	El-Kaim-Billah	El-Kaim Bi Emrullah
192	3 (sondan)	Niyl	Niyal
195	6 (sondan)	(Ybgu)	(Yabgu)
219	7 (sondan)	(1515-16)	(1015-16)
220	13	(Divan-ı-işrafi şuguli..)	(Divan-ı şuguli işraf..)
238	5-4 (sondan)	(Hadikat-ül-Hakaik..)	Hadikat-ül-Hakikat
271	10	Malik-ül	Melik-ül
278	3	Süresti	Sursuti
302	4 (sondan)	Yavada	Yadava
305	16-17	Uzun saçlıların en kısa akıllısı	Akılsızların en akılsızı
329	4	Maharatlar	Maratalar
358	15	Şih dini	Sih dini
359	6 (sondan)	Muiz-üd-Din	Muin-üd-Din
388	3 (sondan)	Kerala	Kerla
397	13	Kanbey	Kambey
404	4	»	»
409	8 (sondan)	Suca'	Şüca'
413	15	Mak'eri	Makeri

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
417	9 (sondan)	İsmail Nuh	İsmail Muh
419	7 (sondan)	Garihan	Garîban
421	12	Mahmud I	Muhammed I.
428	10-11	Gere-Malvagince	gereğince
428	16	Sultanı Hişeng	Malva sultanı Huşeng
429	11	yönde	yönden
435	7	1480	1482
455	1	E-Batı Bengal sultanları	. . . .
460	İkinci Handeş hükümdarının tahta çıkış tarihi	1389	1399
462	İkinci Keşmir sultanının tahta çıkış tarihi	1347	1349
465	Bidar sultanlarına ait ilk tarih	1482	1487
477	5 (sondan)	1541-1489	1441-1489

Gazne Sultanı Sevüktekin oğlu Mahmut ve Mührü

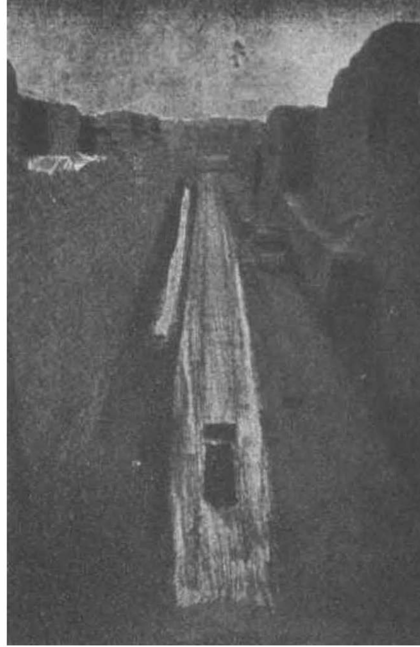

Mohenco Daro'da bulunan eşya.

1. Fildişi tarak, 2. Çakmak taşından tartı, 3. Çakmak taşı parçaları, 4. Yontulmuş çakmak taşı, 5. Kakılmış akik, 6. Taştan zar, 7, Bronzdan manda, 8. Keramikten oyuncak (Başı oynak).

1, Mohenco Daro.
Sabun Taşından (steaiite) heykel.

2. Mohenco Daro.
Bir sokak ve bir lağım.

3. İskender'in Poros'u yenişini gösteren para.

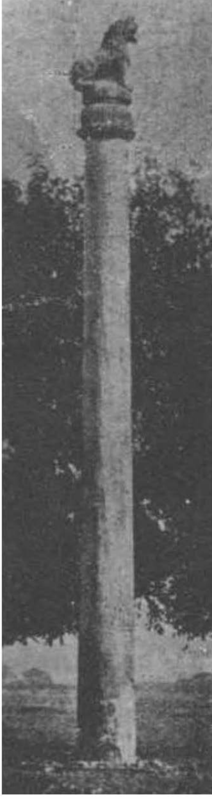
Buda'nın « erme» ye çalıştığı sıradaki durumu
(Greko-Budik üslup) .
Lahor müzesi; MS. I• veya II. yüzyıl.

Levha IV

Buda.

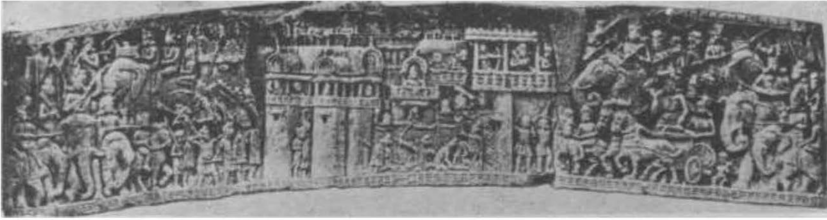
Taksila; Greko-Budik üslûp. M. s. ilk yüz yıllar.

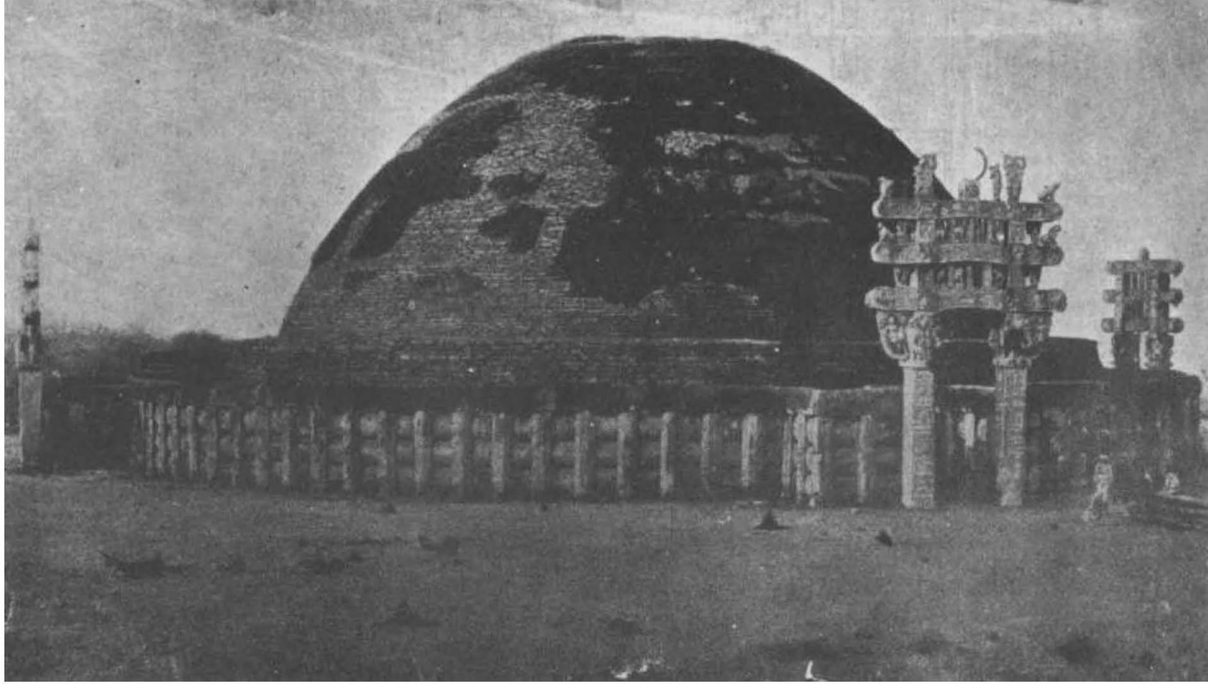
1. Asoba direği.
Lauriua Nandangarh
(Bihar).

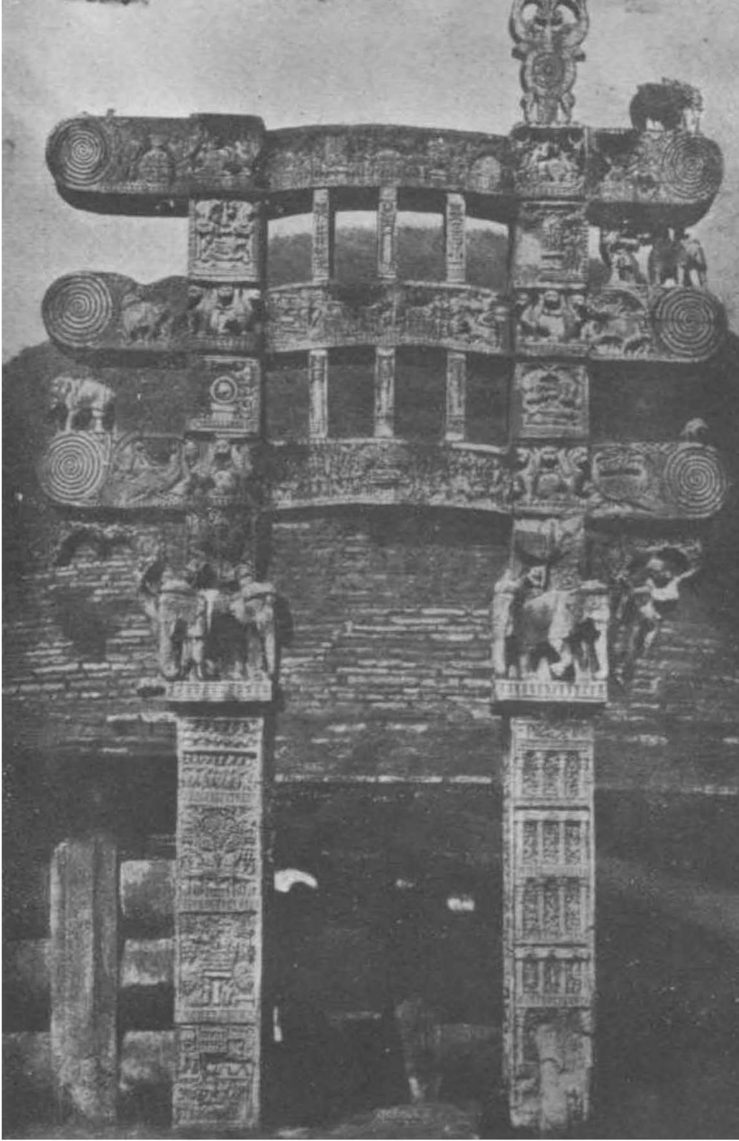
2. Bir Asoka direğinin başlığı.
Sarnat (Benares'in 5—6
klm. Kuzeyi.)

3. Sançi Stupasinin güney girişinin üstündeki alt levha.
(Taşı girift işleme tarzını gösterir).
Levha VI ve VII'ye bakmalı.

Büyük Buda Stupası'nın (Buda kalıntılarını korumaya mahsus anıt) Kuzey doğudan görünüşü .
Sançi; Merkezi Hindistan; Milâttan 1 veya 2 yüzyıl önce.

Büyük Şançi Stupasının doğu girişi. (Bak. levha VI'ya) .

Levha VIII

Buda-Gaya da (Benares Doğusu Patna güneyi) büyük Buda mabedi; ana bina 60 m. kadar yükseklikte dir. İlk yapılış belki Buda devrine yakındır; bugünkü biçim aşağı yukarı 7 inci yüzyılda Çinli Budist hacısı Hiüen-Tsang'ın gördüğü biçimdir. Mâbetlerde taşların nekadar işlenmekte olduğunu ve yapının ehram biçiminde yükseldiğini göstermektedir.

Levha IX

1. Barhut (Allahabad'ın güneybatısı). Stupa'nın duvar kabartmaları : Bir Kıralın Buda'yı ziyarete gelmesi.

M. ö. II. yüzyıl ortası.

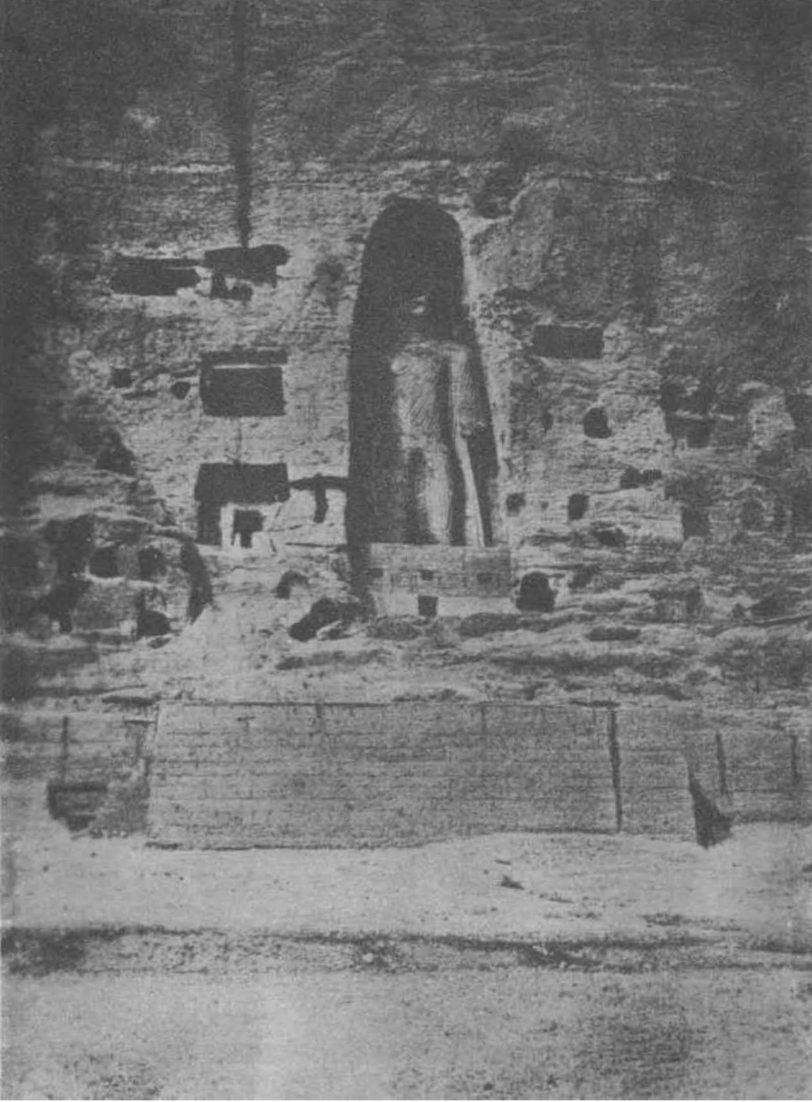
2. Aynı anıttan bir parça: Bir Kıralın Bodi (bilgi, ışıklanma) ağacına tapması.

1 . Karlı'da (Puna'nın Kuzeybatısı) yeraltı mabedi : uzunluğu 41 m., genişliği 27 m. , yüksekliği 15 m. İçerdeki anıt bir Stupa'dır.
M. ö. 1 veya 2 inci yüzyıl.

2. Nasik'de (Bombay'ın Kuzey-doğusu) yeraltı mabedinin girişi.
Aynı devir.

Bamyan'da 35 m. yüksekliğindeki Buda heykeli (Kanik devri)' Greko-Budik veya Gandara okulu üslûbunda yapılmıştır. Bamyan (Afganistan), Kuşan hükümdarı Kanikin en önemli iki merkezini (Hindistanda Pişaver, Türkistanda Belh-Balıka) biribirine ulaştıran en önemli boğazdır ve ünlü bir kervan konağıdır. Heykel ve içinde bulunduğu oyuk doğrudan doğruya kaya içinde oyulmuştur. Heykel etrafında Buda keşişlerine mahsus oyulmuş hücreler görünmektedir.

Levha XII

Bamyan'da 53 metre yükseklikte Buda heykeli. Kanikin oğlu devrine ait sanılır. (Ayrıntılar için bak levha XI'e).

Levha XIII

Kanık kutusu. Pişaver yakınlarında Kanişka Stupası'nda (Buda'dan kal-
ma bir şeyi saklamaya mahsus anıt) bulunmuştur. Tepede kapağın
üzerinde oturmuş Buda ve ayakta iki Bodisatva (Buda adayı) vardır.
Ortadaki resim Kanik'tir; sağında ayı, solunda güneşi
temsil eden iki şahıs bulunmaktadır.

Acanta mağaraları. Dekken'de (Bombay'ın 350 Klm. Doğu-kuzeyinde) oyulmuş 29 mağara olup Buda keşişlerine mahsus imişler. M. ö. 1 inci ve belki 2 inci yüzyılda oyulmaya başlanılmış-tırlar; en sonları M. s. 6 ıncı yüzyıldandır. Eski Hindistan'ın en güzel resimleri buradadır.

Acanta mağaraları resimlerinden (Bak levha XIV'e)

Levha XVI

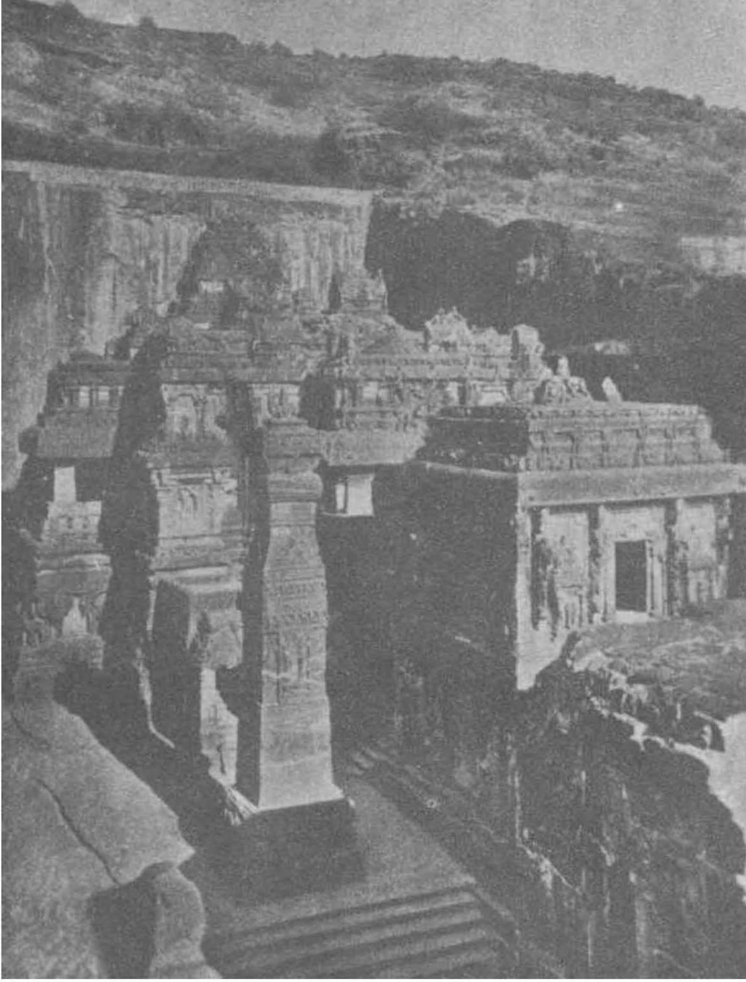

Tancor (Güney-doğu Dekken) büyük mabedi (Büyük Pagoda). Çola üslûbu. 1000 inci yıla doğru. Mabet çok oyma ve kabartmalıdır ve ehram gibi yükselir.

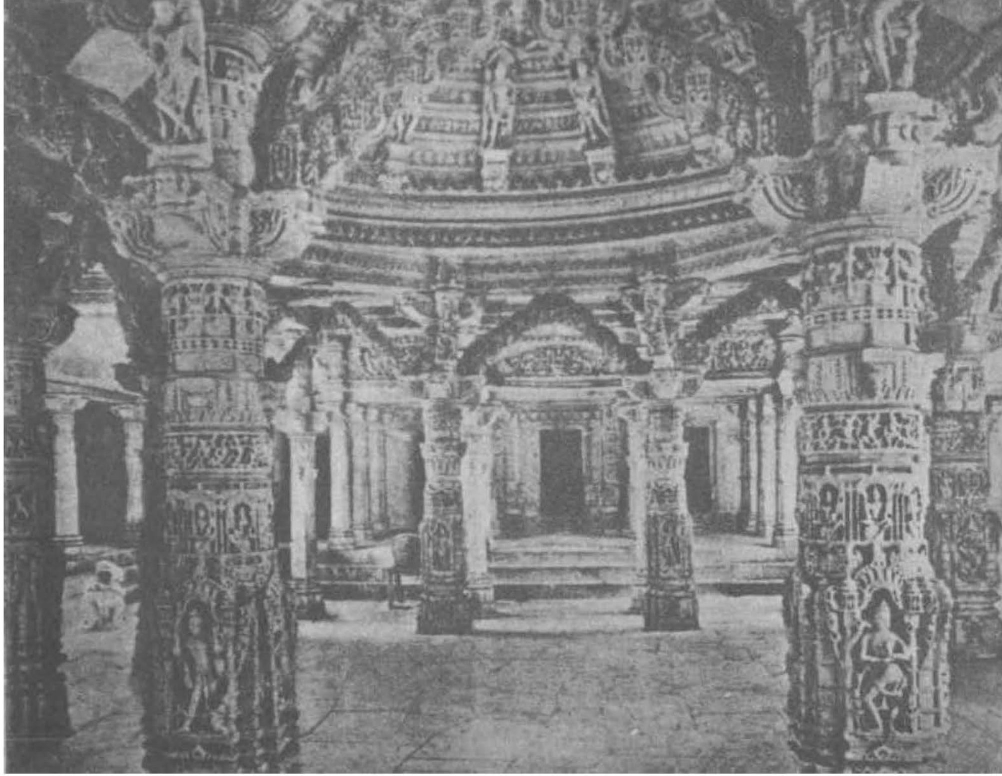

Tancor'da Subrahmanya mabedi; 18 inci yüzyıl. (Bak. Levha XVI'ya).

Levha XVIII

Ellora'da (Bombay'ın 300 Klm. Kuzey-doğusu) kaya içinde oyulmuş Şiva mabedi. Şiva'nın Himalâya'da oturduğu yere atfen « Kaylasa » mabedi denir. (M. s. 8 inci yüzyıl).

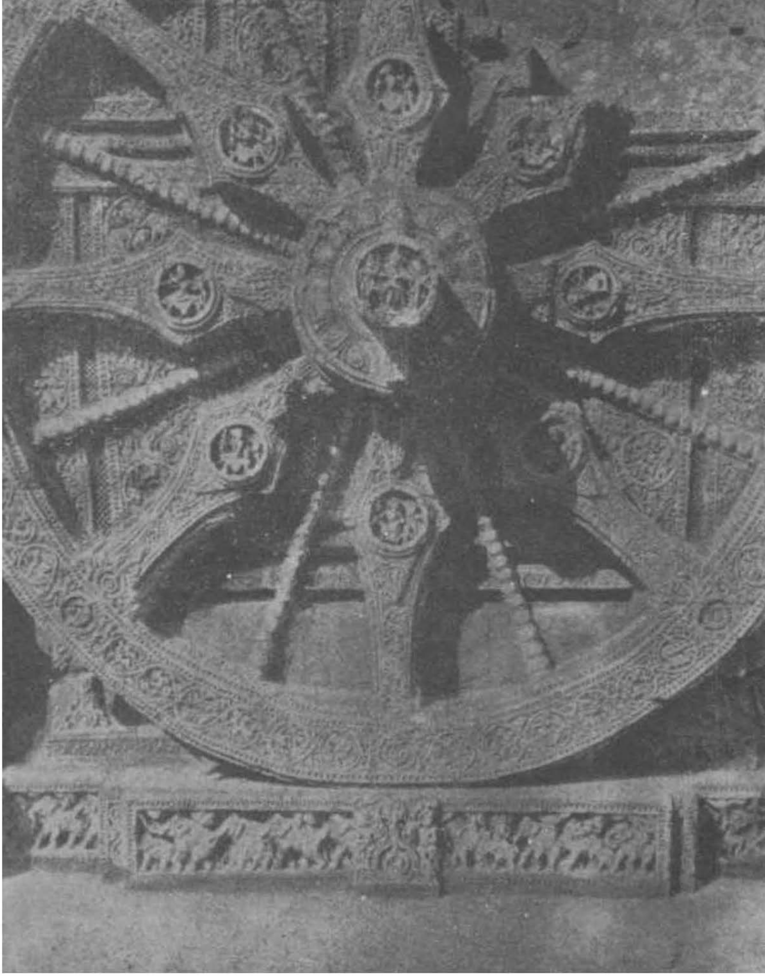

Racistanda Udeypur batısında Abu dağında (Mont Abu) Dilvara mabetlerinden (11 ve 13 üncü yüzyıllar) Adinat mabedinin içi. Heykel ve süsler mermer içinde oyulmuştur. (Ceyna mabedi) .

Levha XX

Kanarak'ta (Orissa'da Puri yakınında) Güneş mabedi; « Kara Pagod» diye ünlüdür. 13 üncü yüzyıl. Cüya çekilen bir araba imiş gibi tekerlekleri vardır.

Kanarak'taki Güneş mabedinin tekerleklerindeki oyma ve işlerin
ayrıntıları (Bak. Levha XX'ye)

Levha XXII

Gazne Sultanı Sevüktekin oğlu Mahmud'un türbesinin kapısı.
(Şimdi Ağra'da bulunuyor).

Levha XXIII

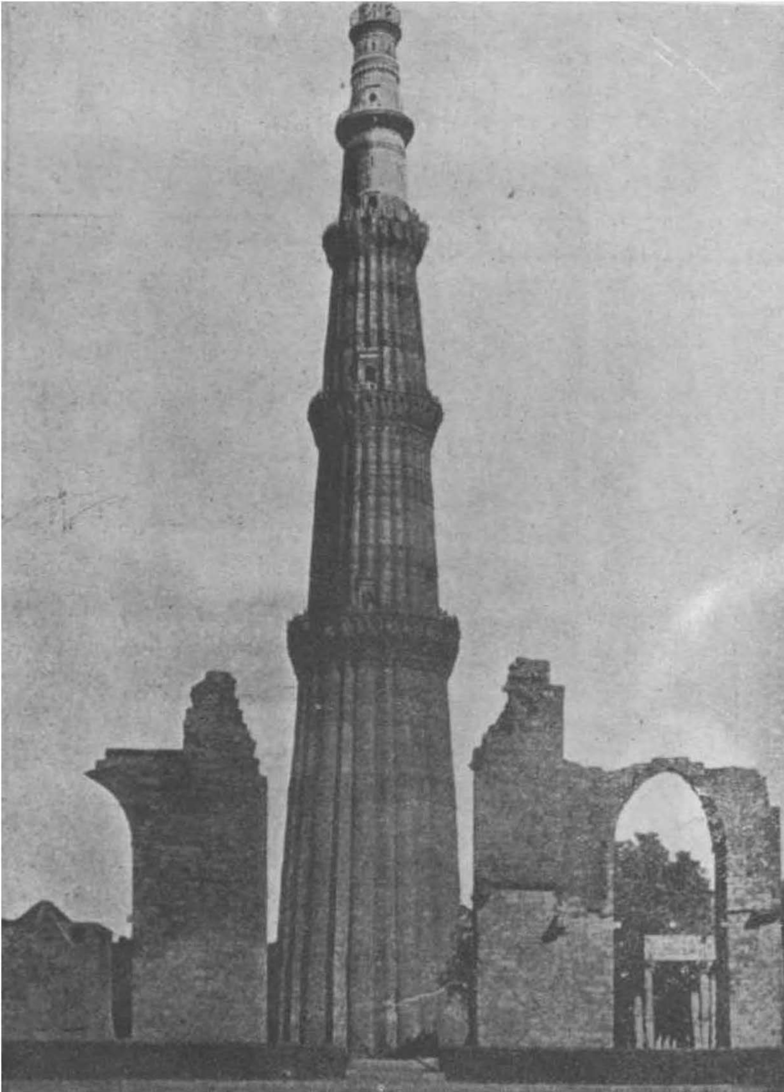

1. Sevüktekin oğlu Mahmud'un sandukasının başındaki taş.

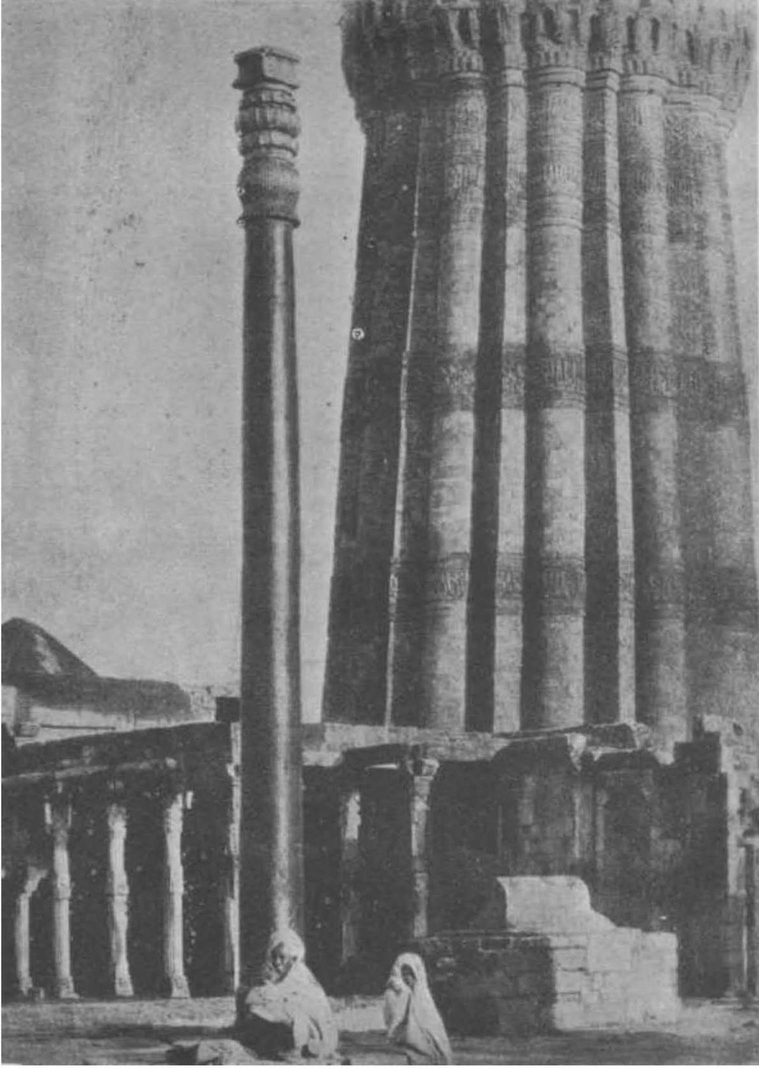
2. Sevüktekin oğlu Mahmud'un sandukası üzerindeki yazılar. (Kabartma) .

Levha XXIV

Kutub Minar (Delhi).

Levha XXV

Kutub Minar (ilk şerefeye kadar olan kısmı)
ve Hindu eseri olan demir direk.

Levha XXVI

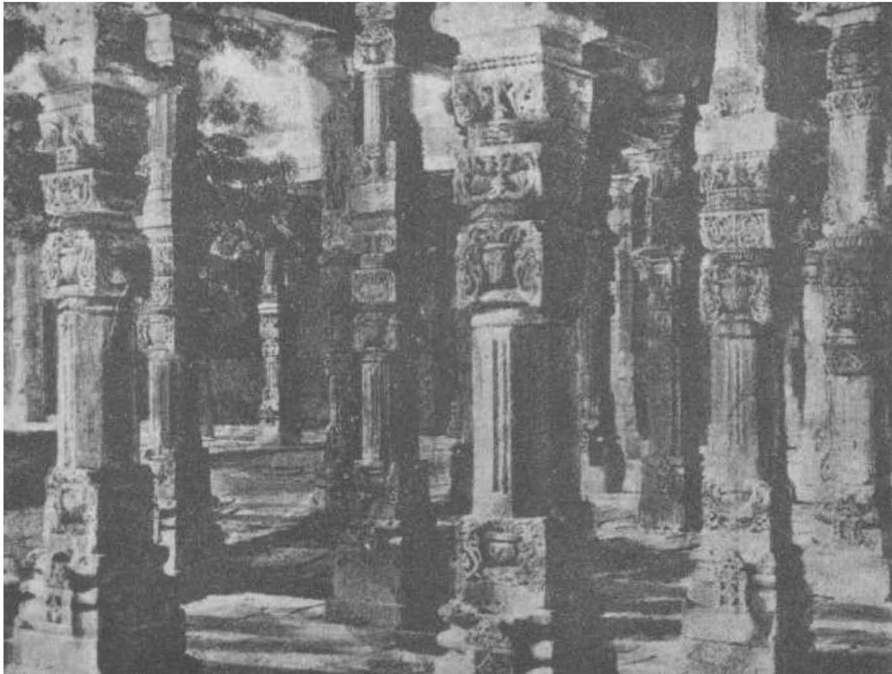
a.

b.

Kuvvet-ül-Islâm camiindeki oymalar (Delhi) .

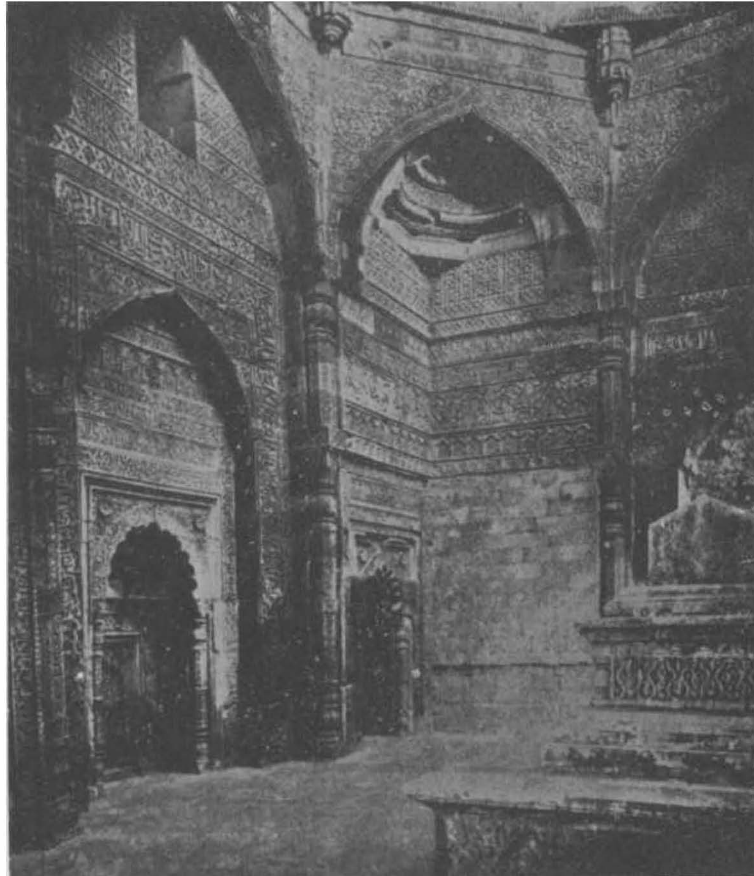
a) Ay bey devri, b) İletmiş devri.

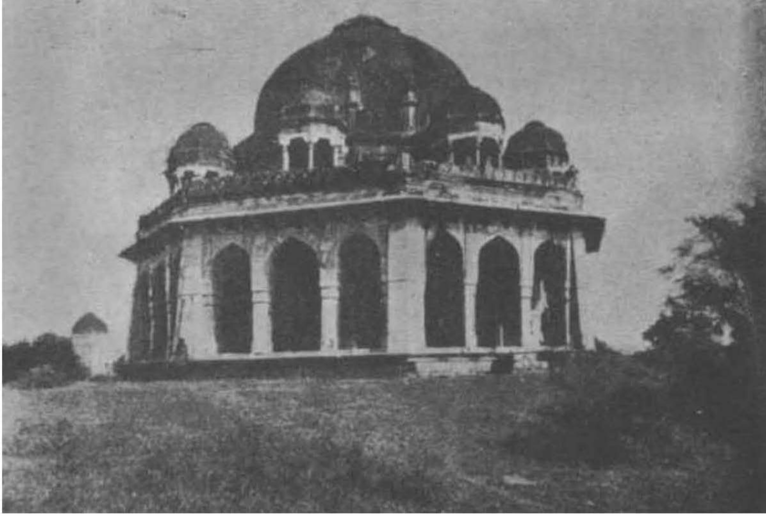
Delhideki Kuvvet-ül-İslâm camiinin içinden bir görünüş.

a. İletmiş kızı Sultan Raziye

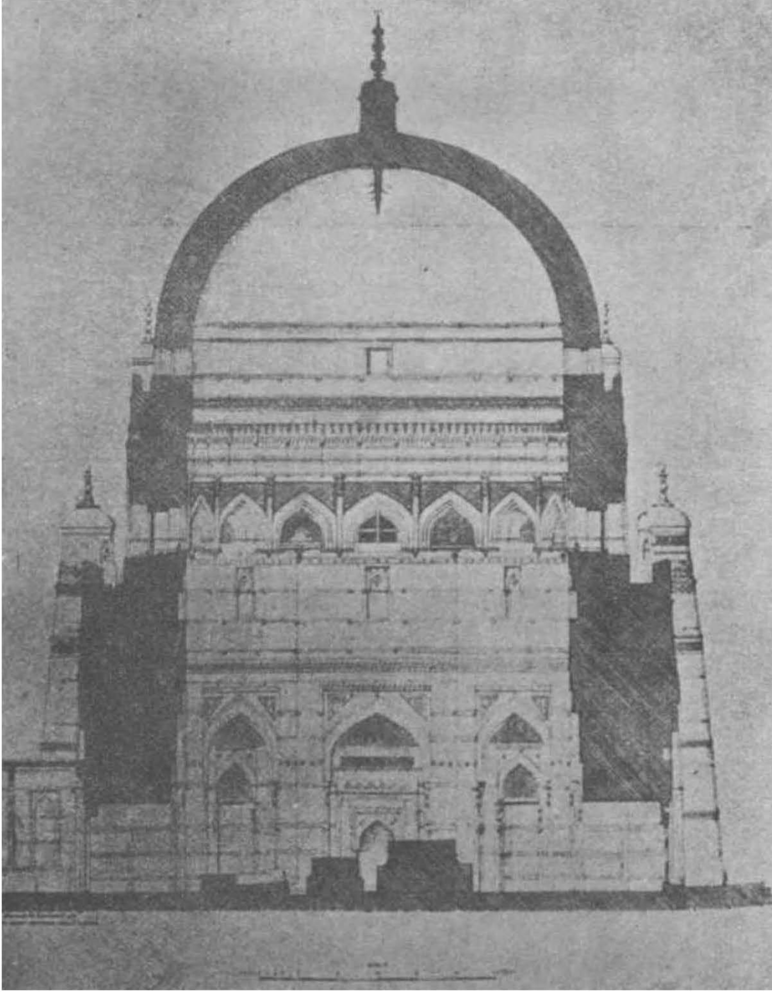
b. Delhi'de İletmiş türbesi–

a. Delhi'de Sultan Muhammed türbesi. (Seyyid Hanedanı).

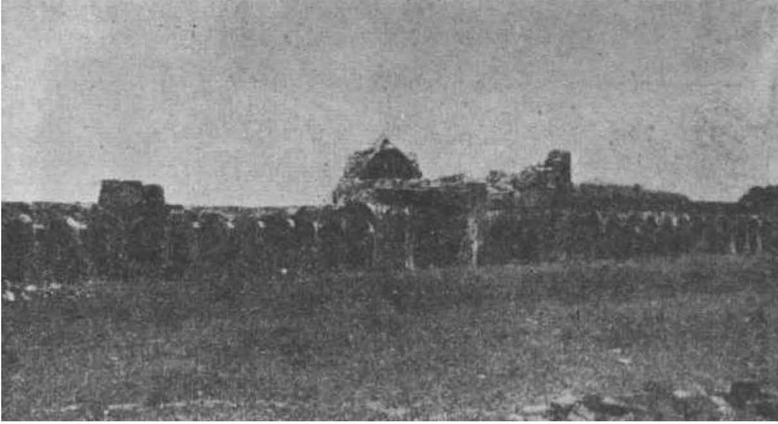

b. Multan'da Şeyh Rükn-üd-Din (Rükn-ü Âlem) türbesi.

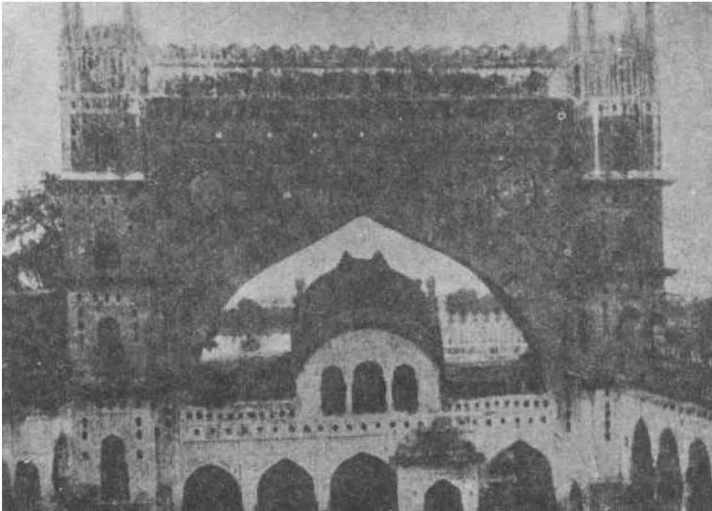

Multan'da Şeyh Rükn-üd-Din türbesinin kesiti.

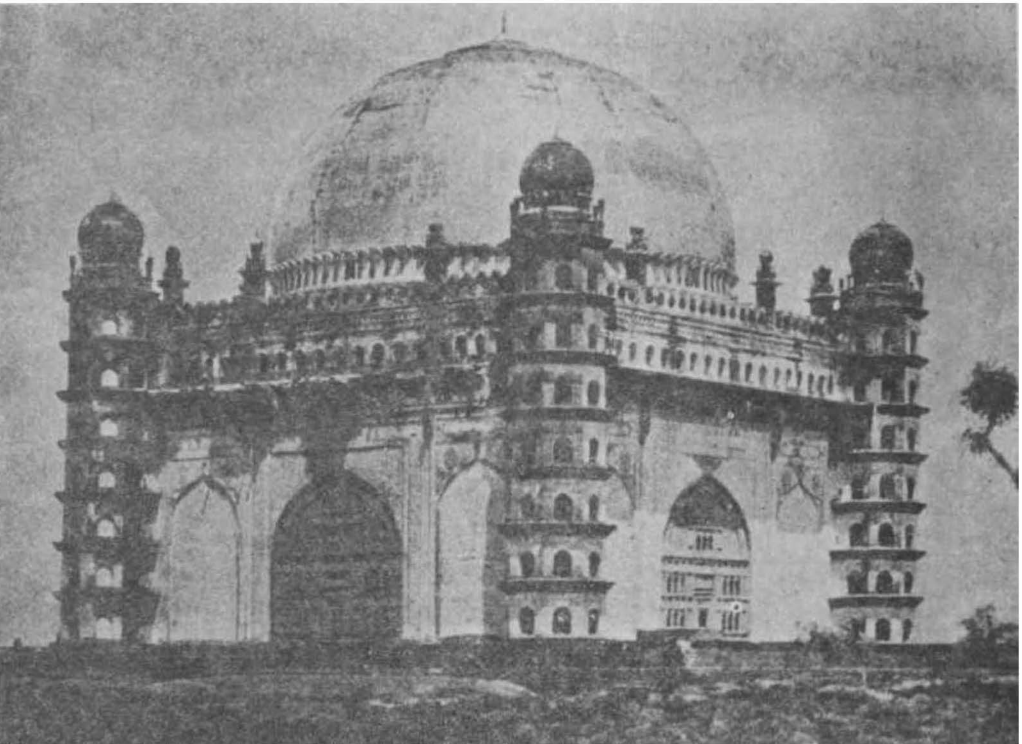
Levha XXXI

a. Pandua (Bengal) : Adina Mescid (Cuma camii).

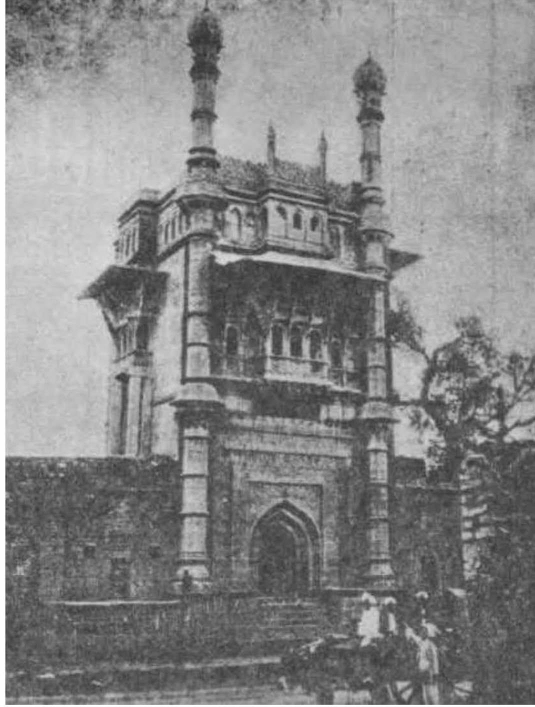

b. Gülberge (Dekken): Bende-Nüvaz Kemeri.

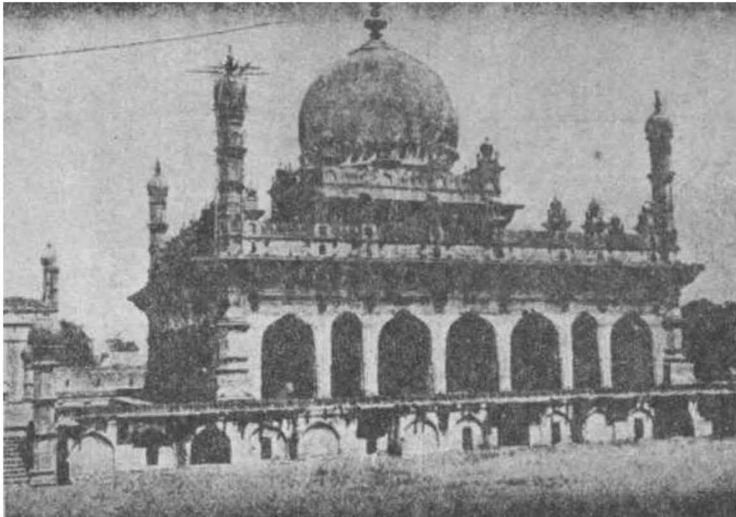

Bicapur (Dekken): Muhammed Âdilşah türbesi.

Levha XXXIII

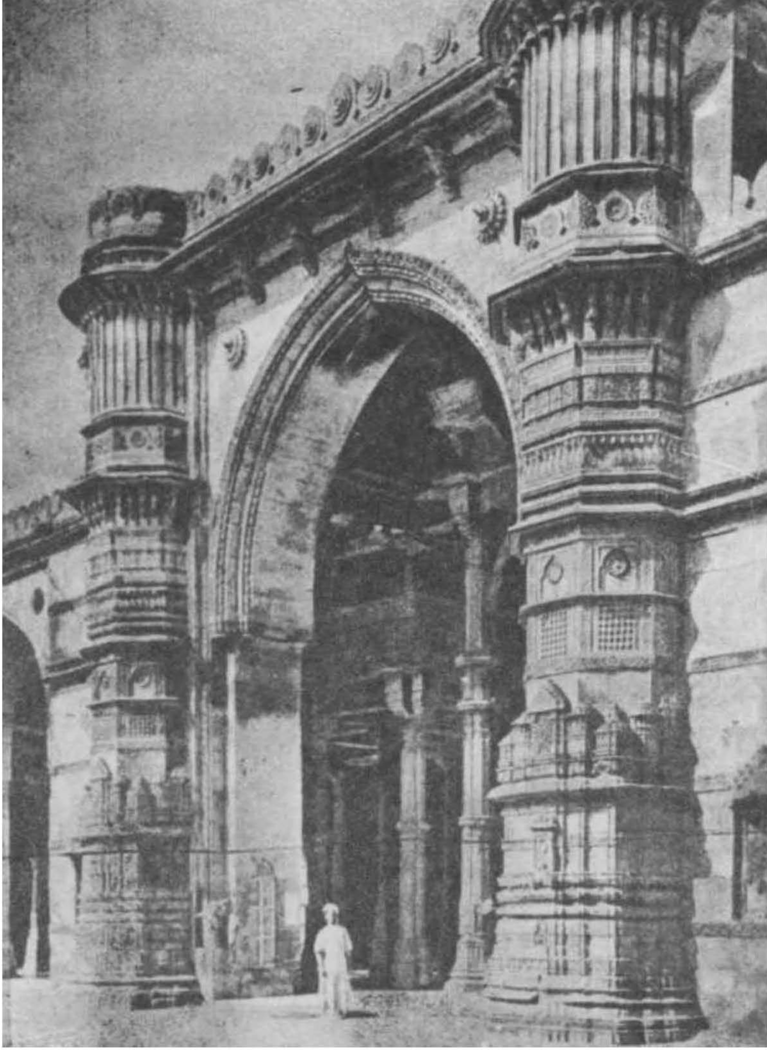

a. Bicapur (Dekken) : Mihter-i Mahal.

b. Bicapur (Dekken) : İbrahim Ravza'daki türbe.

Levha XXXIV

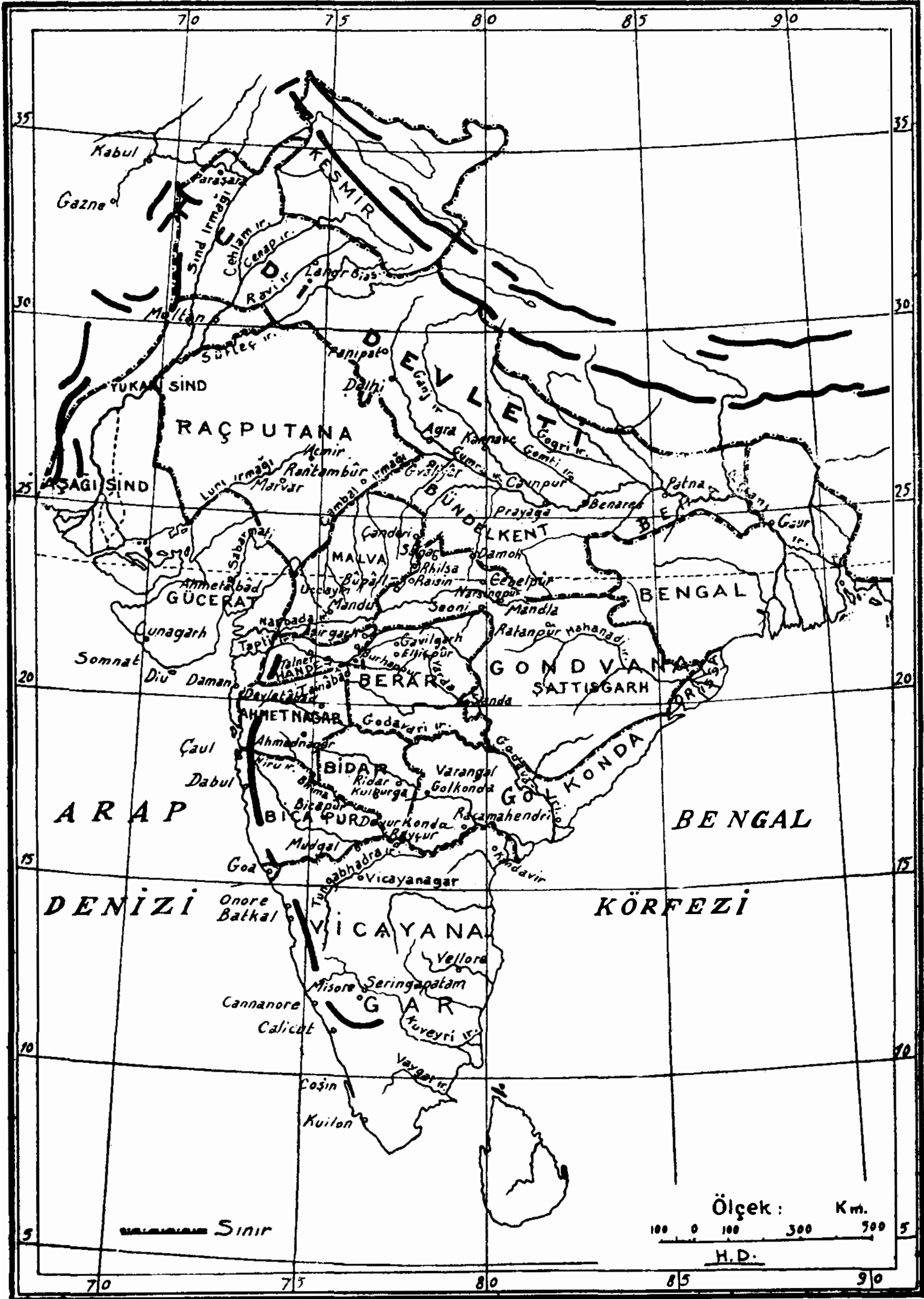
Ahmedabad (Gucerat) : Cami Mescit

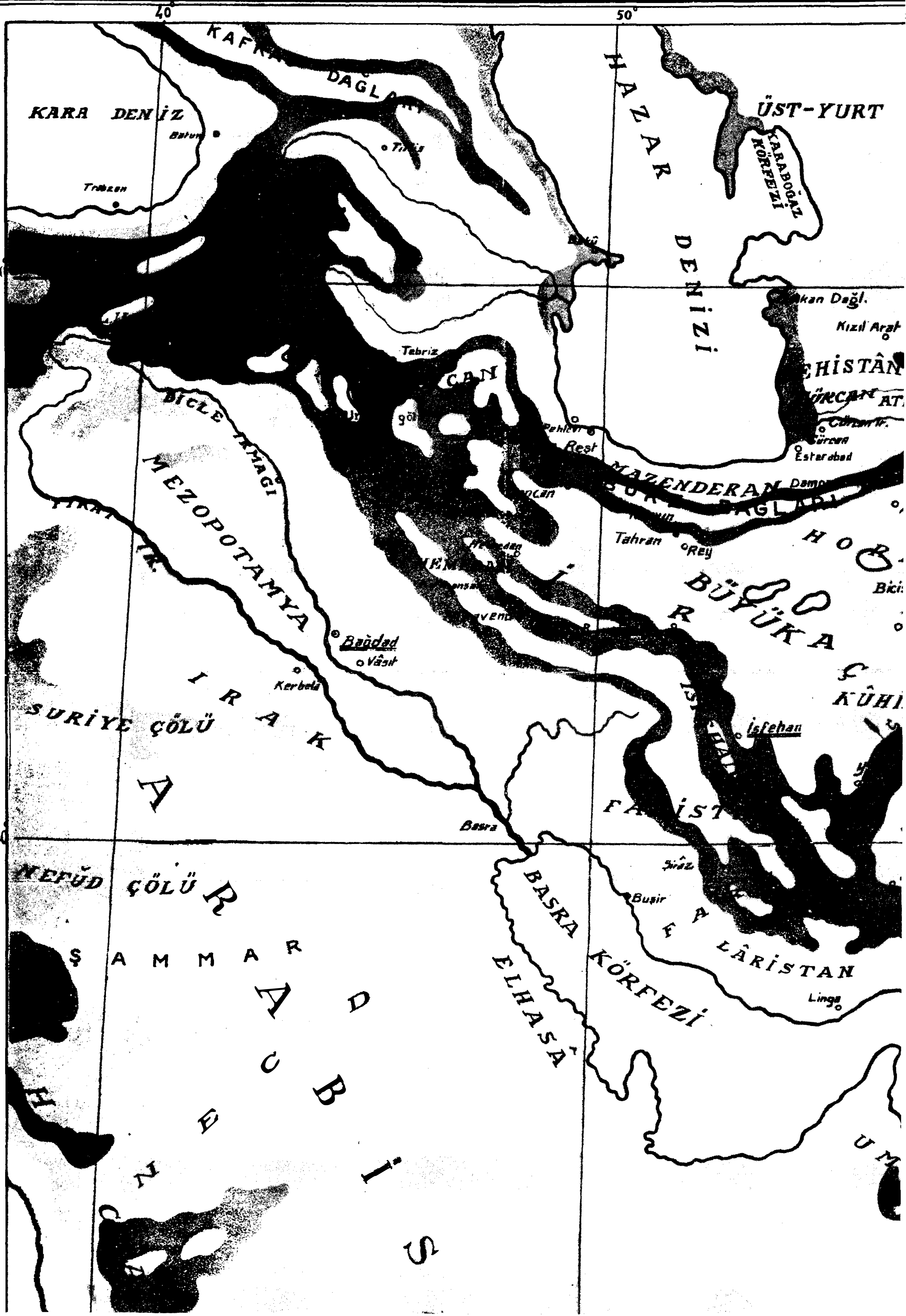
VII. YÜZYILDA HİNDİSTAN HARİTA: I

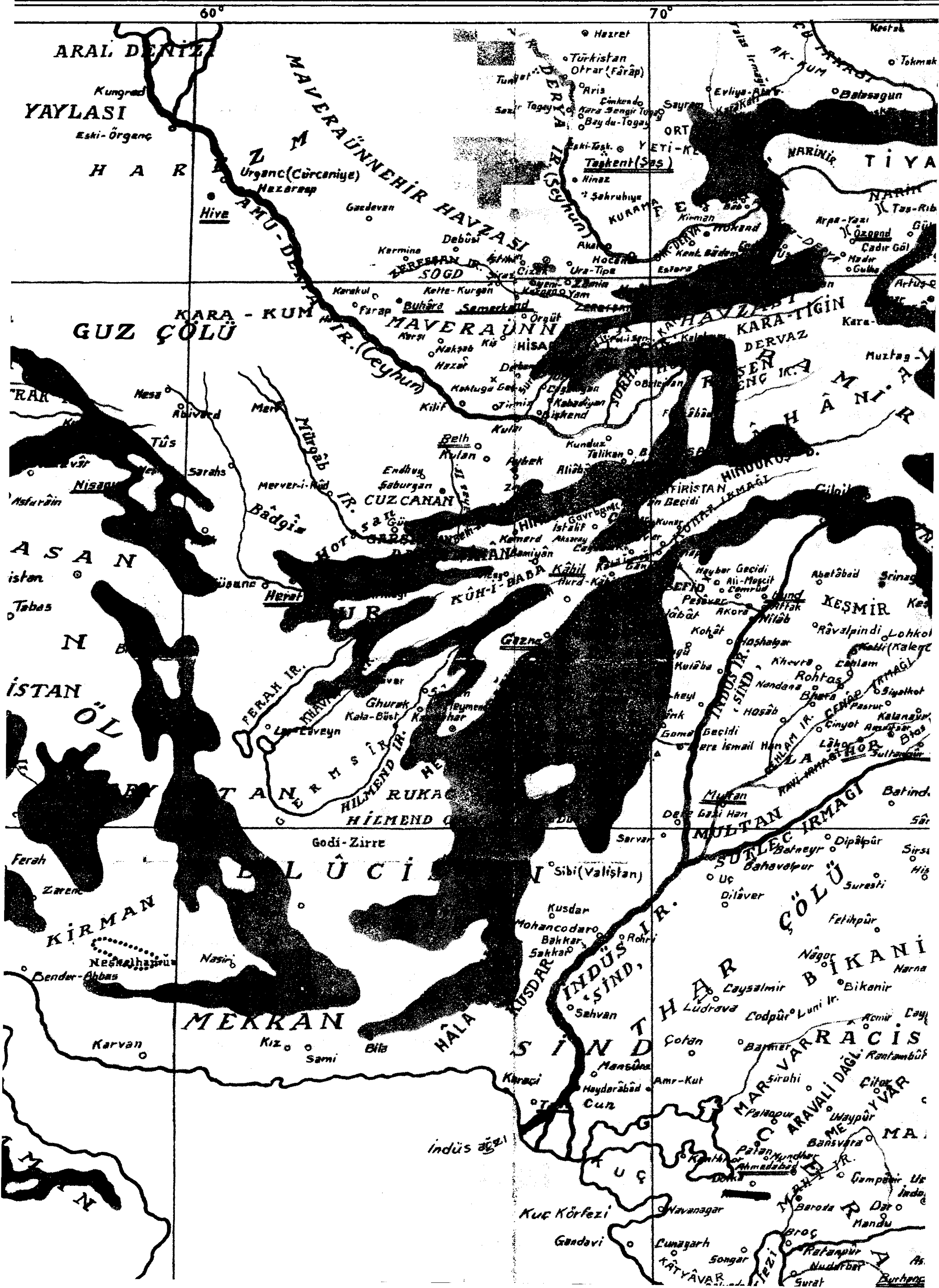

Kabul
KEŞMİR
Cammu
Sind Irmağı
Cehlam Ir.
Cenap Ir.
Ravi Ir.
Bias
Lahor
Multan
Samana
TUĞLUK
Meerut
Delhi
YUKARI SİND
İMPARATOR-
LUĞU
AŞAĞI SİND
Agra
Cumna ır.
Gemi ır.
Gogra ır.
CAVNPUR
Cavnpur
Prayuga
Benares
BEHAR
Gaur
BENGAL
Patan (Anhalvara)
MALVA
Uçayin
Mandu
GÜCERAT
Narbada ır.
SORAT
Somnat
Tapti ır.
HANDES
Asırgarh
Gavilgarh
Ellicpur
GONDVANA
Mahanadi ır.
ORİSSA
Devletâbâd
BEHMENİ
DEVLETİ
Godavarı ır.
Çaul
Dabul
Bidar
Kulbarya
TELİNGANA
Raycur
Kistna ır.
Mudgal
Udni
Vicayanagar
Belgaum
Goa
Darvar
Bednur
VİCAYA-
NAGAR
Dvara Samudra
Kuveyri ır.
Madura
ARAP
DENİZİ
BENGAL
KÖRFEZİ
Ölçek: Km.
100 0 100 300 500
H.D.
Sınır.

HİNDİSTAN, 1525 HARİTA: II

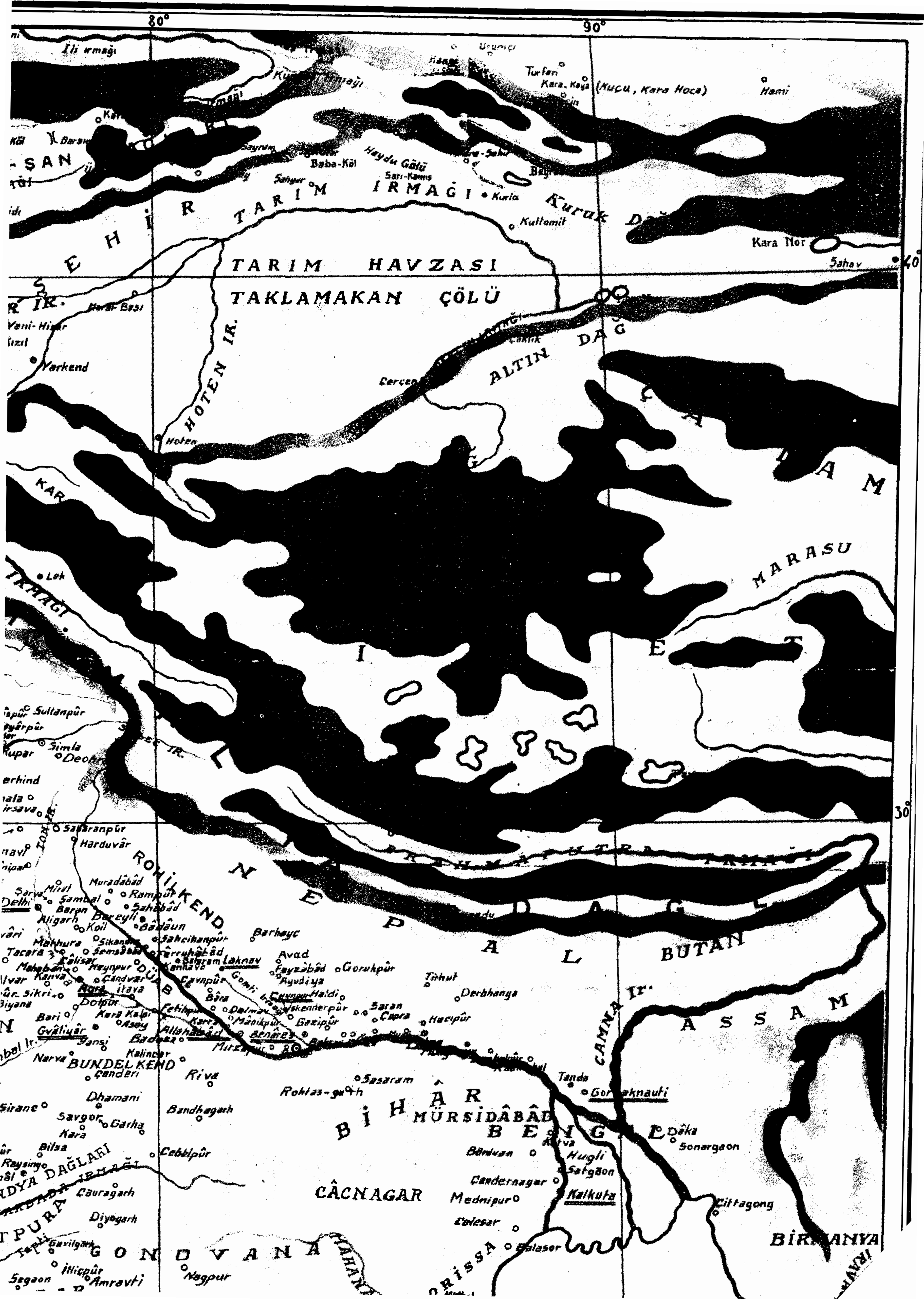

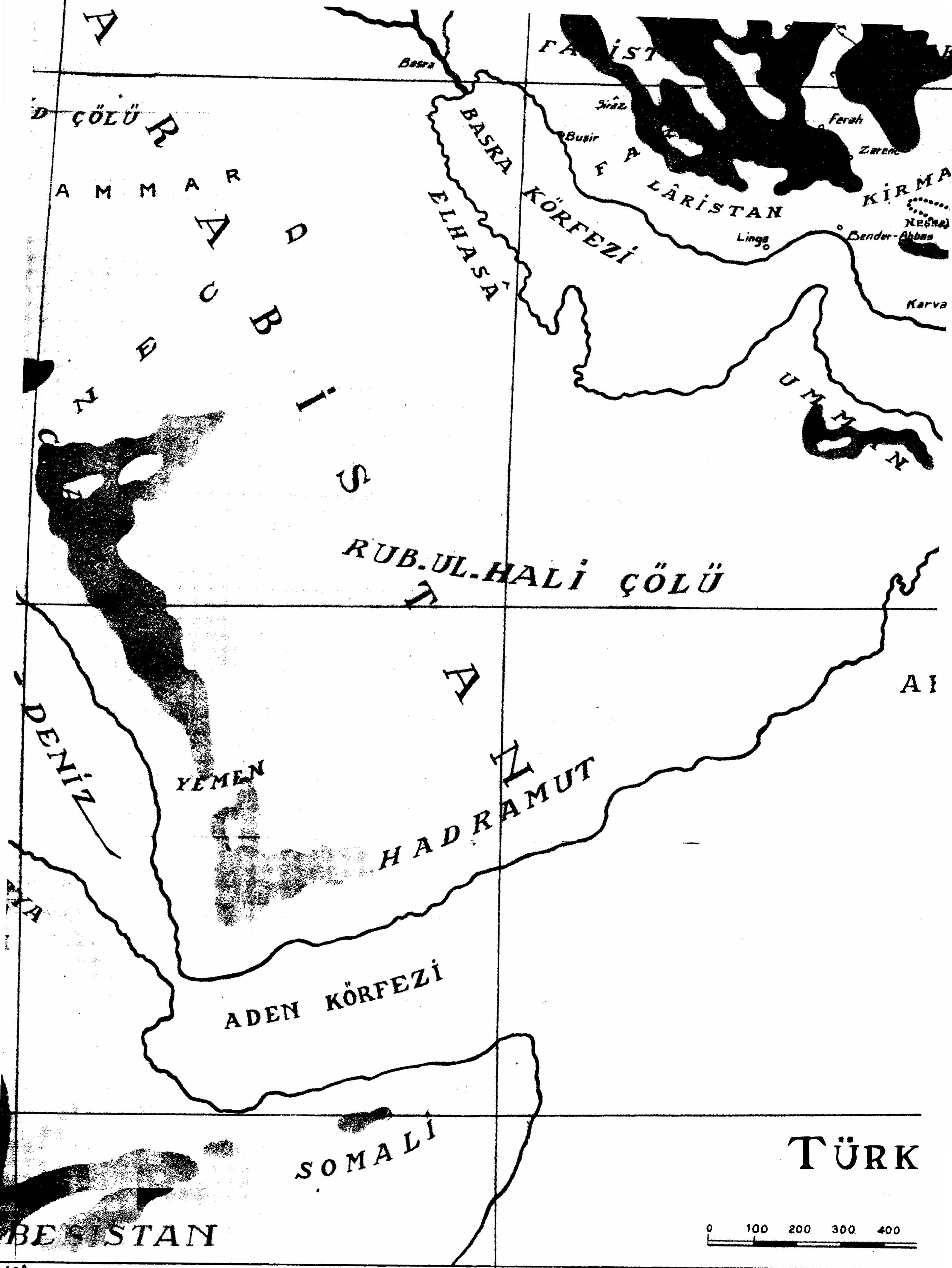
40°
50°
KARA DENİZ
Batum
Trabzon
Tiflis
HAZAR
DENİZİ
ÜST-YURT
KARABOĞAZ KÖRFEZİ
Bakû
Tebriz
Pehlevi
Reşt
MAZENDERAN
Esterabad
Tahran
Rey
BÜYÜK
DİCLE IRMAĞI
MEZOPOTAMYA
FIRAT IR.
Bağdad
Vâsıt
Kerbelâ
IRAK
SURİYE ÇÖLÜ
İsfehan
Basra
Şirâz
Buşir
BASRA KÖRFEZİ
ELHASÂ
LÂRİSTAN
Linga
NEFÛD ÇÖLÜ
ŞAMMAR
ARABİSTAN

IV
V
60°
70°
ARAL DENİZİ
Kungrad
YAYLASI
Eski-Örgenç
HARİZM
MAVERAÜNNEHİR HAVZASI
Urganc(Cürcaniye)
Hazarasp
Hive
AMU-DERYA IR.(Ceyhun)
Gadevan
Debûsi
Kermine
ZERREŞAN IR.
SOGD
Karakul
Farap
Buhâra
Semerkand
KARA-KUM
GUZ ÇÖLÜ
MAVERAÜNN
Karşı
Nakşab
Kilif
Nesa
Abiverd
Merv
Mürgâb IR.
Tûs
Sarahs
Nişapur
Isfarâin
Merver-i-Rûd
Badgis
CUZCANAN
Endhud
Şaburgan
Beth
Kulan
Aybek
Kunduz
Talikan
Alişâh
Horasan
Herat
KÛH-İ-BABA
Kâbil
Gazne
FERAH IR.
Ghurak
Kala-Büst
HİLMEND IR.
HİLMEND
RUKAC
Godi-Zirre
BELÛCİSTAN
Sibi(Valiştan)
Kusdar
Mohancodaro
Bakkar
Sakkar
Rohri
Tabas
Ferah
Zarenc
KİRMAN
Nesnalhaşdür
Bender-Abbas
Nasir
MEKRAN
Karvan
Kız
Sami
Bila
HÂLA
KUSDAR
İNDÜS 'SİND' IR.
Sehvan
SİND
Mansûra
Karaçi
Haydarâbâd
Amr-Kut
Cun
İndüs ağzı
KUÇ
Kuç Körfezi
Navanagar
Gandavi
Cunagarh
Songar
KÂTYÂVAR
Hazret
Türkistan
Otrar (Fârâp)
Aris
Cimkend
Kara Sengir Tugay
Bay du-Togay
Sayram
Taşkent(Şaş)
Hinaz
Şahruhiye
Tunket
Sazir
Togay
SİR DERYA IR.(Seyhun)
KURAMA
Kirman
Hokand
Akal
Hocand
Ura-Tipa
Estara
Kent.Bâdem
Cizek
Zamin
Yam
Örgüt
HİSAR
Kaba-diyan
Kabadiyan
Çigâniyan
Tirmiz
Kulm
Kahluga
Evliya-Âta
AK-KUM
Balasagun
Tokmak
NARIN IR.
TİYA
Taş-Rib
Arpa-Yazı
Özgend
Cadır Göl
Gulha
Artuş
Kara-
Muztag
KARA-TİGİN
DERVAZ
PAMİR
HÂNİ
HİNDUKUŞ D.
KÂFİRİSTAN
Gavrband
İstalif
Akseray
Bamiyan
Kemerd
Hayber Gecidi
Ali-Mescit
Cemrud
Peşâver
Akora
Atak
Nilâb
Kohât
Hoşhalgar
Kulâba
Abetâbad
Srinagar
KEŞMİR
Râvalpindi
Lohkot
Kalli(Kalenç)
Cehlam
Khevre
Nandana
Rohtas
Bhera
Siyalkot
Pasrur
Kalanaur
Hosâb
Cinyot
Amritsar
Lâhor
Sultanpur
Batind
CENÂB IRMAGI
Bari Gecidi
Gomal
Dere İsmail Han
LAHOR
RAVİ IRMAGI
Multan
Dere Gazi Han
Sarvar
MULTAN IRMAGI
SUTLEC IRMAGI
Batneyr
Dipâlpur
Bahavalpur
Uç
Dilâver
Suresti
THAR ÇÖLÜ
Fetihpûr
Nâgor
BİKANİ
Caysalmir
Bikanir
Lûdrava
Codpûr
Luni Ir.
Çolan
Barmer
RACİSTAN
Rantambûr
MARVAR
Sirohi
Citor
ARAVALİ DAĞL
Palanpur
Udaypûr
Patan
Ahmadabad
Bansvâra
MAHI IR.
Dolka
Çampanir
Baroda
Dar
Mandu
Broç
Ratanpur
Nudurbar
Surat
Tapti
Burhanpur

80°
90°
Ili ırmağı
Urumçi
Turfan
Kara. Kaya (Kucu, Kara Hoca)
Hami
Baba-Köl
Haydu Gölü
Sarı-Kamış
Şahyar
TARIM IRMAĞI
Kurla
Kuruk Dağ
Kultomit
Kara Nor
Şahav
40°
TARIM HAVZASI
TAKLAMAKAN ÇÖLÜ
Yarkend
HOTEN IR.
Hoten
Çerçen
ALTIN DAĞ
MARASU
Sultanpûr
Simla
Rupar
Deohr
Serhind
Saharanpûr
Harduvâr
30°
ROHILKEND
Muradâbâd
Rampûr
Delhi
Aligarh
Koil
Bareyli
Bâdâun
Şahcihanpûr
Barhayc
Avad
Fayzâbâd
Gorukpûr
Ayudiya
Tirhut
Derbhanga
Matthura
Laknav
Kannavc
Cavnpûr
Bâra
Fetihpur
Saran
Çapra
Hacipûr
Gvâliyâr
Allahâbâd
Benâres
Mirzapûr
Bari
Asey
Kalincar
Narvar
BUNDELKEND
Çanderi
Riva
Sasaram
Rohtas-gurh
Tanda
Gorgaknauti
Dhamani
Bandhagarh
BİHÂR
MÜRSİDÂBÂD
BENGÂLE
Daka
Sonargaon
Sirane
Savgor
Garha
Kara
Bilsa
Raysing
Cebelpûr
Bardvan
Hugli
Satgaon
Çandernagar
Kalkuta
Çauragarh
CÂCNAGAR
Mednipur
Cittagong
Diyogarh
Balesar
Gavilgarh
GONDVANA
ORISSA
Balaser
BİRMANYA
İliçpûr
Amravti
Segaon
Nagpur
NEPAL DAĞLARI
BUTAN
ASSAM
CAMNA IR.

Basra
ÇÖLÜ
ARABİSTAN
AMMAR
NECD
BASRA KÖRFEZİ
ELHASÂ
Şiraz
Buşir
Ferah
Zarenc
FARİSTAN
LÂRİSTAN
KİRMA
Neşkal
Linga
Bender-Abbas
Karva
UMMAN
RUB-UL-HALİ ÇÖLÜ
YEMEN
DENİZ
HADRAMUT
ADEN KÖRFEZİ
SOMALİ
BEŞİSTAN
TÜRK
0 100 200 300 400
40°
50

BALÛCİSTAN

KİRMAN

MEKRAN

SİND

THAR ÇÖLÜ

BİKANİR

RACİSTAN

MARVAR

KUÇ

MALVA

HÂNDEŞ

MULTAN

SUTLEC IRMAĞI

İNDÜS IR.

KUSDAR

HÂLA

ARAVALİ DAĞL.

BATI GAT DAĞLARI

Malabar Kıyısı

Kuç Körfezi

Kambey Körfezi

İndüs ağzı

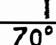
UMMAN KÖRFEZİ

ARABİSTAN DENİZİ

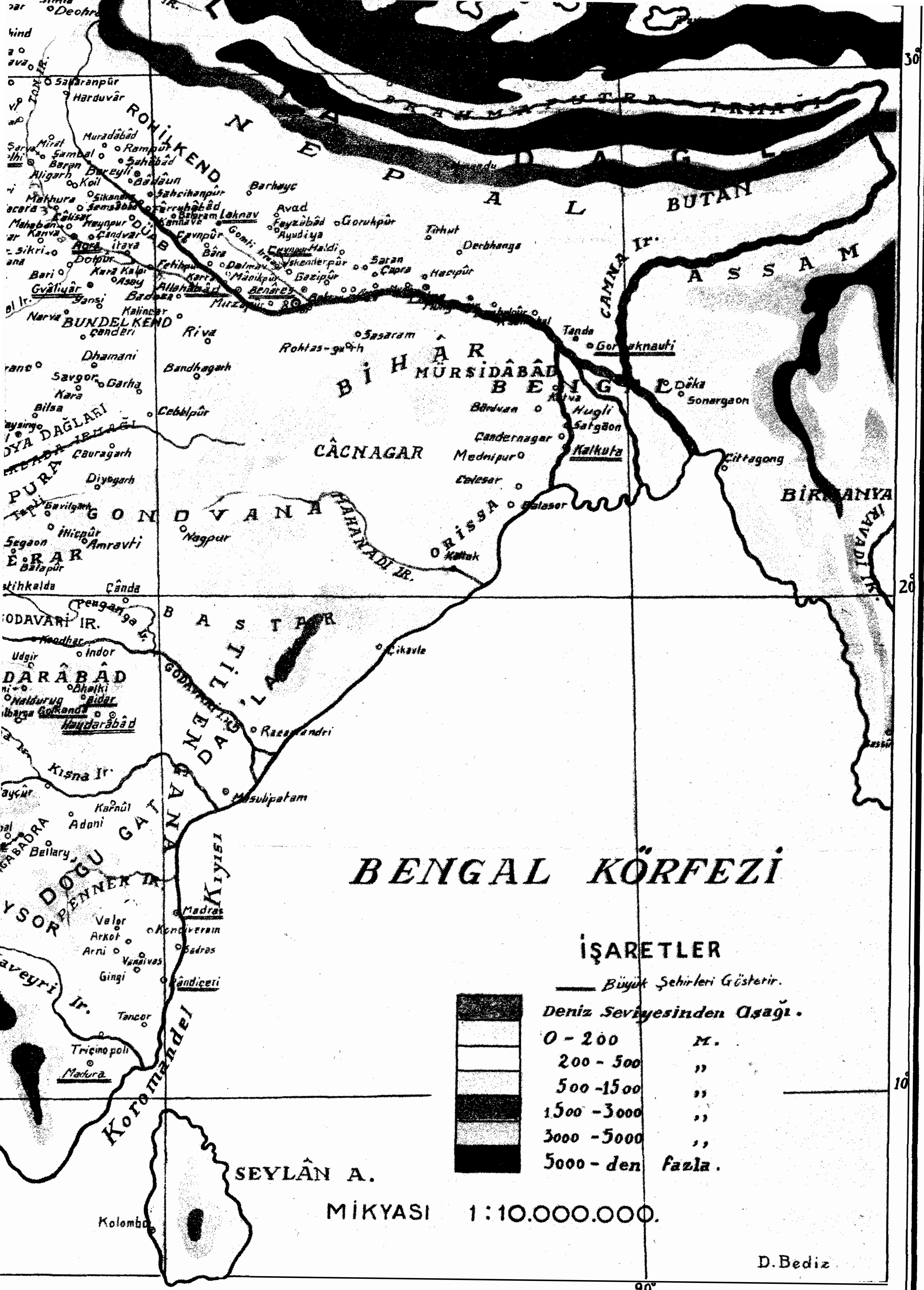
HİNT DENİZİ

ÜRKİSTAN VE HİNDİSTAN HARİTASI

00 400 500 1000 1500 2000 Km.

60° 70°

IV V

NEPAL
BRAHMAPUTRA IRMAĞI
ROHİLKEND
BUTAN
ASSAM
CAMNA IR.
BİHÂR
MÜRŞİDÂBÂD
BENGAL
BUNDELKEND
CÂCNAGAR
GONDVANA
ORİSSA
MAHANADİ IR.
BASTAR
BİRMANYA
IRAVADİ IR.
GODAVARİ IR.
Kısna Ir.
DOĞU GATLAR
Koromandel Kıyısı
PENNER IR.
Kaveyri Ir.
SEYLÂN A.
Saharanpûr
Harduvâr
Muradâbâd
Rampur
Şahâbâd
Bareyli
Aligarh
Koil
Bâdâun
Şahcihanpûr
Barhayç
Avad
Fayzâbâd
Gorukpûr
Ayudiya
Lâknav
Kanpûr
Agra
İtava
Allahâbâd
Benares
Mirzapur
Gazipûr
Saran
Çapra
Hacipûr
Tirhut
Derbhanga
Gvâliyâr
Cansi
Kalincar
Narvâ
Çanderi
Riva
Sasaram
Rohtas-gurh
Tanda
Gor (Laknauti)
Dâka
Sonargaon
Bardvan
Hugli
Satgâon
Candernagar
Kalkuta
Mednipur
Celesar
Balaser
Kattak
Çittagong
Dhamani
Bandhagarh
Savgor
Garha
Kara
Bilsa
Cebelpûr
Çauragarh
Diyogarh
Nagpur
Amravti
Çânda
Pengarga
Indor
Udgir
Bhalki
Bidar
Naldurug
Golkanda
Haydarâbâd
Raçamandri
Çikavle
Masulipatam
Karnûl
Adoni
Bellary
Valor
Arkot
Arni
Madras
Sadras
Gingi
Pândiçeri
Tancor
Triçinopoli
Madura
Kolombo
BENGAL KÖRFEZİ
İŞARETLER
Büyük Şehirleri Gösterir.
Deniz Seviyesinden Aşağı.
0 - 200 M.
200 - 500 „
500 - 1500 „
1500 - 3000 „
3000 - 5000 „
5000 - den fazla.
MİKYASI 1:10.000.000.
D. Bediz
30°
20°
10°
90°

Fiyatı :

25000

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ, ANKARA 1987